

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: VII

Sayı: 16-17

Yıl: 2008/Bahar-Güz

İZMİR, 2010

İÇİNDEKİLER

		<u>SAYFA</u>
Editörden		1
<u>MAKALELER</u>		
Halil ÖZEÇOĞLU	Modernleşme Sürecinde İzmir' de İtalyanların Eğitimi	3
Melih TINAL	Atatürk' ün İzmir Ziyaretleri ve Vefatının İzmir' deki Yankıları	19
Taner ASLAN	Arşiv Vesikalarına Göre Batı Anadolu' da Yunanlılara Karşı Kazanılan Askeri Başarılar Karşısında Duyulan Memnuniyete Dair Yazışmalar	35
Serdar ŞEN	Modernizmden Post-Modernizme Tarihsel Bilginin Epistemolojisi (<i>Dilthey, Heidegger, Gademer, Derrida</i>)	51
Mustafa ORAL	Sultan II. Abdülhamit Döneminde Bir "Çerkes Tarihi" Yazılması Girişimi	71
Başak OCAK	Türkçenin Sadeleştirilmesi Tartışmaları Etrafında İbrahim Hilmi Çığıracan' ın Görüşleri ve "Tasfiye-i Lisana Muhtaç mıyız?" Adlı Eserinin Çeviriyazısı	89
Caner KERİMOĞLU	Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1957)' in Dil İle İlgili Görüşleri	103
Turgay AKKUŞ	Bir İktisadi Siyasa Projesi: <i>Milli İktisat ve Bursa</i>	119
Hacer ÇELİK	Ermeni Tehciri ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İskân Sorunu	143
Nurşen GÜRBOĞA	Osmanlı Taşrasında Belediye İdaresi: <i>Alanya Belediyesi (1914-1915)</i>	165

Saadet TEKİN, Sevilay ÖZKES	Cumhuriyet Öncesi Türkiye’de Hapishane Sorunu	187
Mustafa ÖZDEMİR	Mütareke Dönemindeki Siyasi Akımların Türk Basınına Yansımaları	203
Nuri ADIYEKE	Mübadele Öncesi Yunanistan’daki Müslüman-Türk Azınlığa İlişkin Çok Önemli Bir Kaynak: “Mecmû’a-Yi Kavânîn-i Yunâniye”	227
Şayan ULUSAN	Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne (<i>Cemiyet-i Akvam</i>) Girişi -Öncesi ve Sonrası-	237
Mustafa ŞAHİN, Ruşen DUMAN	Cumhuriyetin Yapılanma Sürecinde Müzik Eğitimi	259
Alev GÖZCÜ	1929 Ekonomik Bunalımı Sonrasında Dünyada “Yeni Türkiye” Algısı ve Türkiye’nin Ekonomik Arayışlarına İlişkin Saptamalar	273
Erdal İNCE	1929 Dünya Ekonomik Buhranının Almanya’daki Etkisi ve Bu Etkinin İzmir Finans Piyasasına Yansıması: “Deutsche Orient Bank”	291
İsmail AKBAŞ	Afgan Kralı Emanullah Han’ın Türkiye Gezisi	311
Turgay Bülent GÖKTÜRK	Rumlar’ın Kıbrıs’taki Enosis İsteklerinin Şiddete Dönüşmesi: 1931 İsyanı; -Öncesi ve Sonrası-	335
Ulvi KESER	“Kıbrıs’ta Hasıraltı Belgeler” Üzerine Eleştirel Bir Bakış	365
Mithat Kadri VURAL	II. Dünya Savaşı Türkiyesi’nde Bir Muhalefet Örneği Olarak “Tan” Gazetesi	381
Yasin KAYIŞ	1946 Belediye Seçimleri ve Basın	397
Soner DURSUN	Türkiye’nin Güvenlik Algılamasındaki Değişim: 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Dönem	421

KİTAPİYAT

Fevzi ÇAKMAK

Orhan Karaveli, *Ali Kemal: Belki Bir Günah Keçisi*, 8. baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, 223 sayfa.

435

Taner BULUT

İzmir 1876 ve 1908 (Yunanca Rehberlere Göre Meşrutiyette İzmir), (çev.: Engin Berber), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2008, 135 sayfa.

441

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: VII

Sayı: 16-17

Yıl: 2008 / Bahar - Güz

Yayın No:

ISSN NO:

1. Baskı

Derginin Sahibi: D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Adına
Doç. Dr. Kemal ARI
Sorumlu Müdür: Doç. Dr. Kemal ARI
Yönetim Yeri: Dokuz Eylül Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Buca - İZMİR
Yayının Türü: Akademik Hakemli - Altı Ayda Bir Yayınlanır.

Yönetim ve Yazışma Adresi:

Dokuz Eylül Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Tınaztepe Yerleşkesi, Buca - İzmir
Telefon: (0 232) 412 79 28 - 453 98 29
Faks: (0 232) 453 99 07
E-mail: ata.dergi@deu.edu.tr
<http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/tr/index.htm>

Kapak Tasarımı: Tarık Taşçı (tariktasci@gmail.com)
Sayfa Tasarımı: Ahmet Yılmaz (ahmet.deu@hotmail.com)

Basım Yeri ve Tarih: Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası

Dergideki yazıların bilimsel sorumluluğu, yazarlarına aittir.

Tüm Hakları Saklıdır.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Sahibi

Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Doç. Dr. Kemal **ARI**

Yayın Kurulu

Doç. Dr. Kemal **ARI**
Yrd. Doç. Dr. Kenan **KIRKPINAR**
Yrd. Doç. Dr. Ahmet **MEHMETEFENDİOĞLU**
Yrd. Doç. Dr. Türkan **BAŞYİĞİT**

Sayı Editörü

Doç. Dr. Kemal **ARI**

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Fatma ACUN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Nükhet ADIYEKE	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Seçil AKGÜN	Ortaoğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ARIKAN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ARSLAN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ergün AYBARS	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Tülay Alim BARAN	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram BAYRAKTAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Engin BERBER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Esin DAYI	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Fevzi DEMİR	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz ERCAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Ali SARIKOYUNLU	Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Sabri SÜRGEVİL	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mete TUNÇOKU	Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Ünsal YAVUZ	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Şerife YORULMAZ	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Kemal ARI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Ayten SEZER ARIĞ	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Yasemin DOĞANER	Hacettepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Türkan BAŞYİĞİT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Umut KARABULUT	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kenan KIRKPINAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Melih TINAL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Mehmet Emin ELMACI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Sadık ERDAŞ	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Hasan Taner KERİMOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Leyla KIRKPINAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Süleyman TÜZÜN	Hacettepe Üniversitesi

Dergi Sekreteryası

Ahmet **YILMAZ** Ercan **YALÇIN**

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT: VII

SAYI: 16-17

YIL: 2008 / Bahar-Güz

EDİTÖRDEN

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, yakın Türkiye Tarihi konularına, değişik boyutlarda bakma çabasında bulunan 25 ayrı araştırma ile yeniden karşınızda yer almış bulunuyor. Hemen belirtelim; dergimizin bir özelliği, onun hem e-dergi, hem de basılı dergi halinde yayımlanıyor olmasıdır. Temel amacımız, en uzak köşedeki bir araştırmacıya bile kolayca ulaşılır olmak ve bilimin gelişmesine katkıda bulunmak... Ancak, şunu da biliyoruz: Özellikle, tarihçilik uğraşısının içinden gelen pek çok kişi, eline somut bir kaynak almak arzusunu hep taşıyor. Bunu bildiğimiz için, ilk sayılardaki kadar olmasa da yine de isteklere yanıt verecek biçimde, dergimizin matbaa baskısını yapmaktan da geri kalmadık. Bunun yanısıra, önümüzdeki sayıdan itibaren, Türkçeden başka dillere ve başka dillerden de Türkçeye çevrilmiş yazılarla da okuyucunun karşısında olacağız. Böylece, araştırma makaleler yanında, kitap, sempozyum, konferans tanıtım ve eleştirisi, nekroloji, dizin çalışması gibi değişik çalışma türlerinin yanısıra, özellikle Türkiye ve Türkler'i ilgilendiren çeviri yazıların da dergimize ayrı bir zenginlik sunacağını düşünüyoruz.

İki sayısının bir arada yer aldığı bu çalışmada emeği geçenleri kutluyor, yararlı olmasını diliyorum.

Doç. Dr. Kemal ARI

Enstitü Müdürü

MODERNLEŞME SÜRECİNDE İZMİR'DE İTALYANLARIN EĞİTİMİ

Halil ÖZEÇOĞLU*

Özet

İtalyanların Osmanlı İmparatorluğu'nda kurduğu okullar, kendi dillerini ve kültürlerini yayma amaçlı olarak görülse de, İzmir'deki İtalyanların eğitimi tahlil edildiğinde, amacın sadece bu olmadığı görülmektedir. Eğitim sayesinde İtalyanlar, nüfuz alanı oluşturmaya çalışıp, sonradan, siyasal bir hak olarak, gerektiğinde askeri metotları da kullanarak bu nüfuz alanlarını istemişlerdir. Bu durum, İzmir'deki İtalyanların eğitim tarihlerine bakıldığında, bu çalışmada ortaya konan belgelerle açığa çıkmaktadır.

Bugünkü Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlük binasının olduğu yerde, geçen yüzyılda bulunan, İtalyan Kız Mektebi ise İtalyanların bu nüfuzlarının İzmir'deki önemli bir örneğidir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, İtalyan, İzmir, Politika, Osmanlı.

EDUCATION OF THE ITALIAN IN İZMİR IN THE PROCESS OF MODERNIZATION

Abstract

Although the Italian are thought to have established their schools in Ottoman Empire in order to spread their language and culture, it is obviously seen that this was not the main goal when the education of the Italian is analysed. The Italian have tried to constitute influence fields by using education and then they demanded to possess these fields politically or by means of military methods when needed. This fact is made known by the documents brought up in this study when the history of education of the Italian in İzmir is considered.

Today we see the building of Dokuz Eylül University Rectory on the lot where Italian Girls' School was established last century and this building is the main prof of the Italice influence in İzmir.

Key Words: Education, Italian, İzmir, Politics, Ottoman.

* Dr.; (halilozecoglu@windowslive.com).

Giriş

İtalyanların İstanbul'a ve Anadolu'ya gelişleri, iki koldan oldu. Birinci koldan, tüccar ve denizci bir millet olarak, ticaret yapma gayesiyle geldiler. İkinci koldan ise; İtalya, Katolik Kilisesi'nin merkezi olduğundan, Katolik olmayanları Katolik Kilisesi'ne bağlamak amacıyla geldiler¹.

İtalyanların güçlü oldukları zamanlarda Anadolu'da yaşadıkları altın çağları, Birleşik İtalya, yeniden canlandırmak istemekteydi. Bu düşünce, 1873 yılında, uluslararasıdaki yarışta, kendi payını almak isteyen İzmir İtalyan Kolonisi'ne güç vermekteydi².

Osmanlı topraklarında eğitim alanında Karmelitan Cemiyeti, bir işçi derneği olan La Societa Operaia, Katolik Domicaine'ler, Conventüel Rahipleri, Ivrea Rahipleri ve Salesien Rahipleri etkindi³.

Ayrıca bunlara Dante Alighieri Enstitüsü'nü de eklemek gerekir. 19. yüzyılın ikinci yarısında, İtalyan Birliği kuruluncaya kadar, İtalyan çocukları, Fransız okullarına devam ettiler. Ancak İtalyan Birliği kurulduktan sonra, Katolik okulları üzerinde İtalya da söz sahibi oldu. 1861'den 1912'ye kadar İtalyanlar, İzmir dışında 16 okul açtılar. İtalyanlar için eğitim sayesinde İtalyanca'yı öğretmek ve yaymak; İtalyan çocuklarını kendi kültürlerine göre yetiştirmek önemliydi. Ayrıca İtalyanlar dil kursları ile geniş halk kitlelerine seslenmeyi de düşündüler. Yine, İtalyanca'nın bazı okullardaki ders programlarına konulması için büyük çabalar harcadılar ve başarılı da oldular. Örneğin, Ermenilerin devam ettiği Mekitarist Mektebi, İtalyanca'yı ders programına aldı. Yine, İzmir'deki bir Rum okulu, programına İtalyanca'yı dahil etti⁴.

19. yüzyılın ikinci yarısında İtalyan Hükümeti Levant'taki İtalyan okullarını büyük miktarlarda paralarla destekleme kararı aldı⁵. Buna koşut olarak, 19. yüzyılın sonlarına doğru İtalyanların İzmir'deki okul sayılarında bir artış görüldü⁶.

1.1. Modernleşme Sürecinde İzmir'deki İtalyan Okulları

1. Ecole Italienne

1865'te inşa edildi. Okulun giderlerini İtalyan Hükümeti karşılamaktaydı. Yalnızca İtalyanca'nın öğretildiği bu okulda, etütler ücretsizdi. Okulun, 1890'larda 85 öğrencisi vardı⁷. Okul, Belavista'daydı⁸.

Bu okulu, İtalyan Hükümeti kurdu⁹. 1870'lerde vasat düzeyde eğitim verdiği bilinen İtalyan Ulusal Okulu'nu, 19. yüzyılın sonlarında bir rahip yönetmekteydi¹⁰.

-
- 1 İlknur Polat, "Türk İtalyan İlişkileri Çerçevesinde İtalyan Okulları", *Atatürk Yolu*, S.4, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1989, s.563.
  - 2 Karl Von Scherzer, *İzmir 1873*, (çev.: İlhan Pınar), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., 2001, s.41.
  - 3 İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993, s.s.120-121.
  - 4 Polat, *a.g.m.*, s.s.565-575.
  - 5 Scherzer, *a.g.e.*, s.41
  - 6 Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam*, İstanbul, Literatür Yayınları, 2000, s.313.
  - 7 Vital Cuinet, *La Turquie D'Aste*, Paris, 1894, s.461.
  - 8 *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 1307, s.278.
  - 9 *Yurt Ansiklopedisi*, 1982-1983, s.4286.
  - 10 Scherzer, *a.g.e.*, s.41; Beyru, *a.g.e.*, s.313.

2. Ecole de l'Immaculée Conception

İtalya Hükümeti tarafından, 1887 yılında kurulan bu okulda sadece İtalyanca dersi verilmekteydi. Okulun yönetimi ise, İtalyan kadınlarındaydı ve okulun 1890'larda 85 öğrencisi vardı¹¹.

3. Ecole de Santa-Maria

1870'te kurulan okulun, 1890'larda 80 öğrencisi vardı¹². Katolik misyonerler Santa Maria Kilisesi ile okulundan daha fazla ilgilenmekteydiler¹³. Okul, Frenk Mahallesi'ndeydi¹⁴.

4. Ecole Saint Polycarpe

İzmir'de tespit edebildiğimiz Katolik okullarının en eskilerindendi. 1793'te kuruldu. İlköğretimin bedava olduğu bu okulda, 1890'larda, 85 öğrenci eğitim görmekteydi¹⁵. Okul, Frenk Mahallesi'ndeydi¹⁶. 19. yüzyılın sonlarına doğru Katolik misyonerler, okuldan çok, Saint Polycarpe Kilisesi'yle ilgilenmekteydiler¹⁷.

5. Ecole de San Rocco

Bu okulda ilköğretim ücretsizdi ve 200 öğrenci eğitim görmekteydi¹⁸. Cuinet¹⁹, "Ecoles Paroissiales" başlığı altında, Ecole de Santa-Maria, Ecole Saint Polycarpe ve Ecole de San-Rocco'yu İtalyan okulları olarak vermiştir.

Adını Saint Polycarpe Kilisesi'nden alan, Saint Polycarpe Okulu'nun kilisesi, 17. yüzyılda yapıldı ve kentin Fransız Kilisesi oldu. Zaten kiliseyi yöneten Capuçinler de Fransa'nın koruması altındaydı²⁰. Bu yüzden olsa gerek; bu kiliseye ve Santa Maria Kilisesi'ne bağlı iki okul, Beyru²¹ tarafından, Fransız okulları arasında verilmektedir. Fakat yine Beyru²², Saint Polycarpe ve Santa Maria Kiliseleri'ne bağlı iki küçük İtalyan okulundan bahsetmektedir.

Unutulmamalıdır ki; İtalya, 19. yüzyılda siyasi birliğini tamamladıktan sonra, Fransa'nın yanında Katolik teşkilat ve okullarına ortak olma yarışına girmişti.

Fransız ve İtalyan kurumu olan bu okullar, Cuinet birincil kaynak kabul edildiğinde, İtalyan okulları olarak tanımlanmaktadır.

11 Cuinet, *a.g.e.*, s.461.

12 Cuinet, *a.g.e.*, s.461.

13 Beyru, *a.g.e.*, s.313.

14 *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 1307, s.278.

15 Cuinet, *a.g.e.*, s.461.

16 *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 1307, s.278.

17 Beyru, *a.g.e.*, s.313.

18 Cuinet, *a.g.e.*, s.461.

19 Cuinet, *a.g.e.*, s.461.

20 Olaf Yaranga, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Fransız Gezginlerinin Anlatımlarında İzmir*, (çev.: Gürhan Tümer), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2000, s.44.

21 Beyru, *a.g.e.*, s.312.

22 Beyru, *a.g.e.*, s.313.

6. İtalyan Kız Mektebi (Eski)

Yaklaşık olarak 1874'te kurulan bu okul, 20. yüzyılın başlarına kadar, kiralanmış bir binada hizmet verdi²³. 1890'larda 85 öğrencisi vardı²⁴.

7. İtalyan Ana ve İlkokulu

Okul, 1892'de, İtalyan Ana ve İlkokulu olarak, bugünkünden farklı bir yerde, rahibelerin denetiminde eğitim ve öğretime başladı. 1 Eylül 1896'da, İtalya Hayır Cemiyeti'ne devredildi²⁵.

3 Ağustos 1899'da okul, İtalya'nın desteğiyle, "Asilo Margherito" adıyla bugünkü binasında kuruldu²⁶.

Tabii okul kurulurken, binanın bir bölümüne ek inşaat yapılarak eğitim ve öğretim, bu binada başlatıldı. Okul, 1911-1912 yılları arasında Trablusgarp Savaşı nedeniyle kapatıldı. 1914 yılında, I. Dünya Savaşı sırasında okul, hastane olarak kullanıldı. 1 Nisan 1919'da yeniden açıldı. Fakat 1922 İzmir yangını nedeniyle tekrar kapandı. 1930 yılında çıkarılan bir yasa ile Türk öğrencilerin yabancı okullarda okutulması yasaklandığından, okul, öğrenci azlığı nedeniyle, papazların denetimindeki diğer bir okulla birleştirildi ve tek okulda eğitim ve öğretime başlandı. 5 Ağustos 1935-30 Haziran 1945 tarihleri arasında Salesian Papazları'nın elinde kaldı. 1945 yılının sonunda, tamamen rahibelerin denetimine bırakıldı. Bu tarihten sonra, erkek öğrencilerin de okulda okumaları için izin alındı.

29 Haziran 1951'de²⁷ kurumun açılması ve öğretime başlanması için izin alındı. Okul, 1899 yılından beri aynı binada hizmet vermektedir. Bu bina, 1453 Sokak No: 1 Alsancak-İzmir adresindedir. Yine okul, ilk açıldığından beri, ana ve ilkokul olarak eğitim vermektedir. Okula, 1956 yılında, iki katlı ilave ek bina yapıldı. Ders araç ve gereçleri, İtalya'dan getirilen malzemelerle çoğaltıldı. Her sınıfta ortalama 5-6 öğrencinin olduğu bu okulda, genellikle NATO subay çocukları ya da ihracat yapan firmaların temsilcilerinin çocukları bulunmaktaydı. Bununla beraber hem Türkçe, hem de İtalyanca program öğrencilere ağır gelmekte ve öğrenciler, büyük başarılarla imza atamamaktaydılar²⁸.

Temellerini rahibelerin attığı bu okul, rahibelerin kimsesizlere bakmakla beraber, onları eğitmek isteklerinden doğmuştu²⁹.

2008 Mayısı sonu itibariyle, okulda, 14'ü ilkokul ve 73'ü anaokulu ve ana sınıfı olmak üzere, toplam 87 öğrenci eğitim görmektedir. Bu öğrencilerden ilkokula devam eden 14'ü yabancı, anaokulu ve ana sınıfına devam eden 61'i Türk, 12'si yabancıdır³⁰. Görüldüğü üzere, 2008 yılı itibariyle okulda eğitim gören öğrencilerin çoğu Türk'tür.

23 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Maarif Tasnifi (İMF)*, Dosya no: 10, Gömlek no: 1322 Ş-4, s.s.1-4.

24 *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 1307, s.278.

25 *İtalyan Ana ve İlkokulu Tarihçesi*, s.1.

26 27.05.2008'de Okulun Türk Müdür Yardımcısı Nurhan Atilla Simes ile Yapılan Görüşme.

27 Tekrar izin alındığına göre okul, aradaki dönemde kapalı kalmış olabilir. (Bu okul günümüzde de faaliyet halinde olduğundan, tarihi kısaca 2008 yılı Mayıs ayına kadar verilmiştir)

28 *İtalyan Ana ve İlkokulu Tarihçesi*, s.1.

29 23.05.2008'de Okulun Türk Müdür Yardımcısı Nurhan Atilla Simes ile Yapılan Görüşme.

30 27.05.2008'de Okulun Türk Müdür Yardımcısı Nurhan Atilla Simes ile Yapılan Görüşme.

8. Ticaret Mektebi

19. yüzyılın sonlarına doğru, Gül Mahallesi'nde, İtalyanlara ait bir Ticaret Mektebi vardı. 1898'e kadar, mektepte İtalyanca, Fransızca, Almanca ve Rumca dersleri okutulmakta; fakat Türkçe, ders programında yer almamaktaydı. İzmir İtalyan Konsolosu Şövalye Butezini'nin emriyle, Ticaret Mektebi'nin programına Türkçe dersi kondu. Türkçe öğretmenliğine de, Yahudi Hazan Efendi getirildi³¹.

20. yüzyıl başına ait kent rehberi, İzmir'de bir tanesi Gül Sokağı üzerinde, diğeri de Gündoğdu yöresinde olmak üzere; toplam 223 öğrencili iki İtalyan erkek okuluyla, öğrenci sayısı 80'i bulan iki kız okulunun varlığından bahsetmektedir³². Bu okullar, isimleri verilmemiş olmakla beraber, muhtemelen, yukarıda belirttiklerimizin 4 tanesiydi.

9. Capuçinlerin Okulu

Capuçinler, Fransisken Tarikatı'nın bağımsız bir kolu olan Fratres Minores Capucinorum'un üyeleriydi. Giydikleri sivri uçlu kukuletaya, İtalyanca, "cappuccinno" denmekteydi³³.

Capuçinler, İzmir'in merkezi dışındaki yerleşmelerde ibadethaneler açıp bu ibadethanelerin yanına inşa ettirdikleri papaz okullarında verdikleri dini eğitim ile cemaatlerini genişletmek için, Osmanlı yönetiminden izin alabilmek amacıyla, yoğun uğraş verdiler. Capuçin rahipleri, Bayraklı'da bir kilise, civarında papazların ikamet edecekleri konutlar ve bir de eğitim verecekleri bina inşa etmek için, Osmanlı Hükümeti'nden 21 Ekim 1902 tarihinde verilen irade-i seniyye ile izin aldılar³⁴.

20. yüzyılın başlarına ait bir Fransızca kaynakta³⁵, "Ecole Paraissiale de garçons des Capucins" ile ilgili olarak, eğitimin İtalyanca verildiği, Capuçinlerin kilisesi ve okullarının Fransız sistemine göre yerleştirildiği ve İzmir'de Fransız ve İtalyanların aynı dini doğrultuda işbirliği içinde oldukları yazmaktadır.

Okul, muhtemelen, 1902 tarihinde yapım izni alınan okuldur. Çünkü döneme ait kartpostalda, kilise, konutlar ve eğitim binasının tamamlanmış olduğu görülmektedir³⁶.

10. İtalyan Kız Mektebi (Yeni)

İzmir'de büyük bir İtalyan kız mektebi kurulması isteğine, 3 Eylül 1904 tarihli Meclis-i Vükela kararlarında rastlanmaktadır. Burada alınan kararlar, kısaca şöyledir³⁷:

- 31 Sadiye Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s.246.
- 32 Beyru, *a.g.e.*, s.s.313-314.
- 33 Bülent Şenocak, *Levant'ın Yıldızı İzmir*, İzmir, Şenocak Kültür Yayını, 2003, 247.
- 34 Fikret Yılmaz, Sabri Yetkin; *İzmir Kartpostalları*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2003, s.182.
- 35 Maurice Pernot, *Rapport Sur Un Voyage D'etude A Constantmople En Égypte Et En Turquie D'Asie*, Paris, 1912, s.259.
- 36 Yılmaz ve Yetkin; *a.g.e.*, s.182.
- 37 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Meclis-i Vükela Mazbataları Tasnifi (MV)*, Dosya no:109, Gömlek no:123, s.1.

Hariciye Nezareti'nin, durumu bildirip, izah etmesine göre, Üsküp'te Marko Efendi tarafından kurulacak mektebin orada İtalyan çocukları bulunmamasından dolayı, kuruluşuna gerek yoktu. Bingazi ve Berka'da İtalyan tebaasının miktarı da, oralarda yetimhane kurulmasına ihtiyaç gösterecek derecede değildi. Bu durum, İtalya Elçiliği'ne tebliğ edildi. Bu istekler için izin verilmeyecekti. Yine de, amacın teyidi için, İtalya Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmak üzere, Roma Sefareti'ne gerekli bilgilerin aktarılması konusunun, Hariciye Nezareti'ne bildirilmesi gerekmektedir.

İşkodra ve İzmir'de kurulmak istenen yetimhane ve mektebe gelince; İşkodra'da İtalya vesaire devletlerin yetimhaneleri var mıdır?

İşkodra'daki İtalya tebaasının nüfusu ne kadardır?

İtalyanların İşkodra'da yetimhane yapmalarında bir mahzur var mıdır?

Bu soruların cevaplarının İşkodra Vilayeti'nden ve İzmir'de yapılmak istenen mektebin İslam mahallelerinde veya mahzurlu bir yerde olup olmadığının ve İzmir'de ne kadar İtalyan tebaası ve ne kadar çocuk bulunduğu, Aydın Vilayeti'nden öğrenilmesi için, konunun Dahiliye Nezareti'ne havale edilmesi gerekmektedir.

Meclis-i Vükela'dan alınan karar gereğince durum, Dahiliye Nezareti'ne havale edildi. Nezaret de konuyu, Aydın Vilayeti'ne bildirdi. Aydın Vilayeti önce 15 Eylül 1904'te, okulun yapılacağı yer ve burada yapılan keşif hakkındaki bilgileri hükümete iletti³⁸.

Sonra da, 18 Eylül 1904'te, Dahiliye Nezareti'ne, inşasına ruhsat istenen İtalyan Kız Mektebi'nin, Hristiyan Mahallesi'nde olup, yer olarak, bir mahzurunun olmadığını ve İzmir'de oturan İtalyan tebaasının, 5.000 nüfustan fazla olup, kız çocuklarının ise, 350 civarında bulunduğunu, bunların da bugün var olan mektebe devam ettiklerini ve yeni yapılacak mektebe nakil olunacaklarını bildirdi³⁹.

Bunun üzerine, Şura-i Devlet Mülkiye Dairesi'nde, İzmir'de yapılması istenen İtalyan Kız Mektebi ile beraber, İşkodra'da yapılması istenen yetimhane konuları görüşüldü. Bu görüşmede, var olan bilgilere göre, İzmir'de bundan -1904'ten yaklaşık 30 sene önce kurulmuş olan İtalyan Kız Mektebi'nin bugüne kadar kiralanmış bir binada hizmet verdiği ortaya çıktı. Bu mektep, "Suçi Nakendlifa İtalya Nadiyahena Fehiçça" adlı İtalyan hayır cemiyeti tarafından, İzmir'de, Rum Yetimhanesi Mahallesi'nde ve 2. Rihtım Caddesi'nde satın alınarak, İtalyan tebaasından olan Mösyö Markiz Edmon Çostinyani üzerine usulen kaydedilmiş olan, devretme ve genişletme hakkına sahip olunan 6 mağazanın bulunduğu arsalar üzerine inşa edilecekti. Bu konudaki planların gönderildiğinden bahisle, belirtilen arsaların vergiye bağlanmaları ve İtalyan hayır cemiyeti adına harç alınmayıp, kayıt muamelesi masraflarının alınması ve mağazaların yıkılıp, mektep yapılmasına dair dönüşüm işleminin yapılmasıyla, belirtilen mektebin yeniden inşa edilmesi hakkında, padişah izni istenmesi, İtalya Sefareti tarafından, resmi yazı ile dile getirilmişti⁴⁰.

38 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Maarif Tasnifi (İMF)*, Dosya no: 10, Gömlek no: 1322 Ş-4, s.2.

39 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Tasnifi Sadrazam Kamil Paşa Evrakı (YEE KP)*, Dosya no:22, Gömlek no:2176, s.1.

40 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Maarif Tasnifi (İMF)*, Dosya no: 10, Gömlek no: 1322 Ş-4 s.1.

Mektep binası, İzmir'in 2. Rıhtım Caddesi'nde "Sporting Club" civarında ve 6 mağazanın yıkılmasıyla, genişliği 20,5 m, uzunluğu 63,5 m olmak üzere, toplam 1302 metrekare zemin üzerine haritalarda gösterildiği gibi, 822 metrekare büyüklüğünde, bir bölümü 3, bir bölümü de 4 katlı ve bir bölümü 12,5 m, bir bölümü de 17 m yüksekliğinde yapılacaktı. Geriye kalan 480 metrekare yer, avlu olarak kullanılacaktı. 7.500 liradan ibaret olan inşaat masrafı, İtalyan hayır cemiyeti tarafından gönderilecek, Markiz Çostinyani sorumluluğunda olan paradan ödenecekti. Mektebin inşasında yer ve zaman olarak bir mahzur olmadığı, Aydın Vilayeti'nden gelen yazıyla ortaya konmaktaydı. Bu mektebin 1'den 6 numaraya kadar olan 6 mağazanın yıkılmasıyla, onların arsaları üzerine bina edileceği anlaşılmaktaydı. Aydın Vilayeti'nin bu konudaki kararnamesinde gösterilen 7 mağazadan bu numaralarla kaydedilmiş 6 mağaza hangileri ise, araştırılarak belirlenmesi hakkında yazılan resmi emre cevaben, Aydın Vilayeti'nden alınan 15 Eylül 1904 tarihli yazıyla; İtalyan hayır cemiyeti tarafından yerlerine Kız Mektebi inşa edilecek olan mağazaların, İtalyan Konsolosluğu Baş Tercümanı Mösyö Seman Hazer olduğu halde, yaptırılan keşif ve inceleme sonunda, belirtilen yerin 7 mağazayı da kapsadığı ve 4 tarafı sokaklarla çevrilmiş bir oda şeklinde olduğu, mağazaların 7'sinin de yıktırılarak, mektebin bu 7 mağaza arsası üzerine inşa edileceği ortaya çıktı. 1'den 6 numaraya kadar olan 6 mağaza, Bezm-i Alem Valide Sultan Vakfı'na, yıllık 430 ve diğer bir mağaza da Sultan Mustafa Han Hazretleri Vakfı'na yıllık 70 kuruş kira vermekle mükellefti. Bu 6 mağazanın 430.000 ve diğer bir mağazanın 70.000 kuruş kıymeti olduğundan, 10/1000 hesabıyla, toplam 5.000 kuruş kira alınması gerekecekti. Aydın Vilayeti, mektebin yapılmasında bir sakınca görmemekteydi. Bu yüzden, padişah izni çıktığı takdirde, gerekli işlemlerin yapılması için eldeki bilgi, belge ve 5 parça haritanın Meclis-i Mahsus-ı Vükela'ya takdim edilmesine, Şura-i Devlet Mülkiye Dairesi'nde 26 Eylül 1904'te karar verildi⁴¹.

Mülkiye Dairesi'nin bu yazısı üzerine; 2 gün sonra, 28 Eylül 1904'te, Meclis-i Mahsus-ı Vükela bir toplantı yaptı. Bu toplantıda Şura-i Devlet Mülkiye Dairesi'nin kararnameyi okundu ve görüşüldü. Kararnamede yazdığı üzere, İzmir'de yaklaşık 30 sene önce kurulup, şimdiye kadar kira ödeyerek varlığını sürdüren İtalyan Kız Okulu'nun, bir İtalyan hayır cemiyeti tarafından, İzmir'de Rum Yetimhanesi Mahallesi'nde ve Rıhtım'ın 2. Caddesi'nde, İtalyan tebaasından Mösyö Markiz Edmon Çostinyani sorumluluğunda, usulen kaydedilmiş olan genişletme ve devretme hakkı bulunan 7 mağazanın yıkılmasıyla, yerlerine kararnamede yazılı büyüklükte olarak inşa edileceği ve bu mağazalardan 6'sının, Bezm-i Alem Valide Sultan Vakfı'na, yıllık 430 ve diğer birinin Mustafa Han Hazretleri Vakfı'na yıllık 70 kuruş kira vermekle mükellef olduğu; 6 mağazanın 430.000 ve diğer bir mağazanın 70.000 kuruş kıymeti olduğu, bunlardan 10/1000 hesabıyla, toplam 5.000 kuruş kira alınması gerekeceği ve mektebin inşasında bir mahzur olmadığı Aydın Vilayeti'nden gelen yazıdan anlaşılmaktaydı. Bu yüzden, gerekli kayıt işlemlerinin yapılmasıyla, ruhsatı içeren emrin çıkarılması konusunun Divan-ı Hümayun Kalem-i ne ve mağazaların kıymetine göre yer vergisi biçilmesinin de Evkaf-ı Hümayun Nezaret'i'ne havalesine, Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri'ne de bilgi verilmesine karar verildi. İşkodra'da kurulması istenen yetimhane hakkında ise, Şura-i Devlet'çe yapılacak incelemeye göre karar verilecekti. İtalyan Kız Okulu'nun inşa edilmesine padişahın izin vermesi

41 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Maarif Tasnifi (İMF)*, Dosya no: 10, Gömlek no: 1322 Ş-4, s.2.

için, aynı gün; yani 28 Eylül 1904'te Sadrazam Mehmed Ferid Paşa, saraya durumu arz etti. Okulun inşası için padişah izni ise, 30 Ekim 1904'te çıktı⁴². Okul, İtalyan Mühendisi "Indicien Molie" tarafından inşa edildi⁴³.

Yaklaşık iki yıl gibi bir sürede inşa edilen okulun, resmi bir törenle açılışı yapıldı. Okulun açılış merasimini, Yıldız Sarayı'na, İzmir Kolordu Kumandanı Ferik Tevfik bildirdi. Resmi açılış törenine İtalya Devleti'nin İstanbul Büyükelçisi, Aydın Vilayeti Valisi ve Ferik Tevfik'ten başka birçok İtalyan önde geleni katıldı. Açılış merasimi, 7 Ekim 1906'da yapıldı⁴⁴.

Açılışta, İtalyan önde gelenleri tarafından, büyükelçi şerefine, çok çeşitli yemeklerden oluşan bir ziyafet verildi. Bu ziyafete Ferik Tevfik de davetliydi. İzmir'de bulunan İtalyan Devleti tebaasının en kıdemlilerinden biri ve büyükelçi, ziyafet sırasında, İtalyanlara birer nutuk söylediler. Bu nutuklarda Padişah II. Abdülhamid, sıfatlarıyla anıldı ve İtalyanlar hakkında cömertçe buyurduğu lütuflar için, kendisine teşekkür edildi. Aydın Vilayeti Valisi'nin ziyafette bulunmamasından dolayı, Ferik Tevfik tarafından, Türkçe olarak bir karşı nutuk söylendi. Bu nutukta Ferik Tevfik, padişaha karşı duyulan şükran hissi için, İtalya'nın İstanbul Büyükelçisi'ne teşekkür etti ve devletler arasında cereyan etmesi istenilen ilişkilere şu ziyafetin de bir örnek teşkil ettiğini belirtti. Ayrıca, İtalyan kralının afiyetinin devamını diledi⁴⁵.

Okul, 1922 yılında, İzmir'in Yunan işgalinden kurtuluşuna kadar, İtalyan Koleji olarak hizmet verdi. İzmir'in kurtuluşu sırasında, okulun bir bölümü yandı ve bu tarihten sonra, İzmir İtalyan Kız Koleji, ülkedeki diğer ilkokullara muadil bir ilkokul olarak eğitim vermeye başladı⁴⁶.

1932-1933 eğitim-öğretim yılında öğretmen okulu mezunu 7 bayan öğretmenin eğitim verdiği Kordon İtalyan Kız Okulu'nun bu tarihteki gelir-gider durumu ise şöyleydi⁴⁷:

Kordon İtalyan Kız Okulu'nun 1932-1933 Tarihli Gelir ve Giderleri:

Gelirler		Giderler	
Talebe Ücreti:	2.718 lira	Memur ve Muallimlerin	
Cemaatin Yardımı:	1.020 lira	Maaş ve Ücretleri:	1.248 lira
		İnşaat Tamirat:	52 lira
		Diğer Masraflar:	559 lira
Toplam:	3.738 lira	Toplam:	1.859 lira

42 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Maarif Tasnifi (İMF)*, Dosya no: 10, Gömlek no: 1322 Ş-4, s.s.3-5.

43 Rıza Uygunlar, "İzmir Ayyıldız Kız İtalyan Okulu'nda", *Yarım Ay*, S.60, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1937, s.9.

44 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Parakende Evrakı Askeri Maruzat Tasnifi (Y PRK ASK)*, Dosya no: 241, Gömlek no:76, s.1.

45 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Parakende Evrakı Askeri Maruzat Tasnifi (Y PRK ASK)*, Dosya no: 241, Gömlek no:76, s.1.

46 Uygunlar, *a.g.m.*, s.9.

47 Bkz. *Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1932-1933 Maarif İstatistiği*, no:31, 1934, s.158, 168; Fakat bu istatistiğin 88. sayfasında okul, erkek mektebi olarak verilmiştir ki bu, bir hatadır. Zaten istatistiğin 158. ve 168. sayfalarında okul, kız okulu olarak geçmektedir. Ayrıca okulun yerinde bugün D.E.Ü. Rektörlük binası olduğundan, okulun Cumhuriyet sonrası tarihine de kısaca değinilmekte yarar görülmüştür.

Görüldüğü üzere; okulun gelirleri, giderlerinin yaklaşık 2 katıydı. 1933-1934 eğitim-öğretim yılında, okula erkek öğrenciler de alındığından, bu okul, 1933-1934 Maarif İstatistiği'nde muhtelif, karma okul olarak geçmekteydi. Yine bu tarihte okulda, 7 bayan öğretmen eğitim vermekteydi⁴⁸.

1937 Ağustos'unda okulun uzun koridoru, okulun Müzik Öğretmeni Sör Valantina'nın çeşitli yağlı boya tablolarıyla süslüydü. Bu tarihte 1. ve 2. sınıflar, birleştirilmiş sınıfta ders görmekteydiler ve okulun Türkçe Öğretmeni Zihnet Sanlav, direktörü Sör Cezire, 4. sınıf öğretmeni de Sör Federikaya idi. Okula, çoğu İtalyan olmak üzere; Musevi ve Musevi olup da Türk tebaasında bulunanlar da devam etmekteydi. Okulda İtalyanca'ya ilave olarak Türkçe ve Fransızca gösterilmekteydi.

Zihnet Sanlav, diğer Türkçe öğretmeni Bayan İhsan'ın verdiği dersler hariç tutulduğunda, haftada, 1., 2., 3. sınıflara 20, 4. ve 5. sınıflara 12 olmak üzere, toplam 32 saat Türkçe dersi vermekteydi. 1937 Ağustos'unda okulda, 33'ü yatılı olmak üzere; 130 öğrenci eğitim görmekteydi. Okulun tabiat laboratuvarı, cam dolaplara yerleştirilen her çeşit vahşi ve evcil hayvanların dolguları ile süslenen ağaç dalları, kaya şeklinde mukavvalarla, krepon kağıtlarından yapılmış çimenlerin üzerindeki yılanlarla, Afrika ormanlarını andırmaktaydı⁴⁹.

1937-1938 eğitim-öğretim yılında, Kordon İtalyan (Ay yıldız) Kız İlkokulu'nda, 1 yılda 1. sınıfa yeniden giren 18, tahsilden ayrılan da 14 öğrenci vardı⁵⁰.

1939-1940 eğitim-öğretim yılında, 1 yılda 1. sınıfa yeniden giren 3 öğrenci vardı ve bu eğitim ve öğretim yılında sınıflardaki öğrencilerin sayıları ve başarı durumları şöyleydi⁵¹:

Ders Kesiminde Öğrenci Mevcudu	İmtihan Sonunda Sınıf Geçenler
1. sınıfta.....17 Kız	1'den 2'ye..... 2 Kız
2. sınıfta.....14 Kız	2'den 3'e.....11 Kız
3. sınıfta.....19 Kız	3'ten 4'e..... 8 Kız
4. sınıfta.....13 Kız	4'ten 5'e..... 2 Kız
5. sınıfta.....23 Kız	5 sınıflı okuldan mezun olan.... 6 Kız
TOPLAM.....86 Kız	TOPLAM.....29 Kız

Anlaşıldığı üzere, okulun öğrencilerinden yaklaşık olarak 1/3'ü ancak bir üst sınıfa geçebilmiş veya mezun olabilmiş, öğrencilerin 2/3'ü ise sınıfta kalmıştı.

1940-1941 eğitim-öğretim yılında, okulda 1 anaokulu, 7 de ilkökul öğretmeni görev yapmaktaydı. Bu öğretmenler, bayandı. Yine bu tarihte 1 yılda 1. sınıfa yeniden giren 1'i erkek, 9'u kız olmak üzere; toplam 10 öğrenci vardı. Aynı yıl, 8 öğrenci tahsilden ayrıldı⁵².

48 Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1933-1934 Maarif İstatistiği, no:68, 1935, s.186, 210.

49 Uygunlar, a.g.m., s.s.8-9, 23.

50 Başvekalet İstatistik Umum Direktörlüğü 1937-1938 Maarif İstatistiği, no:145, 1939, s.108.

51 Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1939-1940 Maarif İstatistiği, no:187, 1942, s.s.114-115.

52 Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1940-1941 Maarif İstatistiği, no:199, 1943, s.116, 140.

Bu eğitim-öğretim yılında, öğrencilerin sayısal ve başarı durumları şöyleydi⁵³:

Ders Kesiminde Öğrenci Mevcudu		İmtihan Sonunda Sınıf Geçenler	
1. sınıfta.....1 Erkek	14 Kız	1'den 2'ye.....1 Erkek	10 Kız
2. sınıfta..... -	12 Kız	2'den 3'e..... -	8 Kız
3. sınıfta..... -	22 Kız	3'ten 4'e..... -	9 Kız
4. sınıfta..... -	13 Kız	4'ten 5'e..... -	10 Kız
5. sınıfta..... -	10 Kız	5 sınıflı okuldan mezun olan..	- 5 Kız
Toplam.....1 Erkek	71 Kız	Toplam.....1 Erkek	42 Kız

Bu eğitim-öğretim yılı, bir öncekine göre, daha verimli geçmiş görünmektedir. Çünkü sınıf geçen veya mezun olanlar, toplam öğrenci mevcudunun 60/100'ünden daha fazladır. Bir önceki sene, bu oran, yaklaşık olarak, 1/3'tü.

Belirtildiği üzere, adı önce "İtalyan Kız Koleji", sonra "İzmir Kordon İtalyan Ay Yıldız Kız İlkokulu" olan bu okul, 1944 yılında, İkinci Kordon genişletme çabaları sonunda yıkıldı⁵⁴.

Bugün, okulun var olduğu zamandaki arsası üzerinde, D.E.Ü. Rektörlük Binası bulunmaktadır. Netice itibarıyla, okulun, Türkçe dersine geniş bir yelpazede yer verdiği, Fransızca ve İtalyanca'yı okuttuğu ve zamanında İzmir'in simge yapılarından biri olduğu söylenebilir.

Bunlardan başka, İzmir-Bayraklı'da 1907 yılında açılan ve 1935'te kapanan bir "Sacole İtalyane" ile Göztepe'de 1920 yılında açılıp, 1938'de kapanan bir başka "Sacole İtalyane" de vardı⁵⁵.

Yine, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, İzmir'de, ünlü İtalyan Ressam Mösyö Pizanni'nin, Özel Sanayi-i Nefise Mektebi'ni kurduğu görülmektedir. Bu mektebin 1918'de, Alsancak'ta bir de şubesi açıldı⁵⁶. 1911'de Mösyö M. Demoize, 80 öğrenci barındıran College Franco-Anglais'i kurdu⁵⁷.

2. İzmir'de İtalyan Okullarının Yönetimi ve Finansmanı

İzmir'deki İtalyan okulları, Katolik tarikatların idaresi altındaydı. Örneğin, 1892'de rahibelerin denetiminde eğitim ve öğretimine başlayan İtalyan Ana ve İlkokulu sonradan Salesien papazlarının idaresine geçti⁵⁸.

53 Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1940-1941 Maarif İstatistiği, no:199, 1943, s.116.

54 27.05.2008'de İzmir Özel İtalyan Ana ve İlkokulu Türk Müdür Yardımcısı Nurhan Atilla Simes ile Yapılan Görüşme.

55 Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1933-1934 Maarif İstatistiği, no:68, 1935, s.186; Başvekalet İstatistik Umum Direktörlüğü 1937-1938 Maarif İstatistiği, no:145, 1939, s.108; 27.05.2008'de İzmir Özel İtalyan Ana ve İlkokulu Türk Müdür Yardımcısı Nurhan Atilla Simes ile Yapılan Görüşme.

56 Tutsak, a.g.e., s.246.

57 Pernot, a.g.e., s.266.

58 İtalyan Ana ve İlkokulu Tarihçesi, s.1.

Ecole de l'Immaculée Conception'ı rahibeler yönetmekteydi⁵⁹. 20. yüzyılın başlarında İzmir İtalyan eğitiminde "Salesienler" Roma Hükümeti, l'Association Nationales des Missions ve Ivrea Sörleri'nin sözü geçmekteydi. Özellikle Salesien'ler, laik eğitime kesinlikle izin vermediler⁶⁰.

Finansmana gelince, Roma Hükümeti, 19. yüzyılın ikinci yarısında, Levant'taki İtalyan okullarını önemli paralarla destekleme kararı almıştı⁶¹. Zaten 1865'te kurulan "Ecole Italienne"'in masraflarını, İtalyan Hükümeti karşılamaktaydı⁶².

Özel İtalyan Ana ve İlkokulu, İtalya'nın desteğiyle kuruldu⁶³.

2. Rıhtım Caddesi'ndeki İtalyan Kız Okulu'nun arsası, "Suçi Nakendlifa İtalya Nadiyahena Fehiçça" adlı İtalyan hayır kurumu tarafından alındı. İnşaat masrafı da yine bu kurum tarafından ödenecekti⁶⁴.

1932-1933 eğitim-öğretim yılında, 2. Rıhtım Caddesi'ndeki İtalyan Kız Okulu'nun gelirlerinin "talebe ücreti ve cemaatin yardımı" kalemlerinden oluşması, daha önceki yıllarda da okul gelirlerinde bu kalemlerin önemli etkisi olduğunu göstermektedir⁶⁵.

Sonuç olarak, İzmir'deki İtalyan okulları, Roma Hükümeti ve Katolik tarikatlar tarafından yönetilmekte ve yönlendirilmekte; Roma Hükümeti, İtalyan hayır kurumları, öğrenci ücretleri ve cemaatin yardımları ile de finanse edilmekteydi.

3. İtalyan Eğitim Politikasının İzmir Üzerinden Trablusgarp ve I. Dünya Savaşı'na Yansımaları

1904'te İtalyan Hükümeti'nin Üsküp ve İzmir'de birer mektep ile İşkodra, Bingazi ve Berka'da birer yetimhane kurmasına izin isteğini İtalyan Elçiliği, Osmanlı Hükümeti'ne ilettili. Hariciye ve Dahiliye Nezaretleri ile yapılan görüşmeler sonunda Üsküp'te İtalyan çocuklarının bulunmadığı, Bingazi ve Berka'da İtalyan tebaasının yeterli olmadığı; bu yüzden de buralarda mektep ve yetimhane kurulmasına lüzum görülmediği, İtalyan Elçiliği'ne tebliğ edildi. Roma Hükümeti nezdinde gerekli girişimlerin yapılması da, Hariciye Nezareti'ne havale edildi. İzmir'de mektep, İşkodra'da⁶⁶ yetimhane açılması istekleri gerekli araştırmanın yapılması için ertelenmişti ki; Aydın Vilayeti, İzmir'de İtalyan tebaasının yeterli olduğunu ve İzmir'de İtalyan mektebi açılmasının bir mahzuru olmadığını, Osmanlı yönetimine ilettili. Böylece, İzmir'de bir İtalyan kız mektebinin açılması için gerekli izin çıktı ve bu mektep, 7 Ekim 1906'da törenle açıldı⁶⁷.

59 Cuinet, a.g.e., s.461.

60 Pernot, a.g.e., s.s.265-266.

61 Scherzer, a.g.e., s.41.

62 Cuinet, a.g.e., s.461.

63 27.05.2008'de Okulun Türk Müdür Yardımcısı Nurhan Atilla Simes ile Yapılan Görüşme.

64 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Maarif Tasnifi (İMF)*, Dosya no: 10, Gömlek no: 1322 Ş-4, s.1.

65 *Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1932-1933 Maarif İstatistiği*, no:31, 1934, s.168.

66 İşkodra'da yetimhane isteği, gerekli araştırmanın yapılması için daha ileri bir tarihe ertelendi.

67 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Meclis-i Vükela Mazbataları Tasnifi (MV)*, Dosya no:109, Gömlek no:123, s.1; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Tasnifi Sadrazam Kamil Paşa Evrakı (YEE KP)*, Dosya no:22, Gömlek no:2176, s.1; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Maarif Tasnifi (İMF)*, Dosya no:10,

Bu bilgiler doğrultusunda, İtalya'nın 1904 yılındaki isteklerine baktığımızda, karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

-Trablusgarp: İtalya; Bingazi ve Berka'da birer yetimhane kurmak istiyordu. İtalyanlar, 1911'de Trablusgarp'ı işgal ettiler⁶⁸.

-Balkanlar: İtalya; Üsküp'te mektep, İşkodra'da yetimhane kurmak istiyordu.

Avusturya ile Balkanlar üzerindeki çıkar çatışmaları, I. Dünya Savaşı'nda İtalya ve Avusturya'nın karşı saflarda yer almalarına neden oldu. Hem Avusturya'nın ve hem de İtalya'nın Balkanlar'da yayılmak istemesi, çatışmaya neden olmaktaydı⁶⁹. Ancak Avusturya'nın himayesinde bulunan bir ruhani cemiyetin İşkodra'da bir yetimhanesi vardı⁷⁰.

Buna karşı, İtalya da karşı hamle yaparak, durumu dengelemek istemekteydi.

-İzmir: İtalya, İzmir'de büyük bir kız mektebi kurmak istemekteydi ve kurdu da.

I. Dünya Savaşı sırasında İzmir şehri ve Akdeniz Bölgesi'nden adilane bir pay; 1915 Londra ve 1917 St. Jean de Maurienne gizli antlaşmalarıyla, İtalyanlara vaad edildi. İtalya 1919 yılında düzenlenen Paris Barış Konferansı'nda, bu antlaşmalara dayanarak, İzmir de dahil olmak üzere, Venizelos'un talep ettiği yerlerin kendisine vaad edildiğini savundu⁷¹.

Bu tablo, İtalya'nın, Osmanlı toprakları üzerinde -ve İzmir'de- okullar ve yetimhaneler aracılığıyla nüfuz oluşturma ve İtalyan politikası doğrultusunda eğitime yön verme çabalarını açıkça ortaya koymaktadır. Önemli olan, İtalya'nın, sonradan işgal etme veya yayılma amacı ve olasılığı olan yerlerde, okullar ve yetimhaneler yoluyla nüfuz alanları oluşturmalarıdır ki; Trablusgarp Savaşı ve I. Dünya Savaşı'ndaki ve Paris Barış Konferansı'ndaki İtalyan tutumu, tamamen bu politikayı doğrulamaktadır. Bu tablonun İzmir'de kurulmak istenen İtalyan Kız Mektebi aracılığıyla belgelendirilmesi ise, İzmir şehrinin eğitim tarihi için ayrı bir önem taşımaktadır.

4. Ecole İtalienné 'de Devlet Memurlarına Hakaret

Aydın Vilayeti Mektubi Kalemi'nden 6 Temmuz 1915 tarihinde çıkan, bir örneği İzmir İtalya Konsolosluğu'na, bir örneği de Osmanlı Hükümeti'ne gönderilen resmi yazıda, İzmir Belavista'da reji idaresinin karşısında bulunan İtalyan Mektebi'nde⁷² telsiz ve telgraf haberleşmesine elverişli aletler bulunduğunun haber

Gömlek no:1322 Ş-4, s.s.1-5; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Parakende Evrakı Askeri Maruzat Tasnifi (Y PRK ASK), Dosya no:241, Gömlek no:76, s.1.

68 Ergun Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 4. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1995, s.s.70-73.

69 Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, (çev.: Birtane Karanakçı), 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, 1996, s.237; Ergun Aybars, *a.g.e.*, s.s.70, 82, 108-109.

70 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Maarif Tasnifi (İMF)*, Dosya no:10, Gömlek no:1322 Ş-4, s.s.1-3.

71 Mevlüt Çelebi, *Milli Mücadele Dönemi'nde Türk-İtalyan İlişkileri*, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 1999, s.s.26, 28-29, 48.

72 Bu okul, İtalyan Hükümeti'nin kurmuş olduğu İtalyan ulusal okulu idi. Okul hakkında "Ecole İtalienné" kısmında gerekli bilgi verilmiştir.

alındığı belirtilmekteydi. Yine geçen sene, “Dandelo Zırhlısı” İzmir’de iken; gerek gemi ile gerekse dışarıyla haberleşilmiş olduğunun, yapılan incelemeler sonunda anlaşılması üzerine, Başkumandanlık Vekaleti’nin kesin emrine uygun olarak, adı geçen aletlerin mektepte bulunup bulunmadığının araştırılması için, Aydın Vilayeti tarafından bir komisyon kuruldu. Bu komisyonda, Vilayet-i Umur-ı Ecnebiye Müdürü ile beraber, Polis İdaresi Başkatibi Ragıp, Telgraf Müfettiş Muavini Fuad, askeriyeden telsiz ve telgraf uzmanları İsmail Hakkı ve Nureddin Bey ve Efendiler bulunmaktaydı.

Bu komisyon, mektepte gereken nezaket kuralları çerçevesinde görevini yapmakta iken, İtalya Konsolosu, mektebin Fizik laboratuvarına gelerek ve uzlaşma içinde bulunduğumuz bir devlet konsolosundan hiç de beklenmeyen bir şekilde, hükümet memurlarının hukuk ve haysiyetlerine uygun olmayan bir takım kötü sözler sarf etti. Bununla da yetinmeyerek, mektepte yapılan haklı ve kanuni teftiş muamelesi ile kesinlikle alakası olmayan bir şekilde, hükümete müracaatla çözülebilmesi kabul eden bazı meselelerden bahisle, hükümetin yaptıklarını eleştirdi. Aldıkları emri tam bir nezaketle yerine getiren ve gördükleri kötü muameleye rağmen soğukkanlılıklarını koruyan komisyon üyeleri, Mektep Müdürü Don Olivera ve Fizik Öğretmeni Mösyö Tankedeyeri’nin, bizzat İzmir İtalyan Konsolosu’nun da itiraflarında kabul ettiği gibi, hakaretlere maruz kaldılar. Bu durum, İtalya Konsolosu’nun da kabul ettiği üzere, şüpheye yer vermeyecek şekilde meydandadır. Uluslararası hukuka tamamen aykırı olan bu muameleler, Osmanlı Hükümeti’nin ve onun aracılığıyla da İtalyan Hükümeti’nin takdirine bırakılmaktaydı. Ayrıca, Aydın Vilayeti Valiliği, konu hakkında İtalyan Konsolosluğu’ndan izahat beklemekteydi⁷³.

Aydın Vilayeti Valisi’nin konu hakkındaki üslubu ilginçtir. İtalya için, “uzlaşma içinde bulunduğumuz bir devlet” ifadesini kullanmaktadır. Oysa İtalya, Mayıs 1915’te İtilaf devletlerinin safında I. Dünya Savaşı’na girdi⁷⁴. Belgenin yazılış tarihi ise, 6 Temmuz 1915’tir. Görüldüğü gibi, bu tarihte Osmanlı Devleti, İtalyanlarla karşı saflarda savaş halinde idi.

Anlaşıldığı üzere, İzmir’deki İtalyan Ulusal Okulu’nda telsiz ve haberleşme aletleri bulunmakta ve bunlar, savaş arifesinde, limana gelen zırhlılarla haberleşmede kullanılmaktaydı. Bu aletlerin varlığını teftiş için okula gelen Osmanlı Hükümet memurları da İtalyan Konsolosu’nun hakaretlerine maruz kalmaktaydılar.

73 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Emniyet-i Umumi 3. Şube Tasnifi (DH EUM 3Şb)*, Dosya no:7, Gömlek no:21, s.1.

74 Mete Tunçay, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Korkut Borotav, Selahattin Hilav, Murat Katoğlu, Ayla Ödekan, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1995, s.41.

Sonuç

İzmir dışındaki Osmanlı topraklarında 1861 ile 1912 yılları arasında İtalyanlar 16 okul açmışlar iken⁷⁵, İzmir’de bu tarihler arasında 11 okul açtılar. Kuruluşları bu tarihlerin dışına sarkan Ecole Saint Polycarpe ve Göztepe’deki Sacole İtaliene ve kuruluş tarihi bilinmeyen Ecole de San Rocco da hesaba katıldığında, İtalyanların, İzmir’de toplam 14 okul açtıkları görülmektedir.

Bu, 1888’de 1097 Latin ve 838 Katoliği, 1893’te 1347 Latin ve 872 Katoliği, 1904’te de 5.000 civarında İtalyan tebaasını ve 350 İtalyan çocuğunu barındıran İzmir için, okullaşma açısından oldukça iyi bir rakamdır⁷⁶.

Şimdiye kadar verdiğimiz bilgiler, İtalyan okullarının ders programları dikkate alındığında, öncelikle, bu okullarda İtalyanca’nın ön plana çıktığını göstermekte, fakat Türkçe ve Rumca’nın da bu okullarda okutulabildiğini, Ermeni ve Rum mektebinde de İtalyanca’nın bir ders olarak verilebildiğini desteklemektedir. İtalyan okullarından yetişen veya bu kültürle temas eden öğrencilerin ise bu ülkeye sempati ile bakması, bu okullardaki İtalyan tebaalı öğrencilerin de devletlerine ve kültürlerine bağlı vatandaşlar olarak yetiştirilmesi rahatlıkla anlaşılacak bir durumdur. Hal böyleyken İtalya’nın İzmir’deki bu eğitimsel yayılım faaliyeti, sonradan açığa vurduğu, siyasi faaliyetlerinin alt yapısı olarak görülebilir.

Yine, bugün arsası üzerinde Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlük binasının bulunduğu ve geçen yüzyılda bir koleji andıran İtalyan Kız Mektebi’nin, İzmir’in sembollerinden biri olabilecek bir kapasiteye sahip oluşu da, incelediğimiz dönemde, İtalyanlar için İzmir’in ne denli önemli olduğunu kanıtlamaktadır.

Bunlarla beraber egemen bir devletin topraklarında kurulmasına izin verdiği bir yabancı okulun hamisi olan İtalyan Devleti’nin konsolosunun, egemen bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu’nun memurlarına hakaretlerde bulunması, İtalyan okulların, İzmir’de ne derece güçlü, dokunulmaz ve özerk olduklarını göstermektedir.

Yukarıda belirtildiği üzere, İzmir’de çok iyi bir şekilde okullaşan İtalya’ya, savaş sırasında gizli anlaşmalarla İzmir’in vaat edilmesi ve İtalya’nın, İzmir’i Paris Barış Konferansı’nda resmen istemesi, İtalya’nın önce Trablusgarp’ta yetimhaneler, Balkanlar’da da mektep ve yetimhane kurmak isteyip, sonra bu bölgelerde yayılma politikası gütmesi, bu ülkenin, Osmanlı Devleti’nin topraklarında kurduğu ve kurmak istediği okul ve yetimhanelerle siyasi amaçlarına zemin hazırladığını ispatlamaktadır.

75 Polat, *a.g.m.*, s.s.565-575.

76 *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 1304, s.377; *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 1311, s.418; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Tasnifi Sadrazam Kamil Paşa Evrakı (YEE KP)*, Dosya no:22, Gömlek no: 2176, s.1.

KAYNAKÇA

I. Arşiv

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dahiliye Emniyet-i Umumi 3. Şube Tasnifi (DH EUM 3Şb), Dosya no:7, Gömlek no:21.

İrade Maarif Tasnifi (İMF), Dosya no:10, Gömlek no:1322 Ş-4.

Meclis-i Vükela Mazbataları Tasnifi (MV), Dosya no:109, Gömlek no:123.

Yıldız Tasnifi Sadrazam Kamil Paşa Evrakı (YEE KP), Dosya no:22, Gömlek no: 2176.

Yıldız Parakende Evrakı Askeri Maruzat Tasnifi (Y PRK ASK), Dosya no:241, Gömlek no:76.

II. Salnameler

Aydın Vilayeti Salnamesi (1304)

Aydın Vilayeti Salnamesi (1307)

Aydın Vilayeti Salnamesi (1311)

III. İstatistikler

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1932-1933 Maarif İstatistiği (1934). No:31, İstanbul: Devlet Matbaası.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1933-1934 Maarif İstatistiği (1935). No:68, İstanbul: Devlet Matbaası.

Başvekalet İstatistik Umum Direktörlüğü 1937-1938 Maarif İstatistiği (1939). No:145, İstanbul: Sühulet Basımevi.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1939-1940 Maarif İstatistiği (1942). No:187, Ankara: Ulusal Matbaa.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1940-1941 Maarif İstatistiği (1943). No:199, Ankara: Ulusal Matbaa.

IV. Kitap ve Makaleler

AYBARS, Ergun, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 4. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1995.

BEYRU, Rauf, *19.Yüzyılda İzmir'de Yaşam*, İstanbul: Literatür Yayınları, 2000.

CUİNÉT, Vital, *La Turquie D'Asie*, Paris, 1894.

- ÇELEBİ, Mevlüt, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 1999.
- KENNEDY, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, (çev.: Birtane Karanakçı), 6. Baskı, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayını, 1996.
- PERNOT, Maurice, *Rapport Sur Un Voyage D'etude A Constantinople En Égypte Et En Turquie D'Asie*, Paris, 1912.
- POLAT, İlnur, "Türk-İtalyan İlişkileri Çerçevesinde İtalyan Okulları" *Atatürk Yolu*, S.4, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1989.
- SCHERZER, Karl Von, *İzmir 1873*, (çev.: İlhan Pınar), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2001.
- ŞENOCAK, Bülent, *Levant'ın Yıldızı; İzmir*, İzmir, Şenocak Kültür Yayını, 2003.
- TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
- TUNÇAY, Mete; KOÇAK, Cemil; ÖZDEMİR, Hikmet; BOROTAV, Korkut; HİLAV, Selahattin; KATOĞLU, Murat; ÖDEKAN, Ayla; *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1995.
- TUTSAK, Sadiye, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- UYGUNLAR, Rıza, "İzmir Ayyıldız Kız İtalyan Okulu'nda", *Yarım Ay*, S.60, İstanbul: Resimli Ay Matbaası, s.s.8-9, 23, 1937.
- YARANGA, Olaf, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Fransız Gezginlerinin Anlatımlarında İzmir, (çev.: Gürhan Tümer), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2000.
- YILMAZ, Fikret, YETKİN, Sabri; *İzmir Kartpostalları*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2003.
- Yurt Ansiklopedisi*, C.6, Anadolu Yayıncılık, 1982-1983.

V. Görüşmeler

- 23.05.2008 Tarihinde Özel İtalyan Ana ve İlk Okulu'nun Türk Müdür Yardımcısı Nurhan Atilla Simes ile Yapılan Görüşme.
- 27.05.2008 Tarihinde Özel İtalyan Ana ve İlk Okulu'nun Türk Müdür Yardımcısı Nurhan Atilla Simes ile Yapılan Görüşme.

VI. Tanıtım Broşürleri

Özel İtalyan Ana ve İlkokulu Kurum Tarihçesi

ATATÜRK'ÜN İZMİR ZİYARETLERİ VE VEFATININ İZMİR'DEKİ YANKILARI

Melih TINAL*

Özet

Mustafa Kemal Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından hastalığının ağırlaştığı günlere kadar birçok yurt gezisine çıkmıştır. Tarihler, bu gezilerin Türkiye Cumhuriyeti için dönüm noktaları sayılabilecek günlerde yoğunlaştığını göstermektedir. Bu gezilerde halk ile iç içe olan Atatürk, basın gibi kamuoyunu etkileyebilecek kurumlarla da görüşmelerde bulunmuştur. İzmir, Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşamında önemli yeri olan kentlerden biridir. Kurtuluş Savaşı'nda ilk kurşunun Şehit Gazeteci Hasan Tahsin tarafından İzmir'de atılmasının yanında; kent, Mustafa Kemal'in annesi Zübeyde Hanım'ın kabrini barındırmaktadır. Atatürk'ün ilk ve son eşi Lâtime Hanım da, İzmir'in tanınmış ailelerinden Uşakızadelere mensuptur. 10 Kasım 1938 tarihinde Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı, tüm yurdu olduğu gibi İzmir'i de yasa boğmuş ve İzmir halkı üzüntüsünü düzenlenen törenlerde dile getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, İzmir, 10 Kasım, İzmir Basını.

ATATÜRK'S İZMİR VISITS AND THE EVENTS TAKING PLACE IN İZMİR IN THE AFTERMATH OF HIS DEATH

Abstract

İzmir is one of the significant cities in Mustafa Kemal Atatürk's life. Other than the first bullet being shot in İzmir by Martyr Journalist Hasan Tahsin, the city is home to the grave of Zübeyde Hanım, Mustafa Kemal's mother. Latife Hanım, first and last wife of Atatürk was also a member of Uşakızade family, a prominent family of İzmir. Mustafa Kemal Atatürk has been to many trips in the country right after the War of Independence until his illness has become heavier. The dates show that the trips intensified in sensitive periods. Atatürk, who has been close to the public in this trips, made contacts with institutions which may affect the public opinion, such as the pres. İzmir as well as the whole country, mourned the death of Gazi Mustafa Kemal Atatürk on 10 November 1938 and people of İzmir expressed their sadness in organized commemorations.

Keywords: Atatürk, İzmir, 10 November, İzmir Press.

* Yrd. Doç. Dr.; Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Giriş

Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen Türk Devrimi'nin, Türk Milleti tarafından benimsenmesinde, O'nun Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından uygulamaya başladığı halkıyla iç içe olma politikası gereği gerçekleştirdiği yurt gezilerinin önemli payı bulunmaktadır¹. Atatürk'ün yurt gezilerinin başlıca amacı; bir taraftan yeni Türk Devleti'nin temel nitelik ve değerlerini tanıtmak², diğer taraftan da yıllardır zor koşullar altında yaşayan ve aralıksız savaşlarla artık iyice yorgun düşen Türk milletinin, başta ekonomik olmak üzere, birçok alandaki sorunlarını yerinde görüp, inceleyerek gerekli önlemleri almak düşüncesiydi.

1923 yılı Ocak ayı ile 1938 yılı Mayıs ayı arasındaki 15 yılı aşkın sürede birçok yurt gezisine çıkan Atatürk'ün en sık ziyaret ettiği kentlerden biri de İzmir olmuştur³. 15 Mayıs 1919 günü yaşanan işgal ile Türk milletinin elinden alınmak istenen *Güzel İzmir*, işgale karşı ilk kurşunun atıldığı, dolayısıyla, ulusal bağımsızlık mücadelesinin başlatıldığı kenttir. İzmir; ulusal bağımsızlık savaşının başlatılması, işgal süreci ve kurtuluştaki simge bir önem ve değer taşımasının yanında, annesi Zübeyde Hanım'ın burada vefat etmesi ve defnedilmesi ile eşi Latife Hanım'ın İzmirli bir aileye mensup olması nedenleriyle O'nun duygusal yaşamında da oldukça anlamlı ve önemli bir değere sahiptir.

I- Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri

Bugünkü bilgilerimize göre Atatürk'ün İzmir'e ilk ziyareti 1905 yılında gerçekleşmiştir⁴. Bu ilk ziyaretle ilgili olarak Atatürk şöyle bir değerlendirme yapmıştır: "*Benim İzmir'i ilk gördüğüm gün, okuldan çıkarılarak sürgün yerine gittiğim gündür. Bu güzel memlekette, sürgüne giderken birkaç saat geçirmiştım. O zaman bu güzel rıhtımı, baştanbaşa, bize can düşmanı olan yabancı milletlerden olanlarla dolu görmüştüm. O zaman karar vermişim ki; İzmir, gerçek asil ve soylu Türk İzmirliilerden gitmiştir; fakat ne acıdır ki, o tarihte gerçeği açıklamama imkân yoktu*"⁵.

Söz konusu dönemin anlatımına uygun olarak, Mustafa Kemal Bey'in İzmir'i ikinci ziyareti 1907'de, Suriye'deki görevinin ardından yeni görev yeri olan Selânik'e gidişi sırasında, yolcusu olduğu geminin İzmir Limanı'na uğramasıyla gerçekleşti⁶. Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün Dışişleri Bakanı olarak anılacak olan

- 1 Atatürk'ün yurt gezileri için bkz. Mehmet Akif Tural, "Cumhurbaşkanı Halkın Arasında Atatürk'ün Yurt Gezileri", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s.s.371-393; Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998; Ertuğrul Zekai Ökte, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt İçi Gezileri (1922-1931)*, Tarih Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.
- 2 Nezahat Özcan, "Atatürk'ün Kastamonu Ziyareti ve Bu Ziyaretin Önemi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XIX, S.57, Kasım 2003, s.3.
- 3 *Atatürk'ün Yanı Başında Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları*, (der.: M. Kemal Ulusu), Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s.101.
- 4 Necmi Ülker-Vehbi Günay-Latif Daşdemir, *İzmir'in Sevinç Günleri, Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri*, Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, İzmir, 2009, s.11; Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul, 1967, s.86.
- 5 Ahmet Gürel, "Gazi'nin İzmir Günleri", *İzmir Tarih ve Toplum*, S.3, Aralık 2008, s.8.
- 6 Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri - Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Atatürk

Dr. Tevfik Rüştü Aras, Mustafa Kemal Bey ile 1907 yılında İzmir'de karşılaşmalarını ve bu karşılaşmanın kendi yaşamındaki etkisini anlatırken "1907 sonbaharında İzmir Hastanesinin nisaiye kliniğinde göreve başladım. Ayrıca hususi bir muayenehane açtım. Bütün çalışmamı mesleğime hasretmiştim. Bir tesadüf bütün hayatımı değiştirdi. Konak Meydanı'ndaki bir kıraathanede Erkân-ı Harp Kolağası Mustafa Kemal Bey'le karşılaştık. 1905'de Beyrut'ta tanışmıştık. Şam'dan Selânik'e giderken İzmir'e uğramış(...) İzmir'deki tesadüf benim hayatımın bir dönüm noktası oldu. O gün memleketin hali konusunda ikimiz de içimizi döktük(...) Konak Meydanı'ndaki kıraathaneden o gün vatanını sevenlerin artık harekete geçmesi zamanının çoktan gelmiş olduğu kanaatini paylaşarak çıktık"⁷ şeklinde bir değerlendirme yapar.

Çağdaş araştırmalara yansdığı biçimiyle Türk Kurtuluş Savaşı'ndan önce Mustafa Kemal'in son⁸ İzmir ziyareti 22 Eylül 1913 tarihinde gerçekleşmiştir⁹. Bu ziyaretinde yanında Dr. Tevfik Rüştü Bey de bulunmaktadır¹⁰. Atatürk'ün değer verdiği bestekârlardan biri olarak cumhuriyet döneminde sık sık Çankaya Köşkü ve Dolmabahçe Sarayı'na davet edilen Dr. Şükrü Şenozan hatıralarında Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal Bey'i evinde misafir ettiğini belirtmektedir¹¹.

Bilindiği gibi; Mondros Mütarekesi sonrası süreçte Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa üçlüsünce kışkırtılarak, onların himayelerinde Türkiye'ye saldırısına göz yumulan Yunanistan 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmiş; ama, aynı İzmir Millî Mücadele'nin işaret fişeginin ateşlendiği yer olmuştur. İzmir'in kurtuluşundan sonra, 10 Eylül 1922'de, İzmir'e giren¹² Mustafa Kemal Paşa kente dördüncü kez gelmiş olmaktadır. Mustafa Kemal, önce Karşıyaka'daki İplikçizade Köşkü'nde kalır; daha sonra ise Uşakızadelerin Göztepe'deki köşkünde uzun süreli ikâmet ederek kente gözlem ve incelemelerde bulunur¹³.

-
- Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s.23; Ülker-Günay-Daşdemir, *a.g.e.*, s.12.
- 7 "Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın Anıları, Atatürk'ün Kaybettiği Tek Savaş", (yay. haz.: Sadun Tanju), *Hürriyet*, 10-11 Kasım 1987; Bayur, *a.g.e.*, s.23.
- 8 Kolağası Mustafa Kemal Bey 1911 yılında İtalyanların Trablusgarb'ı işgal etmesi üzerine işgale uğrayan bölge halkını İtalyanlara karşı silahlandırmak ve askerî eğitim vermek amacıyla bölgeye gönderilmiş ve bu yolculuk sırasında bir süre İzmir'in Urla ilçesinde konaklamıştır: Nuyan Yiğit, *Atatürk'le 30 Yıl*, İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s.s.27-28.
- 9 Zeki Arıkan, *İzmir Basınından Seçmeler 1872-1922*, C.I, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2001, s.235.
- 10 Bayur, *a.g.e.*, s.57.
- 11 Ülker-Günay-Daşdemir, *a.g.e.*, s.16.
- 12 Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s.343; Kemal Arı, *İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin: Üçüncü Kılıç*, Genişletilmiş 3. Baskı, Zeus Kitabevi, İzmir, 2009, s.s.287-288.
- 13 Andrew Mango, *Atatürk*, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000, s.s.338-339; Kocatürk, *a.g.e.*, s.345; Atatürk'ün yaveri Salih Bozok anılarında Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'in kurtuluşu sonrasında kente konakladığı evlerle ilgili şu bilgilere yer vermektedir: "İzmir'in işgalinde bir gece Karşıyaka'da kaldık. Deniz çok fena kokuğu için orada daha fazla kalamadık. M. Kemal Paşa Hazretleri'nin ikametleri için bazı köşkler, konaklar gösterilmişti. Bu arada Uşakızade Muammer Bey'in evi de vardı. Paşa hepsini birer birer gezerek gördükten sonra rıhtımda bir doktorun binasında ikamet etmeyi tercih ettiler. Muammer Bey'in evine gittiğimiz zaman bizi Latife Hanım karşılamıştı. Pederi ile validesi ve kardeşleri Avrupa'da bulduklarından Latife Hanım büyük validesi ile yalnız olarak evde oturuyormuş. Latife Hanım aydın bir kız olduğu için ifadeleriyle ve her türlü bilgi, görgü, tutum ve davranışlarıyla Paşa'yı memnun etmişlerdi. Fakat M. Kemal Paşa her nedense orada kalmak istememişlerdi. Rıhtımda karargâh itti haz ettiğimiz binaya naklettikten bir iki gün sonra İzmir'de büyük bir yangın çıktı. Ve bizim ikamet ettiğimiz binaya kadar yaklaşıncaya, oradan Muammer Bey'in evine nakletmek mecburiyetinde kaldık." : Salih Bozok, *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor*, (yay. haz.: Can Dündar), Doğan Kitap, İstanbul, 2001, s.87.

İki hafta sonra, 24 Eylül 1922'de, kendisine İzmir Hemşeriliği verilen Mustafa Kemal Paşa¹⁴, duygularını şöyle dile getirmiştir: "İzmir'in muhterem ve hamiyetli [vatan, millet ve onur anlayışı yüksek] ahalisine, İzmir Belde ve İdare Meclisleri aracılığı ile bana İzmir Hemşeriliği ünvanını tevcih ettiğinize muttali' oldum[öğrendim]. Vatanımızın Akdeniz'e karşı nûr-ı aynı[gözü] olan düşman istilâsından tahlîsi[kurtuluşu] için bütünü memleketi seve seve senelerce mihnet ve fedakârlıklara sevk etmiş bulunan İzmirimizin hemşehrileri arasında sayılmak benim için nihâyetsiz bir meserret ve mübâhât[sevinc ve mutluluk] hâsül etmiştir"¹⁵.

T.B.M.M. Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa 14 Ocak 1923'de çıktığı Batı Anadolu gezisi kapsamında İzmir'i de ziyaret etmiştir¹⁶. Mustafa Kemal; bu gezinin amacını Büyük Nutuk'unda şöyle açıklamaktadır: "İlk Meclis son senesine dâhil olmuş bulunuyordu. Yeni intihap[seçim] münasebetiyle, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni siyasî bir fırkaya tahvil etmeğe [partiye dönüştürmeye] karar vermiştim. Sulh takarrür ettiği [gerçekleştiği] takdirde, cemiyet teşkilâtımızın, siyasî fırkaya inkilâbını lüzumlu görüyordum. Bu hususta da halk ile bizzat hasbihal etmeği muvafık ve faydalı mütalaa ediyordum. Zaferden sonra talim ve terbiye ile iştigale başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum. İşte bu maksatlarla, Garbî Anadolu'da bir seyahat icra etmek üzere 14 Kânunusani [Ocak] 1923 tarihinde Ankara'dan hareket ettim. Eskişehir'den itibaren İzmit, Bursa, İzmir, Balıkesir'de halkı münasip mahallerde toplayarak uzun hasbîhallerde bulundum. Ahalinin, bana istedikleri gibi serbest sualler tevcih etmesini talep ettim. Sorulan suallere cevap teşkil etmek üzere altı saat, yedi saat devam eden konferanslar verdim"¹⁷. İzmir'i de kapsayan bu uzun Batı Anadolu ziyareti Atatürk'ün yaşamındaki önemli olaylara da sahne oldu. Bunlardan ilki annesi Zübeyde Hanım'ın vefat haberini gezinin hemen başlangıcında Eskişehir'de almasıydı¹⁸. Gezi süresince yaşanan bir diğer önemli gelişme Mustafa Kemal Paşanın, 29 Ocak 1923 günü, saat 17.00'de, İzmir'in tanınmış ailelerinden olan Uşakızadelerin Göztepe'deki konağında sade bir nikâh töreni ile evlenmesiydi¹⁹. Mustafa Kemal Paşa, nikâh töreninden birkaç gün sonra İzmir gazetecileri ile gerçekleştirdiği görüşmede; Lozan Konferansı'ndaki tıkanıklığın, emperyalist devletlerin Türkiye'nin tam bağımsızlığını tanımama eğilimlerinden kaynaklandığını, İtilâf Devletleri'nin, Türkiye'nin ve Türkiye halkının varlığının ve gelişmesinin kesinlikle zorunlu kıldığı şartları kabul ve onaylayıcı bir düşünceye henüz gelmedikleri anlaşılıyor ifadesiyle dile getirerek, Milli Mücadelede Türk ulusunun hangi devletlerle ve güçlerle, hangi tür amaç için savaştığını basın yoluyla halka bildiriyordu²⁰. Kente yakın diğer yerleşim birimlerindeki incelemeleri sonrasında, 10 Şubat 1923'de, yeniden İzmir'e

14 Eren Akççek, *Mustafa Kemal Olmak*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004, s.24; *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Teşrin-i Evvel 1922.

15 Ülker-Günay-Daşdemir, *a.g.e.*, s.44; Gürel, *a.g.m.*, s.10.

16 İzmir Yollarında, *Atatürk'ün Batı Anadolu Gezisi 14 Ocak 1923-20 Şubat 1923*, (yay. haz.: Mehmet Önder), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1989, s.9.

17 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, 1919-1927, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991, s.523.

18 Bozok, *a.g.e.*, s.96; Mango, *a.g.e.*, s.358; Mustafa Kemal İzmir'de annesinin kabri başında şu tarihi cümleleri dile getirmişti: "Validemin medfeni [mezarı] önünde ve Allahın huzurunda aht ve peyman ediyorum, bu kadar kan dökerek milletin istihsal ve tesbit ettiği hakimiyetin muhafaza ve müdafaa-i için icap ederse, valdemin yanına gitmekte asla tereddüt etmeyeceğim. Hakimiyet-i Milliye uğruna canımı vermek, benim için vicdan ve namus borcu olsun": Yılmaz Çetiner, *Son Padişah Vahdettin*, İstanbul, 1993, s.s.244-245, Lord Kinross, *Atatürk*, İstanbul, 1972, s.561.

19 Yiğit, *a.g.e.*, s.231; *İzmir Yollarında...*, s.13.

20 Ülker-Günay-Daşdemir, *a.g.e.*, s.63.; Mango, *a.g.e.*, s.361.

gelen Gazi, 17 Şubat 1923' de toplanan İzmir İktisat Kongresi'nin açış konuşmasında, yeni Türk devletinin benimseyeceği tam bağımsızlık ülküsü hakkında iç ve dış kamuoyuna şu bilgilerle mesaj vermek istemiştir: "...Efendiler; Tarih, milletimizin itilâ ve inhitâtı[yükseliş ve çöküşünün] esbabını[nedenlerini] ararken birçok siyasî, askerî, içtimâî sebepler bulmakta ve saymaktadır. Şüphesiz bütün bu sebepler hadisat-ı içtimaiyede [toplumsal, sosyal olaylarda] müessirdirler. Bir milletin doğrudan doğruya hayatıyla alâkadar olan, o milletin iktisadiyatıdır. Tarihin ve tecrübenin tesbit ettiği bu hakikat bizim millî hayatımızda ve millî tarihimizde tamamen mütecellidir [gerçekleşmiştir]"²¹...

Mustafa Kemal Paşa'nın bir sonraki İzmir ziyaretinde eşi Lâfife Hanım da kendisine eşlik etmişti. 27 Temmuz 1923' de İzmir'e ulaşan Gazi, Göztepe'deki Uşakizâde Konağı'nda misafir olur ve aynı günün akşamı Hükûmet Konağı'nda şerefine verilen ziyafette üç yıldan fazla bir süre düşman işgali altında kalan İzmir halkının kendisine gösterdiği ilgi ve sevgiye şu sözler ile teşekkür eder: "Muhterem Efendiler, Bu gece İzmir halkını bi-hakkın temsil eden kıymetli heyetinizin muvacehesinde bulunmak benim için büyük bir saadet oldu. İzmir halkının geçen defa olduğu gibi, bilhassa bu defa hakkımda izhar eylemiş olduğu samimî tezahürata karşı hissettiğim memnuniyeti doğrudan doğruya kendilerine ifade etmek mümkün olamadı; fakat bunu heyet-i âliyenize arz ve heyet-i âliyeniz vasıtasıyla bütün halka ıblağı mümkün olacağını zannediyorum. Binaenaleyh bütün teşekküratımı heyet-i aliyenize arz ediyorum"²².

Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanlığı sıfatıyla ilk İzmir ziyareti 1924 yılı Ocak ayında gerçekleşti²³. Bu ziyareti sırasında, 16 Ocak günü İzmir San'atlar Okulu'nda²⁴ incelemelerde bulunmuş ve okulun şeref defterine şu satırları yazmıştır: "On bir ay evvel, mektebi ziyaret etmiştim. O zamanki meşhuratımla [gözle görülen şeyler] bugün gördüklerim arasında mühim, müspet farklar vardır. Çalışılıyor. Mesai ümit bahş noktaya müteveccihen şayan-ı memnuniyet bir surette yürüyor. Türkiye Cumhuriyeti bu san'at mekteplerinin tam inkişafına çok muhtaçtır"²⁵. Mustafa Kemal, Şubat ayı başlarında İzmir'de düzenlenen Harp Oyunları'nı izlemek üzere kente gelen İstanbul basınının ileri gelenleriyle de görüşmüş ve basından Cumhuriyet idaresinin başarıya ulaşabilmesi için gereken yardımı göstermelerini istemişti²⁶.

Gazi Mustafa Kemal, 1925 yılı Ekim ayında gerçekleştirdiği İzmir gezisinde²⁷, konakladığı Naim Palas oteli yakınlarına Göztepe ve Karşıyaka semtlerinden vapurlarla gelen halka şöyle seslendi: "Ben bütün İzmir'i ve İzmirliyi severim. Güzel İzmir'in temiz kalpli insanların da beni sevdiğinden eminim. Yalnız bir tesadüf beni Karşıyaka'ya daha çok bağlamıştır. Karşıyakalılar, anam sizin bağrınızda, sizin topraklarınızda yatıyor"²⁸.

21 A. Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi-17 Şubat-4 Mart 1923*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.57.

22 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s.80.

23 Önder, a.g.e., s.s.252-253.

24 1868 yılında açılan İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi.

25 *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Kanunusani 1924.

26 Atatürk Büyük Nutuk'unda bu gezisiyle ilgili şu bilgileri vermektedir: "1924 yılı başında Ocak ayı başında İzmir'e gittim. Orada iki ay kaldım. Hilâfetin kaldırılması zamanının geldiğine orada iken karar verdim": Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s.571; Ülker-Günay-Daşdemir, a.g.e., s.94.

27 Tural, a.g.m., s.378.

28 *Hakimiyet-i Milliye*, 13 Birinci Teşrin 1925; *Ahenk*, 14 Ekim 1925; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, s.238.

Atatürk'ün bir diğer İzmir ziyareti 1926 yılı Haziran ayında yaşandı. Kendisine karşı düzenlenen suikast girişiminin açığa çıkması sonrasında İzmir'e gelen Gazi, İzmir'de kaldığı günlerde *Naim Palas* otelinde ikamet etti. 24 Haziran'da İsmet Paşa, Dr. Tevfik Rüştü Bey ve Fahrettin Altay Paşa ile birlikte Karşıyaka Spor Kulübünde incelemelerde bulunmuş ve kulübün şeref defterine şu satırları yazmıştır: "*Karşıyaka Spor Kulübüne: Karşı karşıya bulunduğum gençlik, iftihara çok şayandır. Bu gençlik muvacehesinde istikbalin kuvveti ve saadeti ne bariz görünmektedir*"²⁹. Mustafa Kemal Paşa bu ziyaretinde Bornova'daki Ziraat Mektebi'nde de incelemelerde bulunmuş ve okuldaki incelemeleri sırasında Manisa'nın Soma kazasından gelen bir öğrenciye Milli Mücadele'yle ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: "*Soma halkı Kuva-yı Milliye ordusu olarak Yunanlıları durdurdu; biz de Erzurum, Sivas ve Amasya Kongrelerini yaptık ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni kurduk. Eğer Soma'da, Akhisar'da, Denizli'de Yunanlılara karşı konulmasaydı, Yunanlılar Ankara'ya bizden önce girecekti, işler güçleşecekti*"³⁰.

Mustafa Kemal Paşa'nın 1930 yılı Şubat ayında gerçekleştirdiği İzmir ziyaretinde daha önce defalarca kaldığı *Naim Palas* oteli kendisine hediye edildi³¹. Gazi, bu ziyaretinde Buca'da da incelemelerde bulunmuş ve Sarıgöllü Hasanağa'nın 1926'da satın aldığı bahçeyi gezmiştir³². Atatürk'ün 1931 yılı Ocak ayında gerçekleştirdiği İzmir ziyaretinde okul ziyaretleri önemli yer tutmuştu. 1 Şubat 1931 tarihinde İzmir Erkek ve Kız Liselerini inceledi. Türkiye'nin köklü eğitim kurumları arasında bulunan bu okullarda öğrencilerle bir araya gelerek dersleri takip etti. İzmir Kız Lisesi'nde yaptığı incelemede okulun hatıra defterine şunları yazmıştır: "*İzmir Kız Lisesinde gördüğüm intizamdan, hususuyla bilgi ve milli terbiye vermekte ve almak-taki büyük dikkat ve heyecandan çok memnun oldum. Öğrencilere teşekkür ederim*"³³. İzmir Erkek Lisesi'ndeki incelemede ise yanında bu okulun mezunlarından olan Vasıf [Çınar] Bey de bulunmaktaydı. Gazi okuldan ayrılırken okul müdürü Hilmi [Erdim] Bey'e okuldaki hızlı gelişim nedeniyle memnuniyetlerini bildirdi³⁴. Dönemin bir diğer önemli gelişmesi, Türk kadınlarına siyasî hakların tanınması idi. Mustafa Kemal, Kız Muallim Mektebi'nde³⁵ yaptığı konuşmada -ki bu konuşmasından kısa bir süre sonra Türk kadınının siyasî alanda eşitliği sağlanmıştır- konu hakkındaki düşüncelerini öğrencilere şu cümlelerle nakletmişti: "*...Türk kadınları memleketin mukadderatını millet namına idare eden siyasî zümreye girmek arzusunu gösteriyorlar. Memleketin ve milletin vatandaşlara yüklediği vazifelerin hiçbirinden, kendilerinin uzak bırakılabileceğini de düşünmüyorlar. Çünkü vazife karşılığı olmayan hak mevcut değildir*"³⁶.

29 K. Doğan Dirik, *Vali Paşa Kâzım Dirik-Bandırma Vapuru'ndan Halkın Kalbine*, (yay. dnş.: Kemal Arı), Gürer Yayınları, İstanbul, 2008, s.190; Erkan Serçe, Fikret Yılmaz, Sabri Yetkin, *Küllerinden Doğan Şehir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2003, s.48.

30 Ahmet Bekir Palazoğlu, *Atatürk'ün Okul Gezileri*, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.178.

31 *Yeni Asır*, 27 Şubat 1930; Önder, a.g.e., s.255; Bina günümüzde Atatürk Müzesi olarak hizmet vermektedir.

32 *Anadolu*, 2 Mart 1930; Ülker-Günay-Daşdemir, a.g.e., s.163.

33 *Yeni Asır*, 2 Şubat 1931.

34 *Anadolu*, 2 Şubat 1931; Palazoğlu, a.g.e., s.s.257-259.

35 1922-1923 öğretim yılında '*Darülmuallimat*' adıyla açılan kız öğretmen okulu.

36 *Anadolu*, 3 Şubat 1931; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1973, s.461.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, 1933 yılı başlarında gerçekleştirdiği yurt gezisi programında yer alan İzmir ziyaretinde; 1 Şubat'ta İzmir Valiliği, İzmir Şehir Komutanlığı ve Belediye'yi³⁷, 2 Şubat'ta Bornova Ziraat Mektebi ve Karşıyaka Halk Eğitim Merkezi'ni³⁸, 3 Şubat'ta da Milli Kütüphane ve İncir Kooperatifi'ni ziyaret etti³⁹. Söz konusu ziyaretinden 14 ay sonra, 9 Nisan 1934 tarihinde ise beraberinde İzzettin [Çalışlar] Paşa, Kâzım [Karabekir] Paşa, Kılıç Ali, Salih [Bozok] ve Nuri [Conker] Beyler olduğu halde İzmir'e gelen Gazi Mustafa Kemal, askeri birlik denetlemelerine ağırlık verdi⁴⁰.

1930'lu yıllarla birlikte Avrupa'daki devletlerin yayılcı politikalar gütmeye başlamasıyla, Türkiye Balkan Antantı'nın kurulmasına öncülük etmişti. Balkan Antantı'nın kuruluşu sürecinde Yunanistan ile sıkı işbirliği içerisinde olan Türkiye, yayılcı devletlerin Asya ve Afrika üzerindeki planlarının ortaya çıkışıyla birlikte benzer bir işbirliğini İran ile de gerçekleştirme arayışı içine girdi⁴¹. Bu işbirliğinin başlangıcını teşkil edecek şekilde, İran Şahı Rıza Pehlevi 1934 yılı Haziran ayında Türkiye'ye bir ziyarette bulundu⁴². Ankara'da, bölge barışı adına olumlu gelişmeler ve karşılıklı güven sağlanmasını amaçlayan görüşmeleri izleyen günlerde, Gazi Mustafa Kemal, İran Şahı Rıza Pehlevi, Başbakan İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşti Bey, 22 Haziran'da İzmir'e gelmişler ve kentte kaldıkları süre boyunca, Bornova Ziraat Enstitüsü⁴³, Milli Kütüphane, Kız Muallim Mektebi ve Halkevi'ni ziyaret etmişlerdir⁴⁴. 24 Haziran 1934 tarihinde İzmir'den ayrılan Gazi'nin bu ziyareti, kente yaptığı son ziyaret olmuştur.

II- Atatürk'ün Vefatının İzmir Kamuoyundaki Yankıları

Yaşamı boyunca özellikle mesleğinin getirdiği birçok sağlık sorunu yaşayan Atatürk⁴⁵, bilindiği gibi yakalandığı karaciğer rahatsızlığının, vefatından yaklaşık bir ay⁴⁶ öncesinden itibaren şiddetini arttırmasının sonucu olarak 10 Kasım 1938 saat

37 *Anadolu*, 2 Şubat 1933.

38 *Yeni Asır*, 3 Şubat 1933.

39 *BCA*, 30.10.0.0./2.11.10; *Anadolu*, 4 Şubat 1933; Dirik, *a.g.e.*, s.198.

40 *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1934; *Anadolu*, 11 Nisan 1934; Gürel, *a.g.m.*, s.14; Ülker-Günay-Daşdemir, *a.g.e.*, s.193.

41 Mehmet Gönübol-Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.106.

42 *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1934; *Yeni Asır*, 20 Haziran 1934; Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s.331.

43 1922 yılında açılan İzmir Mıntıka Ziraat Mektebi.

44 Dirik, *a.g.e.*, s.198; *Anadolu*, 25 Haziran 1934.

45 Kılıç Ali, *Atatürk'ün Son Günleri*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.s.7-8; Eren Akççek, *Atatürk'ün Hastalıkları ve Ölümü*, Güven Kitabevi, İzmir, 2005, s.s.313-316.; Soyak, *a.g.e.*, s.s.721-722; Hasan Rıza Soyak Atatürk'ün yaşamı boyunca geçirmiş olduğu rahatsızlıklar hakkında şu bilgileri vermektedir: "...Sakarya muharebeleri esnasında attan düşüp, kaburga kemiklerinin kırılmasından ve bazı alelade mevsim rahatsızlıklarından başka, Büyük Adam'ın hayatında geçirdiği mühim hastalıkları hatırlamağa çalışıyordum; tahattur edebildiklerim şunlardan ibaretti: Bingazi'de iken gözlerinde beliren arıza... Birinci Dünya Harbi içinde Carlsbat'a giderek tedavi ettirdiği böbrek rahatsızlığı... Olağanüstü çalışma ve yorgunluklar sonunda üç yıl arayla gelen -görünüşe nazaran- iki kalp krizi ve 1936 senesi Kasım ayında atlattığı zatürre tehlikesi...".

46 *Belgelerle Atatürk*, T.C. Milli Savunma Bakanlığı, Ankara, 1999, s.59: Eserde Atatürk'ün hastalığıyla ilgili yayımlanan ilk tebliğe de yer verilmiştir: "Atatürk'ün geçirmekte olduğu karaciğer rahatsızlığı son zamanlarda ağırlaşmış ve sıhhi durumu bugün resmî tebliğ ile neşredilmiştir. Bundan sonra da neşre edilecektir. Bu vaziyet dolayısıyla Cumhuriyet Ordusunda inzibat ve teyakkuz hususlarına bir kat daha itina olunmasını ehemmiyetle rica ederim. 18.10.38 gün 286 sayı".

09.05’de vefat etmiştir. Atatürk’ün vefatı müdâvî [tedavi eden, iyileştiren] tabipler Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp, Prof. Dr. Mîm Kemal Öke ve Dr. Nihad Reşat Belger ile müşâvir [danışılan] tabipler Prof. Dr. Akil Muhtar Özden, Prof. Dr. Hayrullah Diker, Prof. Dr. Süreyya H. Serter, M. Kâmil Berk ve Dr. Abravaya Marmaralı’dan oluşan kurulun hazırladığı şu raporla tespit edilmiştir: “*Reisicumhur Atatürk’ün umumî hallerindeki vehamet dün gece 24’te neşredilen tebliğden sonra her an artarak bugün, 10 İkinci teşrin [Kasım] 1938 Perşembe sabahı saat dokuzu beş geçe büyük şefimiz derin koma içinde terkî hayat etmişlerdir*”⁴⁷.

Atatürk’ün vefatı sonrasında, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya imzasıyla 10 Kasım 1938 tarihinde bir hükûmet tebliği yayınlandı. Tebliğde hükûmetin içinde bulunulan bu hassas günde sorumluluklarını gereğiyle yerine getirerek görevinin başında olduğu, kurulu düzen ve vaziyeti idame konusunda Türk milletinin hükûmetiyle uyumlu olacağından şüphe duyulmadığı ve anayasa gereği Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdülhalik Renda’nın Cumhurbaşkanlığı vekâleti görevini yerine getirdiği ifadeleriyle devletin sürekliliği vurgulandıktan sonra Atatürk ile ilgili olarak şu cümlelere yer verilmişti: “*Bugün ayrılığına ağladığımız büyük şefimiz Atatürk, her vakit Türk milletine güvendi, eserlerini bu güvenle yaptı, idamesi esbabını da istikmal[tamamlama, bitirme] ederek güvenle büyük milletimize bıraktı. Ebedî Türk milleti onun eserlerini ebediyetle yaşatacaktır. Türk gençliği onun kıymetli vediti [emanet] olan Türkiye Cumhuriyetini daima koruyacak ve onun izinde yürüyecektir. Kemal Atatürk, Türkün tarihinde ve gönlünde daima yaşayacaktır.*”⁴⁸

Atatürk’ün naaşı İstanbul Üniversitesi Teoloji Enstitüsü Müdürü Ord. Prof. Dr. M. Şerafettin Yaltkaya’nın gözetiminde İslâm an’anesine uygun olarak yıkandıktan⁴⁹ sonra yine aynı gün, yani 11 Kasım 1938 Cuma günü, Gülhane Tıp Akademisi’nde görev yapan Prof. Dr. Lütfi Aksu tarafından tahnit [Naaşın bozulmasını engelleyen tıbbî işlem] edildi⁵⁰. Cenaze namazı ise naaşın Ankara’ya nakledileceği gün olan 19 Kasım’da kılındı⁵¹. Atatürk’ün cenaze töreniyle ilgili program 13 Kasım 1938’de Milli Müdafaa Vekili Kâzım Özalp’ın yayınladığı bir genelge ile duyuruldu. Genelge, resmî cenaze töreninin 21 Kasım 1938 Pazartesi günü yapılacağını, Atatürk’ün naaşının Ankara’ya nakline kadar, Dolmabahçe Sarayı Merasim Salonu’nda bulundurulacağını ve bu süre zarfında 6 üst rütbeli subay

47 *Aydın Tarihi*, S.60, Mükerrer, 1-30 İkinci Teşrin 1938, Basın Genel Direktörlüğü, s.20; *Ulus*, 11 Son Teşrin 1938; *Belgelerle...*, s.77; *Atatürk’ün Ölüm ve Anıtı*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları:168 (küratör ve yay. haz.: Turan Tanyer), Ankara, 2009, s.5; *Atatürk’ün Sırdışı Kılıç Ali’nin Anıları*, (der.: Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s.660.

48 *Ulus*, 11 İkinci Teşrin 1938; *Cumhuriyet*, 11 İkinci Teşrin 1938; *Aydın Tarihi*, S.60 Mükerrer, 1-30 İkinci Teşrin 1938, Basın Genel Direktörlüğü, s.s.20-21.

49 Refik Ahmet Sevengil, “Atatürk’ün Cenaze Törenine Dair Hatıralar”, *İnkılâp Gençliği*, Yıl:1, S.5, İstanbul, 1952, s.s.18-19.

50 Akçiçek, a.g.e., s.82; *Atatürk’ün Ölüm...*, s.6.

51 Seyfullah Esin, “Atatürk’ün Cenaze Merasimine Dair Hatıralar”, *Türk Kültürü*, Yıl XIV, S.157 *Atatürk Sayısı*, s.22; Cenaze namazına ilişkin haber Anadolu Ajansı’nın 19 Kasım tarihli bülteninde şöyle yer aldı: “*Dolmabahçe sarayına gelince, burada hazırlıklar erkence başlamıştı. Büyük ölünün son ihtiram nöbetini bekleyen yaverleri ve dostları, büyük üniformalı subaylar, vali ve belediye reisi, bu hazırlıklara nezaret ediyorlardı. Sarayın büyük kapısı önünde yüzlerce çelenk var. Dolmabahçe’nin ağaçlı caddesi iki sıra çelenklerle bir çiçek sergisi halinde. İçerde merasim başlamadan, ailesinin talebi ile büyük ölünün namazı kılınmak suretiyle hususi merasim yapılıyor. Tekbir Türkçe verilmiş, namazı İslâm Tetkikleri Enstitüsü Direktörü Ordinaryüs Prof. Şerafettin Yaltkaya tarafından kıldırılmıştır.*”: Ali Güler, “Atatürk’ün Ölümü, Cenaze Namazı ve Defin İşlemi”, *Türkler*, C.16, Ankara 2002, s.512.

tarafından ihtiram nöbeti tutulacağını, 19 Kasım 1938 günü saat 08.30'da cenazenin Ankara'ya nakil sürecinin başlayacağını ve cenaze alayına Birinci Ordu Müfettişi Fahrettin Altay'ın komuta edeceğini içermektedir⁵². Ankara ile birlikte Türkiye'nin tamamında yapılacak cenaze törenine ilişkin hükümet şu kararları almıştı:

-Ankara'da cenaze töreni yapılacak olan 21 Kasım 1938'de ülkedeki resmi kurumlar ve okullar kapalı olacaktır. Özel kuruluşların da kapatılması için vilâyetler tarafından tavsiyelerde bulunulacaktır.

-Cenaze merasiminin ertesi gününe kadar bayraklar yarıya çekilecek, sinema, tiyatro, bar gibi eğlence yerlerinin kapalı tutulması da aynı şekilde sağlanacaktır.

-Atatürk'ün ölüm tarihi olan 10 Kasım'dan itibaren bir ay süreyle devlet memurları suare ve akşam yemeklerine katılmayacaklar ve kendileri de yemek daveti vermeyeceklerdir.

-İl ve ilçe merkezlerinde cenaze merasimi günü Atatürk'ün hatırasını anmak için merasimler ve konuşmalar yapılacaktır⁵³.

Atatürk'ün vefat haberi tüm yurttaki gibi İzmir'de de büyük bir üzüntü ile karşılandı. İzmirli Ataturk'ün vefatını Vali Fazlı Güleç'in, 10 Kasım 1938 Perşembe günü öğleden sonra vilâyet makamından kentten dört bir tarafındaki hoparlörler/ses yükselticiler aracılığıyla yaptığı konuşma ile öğrendi⁵⁴. 10 Kasım günü akşam saatlerinde ikinci baskısını yapan *Anadolu* gazetesi Atatürk'ün vefatını "*Büyük Atamız kaybettik ve tarihe verdik. Türk Milleti sağ olsun. Meclis Yarın Toplanıyor!*" şeklinde duyuruyordu. Haberin devamında Türk milletinin, yeni lideri etrafındaki yerini alarak ülkenin gelişiminin devam edeceği de ifade edilmekteydi⁵⁵. *Anadolu* gazetesi 11 Kasım 1938 tarihli nüshasında Atatürk'ün ölüm haberini ve İzmir'in acısını bir kez daha kalın ve siyah puntolarla "*İzmir İstirap ve Gözyaşı İçinde-Onu Yetiştiren Millet ve Onun Kurtardığı Vatan Varolsun!*" başlığını kullanarak vurguladı. Yine aynı gün, şehir meclisinde yapılan toplantıda dönemin Belediye Başkanı Behçet Uz; Atatürk'ün yalnızca Türk milletinin değil, diğer milletlerin de saygısını kazanmış bir lider olduğunu, bu büyük acıya rağmen O'nun Türk milletine kazandırdığı değerlere bağlılık hisleriyle, gelecek kuşakların rejimi, devrimleri ve cumhuriyeti koruyacaklarını dile getirdi. Behçet Uz'un konuşması sonrası beş dakikalık saygı duruşu gerçekleştirildi⁵⁶.

52 *Belgelerle...*, s.s.129-131

53 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 30.18.1.2/85.98.11; *Ulus*, 16 İkinci Teşrin 1938; *Cumhuriyet*, 16 İkinci Teşrin 1938; Hakan Uzun, "Liderine Ağlayan Bir Ulus: Atatürk'ün Ankara'daki Cenaze Töreni", *Atatürk Yolu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, S.43, Bahar 2009, s.535.

54 *Anadolu*, 11 Kasım 1938: "*Sayın Vatandaşlarımız; Büyük Şefimiz Atatürk, bugün saat 9.05'de vefat etmişlerdir. Onu yetiştiren millet ve onun kurduğu vatan sağ olsun! Bu haber, hepimizi elemelere, kederlere garketti. Hepimiz müteessirsiniz. Bu teessürde haklıyız; fakat bağrımıza taş basarak tahammül göstermemiz ve işimize, gücümüze devam etmemiz icap eder. Yapılacak merasimleri biz programlayıp sizi haberdar edeceğiz. İşlerimizde yalnız kendimiz için değil, aynı zamanda vatan ve milletimiz için çalışmakta olduğumuzu düşünerek teessür seokiyle işlerde gevşeklik göstermemek lazım gelir. Sizlere hepimize ayrı ayrı yürekten taziyelerimi sunarım. Milletimize vatanımıza ebediyet ve saadet dilerim.*"

55 *Anadolu*, 10 Kasım 1938, II. Baskı; Bu dönemde İzmir'in diğer önemli gazeteleri olan Yeni Asır ve Halkın Sesi yayın hayatına ara vermiş durumdaydı. İzmir Kent Arşivi'nde bulunan gazete koleksiyonlarından adı geçen gazetelerin 1938 yılı Aralık ayından itibaren yeniden yayınlanmaya başladığını öğreniyoruz.

56 *Anadolu*, 11 Kasım 1938; Behçet Uz'un konuşmasından sonra Avukat Mustafa Münir Birsnel söz

Atatürk'ün vefatıyla ilgili olarak, 16 Kasım günü saat 14.00'de, üniversite öğrenimlerini Ankara'da devam ettirmekte olan İzmirli gençler, Ulus Meydanı'ndaki Atatürk Anıtı'na çelenk koydular. Aynı anda, İzmir'deki gençler de Cumhuriyet Meydanı'ndaki Atatürk Heykeli önünde toplanarak hoparlörler aracılığıyla Ankara'daki İzmirli gençlerin söylevlerini dinlemişler ve Atatürk Heykeli'ne çelenk koymuşlardı⁵⁷. Bu arada, alınan karar gereği 21 Kasım 1938 Pazartesi günü Ankara'da yapılacak cenaze töreninde İzmir'i temsil edecek olan Belediye Başkanı Dr. Behçet Uz, Cumhuriyet Halk Partisi temsilcisi Reşad Leblebicioğlu ve halk temsilcisi sıfatıyla Avukat Münir Birsnel, Başkente hareket ettiler⁵⁸.

21 Kasım 1938 tarihinde tüm yurttaki olduğu gibi İzmir'de de gerçekleştirilecek olan törene ilişkin hazırlanan program, 18 Kasım 1938 tarihli *Anadolu* gazetesinde halka şöyle duyuruldu:

- 21 Kasım Pazartesi günü resmî ve yarı resmî daireler, kurumlar ve okullar kapanacaktır. Özel kurumların aynı gün sabahdan ve kahvehanelerle lokantaların saat 13.30'dan saat 17.00'ye kadar kapalı bulunmaları ilgililerden rica olunur. Eğlence yerleri Atatürk'ün vefat gününden itibaren olduğu gibi 22.11.1938 Salı gününe kadar kapalı kalacak ve yarıya çekilmiş bayraklar durumlarını aynı güne kadar koruyacaklardır.

- Törenden bir gün evvelki Pazar akşamı saat 21.00'den itibaren bütün parti ve ocak binalarında ya da yerleşim birimlerindeki geniş alanlarda halk toplanacak ve kendilerine partili ilgililer tarafından Atatürk'ün hayatı ile gençliğe hitabe okunacaktır.

- 21 Kasım 1938 Pazartesi günü saat 11.00'de İzmir ve Karşıyaka Halkevlerinde birer toplantı yapılacak, Atatürk'ün hayatı hakkında birer söylev verilecek, gençliğe hitabesi okunacak ve üç dakikalık saygı duruşuyla halkevlerindeki tören sona erecektir. Halkevlerinde o gün için başka hiçbir faaliyet olmayacaktır.

- Ankara'daki cenaze törenine uyularak şehrimizde yapılacak törene, 21.11.1938 Pazartesi günü saat 14.00'de Atatürk Heykeli önünde başlanacaktır.

- Törenden yarım saat önce ordu mensupları, öğrenciler, sporcular, Cumhuriyet Halk Partisi örgütü, dernekler ve memurlar komite tarafından gösterilecek olan numaralı yerlerini almış bulunacaklardır. Adı geçen teşekküller yerlerini aldıktan sonra en az ikişer kişilik gruplar halinde çelenklerini Cumhuriyet Heykeli'ne bırakacaklardır.

- Askerî Bandonun çalacağı İstiklâl Marşından ve matem marşlarından sonra konuşmalara geçilecektir. Saat 16.00'da üç dakikalık saygı duruşu gerçekleştirilecektir. Saygı duruşundan sonra heykel önündeki altı oklu meşaleler yakılarak süngülü nöbetçi erlere teslim edilecek ve resm-i geçit başlayacaktır⁵⁹.

---

alarak, Türk milletinin en büyük varlığını kaybettiğini, İzmir'in maddî-manevî varlığını borçlu olduğu Atatürk'ün ölümüyle büyük bir acı yaşadığını ve İzmir halkının Türkiye Cumhuriyeti'ni varlığının son zerresine kadar koruyacağını belirtti. Şehir Meclisi üyesi Belkıs Bilman ise konuşmasında Atatürk'ün kadın haklarına verdiği önem üzerinde durdu. Aynı toplantıda Avukat Baha Yörük ve Atif İnan da birer konuşma yaptı.

57 *Anadolu*, 16 Kasım 1938.

58 *Anadolu*, 17 Kasım 1938; Heyetin Ankara'ya götüreceği gümüş işlemeli çelenk İzmir Belediyesi tarafından İstanbul'da yaptırılmıştır.

59 *Anadolu*, 18 Kasım 1938.

21 Kasım Pazartesi günü saat 14.00'e doğru emsali görülmemiş bir kalabalık Cumhuriyet Meydanı'nı doldurdu. Törende Vali Fazlı Güleç, Tümgeneral Rasim Aktağu, İzmir milletvekilleri, konsoloslar, hükümet erkânı hazır bulunuyorlardı. Çağdaş gözlemcilerin kayıtlarına yansıdığı biçimiyle; civar binaların duvarlarının üzeri, deniz kenarına yanaştırılan şatlar [sığ sulara ağır yükleri taşımak için kullanılan, altı düz bir çeşit tekne] baştanbaşa halkla dolu idi. Meydandaki kalabalık, kıpırdamaya bile imkân bırakmayacak kadar fazlaydı. Bebeklerini kucaklarına alan genç bayanlar, gençlerin kollarına girmiş yürümeye gücü yetmeyen ihtiyarlar görülmeye değer bir manzara oluştururken, Atatürk Heykeli'ne konulan yüzlerce çelenk, kaidenin üzerinden parka kadar taşıyordu. Atatürk'ün heykeli, adeta bir çiçek bahçesini andırıyordu. Tören saat 14.00'de İstiklâl Marşı ile başladı. Onu takiben bando tarafından çalınan matem marşı dinlendi. Heykel önünde hazırlanan kürsüye çıkan Vali ve Parti Başkanı Fazlı Güleç şu tarihi konuşmasını yaptı: "Sayın Vatandaşlarım, maddî varlığı aramızdan ayrılan, Türkiye varlığının büyük kurucusu Kemal Atatürk bugün defnediliyor. Milli tasamız büyüktür; çünkü kayıp da büyüktür. 24 gün önce bu meydanda Cumhuriyetimizin 15. yıldönümünü kutlanırken gelecek nesillere karşı, onların erişemeyeceği mutluluk olarak Atatürk'le beraber yaşamamızla övündük. Haklı olduğumuz ve uzamasını dilediğimiz bu övünç ne yazık ki sona ermiş bulunuyor.

*Arkadaşlar; Türk milleti Kemal Atatürk'ün şahsında büyük bir komutan, dahi bir siyasi ve kurucu, büyük bir kurtarıcı kaybettiğinden haklı bir matem içindedir. Milli Türk camiası içinde Atatürk'e İzmir'in hususi rabitasını [bağını] icap ettiren tarihi sebepler izahtan müstağnidir [gerek yoktur]. Bundan ötürüdür ki İzmir'in tasası da daha büyük, gönül yarası daha derindir. Vatandaşlar bu onulmaz tasa içinde bize teselli verecek nokta Büyük şefin eserleri ve koyduğu kendine mahsus ölmez rejimle temin ettiği, ebediliğine ve eserleriyle ve bilhassa orijinal rejimi, hükümet idare ve sistemiyle bize ve bizden sonra gelen nesillere ebedi bir kudret hazinesi olarak kalacağı ve onun hatırası Türk milleti için enerji kaynağı olarak yaşayacağı imanidir. Bu imanda büyük önderin, ölmezliği de mündemictir [vardır]. Bundan sonra bize düşen hizmet onun eserini, onun rejimini, onun inkılâp umdelerini [ilkelelerini] kıskançlıkla korumak ve onun büyük idealini tahakkuk ettirerek Türk camiasını muasır medeni seviyelerden daha üstün medeniyet seviyesine ulaştırmaktır. İdealimizin tahakkuk ile hem Önderimizin ruhunu şad etmiş hem de felekten onun intikamını almış olacağız."*⁶⁰

Bu konuşmadan sonra Belediye Başkan Yardımcısı Suad Yurtkoru, Atatürk'ün İzmir için söylediği "Bu güzel memleket hiç düşmana bırakılır mı?" sözünü hatırlatarak başladığı konuşmasında; "...şu an 17 milyon Türkün ayakta olduğunu ve göğüslerimizi gererek Türklüğümüz, namusumuz üzerine ant içerek Atatürk'ün yolundan ayrılmayacağımızın haykırılması gerektiğini" işaret ederek Türk ulusunun akıl ve vicdanına seslenmiş oluyordu⁶¹. Kız Lisesi öğretmenlerinden Kevser Acarlar konuşmasında Yurtkoru gibi ant içme önerisini yineledi. Yüz bin kişiyi aşkın kalabalık coşkulu ve heyecanlı bir şekilde bu öneriyi kabul ederek hep birlikte şöyle haykırdı: "Büyük Atatürk! Birinci vazifemiz Türk İstiklal ve Cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir. Mevcudiyetimizin ve istikbalimizin yegâne temeli olan bu en kıymetli hazineden bizi mahrum etmek isteyenlere karşı içinde bulunduğumuz vaziyetin imkân ve şeraiti ne olursa olsun vazifeye atılacağız. Bu mukaddes davamıza, inkılâbımıza ve senin bütün eserlerine canımızı, kanımızı adadık. Biz İzmir halkı kadın, erkek, genç, ihtiyar, küçük, büyük hepi-

60 Anadolu, 22 Kasım 1938.

61 Anadolu, 22 Kasım 1938.

miz Türklüğümüze yakışan bir sadakatle bu sözden dönmeyeceğimize namus ve şerefimiz üzerine and içiyoruz.”⁶²

Örneğine az rastlanır bir birliktelikle içilen bu ant tüm İzmir’i ve İzmirli derinden etkiledi. Varlığını, bağımsızlığını ve en önemlisi de Cumhuriyetini borçlu olduğu Ata’sını İzmir bir başka uğurladı son yolculuğuna. 22 Kasım 1938 günü *Anadolu* gazetesinin cenaze töreni ile ilgili başlığı şöyleydi. “Öksüz Kalan İzmir Her Vatan Parçası Gibi Dün İstirap ve Matemle İnledi.”

Ant içme töreninden sonra Erkek Lisesi öğrencilerinden Nihat Soysal ve Tahir Yorgancı; Kültür Lisesinden Orhan Mete ve Sadettin Coşkun; Cumhuriyet Kız Enstitüsü öğretmeni Nedime Tazal, Kız Öğretmen Okulu öğrencilerinden Sebahat Seyhan ve Muhsine Coşar, Devrim Ortaokulu öğrencisi Hüsnü Başbey, Tilkilik Ortaokulu öğrencisi Burhaneddin Şarbalkan, halktan Necip Özyaman, Kız Kolejinden Ferzan Kocagöz tarafından Atatürk’le ilgili şiirler okundu. Türkiye’nin her tarafında olduğu gibi İzmir’de de saat 16.00’da üç dakikalık saygı duruşu gerçekleştirildi. Saygı duruşunun ardından Atatürk’ün heykeli önündeki altı meşalenin yakılması suretiyle geçit törenine başlandı. İzmir valisi, garnizon komutanı, milletvekilleri, yüksek rütbeli subaylar ve konsolosların saygı geçişini, öğrencilerin ve halkın saygı geçişleri takip etti. Bütün tören hoparlörler ile şehrin her köşesinden halka dinletildi. Gece boyunca Türkiye Cumhuriyeti’nin temel dayanağı olan Altı Ok’u temsil eden altı meşale ile heykel ışıklandırıldı. Meşalelerin bulunduğu bölgede askerler ve halk sabaha kadar nöbet tuttu.

Sonuç

Düşünceleri yalnızca Türk ulusuna değil, mazlum uluslara ve çağdaş dünyaya yönelik olan ve bu nedenle UNESCO gibi dünya çapında ağırlığı olan bir kurumun, insanlık için örnek kişi olarak gösterdiği Atatürk; Kurtuluş Savaşı’nın hemen sonrasında yapmış olduğu bir konuşmasında, çağdaşlaşma savaşını kastederek, asıl savaşın yeni başladığını ifade etmişti. Şüphesiz ki çağdaşlaşma savaşının başarıya ulaşması, bu savaşın lideri olan Atatürk’ün halkı ile bütünleşmesine ve ülke sorunlarının farkında olmasına bağlıdır. Atatürk’ün yurt gezileri incelendiğinde dört ay gibi oldukça uzun bir süreyi İzmir’de geçirdiği görülür. Ömrünü ülkesine ve milletine adanmış, Türk Devriminin lideri ve modern Türkiye’nin yaratıcısı Atatürk’ün ölümü, ülke çapında olduğu kadar tüm dünyada da geniş yankı uyandırmıştır. Yaşadığı yüzyıla damgasını vuran Atatürk’ün aziz hatrası önünde saygıyla eğilen tüm dünya karşısında gurur duymamak elde değildir. Ülkenin her köşesi gibi İzmir de varlığını ve bağımsızlığını Mustafa Kemal Atatürk’e borçludur. Bu nedenle günümüzde, İzmir kentinin; tüm Türk ulusunun asli cevherine de yansıdığı üzere Kemalizm’in kalesi olmasına şaşırılmamalıdır.

62 *Anadolu*, 22 Kasım 1938.

KAYNAKÇA

I- Arşivler Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30.10.0.0./2.11.10.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30..18.1.2/85.98..11.

II- Gazete ve Dergiler

Ahenk

Anadolu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürk Yolu

Aydın Tarihi

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

Hürriyet

İnkılâp Gençliği

İzmir Tarih ve Toplum

Yeni Astar

Türk Kültürü

Ulus

III- Kitap ve Makaleler

AFETİNAN, A, *İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat-4 Mart 1923*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

AKÇİÇEK, Eren, *Mustafa Kemal Olmak*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.

_____, *Atatürk'ün Hastalıkları ve Ölümü*, Güven Kitabevi, İzmir, 2005.

ARI, Kemal, *İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin, Üçüncü Kılıç*, Genişletilmiş 3. Baskı, Zeus Kitabevi, İzmir, 2009.

ARIKAN, Zeki, *İzmir Basınından Seçmeler, 1872-1922*, Cilt:I, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2001.

- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.
- Atatürk'ün Ölüm ve Anıtı'na Nakil Günleri*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları:168, Küratör ve Yayına Hazırlayan: Turan Tanyer, Ankara, 2009.
- Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, (der.: Hulûsi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (1906-1938)*, C.II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.
- Atatürk'ün Yanı Başında*, Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri.
- Ulus'unun Hatıraları*, (der.: M. Kemal Ulusu), Doğan Kitap, İstanbul, 2008.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Atatürk Hayatı ve Eseri, Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.
- Belgelerle Atatürk*, T.C. Milli Savunma Bakanlığı, Ankara, 1999.
- BOZOK, Salih, *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor*, (yay. haz.: Can Dünder), Doğan Kitap, İstanbul, 2001.
- CEBESOY, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul, 1967.
- ÇETİNER, Yılmaz, *Son Padişah Vahdettin*, İstanbul, 1993.
- "Dışişleri Bakanı Dr. Teofik Rüştü Aras'ın Anıları, Atatürk'ün Kaybettiği Tek Savaş"*, (yay. haz.: Sadun Tanju), *Hürriyet*, 10-11 Kasım 1987.
- DİRİK, K. Doğan, *Vali Paşa Kâzım Dirik, Bandırma Vapurundan Halkın Kalbine*, Yayın Danışmanı: Kemal Arı, Güner Yayınları, İstanbul, 2008.
- ESİN, Seyfullah, *"Atatürk'ün Cenaze Merasimine Dair Hatıralar"*, *Türk Kültürü*, Yıl: XIV, S.157 Atatürk Sayısı.
- GÖNLÜBOL, Mehmet-SAR, Cem, *"1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası"*, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- GÜLER, Ali, *"Atatürk'ün Ölümü, Cenaze Namazı ve Defin İşlemi"*, *Türkler*, C.16, Ankara, 2002.
- GÜREL, Ahmet, *"Gazi'nin İzmir Günleri"*, *İzmir Tarih ve Toplum*, S.3, Aralık, 2008.
- İzmir Yollarında, Atatürk'ün Batı Anadolu Gezisi 14 Ocak 1923-20 Şubat 1923*, (yay. haz.: Mehmet Önder), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1989.
- Kılıç Ali, *Atatürk'ün Son Günleri*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- KOCATÜRK, Utkan *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- Lord Kinross, *Atatürk*, İstanbul, 1972.
- MANGO Andrew, *Atatürk*, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000.
- ÖKTE, Ertuğrul Zekai, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri (1922-1931)*, Tarih Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

- ÖNDER, Mehmet, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.
- ÖZCAN, Nezahat, "Atatürk'ün Kastamonu Ziyareti ve Bu Ziyaretin Önemi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.57, C.XIX, Kasım 2003.
- PALAZOĞLU, Ahmet Bekir, *Atatürk'ün Okul Gezileri*, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- PINAR, İlhan, *Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir- Yabancıların Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir, 1608-1918*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2001.
- SERÇE, Erkan-YILMAZ, Fikret-YETKİN, Sabri, *Küllerinden Doğan Şehir*, İzmir Büyükşehir Şehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2003.
- SEVENGİL, Refik Ahmet, "Atatürk'ün Cenaze Törenine Dair Hatıralar", *İnkılâp Gençliği*, Yıl:1, S.5, İstanbul, 1952.
- SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı ve Kredi Bankası A. Ş. Yayınları, İstanbul, 1973.
- ŞİMŞİR, Bilâl N., *Atatürk ve Afganistan*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.
- TURAL, Mehmet Akif, "Cumhurbaşkanı Halkın Arasında Atatürk'ün Yurt Gezileri", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.
- UZUN, Hakan, "Liderine Ağlayan Bir Ulus: Atatürk'ün Ankara'daki Cenaze Töreni", *Atatürk Yolu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, S.43, Bahar 2009.
- ÜLKER, Necmi-GÜNAY, Vehbi-DAŞDEMİR, Latif, *İzmir'in Sevinç Günleri, Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri*, Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, İzmir, 2009.
- YİĞİT, Nuyan, *Atatürk'le 30 Yıl, İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

ARŞİV VESİKALARINA GÖRE BATI ANADOLU'DA YUNANLILARA KARŞI KAZANILAN ASKERİ BAŞARILAR KARŞISINDA DUYULAN MEMNUNİYETE DAİR YAZIŞMALAR

Taner ASLAN*

Özet

Osmanlı Devleti'nin üç kıtanın üzerinde kurulması, Avrupalı devletlerin siyasi, askeri ve iktisadi tazyiklerine maruz kalmasına yol açmıştır. Devletin iç ve dış siyasetinin yanında iktisadi, idari sahada da gerilemesi, giderek gücünü kaybetme noktasına getirmiştir. Son döneminde içerde milliyetçilik cereyanlarıyla baş gösteren ayaklanmalar ile dışta Avrupalı devletlerin gizli paylaşım planlarıyla karşı karşıya kalmıştı. Siyasi gelişmeler neticesinde girmiş olduğu Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlamış, akabinde İtilaf Devletleri ile yapmış olduğu Mondros Mütarekesi'yle de topraklarının büyük bir bölümünü İtilaf Devletleri'ne terk etmek zorunda kalıyordu. Savaşa sonradan dâhil olan Yunanistan megalı ideasını gerçekleştirme adına İngiltere'den Batı Anadolu, Batı Trakya başta olmak üzere Onikiada, Midilli gibi muhtelif adalar üzerinde hak iddia ediyordu. Mütareke şartlarında Yunanlıların İzmir'i işgal edeceklerine dair bir ibare mevcut değilken yapılan gizli toplantılar ve Yunanistan'ın Osmanlı topraklarında iddia ettikleri yerleri elde çalışmalarını netice vermesiyle, İzmir ve çevresini işgal etmişlerdir. Ancak, İzmir'in işgaliyle birlikte Batı Anadolu'da baş gösteren direniş hareketleri düzenli ordunun temelini atmış, düzenli ordunun kurulmasıyla birlikte Yunanlılar, yapılan mücadeleler neticesinde ardı ardına mağlup olarak işgal ettikleri yerleri terke mecbur bırakılmıştır. Çalışma, Yunanlılara karşı elde edilen başarıların bölge halkı ve idaresi üzerinde meydana getirmiş olduğu memnuniyetlerin bir ifadesi olarak bölge idarecileri ve yabancı devlet adamlarının başta Batı Cephesi Komutanlığı olmak üzere T.B.M.M.'ne gönderdikleri telgrafları ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, İzmir'in İşgali, Batı Cephesi, Tebrik Telgrafları.

CORRESPONDENCES ARCHIVE RECORDS ACCORDING TO THE SATISFACTION
ON MILITARY VICTORIES GAINED AGAINST GREEKS IN WEST ANATOLIA IN

Abstract

Foundation of Ottoman State on three continents caused it to be sustained of political, military and economical compressions of European Countries. In addition to State's interior and exterior policy, State's losing ground in economic and manging area brought it

* Dr.; Taner Aslan, Aksaray Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

to the point of go off. In latter period, it came face to face with the rebellions running out as a result of existence of nationalism inside and European States' secret split plans abroad. The First World War, entered according to the political advancements, prepared the end of Ottoman State ,then with Mondros Ceasefire, that it signed with the Entente, it had to abandon most of its lands to Entente. Greece, who entered into the war subsequently, on account of contriving its Megola idea put in a claim for particularly West Thrace, West Anatolia from England, Onikiada, Midilli and various islands. While there was no phrase among the provisions of The Ceasefire according to the occupation of İzmir by Greeks, Greeks occupied İzmir and surroundings as a result of secret meetings and leading of claims of Greece on Ottoman Lands. Yet, the nonco-operations occuring in West Anatolia as a result of occupation of İzmir laid the foundation of regular army, by the foundation of regular army Greeks were subjected to leave the occupied places as a result surcease lost warfares. The study, as an expression of satisfactions of region society and government caused by the victories taken against Greeks, takes up the telegraphs that foreign statesmen and district managers primarily sent to Commandership of West Front Line and TBMM.

Key Words: *Mondros Ceasefire, The Occupation of İzmir, Commandership of Wes Front Line, Felicitation Telegraph.*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Almanya safında girmiş olduğu I.Dünya Harbi'nin sonlarına doğru, savaşın Osmanlılar ve müttefiklerinin aleyhine gelişmeye başladığı bir zamanda, 4 Temmuz 1918'de Vahdettin, Osmanlı tahtına çıkararak,¹ idari anlamda bir takım değişiklikler yapmıştır. Savaşın gidişatının iyi olmadığını farkında olan Padişah, ordu ve donanmaya ait bir Hatt-ı Hümayun göndererek, emir ve komutayı ele aldığını bildirmiştir². Enver Paşa'nın Başkumandan vekili unvanını, Başkumandanlık Harbiye Reisi şekline çevirmiştir.³ İtilaf güçleriyle yapılan mücadelede başarı elde edilememesinden dolayı felaketin yaklaştığı haberi İttihatçılar arasında yayılıyordu. Hatta Şeyhülislam Musa Kazım Efendi durumu hiç de iç açıcı görmemiş; "az bir zararla kurtulabilsek" düşüncesiyle sanki bir muahede yapılmasına yeşil ışık yakmıştır. Bu arada Müttefik devletlerin birer birer barış antlaşmaları yapmaları,⁴ Osmanlıları büsbütün güç duruma sokmuştur. Gelişmeler savaşın artık sonuna yaklaşıldığının habercisiydi.⁵ İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Meclisi, İstanbul'da gelinen son durum hakkında bir müzakere tertip etmiştir. İttihatçılar

1 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.4, İstanbul, 1955, s.441.

2 Lütfü Simavi, Osmanlı Sarayının Son Günleri, *Hürriyet Matbaası*, İstanbul, t.y, s.135.

3 Danişmend, *a.g.e.*, C.4, s.442.; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.1, MEB, İstanbul, 1991, s.4.

4 30 Eylül'de Bulgarlar, 5 Ekim'de Avusturyalılar barış yaptılar: G. Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, C.I, Ankara, 1970, s.1.

5 Pierre Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün yayınevi, İstanbul, 2004, s.717; Tansel, *a.g.e.*, C.1, s.8; Ali Fuat Türkogeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, İstanbul, 1948, s.163; Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953, s.14.

arasında savaşın müzakere edilmesinde bile bir fikri birliği yoktu, kimisi devam edilmesinden yana tavır koymakta, kimisi ise savaşı devam ettirmenin mantıklı bir yönünün kalmadığı düşüncesi içerisindeydi⁶. Müttefiklerin İtilaf güçleriyle barış antlaşması yapmaları ve cephelerde uğranılan başarısızlıklar neticesinde her geçen gün yaşanan geri çekilmeler, savaşın devamının artık lüzumsuz olduğunu göstermiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti İngilizlere başvurulmak suretiyle barış istemeye karar vermiştir⁷.

İngiliz dostu olan İzmir Valisi Rahmi Bey, barış antlaşması için arabuluculuk yapacak dostları olduğunu İstanbul Hükümeti'ne bildirmiştir⁸. Osmanlı Hükümeti mütareke için İngilizlere başvurulması zorunluluğuna inanmış olacak ki, Vali Galip Bey bu işle görevlendirildi. Vali, 5 Ekim 1918'de Talat Paşa'nın sulh teklifini içeren bir mektubu Midilli'deki İngiliz temsilcisine, M. Edmond Giraud ve Vilayet Yabancı İşler Müdürü Charles Karabiber Bey vasıtasıyla iletti⁹. Midilli'deki İngiliz temsilci bu hususun kendisini aşan bir mesele olduğunu öne sürerek Atina'da bulunan İngiliz elçisiyle görüşmeleri gerektiğini bildirmiş, ancak İngilizlerin Atina elçisi Lord Granveille, Karabiber Bey'le görüşmeyi reddetmiş, Edmond'a ise barış için geç kalındığını söylemiştir¹⁰. Gelişmeler üzerine Osmanlı Kabinesi 8 Ekim 1918'de istifa etmiş¹¹ yerine İzzet Paşa Kabinesi getirilmiştir. Osmanlıların barış isteğinde geç kaldığını belirten Lord Granveille, buna rağmen Osmanlıların barış isteklerini Londra'ya iletmıştır¹².

Bu arada barış görüşmeleri için yeni bir gelişme gerçekleşir. Kut-ül-Amare'de esir edilen bir İngiliz generali Townshend'in barış görüşmelerinde çok önemli tesiri olmuştur. Sadrazam İzzet Bey'le görüştüğünden sonra İngilizlerin Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Calthorpe ile Midilli'de görüşen Townshend, Amiral Calthorpe'ye İngiliz Hükümeti'nin yetki verdiğini İstanbul'a bildirmiş, kısa bir süre sonra da Calthorpe, İstanbul'a yolladığı telgrafla Türk delegelerinin gönderilmesini istemiştir¹³. 27 Ekim sabahı başlayan müzakereler 30 Ekim günü nihayete ulaşmış, Türk delegasyonu adına Rauf Bey ile İtilaf güçleri adına Amiral Calthorpe arasında Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda mütareke imza etmiştir¹⁴. 25 maddeden oluşan mütarekenin hükümleri çok ağırdı. Ancak Osmanlı idarecileri mütarekenin Osmanlı Devleti'nin hükümlerine haklarına dokunmaz gibisinden gaflar yaparak kendilerini teskin etmekteydiler¹⁵. Mütarekenin imza edilmesini müteakip yürürlüğe girdiği andan itibaren İtilaf güçleri Osmanlı Devleti topraklarını işgal ettiler. Antlaşma imzalanmadan önce kendileri hakkında idam kararı¹⁶ alındığını öğrenen İttihatçı liderler ise ülkeyi terk etmişlerdir¹⁷.

6 Celal Bayar, *Ben'de Yazdım*, C.I, İstanbul, 1968, s.13.

7 Tansel, *a.g.e.*, C.1, s.9.

8 Bayar, *a.g.e.*, C.I, s.41: İngilizlerin dostu olan bu Vali İzmir'de bulunan İngiliz esirlerine karşı yaptığı iyi muameleden dolayı İngiliz hükümetinden teşekkür dahi almıştır.

9 Tansel, *a.g.e.*, C.1, s.10.

10 Bayar, *a.g.e.*, C.I, s.41; Tansel, *a.g.e.*, C.1, s.10.

11 Tansel, *a.g.e.*, C.1, s.10.

12 *A.g.e.*, C.1, s.12.

13 *A.g.e.*, s.20.

14 Türkgeldi, *a.g.e.*, s.s.33-34.

15 Jaeschke, *a.g.e.*, C.1, s.64.

16 Tansel, *a.g.e.*, C.1, s.7.

17 Türkgeldi, *a.g.e.*, s.623.

1. Batı Anadolu'nun Yunanlılar Tarafından İşgali ve İşgale Karşı Yapılan Mücadeleler

1.1. Batı Anadolu'nun Yunanlılar Tarafından İşgal Edilmesi

Rauf Bey ve arkadaşlarının Mondros'ta en büyük endişesi Yunanistan'dan ileri gelmiştir. Bu endişelerinde haklıydılar. Daha Mütareke şartları kabul edilmeden önce İzmir Valisi Galip Bey'e M. Edmond adındaki Fransız uyruklu bir tüccar, Mondros Mütarekesi öncesinde Yunan Başbakanı Venizelos'un İzmir ve hinterlandının Yunan nüfuz bölgesi olarak kabul edilmesi için harekete geçtiğine dair bilgi verir¹⁸. Mütareke görüşmelerinde Amiral Calthorpe tarafından yazılmış ve Rauf Bey'e verilen ve Türkleri az da olsa teselli eden gizli bir belge vardı. Bu belge de konumuzla ilgili olan kısmı önemlidir. Bu gizli belgede İstanbul ve İzmir'e Yunan askeri gönderilmemesi hakkında Türk isteğinin desteklemek suretiyle Calthorpe'nin İngiliz hükümetine bilgi vermesi ile ilgiliydi¹⁹.

Calthorpe'nin Türk delegelerine vermiş olduğu teminat mektubuyla birlikte Türk tarafında oluşan olumlu havadan rahatsızlık duyan İngiltere hükümeti, Türklerin cezalandırılması gerektiği düşüncesindeydi. Türk delegelerine teminat mektubu vererek rahatlık havası oluşturan Calthorpe bu kez, 7 Kasım'da İstanbul hükümetine Yunan gemilerinin İstanbul'a gelmesini engelleyemeyeceğini, Osmanlı hükümetinin bir kargaşalık çıkmasına meydan vermeyeceğinden emin olduğunu bildiren bir nota göndermiştir²⁰. 18 Kasım'da ise Lord Curzon Avam Kamarası'nda Rum, Ermeni, Kürt, Arap ve Yahudilerin Türk hâkimiyetinden kurtaracaklarına dair bir konuşma yapmıştır. Curzon'un bu konuşması Rum ve Ermenileri harekete geçirecek, örgütleri aracılığıyla siyasi ve tedhiş faaliyetlerine girişmelerine yol açacaktır²¹.

Türk düşmanı olan İngiliz Başbakanı Llyod George²² Yunanistan'ın büyük bir Akdeniz devleti olmasını arzu ediyordu. Zira Yunanistan, büyük bir Akdeniz devleti olursa Akdeniz'de hâkimiyetini gerçekleştirmiş olacaktı. Akdeniz'de Yunanistan'dan başka kendisi için daha iyi bir bekçi bulunamazdı²³. İngiltere'nin Yunanistan'a karşı bu derece sıcak ilişkiler içerisinde olmasının bir nedeni de İngiltere'de R. M. Burrows tarafından kurulmuş olan Anglo-Helenik Ligası etrafında teşekkül etmiş bir Helen dostu grubun bulunmasıydı²⁴.

Diğer yandan diplomatik girişimlerde de bulunuyorlardı. 30 Aralık 1918'de Paris Barış Konferansına bir memorandum göndererek Anadolu üzerindeki haklarına dair isteklerini sunuyorlardı. 3-4 Şubat 1919 tarihinde Paris Barış Konferansında "Onlar Şurası" huzurunda Yunan Başbakanı Venizelos, sözde Wilson ilkelerine day-

18 Cemal Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, C.I, s.41.

19 *Türk İstiklal Harbi*, C.1, s.200.

20 Hülya Tokar, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara, 2006, s.s.26-27.

21 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşıyla İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara, 1986, s.36 vd.; Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Başnur Matbaası, Ankara, 1970, s.24.

22 Jaesche, *a.g.e.*, C.4, s.48.; Sina Akşin, *Milli Kurtuluş Tarihi*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1974, s.96.

23 Jaesche, *a.g.e.*, C.4, s.48.

24 Tansel, *a.g.e.*, C1, s.159.

anarak, İzmir'i de kapsayan Batı Anadolu'nun bir kısmı ve Oniki Adaları ile Batı Trakya üzerinde haklarının olduğunu iddia ediyordu²⁵. Zira Venizelos İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'na girmeleri karşılığında Batı Anadolu'nun batı kısmını kendilerine vermeyi taahhüt ettiklerini hatırlatmış ve buranın kendilerine terkini istemiştir²⁶.

Venizelos'un Paris Barış Konferansı'nda isteklerini belirtmesi üzerine İzmir ve çevresinin Yunanlılara verileceği söylentisi ortaya atılmış, bu söylentiye karşı 12 Mart'ta İzmir Osmanlı Haklarını Savunma Derneği'nin temsilcileri, Yüksek Komiserliklere gönderdikleri andıçlarda, İzmir ve çevresinin Türk olduğunu belirterek, İzmir'in Yunanlılara verilmemesi isteminde bulunuyordu²⁷. Türk Derneği'nin karşı hareketi karşısında İzmir'in Yunanlılara ilhakına dair bir takım menfi çalışmalarda yapılıyordu. Cami Bey adındaki Fezan eski mebusu yerel dağıtımını yaptığı bir kitapçıkta tarih ve istatistiklere dayanarak, müttefik güçlerden İzmir'in Yunanistan'a bağlanması gereğini ortaya koymaya çalışıyordu²⁸. İzmir'in Yunanlılara verilmesi ile ilgili olarak en önemli gelişme, 2 Mayıs 1919 tarihinde İtalya'dan gizli olarak İngiltere, Fransa ve ABD arasında gerçekleştirilen üçlü görüşme olmuştur. Bu gizli görüşme ile İzmir'in geleceği tartışılıyor ve İzmir'in Yunanlılara verilmesi görüşülüyordu²⁹.

Paris Barış Konferansı'nda, Yunan Başbakanının yukarıda belirtilen isteklerinin incelenip değerlendirilmesine yönelik olarak bir komisyon görevlendirilmiş, komisyon yapmış olduğu çalışmaları Mart sonunda neticelendirmiş ve bazı değişiklikler yapılmak suretiyle Yunan istekleri kabul edilmiştir³⁰. En önemli gelişmede Wilson'un, Fiume sorunu ile ilgili tutumu nedeniyle İtalyan kurulunun 24 Nisan'da konferansı terk etmesiyle birlikte, ABD, İngiltere ve Fransa, büyük gizlilik içerisinde aldıkları kararla İzmir'i Yunanlılara vermişlerdir³¹. Ancak İtalyanlar Yunanlılardan önce davranarak, Fethiye, Bodrum, Marmaris ve Kuşadası'nı işgal etmişlerdir. İtalyanların işgali protesto edildiği de bu bir netice vermemiştir³².

İzmir'in Yunanlılara verilmesi konusunda aceleci davranan İngiltere, 14 Mayıs'ta İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Richard Webb aracılığıyla, Sadrazam Ferit Paşa'ya İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğini bildirmiştir. Böylece Calthorpe'nin iyi niyet mektubu rafa kaldırılmıştır. Aynı şekilde Calthorpe, İzmir'in işgaliyle ilgili olarak İzmir Valisi'ne ve 17. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'ya müttefiklerin istihkamları işgal edeceğini haber vermiştir³³. İzmir'in işgal edileceği haberi İzmir halkının içine bir kor gibi düşmüştür. 14-15 Mayıs tarihlerinde Redd-i İlhak Cemiyeti İzmir'de yayınladığı bir bildiride halkı işgale karşı birlik olmaya çağırmıştır. Bunun üzerine İzmir halkı, İzmir'in işgalini protesto ederek işgale karşı çıkmıştır³⁴.

25 Salahi Sonyel, "Mondros'tan Samsun'a Türk Kurtuluş Mücadelesi'nin Doğuşu", *Türkler*, C.15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.608.; Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.1, Ankara, 1973, s.s.51-52; Sofuoğlu, a.g.e., s.50. Yunan iddialarına dair geniş bilgi için bkz.; Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması*, (çev.: Tefik Alanay), İstanbul, 1972.

26 Cebesoy, a.g.e., s.s.56-57.

27 Asaf Gökbel, *Milli Mücadelede Aydın*, Aydın, 1964, s.33.

28 Sonyel, a.g.m., s.610.

29 Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.212.

30 Sonyel, a.g.m., s.610.

31 Sofuoğlu, a.g.e., s.s.54-55; Sonyel, a.g.e., s.52; Jaschke, a.g.e., s.4, 71.

32 Sofuoğlu, a.g.e., s.55.

33 Sonyel, a.g.m., s.611.

34 Taçalan, a.g.e., s.236.

Bütün bunlara karşın Yunanlılar isteklerini müttefiklerden koparmışlar ve bütün hazırlıklarını tamamlayarak 15 Mayıs sabahı İzmir'i işgal etmişlerdir.

Rumlar ellerinde Yunan bayraklarıyla İzmir Limanı'na akın ederek işgali coşkuyla kutlamışlardır. Başpiskopos'ta askerleri kutsamakla meşgul olmuştur. İşgal gerek İzmir halkı üzerinde gerekse Anadolu halkı üzerinde büyük üzüntüye yol açmış, Hasan Tahsin düşmana ilk kurşunu sıkmış, ancak onun gibi birçok Türk, Yunan askerleri tarafından hunharca katledilmiştir. Konferansta Yunan istekleri kabul edilerek İzmir ve civarı Yunanlılara verilmesiyle birlikte, Yunanlılar vakit geçirmeden İzmir ve civarını işgale başlamışlardır. Yunanlılar, bölgede Rum nüfusunun hâkim olması için Ege Bölgesi'ne hem Anadolu içlerinden hem de Yunanistan'dan getirdikleri Rumları yerleştiriyor, hem de çeteler oluşturarak bölgede karışıklıklar çıkartıyorlardı. Bundan maksat Türkleri buradan yıldırma politikalarıyla kaçtıracak bunların yerine yerleşecek Rum nüfusla birlikte buranın Rumlaştırılması sağlanacak böylece mütarekenin 7. maddesi de işleme konulmuş olacaktı. Ayrıca işgal ettikleri yerlerde hunharca katliamlar gerçekleştirmişlerdir³⁵. Aynı zamanda İşgaller devam ederken Rum, Ermeni ve diğer Osmanlı azınlıklarının liderleri, Osmanlı Devleti'nden toprak koparmak için eyleme geçmişlerdir.

Yunan güçleri şehri denetimleri altına almak için tutuklamalar yapmış, karşı çıkanları öldürmüş, şehirde denetim mekanizmasını kurmak için idari binaları işgal etmiştir. Yunanlılar işgale karşı sansüre uymadıkları gerekçesiyle İzmir'de yayın yapan Köylü ve Müsavat gazetelerini kapatmıştır³⁶. Yunanistan'la Adalar ve İzmir arasında haftada iki defa işleyen Yunan gemileri askerlere mühimmat taşımakla birlikte Adalardan ve muhtelif yerlerden Rumları İzmir'e getiriyordu³⁷. Bunlar kargaşalık çıkarmak amacıyla "Küçükasya Cemiyeti" adında bir dernek dahi kurmuşlardı.³⁸ Bu arada Yunanlılar İzmir'i işgal ettikten sonra 16 Mayıs'ta da İzmir'in çevresini işgale başlamışlar, sırasıyla işgallerini Manisa, Bornova, Karşıyaka ve Sivrihisar, Ayvalık, Akhisar, Alaşehir ve Nazilli'nin batısından geçen ve Milne hattı adı verilen hatta kadar genişletmişlerdir³⁹. İşgale karşı yapılan protestolara, mitinglere rağmen Yunan güçleri müttefiklerden aldığı güçle işgalini giderek yaymıştır. 17 Mayıs'a gelindiğinde Yunanlılar Çeşme'yi, 18 Mayıs'ta da Foça'yı işgal etmişlerdir⁴⁰.

İzmir'in işgaline bu kadar tepki gösterilmesinin bir nedeni de mütareke şartlarında İzmir ile ilgili hiç bir hüküm yokken Yunanlılarca işgal edilmesi halkta büyük bir tepkiye ve infiale neden olmuştur⁴¹. İzmir'de faaliyetlerini artıran Rumlar 1922 yılına gelindiğinde burada bir İonya Devleti kurmak üzere faaliyete girişmişler, İzmir'deki Yunan Başkomiseri liderliğinde İonya Muhtariyeti'ni dahi ilan etmişlerdir⁴².

35 Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Dönemi'nde Kuzeybatı Anadolu*, Ankara, 1994, s.50.

36 Sonyel, *a.g.m.*, s.611.

37 Oysa pasaport kontrol heyetinin yazılı müsaadesi olmadan Türk kıyılarına kimsenin çıkmasına izin verilmeyeceği bildirilmiş olmasına rağmen bu uygulanmamıştır: Tansel, *a.g.e.*, C.1, s.168.

38 Tansel, *a.g.e.*, C.1, s.168.

39 Nurettin Peker, *İstiklal Savaşı*, Gün Basımevi, İstanbul, 1955, s.39.; Sofuoğlu, *a.g.e.*, s.s.67-69; Jaeschke, *a.g.e.*, s.s.85-88.

40 Sonyel, *a.g.m.*, s.611.

41 Sina Akşin, *Osmanlı Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1983, s.275.

42 Adnan Sofuoğlu, "Yunanlıların Batı Anadolu'ya Yerleşme Girişimleri ve İyonya Devleti

1.2. Batı Anadolu'nun Yunan İşgalinden Kurtarılması

Mütarekenin imza edilmesiyle birlikte vatanın birçok yerinin düşman tecavüzüyle karşılaşacağı sezildiğinden, vatanın muhtelif yerlerinde direniş örgütleri kurulmaya başlamıştı. Özellikle İzmirli daha İzmir işgal edilmeden evvel işgali sezmişler ve teşkilatlanma yoluna gidilmesi gerektiğini hissetmişlerdir. Bu maksatla savaşın sonlarında Akdeniz'den gelecek saldırılara karşı koymak için Mütarekeden biraz önce karargâhını Aydın'dan İzmir'e nakleden Nurettin Paşa, Mütarekenin imza edilmesinden sonra Anadolu'nun muhtelif yerlerinin işgal edileceğini bildiğinden dolayı, milli bir teşkilatın kurulmasını lüzumlu görmüş, 1918 Kasım'ından itibaren İzmir'de Müdafaa-i Milliye, Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, Türk Ocağı, Cemiyet-i İlmiye İstihlas-ı Vatan Cemiyeti gibi örgütlenmelerde ön ayak olmuştur⁴³. Bu direniş örgütleri Batı Anadolu'da milli hislerin gelişmesinde ve bu toprakların düşman işgalinden kurtarılması açısından büyük gayretler göstermiştir.

İşgalin kaçınılmaz olduğu bilinen bir gerçeklikti. Yunanlılar öteden beri Türkiye üzerinde hakları olduğunu iddia ediyor ve büyük devletlerle yaptığı görüşmelerde sözde hakların kendilerine verilmesi durumunda onlara her türlü hizmette bulunmayı vaat ediyorlardı. İtilaf Devletleri Paris Barış Konferansı'nda Yunanlıların isteklerini kabul etmişlerdir. Böylece Yunanlılar amaçlarına ulaşmış oldular.

Yunanlılar Paris Barış Konferansı'nda lehinde alınan kararlar uyarınca İzmir ve civarını işgal etmiştir. Hatta Anadolu gazetesi 23 Ocak 1919 tarihli nüshasında İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğini duyurmuştur⁴⁴. İzmir'in işgali birçok yerde protesto edilmiş, işgale karşı duyulan tepki hat safhaya ulaşmıştır⁴⁵. İşgal bütün yurttan inanılmaz bir öfkeyle karşılanmıştır. Ülkenin birçok yerinde mitingler düzenlenmiş, hükümete, müttefik devletlere ve İngiliz Yüksek Komiserliğine işgali kınayan binlerce yazı gönderilmiştir⁴⁶.

İzmir'in işgaline karşı ilk direniş hareketi Hasan Tahsin ile başlamış daha sonra, Köprülü Kazım adında bir Yarbay eli silah tutanları dağa çıkararak işgale karşı mücadeleye kalkmıştır⁴⁷. Hatta bir grup, 173. alayın silah deposunu basarak aldıkları silahlarla Yarbay Kazım'ın direniş mücadelesine katılmışlardır⁴⁸. İzmir ve Aydın havalisini kurtarmak amacıyla kurulan Redd-i İlhak Kurulu da halkı işgale karşı direnmeye çağırmıştır⁴⁹. İzmir'de işgale karşı duyulan tepki üzerine kurulan direniş örgütlerinin amaçları, Yunan tezine karşı olarak bu bölgenin varlığının Türk olduğunu kanıtlamaktı.

İzmir'in işgali karşısında istifa eden hükümetin yerine Ferit Paşa Hükümeti getirilmiştir. Yeni hükümetin kurulmasıyla birlikte Harbiye Nezareti'ne mukavemet yanlısı olan Şevket Turgut Paşa getirilmiştir⁵⁰. İstanbul'da bulunan hükümet

Macerası", Prof. Dr. Haluk Çay'a Armağan, Ankara, 1987.

43 Tansel, a.g.e., C.1, s.169.

44 Mustafa Çağatay Uluçay, İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi*, Manisa Halkevi, İstanbul, 1935, s.60.

45 Sofuoğlu, a.g.e., s.s.60-67; Kazım Özalp, *Milli Mücadele*, C.1, Ankara, 1985, s.s.20-23.

46 Ünal Türkes, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul, 1973, s.18.

47 Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, İstanbul, 1943, s.16.

48 Peker, a.g.e., s.39.

49 Taçalan, a.g.e., s.232.

50 Adnan Sofuoğlu, "Mondros Mütarekesi Sonrası Türkiye'nin İşgaline Karşı Milli Direniş: Kuva-yı Milliye (1918-1921)", *Türkler*, C.15, s.610.

yetkilileri gizli antlaşmalarla İzmir'in Yunanlılara verileceğine dair malumata 1915 yıllarından beri sahipti. Ayrıca Yunanlıların İzmir'i işgalleriyle birlikte "Megali İdea"larını gerçekleştirmek için her türlü yola başvuracaklarını da bilmekteydiler. Şevket Turgut Paşa, İzmir başta olmak üzere Batı Anadolu'nun muhtelif yerlerinin işgal edilmesiyle birlikte buralarda mukavemet gösterilmesi maksadıyla ilk iş olarak, dağıtılan 17. Kolordu'nun 56. Fırka'sını tekrar derleyip toparlamayı düşünmüş, bu maksatla Albay Bekir Sami Bey'i Batı Anadolu'ya göndermiştir⁵¹.

İşgale karşı ne şekilde bir mukavemet gösterileceğine dair bir plan hazırlığı mevcut değildi. Bu sırada Burdur Askerlik Şubesi Reisi İsmail Hakkı Bey, Denizli'de bulunan Albay Sami Bey'e "halkın çoğunluğuna dayanacak şekilde bir teşkilat yapılmasını ve bunların mümkün merteye el altından silahlandırılmasını" teklif etmiştir⁵².

Yunanlıların işgallerini genişletmeleri üzerine Batı Anadolu'nun birçok yerinde direniş örgütlerinin kurulması çalışmalarına hız verilmiş, bu amaçla Kazım Özalp geçtiği her yerde İzmir'in işgalini anlatmış, Yunanlılara karşı mukavemet için Redd-i İlhak teşkilatı vücuda getirmelerini istemiştir. Aynı şekilde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri de direniş göstermek için gayret sarf etmişlerdir. Rumlara karşı ilk hareket Yunanlıların Urla'yı işgal etmeleriyle baş gösterir. Urla ve civarındaki köy ve kasabaları yakıp yıkan Yunanlılara karşı 173. Piyade Alay Komutanı Yarbay Kazım ilk direniş hareketini başlatmıştır⁵³.

Batı Anadolu'nun işgaline karşı durmakla görevlendirilen Albay Şefik, bu bölgede yaptığı görüşmelerden ve elde ettiği bilgilerden hazırladığı bir raporu Harbiye Nezaret'i'ne yollamıştır. Raporda, Yunanlıların işgal ettiği yerlerdeki Türk halkını hunharca katlettiğini, bu feci durumun acilen önlenmesi için direnişin genişletilmesinin elzem olduğunu, bu nedenle Kuva-yı Milliye Teşkilatının kurulması gerektiğini belirtmiştir. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa, Albay Şefik'in Kuva-yı Milliye Teşkilatının kurulması önerisini yerinde bulmuş, bu isim benimsenmiş ve böylelikle Kuva-yı Milliye devri başlamıştır⁵⁴.

Mukavemet yanlısı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın Kuva-yı Milliye Teşkilatı'nın acilen kurulması için yapılan talebi kabul etmesiyle, direniş hareketi genişlemiştir. İlk askeri direniş işte bu milis kuvvetleriyle 29 Mayıs'ta başlamıştır. Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami Bey, İtilaf Devletleri temsilcilerine çektiği bir telgrafta artık silahların konuşma zamanı geldiğini ifade etmesiyle birlikte Kuva-yı Milliye devri tam manasıyla başlamıştır⁵⁵. Bu milli kuvvetler düzenli ordu kurulana kadar Yunan ilerleyişini durdurmayı önemli ölçüde başarmıştır⁵⁶.

Kuva-yı Milliye Teşkilatı her ne kadar düşmana karşı siperane bir mukavemet gösterse de düzenli düşman birliklerini bertaraf edecek durumda değildi. Sivas Kongresi sırasında Kuva-yı Milliye'yi denetim ve düzen altına almak, aynı zamanda bütünlük sağlamak için Ali Fuat Paşa, Batı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye

51 Safuoğlu, a.g.e., s.116 vd.

52 Sofuoğlu, a.g.m., s.622.

53 Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.

54 Safuoğlu, a.g.m., s.623.

55 Sofuoğlu, a.g.e., s.115 vd.

56 Mevlüt Çelebi, *Milli Mücadele Döneminde Türk İtalyan İlişkileri*, Ankara, 1999, s.43.

Komutanlığı'na atanmıştır. TBMM açıldıktan sonra ise düzenli ordunun kurulması ve Kuva-yı Milliye Teşkilatı'nın geleceği meselesi üzerinde durulmuş, neticede 16 Mayıs 1920'de yayınlanan bir kararname ile Kuva-yı Milliye, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bağlanmıştır.

Düşman güçlerine karşı Kuva-yı Milliye örgütlenmesiyle durulamayacağını ve kesin bir netice alınamayacağını gören M. Kemal, TBMM'nin düzenli bir ordu kurmasının gereğini ifade etmiştir. Ancak Kuva-yı Milliye hareketi düzenli birlikler oluşturulana kadar bölgesel direnişlerine devam etmiştir. İşgallerin genişlemesi karşısında Batı Cephesi Komutanlığı Yunanlılara karşı harekete geçmiş, Gediz Harekatı başarı sağlayamamıştır. Bu gelişmeler düzenli ordunun kurulmasının gerekli olduğu fikrinin herkesçe kabul görmesine neden olmuştur. Böylece Batı Cephesi komutanlığı, Batı Cephesi ve Güney Cephesi Komutanlıkları şeklinde ikiye ayrılmıştır. Batı Cephesi Komutanlığı'na İsmet Paşa, Güney Cephesi Komutanlığı'na ise Refet Paşa getirilmiştir. Eskişehir'e geçen İsmet Paşa düzenli ordu kurma işini devralmıştır⁵⁷.

Yunanlılar işgallerini Bursa'ya kadar ilerletmişler, hatta Kocaeli'ne kadar gelmiş ve Sapanca ile birlikte Adapazarı'nı da işgal etmişlerdir. Güney'de ise Gediz önlerine kadar ilerlemişlerdir. Ancak Gediz'de Yunanlılara karşı önemli bir başarı elde edilememiştir. Bu gelişmeler yaşanırken Yunanistan Kralı Aleksandr'ın ölümü üzerine yerine Türkiye'deki işgali devam ettirmesi şartıyla eski kral Konstantin yeniden Yunanistan kralı olmuştur. Yunan Başbakanı Venizelos'ta Yunan halkından gereken desteği görememiş, artık yeni kral ve yeni hükümet Yunanistan'ın iç ve dış siyasetini birlikte yürüteceklerdi. Yunanistan'da bu gelişmeler yaşanırken, İtilaf Devletleri arasında menfaat çatışmaları baş göstermiş, Fransa ve İtalya Sevr'in tadil edilmesini dahi gündeme getirmişler, İngiltere'de ise Savaş Bakanlığı da Türkiye'yi Bolşevik tehdidinden kurtarmak için Ankara'ya taviz verilmesinden yana tavır koymuştur. Bu siyasi gelişmeler yaşanırken Yunanistan çözümü askeri bir hareketten yana görmüştür. Bu nedenle hem Eskişehir'e hem de Afyon'a harekete başlamıştır. 9 Ocak'ta ise İnönü önlerine gelen Yunan kuvvetleri bir gün sonra taarruza geçmiştir. Ancak Türk mukavemeti karşısında tutunamayarak 11 Ocak'ta Bursa'ya doğru çekilmek zorunda kalmıştır. Düzenli birliklerin ilk mukavemeti tarihe I. İnönü Muharebesi olarak geçmiştir⁵⁸.

Yunanlıların İnönü'de mağlup olmaları İtilaf Devletlerinde hayal kırıklığına neden olmuştur. Londra'da İstanbul hükümetinin ve Ankara'nın da hazır bulunduğu bir konferans tertip edilmiştir. Konferansta Türk tarafına Sevr'i kabul etmeleri yönünde baskı uygulanmıştır. Türk tarafı bu dayatmayı kesinlikle reddetmiş ve işgalin acilen sona erdirilmesini istemiştir. Londra Konferansından umduğunu elde edemeyen düşman güçleri özellikle İngiltere, Yunanistan'ı bir kez daha Türk güçleri üzerine sevk etmiştir. 27 Mart'ta İsmet Paşa komutasındaki Batı Cephesi ordusu Yunanlılara karşı taarruza geçerek Bursa'ya kadar çekilmelerini sağlamıştır⁵⁹.

57 Düzenli ordunun kuruluşuyla ilgili geniş bilgi için bkz; Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde*, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara, 1994, s.440 vd.; Adnan Sofuoğlu, "Milli Mücadele Dönemi", *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004, s.s.185-188.

58 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, Ankara, 1993, s.s.259-263; Sofuoğlu, "Milli Mücadele Dönemi", s.s.192-193.

59 Sofuoğlu, *a.g.e.*, s.205; II. İnönü Muharebeleri için bkz; Özalp, *a.g.e.*, C.1, s.175.

Böylelikle Yunanlılara karşı ikinci kez üstünlük sağlanmıştır. Tarihe II. İnönü Zaferi olarak geçen bu zafer, hem içerde hem de dışarıda geniş yankı bulmuştur. İçerde, düşmanın yurttan temizleneceği inancını giderek güçlendirdi. Dışarıda ise Türk güçlerinin başarısı takdirle karşılanmaya başlandı.

Gelişmeler üzerine işgalci güçler işgal ettikleri bölgelerden yavaş yavaş geri çekilmeye başlamışlardır. Diğer bir gelişme ise ikiye ayrılan Batı Cephesi birleştirilerek İsmet Paşa komutasına verilmiştir⁶⁰. Ancak Kütahya - Eskişehir Muharebelerinde büyük kayıp verilmiştir. Gelişmeler karşısında M. Kemal Başkomutanlığı ele almıştır. Yunanlılar ise elde ettikleri başarı karşısında, yönünü Ankara istikametine doğru çevirmiştir. Yunanlıların başında Kral olmak üzere hareket 23 Ağustos'ta başlamış ve 13 Eylül'e kadar devam etmiştir. Neticede Yunan güçleri taarruz öncesindeki mevzilerine geri çekilmek zorunda bırakılmıştır. Bu zafer Milli Mücadele'nin en önemli zaferlerinden birini teşkil eder⁶¹. Sakarya Zaferiyle Yunan birliklerinin büyük bir kısmı imha edilmiştir. Yunanlıların taarruz kabiliyeti kırılmıştır. Bu zaferden sonra Yunan birliklerine son darbeyi vurmak için seferberlik ilan edildi ve büyük bir taarruz hazırlığına başlandı. Büyük bir gizlilik içerisinde hazırlıklarını tamamlayan Türk ordusu 26 Ağustos 1922 sabahı bütün cephe boyunca taarruza geçti, taarruz karşısında cephelerini koruyamayan Yunan kuvvetleri birer birer işgal ettiği yerlerden geri çekilmeye başladılar. Nihayet 9 Eylül'de Türk orduları İzmir'e girdi. Türk ordusunun büyük taarruzu neticesinde, 18 Eylül'de Anadolu'da harp esirlerinin dışında Yunan askeri kalmadı. 26 Ağustos'ta başlayan hareket ile 200000 kişilik Yunan ordusu yok edilmiştir. Büyük Taarruz Anadolu'nun tamamen düşmandan temizlenmesiyle sonuçlanmıştır⁶². Böylece, Yunanlılar 15 Mayıs 1919 tarihinde işgal ettikleri İzmir'i 9 Eylül 1922 tarihinde terke mecbur bırakılmıştır.

2. Batı Anadolu da Yunanlılara Karşı Kazanılan Askeri Başarılar Karşısında Duyulan Memnuniyete Dair Yazışmalar

Batı Cephesinde Yunan kuvvetlerine karşı elde edilen zafer, bütün Anadolu'da olağanüstü bir hava meydana getirmiş, halkın kendine olan güvenini tazelemiş, halkta kesin bir şekilde düşmanın yurttan atılacağı inancını pekiştirmiştir. Düzenli ordu birliklerinin kurulmasıyla birlikte Batı Cephesi'nde Yunanlılara karşı İnönü'de, Sakarya ve Büyük Taarruz'da yapılan mücadelelerde büyük başarı elde edilmiştir. Başarılar hem içte hem de dışta büyük yankı uyandırmıştır. Türk Ordusunun Yunanlılara karşı elde ettiği üstün başarılar karşısında halk ve bölge idareleri tebrik telgrafları göndermişlerdir. Aşağıda Batı Cephesi'nde elde edilen başarılar üzerine halkın, kaymakamların, belediye reislerinin ve hatta dış ülkelerden tebrik mesajları⁶³ Batı Cephesi Komutanlığı ve Genel Kurmay'a gönderilmiştir.

Batı cephesinde Yunanlılarla yapılan muharebeler Batı Anadolu bölgesinde olduğu kadar yurdun dört bir köşesinde büyük heyecan yaratmıştır. Birçok yerde se-

60 Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi Afyondan İzmir'e İstiklal Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tahliller, Doğuş* Matbaası, Ankara, 1962, s.314; Sofuoğlu, *a.g.e.*, s.s.205-206.

61 Belen, *a.g.e.*, s.359 vd.

62 Sofuoğlu, *a.g.e.*, s.s.213-216; Özalp, *a.g.e.*, C.1, s.227 vd.

63 Bu yazışmalarla ilgili belgeler aynı zamanda Askeri Tarih Belgeleri Dergisi'nin 116 sayılı nüshasında da yayınlanmıştır.

vinç gösterileri düzenlenmiştir. Batı cephesinde düşmana karşı kazanılan başarının ardından Afyonkarahisar halkı bütün şehri bayraklarla donatmış halk, asker ve okul öğrencilerinden oluşan büyük kalabalık hükümet ve kolordu dairesine gelerek memnuniyetlerini arz etmişlerdir (12 Ocak 1921)⁶⁴. Yunanlılara karşı I. İnönü Muharebesinin kazanılması yurttan büyük yankı uyandırmış, bu başarı Anadolu insanının kendine olan güvenini tazelemiş, artık düşmana karşı elde edilen üstünlüğün devam edeceğini inancı hâsıl olmuştur.

Ordunun elde etmiş olduğu zafer karşısında askerin moralini üst seviyede tutmak ve halkın ordumuzun arkasında olduğunu göstermek maksadıyla tebrik telgrafları göndermiştir.

Adana Belediye Başkanlığı, Genelkurmay ve Batı Cephesi Komutanlığı'na I. İnönü Muharebesi'nin zaferle neticelenmesinin Adana halkında heyecan yarattığına dair bir yazı göndermiştir. Yazıda bu başarının elde edilmesinde başta T.B.M.M. ve Genelkurmaya ve ordunun tüm subay ve erlerine teşekkürleri bildirilmiştir (14 Ocak 1921)⁶⁵.

Yunanlılara karşı gösterilen başarılı muharebeler ordu mensupları arasında da büyük sevinç yaşanmasına yol açmıştır. İnönü Meydan Muharebesi'yle Yunanlılara karşı elde edilen başarıdan dolayı, Doğu Cephesi Komutanı Korgeneral Kazım Karabekir, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya duyduğu memnuniyeti bir tebrik telgrafıyla göstermiştir (19 Ocak 1921)⁶⁶. Kazım Karabekir, gönderdiği telgrafın özellikle subaylara ve erlere bildirilmesini istemektedir. Kazım Paşa'nın böyle bir istekte bulunması Batı Cephesi ordusunun subayları ve erlerinin coşkusunu ve direncini üst seviyede tutmak içindir. İsmet Paşa, Doğu Cephesi Komutanlığından gelen tebrikten dolayı son derece memnun olur ve bu memnuniyetini bir telgrafla Kazım Paşa'ya iletmiştir⁶⁷.

M. Kemal, Büyük Millet Başkanı sıfatıyla Batı Cephesi Komutanlığı'na İnönü muharebelerinde göstermiş oldukları kahramanlıklar ve kazanılan zaferlerden dolayı Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya bir kutlama yazısı göndermiştir. M. Kemal bu yazısında bu zaferin bütün yurttan büyük bir sevinç yaşattığını, bu zaferle herkeste bir ümit ışığı belirmediğini halkta umut tazelediği için İsmet Paşa ve tüm subay ve erlere göstermiş oldukları fedakârlıklardan ötürü övgülerini bildirmiştir (1 Nisan 1921)⁶⁸.

64 12 Ocak 1921 tarihinde 12.Kolordu Komutanı Orgeneral Fahrettin (Altay)'in Batı Cephesi Komutanlığı'na Afyonkarahisar halkının Batı cephesinde Yunan kuvvetleri karşısında elde edilen başarılar neticesinde kendilerini tebriklerine dair bir yazı göndermiştir. "milletin ruh-u ulvi ve azim-i hüddapesendanesine tercüman olacak ve belîğ nutuklar iradiyle ordumuza ithaf-ı selam ve hükümet-i celileye arz-ı tebrikat ve teşekkürat eylemiş olduklarını arz ederim.": ATESE, Belge No: 4280, Koleksiyon: İSH, Kutu: 661, Gömlek: 19, Belge: 19-3; Belgelerle ilgili yayın için bkz.: *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl 52, S.116, Haziran 2003.

65 14 Ocak 1921 tarihinde Adana Belediye Reisi Mehmet Fuat'ın Erkan-ı Harbiye-i Umumiye reisi ve Garp Cephesi Komutanı İsmet Beyefendi Hazretleri'ne gönderilen "sevgili ordumuzun muzaferiyât ve muvaffakiyât-ı müteaddiyeye mazhariyeti eltaf-ı sübhânedan tazarru' ederek bu muzafferiyâtı nâmîli bulunan Büyük Millet Meclisine ve Erkn-ı Harbiye-i Umûmiyemize ve ordunun ümerâ ve zabîtân ve efrâdına takdim-i teşekkürü ibrâz olunan asâr-ı besâlet ve hemâsetinden dolayı da izhâr-ı takdirât eyleriz" yazısı ile Yunanlılara karşı kazanılan zaferin halk arasında meydana getirdiği sevincin bir göstergesi olması açısından önem arzeder: ATESE, Belge No: 4282, Koleksiyon: İSH, Kutu: 695, Gömlek: 99, Belge: 99-1.

66 ATESE, Belge No: 4283, Koleksiyon: İSH, Kutu: 989, Gömlek: 114, Belge:114-1.

67 A.g.b.

68 ATESE, Belge No: 4286, Koleksiyon: İSH, Kutu: 816, Gömlek: 194, Belge: 194-1.

Batı Cephesi'nde düşmana karşı kazanılan başarılarından dolayı Batı Anadolu halkı tebrik yazılarında zaferlerden duydukları sevinçli ifade etmişlerdir. Keskin Kazası Belediye Reisi Mahmut Bey ile Müfettiş ve Müdafaa-i Hukuk Başkanı Sadık Bey, Müdafaa-i Milliye Vekâlet-i Celilesi'ne (Milli Savunma Bakanlığı) düşman kuvvetlerine verilen ağır darbe dolayısıyla bir tebrik yazısı göndermişlerdir. Yazıda şu ifadeler yer verilmiştir. *“düşmanın İnönü Meydan Savaşı'nı Türk ordusu silahlarına terk ettiği ve ağır bir darbeye daha uğratıldığını ilan ve müjdeleyen haberi, halkımız sevinç gözyaşları ve şükranlarla karşıladı. Millet zaten inandığı komutanlarını bir kere daha alkışladı. Kirli ayaklar altında inleyen kardeşlerimizin kurtuluşunda ve düşmanın mübarek topraklarımızdan bir an evvel kovularak atılmasında isimleri tarih sayfalarına altın kalemle yazılan büyük komutanlarımızla kahraman askerlerimize Allah'tan daimi başarılar dile-riz”* (10 Nisan 1921)⁶⁹.

İnönü Meydan Muharebesi ile düşmanın uğradığı yenilgiden dolayı İnegöl Belediye Reisi, Batı Cephesi Komutanlığı'na bir tebrik ve teşekkür yazısı göndermiştir. Yazının muhtevasında Yunanlıların mağlup edilmesiyle İnegöl ve civarının *“mezalim ve kötülüklerden kurtarıldığı”* yer almaktadır. Bu nedenle İnegöl halkı adına Belediye Reisi bizzat kendilerine ve temsilcileri olan bütün komutanlarımıza teşekkürlerini sunar (22 Nisan 1921)⁷⁰.

Kuşadası Belediye Reisi, Kuşadası halkı adına Ankara Harbiye Vekâleti aracılığıyla Batı Cephesi Komutanlığı'nın göstermiş olduğu kahramanlıklar ve elde ettikleri başarılarından dolayı bir tebrik telgrafı göndermiştir⁷¹. Niğde Mutasarrıflığı Müdafaa-i Milliye ve Dâhiliye Vekâletine İnönü Meydan Muharebesi'nde mağlup olması üzerine bir tebrik telgrafı yollamıştır. Niğde Mutasarrıfı İbrahim, elde edilen başarıdan dolayı şehir halkının büyük bir sevinç yaşadığını, o gün okulların tatil edilmiş esnaf dükkanlarını kapatmış öğle vakti bütün ahali Büyük Cami'de toplanarak şehitlerin ruhu için hatim ve mevlit okutulmuştur (14 Nisan 1921)⁷².

Yunanlıların Dumlupınar'da büyük bir hezimete uğratılması yurdun her köşesinde olduğu gibi Ankara'da da büyük bir sevinçle karşılanmıştır. T.B.M.M. bu başarıdan dolayı 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey'e şükranlarını bildiren bir tebrik yazısı göndermiştir (12 Nisan 1921)⁷³.

Osmaniye Kaymakamı Arif Bey, Müdafaa-i Milliye Vekâleti Celilesine (Milli Savunma Bakanlığı) Batı Anadolu'da Batı Cephesi'nde düşmanın mağlup edilmesi

69 ATESE, Belge No: 4290, Koleksiyon: İSH, Kutu: 567, Gömlek: 126, Belge: 126-7.

70 ATESE, Belge No: 4296, Koleksiyon: İSH, Kutu: 726, Gömlek: 22, Belge: 22-1.

71 *“Türk'ün en mukaddes bildiği ve hiç tecavüz ettirmediği namus-u vatanını mahva yürüyen din düşmanı nesl-i Osmani'yi doğuran mübarek yurdumuzun tarihi bir ovasında hamaset ve kahramanlıklarıyla ezib çiğneyen ordumuzu takdis ve resid ve tebrik eder ve her dilaverini hıfz-ı hamdaniyeye ve tevfikân-ı rabbani ederiz.”*: ATESE, Belge No: 4292, Koleksiyon: İSH, Gömlek: 126, Belge: 126-17.

72 Elde edilen başarı karşısında gösterilen sevinçli Niğde Mutasarrıfı şu cümlelerle tasvir eder. *“Kahraman ordumuzun alçak düşmanı ricat-ı kahriyeye duçar ederek İnönü Muzafferiyeti'ne muzafferiyeti meşar dünkü tebliğ-i resmî üzerine bütün memleket enva-ı müzaharetle bir leyl-i sürur yaşanmış ...”*: ATESE, Belge No: 4293, Koleksiyon: İSH, Kutu: 567, Gömlek: 126, Belge: 126-3.

73 Tebrik yazısında *“Yorulmak bilmeyen bir azim ile tarih ve bize parlak misaller ilave eyleyen uzun ve yorucu yürüyüşler ile düşmanı bilâ-fila takib ederek meydan-ı muharebeye yetişen 12. Kolordu kıtaatının düşmanın hezimet-i katiyesini intâc eden Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde pek büyük bir hisse-i şerefi olduğunu kemâl-i şükran ile yad eder ve zât-ı alileriyle kumandanız altındaki kahraman kıtaati tebrik eylerim efendim.”* Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal: ATESE, Belge No: 4291, Koleksiyon: İSH, Kutu: 855, Gömlek: 130, Belge: 130-1.

karşısında Osmaniye halkının büyük sevinç duyduğunu belirten tebrik telgrafında şu ifadeler yer verilir. “*Muvaffakiyetinizden dolayı zat-ı devletlerini ve etrafında toplanan umum kıtaat kumandanları beğleri tebrike kahraman asker evladlarımıza maa-l-İslam teşşekkürat-ı mahsusatımızın iblağını rica eder...*” 15 Nisan 1921)⁷⁴.

İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu), Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa’ya İnönü Savaşlarında ve Sakarya Savaşında kazanılan başarılarından ötürü duydukları sevince dair bir tebrik yazısı göndermiştir. Bu zaferlerin “*Bütün bir cihan zulüm ve hıyanete karşı bu kadar mahrumiyet ortasında ordumuzun kazandığı yeni ve mutantan muvaffakiyeti mesud ve müftehitr tebrik ederken son kurtuluş zaferinin de silahlarımıza mevud olduğuna dair taşıdığımız sarsılmaz imanı tekrar ediyoruz*” olduğunu gösterdiği belirtilmektedir 13 Eylül 1921)⁷⁵.

Türk Ordusunun Batı Cephesinde Yunanlılara karşı elde ettiği üstün başarılar içerde olduğu kadar dışarıda da büyük yankı uyandırmış, kazanılan zaferlerden dolayı T.B.M.M.’ne tebrik telgrafları gelmiştir. Bu tebrik yazılarının gelmesi Ankara Hükümeti’nin siyasi manada bir üstünlük kazandırmıştır. Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han T.B.M.M. Reisi ve Başkomutan M. Kemal’e Türk ordusunun elde ettiği başarılarından dolayı tebrik yazısı göndermiştir. Muhterem Başkomutan diye başlayan yazıda, “*başkomutan ve diğer komutanların iyi idareleri sonucu subay ve İslam askerlerinin büyük fedakârlıklarıyla Sakarya Muharebesi İslam ordusunun zaferiyle neticelendiğini Türkiye ile ilgilenen Müslümanların kalplerinin sevinç ışığıyla aydınlandığı*” belirtilir. Ayrıca Allah’tan Türk ordusunun zaferlerinin devamı da dilenir⁷⁶.

Rus Sovyet Cumhuriyeti Ankara elçisiyle T.B.M.M. Reisi ve Başkomutan M. Kemal’e elde edilen başarılarından dolayı tebrik yazısı göndermiştir. Yazıda Türk ordusunun kahramanlıklarından övgüyle söz edildikten sonra “*Kahramanlığı asırlardan beri bilinen Türk askerinin bu defa da hürriyet ve bağımsızlığı için mücadele eden Türk Milletinin sarsılmaz azmini herkese kabul ettirmeyi başaracağına kesinlikle inanıyorum.*” dedikten sonra Türk Milletinin haklı olan gayesinin gerçekleşmesi için temennilerde de bulunur 16 Eylül 1921)⁷⁷.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti’nin sonunu hazırlayan bir savaş olmuştur. Savaşın akabinde barış ortamı arayan Osmanlı Devleti, neticede şartları çok ağır bir antlaşmaya imza atarak koskoca imparatorluğu tasfiye etmiştir. Mütareke’de yer almamasına karşın Yunanistan siyasi arenada özellikle İngiltere’nin hamiliğinde Mütareke sonrasında İtilaf Devletlerinin aralarında yapmış oldukları anlaşmada isteklerini sunmuş, neticede bu isteklerinin elde etmiştir. 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir başta olmak üzere Batı Anadolu’da birçok yer Yunanlılar tarafından işgale uğramıştır. İşgal, Türk Milletinde büyük bir infiale sebep olmuştur. Yunan işgaline karşı milli direnişler başlatılmış, Kuva-yı Milliye Teşkilatı oluşturularak bölgesel direnişler gerçekleştirilmiştir. Ancak bu örgütlenmeyle düşmana karşı büyük bir taarruz yapılamayacağı düşüncesiyle düzenli ordu kurulmuş, I. ve II. İnönü, Sakarya Savaşları ve Büyük Taarruzla birlikte Yunanlılar büyük bir yenilgiye uğratılmış akabinde Yunanlılar işgal ettikleri yerleri terk etmek zorunda bırakılmıştır.

74 ATESE, Belge No: 4294, Koleksiyon: İSH, Kutu: 567, Gömlek: 126, Belge: 126-18.

75 ATESE, Belge No: 4302, Koleksiyon: İSH, Kutu: 1082, Gömlek: 5, Belge: 5-1.

76 ATESE, Belge No: 4306, Koleksiyon: İSH, Kutu: 1240, Gömlek: 90, Belge: 90-2.

77 ATESE, Belge No: 4308, Koleksiyon: İSH, Kutu: 1240, Gömlek: 90, Belge: 90-3.

Batı Cephesinin Yunan kuvvetleri karşısında elde ettiği başarılar gerek içeride gerekse dışarıda büyük yankı bulmuş, halk her başarıdan sonra tebrik yazıları göndermiştir. Bu tebrik yazıları ordunun direncini üst seviyede tutmasını sağlamıştır. Ordu bu tebrik yazılarıyla Türk Milleti'nin daima yanlarında olduğunu hissetmiştir. Tebrik yazılarının hem ordu merkezine hem de TBMM ve de Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilmesi halkta Anadolu'da tek yetkili merciin TBMM ve Ankara olduğunun kabul edildiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

- ATESE, Belge No: 4280, Koleksiyon: İSH, Kutu 661, Gömlek 19, Belge 19-3.
ATESE, Belge No: 4282, Koleksiyon: İSH, Kutu: 695, Gömlek: 99, Belge: 99-1.
ATESE, Belge No: 4283, Koleksiyon: İSH, Kutu: 989, Gömlek: 114, Belge: 114-1.
ATESE, Belge No: 4286, Koleksiyon: İSH, Kutu: 816, Gömlek: 194, Belge: 194-1.
ATESE, Belge No: 4290, Koleksiyon: İSH, Kutu: 567, Gömlek: 126, Belge: 126-7.
ATESE, Belge No: 4291, Koleksiyon: İSH, Kutu: 855, Gömlek: 130, Belge: 130-1.
ATESE, Belge No: 4292, Koleksiyon: İSH, Gömlek: 126, Belge: 126-17.
ATESE, Belge No: 4293, Koleksiyon: İSH, Kutu: 567, Gömlek:126, Belge: 126-3.
ATESE, Belge No: 4294, Koleksiyon: İSH, Kutu: 567, Gömlek: 126, Belge: 126-18.
ATESE, Belge No: 4296, Koleksiyon: İSH, Kutu: 726, Gömlek: 22, Belge: 22-1.
ATESE, Belge No: 4302, Koleksiyon: İSH, Kutu: 1082, Gömlek: 5, Belge: 5-1.
ATESE, Belge No: 4306, Koleksiyon: İSH, Kutu: 1240, Gömlek: 90, Belge: 90-2.
ATESE, Belge No: 4308, Koleksiyon: İSH, Kutu: 1240, Gömlek: 90, Belge: 90-3.

II. Dergiler

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl 52, S.116, Haziran 2003.

III. Kitap ve Makaleler

- ALTAY, Fahrettin, *On Yıl Savaş ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.
AKŞİN, Sina, *Milli Kurtuluş Tarihi*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1974.
AKŞİN, Sina, *Osmanlı Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1983.
APAK, Rahmi, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, İstanbul, 1943.
BAYAR, Celal, *Ben'de Yazdım*, C.I, İstanbul, 1968.
BAYTOK, Taner, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Başnur Matbaası, Ankara, 1970.
BELEN, Fahri, *Büyük Türk Zaferi Afyondan İzmir'e İstiklal Harbi Hatıraları*, Tenkitler, Tahliller, Doğu Matbaası, Ankara, 1962.

- CEBESOY, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953.
- ÇELEBİ, Mevlüt, *Milli Mücadele Döneminde Türk İtalyan İlişkileri*, Ankara, 1999.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.4, İstanbul, 1955.
- EVANS, Laurence, *Türkiye'nin Paylaşılması*, (çev.: Tefik Alanay), İstanbul, 1972.
- GÖKBEL, Asaf, *Milli Mücadelede Aydın*, Aydın, 1964.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, Ankara, 1993.
- JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşıyla İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara, 1986.
- JAESCHKE, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, C.I, Ankara, 1970.
- KUTAY, Cemal, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, C.I.
- ÖZALP, Kazım, *Milli Mücadele*, C.1, Ankara, 1985.
- PEKER, Nurettin, *İstiklal Savaşı*, Gün Basımevi, İstanbul, 1955.
- RENOUVIN, Pierre, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004.
- SİMAVİ, Lütfü, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, Hürriyet Matbaası, İstanbul, t.y.
- SOFUOĞLU, Adnan, "Milli Mücadele Dönemi", *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004.
- SOFUOĞLU, Adnan, "Mondros Mütarekesi Sonrası Türkiye'nin İşgaline Karşı Milli Direniş: Kuva-yı Milliye (1918-1921)", *Türkler*, C.15.
- SOFUOĞLU, Adnan, "Yunanlıların Batı Anadolu'ya Yerleşme Girişimleri ve İyonya Devleti Macerası", *Prof. Dr. Haluk Çay'a Armağan*, Ankara, 1987.
- SOFUOĞLU, Adnan, *Kuva-yı Milliye Dönemi'nde Kuzeybatı Anadolu*, Gnkur, Ankara, 1994.
- SONYEL, Salahi, "Mondros'tan Samsun'a Türk Kurtuluş Mücadelesi'nin Doğuşu", *Türkler*, C.15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- SONYEL, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.1, Ankara, 1973.
- TAÇALAN, Nurdoğan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.1, MEB, İstanbul, 1991.
- TOKER, Hülya, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara, 2006.
- TÜRKEŞ, Ünal, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul, 1973.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, İstanbul, 1948.
- ULUÇAY, Mustafa Çağatay, GÖKÇEN İbrahim, *Manisa Tarihi*, Manisa Halkevi, İstanbul, 1935.

MODERNİZMDEN POST-MODERNİZME TARİHSEL BİLGİNİN EPİSTEMOLOJİSİ (DILTHEY, HEIDEGGER, GADEMER, DERRIDA)

Serdar ŞEN*

Özet

Tarih bir bilim midir? Tarihsel yöntemin temel özellikleri neler olmalıdır? Bu sorulara verilen yanıtlar modern ve post-modern tarih anlayışlarını birbirinden ayırmaktadır. Modern tarih anlayışı, en azından teoride, tarih alanında nesnel bilgiye ulaşmanın olanaklı olduğuna inanmaktadır. Buna karşı, post-modern tarih anlayışı ne nesnel bir anlamının ne de nesnel bir bilginin varlığına inanmaktadır. Tarih insan doğasının bir ürünüdür. Öyleyse tarihi anlamak insanı anlamaktır. Dolayısıyla bu makalede yazarın şu soruya yanıt aradığı söylenebilir: İnsanı tam olarak anlamak olanaklı mıdır? Bu soru tarih bilimini tarih felsefesine bağlar. Yalnızca felsefe tarihsel yöntemi temellendirebilir ve yalnızca felsefe tarihsel bilginin doğruluğuna ilişkin bir ölçüt verebilir. Felsefe, bu anlamda, tarih disiplini için bir ön-koşul ya da varlık nedenidir. Bu çalışmanın filozoflar ve tarih felsefesi üzerine odaklanmasının nedeni budur.

Anahtar Sözcükler: Tarih, Tarih Felsefesi, Modernizm, Post-modernizm, Tarihsel Yöntem, Tarihsel Bilgi.

Abstract

Is history a science? What are fundamental peculiarities of historical method? Answers given these questions differ modern and post-modern understanding of history from each other. Modern understanding of history believes, at least in theory, that it is possible to reach objective knowledge in the field of history. Against this supposition, post-modern understanding of history believes neither in objective understanding nor objective knowledge. History is a production of human nature. So to understand history is to understand human being. Therefore it can be said that in this article writer looks for answer of that question: is it possible to understand human being exactly? The question connects history with philosophy of history. Only philosophy can establish foundations of historical method and only it can give a criterion concerning truth of historical knowledge. Philosophy, in this sense, is pre-condition of history. That's why this study focuses on philosophers and philosophy of history.

Key Words: History, Philosophy of History, Historical Method, Historical Knowledge, Modernism, Post-Modernism.

* Araş. Gör.; Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Giriş

Tarihsel Yöntem ve Epistemoloji

Geçmişin bilgisine Tarih, bilginin bilgisine epistemoloji diyelim. Bu durumda Tarih felsefesi tarihsel bilginin epistemolojisi olacaktır. Temel sorusu da şu olacaktır. Tarihsel bilgi olanaklı mıdır? Bunun anlamı 'bilgi' teriminin kavramında yatmaktadır. Eğer bilgiyi, 'nesnesine uygun bir önerme' olarak tanımlarsak, tarihsel bilgi tarihsel önermelerin yaşanmış gerçeğe uygun düşmeleri anlamına gelecektir. Bu durumda tarihsel bilgi olanaklı mıdır? sorusu şu soruya dönüşecektir: Tarihsel önermeler geçmiş olay ya da olguları kendilerinde nasılsalar, öyle temsil edebilirler mi? Son biçimiyle soru, tarih felsefesini dil felsefesine bağlar. Tarihsel önermeleri dilsel bildirimler olarak ele alan dil felsefesi bu önermelerin dilsel anlam sınırının ötesine düşüp düşmediklerini inceler.

Bir bilgi disiplininin 'bilim' olarak tanımlanabilmesi için bu bilginin ait olduğu alanın bir konusu ve bu konuya yönelmiş sağın bir yöntemi olmalıdır. Ama yöntemin özelliklerini belirleyen konunun doğasıdır. Doğaya yönelen doğabilimlerinin yöntemi doğal olguların niteliklerine uygun olarak tasarlanır. Doğal olguların niteliksel ve niceliksel olarak sergiledikleri değişmez birliktelik ya da benzerlikler genel yasalar adını alırlar. Böylece verili tekil bir olayın açıklanması bu tikelliğin tümel yasanın bir örneği olup olmamasına göre yapılır. Böylece, doğabilimsel bir açıklama tikelin tümelin altına yerleştirilmesidir. Burada tümel tikelin nedenidir. Bu nedensel açıklamaya olanak sağlayan, tümevarımın ve tümdengelimim organik birliğidir. Bir nesne sınıfına ait bireylerin sergiledikleri özelliklerin tekil gözlem ve deneyinden bu nesne sınıfının bütününe ilişkin genel yargılara ulaşmak tümevarım yönteminin temel niteliğidir. Ulaşılan bu tümevarımsal genellemenin kalkış noktası tikel duyusal verilerdir. Bu nedenle doğabilimsel yöntemlerde doğa ilgisi duyu algısı yoluyla sağlanır. Duyu algısı doğabilimsel yasa ve kuramları olgusal gerçekliğe bağlar. Doğabilimlerinin özde pozitivist olmalarını nedeni budur. Ama tarih ve genel olarak insan bilimleri bu anlamda pozitivist olabilirler mi? Soruyu bir başka yolda sunalım: Doğabilimsel nedensel açıklama yöntemi konusu insan varlığı olan bilimlerin yöntemi olabilir mi?

Sorunsala böyle yaklaştığımızda, bir insan bilimi olarak tarih belirli bir insan doğası tasarımına göre kendi ilke ve yöntemlerini belirlemelidir. İnsanın dışsal nedenler tarafından belirlenen nesnelere arasında bir nesne olarak tasarlanması onu doğanın bir kipine ya da uzantısına indirgeyecektir. Bu durumda insani fenomenleri iradi seçimler değil doğal zorunluluklar belirleyecektir. İnsan özerk ve özgür değil, doğa tarafından koşullanmış ve belirlenmiş bir varlık olacaktır. Bu insan tasarımı doğabilimsel yöntemin konusu olabilir, ama insanın insanlığından (özgürlüğünden)

vazgeçmesi pahasına. Aslında insan, bedensel yönüyle doğanın bir parçasıdır. Bu doğal yönü, örneğin barınma, açlık ve cinsellik örneklerinde olduğu gibi, dışsal belirlenime açıktır. Dışsal belirlenimde verili bir etkiye karşılık mekanik bir tepki vardır. Bu mekanik tepki ruhbilimde içgüdü adını alır. İçgüdü güderek güdümlü bir varlığa dönüştürür. Ama insan bundan daha fazlası değil midir? İnsan budur ve aynı zamanda daha fazlasıdır. Bu, sorunun Kantçı yanıtını ve dolayısıyla tarihselcilik ve/veya hermeneutiğin felsefesi antropolojisini oluşturur.

Buna göre, insanın duyuusal deneyim dünyası, fenomenal bir dünya ve insan da duyuusal yönüyle fenomenal bir varlıktır. Bu yönü ile insan özgürlükten yoksundur; çünkü özgürlük, Kant'a göre, bir varlığın kendi kendisini belirlemesidir. Kendi kendisini belirleyen bir varlık dışsal belirlenim zincirinin dışına çıkar ve özerkleşir. Diyeceğim, erkini dışarıdan değil özünden alır. Özerklikte 'öz' gürleşir ve özerklik özgürlüğe dönüşür. Ama özerklik ve özgürlüğün olanağının koşulu nedir? Kant'ın yanıtı yalındır. İnsan ancak kendi (istencinin) iradesinin efendisi olduğu zaman özgürdür. Başka ve daha sağın bir deyişle, insani eylemler ancak ussal istencin ürünü olduklarında özgür eylemler olarak adlandırılabilir. Doğal varlıklarda olmayan yeti özgür iradedir. İrade insan eylemlerini amaçlı ve dolayısıyla anlamlı kılar. İnsan iradesinin erekselliği insan eylemlerinin mekanik değil, ama ereksel nedenler aracılığı ile anlaşılmasını zorunlu kılar. Bu ereksel nedenler değerler, normlar, yasalar ve anlamlardır. Böylece özgürlüğün anlatımı olan erekler dünyası, özünde, tinsel bir dünyadır. İnsanın anlam dünyasını oluşturan bu tinsel gerçeklik doğabilimsel anlamda olgusal değildir. Doğal olgularla karşıtlıklar içinde, anlam dünyasının olguları tinseldir. Her insan eylemi (davranışı değil) bu tinselliğin dışsallaşmasıdır. İnsan eylemleri tarafından oluşturulan tarih de, öyleyse, insan tinselliğinin gerçekleşme alanıdır. Dahası, bu tinselliğin kendisidir. İnsan tını, kendisini tarihte, ve tarih yoluyla açığa çıkarır. Kendisi de tarihseldir, çünkü tarihin dışına çıkamaz. Tarihi anlamak, öyleyse, insanı anlamaktır.

Tarihsel gerçekliğe ulaşmanın doğru yöntemi nedir sorusu, burada, insanın anlam dünyasını tanımanın doğru yöntemi nedir sorusuna dönüşecektir. Tarihsel olayların nedeni olgusal değil anlamsal olduğuna göre bu nedenler empirik deney ve gözlem yoluyla açığa çıkarılamaz. Dahası tarihsel olaylar, doğal olguların tersine, bireysel ve tekrarlanamaz nitelikte olduklarından tümevarım yöntemi ile açıklanamazlar. Öyleyse, tarih yasa koyucu bir bilim olamaz. Konusu tümelikler değil tekilliklerdir. Ama tarihsel yöntem tümdengelim de olamaz. Çünkü tarihe önsel hiçbir *a priori* olay olamaz. Tarihsel bilgi, yaşanmışlıktan sonra olması anlamında *a posteriori*dir. Tarihten önce yoktur, tarihten sonra da; yalnızca tarih vardır. Bu, anlamın tarihsel olduğu anlamına gelir. Anlamın tarihsel olması gibi tarih de anlamsaldır. Tarih ve tin aynı şeylerdir. Ama eğer tin özgür istencin ürünü ise tarih de özgürlüğün gerçekleştiği alandır.

Dilthey'da Tarihsel Bilgi ve Tarihsel Yöntem

Tarihsel verilerin nesnel yorumunu yapmanın bir yolu, Dilthey'e göre, tarihsel verileri ait oldukları tarihsel bağlama yerleştirmek ve bu verileri bu bağlamın bütünü ile ilişki içinde değerlendirmektir. Çünkü Dilthey'e göre yaşamın bütün öğeleri birbirleri ile ilişki içerisinde. Ama bütünü kavramak bu bütünü oluşturan öğeleri

kavramakla olanaklıdır. Bütünü anlamak parçaları anlamayı ön-gerektirirken parçayı anlamakta bütünü anlamayı öngerektirmektedir. “Bütün, anlamını parçadan almakta, aynı şekilde parçalar da ancak bütüne referansla anlaşılabilir. Buradan Dilthey’in vurguladığı kavram ‘anlam’dır: Anlam, anlamının bütün ile parçalar arasındaki karşılıklı temel ilişkisinde kavradığı şeydir”¹. Dilthey’in anlamı bağlamsal bütünün fonksiyonu olarak görmesi onun insan doğası ve yaşam anlayışından kaynaklanmaktadır.

Dilthey’e göre insan tarihsel bir varlıktır. İnsan doğası kendisini bu tarihsellik içerisinde gerçekleştirir ve nesnelleştirir. İnsan yaşamının kendisini nesnelleştirdiği, görünür kıldığı değişik ifade formları vardır. Bu ifade formlarının bütünü bugün kültür adını verdiğimiz tinsel gerçeğin kendisini oluşturur. Kültür dizgesinin ifadeleri tarihsel bir geçmişe ve toplumsal bir etkileşimin ürünüdürler. Bireysel – psikolojik düzeyden, dışsallaşma yoluyla, toplumsal ve kamusal bir düzeye çıkan kültürel ifadeler, eğer Hegelci terminolojiyi kullanırsak, “nesnel tin” dediğimiz fenomeni oluşturur. “Nesnel tin tekler arasında bulunan ortaklıkların nesnelleşme biçimleridir. Bu nesnel dünyada geçmiş, bizim için sürüp giden şimdidir. Nesnel tinin alanı, yaşam biçimlerinden ve ilişki biçimlerinden, toplumun ortaya koyduğu amaçlar bütününe , geleneklere, hukuka , devlete, dine, sanata ve felsefeye kadar uzanır.Çünkü bir dahinin yapıtı bile , idelerdeki, iç yaşamdaki, belli bir çağın ve çevrenin ideallerindeki ortaklığı gösterir. Daha çocukluğumuzdan başlayarak, besinimizi bu nesnel tin dünyasından alırız ve bu dünya başka kişileri, onların yaşam ifadelerini anlamayı sağlayan bir araçtır. *Çünkü tinin nesnelleşmesi olan her şey benden ve sende ortak bir şey içerir*”². “Nesnelleşme ile o, bir yandan, insanın yaratıcılığının dışsallaşmasını, bu yaratımın özneler-arası ulaşılabilir olmasını ,ama öte yandan, onun insanın ‘ortaklık’ ve ‘evrensellik’ alanında temsil edilmesini anlatmak ister. Daha sonra o , bunu Hegel’den ödünç aldığı “nesnel tin” terimi ile karşılayacaktır. Toplumun ortak zihniyeti yaşamın nesnelleşmesinde ifade edilir ve biriktirilir.... Yaşam ve tin kendilerini hem insan etkinliğinin maddi ürünlerinde hem de toplumun kurumsal biçimlerinde, kültür dizgesinde ve dışsal örgütlenişinde dışa vurur. Tüm bunlar birlikte, bizi her yerde çevreleyen “insan tininin büyük dışsal gerçekliğini” oluşturur. Yaşamın nesnelleşmesi, anlamının, yaşamın tarihsel boyutuna erişimini açık kılar, çünkü insan ‘ortaklık’ının daha önceki çağlarının mirası her zaman nesnelleşme formunda sunulur”³.

Bireysel tin ancak bu nesnel tin içinde ve sayesinde kendini dışa vurur. Öyleyse bireysel bir edimi ya da ifadeyi anlamak bu ifadeyi olanaklı kılan ifadeler dizgesini anlamayı, yani kültürün bütününe anlamayı ön-gerektirir. Anlam, öyleyse, orada ölece duran ve ele geçirilmeyi bekleyen durağan bir şey değildir. Bir tarihsel olayın anlamı, ilgili tarihsel belgeleri ifadeler dizgesinin hangi ögesiyle ilişkiye soktuğunuza göre değişecektir. Anlam parça ile bütün arasındaki döngünün bir ürünü olduğundan parça ile bütün arasında oluşturacağınız kompozisyon ya da düzenleme keyfi olacaktır. Çünkü tarihe yönelen anlama ediminin kendisi de

-
- 1 Richard E. Palmer, *Hermenötik*, (çev.: İbrahim Görener) , Anka yayınları, İstanbul, 2002, s.160.
  - 2 Kurtuluş Dinçer, “Başkasını Anlama”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, C.20, S.1, s.s.47-48.
  - 3 Andrus Tool, “Wilhelm Dilthey On the Objectivity Of Knowledge In Human Science”, *Trames*, 2007, 11, (61-56), 1, S.9.

tarihseldir. Bu şu anlama gelir: Tarihi anlamak isteyen kişi tarihe yine kendisinin de içinde bulunduğu bir tarihsel bağlam içerisinde yönelecektir. “Bütünün anlamı, parçaların fonksiyon ve anlamını belirler. Mana tarihsel bir şeydir; o bizim belirli bir noktadan, belirli bir zamanda ve parçaların belirli bir birleşiminde gördüğümüz parça ve bütün arasındaki ilişkiden ibarettir. Mana, tarih üstü veya dışı bir şey olmayıp, daima tarihsellikte tanımlanan hermeneutiksel döngünün bir parçasıdır”⁴. Tarih bütün düşüncelerin ve pratiklerin göreceliğini (tarihsel göreceliği) açığa vurur. *Tarihsel deneyimin* kendisi, bir çağın, yaşama ve tarihe ilişkin mutlaklık iddialarına rağmen bunların tarihsel dönemlere özgü bir görelilik taşıdığını bize gösterir. Dilthey, tarihselciliğin zorunluluğunu kabul etmekle kalmaz, onu aynı zamanda özgürlüğün ve ilhamın bir kaynağı olarak da görür⁵. Bütün dünya görüşleri yaşayan insanın yaşama ilişkin, algılama, düşünme, hissetme, arzulama ve araştırma tarzlarının nesneleşmesinden doğar. Kuşaklar dizisi içindeki sayısız görüş açısından pek çok nesneleştirme ortaya çıkar ve her kuşak da tinsel yaşamı kendi nesneleştirme biçiminde anlayabilir⁶.

Bu tarihsel bağlam tarihinin “anlama ufku”nu oluşturur. Anlama ufku, kişinin dünyasının sınırlarını oluşturduğu ölçüde kişi kendi dünyasının ötesine geçemez. Anlamanın anlama ufku ile sınırlı olması, anlamanın nesnel değil, ama göreliliği olduğu anlamına gelir. Anlamanın tarihselliği, tarihsel bilginin göreliliğini doğurur. Bu göreliliği örneklendirelim. Anlama ufku, ekonomik etmenlerin başatlığı tarafından belirlenmiş bir tarihçi tikel bir tarihsel olayı ekonomik bir tarihsel bağlama göre anlamlandıracaktır (Marxist tarih anlayışının yapmaya çalıştığı gibi). Öte yandan, anlama ufku teolojik ideler tarafından kuşatılmış bir tarihçi aynı tarihsel olayı teolojik terimlere gönderimde bulunarak anlamaya çalışacaktır. Kültürel dizge içinde kendilerine seçtikleri öğeler açısından bakıldığında bu iki yorum da tutarlı görünebilir. Ama burada önemli olan, iki yorumun da tutarlı olmasının nedeni kendi doğruluk ölçütlerini (başlangıç öncüllerini) yine kendilerinin belirlemeleridir. Bu doğruluk ölçütleri ise hem oluşumları hem de oluşturucuları (tarihçileri) bakımından, tarihsel ve dolayısıyla görelidir. “Anlam tarihseldir. O tarih ile birlikte değişmiştir ve o, olayların izlendiği perspektife daima bağlı bulunan bir ilişki meselesidir. Anlam belirlenmiş ve katı değildir⁷. Her bir parça diğerini öngördüğüne göre, anlamanın doğru bir başlangıç noktası bulunmamaktadır. Buna göre ‘öngörüsüz’ anlamak mümkün değildir. Anlama eyleminin hepsi, sunulan bir bağlam veya doğrultuda bulunur, bilimlerde dahi bir kişi belirli kaynaklara ‘dayalı olarak’ açıklamada bulunur⁸. Biz her zaman hermeneutiksel döngünün de bir parçası olarak kendi ufkumuz içerisinde anladığımızı göre, herhangi bir şeyin bağlamsız anlaşılması söz konusu değildir. Biz daima kendi deneyimimize başvurarak anlamayı gerçekleştiririz”⁹.

4 Richard E. Palmer, *Hermenötik*, s.161.

5 Doğan Özlem, “Dilthey’in Tin Bilimlerini Temellendirme Sürecinde Epistemolojide Yaptığı Devrim”, *Bilim, Tarih ve Yorum*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998, s.84; ayrıca bkz.: Doğan Özlem, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.

6 Doğan Özlem, *a.g.e.*, s.85.

7 Richard E. Palmer, *Hermenötik*, s.162.

8 Richard E. Palmer, *a.g.e.*, s.163.

9 Richard E. Palmer, *a.g.e.*, s.164.

Gadamer ve Heidegger’de Tarihsel Bilgi ve Tarihsel Yöntem

Öte yandan, eğer hermeneutiğin tarihçilerin akademik bir çaba ile ulaşabilecekleri ve salt uzman tarihçilere özgü bir etkinlik olabileceğini düşünürsek, en azından Gadamer’e göre, yanılırız. Bu yanılığın nedeni hermeneutiğin insan varoluşunun ilineksel ve dışsal bir uğrağı değil, ama insan varoluşunun temeli olmasıdır. Bu yüzden, Gadamer, hermeneutiği Dilthey gibi salt bir metodoloji(yöntembilim) sorunu olarak görmez. Gadamer Heidegger’in hermeneutik anlayışını kalkış noktası olarak alır. Heidegger’e göre hermeneutik dünya-içindevarlık olarak insan varoluşunun temel varolma tarzıdır. “Heidegger’in mirasının merkezi unsuru, onun göze çarpacak ölçüde farklı hermeneutik anlayışından gelir. Heidegger’in dünya-için-de varlık olarak Dasein analizi, anlam hakkındaki kavrayışımızı türev bir fenomen olmaktan çıkararak insani tecrübenin merkezi özelliği ve mihenk taşı haline getirir. Bununla ilgili olarak Gadamer şöyle söyler: ‘Heidegger’in zamansal Dasein analitiğinin, anlamanın farklı mümkün davranışlardan biri değil yalnızca, aynı zamanda, Dasein’in bizatihi kendisinin varlık modu olduğunu ... ve dolayısıyla onun dünya ile ilgili tecrübesinin bütünü içerdiğini ikna edici bir biçimde gösterdiğini düşünüyorum.’ Anlama felsefe için merkezi bir fenomene dönüştüğünde, hermeneutik artık felsefenin bir mini branşı olarak görülemez. Bunun yerine o, felsefenin bizatihi kendisi haline gelir”¹⁰. Heidegger’in büyük hamlesi, anlamanın ontolojik anlamını ortaya koymak, başka bir söyleyişle, anlama kavramının metodolojik bir problem değil, ontolojik bir problem olduğunu keşfetmek olmuştur. Heidegger hermeneutiği anlama ve yorumun ontolojisi olarak tanımlar ve Gadamer, “Heidegger’in radikaleştirmesinin bir tarihsel hermeneutiğin inşasına katkıda bulunup bulunamayacağını” keşfetmek amacıyla bu tanıma döner¹¹.

Burada Gadamer’in Kartezyen özne anlayışı yerine Heideggerci *Dasein* anlayışını benimsediği görülür. Kartezyen özne anlayışı, öznenin özbilincinin dışsal dünya ve insan karşısında biricik ve kuşku götürmez gerçeklik olduğunu, giderek dış dünyanın varlığının bile özbilincin öznelliğinden kalkılarak kanıtlanabileceğini ya da temellendirilebileceğini varsaymıştır. Bu özne-merkezli anlayış, ontolojinin yerini epistemolojinin, varlığın yerini, bilginin almasına yol açar. Bilincin kurucu ilke olarak alınması dünya ile özne arasında ontik bir yarılma doğurur. Bu yarılma, eğer modern felsefenin terminolojisini kullanırsak, “özne-nesne ayrımı” dediğimiz şeydir. Bilinç, öznenin nesne olarak dünyaya yönelirken dünyanın Varlığını atlar ve varolan olarak Varlığa yönelir. Bu, Heideggerci anlamda, “Varlığın unutulmuşluğu”na yol açar. Heidegger’in Dasein olarak insan çözümlemesi felsefenin yönünü varolan olarak Varlıktan varlık olarak Varlığın kendisine çevirmeyi amaçlar. Bu, Heidegger tarafından “temel ontoloji” olarak adlandırılacaktır. Varlığa açılan tek kapı Dasein’in varlık olarak Varlığa açıklığı olduğu için temel ontolojinin konusu da *Dasein*’dir. Dasein’in Varlığa açıklığı, eşdeyişle, varolanın Varlığının açığında ve ‘var’ında duruşu varolan olarak varolanı ‘var’ kılar. Temel ontoloji varolan ile Varlık arasındaki “ontolojik ayrım”ı gösterip Varlığın varolanına değil varolanın

10 David Couzens Hoy, *Heidegger ve Hermeneutiğe Dönüş*, *İnsan Bilimlerine Prolegomena*, (der. ve çev.: Hüsamettin Arslan), Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s.s.252-253.

11 Susan Hekman, *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik: Mannheim, Gadamer, Foucault ve Derrida*, (çev.:Hüsamettin Arslan - Bekir Balkız), Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, s.135.

Varlığına erişmeye çalışır. Bu anlamda Heidegger temel varlıkbilim ile hermeneutiği özdeşleştirir: temel varlıkbilim “oradaki-Varlığın(Dasein’in) Varlığının yorumlanması olarak hermeneutik”tir¹². Aslında Heidegger’de felsefe, temel varlıkbilim, fenomenoloji ve hermeneutik kavramları temelde özdeştir ve aynı şeyi amaçlarlar: *Varlığın anlamı*. “Fenomenoloji varolan-şeylerin Varlığının bilimidir-varlıkbilim. ...Fenomenolojik betimlemenin yöntemsel anlamı *yorumlamadır*.¹³Felsefe evrensel fenomenolojik varlıkbilimdir, oradaki-Varlığın(Dasein) hermeneutiğinden yola çıkar¹⁴... Heidegger’e göre, tarih biliminin yöntemi olarak hermeneutik Dasein’in varoluşsal hermeneutiğinin bir türevidir ve kaynağını ondan alır. Tarih ve tarih bilimi Dasein’in Varlığı tarihsel olduğu için olanaklıdır. Dasein’in tarihselliği ise kökenini Dasein’in zamansallığında bulur. “İnsanın varoluşu, içinden dışına tamamiyle zamansaldır... İnsan varoluşunu oluşturan her şey, insanın zamansallığı bağlamında anlaşılmalıdır.. yani henüz-değil, artık-değil, burada-ve-şimdi bağlamında”¹⁵. Oradaki-Varlığın tarihselliğinin çözümülemesi bu varolan-şeyin ... Varlığının temelinde zamansal olduğu için tarihsel olarak varolduğunu ve varolabileceğini göstermeye çalışır¹⁶. *Tarihin tarih-bilimsel açığa serilişi, ...*, kendinde varlıkbilimsel yapısına göre oradaki-Varlığın tarihselliğinde köklenir¹⁷. Dasein’in Varlığa açıklığı ve kendi Varlığının zamansallığı Dasein’in kendi olanaklarını gerçekleştirmesine yol açar.Tarihin olayları, böylece, Dasein’in tarihselliğinin görünümleri ya da açığa çıkışlarıdır. Tarihçi, kendi Varlığı tarihsel olduğu için tarih olaylarını anlayabilir. Tarihinin oradaki Varlığı kendi zamansallığında Tarih’e açılan bir kapı bulur. Dasein, Heidegger’e göre “tarih biliminin varoluşsal kökeni”dir.

Gadamer Heidegger’in bu Varlık ve Dasein anlayışından kalkarak hermeneutiği ontolojik hermeneutik olarak konular. Ontolojik hermeneutiğe göre insan varoluşu ve onun dünya deneyimi, temelde hermeneutikseldir. Bu hermeneutikselliğin kaynağı, Gadamer’e göre, insani deneyimin dilsel oluşudur. Dil, Heideggerci anlamda, varlığın evi olduğu için insanın dil ile olan bağı onun Varlık ile olan bağını oluşturur. Gadamer’e göre dil olmaksızın duygu, düşünme ve deneyim olanaksızdır. Çünkü dil tüm anlamların taşıyıcısıdır. “Dil her şeyi içine alan bir alandır”¹⁸. İnsanlığın tüm tarihsel birikimi ve anlamlar dünyası dilde kapsanmıştır. Anlam örüntüleri dilde saklandığı için insan dünyası özünde dilseldir. İnsan bu dil uzayında yaşar. Ama dil bireysel öznenin yarattığı ve içinden anlamları özgürce seçtiği bir alet değildir. Anlam, bireyler onu kullanmadan önce, daha şimdiden, ordadır. Dilin tarihselliği anlamı da tarihselleştirir. Bu demektir ki bir geleneğin ürünü ve bir geleneğin taşıyıcısı olmayan hiçbir dil yoktur. Öyleyse, bir dili anlamak bir geleneği anlamaktır ve bir geleneği anlamak bir dünyayı anlamaktır. Dil dünyanın Varlığını açığa çıkarır. Bu yüzden dilsel bir tarih metnini ya da tarihsel bir olayı anlamak her zaman için, Gadamer’e göre, gelenek dolayımından geçer. Bizler tarihi belirli bir gelenek içinden ve gelenek yoluyla anlarız. Dil varlığımızın temeli olduğu için bizim tarihi anlama edimimiz dilin taşıyıcısı olduğu geleneğin

12 Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, (çev.: Aziz Yardımlı), İdea Yayınevi, İstanbul, 2004, s.68.

13 Martin Heidegger, *a.g.e.*, s.67.

14 Martin Heidegger, *a.g.e.*, s.69.

15 William Barrett, *İrrasyonel İnsan*, (çev.: Salih Özer), Hece Yayınları, Ankara, 2003, s.230.

16 Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s.531.

17 Martin Heidegger, *a.g.e.*, s.552.

18 Hans- Georg Gadamer, “İnsan ve Dil”, *İnsan Bilimlerine Prolegomena*, s.71.

ortamında gerçekleşir. Bu yüzden, anlama, her zaman varoluşumuzu oluşturan temel önyargılarla doludur. Önyargısız bir anlama, dil varoluşumuzun temeli olduğu ölçüde olanaksızdır. “Gadamer, insani anlamamanın içinde gerçekleştiği fiili durumun daima bir gelenek dahilinde dil içinde/ dil vasıtasıyla ... anlama olması ‘olgusu’ üzerinde odaklanır”¹⁹. Gadamer, bütün anlamamanın, gerçekliği kendilerinden hareketle anladığımız bakış açısı sağlayan dilin aracılık ettiği peşin hükümler ve önyargılar takımını (‘Vorurteile’) gerektirdiğini öne sürer”²⁰.

Dil geçmişi şimdiye bağlar. Şimdi ile geçmişi aynı geleneğin ortamına taşır. Bu ortam anlamın devamlılığını sağlar. Dil aracılığı ile tarihçi geçmiş metinlerin diline, yani dünyasına girmeye çalışır. Tarih ile tarihçi arasındaki bu ortak bağ olmamış olsaydı tarih bizim için bütünüyle yabancı ve ilgisiz bir öge olarak kalırdı. Tarihçinin tarihe ilgili soruları sorabilmesi tarihin de tarihçiye ilgili dünyayı açması soru ve cevabında aynı dile ait olmasından kaynaklanmaktadır. Tarihe ilişkin bir soru sormak neyi aradığını bilmeyi ön-gerektirir. Neyin arandığını bilmek ise neyin daha şimdiden tarihte olduğunu bilmek demektir. Soru ile yanıtı birbiri ile ilişkili kılan, hem sorudan hem de yanıtta paylar taşıyan dildir. Dil böylece tarihçinin “anlam ufku”nu metnin ya da tarihsel olayın anlam ufkuna bağlar. Bu, Gadamer’in “ufukların kaynaşması” dediği şeydir. Anlam böylece, ufukların kaynaşmasında ortaya çıkan şeydir. “Gadamer, bütün bir yorumun, ufukların geçmiş ve gelecek arasında birbirine karışmasını/kaynaşmasını (‘Horizontverschmelzung’) gerektirdiğini öne sürer”²¹. İki ufkun kaynaşması/birbiri içinde erimesi, anlama ediminin başarıyla gerçekleştirilmesidir. Gadamer, bu bilinçlerin kaynaşması edimini, etkili-tarihsel bilincin görevi olarak tespit eder. ... Etkili/fiili tarihsel bilinç, tarihsel olayların etkisinin, onları incelememizi etkilediği gerçeğinin kabul edilmesidir²². Anlama, tarihçinin kendi anlam ufkundan, tarihe yönelttiği sorunun, dil aracılığıyla geçmiş dünyayı açığa çıkarmasıdır. Bu açıklık içerisinde ki tarihçi neyin gerçekten olmuş olduğunu görmeye çalışır. Bu çaba varoluşsal zorunluluktan ötürü her zaman geleneğin sisleri içerisinde gerçekleşmek zorundadır.

Geleneğin dilselliği ve dilin tarihselliği anlamayı görelî kılar ve onu bir yoruma dönüştürür. Anlamamanın tarihselliği, öyleyse, Gadamer’de tarihsel bilgiyi görelî kılan şeydir. “Dünyayı hep geçmiş, bugün ve yarın olarak görmekten dolayı anlamamanın kesinlikle zamana bağlı olduğu düşüncesi, anlamamanın tarihselliği şeklinde isimlendirilmiştir²³. Gerçekten de bugün, geçmişe ulaşabilme adına terk edilemez. Geçmişteki bir eserin ‘anlamı’, sadece kendi kavramları çerçevesinde anlaşılabilir. Aksine, geçmişteki eserin ‘anlamı’ kendisine bugün yöneltilen sorular kapsamında tanımlanır²⁴. Kişinin önyargıları sadece kendisinin yargıları olmayıp, kendisinin tarihsel oluşunun bir realitesidir. Kısaca, önyargılar kendilerinden vazgeçebileceğimiz veya vazgeçmemiz gereken şeyler değildir. Onlar bizim tarihi anlamamıza imkan sağlayan varlığımızın temelidir²⁵. Bilimin içerisinde ya da dışarısında önyargısız

19 Theodore Kiesel, “Geleneğin Vukubulması: Gadamer ve Heidegger’in Hermeneutiği”, *İnsan Bilimlerine Prolegomena*, s.182.

20 Brice R. Wachterhauser, “Anlamada Tarih ve Dil”, *İnsan Bilimlerine Prolegomena*, s.239.

21 Brice R. Wachterhauser, *a.g.e.*, s.245.

22 Susan Hekman, *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik: Mannheim, Gadamer, Foucault ve Derrida*, s.s.140-141.

23 Richard E. Palmer, *Hermeneutik*, s.237.

24 Richard E. Palmer, *a.g.e.*, s.238.

25 Richard E. Palmer, *a.g.e.*, s.s.238-239.

anlama bulunamaz. Önyargılarımızı nereden alırız? İçerisinde bulunduğumuz gelenekten. Bu gelenek bizim düşüncemizin karşısında bir düşünce nesnesi olarak bulunmaz, ama o, bizim düşüncemizi gerçekleştirdiğimiz ufuk, ilişkiler örgüsüdür²⁶. Eğer ön-fikirsiz yorum olamazsa, o zaman tek 'doğru yorum' fikri kendince doğru gözükse de düşünceden uzak bir idealdir ve imkansızdır. Bugün ile alakası olmayan bir yorum yoktur ve bu da hiçbir zaman daimi ve belirli değildir²⁷. Burada anlatılan şey, anlamın bugünle bağlantılı olduğu, hermeneutiksel durumda ortaya çıktığıdır²⁸. Bu, 'anlam'ın bir nesneye ait değişmez bir mülkü olmayıp hep 'bizim için' var olduğunu tanımlar²⁹.

Bilindiği üzere, Dilthey, Heidegger ve Gadamer tarafından temsil edildiği biçimiyle *tarihselcilik* (*historismus/historizm*), Hegel, Marx ve Comt tarafından temsil edildiği biçimiyle *tarihsiciliğe* (*historicismus/historisizm*) bir tepki olarak doğmuştu. Tarihselciliğin yöntemi anlayıcı ve bireyselleştirici yorum iken, tarihsiciliğin yöntemi açıklayıcı ve genelleştirici yasalara ulaşmaktır. Tarihselcilik tin bilimlerini doğa bilimlerinden ayırmakla insan varoluşunu nesneye indirgeyen doğal ve yasal belirlenimden kaçınmaya çalışmıştır. Tarihselcilikte insan genel bir yasanın işlevi, kaçınılmaz bir en-son ereğin aracı değildir. Bu yönüyle tarihselcilik tarihsicilikten ayrılır ve modern tarih anlayışında yeni bir devimi başlatır. Ama yine de, belirli bir bakış açısından, tarihselciği de tarihsicilik gibi modern tarih anlayışı içinde konumlandırabiliriz. Bu bakış açısı '*postmodern tarih anlayışı*'dır. Postmodernizmin yapı-sökümcü tarih anlayışına göre, hem tarihselcilik hem de tarihsicilik Batı felsefesine egemen olan "bulunmuş metafiziği" geleneğinin devamı ve temsilcileridirler. Yani her iki tarih anlayışı da dilin dışında bulunan ve dil tarafından "varlığı"na dokunulabilecek bir gerçeklik ya da bulunmuş alanı olduğunu ön-varsayar. Dil bu alanın varlığını ya da bulunuşunu mutlak ya da görelî, açık ya da bulanık bir biçimde dile getirebilir ya da en azından dile getirmeye çalışmalıdır. Dil tarihselci ve tarihsici tarih anlayışında, henüz Postmodern tarih anlayışında olduğu gibi gönderimsiz değildir.

Modern Tarih anlayışı ile post-modern tarih anlayışı arasındaki temel ayrım, belki de, onların *dil* tasarımlarında yatmaktadır. Modern tarih anlayışına göre, dil, dil-dışı bir anlamın taşıyıcısı ya da temsilidir. Bu anlam bir 'yapı'ya da 'yasa' biçiminde kendini gösterebilir; ama gene de o, tarihsel fenomenlerle bir 'karşılıklı-düşme' ilişkisi içindedir. Bu ilişkide dil gerçekliğin, deyim yerindeyse, bir aynası olarak tasarımlanır. Tarihsel olayları genel yasa ya da ilkelerin ışığında '*açıklayan*' pozitivist tarih anlayışı ile, tarihsel olayları bireysellikleri içinde '*anlama*'ya çalışan yorumbilgisel (hermeneutik) tarih anlayışı dilin, dil-dışı bir gerçekliği temsil ettiği ön-kabulünden yola çıkmaktadırlar. Hegel, Marx ve Comte'da bu dil-dışı gerçeklik, tarihi ve toplumu yöneten 'yasa'lardır. Bu düşünürlere göre, nasıl ki doğayı belirli yasalar biçimlendiriyorsa insanlık tarihini de biçimlendiren belirli yasalar vardır. Buna göre, tikel bir tarihsel olay bu yasalara gönderimde bulunmadan *açıklanamaz*. Dilthey ve Gadamer tarafından temsil edildiği biçimiyle Hermeneutik tarih anlayışı ise, tarihi soyut ve genel yasalar yoluyla açıklamak yerine, tekil bireylerin tinsel yaşam dünyasının somutluğu ve biricikliği içinde *anlaşılması* gerektiğini ileri sürmek-

26 Richard E. Palmer, *a.g.e.*, s.239.

27 Richard E. Palmer, *a.g.e.*, s.240.

28 Richard E. Palmer, *a.g.e.*, s.241.

29 Richard E. Palmer, *a.g.e.*, s.240.

tedirler. Anlama ediminin yöneldiği şey ise insan tininin nesnelleşme ortamı olan 'dil' dir. Dil burada insan tinselliğinin dışavurum süreci olan tarihe açılan ana kapıyı oluşturur. İster pozitivist ister hermeneutik olsun, modern tarih anlayışları, post-modern tarih anlayışına göre, Derrida'nın "sözmerkezcilik (logocentrism)" dediği temel bir yanılğı içerisindedirler. Post-modern tarih anlayışına göre, *dil* gerçekliği yansıtmaz, tersine onu yaratır. Dilden bağımsız bir anlamlar alanı yoktur. Tarihsel olayları olduğu gibi tarihe yönelen tarihçiyi de kuşatan bu anlam alanı her türlü bireysel belirlenimden kaçır ve kendi bağımsız gerçekliğini yaratır. Bu gerçeklik dilin "özgür oyun"udur. Özgür oyun içerisinde anlam merkezsizleşir ve dağılır. Bu parçalanma ve dağınıklık içerisinde ne tarih ne de tarihçi kendini konumlandırabilir. Dil, tüm anlamları olduğu gibi, tarih ve tarihçiyi de birbirine geçirmiş ve aynı zamanda birbirinden uzaklaştırmıştır. Olgunun değere, değer in olguya dönüştüğü dilsel gönderim akışında, nesnellik ve öznellik kavramları anlamını yitirmiştir. Hakikat görelilik uçurumunda gözden kaybolmuştur. İnsan, sağlam ve sabit bir kara parçasına kıyası olmayan bir anlam denizinde pusulasız sürüklenmektedir. İnsanın Post-modern durumu olarak adlandırılan bu kuramsal cinnnet durumu, içinde hem nihilizmin hem de 'türsel' solipsizmin tohumlarını barındırır.

Post-modern Tarih Anlayışı ve Derrida

Aslında postmodernistler, özellikle Derrida tarafından modern gösterenin geçersiz kılınması nesnel bilgiyi olanaksız kılar. Çünkü burada bilgi dilin anlam üretiminin bir etkisi ya da işlevidir. Ve bunu söylemek tarihin bir biliminin ya da bir bilim olarak tarihin olanaksız olduğunu söylemektir. Modern tarihçiler ve onların kitaplarındaki tarihsel bilgiler, Derrida'ya göre, sözmerkezci bir dil anlayışının ürünüdürler. Sözmerkezci dil anlayışına göre orada - ötede dışsal bir anlam dilsel göstergeye öngelir ve bu anlam gösterge tarafından temsil edilebilir. Gösterge mevcut olduğu varsayılan bir gösterilenin yapısı tarafından belirlenmektedir. Sözmerkezci tarih teorileri dışsal ve kendi başına varolduğu varsayılan bir gösterilenin gösterenini merkeze alıp, konuyla öteki tüm göstergeleri bu merkez göstergeyle neden-sonuç ilişkisine sokarak mantıksal olarak tutarlı tarih yorumları geliştirmeye çalışırlar. Derridacı yapı sökümün yaptığı şey, bu teorilerin varsaydığı "aşkın gösterilen" in mevcudiyetinin metafizik bir varsayım olduğu, dil içinde, bu teorilerin bir ilke, temel ya da töz olarak varsaydıkları hiçbir aşkın gösterilen olamayacağını, her gösterilenin aynı zamanda bir gösteren olduğunu ve anlamını öteki gösterenlerle olan ayrımsal bağıntıdan aldığını göstermektir. Ortaçağ tarih anlayışının merkezi sözcüğü olan 'tanrı', Marksist tarih anlayışının merkezi sözcüğü olan 'madde', Hegelci tarih anlayışının merkezi sözcüğü olan 'idea'; bu sözcüklerin hiçbirinin anlamı mutlak ve belirli değildir. Dahası bu sözcüklerin anlamının tözsel olduğu varsayımı, Derrida'ya göre, dilin 'doğasız doğa'sının kavranamamasından kaynaklanmaktadır

Yapı-çözüm (deconstruction), özünde, Derrida'nın dili, dil içinde yapı çözümüne uğratma girişimini dile getirir. Bu girişim Batı metafiziğinin karakteristiği olağelmış sözmerkezciliği (logocentrism) karşı bir ayaklanmayı temsil eder. Batı felsefesinin bu özelliği " dilin, kendi başına var olan olarak, temel olarak, tasarlanan

bir anlam düzeni -düşünce, hakikat, mantık, dünya vb.- tarafından yönlendirildiği ve bu anlam düzenini yansıttığı/aktardığı inanışında temel bulur"³⁰. Batı felsefesi... bütün inançlarımızın temelini oluşturan bir öz ya da doğruluk olduğuna inanır. Kuşkusuz burada kendisiyle doğrudan doğruya birebir ilişkide bulunulabilecek, "aşkın gösteren" için "aşkın gösterilen" nin (yani bir Us) dengesini koruyacak bir düzen özlemi görülür. Bu türden göstergelere şu örnekler verilebilir: İdea, Madde, Dünya Tini, Tanrı, vb... bu kavramların her biri diğer bütün göstergelerin kendi çevresinde döndüğü bir düşünce ve formlar dizgesinin temelini oluşturur. Derrida bu türden her aşkın anlamın kurgudan öte bir şey olmadığını savunur³¹. Toplumda, kendilerine büyük önem verilen Yetke, Özgürlük ve Düzen türünden gösterenlerle ilgili belli gösterilenler ya da anlamlar bulunur. Kimileyin bu anlamları sanki diğer bütün anlamların kaynaklarıymış gibi düşünürüz. Ne var ki, bu anlamların olanaklı olabilmesi için başka göstergelerin bunlardan daha önce var olmuş olmaları gerekir. Ne zaman bir kaynağı düşünsek hemen hep o kaynağın daha öncesindeki bir başlangıç noktasına geri gitmeyi isteriz. Oysa bu anlamlar kaynağa bakılarak görülemezler; bunlar ancak diğer bütün anlamların ilerlemesine önyak olan belli amaçlar doğrultusunda gözlenebilirler. Şeyleri türeyişlerine bakarak bir telos ya da bir son nokta -erekbilgisi (teleology)- doğrultusunda kavramaya çalışmanın yollarından biri, anlamları belli bir anlam sıradüzenine (hierarchy) oturarak düzenlemektir. Derrida, "metafizik" diye adlandırdığımız her düşünce dizgesinin bir dayanağa, bir temele ya da bir ilk ilkeye dayandığını ifade eder. İlk ilkeler çoğunluk bu ilkelere dışladıklarıyla, diğer kavramlara ilişkin bir "karşıtlık" yoluyla tanımlanırlar. Bu ilkeler ve onların bildirdikleri "karşıtlıklar" her zaman için yapı-söküme uğratılabilirler³².

Anlamın nesnel varlığından edilmesi ya da dilin kendisi tarafından üretilen bir şeye indirgenmesi bizi *bir* değil ama sonsuzca hep yeniden yaratılan anlamlar çokluğuna götürür. Bir anlamlar çokluğu ki hiçbiri ötekenden daha 'gerçek' ya da üstün olduğunu ileri sürememektedir. Çünkü tüm dışsal ölçütler buharlaşmıştır artık. Anlamlama, böylece, yorumlama edimine dönüşür. İşte, anlamın yapı-çözümüne uğratılarak nesnel konumundan edildiği bu durum, Taylan Altuğ'un da vurguladığı gibi, "postmodern dil durumu" olarak adlandırılır.

Derrida'nın yapı-çözüm yönteminin tüm metinlere olduğu gibi tarihsel metinlere de uygulanabilir olması tarihçilere tarihi araştırmanın ve onun niteliğini anlamının yeni yollarını sunmuştur. Yapı-çözüm yöntemi tarihsel önermelere uygulanabilir, çünkü tarihsel bir olgunun varlığı tarihsel verilerden kalkarak kanıtlanır. Bu veriler çoğunlukla yazılı yapıtlardan ya da belgelerden oluşmaktadır. Her bir yazılı kaynak bir gösterge öbeği ve örüntüsüdür. Yapı-sökümcü tarih anlayışına göre bu göstergeler anlamını yalnızca gösteren gösterilen dikey ilişkisinden değil, gösteren-gösteren yatay ilişkisinden almaktadır. Dahası tarihsel bir olgu tarihçi açısından edimsel olarak şimdi ve burada varolmaz. Tarihsel belge tarihsel olguyu

30 Taylan Altuğ, *Dile Gelen Felsefe*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.230.

31 Madan Sarup, *Postyapısalcılık ve Postmodernizm*, (çev.: Abdülbaki Güçlü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2004, s.58.; Ayrıca bkz.: Rosenau, Pauline Marie, *Post-modernizm ve Toplumbilimleri*, (çev.: Tuncay Birkan, Bilim ve Sanat yayınları, Ankara, 2004.; Alun Munslow, *Tarihin Yapısökümü*, (çev.: Abdullah Yılmaz), Ayrintı Yayınları, İstanbul, 2000.

32 Madan Sarup, *a.g.e.*, s.s.58-59.

onun yokluğunda temsil eder. Böylece tarihsel bir önermenin doğruluk değerini "tekabüliyetçi doğruluk kuramı"yla kanıtlamak olanaksızlaşır. Çünkü burada önermenin kendisine karşılık düşen nesnenin edimsel varlığı eksiktir. Tarihsel anlatılar, kendi önermelerini kanıtlarken zorunlu olarak nesnel bir gösterilene değil, semiotik bir kendilik olan bir başka gösterene gönderimde bulunur. Dolayısız olgusal bağıntıdan yoksun tarihsel göstergeler, her bir gösterenin bir başka gösterene gönderdiği ve tek bir gösterenin tüm öteki gösterenlerin "iz"ini kendinde taşıdığı belirsiz ve oynak bir dil dizgesi içinde değişken bir işleve sahiptirler. Bu dizge içerisinde bir sözcük her kullanımında ve öteki sözcüklerle girdiği her bağlamsal ilişkide farklı bir anlam kazanacaktır. Anlam, postmodern dil anlayışında, bağlamsal bir nitelik taşır. Bunu söylemek bir sözcüğün bağlamına göre değişik ve çok sayıda yoruma açık olduğunu, sabitlenebilir, değişmez ve tözsel bir anlamın olmadığını söylemektir. Bu nedendir ki tarihsel bir belgenin ya da bu belgeye ait bir sözcüğün farklı tarihçiler tarafından değişik ve sayısız yorumları yapılmaktadır. Bu doğrultu da, örneğin, "ortaçağ", "aydınlanma", "modernizm", "sanayi devrimi" gibi sözcükler farklı tarihçiler açısından farklı anlamlar taşımaktadır. Bunun nedeni, postmodern tarih anlayışına göre, her bir tarihçinin belgeler arasında kurduğu gönderimsel ilişkinin öteki tarihçilerinkinden farklı olmasıdır. Bir tarihçi kendi saptadığı göstergeler dizisini, kendi kafasındaki anlatıyı oluşturmak için, bu anlatıya uygun öteki göstergelerle ilişkiye sokar ve birini ötekinin dayanağı olarak kullanır; başka bir tarihçi aynı göstergeleri bu kez başka bir anlatı oluşturmak için başka göstergelerle ilişkiye sokar. Her iki anlatı da kendi içinde tutarlı olabilir. Ama bu anlatılardan hangisinin nesnel olarak doğru olduğunu belirlemek olanaksızdır. Çünkü burada kanıtla gösterenden gösterilene gidilerek değil, başka bir gösterenin gösterilen yapılmasıyla yapılmıştır ve kanıtlamanın temeli olan bu gösterenlerin seçimi ise keyfi ve uzlaşımaldır. Örneğin, Irak Savaşı A.B.D açısından "demokrasi"nin egemenliği terimleriyle yorumlanmaktadır. Çünkü Sorosçu tarihçiler 'Irak Savaşı' ile ilgili yalnızca kendi yorumlarını haklı çıkaracak göstergeleri keyfi olarak bir araya getirmektedirler. Buna karşı, aynı olay (Irak Savaşı), namuslu ve dürüst tarihçiler tarafından bir "insanlık dramı", "bir sömürü" ve "yağma" olarak yorumlanmaktadır.

Anlamın bir göstergeden öteki göstergeye, bir tarihsel metinden bir başka tarihsel metine gönderimde bulunarak yaratılması, anlamın metinler-arası olduğu sonucuna götürmektedir. Buna göre, tarih kitaplarının tarihsel anlatıları metinler-arası bir kurgudan, metinler-arası bir anlam yaratma oyunundan başka bir şey değildir. Tarihçi olguları bir metine dönüştürmemekte, tersine keyfi ve uzlaşımalsal bir metni, olgulara okumaktadır. Eğer Saussure'nin 'dil' ve 'söz' ayrımını kullanırsak, dil tarihçinin yalıtılmış salt tikel bir önerme kurmasına izin vermez. Her önerme daha şimdiden dil dizgesini ön-gerektirir. Dolayısıyla her tarihsel bildirim dilin bağımsız ve özgür oyununun ön-görülmemiş ve belirlenmemiş metnini beraberinde sürükler ve zaten, işte, onun bir fonksiyonudur. Tarihçi bir sözcük ya da hipotezle aydınlandığı an, bu hipotezi oluşturan göstergelerin onu bir metine götüreceğini sezer. Çünkü hipotezin temel önermeleri bu metinle birlikte akar tarihçinin zihnine. Tarihçinin yaptığı şey daha şimdiden orada bulunan metnin kodlarını deşifre etmek, ve onu tikel önerme diline aktarmaktır. Bir gösterge öteki göstergelerin izini taşıdığı ve bu sayede kendisi olduğu için, gösterge dile geldiğinde, kendisi olmayanı da dile getirir. Söylenenin anlamı söylenenlere olduğu kadar söylenmeyenlere de bağlıdır.

Söylenen varolduğunda söylenmeyen daha şimdiden buradadır. Tarihçinin sezdiği ve arkasından koştugu şey söylenmeyenin söylenende bırakmış olduğu izlerdir. Dolayısıyla tarihçinin yorumu bir icat değil, bir açığa çıkarma ya da bir izini sürmedir. Bu izlerin hiçbir durağanlığı ve kalıcılığı yoktur. Dahası tarihçinin izlediği izlerin aşkın bir yol göstericisi yoktur. Her gösterge farklı bir yoruma giden patikanın izlerini taşıyabilir. Bu göstergenin ilişkiye sokulduğu öteki göstergelere bağlıdır ve bu ilişkinin kendisi keyfi ve rastlantısaldır. Aydınlanmış bir tarihçi konusyla ilgili metnin bütününlü dil kodunun ayrımlarında sezer ve tarihsel belgelere ya da kaynaklara başvurarak, metine ilişkin her izi, kanıtlamaya çalışır. Ortak göstergeleri kullanmayan tarihçiler, ortak izlerin peşine düşmeyecek ve dolayısıyla ortak bir yoruma ulaşamayacaklardır.

Belgelerin yok edilmesi, değiştirilmesi ve yanlış çevirisi tarihçinin gösterge kullanımını etkiler ve onun yorumunu yanlışlığa tutsak eder. Böyle bir durumda tarihçi göstergelerin gerçek izlerini süremez, ve bu anlatısında boşluklar oluşmasına yol açar. Tarihçi hangi göstergenin eksik olduğunu varolanlardan saptamaya çalışacaktır. Ama eğer varolan göstergelerde dışsal etkiler tarafından değiştirilmişse tarihçi bir yanlış döngüsünün içine düşecektir. Sonuçta, tarihsel göstergelerin tahrip edilmesi de edilmemesi de tarihsel yorumu sonsuz ve sonuçsuz bir çabaya dönüştürmektedir. Post-modern tarihçilerin tarihi nesnel bir bilim olarak değil de, kurgulamacı ve yaratıcı bir edebi tür olarak görmelerinin nedeni budur.

Epistemolojiden İdeolojiye, Kuramdan Yaşama

Tinsel kendiliklerin özsel niteliği onların doğada olgusal karşılıklarının olmaması ve onların (en azından değerler söz konusu olduğunda) mekanik nedensellik tarafından belirlenmemesidir. Onlar anlamlarını ve işlevlerini insan yaşamında bulurlar. Öyleyse onlar bir doğal nesne gibi açıklanmayı değil, ama anlamlarının anlaşılmasını gerektirirler. Bu anlaşılmaya çalışılan 'anlam', eş deyişle, insanın tinsel dünyası bir boşlukta doğmaz; tersine, o her zaman için bir tarihsel-toplumsal koşullar örgüsünün ürünüdür. Ya da, şöyle söylersek, tin ya da kültür, nesnel düzenini ve toplumsal ilişkileri koşullandıran tarihsel sürecin belirli bir zaman aralığına sıkışmış insan doğasının nesnelleşmesi (nesneleşmesi değil) ya da dışsallaşmasıdır. Tinin ya da anlamın tarihselliği, böylece, insanın tarihselliğidir ve insanı anlamak (ki tarihselciliğin amacıdır) onun tinselliğini anlamaktır, çünkü tinin gerçekleşmeleri insanın kendisidir. Tin, doğal zorunluluk ya da yasallık alanında usun kendiliğindenliğinin özgür erekselliğidir. Ama bu öznel özgürlük edimi, içeriği ya da uygulanma alanı bakımından sınırlanmıştır. Bu sınır, hiçbir istenç hakkı ya da seçme özgürlüğü bulunmaksızın insan varoluşunun tikel bir tarihsel-toplumsal tinsellik içerisine "fırlatılmış" olmasıdır. 'Kendi-buradası'na fırlatılan, kendisi istemeksizin kendisine *verilen* ve böylece zorunlu olarak kendisi olan insan var oluşunun olumsuzluğu ve rastlantısallığı, bizim onun tarihselliği dediğimiz şeydir. 'Benlik', böylece, tarihsel bir yapıttır ve 'kişi' de yalnızca kendi tarihsel "olanağıdır". Kendi varoluşunun öngörülmemiş zorunluluğunu yaşayan insan, kendisinin bir yazgı olmadığını, tersine, (her tarihsel olayın tekliğini, biricikliğini ve tekrar edilemezliğini vurgulayan 'tarihselcilik' açısından konuşursak) onun tarihsel olayların kaotik akışında rastlantının bir şimşek çakması olduğunu duyumsar. Böylece, onun varoluşu anlamsızdır, herhangi

bir ereksel tasarımın ürünü olmaması anlamında. Ve öyleyse bir 'tarihselcilik' eleştirisi açısından yaşamsal önemde olan şu soru doğar: İnsanın anlamsız var oluşunu ya da yaşamını '*anlamaya*' çalışmanın anlamı nedir? Eğer insanın tinsel dünyası genel yasalar tarafından yönetilmiyor ise ve onun edimselleştirmeye çalıştığı hiçbir tarih-üstü (aşkın) ya da tarih-içi (içkin) bir amaç yok ise, bu amaçsızlık denizinde insanın kendisi için oluşturduğu rastlantısal, olumsal, öznel, görelî ve öyle ise *anlamsız* değerleri *anlamaya* çalışmanın hiçbir önemi/değeri ya da gereği yoktur.

'*Tarihsicilik*' (historicismus/historicism) haklı ise tarihsellik ve anlam vardır; '*tarihselcilik*' (historicismus/historicism) haklı ise ne '*tarihsicilik*' ne de anlam vardır. Böylece '*tarihsicilik*' tarihte bir anlam ya da erek bulma isteminin anlatımıdır ki insan varoluşunun aradığı budur. '*Tarihselcilik*' ise tarihsel *bütünlüğü* çözüme uğratarak onu bir anlamsızlıklar çokluğuna dağıtır ki nihilizmin, varoluşçuluğun ve post-modernizmin kaynağı budur. Bir '*tarihsici*' insanın oluşumu açısından tarihsel-toplumsal koşulların önemini '*tarihselci*' denli vurgular. Onun ayırt edici özelliği, '*salt tarihselcilik*' ile karşıtlık içinde, insanın bu tarihsel varoluşuna bir erek ya da yasallık bulmaya çalışmasıdır. Tarihi ussal bir süreç olarak görmek, insanı bu sürecin bir parçası yaparak onun yaşamına bir erek ya da anlam verir. Ama bununla birlikte, tarihin ve tarihsel bir varlık olarak insanın nesnel bir erek ya da anlam tarafından belirlenmesi onun *bireysel* özgürlüğünü yadsır. Diyeceğim, '*tarihsicilik*' '*kendi-burada ve şimdisi*'nde var olan insanın dünyaya *özgürce anlam vermesine*, onu kendi gördüğü gibi yorumlamasına ve *kendi* yaşamını yönetecek ahlaksal değerleri yine kendisinin oluşturmasına izin vermez. '*Tarihsicilik*' insan yaşamına anlam ve erek vermeye çalışır ama bunu onu özgürlüğünü, varoluş olanaklarının (ki onun tüm tinsel iyeliğidir) bu zorunlu koşulunu yadsımaksızın yapamaz. Buna karşı '*tarihselcilik*' tarihten belirlenimciliği dışlar ve bizi bireysel özgürlük ve değerlere saygı duymaya ya da onları kendi özgüllükleri içinde *anlamaya* çağırır. Tarihsel olayları, evrensel yasaları ölçüt olarak değerlendirdiği ya da yargıladığı ölçüde '*tarihsicilik*', bu ölçütlere uymayan kültürlerle karşı oluşturulan totaliter, emperyalist, dışlamacı ideolojilerin kuramsal dayanağı olma tehlikesine açıktır (Hegel, Marx ve Comte felsefelerinde olduğu gibi). Çünkü eğer tarihin bir ereği varsa bu ereğe daha yakın ya da ona ulaşmış bir kültür, kendi değerlerini ya da yaşama biçimini, evrensel gerçeğe (hakikate) saygı uğruna, öteki kültürlerle dayatmaya çalışacaktır. '*Tarihselcilik*', evrensel yasaları ve en-son ereklere yadsıdığı ölçüde, belli bir kültürü bu kültürün içsel değerlerine ya da hakikatlerine bakarak *anlamaya* çalışacak ve özgünlüğünü tanyacaktır. Bu, *bir* hakikat değil, ama hakikatler çokluğunu var sayar ki bu görüş hakikatin tarihsel ve öyleyse görelî olduğunu öne sürer ve giderek hiçbir nesnel hakikatin olmadığını kuşklarını doğurur.

Kişinin varoluşsal olanaklarını sınırı, bilgisinin sınırlarıdır ve bu bilginin ufuk çizgisini bir kültürün belirli bir çağdaki tinsel iyeliklerinin tümü oluşturur. Onun hakikat tasarımının içeriği daha şimdiden verilidir. O kendi hakikat anlayışını, kimi deha sahibi müstesna insanları dışlarsak, kültürünün sunduğu verili almasıklar (alternatifler) arasından seçer. Böylece o, görelî bir hakikatte, ya da hakikat olmayan bir hakikatte tutsaktır. Yaşadığı şey, öznel bir hakikati nesnel olarak görme yanılmasıdır. Bunun bilincinde değildir, çünkü kendisinin dışına çıkamaz; kendi tinselliği üzerine kilitlenmiştir. Kapıyı aralayıp bakabilme şansını bulanlar, başka kültürlerdeki tutsakları görececek ve kendi gerçekliğinin hiç de saltık gerçek-

lik olmadığını anlayacaktır. Bir hakikatte barınamayan birey tüm hakikatlerden sürüleceği için artık kendi tinselliğinde bir yaban olarak yaşar. Varoluşu hakikatler arasındaki boşlukta askıya alınmıştır. Bir hakikati seçmek yerine, seçmemeyi seçmiştir. Herkes yerel yiyecekler ile yetinirken o aklıktan ölmektedir; çünkü aradığı şey bengiliğin, tözselliğin, evrenselliğin saltık sofrasıdır. Hakikate karşı başlatılmış uçurum kenarındaki bu ölüm orucu, kendi tarihsel varoluşu ile tarih içinde tarihdışı olanı arayan *bireyin* kaçınılmaz yazgısıdır. O, kendi yazgısının efendisi olmak isterken tarihselliğin kölesi olmuştur. Kendisini sonsuz zamana yaymak, saltık hakikatin bağrında uyumak isterken, tarihin sessiz unutulmuşluğunda kalmıştır. Önem-siz bir ayrıntıdır o, hatırlanmayan bir nicelik ya da herhangi biridir. Yaşadığı bile kanıtlanamaz, çünkü varoluşu kendi ölümü ile sona ermiştir.

Tarihselcilik böylece, *kişiliğimi* çağımın bir işlevi kılar. Savurup atar beni dışlıları tarihin. Bende konuşan tarihtir, tarihtir yazan bende. Olgusalılık ile insan arasına giren 'kişilik' dolayımıdır o, o kişiliğimin kendisidir ve kişiliğim de *dünyam*. Kişiliğimi bu tinsellikten arındırıp 'öz-kendim' olmak isterdim; ama insan tarihsel elbiselerini çıkardığında bu elbiseleri taşıyan tözsel bir '*kendi*' de kalmaz. Diyeceğim, 'kendi' olmak, kişi olmaktır; kişi olmak ise bir kültürün üyesi olmak. Buradan ahlaksal bir yükümlülük doğar: Kişinin kendisini ve kendisinin bir temsilcisi olduğu '*insanlığı*' yetkinleştirmek ya da onurunu korumak onun ahlaksal bir ödevi olduğu ölçüde, onun kendi kültürünü benimsemesi ve yüceltmesi de onun ödevi olur. Çünkü insan *her zaman* bir kişidir ve kişi her zaman *bir* kültürün çocuğudur. *Kültür* milliyetçiliği (ulusalcılığı), öyleyse varoluşsal bilincin ya da duyarlılığın anlatımıdır. Kültürümü yüceltmekle varoluşumu ve varoluşumu yüceltmekle de genel olarak 'insanlık'ı yüceltirim, çünkü ben de insanlığın bir parçası ve temsilcisiyimdir.

Tarihsellik bilinci, öyleyse, kişiyi varoluşsal bir boşluğa (nihilizme) yöneltebileceği gibi, ahlaksal bir üstlenim yoluyla anlamsızlığa başkaldırmaya ve insanlık onurunu yüceltmeye yöneltebilir. Tarih tarafından koşullanmasına karşın, unutulmamalıdır ki, tarihi *yapan* insandır. Ve bizim tarihsel dönemlerin ardışıklığı dediğimiz şey, bir çağın (tinselliğin) başka bir çağı olumsuzlaması ya da aşışdır. Diyeceğim, insan kendini aşabilen, değiştirebilen, yeni olanaklar yaratabilen bir varlıktır. Ama, okuyucu, işte trajik olanı atıyorum yüreğine! Burada tarihi değiştiren 'insan(lık)'tır, 'ben' değil, 'sen' de değil. Tarih yazamayan kişi, yazılmış bir tarihin adsız bir figürandır.

Öte yandan, tarihselcilik ve tarihsiciliğin yanı sıra, postmodern tarih anlayışının da varoluşsal imlemlerini çıkarsamak olanaklıdır. Postmodern kuramın anlamı merkezlesizleştirmesi, nesnel ve evrensel doğruluk ölçütlerinin öne sürülmesini olanaksız kılar demiştik. Anlam, böylece, kişiden kişiye ve kültürden kültüre değişecektir. Bu durum modernitenin bilim kavramına yüklediği içerik ya da tanım ile bağdaşamaz. Nesnel gerçeklerin akıl yoluyla saptanması ve bu gerçeklere uygun bir yaşam biçimi oluşturulması modernitenin aydınlanma çabasının ideali idi. Bireysel ve toplumsal yaşama biçimlerinin evrensel akıl yoluyla belirlenmesi, rasyonel ölçütleri, olanaklı tüm insanları kapsayan bir geçerlilik düzeyine yükseltmekte idi. Bu ölçütlere erişemeyen birey ve toplumlar eksik ve 'az gelişmiş' olarak nitelenmektedir. Bunun tarihsel sonucu az gelişmiş birey ve toplumları bilimsel bir aydınlanmaya doğru gelişmeye zorlamaktır. Bilim, burada, bir tahakküm aygıtı

haline gelecektir. Batı aydınlanmasında aklın öteki olarak konumlandırılan gelenekler, us-dışı olmakla, daha şimdiden yadsınmayı ve giderek yok edilmeyi hak etmiş sayılmaktadırlar. Bir topluma ilişkin tarihsel bilgi eğer nesnel ve evrensel bir doğruluk savı ile ileri sürülürse, bu öne-sürüm dışında kalan tüm önermeler zorunlu olarak yanlış olacaktır. Bu durumda tarihin bilimsel bir bilgisi kişilerin ve toplumların tarihsel olayları nasıl yorumlayacaklarının biricik ölçütü haline gelir. Tarihsel önermelere yüklenen nesnellik rasyonel ya da 'bilimsel' kültürlerin öteki kültürlerle bir kimlik ya da tarih dayatma aracına dönüşebilir. Bu Batı-dışı toplumlarda çoğu zaman bir kimliksizlik ve özgüven eksikliği yaratmaktadır. Bu eksiklik ve yetersizlik duygusu Batı-dışı toplumları kendileri değil de, başkası (batı) gibi olmaya itmektedir. Kendisi olamadığı gibi başkası da olamayan kültürler varoluşsal bir boşlukta salınmaya başlar. Değersizleştirilen 'değer'leri artık onlara bir yaşama ideali sunamaz olur. Bunun sonucunda kendi benliğine ait olan her şeyi küçük görmeye başlar. Kendini ne denli küçültürse, Batılı olan her şey ona daha büyük görünmeye başlar. Kendini küçük görme o denli ileri gidebilir ki, kendi toplumunun Batılı bir ülkenin mandası altına girmesine bile razı olabilir. Ya da örneğin kendi ekonomisini, hukukunu, politikasını, 'Avrupa Birliği'nin yönetimine vermek isteyebilir. Batı ussallığı böylece sömürgeciliğin ve emperyalizmin 'demokratik' bir örtüsü haline gelir. Sömürgeciliğin demokratik yöntemi silah yerine 'medya'yı, kurşun yerine de 'söylem'i kullanır. Stratejik amaçlara göre oluşturulan bir söyleme, bilimsel kavramlar yoluyla nesnellik ve evrensellik verilmeye çalışılır. Bu kavramların ideolojik anlamını ya da sonuçlarını sorgulamayan bir toplum bilinçsiz olarak Batılı bir söylemin taşıyıcısı ve yayıcısı konumuna düşer. Bu davranış bilinçsizce buna cehalet, bilinçli ise ihanet denebilir. Dolayısıyla Batı ussallığı sömürgeci yayılcılığında insanların cehaletinden ya da ihanetinden yararlanır. Batı ussallığında bilgi kendi başına bir amaç değil, ama doğaya ve topluma egemen olmanın bir aracıdır. Salt bilmek için bilmek, yerini, egemen olmak için bilmeye bırakır. Bilginin arı hakikat sevgisi ile bağı koparılır ve teorik bilgeliğin sevgisi nostaljik bir fantezi olarak kalır.

Aklın gerçek bir aydınlanması, tüm insanlar için istemediği şeyi salt kendisi için isteme bencilliğine düşmez. Batı ussallığı özgürlük, eşitlik ve ilerleme gibi aydınlanma değerlerini yalnızca kendisi için istemiş ve insanlığın geri kalanını kendi idealleri uğruna sömürmüş ve salt bir araç olarak görmüştür. 'Öteki' insanların 'araç' olarak görülmesi aslında aklın bir araç olarak görülmesidir. Çünkü tek tek tüm insanlar insan ussallığının ve onurunun potansiyel taşıyıcıları ve temsilcileridir. *Batı sömürgeciliği, böylece, Batı ussallığının aklın kendisine ihanetidir.* Batının yayılcı eğilimi, Batı ussallığının kendi kendini bir yadsımasıdır. Batı ussallığının kendine ihaneti insanlığın aydınlanma değerlerine kuşkuyla yaklaşmasına yol açmış ve aklın egemenliği sorgulanma başlamıştır. Bu sorgulama en ileri evresine post-modern düşüncede ulaşmıştır.

Kavramsal düşünme Batı ussallığının gerçekliğe ulaşma yöntemini oluşturur. Epistemolojik olarak konuşursak, doğanın ve toplumsal fenomenlerin kavramsallaştırılması bu fenomenlerin özlerinin ele geçirilmesidir. Kavramda aynı 'şey' grubunun ortak nitelikleri soyutlanır. Bu yapısal ortak nitelikler bir şeyin özünü oluşturur. 'Öz' sel nitelikler, bu nitelikler olmaksızın bir şeyin kendisi değil de başka bir şey olduğu niteliklerdir. Başka bir deyişle öz, bir şeyi o şey yapan şeydir. Bu özün soyut düşüncede kavramsallaştırılması doğal ve toplumsal fenomenleri

sınıflara ayırır. Kavramlar aracılığıyla dünya türlere ve cinslere ayırır. Kavramsal düşünme kendinde içkin ve bütünsel olan fenomenleri ayırmaştırır ve birbirinden yalıtır. Bu yalıtılmış kendiliklerin doğası Batı Aydınlanmasının hedefidir.

Şeylerin doğası bilimsel kavramlarda ele geçirildiğinde bu kavramlar her türlü manipülasyona açık hale gelirler. Deney ve gözlem, böylece, bilimsel bilgi üzerindeki insani denetim yöntemine dönüşür. Bu denetim ve kontrol yoluyla kavramsal bilginin nesnelere herhangi bir ideolojinin ya da yaşama tarzının gereklerine göre düzenlenebilir. Bilimsel dünya görüşü bir kültürün doğaya ve topluma egemen olmasının aracı haline gelebilir. Batı aydınlanmasının rasyonel bir kültür yaratma ideali, bilimsel nesneliliği ve evrenselliği her türlü söylemin meşruluğunun temeli yapar. Batı ussallığının bu varsayımı Batıyı tüm söylem ve yaşam biçimlerinin yargılayıcısı konumuna yükseltir. Batı ussallığı kendisini doğanın efendisi ve tüm toplumları yöneten ya da belirleyen bir otorite olarak görmeye başlar. Dolayısıyla Batı için bilim hiçbir zaman salt bilim değildir. Kavramlardan genel yasalara ulaşmaya çalışan pozitivist insan bilimi anlayışının, Batı-dışı toplumlarca benimsenmesi, eğer bu benimseme bilinçli değilse, bu toplumları ister istemez Batı'nın yörüngesine sokar. Bu toplumlar kendi özlerini kavramlaştırıp bilimsel bilgi formu altında Batı'nın stratejik aklının hizmetine sunabilir. Öz bir kez kendi kullanımına sunulduğunda Batı ussallığı Batı-dışı toplumları dilediği gibi biçimlendirebilir, onları sınıflara, ırklara ve mezheplere ayırabilir. Bu bilim anlayışı insanlığı birleştirici ve ilerletici değil, ayırıcı ve gerileticidir. Bilim burada aydınlanmanın idealleri olan eşitlik, özgürlük ve ilerleme adına varolmamaktadır. Kısacası insan için varolmamaktadır. *Batının bilimsel aydınlanması bu yüzden anti-hümanisttir, insan-karşıtıdır.* Batı Aydınlanması kendi temellerine ihanet etmiştir derken, anlatmak istediğim şey budur. Bu ihaneti adlandırmaya cesaret edelim: 2. Dünya Savaşında ihanetin adı atom bombasıdır; ihanetin adı Irak'ın işgalidir; ihanetin adı Güneydoğu Anadolu'da yürütülen bölücülük söylem ve eylemleridir. İhanetin adı BOP projesidir. BOP projesinde bölücülük, katliam ve sömürgecilik bilimsel kavramlar arkasına, 'demokrasi' ve 'insan hakları' kavramları arkasına saklanmıştır.

Öte yandan, tarih 'bilim'i de içinde olmak üzere, insan bilimlerinin nesnel ve evrensel kavramlara ulaşamayacağı yönündeki post-modern düşünce ilk bakışta Batı ussallığının kendisine yönelttiği bir öz-eleştiri olarak yorumlanabilir. Gerçekten de nesnellik ve evrensellik kavramlarının giderek aklın kendisinin de bir yapıntı ya da kuruntu olduğu düşüncesi post-modern söylemin ana tezini oluşturur. Bu teze göre Aydınlanmanın aklı ve öznesi kurucu ilke değil, ama kurulmuş bir şeydir. Anlam aklın belirleniminde değildir, anlam dilin merkezsiz işleyişinin bir fonksiyonudur ve bu işleyiş insanın tüm etkinliklerine ön-gelir. Dilin özgür oyunu içinde yaratılan anlam rasyonel bir yöntem izlenerek bulgulanamaz. Çünkü her rasyonel yöntem daha şimdiden dil dizgesi tarafından kapsanmıştır. Bu durumda insanı *açıklamanın* (pozitivizm) ve *anlamanın* (hermeneutik) hiçbir nesnel ve evrensel yöntemi olamaz. Modernizm insanı genel yasaların belirlenimi altına alırken, post-modernizm insanı mutlak bir belirlenimsizliğe itmektedir. Nesnel anlamın olmadığı bir yerde yarguların doğruluğunun hiçbir nesnel ölçütü de yoktur. Bu yüzden, Post-modernizm için insan bilimleri ancak yorumlayıcı bir etkinlik olabilir. Üstelik bu yorumlama sürecinde hiçbir yorumun öteki yorumlara bir önceliği ya da üstünlüğü varsayılmaz. Yorumların bilgikuramsal eşitliği yaşam biçimlerinin ya

da dünya görüşlerinin politik eşitliği düşüncesini doğurur. Her yaşam biçimi kendi kurallarını ve değerlerini kendisi koyar, bu kuralların ve değerlerin doğruluğunun ve geçerliliğinin ölçütü yine kendisidir. Tüm değerler eşittir, doğruluk yereldir, hakikat görelidir.

Batı ussallığının hegemonyası karşısında ilk bakışta özgürleştirici görünen post-modern söylem gerçekte Batı tahakkümünü pekiştirir. Düşüncem şudur: Eğer tüm değerler görelî ise insan yaşamında nesnel ve evrensel olan hiçbir şey yoksa, hiçbir değer kendinde değerli değildir. Görelilik ilkesi hiçbir değer için kendinde değerli, hiçbir önermenin kendinde doğru olmadığı sonucunu doğurur. Tüm değerlerin değersizleştirilmesi, tüm hakikatin görelileştirilmesi ise nihilizmden başka bir şey değildir. Post-modernizmin insanı özgürleştirme savı insanın yitimiyle sonuçlanır. Değerlerin görelileştirilmesi birlikte yaşama kültürünü, kamusal yaşama kültürünü olanaksız kılar. Çünkü nihilist bir değerler alanında hiçbir değer belirleyici ve bağlayıcı olamaz. Ortak değerlerin yaratılmadığı bir ortamda toplumsal uzlaşma olamaz; değerler karmaşası kamusal alanın oluşturulmasına engel olur. Dolayısıyla post-modernizm Batı-dışı toplumlarda toplumların ve devletlerin çözülmesine yol açmaktadır. Toplumsal çözülme ise bir toplumu dışsal belirlenime ve giderek sömürülmeye itmektedir. Görülüyor ki modernizm gibi postmodernizm de Batı emperyalizmine bilgikuramsal temeller sağlayabilmektedir. Modernizm Batı kültürünün bilincini (ussal yönünü) temsil ederken; postmodernizm 'bilinç-altı'nı (us-dışı) yönünü temsil etmektedir. Her iki yön ise ölümle beslenen bir yaşamı temsil etmektedir.

Sonuç

Bilim kendinde olumludur. Olumsuz olan onun kötüye kullanımudur. Olumsuz olan kuramların epistemolojik ya da mantıksal sonuçlarının ideolojik amaçlara temel yapılmasıdır. Bu olumsuzluktan etkilenmemenin bir yolu tarih 'bilim'i de içinde olmak üzere insan bilimleri öğretiminin ulusallaştırılmasıdır. Bilginin ulusallaştırılması kendinde hakikatin ulusallaştırılması değildir, bu hakikati arayan insanların korunmasıdır. Bilginin ulusallaştırılması "bilgi olarak bilgi"yi değil, bilginin kullanımını kapsar. Bilginin ulusallaştırılması ulus-devleti ön-gerektirir. Ulus-devlet, böylece, toplumların gerçeklik arayışının garantisi ve önkoşuludur. Gerçeklik arayışı olarak bilim, gerçeği arama ve ifade etme özgürlüğünü varsayar. Ulus-devlet bu özgürlüğün baskı altına alınmamasının ve sömürgeleştirilmemesinin güvencesidir. Sömürmeyen ve sömürülmeyen insanlar toplumuna ulus, bu ulusun nesnel ya da kurumsal örgütlenmesine devlet dersek, ulus-devlet hümanizmin gerçek barınağıdır. Gerçek hümanizm ötekine yaşama olanağı sağlamakla, ötekini salt öteki olduğu için sömürmemekle, yayılcı olmamakla Batı hümanizminden ayrılır. Gerçek hümanizm, böylece, "Yurtta sulh, dünyada sulh" diyen hümanizmdir, Atatürk hümanizmidir.

KAYNAKÇA

- ALTUĞ, Taylan , *Dile Gelen Felsefe*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- BARRETT, William, *İrrasyonel İnsan*, (çev.: Salih Özer), Hece Yayınları, Ankara, 2003.
- DİNÇER, Kurtuluş, "Başkasını Anlama", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2003. C.20, S.1.
- GADEMER, Hans- Georg, "İnsan ve Dil", *İnsan Bilimlerine Prolegomena*, (der. ve çev.: Hüsametdin Arslan), Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.
- HEİDEGGER, Martin, *Varlık ve Zaman*, (çev.: Aziz Yardımlı), İdea Yayınevi, İstanbul, 2004.
- HEKMAN, Susan, *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik: Mannheim, Gademer, Foucault ve Derrida*, (çev.: Hüsametdin Arslan - Bekir Balkız), Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999.
- HOY, David Couzens, "Heidegger ve Hermeneutiğe Dönüş", *İnsan Bilimlerine Prolegomena*, (der. ve çev.: Hüsametdin Arslan), Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.
- KİSİEL, Theodore, "Geleneğin Vukubulması: Gademer ve Heidegger'in Hermeneutiği", *İnsan Bilimlerine Prolegomena*, (der. ve çev.: Hüsametdin Arslan), Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.
- MUNSLOW, Alun, *Tarihin Yapısökümü*, (çev.: Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
- ÖZLEM, Doğan, "Dilthey'in Tin Bilimlerini Temellendirme Sürecinde Epistemolojide Yaptığı Devrim", *Bilim , Tarih ve Yorum*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998.
- ÖZLEM, Doğan, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.
- PALMER, Richard E., *Hermenötik*, (çev.: İbrahim Görener), Anka Yayınları, İstanbul, 2002.
- ROSENAU, Pauline Marie, *Post-modernizm ve Toplumbilimleri*, (çev.: Tuncay Birkan), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2004.
- SARUP, Madan, *Postyapısalcılık ve Postmodernizm*, (çev.: Abdülbaki Güçlü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2004.
- TOOL, Andrus, "Wilhelm Dilthey On the Objectivity Of Knowledge In Human Science", *Trames*, 2007, 11, (61-56), 1.
- WACHTERHAUSER, Brice R., "Anlamada Tarih ve Dil", *İnsan Bilimlerine Prolegomena*, (der. ve çev.: Hüsametdin Arslan), Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.

SULTAN II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE BİR “ÇERKES TARİHİ” YAZILMASI GİRİŞİMİ

Mustafa ORAL*

Özet

Kafkaslar, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan itibaren Çarlık Rusyası ile Osmanlı İmparatorluğu arasında şiddetli bir mücadele alanı haline gelmiştir. Bu mücadelede Çerkesler, Osmanlı tarafını tutarak, Ruslara karşı amansız bir savaşım içine girmişlerdir. Kırım Savaşı'ndan sonra ise Ruslar, Kafkaslar yönünde kararlı şekilde ilerlemişler, diğer Kafkas kavimleri ile birlikte Çerkesleri de hâkimiyetleri altına almışlardır. Bunun üzerine yurtlarından ayrılmak zorunda kalan Çerkesler, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerine yerleştirilmişler, buralarda ulusal varlıklarını korumaya çalışmışlardır. İşte bu ortamda, 1882 yılında kaleme aldıkları kapsamlı bir Çerkes Tarihi tasarısı, gerek Osmanlı tarih yazımı gerekse Çerkes tarih yazımı açısından önemli bir girişimdir. Bu girişim, geleneksel Osmanlı tarih yazımı çizgisinde ve ümmetçi-milletçi nitelikte bir tarih anlayışının ürünü sayılabilir.

Anahtar Kelimeler: Çerkesler, Çerkes Tarihi, Kafkaslar, Osmanlılar, Ruslar.

Abstract

The Caucasian region, since 1774 Küçük Kaynarca Treaty, has become the struggle area between the Tsarist Russian and Ottoman Empire. In this struggle, the Circassians “Çerkes”, being in the side of the Ottomans, has been in struggle against the Russians. After the Crimean War, Russians has directed into the Caucasian, and taking under domination the Circassians with the other Caucasian tribes. Because of this, they were departed from their native land, they has been settled into the different region of the Ottoman Empire. They tried to maintain their national existence. In this condition, the draft of Circassioan historical written in 1882, has been important undertaking in the aspect of Ottoman and Circassian history written. This undertaking is the product of traditional Ottoman historical written and the aspect of people-national characteristic history.

Key Words: Circassians, Circassian History, Caucasians, Ottomans, Russians.

* Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (mustoral@akdeniz.edu.tr).

Giriş

Kuzey Kafkasya'nın Azak ve Karadeniz sahilleri ile bu sahillere yakın step ve dağlık bölge ahalisine Çerkes, bu bölgeye ise Çerkesistan adı verilmektedir. Türkler ile Çerkesler tarihte ilk olarak Hazar Türkleri zamanında karşılaşmışlar ve müttefik olmuşlardır. Hatta Hazar Türkleri'nin yardımıyla Çerkesler, 756'da Bizans'a karşı istiklallerini kazanmışlardır. Osmanlı Türkleri ile Çerkesler arasındaki ilişkiler ise "Moskof" tehdidine karşı Çerkeslerin Osmanlı yardımına başvurması ile başlamıştır. Zaten, bu sırada Çerkesler Kırım Hanlığı'na bağlı bulunuyordu. Çerkesler, İslamiyet'le, VII. yüzyılda Araplar sayesinde tanışmış olmakla beraber, İslamiyet'in Çerkesler arasında yayılması XIV. yüzyılda Kırım Hanlığı yoluyla olmuştur. Osmanlı Türkleri ile Çerkesler arasındaki müttefiklik duygusunu pekiştiren bir diğer etken ise Çerkeslerin Osmanlı Hilâfet makamına bağlanması yoluyla olurken, bu önemli müttefik Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkas siyasetinin de temelini teşkil etmiştir¹.

Osmanlı Türkleri ve Çerkesler

Çerkesler hakkındaki ilk elden bilgilerin gezginlerin eserlerinde verildiği görülmektedir. Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi, 1660'lı yıllarda gezip gördüğü Kafkaslar, dolayısıyla Çerkesler hakkında ilginç gözlemlerde bulunmuş; Çerkes lisanı hakkında ise kendisine göre şu ilginç saptamada bulunmuştur²: "Bu dünya seyyahı, insanlarla sohbet eden yalnız bilmeyen aciz kul, ben Evliya elli bir senede yedi iklimde on sekiz padişahlık yere ayakbastım. Her diyarın lisanıyla konuşmak için onların açık ve güzel sözleri, beyitleri ve şüirleriyle yüz kırk yedi lisanın hepsini gayet güzel yazdım ama bu Çerkes lisanı gibi saksığan sadalı lisanı yazamadım. Ama gayretimle o lisanı da kaderin verdiği imkânlarla yazarız... Kendilerine mahsus bir lehçeleri var. Gramerleri yoktur. Onun için kaleme gelmez vessalam..." Gerçekten de, Çerkeslerin kendilerine özgü bir gramerleri olmadığı gibi, bir alfabeleri de bulunmuyordu. Bu konudaki ilk çalışmalar 19. yüzyılda çeşitli ve dağınık denemeler şeklinde başlamıştı. 20. yüzyılın başlarında (1925) Latin harfli bir alfabeyle sahip olmuşlar, ancak bu fazla uzun sürmemiş, 1939 yılında Kiril harfli bir yazıya geçmişlerdir³.

Evliya Çelebi, Çerkeslerin kendilerine özgü bir yazım sistemlerinin olmamasının nedenini, Araplara kızgın olmalarına, bunun da etkisiyle Tatarlar ve Gürcüler ile karışmalarına bağlamaktadır. Bunun belki bir dereceye kadar etkisi olabileceği Kafkas bilginlerince de kabul edilmekle birlikte, Çerkesce'nin telaffuzunun gerçekten zor bir lisan olmasının yanısıra pek çok lehçeye ayrılması da önemli bir neden olarak görülmektedir. E. Çelebi, Çerkes diyarında hırsızlık etmeyenlere,

-
- 1 Mirza Bala, "Çerkesler", *İslam Ansiklopedisi*, C.III, İstanbul, Millî Eğitim Yayınları, 1977, s.s.375-385.
  - 2 *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C.VII, (sad.: T. Temelkuran, N. Aktaş, M. Çevik), İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1980, s.458.
  - 3 Bala, *a.g.m.*, s.379.

“yiğit değildir” diye kız verilmediğini, bu nedenle, Çerkesistan’da hırsızlığın bir sosyal gerçeklik olduğunu belirterek, bu konudaki maharetlerini ve misafirperverliklerini ise şöyle anlatmaktadır⁴: “*Hâlâ işleri, güçleri birbirlerinin köylerini ve konaklarını vurup geçinmektir. Öylesine hırsızdırlar ki gözden sürmeyi çalarlar, göz yerinde kalır. Ta bu derece haramidirler. Ama misafirlerinin bir hardal tanesi uğruna ölürlər. Herkes konuğunu yedirir, içirir, misafirperverlik ederek gideceği köye kadar götürür...*”. Evliya Çelebi’nin yukarıdaki anlatımından Çerkeslerin sirkate düşkün bir kavim olarak tanındığı, bunun da Osmanlı dünyasında genel kabul gördüğü anlaşılmaktadır.

Bu yaklaşımın yetkin bir tarihçi olan vakanüvis Ahmet Cevdet Paşa’ya da kaynaklık etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Tanzimat döneminin bürokrat ve tarihçisi Ahmet Cevdet Paşa, 1880’li yılların ortalarında yayınlanan Tarih’inde, “Özet olarak Kafkas halkının çoğu Müslüman olup güneyden ve kuzeyden hücum eden İran ve Rusyalıların tesiri altında kalmışlarsa da çok defa Padişah’ın himayesine mazhar olmuşlar ve Osmanlı hilâfetini kabul ederek Devlet-i Aliye’ye meyletmişlerdir”⁵ diye yazıyordu. Bir de kısa bir “Kırım ve Kafkas Tarihçesi” (1307) yazan Cevdet Paşa, aynı eserinde “Ruslardan asla korkmazlar” dediği Çerkeslerin, “Devlet-i Aliye hizmetine lâıyk ve acayip mahlûklar” olduğunu belirtiyor, bu acayipliklerinin başında ise hırsızlık, kölelik, vurgunculuk gibi özelliklerini sayıp döküyordu⁶. Bu yargıların Batılı yazarların Çerkesler hakkındaki düşüncesiyle paralellik içinde olduğu görülmektedir⁷. Bunun, Batının oryantalist yaklaşımın etkisi altında oluştuğu söylenebilir.

Kendilerine “Adıge” (Hemşehrî) diyen Çerkesler, kendilerine atfedilen olumsuz yargıların doğru olmadığını tarihen ortaya koymak amacıyla, Osmanlı-Çerkes ilişkilerinin en dostâne dönemi sayılan II. Abdülhamit devrinde “mükemmel” bir Çerkes tarihi kaleme almak için harekete geçtiler ve bunun için bir layiha hazırladılar⁸. Bu layihada yer alan ifadelerden, layihanın 1882 sonlarında (Muharrem 1300) kaleme alındığı, 1883 başlarında ise basılıp yayımlandığı anlaşılmaktadır. Bu layihanın esprisi, Çerkeslerin, Batılıların ileri sürdüklerinin aksine, medenî bir kavim olduğu esas tezini işleyerek medenî dünyaya göstermek olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten de, 1878 Berlin Antlaşması’nda, Kırım Savaşı’ndan, özellikle 1864’ten itibaren Rusların Kafkasları istilâsı karşısında, Kafkas ellerinden göçüp yoğun olarak Osmanlı ülkesine sığınan Çerkeslerin, Kürtlerle birlikte, Ermenilere karşı taarruzunun durdurulması kayıt altına alınmıştı⁹. Bu hüküm, Çerkeslerin, Osmanlı Birliği içindeki gayri-müslim azınlıklar açısından olumsuz bir şekilde değerlendirildiğinin önemli bir göstergesidir.

Osmanlılar açısından Çerkesler, âdeta bütün bir Kafkas politikasını temsil ediyordu. Bunun için Osmanlılar, Rusların Kafkasya üzerinden Anadolu’ya inmesinin önüne geçmek için, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan sonra Çerkeslerle

4 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C.VII, s.459.

5 *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, C.I, (düz. ve sad.: S. Irmak ve B. K. Çağlar), İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1973, s.227.

6 Cevdet Paşa, *Tarih*, C.I, s.s.232-236.

7 Örneğin aynı tarihli şu iki kitaba bkz: J. A. Longworth, *A Year among the Cricassians*, London, 1840; J. S. Bell, *Journal of a Residence in Circassia during the Years 1837, 1838, 1839*, London, 1840.

8 *Çerkesistan Tarih-i Umûmiyesinin Sûret-i Tanzîmine Dair Lâyihadır*, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1301, 10 s. (Bu layiha Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü kitaplığında bulunmaktadır).

9 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (1876-1908)*, C.VIII, 3. Baskı, Ankara, TTK Yayınevi, 1988, s.77.

sıkı ilişkiler kurmuştur. 1846'da yayımlanan Rusça-Çerkesce Sözlük'ün önsözünde Çerkesler, Kafkaslarda yaşayan bütün "Dağlı Kavimler" in sembolü gibi takdim ediliyordu¹⁰. Burada bahsi geçen "Dağlı" (Maarulal) sözcüğü, aslında Avarlar için kullanılan bir deyimdir. Ruslara karşı uzun süre direnen İmam Şamil'in Avar aslından bir kahraman olduğunu biliyoruz. Bu mücadelesinde Şamil, hem Çerkesleri hem de Çeçenleri yanında bulmuş bir Kafkas kahramanıdır. Şeyh Şamil'in Ruslar karşısında gerilemesi ve başarısızlığa uğramasından sonra, Çerkesler ile birlikte bütün Kafkas kavimleri Rusların egemenliği altına girmeye başlayınca, Türkiye'ye yoğun ve dramatik bir Çerkes göçü yaşanmıştır¹¹. Osmanlı ülkesine göçen Çerkesler, Osmanlı hükümeti tarafından stratejik önemi haiz bir şekilde iskân edilmiştir. Örneğin, Ermenilerin yoğun olarak oturdukları bölgelere yakın yerlerde, sözcüğü Erzurum, Sivas, Çorum, Çankırı, Adapazarı, Bursa ve Eskişehir'de iskân edilmiştir. İşte Çerkesler, Rum ve Ermeni halkının yoğun olarak yaşadığı ve kimi zaman Kürtlerin rahatsızlık çıkardığı yerlere yerleştirilmiştir¹².

Çerkesistan Tarih-i Umûmiyesinin Sûret-i Tanzimine Dair

İşte, "mükemmel" bir Çerkes Tarihi yazımına ilişkin 1882 senesi sonlarında kaleme alınıp 1883 yılı başında bir nüshası Padişaha sunulan bu layiha, böyle bir ortamda kaleme alınmıştır. Ancak o günden bugüne bütün Kafkaslar ve Kafkas halkları hakkında Türkçe'de kapsamlı bir inceleme henüz kaleme alınmış değildir. Ancak yine de Osmanlı Kafkasları hakkında Türkiye'de ve Batı'da çok sayıda çalışma yapılmış olduğu bilinmektedir. Batılı veya Türk bilginler tarafından yapılan bu çalışmaların genelini ise tarihsel olmaktan çok, etno-santrik yaklaşımlı yapıtlar oldukları görülmektedir. İşte, böylesi bir ortam içinde yazımına teşebbüs edilen "mükemmel" bir Çerkes Tarihi, layihanın yayımlanmasının üzerinden uzun bir zaman geçmesine karşın bir türlü kaleme alınamadığı gibi, somut adımlar da atılamamıştı. Yine Padişah II. Abdülhamit'in saltanatı döneminde kaleme alındığı anlaşılan ve Hüdâvendigâr (Bursa) vilâyeti ile Eskişehir'de Cırık Ahmet ve Abaza Nogay Zok (?) ve sair beyefendilere hitaben kaleme alınan bir belgede bu konuda aynen şunlar yazılıdır:¹³

"Şimdiye kadar tertîb ve neşrine muvaffakiyet hâsıl olamıyan Çerkesistan Tarih-i Umûmîsi'nin vücuda getirülmesi gayet ehemmi ve bunun husûlü için ihtiyacât-ı müel ve 'asra vâkıf olan mütehayyızân-ı Çerkesenin (Çerkeslerin ileri gelenlerinin) arzusu muhakkaktır. Bu tarihin derece-i lüzumu herkesçe bedihû olduğundan burada tafsilât itâ'sına hacet görülmedi. İşte bu kerre yümnehü'l-kerîm bu maksad-ı mühimme cidden teşebbüs edilerek tarihin sûret-i tanzimine dair sûret-i mahsûsada yapılan ve bir nüshâsı leffen (ekli olarak) gönderilen tarifnâme mucibince (gereğince) bu tarihin tanzimine mübaşeret olunmuş (girişilmiş) ve melfûf pusula mantûkunca erbâb-ı iktidardan [bir] heyet-i müel-

10 Adolf Borje, *Kafkasyalı Dağlı Kavimlerin Kısa Tasfiri*, (çev.: Murad Papşu), Ankara, Kafkas Derneği Yayınları, 1999, s.35 (Bu kitap ilk defa 1858 yılında basılmış olup sonraki yıllarda pek çok baskısı yapılmıştır).

11 Çerkeslerin Kafkasya'dan göçleri hakkında ayrıntılı bir toplu çalışma için şu kitaba bkz: *Çerkeslerin Sürgünü: 21 Mayıs 1864 (Tebliğler, Belgeler, Makaleler)*, Ankara, Kafkas Derneği Yayınları, 2001.

12 Yalçın Küçük, "Çerkes", *Sırlar, Yazı-Görüntü-Ses (YGS) Yayınları*, 2001, İstanbul, s.s.97-98.

13 *Ank. Üni. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi*, Kutu Nu.10, Gömlek Nu.53, Belge No:53.

life teşkîl ve Babîali altında Ebu's-Suud Efendi caddesinde kain 34 numrolu idarehânedede içtima eylemekte bulunmuştur. Artık bu maksadın sûrat-i husûlüne lüzumu kadar paranın tedarik olunamamasından başka bir mâni' kalmamıştır ki bu da levâzım-ı medeniyeye vâkîf ve saye-i âli-i cenâb-ı tâcîdârâde i'âneye mukadder ricâl-i Çerakesenin kesretine binaen bir şey demek değildir. Binaenaleyh hazâ (bu) hâ'iz oldukları hâmiyet-i müselleme-i vatanperverîlerine (ulusal şeref ve haysiyetleri herkesçe kabul olunan vatan-severliklerine) nisbetle pek cüz'î olmak üzere tensîb edilen (uygun bulunan) ve melfûf bilette muharrer (yazılı) bulunan paranın sûrat-i mümkinine ile sû-yı acizânemize yetiştirilmesini temenni ve daha ziyade i'âneye himmet buyurdıkları halde ayruca bilet gönderileceğini beyân eder ve bir de orada mevcût olan ümerâ-yı Çerakeseye tefhimât ve teşrifât-ı mukteziye icrasıyla umûmundan ahz ü cem olunabilecek (toplanabilecek) paranın dahi bileti ba'dehu gönderilmek üzere defteriyle beraber irsâl buyurulmasını niyâz eyleriz."

Bu son girişimin de önceki gibi sonuçsuz kalmış olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, belgenin satır aralarında söz konusu girişime ilişkin önemli bilgiler bulunmaktadır. Bir kere, bu tarih eserinin, Çerkes seçkinlerinin girişimiyle yazılmak istendiği; ikincisi, bu girişim için bir yazar kurulu oluşturulduğu, Babîali'de Ebussuud caddesinde 34 numaralı yerde bir yönetim merkezi kurulduğu ve burada düzenli toplantılar yapılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Üçüncüsü, bu yolda bütün hazırlıklar yapıldığı, geriye sadece para sorunu kaldığı; bu sorunun da Padişah ile Padişah'ın çevresinde bulunan varlıklı Çerkeslerin yapacakları yardımlar sayesinde aşılacağı belirtiliyor. Ancak, bu arada İmparatorluğun çeşitli yerlerinde oturan duyarlı Çerkeslerin bu girişime katkıda bulunmaları için harekete geçildiği, bunun için de bu girişime maddi destek sağlamaya yönelik organizasyonlar yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmalar, Osmanlı Padişahı'nın parasal desteğinin yanı sıra Eskişehir ve Bursa gibi Çerkes nüfusunun yoğun olduğu yerlerden alınan destekle yapılmaya çalışılmıştır.

Oldukça kapsamlı olduğu görülen bu layihanın hemen başında, bu tasarının özetinin Padişaha dahi sunulduğu, bu girişime Padişahın bilgisi dâhilinde başlandığı önemle belirtiliyordu. Bu layiha, uzun bir girişten sonra "Müessisler", "Müellifler", "Muharrirler ve Mütercimler", "Layihanın Hulâsası" ile "Hâtime" alt başlıklarından oluşmaktadır. Layihanın giriş bölümünde, böyle bir eserin yazılmasına girişilmesinin gerekçesi şöyle açıklanıyor:

"[Batılılar tarafından yapılan] Neşriyât-ı kâzibe-i gaddârânenin bu derece ilerlemesi aleyhinde söz söylenen sâ'ir milelin müdâfa'ası misullû Çerkesler tarafından bir müdâfa'a-i muktedirâne-i mulukâne ve Çerkesistanın her ahvâlini hakkiyle bildirir neşriyât-ı müstakimâne ile mukâbele ve müdâfa'aya himmet eden olmamasından neş'et etmiştir. Binâen'aleyh hazâ delâ'il-i kat'iyeye ile şu isnâdât ve müfteriyât-ı vâkı'anın külliyyen redd ve ibtâlîne ve Çerkesistanın her mevâki' ve arzâsine ve Çerkeslerin menşe' ve âdât ve ahlâk ve edebiyât ve ef'âl ve mu'âseret ve mu'âmelat-ı câhiliyye ve şer'iyeye ve vukû'ât-ı harbiyelerine dâir mükemmel bir Çerkesistan tarih-i umûmiyesinin tertîbi ve neşrine nihâyet derecede sarf-ı himmet eylemek bugün ale'l-umûm ricâl-i Çerâkiseye farz olmuştur. Çünkü bugün Çerkesler aleyhinde bulunan Avrupa efkâr-ı umûmiyesinin Çerkesler lehinde bi-hakkın ta'dîl ve tahvîline (tamamıyla düzeltilip değiştirilmesine) ve an-be-an mahv ve münkarız olmakta

(tükenmekte) olan kavmiyet ve 'asabiyyet-i Çerkesiyyenin muhâfaza ve ihyâsına bu tarih yardım edecek ve belki bir mukaddeme-i müstakile olabilecektir."

Bir nüshası Padişaha da sunulan layihanın "Çerkesistan Tarih-i Umumiyesi'nin Sûret-i Tanzîmine Dair Hulâsadır" başlıklı özetinin yer aldığı kısmı (Md. 12-18) aynen yayınlıyoruz:

"Tanzîm olunacak tarihin nâmı (Çerkesistan Tarih-i Umûmiyesi) olub elsine-i ecnebiye üzere yazılmış olan her tarih tetebbû' ve tahkîk ve Çerkes ihtiyârlarının ma'lûmât ve ifâdât-ı şifâhiyeleri istima' edilerek destres olunabilecek ma'lûmât-ı sahîhaye nazaran Kâfkâsya kıt'âsının kâffe-i mevâkî' ve hudûd ve arâzisinden ve Çerkeslerin menşe-i hakîkisinden bed'an ile bin üç yüz sene-i hicriyesi muharremine kadar getürelecektir". (M.12)

"Bu tarih her biri lüzûmu kadar fusûl ü envâ'ı (bölüm ve konuları) şâmil olmak (kapsamak) üzere üç kısım üzerine tertîb olunacaktır (düzenlenecektir)". (Md. 13)

"Birinci kısımda Kâfkâsya kıt'âsının coğrafyasıyla Çerkeslerin ibtidâ Çerkezistâna nereden ve ne vechile gelüb ne sûretle tavattun eyledikleri (yurt tuttukları) ve ol vakit köleye mâlik olub olmadıkları ve mâlik idiler ise kölelerine ne vechile mu'âmele eyledikleri ve ol vakit insan satub satmadıkları ve zemân-ı câhiliyedeki sâ'ir idâre-i umûmiyeleriyle andan sonra İslâmiyetlerine kadar ne sûretle yaşadıkları ve usûl-i harbleri ve i'tikâdları ve ol vakit oralarda esir sirkat olup olmadığı (esir satılıp satılmadığı) ve usûl-i münâkehe ve izdivac (nişan ve evlenme şekilleri) ve edebiyât ve mu'aşeretleri ve sâir ahvâl-i husûsiye ve umûmiyeleri lüzûmu kadar fusûl ü envâ'-ı münkasim olarak irâ'e edilecektir." (Md. 14)

"İkincisinde ibtidâ İslâmiyet'in Çerkezistâna ne vâsita ve sûretle dahil ve intişâr eylediği ve bu esnâda ne gibi vekâyî'e tesâdüf olunduğu ve İslâmiyetden sonra Çerkezistânda kaç türlü usûl-i idâre görüldüğü ve kabâilin müte'addid nâm ve unvâna sûret ve sebep-i inkisâmıyla cihet-i idârenin derece-i tefâvütü ve sûret-i ekl ü şürbleri ve usûl ü vukû'ât-ı harbiyeleri ve usûl-i münâkehât ve izdivâc ve edebiyât ve mübâşeretleri ve sirkatın derecesiyle sârikler (hırsızlar) hakkında ne mu'âmele câri olduğu ve hukûk-ı umûmiye ve husûsiyenin ne sûretle muhâfaza edilmekte idüğü da'âvinin ne vechile fasl ü rû'yet olunduğu ve o asırlarda kölelerine ne vechile mu'âmele eyledikleri ve kan gütmek mes'elesinin sûret-i esbâbı ve insan satmak husûsunun ne sûret ve esbâba binâ-i tevsî' eylediği ve hangi tarihte İstanbul'a insan satmağa başladıkları ve buna en evvel kimin sebep olduğu ve kölelerine vâkî' olan mu'amelelerinin şer'î-i şerîfe muvâfık olub olmadığı ve Kırım Muhârebesinden Çerkeslerin siyâseten istifâde edememelerinin esbâbı ve ahvâl-i husûsiye ve umûmiye-i sâ'ireleri kezâlik lüzûmu kadar füsûl ve envâ'-ı münkasim olarak gösterilecektir". (Md. 15)

"Üçüncüsünde hicrete sebebiyet veren ahvâl ile ne vechile hicret olunduğu ve esnâ-yı hicrette tesâdüf olunan ahvâl-i mu'amelat ve hicretten maksad ne olduğu ve hicretten sonra görülen mu'amelat ve burada Çerkesler de sirkatin çoğalmasına sebep olan ahvâl ve Çerkesler'in ötekine berikine serd tanınmalarının esbâbı ve muhârebe-i âhire (93 Harbi) nihâyetine kadar Çerkesler'e ecânibin eylediği müftereyât ve istinâdâtla (iftira ve yakıştırmalarla) bundan maksadları ne olduğu ve bir daha avdet edememek üzere Rûmilî'nden hicret etdirilmelerinin esbâbı beyân olu-

nacak ve her kısım ve fasıl ve nev'i tevârih-i atıkanın (eski tarihin) delâil-i makbûleye müstenid bulunan ibârâtına ve yahud kavânîn-i tabi'iyeye ve ihbârât-ı ma'kûleye ve l-hâsıl berâhîn-i muhîta-i muknî'aya müstenid olacaktır". (Md. 16)

"Herkesin bu uğurda vukû'a gelen i'âne mesâ'isi muhabbet-i milliyesi için güzel mizân ü mikyâs (ölçü) olacağından tarihin hâtimesinde bir cedvel-i mahsûs tanzim ve tertib edilerek himmât-ı vâkı'a 'alü's-sâmî tahrir ve teşrih edilecektir (açıklanacaktır)". (Md. 17)

"Onuncu madde mücibince Dersa'âdet'de mevcûd mü'essisîn ve mü'ellifin cânibinden ladü'l-istişâre (danışarak) devletlü übhettü Hayreddin Paşa hazretlerinin imzâsı ma'ü'l-iftihâr (iftiharla) kabûl olunmuş olduğundan muvâfakat-ı fehîmâneleri (anlayışlı olurları) ricâ edileceği gibi mü'ellifin-i silkine (yazarlar arasına) sa'âdetlü Ahmed Midhat Efendi Hazretleri dâhil olmuş ve üçüncü madde mücibince idâre-i müdürîyete tûfengî-i cenâb-ı şehriyârî mîralay izzetlü Ahmed Beyefendi'nin ve altıncı madde mücibince mü'ellifler hey'eti riyâsetine umûm muhâcirin müfettişliği başkâtibi izzetlü Râşid Bey'in intihâbı ve dördüncü madde mücibince idâre müdürîyeti vekâletiy-le mü'ellifin riyâseti mu'âvenetine dahi Kosova vilâyeti a'sâr nâzır-ı sâbıkı izzetlü Hursîd Efendi'nin nasbî tensib edilmiştir (uygun görülmüştür)." (Md. 18)

'Mükemmel' Bir Çerkes Tarihi Şöyle Yazılır !

Yazılması tasarlanan Çerkesistan tarihinin Osmanlı-İslâm tarih anlayışı çizgisinde olduğu, yukarıda özeti verilen layihadan açıkça anlaşılmalıdır. Bu çalışmada Osmanlı tarih yazımı açısından oldukça önemli ve orijinal bir belge olduğunu düşündüğümüz işbu layihayı aynen yayınlayarak Osmanlı tarih yazımı literatürüne mütevacı bir katkıda bulunmak istedik. Ancak layiha, epeyce uzun ve kapsamlı olduğu için yalnızca özetini vermeyi tercih ettik. Bu makalede, Osmanlı ülkesinde önemli bir etkinliğe sahip Çerkeslerin kapsamlı bir tarih yazmak yolunda söz konusu layihanın çevirisini yaparak Osmanlı-İslâm tarih anlayışı açısından analiz etmeye ve Osmanlı tarih yazımının tarihindeki yerini belirlemeye çalıştık.

Layihanın kısaca tahlilini yapacak olursak, öncelikle, yazılması planlanan Çerkes Tarihi'nin İslâmî bir yaklaşımla kaleme alınmak istendiği, dolayısıyla teleolojik nitelikli olduğu görülmektedir. Sonra, "ahlâfa güzel bir muhakeme ve ibret tarikini göstermek" amacıyla kaleme alınmak istenmiştir. Son olarak da, Çerkeslerin, "kendi kavmiyet ve memleketleri hakkında henüz mükemmel bir tarihe malik olmamaları", böylesi bir tarihin yazılmasını zorunlu kılmıştır. Gerçi, Kafkaslara ve Kafkas kavimlerine ilişkin ecnebî tarihlerinde mebzul miktarda bahis mevcut ise de, bunlar, bazı yanlış anlayışlarla doludur. Bunların başında, Batıların, "Çerkeslerin vahşi ve gaddar ve terbiyeye gayri kabil bulduklarına dair" düşünceler gelmektedir. Bu yanlış görüşlerin, Çerkeslerin karakteristik özelliklerinin 'her iki tarafça dahi meçhul olması'ndan kaynaklanmış olduğu anlaşılmalıdır.

Kısacası, Çerkesistan Tarih-i Umûmiyesi'nin yazılması tasarısına tepkisel bir hareketin sonucunda teşebbüs edildiği anlaşılmalıdır. Bu teşebbüsten birkaç yüzyıl evvel Çerkeslerin kökenine ilişkin Arapça bazı şeyler kaleme alınmış ise de, bunların "vukufsuzluk hasebiyle", çoğunlukla peşin hükmün mahsulü olmaktan öteye gidemediği anlaşılmalıdır. Batılı yazarlar ise, bütün Kafkas kavimlerini Çerkes

zannetmişler ve olumsuz peşin hükümlerle değerlendirmişlerdir. Bu peşin hükmün başında, Çerkeslerin insan alıp satmaları, hırsızlığa, vurgunculuğa, soygunculuğa mübtela sanılması, tabiat olarak sert tanınmış olmaları gibi konular bulunmaktadır. Bu sonuncu hüküm, önceleri “esasen bir kaide-i mahsusa-i şer’iyeye tabi” iken, sonraları çığırından çıkmış ve Çerkeslerin kötü tanınmasına neden olmuştur. Bu yanlış kanaati düzeltmek ve “mükemmel” bir Çerkes Tarihi yazmak, Çerkes büyüklerine âdeta farz olmuştur. Demek ki bu tarihle, esasen Çerkeslerin “medenî” bir tarihi yazılmış olacak, en azından Çerkeslerin “barbar” (bedevî) olmadıkları ortaya konulacaktı.

Çerkesistan Tarih-i Umumiyesi yazılırken, yabancı dillerde yazılmış Kafkaslar ve Çerkesler hakkındaki bütün tarihî eserlerin incelenerek ve Çerkes büyüklerinin bilgi ve ifadeleri toplanarak, “Kafkasya kıtasının kaffe-i mevâki’ ve hudûd ve arazisinden ve Çerkeslerin menşe’-i hakikisinden” başlayarak hicri 1300 senesi muharremine, yani 1882 sonuna kadar getirilecekti. Üç kısımdan oluşması planlanan bu tarihin birinci kısmında; Çerkeslerin bugünkü Kafkasya’daki ülkelere gelip yerleşmelerinden¹⁴ İslâmiyet’le tanışmalarına, yani Arapların Kafkasları istilâsına kadar olan süreç; İkinci kısımda, İslâmiyet’in Çerkesler arasında yayılmaya başlamasından Kırım Savaşı’na kadar olan dönem; üçüncü kısımda ise, Kırım Savaşı’ndan, özellikle, Kafkasya’dan başka yerlere büyük Çerkes göçünden Berlin Antlaşması’na kadar olan devre ele alınmaktadır. Bu kısımların her birinde Çerkeslerin her türlü tarihi ele alınıp işlenmesi planlanırken, üçüncü kısımda Çerkeslerin Kafkasya’dan başka yerlere göçünün ayrıntılı tarihi üzerinde durulmak istendiği ve ayrıca, özellikle 93 Harbi’nden sonra Batılıların Çerkesler hakkındaki peşin hükümlerinin nedenleri üzerinde durulmak istendiği anlaşılmaktadır.

Bu tasarının son kısmı Çerkes diasporası tarihi gibi bir düşünceyi anımsatmaktadır. Çerkeslerin nereden gelip de bugünkü “Çerkesistan” denilen bölgeye yerleştikleri henüz tam olarak aydınlatılamamakla beraber, M. Ö. VI. yüzyılda Karadeniz’in bütün doğu sahillerini işgal etmekte oldukları söylenmektedir. Çerkeslerin, kuzeyli ve güneyli (Akdeniz) iki kavmin karışmasından meydana geldiği tahmin edilmektedir¹⁵. Bu nedenlerle erken dönem Çerkes tarihi hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Çerkesler hakkındaki ilk çalışmalar ise daha çok etnografik niteliktedir ve 18. yüzyıl sonlarında kaleme alınmaya başlamıştır¹⁶. II. Abdülhamit dönemindeki bu çalışmanın asıl amacının bunun ortaya konulması çabası olduğu ve ulusal bilincin canlı tutulmaya çalışıldığı, bunun için’se tarihe başvurulduğu anlaşılmaktadır.

Çerkes tarih anlayışının ise ümmetçi-milletçi bir çizgide olduğu görülmektedir. Bu planda, insanlık tarihinin Hazreti Âdem ile başlatılması ve Çerkes Tarihi’nin dönemlere ayrılmasında izlenen yöntem ve yaklaşım modelinin İslâm tarih anlayışı

14 Bkz: Aytek Namitok, *Çerkeslerin Kökeni*, 1. Kitap, (çev.: Aysel Çeviker), Ankara, Yayınları, 2003 (Bu eser ilk defa 1939 yılında Paris’te “Origines des Circassiens” adıyla basılmıştır); Alexandre Grigorianz, *Kafkas Halkları: Tarihî ve Etnografik Bir Sentez*, (çev.: Doğan Yurdakul), İstanbul, Yeni Binyıl Yayınları, t.y.

15 Bala, “Çerkesler”, s.381.

16 Çerkeslerin Osmanlı ülkesinde iskânı önemli bir konu olmuştur ve bu göç, Osmanlı ülkesinde önemli bir Çerkes diasporası oluşumuna yol açmıştır. Bu sürgün olayı ise Çerkeslerin, Yahudiler ve Filistinliler ile bir arada değerlendirilmesine yol açmıştır. Bunun için 11 nolu dipnotta belirtilen eserdeki bildirilere bakınız.

çizgisinde olması, buna önemli bir kanıttır. Bunlara ilâveten, Çerkesler aleyhindeki “bâtlı” yargıların tashih edilmesi gayreti, Hıristiyanlık âlemini karşısına alan bir tarih anlayışını mevzu bahis kılmaktadır. Bu yaklaşım, aynı zamanda Avrupa merkezli tarih anlayışına karşı bir tepkidir. Çerkeslerin insan ticareti yaptıkları hükmüne karşı İslâmın hükümlerinin öne sürülerek savunulması, buna bir diğer örnektir. Çerkeslerin başkaları tarafından olumsuz olarak görülen bazı özelliklerinin ise, tarihsel koşulları içinde değerlendirilmesi ve gerçekleri yansıtmadığının vurgulanması, Çerkes ulusal tarih yazımı yönünde dikkate değer noktaldır.

Bu tarih yazımı tasarısı içinde iktidarla ilişkilere de ayrıca dikkat edildiği anlaşılıyor. Öncelikle, kurucu ve yazarlar arasında İstanbul’da bulunan “übbehetlü” Hayrettin Paşa’nın imzasının kabul edildiği, yazarlar kuruluna tarihçi yazar olarak “saadetlü” Ahmet Mithat Efendi’nin dâhil edilmesi, müdürlük makamına “izzetlü” Miralay Ahmet Efendi’nin, yazarlar kurulu başkanlığına ise Umûm Muhâcirin Müfettişliği başkâtibi “izzetlü” Raşit Bey’in seçilmesi ve son olarak, yazarlar kurulu başkan yardımcılığına Kosova Vilâyeti eski Aşâr Nazırı “izzetlü” Hurşit Efendi’nin seçilmesi önemlidir. Böylesi kapsamlı bir Çerkes Tarihi yazımında tarihçi-yazar olarak görev verilmesi düşünülen veya bu layihanın hazırlanmasında katkısı bulunan Çerkes aydınların adlarının belirtilmemesi anlamlıdır. Layiha sahiplerinin, yukarıda belirtilen seçkin kişiler yoluyla iktidar katında kabul görmek istedikleri anlaşılmaktadır. Ne ki, o sırada Osmanlı aydın ve tarihçileri içinde gerçekten seçkin bir konumu bulunan Kafkas kökenli Mizancı Mehmet Murat Bey’in gözardı edilmesi de anlamlı görünmektedir. Çünkü bu sırada Mizancı Murat, “devrimci” bir aydın olarak tanınıyor, bu nedenle iktidar tarafından pek de tasvip edilmiyordu. Mekteb-i Mülkiye’de verdiği dersler de Abdülhamit’in adamları tarafından dikkatle izlenip jurnal ediliyordu¹⁷.

Kısacası, böylesine kapsamı geniş tutulan ve iktidar tarafından da destek verilen önemli bir projeye, Kafkas kökenli aydın bir tarihçi yazarın alınmaması önemli bir eksiklik sayılabilir. Dolayısıyla, bu kapsamlı tasarının Osmanlı iktidarı ile uyumlu bir çalışmanın sonucunda ve Osmanlı-İslâm tarih anlayışı çerçevesinde kaleme alınmış olduğu anlaşılmaktadır. Yazar kadrosunun da buna göre tanzim edilmesi, yani konunun uzmanından çok siyasal tutumun belirleyici olduğu söylenebilir. Bu nedenle olsa gerek, bu şaşalı tasarı II. Abdülhamit iktidarının tarihe karşı olumsuz bir tutum takınması üzerine gündemden düşmüştür. 1890’lı yılların başlarında II. Abdülhamit yönetimi iktidara karşıt bir tutumun oluşumuna zemin hazırladığı gerekçesiyle, önce tarih derslerini, ardından da felsefe öğretimini ilköğretimden başlayarak bütün öğretim kurumlarından kaldırmaya başlamıştır¹⁸. Bir süre sonra da tarih yayınlarını sıkı bir denetim altına almaya çalışmıştır. Bu gelişmenin de etkisiyle olsa gerek söz konusu tasarıyı gerçekleştirecek ortam ve koşullar ortadan kalkmıştır.

17 A. İ. Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, (yay. haz.: A. Kabacalı), İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s.s.30-31. Mizancı Mehmet Murat hakkında bkz: Birol Emil, *Mizancı Murat Bey Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1979.

18 Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, Ankara, 4. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, 2002, s.103 vd.; Fuat Baymur, *Tarih Öğretimi*, 4. Baskı, İstanbul, Gün Basımevi, 1954, s.16.

Sonuç

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminde Osmanlı Birliği'nin (Pax-Ottomana) önemli bir müttefiki ve uluslararası bir sorun olarak ortaya çıkan Çerkeslerin, kendilerini kültür-kimlik ekseninde ifade etmeye ve bunun için kapsamlı bir tarih yazımına başvurdukları görülmektedir. Bu tarih anlayışının ise ulusal-ümmeççi bir çizgide olduğu görülmektedir. Bu özelliğiyle Çerkes tarih yazımını Tanzimat Dönemi Osmanlı tarih yazımı, Çerkes tarih anlayışını da Osmanlı-İslam tarih anlayışı çerçevesinde değerlendirmek isabetli bir yaklaşım olacaktır. Osmanlı Çerkesleri kendileri hakkındaki önyargılı düşünce ve yaklaşımları tashih ederek, medeni bir geçmişe sahip olduklarını ortaya koymak istemişlerdir. Bu "medeni" ve "mükemmel" Çerkes tarihinin yazımında ise Osmanlı siyasal iktidarının olanaklarından ve Osmanlı yazarlarının yardımlarından yararlanılma yoluna gidilmiştir. Dolayısıyla, yazılmak istenen tarih yapıtı, Osmanlı resmi ideolojisi ile Osmanlı tarih yazımı ve tarih anlayışıyla uyumlu bir nitelikte olacaktır. Bunların yanında böyle bir tarihin yazılması Çerkes elitinin harekete geçirilmesi açısından da bir fırsat olarak görülmüştür. Bu da Türkiye'deki Çerkes diasporasının ulusal uyanışına zemin ve ortam hazırlamıştır. Ancak bu uyanışın Osmanlı iktidarı ile uyumlu ve Batı karşıtı bir hareket olduğunu tarihten biliyoruz.

EK

Çerkesistan Tarih-i Umûmiyesinin Sûret-i Tanzimine Dair Lâyahadır

Çerkesistan tarih-i umûmiyesinin tanzîmine dâir lâyahadır ki hulâsası zât-ı hazret-i padişahiye dahi arz olunmuş ve binâen'aleyh ma'lûmâtı seniyye-i cenâb-ı tacdârî tahtında olarak ber-vech-i âtî program mûcebince işbu tarihin tertibine mübâşeret olunmuşdur.

Ebu'l-beşer Hazret-i Âdem aleyhisselâmın rû-yı arza bidâyet-i hübüttundan beri benî âdem yevmen kayyûmen tenâsül ve tekâsür ve her tarafa intişâr etmiş ve cenâb-ı hâlik-ı mennân hikmet-i baliga-i rabbâniyesi muktezâsınca her insana ve her arz ve mevkî'e muhtelif isti'dâd ve kâbiliyet ihsân buyurmuş olduğundan bu isti'dâd ve kâbiliyeti mütehâlif arâzi ve mevâki'e intişâr eyleyen hiss idrâk ve isti'dâdı mütehâlif insanlar beyninde nice vukû'ât-ı azîme ve acîbe vukû'a gelmiş ve ile'l-elân gelmekte bulunmuşdur.

Her kavim ve millet eslâfının vukû'ât-ı meşhûresini mümkün mertebe esbâb-ı mücibesıyla zabt ve tahrîr ederek ahlâfını güzel bir muhâkeme ve ibret tarîkini göstermişdir ki bunun diyâneten siyâseten ticâreten bedihî olan menâfi'-i azîmesi böyle ufak bir varakada beyân ve ta'dâd olunamaz.

Esef olunur ki Çerkesler böyle bir tarîk-i istifâde ve 'ibretten hâla mahrûmlardır. Zîra kendi kavmiyet ve memleketleri hakkında henüz mükemmel bir tarihe mâlik değillerdir.

Gerçi Kafkâsiya kıt'asına ve orada sâkin akvâmın ahlâk ve ef'âl ve ma'îşetine dâir milel-i ecnebiye tarihlerinde pek çok mübâhasât mevcûd ise de ba'zı ağrâz ve esbâb-ı mahsûsaya ve ale'l-husûs Çerkeslerin her hâline vâkıf olmamalarına mebni mübâhasât-ı mezkûrede Çerkeslerin vahşi ve gaddâr ve terbiyeye gayr-i kâbil bulduklarına dâir lisân-ı şedîd isti'mâl edilmiş ve bunların bu gibi neşriyatını cerh ü ibtâl zımında yine milel-i ecnebiyenin ba'zı münsif ricâli tarafından müdâfa'a yollu risâleler yazılmış ise de esâsen Çerkeslerin ahvâl-i husûsiye-i umûmiyesi her iki tarafca dahi mechûl olduğundan aleyhlerinde yazılan sözler müfteriyât-ı mahzadan ibâret bulunduğu gibi lehlerinde vâki' olan neşriyat dahi hakikat-i hâllerine yaklaşmamış ve kıt'a-i mezkûrede sâkin olub lisân ve ahlâk ve ahvâl ve kavmiyetce biri birine mübâyin bulunan Abaza Lezgi Çeçan Nogay Dağıstan vesâire gibi akvâm ve kabâil-i müte'addide kisvelerinin müşâbeheti cihetiyle ecânib nazarında umûmen Çerkes zann olunmuşdur.

Bundan birkaç asır evvel Çerkeslerin menşe'ine dâir Arabca ba'zı şeyler kaleme alınmış ise de vukûfsuzluk hasebiyle bu da ekseren indî bir tertîb-i silsileden ibâret kalmışdır.

Meydânı müdâfa'a-i ma'kûlânenen hâli bulan ve Çerkeslerin şâyân-ı tahsîn ve istifâde olan ahvâl ve icra'ât ve mu'âmelât-ı umûmiyelerini âleme karşı mestûr buldurmak ve hattâ Çerkeslerden âmmeyi tebrîd eylemek emelinde bulunan

ba'zı ecnebiler şu fırsatı ganîmet add ederek hiçbir hakk ve ma'lûmât-ı sahîheye müstenid olmayan neşriyât-ı kazibelerine devâm ve ihtimâm etmeleriyle Çerkeslerin aleyhindeki fikr-i husûmet ve infî'ali hemen umûmileştirmeye ve hattâ düvel-i fehîme vükelâsının izahâtına varıncaya kadar birleştirmeye muvaffak olmuş olduklarından saltanat-ı seniyyenin himemât-ı âliye-i bî-kes-i nevâzîsi sayesinde otuz seneden beri Rumilî'nde iskân edilmiş olan Çerkeslerin oradan ihrâcıyla kıt'a-i mezkûreye bir daha Çerkes idhâl ve iskân etdirilmemesi beynü'd-düvel taht-ı karara alunub muhârebe-i âhire neticesi olan Berlin mu'ahedesine derc olunmuş ve bu sûretle şimdîye kadar hiçbir kavim hakkında revâ görülmeyen bir mucâzâta Çerkesler mahkûm ve teşhîr edilmiştir.

Neşriyât-ı kâzibe-i gaddârânenin bu derece ilerlemesi aleyhinde söz söylenen sâ'ir milelin müdâfa'ası misullü Çerkesler tarafından bir müdâfa'a-i muktedirâne-i muhikâne ve Çerkesistanın her ahvâlini hakkiyle bildirir neşriyât-ı müstakimâne ile mukâbele ve müdâfa'aya himmet eden olmamasından neş'et etmiştir.

Binâen'aleyh haza delâ'il-i kat'iyye ile şu isnâdât ve müfteriyât-ı vâkı'anın külliyyen redd ve ibtâlîne ve Çerkesistanın her mevâkî' ve arâzisine ve Çerkeslerin menşe' ve âdât ve ahlâk ve edebiyât ve ef'âl ve mu'âşeret ve mu'âmelat-ı câhiliyye ve şer'iyye ve vukû'ât-ı harbiyelerine dâir mükemmel bir Çerkesistan tarih-i umûmiyesinin tertîbi ve neşrine nihâyet derecede sarf-ı himmet eylemek bugün ale'l-umûm ricâl-i Çerâkiseye farz olmuştur.

Çünkü bugün Çerkesler aleyhinde bulunan Avrupa efkâr-ı umûmiyesinin Çerkesler lehinde bi-hakkın ta'dîl ve tahvîline ve an-be-an mahv ve münkariz olmakda olan kavmiyet ve 'asabiyyet-i Çerkesiyyenin muhâfaza ve ihyâsına bu tarih yardım edecek ve belki bir mukaddeme-i müstakile olabilecektir.

Ma'lûmdur ki Çerkesler aleyhinde bulunanların başlıca sermâyeleri üç madde olup birincisi Çerkeslerin insan alub satmakda olması ikincisi kendilerinin her kavimden ziyâde hırsızlığa mübtela zann edilmesi üçüncüsü kavmiyetleri muktezâsı olan merdlik ve şecâ'ât ve serbestlik kendülerini tabi'en serd tanıtmuş bulunmasıdır.

Çerkeslerin insan satmaları esâsen bir kâide-i mahsûsa-i şer'iyyeye tâbî' iken nasıl çığrından çıkmış ve akvâm-ı sâireye nisbeten memleketlerinde sirkat yok derecesinde olduğu hâlde beliyye-i hicret ve zarûret ba'zı Çerkes gençlerini sirkata ne yolda mecbûr eylemiş ve tundhû (sert huylu) olmalarına zehâb ise o zaman tasvîr olunan bir hayâlat ve evhâmdan ibâret bulunmuş olduğu berâhîn-i makbûle ile isbât edilmekle beraber adâb-ı mu'âşeret ve usûl-i harb ve şecâ'ât ve sadakatleri ve yendiklerine ve ecânibe sûret-i hürmet ve ri'âyetleriyle misâfirperverlikleri ve ahvâl-i husûsiye ve umûmiye-i sâ'ireleri mükemmel bir tarihte bî'l-tarâf beyân ve ta'rîf olunabildiği hâlde Çerkeslerin her hüsn ü kubh ahvâlinin bi-hakkın muhâkemesiyle temyîzine her 'âkîl-ı münsif muktedir ve memnûn olabilecektir.

Sûr-i ma'rûzaya tevfişkân Çerkesistan tarih-i umûmiyesinin vücûda getirilmesi için mü'essis mü'ellif muharrir ve mütercim olmak üzere üç sınıfın ittifâk ve ictimâ' ve teşrîk-i mesâ'isine ve sâniyen âtîde muharrir mevâddın mevki'-i icrâyaya vaz'ıyla mücebince hareket olunmasına lüzûm görünmektedir.

(Vezâif)

(Müessisler)

1- Mü'essisler tarihin vücûda gelebilmesi için iktizâ iden paraya ta'ahhüd ve i'tâ ve Çerkesistan ve ahâlîsinden bahis Arab Acem Türk Fransız İngiliz Alman Rus lisanları üzere yazılmış tevârihi celb ve mü'elliflerin tarihe âid kaleme aldıkları müsvedâtı mü'elliflerle birlikte tedkik ve tasdîk ve tarihin sürat-i itmâmı hakkında mü'elliflerin vâki' olacak sâ'ir tekâlif ve ihtârâtını derhâl kabûl ve icrâ edeceklerdir.

2- Mü'essislerin adedi mahdûd olmayub birinci maddede beyân olunan vezâifden hissesine isâbet edeni kabûl ve icrâ edenler mü'essislik şerefini ihrâz edebilecek ve mü'essislerin imzâsı 'âlî merâtibihim tarihte bulunacaktır ve (ibn aht-i kavm-i münhim hadîs-i şerîfi medlûl-i münîfince asabiyyet-i Çerkesiyyeyi kazanmış bulunan zevât-ı kirâmın dahi bu bâbda edilecek himmetde müşterek olmaları levâzım-ı dakîke-i şinâsîden bulunmuştur.

3- Vezâif-i ma'rûzayı icrâ eylemek ile ihtârât ve metâlib-i lâzime için mü'elliflere merci' olmak üzere mü'essisler kendi içlerinden birini idâre müdürü intihâb edecekler ve bu müdür i'âne için dâhilî ve hâricî zevâta yazılacak tezâkir ve mekâtibe mü'ellifler re'is ile berâber vaz'-ı imzâ eyleyecek ve dâimâ idâre başında bulunmak üzere mü'elliflerden birini vekîl nasb edeceklerdir.

4- Bu vekîl mü'ellifler hey'eti re'isine dahi mu'âvin olmakla berâber tarih için vukû' bulacak i'ânâtı ve ba'dü'l-tab' tarihin nüshâlarını fi'ât-ı mevzû'ası mücibince satub andan hâsıl olacak parayı ve tarihin tanzîmine medâr olmak üzere celb ve cem' olunacak tevârih ve evrâkı ve tertîb edilecek müsvedâtı hıfz eylemek ve tarihi tab' ettirmek ve kâffe-i masârifâtı mü'ellifnin bir karar mazbatasına müsteniden sarf etmek ve bu vâridât ve mesârifâtın ve evrâkın başka başka yevmiye kuyûdâtını muntazaman tutmak ve tarihin mahal-i te'lîfi olmak üzere bir hâne isticâriyle levâzımât-ı kırtâsiye ve sâireyi istihzâr etmek vezâifiyle mükellef olacak ve kendisi kefâlete merbût ve mü'ellif hey'etince tensîb edilecek mikdâr-ı ma'aşla muvazzaf bulunacaktır.

(Müellifler)

5- Mü'ellifler tarihin te'lîfi için iktizâ' eden kâffe-i masârif ve tedâbir ve tertîbâtı ve lüzûm görünen tevârihi ve mütercim ve ketebeyi ve istihsâl-ı ma'lûmât için Çerkeslerin erbâb-ı ma'lûmâtdan bulunan ihtiyârlarını mü'essislerden taleb edecek ve elsine-i mütenevvî'a tarihlerinin Çerkeslere dâir fıkırâtından lüzûm gördüklerini mütercimlere tercüme ettirecek ve ihtiyârlardan istihsâl-i ma'lûmât edüb o ma'lûmâtı ahvâl-i tabî'iyye ve müstahberât-ı sâ'ire ile muvâzene ve mukâyese eden sonra her husûsun mukarin-i 'akl u hikmet ve sıhhat olduğu sâbit olan cihetini tarihe derc edilmek üzere gayet sâde ve selîs Türkçe olarak tesvîd edecek ve bu müsvedâtı ayda bir kere mü'essisler ile bi'l-ictimâ' kıra'at edüb müttefikân veya ekseriyet ârâ ile kabûl ve imzâ' olunduktan sonra hasbe't-tertîb tarihin hangi kısım ve fasl ve nev'ine âid ise oraya derc ettirecek ve ba'de'l-hitâm tarihin hey'et-i mecmû'ası dahi mü'essisîn ile berâber tekmîlen kıra'at ve müttefikân veya ekseriyet-i ârâ ile kabûl ve imzâ olunduktan sonra tab'ına mübâşeret ettirecektir.

6- Müellif hey'eti kendi içlerinden birini re'is intihâb edecekler ve o re'isin ta'yîn ve da'vet edeceği gün ve sa'atde ictimâ' ve vakt-i mu'ayyen zarfında tarihe âid umûr ile iştigâl eyleyeceklerdir.

7- Re'is müellif heyetince tensib edilecek mikdâr-ı ma'âşla muvazzaf olub dördüncü madde mücebinece mu'âvini bulunan mü'essisîn-i müdîr vekîli ile bi'l-münâvebe her gün riyâset odasına devâm ve vakt-i mu'ayyene kadar tarihe âid umûr ile iştigâl edecek ve tarih müsvedâtını nazar-ı mütâlâ'a ve tashîhden geçürecek ve mütercim ve muharrirlerin vezâifini hüsn-i ifâ eylemelerine nezâret eyleyecek ve umûr-ı mevkûlelerine tarihin hitâmına değin hüsn-i devâm ve ihtimâm ve sür'at-i itmâmına medâr olmak üzere re'is ve mu'âvinden başka mü'elliflerden üç zât daha münâsib ma'âş ile muvazzaf olacaktır.

8- Müelliflerin adedi mahdûd olmayub beşinci maddede muharrir vezâifden hissesine isâbet edeni kabûl ve icrâ edenler mü'elliflik şerefini ihrâz edebilecek ve mü'elliflerin imzâsı 'âlî merâtibihim tarihte bulunacak ise de mü'essisîn ve mü'ellifinden hasbü'l-icâb Dersa'âdet'de bulunmayanlara intizâren tarihin hiçbir mu'âmelesi te'hîr etmeyecektir.

(Muharrirler ve Mütercimler)

9- Re'is ve mu'âvini tarafından gösterilecek fıkârât-ı tarihiyeyi tercüme ve tarihe âid her nev'i müsvedâtı tebyîz ve sâ'ir tarihe 'âid alacakları evâmiri hüsn-i ifâ eylemek ve biri veya ikisi lâzım gelen elsin-i ecnebiyeye vâkıf bulunub mütercimlik vazîfesini dahi ifâ etmek üzere altı muharrir ve mütercim istihdâm olunacak ve bunlar hey'et-i mü'ellife cânibinden intihâb edilecek ve bunlara hey'et-i mü'ellife tarafından tensib edilecek mikdâr-ı ma'âş verilecek ve mütercimler her gün işleri başında bulunacağı gibi mübeyyizler dahi vakt-i mu'ayyende dâire-ye devâm edecekler ve bunlardan başka fahrî olmak üzere işe yarar mütercim ve mübeyyiz bulunduğu hâlde istihdâm edilecek ve kendülerinden re'isin intihâb ve tensib edeceği zevâtın imzâsı tarihte bulunabilecektir.

10- Ne kadar mesârif ile bu tarihin vücûda gelebileceği şimdiden ta'yîn olunamaz ise de hemen işe başlamak için külliyatluca bir paranın lüzûm-ı kat'iyesi tahakkuk eylediğinden müessisîn bir taraftan kendi beynlerinde vesâ'ir münâsib görecekleri zevâtın i'âne toplamağa devâm etmeleriyle berâber devâm ve te'mîn-i maksada kifâyet edecek kadar para şimdi topdan emîn bir bankaya teslim edecekler ve mü'ellifler derhâl işe başlayub şehri sarfı lâzım gelen para hakkında hey'et-i mü'ellife cânibinden yapılacak mazbata üzerine Dersa'âdet'de bulunan mü'essisîn ve mü'ellifin tarafından müttetikân veya ekseriyet-i ârâ ile imzâsı kabûl olunacak zât imzâ' verüb mazbatada muharrirü'l-mikdâr para bankadan alınarak mevâdd-ı muharrire mucibince hey'et-i mü'ellife tarafından sarf olunacak ve bu imzâya me'zûn zâtın gıyâbında anın vekîli imzâsıyla bir minvâl-i sâbık bankadan para alınacak ve para banka yedinde kaldıkça fâ'iz yürüdülmüş husûsî iltizâm edilecek ve mesârif-i vâkı'âyı ayda bir kere tedkik ve teftiş eylemek husûsunda mü'essisîn muhayyer bulunacaklar ise de münferiden bu işi icrâ buyurmaları su'ûbetli olacağından bu tedkikâtı içlerinden emîn oldukları bir veya iki ve üç zâta ifâ ettireceklerdir.

11- Ba'dü'l-hitâm tarihin satılmasından hâsıl olacak paranın nısf-ı i'ânenin derecesine nisbetle mü'essislerle ve nısf-ı diğeri iktidar ve mesaiye nisbetle müelliflerle muharrirlerden tensib olunacaklara âid olduğundan nef'-i umûma âid bir cihete sarf edeceklerdir.

(Çerkesistan Tarih-i Umûmiyesinin Sûret-i Tanzîmine Dâir Hülâsadır)

12- Tanzîm olunacak tarihin nâmı (Çerkesistan Tarih-i Umûmiyesi) olub elsinе-i ecnebiye üzere yazılmış olan her tarih tettebbû' ve tahkîk ve Çerkes ihtiyârlarının ma'lûmât ve ifâdât-ı şifâhiyeleri istima' edilerek destres olunabilecek ma'lûmât-ı sahîhaye nazaran Kâfkâsya kıt'âsının kaffe-i mevâki' ve hudûd ve arâzisinden ve Çerkeslerin menşe-i hakîkisinden bed'an ile bin üç yüz sene-i hicriyesi muharremine kadar getürecektir.

13- Bu tarih her biri lüzûmu kadar füsûl ü envâ'ı şâmil olmak üzere üç kısım üzerine tertib olunacaktır.

14- Birinci kısımda Kâfkâsya kıt'âsının coğrafyasıyla Çerkeslerin ibtidâ Çerkesistâna nereden ve ne vechile gelüb ne sûretle tavattun eyledikleri ve ol vakit köleye mâlik olub olmadıkları ve mâlik idiler ise kölelerine ne vechile mu'âmele eyledikleri ve ol vakit insan satub satmadıkları ve zemân-ı câhiliyedeki sâ'ir idâre-i umûmiyeleriyle andan sonra İslâmiyetlerine kadar ne sûretle yaşadıkları ve usûl-i harbleri ve i'tikâdları ve ol vakit oralarda esir sirkat olup olmadığı ve usûl-i münâkehe ve izdivac ve edebiyât ve mu'aşeretleri ve sâir ahvâl-i husûsiye ve umûmiyeleri lüzûmu kadar füsûl ü envâ'-ı münkasım olarak irâ'e edilecektir.

15- İkincisinde ibtidâ İslâmiyet'in Çerkesistâna ne vâsita ve sûretle dahil ve intişâr eylediği ve bu esnâda ne gibi vekâyi'e tesâdüf olduğü ve İslâmiyetden sonra Çerkesistânda kaç dürlü usûl-i idâre görüldüğü ve kabâilin müte'addid nâm ve unvâna sûret ve sebeb-i inkisâmıyla cihet-i idârenin derece-i tefâvütü ve sûret-i ekl ü şübrleri ve usûl ü vukû'ât-ı harbiyeleri ve usûl-i münâkehât ve izdivâc ve edebiyât ve mübâşeretleri ve sirkatın derecesiyle sârikler hakkında ne mu'âmele cârî olduğü ve hukûk-ı umûmiye ve husûsiyenin ne sûretle muhâfaza edilmekte idüğü da'âvinin ne vechile fasl ü rü'yet olduğü ve o asırlarda kölelerine ne vechile mu'âmele eyledikleri ve kan gütmek mes'elesinin sûret-i esbâbı ve insan satmak husûsunun ne sûret ve esbâba binâ-i tevsi' eylediği ve hangi tarihte İstanbul'a insan satmağa başladıkları ve buna en evvel kimin sebeb olduğü ve kölelerine vâki' olan mu'amelelerinin şer'î-i şerife muvâfık olub olmadığı ve Kırım Muhârebesinden Çerkeslerin siyâseten istifâde edememelerinin esbâbı ve ahvâl-i husûsiye ve umûmiye-i sâ'ireleri kezâlik lüzûmu kadar füsûl ve envâ'-ı münkasım olarak gösterilecektir.

16- Üçüncüsünde hicrete sebebiyet veren ahvâl ile ne vechile hicret olduğü ve esnâ-yı hicretde tesâdüf olunan ahvâl-i mu'âmelat ve hicretten maksad ne olduğü ve hicretten sonra görülen mu'âmelat ve burada Çerkeslerde sirkatın çoğalmasına sebeb olan ahvâl ve Çerkeslerin ötekine berikine serd tanılmalarının esbâbı ve muhârebe-i âhire nihâyetine kadar Çerkeslere ecânibin eylediği müfteriyât ve istinâdâtla bundan maksadları ne olduğü ve bir daha avdet edememek üzere Rûmili'nden hicret etdirilmelerinin esbâbı beyân olunacak ve her kısım ve fasl ve nev'i tevârih-i atıkanın delâil-i makbûleye müstenid bulunan ibârâtına ve yahud

kavânîn-i tabî'yyeye ve ihbârât-ı ma'kûleye ve'l-hâsıl berâhîn-i muhîta-i muknî'aya müstenid olacaktır.

17- Herkesin bu uğurda vukû'a gelen i'âne mesâ'isi muhabbet-i milliyesi için güzel mizân mikyâs olacağından tarihin hâtimesinde bir cedvel-i mahsûs tanzîm ve tertîb edilerek himmât-ı vâkî'a 'alü's-sâmî tahrîr ve teşrîh edilecektir.

18- Onuncu madde mûcibince Dersa'âdet'de mevcûd mü'essisîn ve mü'ellifin cânibinden ladü'l-istişâre devletlû übhetlû Hayreddîn Paşa hazretlerinin imzâsı ma'ü'l-iftihâr kabûl olunmuş olduğundan muvâfakat-ı fehîmâneleri ricâ edileceği gibi mü'ellifin-i silkine sa'âdetlû Ahmed Midhat Efendi Hazretleri dâhil olmuş ve üçüncü madde mûcibince idâre-i müdürîyete tûfengî-i cenâb-ı şehriyârî mîralay izzetlû Ahmed Beyefendî'nin ve altıncı madde mûcibince mü'ellifler hey'eti riyâsetine umûm muhâcirîn müfettişliği başkâtibi izzetlû Râşid Bey'in intihâbı ve dördüncü madde mûcibince idâre müdürîyeti vekâletiyile mü'ellifin riyâseti mu'âvenetine dahi Kosova vilâyeti a'sâr nâzır-ı sâbıkı izzetlû Hurşid Efendî'nin nasbı tensîb edilmiştir.

(Hâtime)

İşte bu lâyiha nüsh-i müte'addide olarak ikişer nüsha tab' ve tevzî edildiğinden ahkâm-ı mündericesi mü'essis ve mü'ellif ve muharrir olacaklar tarafından mazhar-i hüsn-i kabûl ve tasvîb olur ise her zât nüshâlardan birinin zîrinde mevkî-i mahsûsunu temhîr buyurarak i'âde edecek ve beşinci madde mantûkınca tarihe âid müsvedâtı tedkîk ve imzâ eylemek husûsî mü'essisîn-i kirâm ve mü'ellifinden Dersa'âdet'de bulunub esâmîsi ayruca bir varakada yazılacak olan zevât cânibinden icrâ buyurulacaktır. Bir de mevâdd-ı ma'rûza mûcibince hey'et-i mü'ellife re'isi ve mu'âvini ile mü'ellifin ve muharrirîn-i sâireye verilmesi tensîb edilen ma'âşât pusulası merbûten takdîm olunmuş ve bunda hasbû'l-icâb başka me'mûriyetleri olmasa bile bu işe devâm etmeleri lüzûmu mülâhaza edilerek müm-kün mertebe geçinebilmeleri husûsu gözedilmiş olduğundan tertîb-i vâkî' tasvîb buyurulduğu hâlde anın zîrine dahi vaz'-ı imzâ buyurulacak ve bunun kabûlü hakkında Dersa'âdet'de bulunan mü'essisîn-i kirâmın ekseriyet ârâsı mu'teber olacaktır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv

Ank. Üni. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi Kutu No:10, Gömlek N:53, Belge No:53.

II. Kitap ve Makaleler

BALA, Mirza, "Çerkesler", *İslam Ansiklopedisi*, C.III, İstanbul, Millî Eğitim Yayınları, 1977, s.s.375-385.

BAYMUR, Fuat, *Tarih Öğretimi*, 4. Baskı, İstanbul, Gün Basımevi, 1954.

BELL, J. S., *Journal of a Residence in Circassia during the Years 1837, 1838, 1839*, London, 1840.

BORJE, Adolf, *Kafkasyalı Dağlı Kavimlerin Kısa Tasfiri*, (çev.: Murad Papşu), Ankara, Kafkas Derneği Yayınları, 1999.

Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler, C.I, (düz. ve sad.: S. Irmak ve B. K. Çağlar), İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1973.

Çerkeslerin Sürgünü: 21 Mayıs 1864 (Tebliğler, Belgeler, Makaleler), Ankara, Kafkas Derneği Yayınları, 2001.

Çerkesistan Tarih-i Umûmiyesinin Sûret-i Tanzîmine Dair Lâyihadır, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1301, (Bu layiha Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü kitaplığında bulunmaktadır).

EMİL, Birol, *Mizançı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1979.

Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi, C.VII, (sad.: T. Temelkuran, N. Aktaş ve M. Çevik), İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1980.

GRİGORİANTZ, Alexandre, *Kafkas Halkları: Tarihî ve Etnografik Bir Sentez*, (çev.: Doğan Yurdakul), İstanbul, Yeni Binyıl Yayınları, t.y.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (1876-1908)*, C.VIII, 3. Baskı, Ankara, TTK Yayinevi, 1988.

KÜÇÜK, Yalçın, "Çerkes", *Sırlar*, İstanbul, Yazı-Görüntü-Ses (YGS) Yayınları, 2001.

LONGWORTH J. A., *A Year among the Cricassians*, London, 1840.

NAMİTOK, Aytek, *Çerkeslerin Kökeni*, 1. Kitap, (çev.: Aysel Çeviker), Ankara, Yayınları, 2003.

TOKGÖZ, A.İ., *Matbuat Hatıralarım*, (yay. haz.: A. Kabacalı), İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.

TİMUR, Taner, *Osmanlı Kimliği*, Ankara, 4. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, 2002.

TÜRKÇENİN SADELEŞTİRİLMESİ TARTIŞMALARI ETRAFINDA İBRAHİM HİLMİ ÇIĞIRAÇAN'IN GÖRÜŞLERİ VE 'TASFIYE-İ LİSANA MUHTAÇ MIYIZ?' ADLI ESERİNİN ÇEVİRİYAZISI

Başak OCAK*

Özet

Türk dilinin sadeleştirilmesi fikirleri Tanzimat Dönemi'nde ortaya çıkmıştır. Konu, Meşrutiyet Dönemi'nde iyice alevlenmiştir. Terimler, imlâ, alfabe, sözlük konuları gazete ve dergilerde sık sık yer almaya başlamıştır. Bununla beraber, sadeleşme konusundaki fikirler oldukça çeşitlilik göstermiştir. İbrahim Hilmi Çığıracan, konu ile ilgili görüşlerini Tasfiye-i Lisana Muhtaç mıyız? adlı eserinde toplamıştır. Bu çalışma, Çığıracan'ın görüşlerinin değerlendirilmesine ve kitabının çeviriyazısına ilişkindir.

Anahtar Kelimeler: İbrahim Hilmi Çığıracan, Türkçenin Sadeleştirilmesi.

İBRAHİM HİLMİ ÇIĞIRAÇAN'S IDEAS ABOUT THE DISCUSSION OF THE PURIFICATION OF THE TURKISH AND THE TRANSCRIPTION OF HIS BOOK WHICH NAME IS ARE WE NEEDY FOR THE PURIFICATION OF THE LANGUAGE?

Abstract

The ideas of the purification of Turkish language appeared during the period of the Tanzimat. This subject fairly warmed up during the period of the Constitutional Government. The issues of the terms, dictation, alphabet, dictionary very often occurred in the newspapers and journals. However, the ideas about the purification displayed a great deal of variety. İbrahim Hilmi Çığıracan, gathered his opinion about this subject in his book which called *Are We Needy For The Purification Of The Language?*. This essay is about evaluation of Çığıracan's opinions and transcription of his book.

Key Words: İbrahim Hilmi Çığıracan, Purification of the Turkish.

* Dr.; DEÜ. Atatürk İnkeleri ve İnkâlâp Tarihi Enstitüsü (*basak.ocak@deu.edu.tr*).

Giriş

Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çığırâçan'ın, II. Meşrutiyet Dönemi'nde kaleme aldığı eserlerinin arasından çeviriyazısını sunacak olduğumuz 1327 (1911) yılında basılan *Tasfiye-i Lisana Muhtaç mıyız?*¹ adındaki 16 sayfalık bu kitapçık, Türk Dili konusunun hararetle tartışıldığı ve gazete sütunlarında konunun sıkça yer aldığı bir dönemde yayınlanmıştır.

Dil konusundaki görüşlerinden anlaşılacağı üzere İbrahim Hilmi, Türkçenin halkın anlayacağı biçimde yalın olarak kullanılmasından yanadır. Hatta bir editör olarak bunun önemine değinirken okuyucuların sade bir Türkçe ile yazılmış eserlere olan ilgisine atıfta bulunmuştur. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın, Mehmet Emin Yurdakul'un eserlerinin çok sevilerek okunmasını, bu yazarların Türkçeyi halkın anlayabileceği bir sadelikte kullanmasına bağlamıştır. Kitabında, bir milletin varlığını sürdürebilmesinin dile bağlı olduğu; Türkçenin öğrenimindeki güçlüklerin kaldırılması; Türk Dili'nin siyasi bir araç olarak kullanılabilirliği; tamamen Arapça ve Farsça kelimelerden vazgeçilemeyeceği; yabancı kelimelerin Türk Dili'ne uyarlanarak kullanılabilirliği; dilin mutlaka sadeleştirilerek Arapça ile Farsçaya karşı bağımsızlığını kazanması gerektiği konularını işlemiştir. Yine dil konusuna, bu küçük eserinden iki yıl kadar sonra 1329 (1913) yılında yayınladığı *Türkiye Uyan* adlı eserinin 98-102 sayfaları arasında '*Lisanımız*' adı altında tekrar değinecek ve dilin sadeleşmesi gerektiğinin altını çizecektir. Hatta bu kez gerekirse harflerin değişmesi gerektiğini vurgulayarak gençlerden beklentisini şu sözlerle ortaya koyacaktır:

*"Gençlerimiz lisanımızı büsbütün ıslaha sarf-ı gayret etmeli, sadeliği esas ittihâz eylemeli, lisanımızı sınıf-ı avama da öğretmeyi, anâsır-ı saireye de belletmeyi düşünmeli, hele teshil-i tahsil ve tahrîr için hurûfâtı değiştirmeyi bile göze almalıdır. Herhalde millet, lisan ve edebiyatta büyük bir inkulâba muhtaçtır."*²

Bu çeviriyazıda, hiçbir sadeleştirilme yapılmamış ve metne tamamen sadık kalınmıştır. Gerekli görülen açıklamalar 'hazırlayanın notu (h.n.)' işareti ile metin içinde değil, dipnotlarda belirtilmiştir.

İbrahim Hilmi Çığırâçan Kimdir?

Çığırâçan, 1879 yılında Tuna boyunda bir Romanya kenti olan Tulcea (Tulça)'da doğmuştur. Aslen Kazanlı olup Romanya muhacirlerindedir. 1883 yılında İstanbul'da Sarıgüzel'e yerleşen fakir bir ailenin çocuğudur. Ekonomik sıkıntılar nedeni ile Ticaret okulunun üçüncü sınıfında iken okuldan ayrılmak zorunda kalır. Yayıncılık hayatına, 1895 yılında *İkdam* gazetesinde mürettip (dizgici) olarak atılır. Hayalini kurduğu kitapçılık mesleğine, biriktirdiği beş Osmanlı altını ile 21 Ocak 1896'da Babıâli'de, Kitaphâne-i İslam adında açtığı kitapçı dükkânı ile başlar. Kısa bir süre sonra kitabevinin adını Kitaphâne-i İslam ve Askerî'ye dönüştürerek on beş yıl kadar sürdüreceği askerî kitap yayıncılığına girer.

1 Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Tasfiye-i Lisana Muhtaç mıyız?-Türkçenin Sadeleştirilmesi-*, Matbaa-i Hayriye. İstanbul, 1327.

2 Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Türkiye Uyan*, Dersaadet, 1329, Kitaphâne-i İntibâh, Adet: 13, s.s.101-102.

Hilmi Bey, Babîâlî'yi adeta tekeline alan Ermeni ve İranlı yayıncıların arasındaki ilk Türk yayıncılarından. İlkeli bir yayın politikasına sahip olması ve türlü zorluklara rağmen mesleğini, ölüm tarihi olan 12 Haziran 1963'e dek sürdürebilmesi açısından da ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Türk yayın dünyasına askerî, ilmi, siyasi, tarihi, edebi, kısmen dinî eserler kazandırmakla beraber, okul kitapları yayıncılığı ile de büyük katkılarda bulunmuştur. Yayınladığı kitapların arasında, kendisinin yazdığı ya da derlediği pek çok eser vardır. Özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'nde yazdığı Osmanlı Devleti'ni askerî, idari, siyasi, sosyal ve ekonomik yönlerden eleştiren kitapları dikkat çekicidir. Bu kitaplarında, Osmanlı Devleti ve milletinin içinde bulunduğu sorunları saptamaya ve bu sorunların sona erdirilmesi konusunda çözüm önerileri üretmeye çalışmıştır³.

Dizi yayıncılığına örnek gösterilebilecek Kitaphâne-i İntibâh (1328-1330), Millet Kitaphânesi (1325-1330), Balkan Harbi Külliyyâtı (1330-1332) başlığı altında yayınladığı kitaplar ise yayın dünyasının zenginleşmesine önemli ölçüde hizmet etmişlerdir.

Hilmi Bey'in süreli yayın alanında da çalışmaları vardır. 1908'de *Millet* adlı günlük bir gazete, *Boşboğaz İle Güllabi* adında bir mizah dergisi, 1912'de *Ordu ve Donanma* adında askerî bir mecmua yayınlamıştır.

Yakın dostu Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın tüm kitaplarını yayınlayan ve Ahmet Refik Altınay'ı bir tarihçi kimliği ile tanıtan Hilmi Bey'dir. Altınay, meşhur eseri *Büyük Tarih-i Umumi*'yi Hilmi Bey'in Avrupa'dan getirttiği kitaplarla ve onun teşviki ile yazmıştır⁴. Yayıncılığın yanı sıra siyasetle de ilgilenmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin İstanbul-Yeşilköy Halkevi Başkanlığı'nı üstlenmiş ve burada yaptığı konuşmalarda Atatürk ve O'nun kurduğu cumhuriyete bağlılığını sık sık dile getirmiştir.

Mesleğinin 50. yıldönümü, Türk Editörler Derneği tarafından verilen bir yemekle, görkemli bir şekilde kutlanan bu emektar yayıncı, ne yazık ki ekonomik sıkıntılar içerisinde hayata veda etmiştir. 1920'lerden ölümüne dek İstanbul'un Yeşilköy semtinde yaşayan Hilmi Bey hiç evlenmemiş ve çocuk sahibi olmamıştır. Ölümünün ardından kitabevi de ardında bıraktığı başarı dolu geçmişi ile Babîâlî Caddesi'nin tarihine gömülmüştür⁵.

3 Bu konu hakkında; Zavallı Millet, Millet'in Hataları, Millet'in Kusurları adlarını taşıyan eserlerinin transkripti için bkz: *Osmanlı Devleti'nin Çöküş Nedenleri Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çığırcaçan'ın Kaleminden*, (yay. haz.: Başak Ocak), İstanbul, 2010, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, Tarih Dizisi: 9.

4 Başak Ocak, "Ahmet Refik Altınay'ın Büyük Tarih-i Umumi'sinin Yayın Öyküsü ve İbrahim Hilmi Çığırcaçan'ın Tarih Anlayışı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. III, S. 9-10, İzmir 2000, s.s.187-189.

5 Çığırcaçan hakkında bkz: Başak Ocak, *Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çığırcaçan Bir Yayıncının Portresi*, Mütferrika Yayınları, İstanbul, 2003. Bu kitap, 1999 yılında tamamladığım doktora çalışmasıdır.

TASFİYE-İ LİSANA MUHTAÇ MIYIZ?

-TÜRKÇENİN SADELEŞTİRİLMESİ-

MUHARRİRİ:

TÜCCARZÂDE İBRAHİM HİLMİ

Kitaphâne-i İslam-Askerî

46 -Babîali Caddesi- 46

1327

تصفیهٔ لسانہ محتاجی نیز؟

— ترکیه نك ساده لشدیرلمسی —

محرری :

تجار زاده ابراهیم حلمی

♦♦♦♦♦

کتابخانهٔ اسلام — عسکری
۴۶ باب عالی جاده سی — ۴۶

۱۳۲۷

TASFİYE-İ LİSANA MUHTAÇ MIYIZ?

Birkaç gündür evrak-ı havadiste tasfiye-i lisan bahsi sık sık görünmeye başladı. Gitgide meselenin pek ziyade alevleneceği anlaşılıyor. Ümit ederiz ki bu defa mesele ciddileşerek şu lisan kargaşalığına bir nihayet verilsin. Yoksa lisanımız, hurûfâtımız bilâ-tadîl ve islah haliyle kalacak olursa terakkimiz pek ağır yürüyecek. Hâlbuki biz, şimdiye kadar pek çok işte geri kaldığımız için çalışmaya, bir Amerikalı gibi yorulmak bilmez bir azim ile çalışmaya muhtacız. Bugün en büyük noksanımız maariftir. Uğradığımız bütün felaketler, çektiğimiz bütün sıkıntılar hep maarifsizlikten, cehaletin ilme galebesindedir. Maarifimizi en ücra köylere kadar neşre ve bu suretle mevkimizi temine borçluyuz. Hâlbuki lisan-ı hazırla maarifi öyle birkaç senede değil birkaç asırda bile zor tamim edebiliriz. Kim ne derse desin, bugünkü Osmanlı lisanı elsine-i saireye nazaran -bir iki şark lisanı müstesna- en gücüdür. Küre-i arzda söylenilişi başka, yazılışı yine başka Türkçeden gayrı bir lisan yoktur. Konuşulması gayet kolay ve latif olan Türkçemizin tahrîren ifadesi o nispette güçtür. Lisan-ı Osmanîyi hakkiyla öğrenmek ve okunulan âsârın mevzuunu tamamıyla anlamak için seneler ister. Elsine-i sairenin hiçbirinde bu müşkülât yoktur. Birer sene Fransızcaya, Almanca ve İngilizceye çalışınız. Hügo'nun⁶, Musse'nin⁷, Lamartin'in⁸, Göte⁹ ve Şiller'in¹⁰, Bayron¹¹ ve Tenison'un¹² bütün manzumelerini az çok anlarsınız. Beş sene Türkçeye çalışınız. Nefiler, Nedimler geri dursun Hamitlerin, Cenapların, Fikretlerin bile şiirlerini anlamakta zorluk çekersiniz.

*

* *

Vaktiyle Macaristan Ticaret Müzesi'nde ilm-i elsineye meraklı ve Budapeşte Darülfünûnu'ndan mezun gayet çalışkan ve fâzıl bir zat ile arkadaş olmuştum. Bu Macar yedi sene çalışmak suretiyle lisan-ı Osmanîyeyi epeyce kuvvetli olarak öğrenmişti. Arabî ve Farisîyi de ayrıca tahsil etmişti. Bana söz arasında ekseriya, İtalyancayı, Rumcayı birer senede elde ettim. Fakat lisanınız öyle bir iki senede değil, on senede bile zor öğreniliyor diyordu. Ve âsâr-ı ahire-i edebiyemizi lisan-ı mâder-zâdına nakleylemeye çalışıyordu. Kaç defa, âsâr-ı edebiyenizin bahusus manzumelerinizin ekserisi bir yığın elfâzdan, kümeden başka bir şey değil, lisanıma nakledecek, manzumeye can verecek bir fikir yok. Koca bir kaside üç dört satırla tercüme olunabiliyor. Anladığıma göre şairleriniz hissiyât ve efkârın tercümanı değil, ihtişam-ı elfâzın esiridirler diyordu ve ben de kendisine hak veriyordum. Hakikaten bütün âsârımızı o fazla terkiplerden, teşbihlerden, tezyînât-ı lafziyeden ayıklayınız ortada iskelet namına bir şey göremezsiniz. Bu, adeta giyindirilip kuşatılmış, içi boş suni çocuk bebeklerine benzer.

-
- 6 Victor Hugo. h.n.
 7 Alfred Musset. h.n.
 8 Alphonse de Lamartine. h.n.
 9 Johann Wolfgang von Goethe. h.n.
 10 Johann Christoph Friedrich Schiller. h.n.
 11 George Gordon Byron. h.n.
 12 Alfred Tennyson. h.n.

*

* *

İstikbal için yetişecekler acaba lisanını öğrenmek için beş on sene çalışmaya vakit bulabilecekler mi? Evvelce temin-i maîşet nispeten kolaydı. Bab-ı hükümet karnımızı doyuruyor, istikbalimizi az çok temin eyliyordu. Bir Osmanlı garplılarla pek az temasta bulunuyor, garbın hayat-ı faâlâne ve medeniyesine pek az karışıyor, mensup olduğu hükümetin beka-yı mevcudiyetini düşünemiyor, hükümet ise kendine tâbi akvâm-ı muhtelifeye bile lisanını öğretmek, kendini tanıtmak istemiyordu. Böyle bir idare-i hükümette insan¹³ istediği gibi harekete, ister ise lisanının tahsili için on sene bile uğraşmaya vakti var idi.

Maîşet dar ve basit, hayat oldukça ibtidâi idi. Fakat şimdi öyle mi?

Evvela, hükümet kapıları kapanıyor. Derd-i maîşet artıyor, her Osmanlı, her Avrupalı gibi mücâdelât ve mübâreze-i hayatiyeye atılıyor. Mukaddema vaktini öldürmek için ömrünü avare geçirmeye çalışıyor, zevk ve safâsını düşünüyordu. Şimdi ise vakti nakit tanımaya mecbur. Yüzlerce rakip arasında temin-i maîşet eyleyecek. Evvelce öğrendiği yalan yanlış Türkçesi kendisine kâfi idi. Şimdi ise, elsin-i ecnebiyeden bir ikisini öğrenmeye, Avrupa âdât ve muâşeretini bilmeye, ulûm ve fûnûn-i cedîdeye vukuf peyda etmeye, şûnât-ı yevmiyeyi takip etmeye her husta atik ve faal bulunmaya muhtaç. Yarın memlekette azim bir hayat-ı sınaîye ve ticariye de başlayacak. Bu kadar tebeddülât ve ihtiyâcâta maruz bir Osmanlı lisan-ı mâder-zâdını öğrenmek için öyle senelerini heba edebilir mi?

Bugün lisanımızı yalnız Türk unsuru değil, anâsır-ı saire de öğrenmeye mecbur. Hâlbuki lûgat-ı menûsesi gayr-i mahdûd, elfâz-ı Arabiye ve Farişiye ile yapılan terâkib ve cümel-i ucûbenümâsı her eserinde meşhûd bir lisanı nasıl öğrenecekler?...

Bugünkü lisan-ı Türkî yalnız Osmanlılara ait değildir. Kafkasya hududundan, Kırım Yarımadası'ndan, ta Orenburg, Kazan vilayetlerini dolaşarak Sibirya'ya kadar uzanıyor. Rusya'da inkılab-ı ahiri müteâkıb ahali-yi müslime taharrî-i ulûm ve fûnûn için hemen lisanımıza müracaat etti. İstanbul'dan pek çok kitap getirtti. Yarın İran, Afganistan, Hindistan, Mısır, Tunus ve Cezayir hatta Fas ve Cava bile bu kitapları çekmeye, makam-ı hilafetle tevsi-i münasebât eylemeye, âsâr-ı Osmani-yeden istifadeler taharrî etmeye çalışacaktır.

*

* *

Senelerce İstanbul'da oturup da Osmanlılarla peyda-yı münasebât ve memleketimizde temin-i maîşet eyleyen ve fakat bir türlü lisanımızı öğrenemeyen ecânib de Osmanlıca'yı öğrenmeye mecbur kalacaklardır. Ecânibin ekserisi burada az müddet zarfında Rumca'yı öğreniyorlar, fakat Türkçeyi bir türlü tahsil edemiyorlar. Ekserisi büyük büyük mevkiiler ihraz eden ecânibden kaç kişi Türkçeyi öğrenmek

13 'insanın' olmalı. h.n.

arzusuna düştüler, tahsile de başladılar. Fakat gördükleri o suûbet, o beyhude müşkülât pek çabuk kesr-i heveslerine bâdi oldu. Gözlerini yıldırın hep o Arabî ve Farisî kelimelerle terkipler idi.

Lisanımızın bu güçlüğü değil midir ki nice âteşin zekâlar düşündüklerini tahrîren ifadeye muktedir olmadıklarından sönüp gitmişlerdir. Yine o Arabî ve Farisî kelimelerin suiistimali değil midir ki lisanımızı, lisan-ı kadîm-i Osmanîyi bir muammaya döndürmüş, efkâr-ı bakirâne ve ahrârâneyi taht-ı zayıfına alarak ruh-i maânîyi ezmiş ve lisanımızı içi boş üstü altın kaplama evâniye benzetmiştir.

Altı yüz senelik bir hükümet içinde âsârı mergub ve lisan-ı gayra menkul ne gibi bir dâhi-yi edip yetiştirdi? Bu noksanı bazıları medeniyet-i garbiyeyi iktisâbda pek geri kaldığımızı hamlediyorlar. Bu doğru değildir. İşte Ruslar! Âsâr-ı edebiye ve fenniyeleri ecnebî lisanlarına tercüme edilmiş bir değil, birçok üdebâ ve erbâb-ı fikrî var. Macarların bile Petöfileri¹⁴, Yokaileri¹⁵ ilah... Yirmi otuz sene evvel elsineni saireye tercüme edilmiştir.

Devr-i Meşrutiyet'in ikinci senesindeyiz. Acaba şimdiye kadar hissiyât-ı milliyeyi okşar, vatan ve milliyet muhabbetlerini uyandırır, mefâhir-i tarihiyemizi, kahramanlık ve cengâverlik hislerini tasvir eyler ne gibi eş'âr vücuda getirildi?... Hangi şairimiz milletin hissiyâtına tercüman olabildi? Bin defa söylenilmiş aşk ve sevda manzumelerini bin birinci defa tekrar etmekten başka ne yapıldı?

Hissiyât-ı vataniye ve milliyeyi okşar manzumeler hem sade yazılmak hem de bu sadelik içinde en âli fikirler tasvir olunmak ister. Bu ise kolay değildir. Aşk ve sevda manzumeleri gibi Arabî ve Farisî kelimelerle takfiye edilen ve daima havassı nazar-ı dikkate alarak manası muğlâk ve mübhem bırakılan eş'âr dururken bittabi bu cihete o kadar yanaşılmaz.

*

* *

Lisanımıza icap ettikçe kelimât-ı ecnebiye ithal edilmiş olsaydı yine bu derece ifrata varılmaz idi. Hâlbuki herkes arzusuna göre her istediği kelimeyi bilerek bilmeyerek nakletmiş olduğundan lisanımız karmakarışık bir çorbaya dönmüştür. Macar, Sırp, Bulgar hele Ulahçada Türkçeden alınma ne kadar kelimât vardır. Fakat hepsi bu kelimâtı az çok değiştirmişler, lisanlarının şive-i aslisine ve kaidesine göre kendilerine mal etmişlerdir. Mesela Macarlar, arslan kelimesini almışlar; fakat bunu arslan suretinde değil, aheng-i lisana göre oroslan şekline sokarak kabul etmişlerdir. Hariçten aldığı kelimâtın aslını, kaidesini değiştirmeyerek lisanını zenginleştirmek isteyen yegâne bir millet varsa o da biziz.

Kitap yazarların ekserisi karilerini pekiyi tanıyamazlar. Fakat bizim gibi eser ile kari arasında vasıta olanlar bir dereceye kadar eseri ve kariyi tanıyabiliyorlar.

Kariin, ekseriyetle âsârın açık yazılmış bulunması taraftarıdır. Çok defa kendilerine uzatılan âsârı, müellifinin muğlâk yazısından şikâyet ederek almazlar. Hele bu fark mektep kitaplarında, hikâyelerde daha ziyade mahsustur.

14 Sandor Petöfi. h.n.

15 Mor Jokai. h.n.

Emin Bey'in Türkçe Şiirler'ini hemen her kari sevmiştir. Hüseyin Rahmi Bey'in romanlarını herkes lezzetle okumuştur. Evvelce tabettiğim (Muharebeye Dair Nefer Ne Bilmelidir?¹⁶, gibi neferâta ait) kitaplar orduda büyük bir rağbete mazhar oldu. Ekser zabîtan; neferât bu kitapları seve seve okuyor yolunda kitaphâneme kaç tane tebrik-âmîz mektup yazdı. (Hayat-ı Edebiye ve Askeriye Sahifeleri¹⁷) namıyla neşreylediğim eseri taşralarda daha ziyade sevdiler. Bundan anlıyorum ki açık ve Türkçe yazılmış âsâra daha ziyade rağbet var. Hissiyât-ı umumiye de bu kitapların millî olduğuna, muğlâk yazılan âsâr ve makalâtın ise üç milletten hâsıl olmuş bir melez mahsulü olduğuna kail...

*

* *

Lisanımızı büsbütün Türkçe yazmak kabil değildir. Tasfiye-i lisan aleyhinde bulunanların korktukları da Türkçenin gitgide Buhara şivesine döneceğine ve geriye doğru ricat edileceğine zâhib olmalarıdır. Türklerin medeniyet-i kadimesi olmadığı için ne kadar olsa lisanları fakirdir. Fakat lisanın bu fakri, hiçbir vakit üç lisanın mürekkep bir lisan-ı garibe mâlik olmaya bizi mecbur kılmaz. Lisanımızdan Arabî ve Fârisî kelimeleri tamamen atamayız. Şu kadar ki bunları tahdîd edebiliriz. Lisanımıza göre mal etmeye, Türkçemizi sadeleştirmeye, başlı başına müstakil ve tahsili süheyl bir lisan haline koymaya çalışırız.

*

* *

Geçenlerde yine bir muharririmiz; noksanımız lisanımızın güçlüğünde değil; halkımızın, köylülerimizin seviye-i fikriyelerinin pek dîn oluşundadır. Köylüler en basit bir şeyi anlamaktan bile âcizdir diyor. Fakat bu cahil ve kaba köylünün seviye-i fikriyesini ne ile yükselteceğiz? Maarifle, lisanla değil mi? Köylünün bu cehaletine bir de lisanın çetrefilliği, müşkülâtı inzimâm ederse bunun fikrini nasıl açacağız?

Yine bu köylünün elyevm istimâl ettiği âlât-ı ziraiyenin ne kadar ibtidâî olduğunu, usul-i ziraatin dahi ne kadar fena cereyan ettiğini hepimiz biliyoruz. Bunun ıslahı köylülerin gözünü açmakla, usul-i cedîde-i ziraata alıştırmakla mümkün olduğunu takdir ediyoruz¹⁸. Pekâlâ, köylüye usul-i cedîdeyi ne vasıta ile öğreteceğiz? Maarifle değil mi? Yarın ziraata dair birçok kitaplar yazılıp basılacak. Eğer bunlar şimdiye kadar yazılan ziraî makaleler gibi yalnız çiftlik sahibi birkaç beyin anlaması için tertip edilecek ise yine maksat hâsıl olmayacaktır. Şimdiye kadar birçok ziraî gazeteler çıktı. Hiçbiri dikiş tutturamadı. Çünkü bunların münderecâtını anlamak için idâdîden değil, mekâtib-i âliyeden mezun olmalıdır.

*

* *

16 Ahmet Refik Altınay'ın tercüme ettiği bu eserin ikinci baskısına ulaşabildim: Von Der Goltz, *Muharebeye Dair Nefer Ne Bilmelidir?*, Mütercim: Ahmet Refik, İstanbul, 1328 (2.tab), Matbaa-i Artin Asadoryan ve Mahdumları. h.n.

17 Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Hayat-ı Edebiye ve Askeriye Sahifeleri*, İstanbul, 1324, Mahmud Bey Matbaası. h.n.

18 'bunun ıslahının, köylülerin gözünü açmakla, köylüleri usul-i...' olmalı. h.n.

Bir millet mevcudiyetini lisanıyla, lisanındaki tekâmülüyle temin eder. Lisanını muhafaza edemeyen bir millet, mil-i sairenin mahkûmudur. Zîr-i hâ-kimiyetimize geçirip de asırlarca idaremi altında tuttuğumuz ve bilâhire tedricen kesb-i istiklaline sebep olarak kaçırdığımız akvâmı düşünür isek en büyük hatamızın lisan yüzünden tevellüd ettiğini anlarız. Kendimiz öğrenip de anlamakta müşkülât çektiğimiz lisanı bittabi başkalarına öğretemezdik. Lisanımızı öğrenmeyen bizi de öğrenemez, tanıyamaz, hissiyât ve âmâlimize iştirak eyleyemezdi. Onlar lisanımızı öğrenmedikçe kendi lisanlarını daha iyi öğrenirler, bu suretle hâtîrât-ı kavmiye ve tarihiyelerine kesb-i vukuf ederek milliyetlerini kuvvetleştirirler, tedricen nâil-i istiklal olarak bizden uzaklaşırlar. Bunun içindir ki çekilip çıktığımız memleketlerde hiçbir iz, hiçbir eser-i millî bırakamadık. Memâlik-i meftûhamızda sakin akvâmın dört yüz senelik âbâ ve ecdadı makabirinden çıkıp da ahfâdıyla görüşse idi hiçbir şeyin değişmediğini, milliyetlerini tamamen muhafaza ederek kendilerine hâkim olan milletin hissiyâtına bile zerre kadar iştirak etmediklerini görerek şaşırıp kalırlar idi. Tuhafı, bu kavimlerden bazılarının dinlerini değiştirdiğimiz halde lisanımızı onlara öğretemeyişimizdir. Binlerce Müslüman, Boşnak, Arnavut, Kürt, Laz vesaire Türkçeyi ne konuşurlar ve ne de yazarlar. Acaba Girit'teki ahali-yi İslamiye Türkçeyi hakkıyla bilseydiler, Türkçe okuyup yazmayı öğrenseydiler bugünkü felaketlere maruz kalırlar mıydı? Orada asırlarca oturduğumuz halde hem de zîr-i idaremi Yunaniler Girit tebaa-yı Hıristiyanıyesine Elenizm¹⁹ fikrini neşredip dururken biz Hıristiyanlara değil acaba kaç Müslümana lisanımızı öğretebildik? Makedonya'daki bunca kanlı facialarda Türkçemizin dahl ve tesiri yok mudur? Eğer onlara lisanımızı öğretebilseydik, kendimizi de tanıtır, böyle bir vatan evladını boğaz boğaza getirmez idik. Bir milletin sair milletlerin amâk-ı ruhuna kadar icra-i nüfuz etmesi için en kuvvetli vasıtası lisanıdır. Katolik papazları gözümüz önünde bütün Suriye'yi Fransızlaştıracak derecede Fransızca'yı talim edip dururken acaba biz kaç Arap'a lisanımızı tahsil ettirebildik?

Koca Mısır'da Osmanlıca'yı okuyup yazan kaç kişi vardır? Hâlbuki İngilizce köylere kadar intişâr ediyor.

Bosna Hersek birkaç seneye kadar Alman lisanıyla tekellüm ve tahrîr edecek bir hale gelmek üzeredir.

Fransızların bugün şarkta haiz oldukları nüfuz-i manevi-yi siyasi, lisanlarına müstenid değil midir?

Zîr-i tâbiyetimizde bu kadar Rum, Bulgar var iken idare-i hükümete karıştırmak için Türkçeyi okuyup yazar kaç kişi bulabildik? Fakat Bulgaristan'da binlerce Müslüman Bulgarca'yı okuyup yazıyor. Yine binlerce Rusyalı Müslüman Lermontof, Tolstoy ve Gogolların âsârını okuyor. Rusça mektuplar, makaleler yazıyor.

Eğer biz, anâsır-ı muhtelifeye lisanımızı talim edemez, hissiyât-ı milliyemizi onlara telkin eyleyemez isek teşkil ettiğimiz hükümete nasıl satvet verebileceğiz? Eğer lisan haliyle kalır; himmet olunmazsa iktitâf etmek istediğimiz meyveleri mazide olduğu gibi yine başkalarına hemcivar komşularımıza kaptırmaz mıyız?

19 Helenizm. h.n.

Eğer lisanın bu kadar ehemmiyeti olmasaydı memâlikimizde Fransız, Alman, İngiliz, Amerikan, İtalyan mekteplerinin bunca fedakârlıklarla idamesine ne lüzum vardı?

*

* *

Lisanın tasfiyesini zamana bırakmalı imiş. Zaman her şeyi tabîi olarak halledermiş... Âlâ, o halde çalışmaya, şikâyâta, bir şeyin muhtac-ı tadîl ve ıslah olduğunu iddiaya hacet yok. Mademki zamanı değil, her teşebbüs akimdir.

Koca Amerikalılar, iyi ki bizim gibi düşünmediniz. Bir asır içinde iktisâb ettiğiniz bu mevki-i bülent terakkiyi zamana bıraksa idiniz tam beş asırda ihraz eyleyebilirdiniz.

Nefilerden, Şinasi ve Kemallere asırlar geçtiği gibi Kemallerden de bugüne kadar süslü asır geçmiş, lisan-ı Türkî'nin tasfiyesi için de bir asır geçecek ondan sonra lisanımızda ele alınır, yazdığı anlaşılır, okuyan da bir şey öğrenir ve âher lisana da tercüme edilebilir kitaplar intişâr edecek... Vay halimize...

Sonuç

Bilindiği gibi, Tanzimat ile beraber başlayan dilde sadeleşme hareketleri Meşrutiyet Devri'nde hararetlenmiştir. Agâh Sırrı Levend, bu dönemin gruplarını, dil çerçevesinde Edebiyat-ı Cedide dilini kullananlar, Türkçeciler, Yeni Lisancılar ve Türk dilinin gelişmesine hizmet edenler olarak dörde ayırmaktadır. İlk gruptakiler, Arapça ve Farsça kelimeler ile tamlamaları, bileşik sıfatları sıkça kullanırlarken Türkçeciler mümkün olduğunca yabancı kelimelere yer vermeyerek halkın anlayabileceği bir dil kullanmayı yeğlemişlerdir²⁰. *Genç Kalemler* dergisi etrafında toplanan Yeni Lisancılar, Türkçe terimlere yer verirlerken Arapça ve Farsça köklerden terimler üretme yoluna da gitmişlerdir²¹. Sözü edilen son gruptakileri ise yabancı kelimelere hatta terkiplere ara sıra yer veren; fakat Türk dilinin güzelleşmesine hizmet eden kişiler oluşturmaktadır²².

Hilmi Bey'in dil konusundaki görüşlerinin, yukarıdaki grupların benimsediği fikirlere bire bir uyduğu söylenemez. Türk Dilî'nin siyasi bir araç olarak kullanılabileceği ve Türkçenin öğrenimindeki güçlüklerin kaldırılması gereği yolundaki düşüncelerinin, Türk Derneği'nin 1909 yılında çıkarmaya başladığı *Türk Derneği* dergisinin başlarında yayınlanan bildiri ile arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Fikirleri, Türk Derneği etrafında toplanan ve Tasfiyeciler olarak bilinen grupla yakınlık göstermektedir; ancak bu grubun içinde yer aldığı halde tam anlamıyla tasfiyeci olmayan; Arapça ve Farsça kelimelerden bütünüyle vazgeçmeyen ve konuya siyasi yönden bakanların düşüncelerinin Hilmi Bey tarafından desteklendiği anlaşılmaktadır. Yine fikirlerinin benzeştiği diğer grup, Türkçeciler olduğu halde, eserlerinin sadeliği ile anlaşılabilirliğini takdir ettiği bu grubun öncüsü

20 Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara, 1960 (2.b.), TDK Yay., s.s.348-350.

21 Levend, *a.g.e.*, s.315.

22 Levend, *a.g.e.*, s.352.

Mehmet Emin Yurdakul'un düşünceleriyle de tam bir uyum içerisinde değildir; çünkü Mehmet Emin, Arapça ve Farsça kelimeleri kullanmak istemezken İbrahim Hilmi, bu kelimeleri tamamen atmayarak sınırlamak düşüncesindedir. Edebiyat-ı Cedidecilerin Türkçenin Osmanlıca olduğunu düşünmelerine rağmen, O, üç lisan-
dan oluşan garip bir dile sahip olunamayacağı ve Türkçenin bağımsız bir dil olması gerektiği fikrindedir. Bununla beraber, Hüseyin Kazım Kadri'nin, dili, Türkleri siyaseten birleştirecek bir araç olarak görmesi fikrine katılmakta; ancak Kadri'nin tasfiyeyi hoş görmeme düşüncesi, onun fikirleriyle çelişmektedir. Ziya Gökalp'le de bir noktada buluşmasına karşın, yine Gökalp'in de aynı tasfiye karşıtlığı düşüncesi nedeniyle ondan ayrılmaktadır.

Kesin çizgilerle herhangi bir gruba dâhil edemeyeceğimiz Hilmi Bey, anlaşıldığı üzere her grupta kendince kabul edilebilir kimi noktalar bulmuştur. *Tasfiye-i Lisana Muhtaç mıyız?*'ı yazmaktaki amacı ise Türkçenin içinde bulunduğu karmaşık durumu ortaya koymak ve bir an önce çözüme gidilmesi gerektiğini vurgulamaktır.

KAYNAKÇA

- (Çığırâçan) Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Hayat-ı Edebiye ve Askeriye Sahifeleri*, İstanbul, 1324, Mahmud Bey Matbaası.
- (Çığırâçan) Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Tasfiye-i Lisana Muhtaç mıyız?-Türkçenin Sadeleştirilmesi-*, İstanbul, 1327, Matbaa-i Hayriye.
- (Çığırâçan) Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Türkiye Uyan*, Dersaadet, 1329, Kitaphâne-i İntibâh, Adet: 13.
- Goltz Von Der, *Muharebeye Dair Nefer Ne Bilmelidir?*, Mütercim: Ahmet Refik, İstanbul, 1328 (2.tab), Matbaa-i Artin Asadoryan ve Mahdumları.
- Levend Ağâh Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara, 1960 (2.b.), TDK Yayınları.
- Ocak, Başak, *Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çığırâçan Bir Yayıncının Portresi*, İstanbul, 2003, Müteferrika Yayınları.
- Ocak, Başak, "Ahmet Refik Altınay'ın Büyük Tarih-i Umumi'sinin Yayın Öyküsü ve İbrahim Hilmi Çığırâçan'ın Tarih Anlayışı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. III, S. 9-10, İzmir 2000.
- Osmanlı Devleti'nin Çöküş Nedenleri Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çığırâçan'ın Kaleminden*, (yay. haz.: Başak Ocak), Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2010, Tarih Dizisi: 9.

HÜSEYİN CAHİT YALÇIN (1875-1957)'İN DİL İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Caner KERİMOĞLU*

Özet

Hüseyin Cahit Yalçın, Türk modernleşme hareketinin önemli simalarından biridir. Bu çalışmada Hüseyin Cahit'in dil ile ilgili görüşleri üzerinde durulmuştur. İlk olarak alfabe tartışmalarındaki tutumu ele alınmış, ikinci olarak Türkçenin sadeleştirilmesi hareketi hakkındaki görüşleri değerlendirilmiştir. Son olarak yazarın dil bilgisi yazımı ve öğretimi ile ilgili katkılarına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin Cahit Yalçın, Dil Devrimi, Dil Bilgisi Eğitimi.

THE OPINIONS OF HÜSEYİN CAHİT YALÇIN (1875-1957) ABOUT LANGUAGE

Abstract

Hüseyin Cahit Yalçın is one of the important personalities of the Turkish modernization movements. In this article, his opinions about language are mentioned. Firstly, his attitude in alphabet discussions is evaluated. Secondly the opinions of Hüseyin Cahit about the purification movements in Turkish are studied. Finally, his contributions to grammar writing and grammar teaching are evaluated.

Key Words: Hüseyin Cahit Yalçın, Turkish Language Reform, Grammar Teaching.

---

* Yard. Doç. Dr.; DEÜ, Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı,
(caner.kerimoglu@deu.edu.tr).

Giriş

Osmanlı'nın yıkılışı ve modern Türkiye'nin kuruluşu aydınların tavırlarını göstermesi bakımından yalnızca Türkiye'deki sosyal bilimciler için değil, dünyadaki sosyal bilim incelemeleri için de önemli veriler sunar. Bu süreçte kimi aydınlar, inandıkları "doğrunun" değişmezliğine kapılmışlar ve bu, hayatın kendi doğrularıyla çeliştiğinde büyük sıkıntılar yaşamışlardır. Bu bağlamda Hüseyin Cahit Yalçın, ifade ettikleriyle durduğu yer arasındaki mesafe bakımından ilginç bir örnek sunar. Modern görüşlere sahip bir değişimci portresi çizen de Hüseyin Cahit'tir, hilafetin kaldırılması gibi önemli Cumhuriyet devrimlerine karşı çıkan da Hüseyin Cahit'tir.

Her yeni hareket gibi Türk modernleşme hareketi de ilk olarak kendini anlatmak istemiştir. Dil bu aşamada önemli bir sorun olarak algılanmış, modernleşmenin anlatılacağı halkın dil ile olan ilişkisi yazma ve konuşmadaki sıkıntılar göz önünde bulundurularak giderilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda dilin sadeleştirilmesi ve alfabe değişimi ön plana çıkmıştır. Dil modernleşmesi zorunluluğunu yaratan iki araç eğitim ve basın olmuştur. Basında dil ile ilgili görüşleriyle öne çıkan yazarlardan biri de Hüseyin Cahit Yalçın'dır¹.

Bu çalışmamızda Türkiye'nin modernleşme çabalarında ve Türk basınında dikkate değer bir yere sahip olan Hüseyin Cahit Yalçın'ın Türkçenin yazımı ve eğitimi ile ilgili görüşlerini "Alfabe, Türkçenin sadeleştirilmesi çalışmaları, dil bilgisi yazımı ve öğretimi" biçiminde üç başlık altında değerlendireceğiz.

1. Alfabeyle İlgili Görüşleri

Harf Devrimi, 31 Kasım 1928'de TBMM'nde yeni alfabe yasasının kabulüyle kültür hayatına girdi. Ancak Türkiye'de yazı tartışmalarının başlangıcı, Tanzimat dönemine kadar uzanmaktadır. Bu süreçte yaşanan alfabe tartışmalarının iki temel görüş üzerinde ilerlediği görülmektedir. İlk görüştekiler Arap alfabesi üzerinde yapılacak yeniliklerle Türkçenin daha sağlıklı yazılıp okunmasının mümkün olacağını düşünürken, karşı görüştekiler Arap alfabesinin tamamen bırakılıp Latin alfabesinin kabulü görüşündedirler.

Hüseyin Cahit, alfabe değişiminin savunucularından biri olarak II. Meşrutiyet döneminden itibaren gerek konuşmalarında gerek yazılarında bir an önce bu değişimin gerçekleştirilmesi gerektiğini ve Türkçenin bu yolla kendi kimliğini bulacağını dile getirmiştir. Hüseyin Cahit'e göre Türkçe'nin öğrenimini kolaylaştırmak için yapılması gereken, "huruflarımızı değiştirmeksizin huruf-i munfasıla'yı kabul etmek, hemen kabil-i icra ufak bazı tadilat icra eylemektir. Saniyen, huruf-i imlâ'yı kabul" etmektir². Görüldüğü üzere yazar ilk olarak Arap alfabesinin Türkçeye uygun biçime getirilmesi taraftarıdır. Ancak daha sonraki yıllarda bu görüşü değiştirmiş, yazar Arap alfabesinin bırakılarak yerine Latin alfabesinin alınmasını savunan bir çizgiye gelmiştir.

1 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973, s.230.

2 Hüseyin Cahit Yalçın, "Tedisat Meselesi", *Tanin*, 26 Temmuz 1909, s.1.

Arnavutların Latin alfabesini seçmeleri II. Meşrutiyet döneminde yazı tartışmalarını alevlendirmiş, aydınların bir bölümü Arnavutları “gâvur, bölücü, hayın” ilan etmiştir³. İktidarda bulunan İttihat ve Terakki'nin de Arnavutların bu girişimini onaylamadığı bilinmektedir⁴. Arnavutlar 1860'lı yıllarda Latin yazısına geçme çalışmalarına başlamış, ilk olarak da Osmanlı Maarif Nezareti'ne bu isteklerini kabul ettirmişlerdir. Arnavut aydınları, Arap yazısının bırakılması durumunda imparatorluğun dağılacağı, eski eserlerin yok olacağı ve İslam'dan uzaklaşılacağı gibi korkular taşıyan Osmanlı aydınlarına⁵ göre daha rahat hareket etmişler ve sonunda amaçlarına ulaşmışlardır⁶.

Hüseyin Cahit Yalçın Tanin gazetesinde 20 Ocak 1910 tarihinde “Arnavud Hurufatı” başlığıyla çıkan yazısında Arap harflerinin Türklük ve Müslümanlıkla ilgisi olmadığını, Türklerin kendi yazılarını bırakıp Arap harflerini kabul ettiğini, zaten peygamber zamanında da bu harflerin kullanılmadığını belirttikten sonra Arnavutların kendi gereksinimlerini karşılayacak alfabeyi seçme konusunda özgür bırakılmaları gerektiğini, Latin alfabesini bizim de kabul etmemizin yararlı olacağını, çünkü okuma yazmayı kolaylaştıracağını savunmuştur⁷. Bu yazıdan bir hafta sonra aynı gazetede aynı başlıkla bir yazı daha yazmış, düşüncelerini yinelemiş ve bazı okuyucu telgraflarına değinmiştir⁸. Ancak Latin harflerini savunan Hürriyet-i Fikriye dergisi İttihat ve Terakki yönetimince süresiz olarak kapatıldıktan ve Latin yazısı savunucuları çeşitli baskılara maruz kalmaya başladıktan sonra Hüseyin Cahit bu konuda çekingen bir tutum sergilemiştir⁹.

Hüseyin Cahit, Cumhuriyet döneminde de Latin alfabesine geçilmesi konusunda yazılar yazmış, “ümmiliğin” azaltılmasında en büyük engelin Arap harfleri olduğunu ileri sürmüş, memleketi kurtaran Cumhuriyet'in Latin harflerini kabul ederek ülkenin ilerlemesi yolunda çok büyük bir adım atmış olacağını ifade etmiştir¹⁰. Yazar, 1924'te İzmir'de gazetecilerle yapılan bir toplantı sırasında Atatürk'e Latin yazısına ne zaman geçileceğini sormuş, ancak Atatürk, Hüseyin Cahit'in sorusunu iyi karşılamamıştır¹¹. Atatürk'ün bu isteğe “Henüz bu hususta kimseye kesin bir

3 Bilâl N. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1992, s.44.

4 II. Meşrutiyet döneminde Arnavut alfabesiyle ilgili tartışmalar için bkz: Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, Bûke Yayınları, İstanbul, 2004, s.s.273-303.

5 Değişimci kişiliğiyle tanınan Namık Kemâl de Latin yazısına geçilmesi konusunda tereddüt yaşamış, İslam kültüründen uzaklaşılacağı endişesiyle değişime sıcak bakmamıştır: Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003, s.219; Enver Ziya Karal, “Tanzimat'an Sonra Türk Dili Sorunu”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.II, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s.319.

6 Nurettin Gülmez, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Harfler Üzerine Tartışmalar*, Alfa Aktüel Yay., İstanbul, 2006, s.138.

7 Yalçın, “Arnavud Hurûfatı”, *Tanin*, 20 Kanun-i sani 1910, s.1.

8 Yalçın, “Arnavud Hurûfu”, *Tanin*, 31 Kanun-i sani 1910, s.1.

9 Şimşir, Arnavutlarca benimsenen Latin alfabesinin Şeyhülislamlıkça bir çeşit “aforoz” a uğradıktan sonra Hüseyin Cahit'in düşüncelerini ifade etmekte çekindiğini, Latin harflerine karşı çıkan İttihat ve Terakki yönetiminin “sözcülüğünü” yapan Hüseyin Cahit'in “rejimin adamı” olması nedeniyle düşüncelerini açıkça savunmak yürekliliğini gösteremediğini ileri sürer: Şimşir, *a.g.e.*, s.47.

10 A. Sırrı Levend, *Türkçenin Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1972, s.s.394-395.

11 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya (Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar)*, İstanbul, 1980, s.439; Hilmi Bengi, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000, s.34.

söz veremem. Daha beklemeye mecburum” karşılığını vermesi, kafasında konuyla ilgili bir sıralama olduğu ve yazı değişimi için acele etmek istemediği izlenimini vermektedir. Atatürk’ün hilafet kalkmadan ve milletin bu konudaki gereksinimini iyice değerlendirmeden girişimde bulunma taraftarı olmadığı anlaşılmaktadır¹².

Hüseyin Cahit’in Cumhuriyet döneminde muhalif bir tavır takındığı ve bu nedenle Atatürk ve çevresi tarafından hoş karşılanmadığı bilinmektedir. Bu tavır sonucunda kendisi, üç kez İstiklâl Mahkemesi’nde yargılanmıştır. Cumhuriyet ilânının ve diğer devrimlerin (örn. Hilafet’in kaldırılması vb.) milli egemenlik prensibine aykırı olarak yapıldığı düşüncesi nedeniyle itirazlarını yükseltmiştir. Fakat alfabe devrimi kendisinin belki de en çok desteklediği devrimdir¹³.

2. Türkçenin Sadeleşmesiyle İlgili Görüşleri

Hüseyin Cahit sadeleşme hareketlerinde dengeli bir yol izlenmesi gerektiğini savunur. Türk edebiyatında Türkçeyi belki de sadelikten en uzak ve en anlaşılmasız bir biçimde kullanan yazarların oluşturduğu Servet-i Funûn (1896-1901) topluluğunda yer alan Hüseyin Cahit, Türkçesiyle farklı bir yer edinir. Türkçeyi yabancı öğelerle süsleyerek kullanan ve yaşadıkları yabancılaşmayı dile de yansıtan bu akımın temsilcileri, Türkçede o güne değin kullanılmayan yeni tamlama biçimleri ve söz dizimi yapılarına eserlerinde yer vermişlerdir. Hüseyin Cahit topluluk-taki yazarlara göre daha sade yazsa da, yer aldığı topluluğun temsilcilerinin eserlerindeki “saat-i semen-fâm” gibi tartışma yaratan tamlamaları savunmuş; bunların yerinde kullanıldığını, edebi bir değer taşıdıklarını dile getirmiştir¹⁴.

Hüseyin Cahit, topluluğun dağılmasından sonra dil konularına ağırlık vermiş, hep halkın anlayacağı bir dil kurma yolunda çaba sarf etmiştir. Türkçenin kaderini Türk devletinin kaderiyle birlikte gören yazar, Türkçenin varlığını ortaya koymak için bağımsızlığını kazanması gerektiğini düşünüyordu: “Siyasal alandaki kapitülasyonlar dilimizde de vardı. Türk devleti siyasi bağımsızlığına sahip olmadığı gibi Türk dili de ulusal bağımsızlığından yoksun bulunuyordu. Çünkü Türkçenin içinde yabancı dillerin yasaları yürüyordu. Türkçemiz adını bile yitirmişti. Okullarda bize Kavaid-i Osmaniye (Osmanlıca Kurallar) okutuyorlardı. Ortada Türkçe yoktu, Osmanlıca vardı ve buna ‘Arapça, Farsça ve Türkçeden oluşan’ bir dil deniyordu. İşte bu akıma karşı içimde güçlü bir tepki uyanmıştı. Bağımsız bir Türkçenin varlığını ortaya koymak ve Türkçe öğrenmek yolunda ayrıca Arapça ve Farsçayı öğrenme zorunluluğuna son vermek gerekiyordu”¹⁵.

Yazar anılarında dile getirdiği dil ve ülke bağımsızlığının birliği ile ilgili görüşlerini Birinci Türk Dili Kurultayı’nda aforizma biçiminde daha vurucu bir üs-

12 Hilmi Bengi, *a.g.e.*, s.208.

13 Ö. Faruk Huyugüzel, Hüseyin Cahit’in bu durumunu şu şekilde dile getirir: “Daha 1917 yıllarında Latin harflerinin kabulünü isteyen, henüz cumhuriyet ilan edilmeden önce yazılarında bu temayı işleyen bu hürriyet ve demokrasi havarisinin cesur ve ilerici hamlelerine rağmen o devrin şartları içinde Atatürk ve çevresinin karşısında yer almış olması çok garip bir tecellidir.”: Ö. Faruk Huyugüzel, *Hüseyin Cahit Yalçın’ın Hayatı ve Edebî Eserleri Üzerine Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1984, s.38.

14 A. Sırrı Levend, *a.g.e.*, s.230.

15 Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, (haz.: R. Mutluay), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2002, s.182.

lupla ifade eder: “Ecnebî dillerin Türkçe üzerindeki tesiri iki sahada vukua gelmiştir; kaideler ve kelimeler. Bence, asıl temizleme ameliyesi dilimizi ecnebi kaidelerine te-baiyetten kurtarmak gayesine sarf olunacak gayrettir. Müstakil bir vatanda ecnebi kanunlar ne kadar haysiyete dokunucu bir esaret ise müstakil bir lisanda da ecnebi kaideler aynı derecede tahammül edilemez bir lekedir”¹⁶.

Hüseyin Cahit halkın anlayacağı bir dil peşindeydi. Bunun için çeşitli çözüm önerileri sunuyordu. Yazarın bu yoldaki çabalarının en dikkat çekenlerinden birisi, kelime önerileridir. Fikir Hareketleri dergisinde yazılarının sonunda kelime listelerine yer veriyor ve okurlardan bu listelerde geçen Türkçe kelimeleri kullanmalarını istiyordu. Yazarın önerdiği bazı kelimeler bugün de sıklıkla kullanılan kelimelerdir. Hüseyin Cahit'in listeleri şu şekildedir:

“Birinci liste

1-Hâkim (Souveraine) = Egemen; Hâkimiyet = Egemenlik

Misâl: Hâkimiyet milletindir = Egemenlik ulusundur.

2- Müstakil = Erkin, Bağınsız; İstiklâl = Erkinlik, bağınsızlık

Misâl: 1 - Biz müstakil bir milletin çocuklarıyız. = Biz erkin bir ulusun çocuklarıyız. İstiklâl mücadelesi = Erkinlik savaşı. 2 - Müstakil meb'uslar = Bağınsız sayıtlar; Türkiyede mahkemeler müstakildir=Türkiyede hakyerleri bağınsızdır.

3 - Sanayi = Endüstri; Sınai = Endüstriyel

4 - Hür (T. Kö.) = Özgün; Hürriyet (T. Kö.) = Özgünlük

5 - Serbest = Özgür

Misâl: Serbest muntıka = Özgür bölge.

Not: Mecmuamıza gönderilecek yazılarda bu kelimelerin Osmanlıca ları kullanılmamasını rica ederiz”¹⁷.

“İkinci liste

1-Mamur = Bayındır

a. Mamuriyet = Bayındırlık

b. Nafia

İmar etmek = Bayındırmak

Misaller: Ankara bayındır bir şehir olmuştur. Memleket bayındırlık yolundadır

Bütün devlet yapı işleri Bayındırlık Bakanlığına bağlanmıştır

Biz yurdumuzu bayındırmaktan ve geliştirmekten başka bir şey düşünmüyoruz

16 *Birinci Türk Dili Kurultayı: Tezler Müzakere Zabıtları*, İstanbul, 1933, s.274.

17 Yalçın, “Birinci Liste”, *Fikir Hareketleri*, S.84, 30 Mayıs 1935, s.92.

2 - İnkişaf etmek = Gelişmek

İnkişaf ettirmek = Geliştirmek

İnkişaf = Gelişim, Gelişme

Misal: Türkiyenin ekonomik gelişimi günden güne artıyor.

3 - Milki = Sivil

4 - Askeri = Süel (Militaire)

Not; <Asker> kelimesi <Soldat> anlamında Türkçedir.

5 - Cemiyet, Şirket = Sosyete

Misal: Türk Cemiyeti = Türk sosyetesesi

Şeker şirketi = Şeker sosyetesesi

İçtimai = sosyal

Not: 1- Türk kökünden gelen <cemiyet>şu anlamda kullanılacaktır:

Hilaliahmer Cemiyeti = Kızılay Cemiyeti. Dil Cemiyeti, Gazeteciler Cemiyeti."¹⁸

"Üçüncü liste

1- İtimat - Güven

İtimat etmek - Güvenmek

Asayiş ve emniyet - Güvenlik

2- Huzur ve sükun - Baysallık

Yurtta güvenlik ve baysallık , ülkümüzdür.

Not: Güven ve güvenç kelimelerinde şu ayrıma dikkat edilmelidir.

1 - Orduya güvenimiz vardır.

2 - Ordu bizim güvencemizdir.

(O medarı emniyet ve itimadımızdır.)

3 - Temin etmek ;

1 - İnançlamak, İnan vermek,

2 - Sağlamak,

3 - Elde etmek

Misaller:

1 - Bu işin böyle olduğuna sizi inançlarım, bu işin böyle olmadığı hakkında kendisine inan vermeğe (kendisini temin etmeğe) çalıştım.

18 Yalçın, "İkinci Liste", *Fikir Hareketleri*, S.85, 6 Haziran 1935, s.108.

2 - İşimi, ancak banka yolu ile sağlayabildim.

3 - Temin ettiğimiz neticeler - Elde ettiğimiz sonuçlar.

4 - Sonuç - Netice

5 - Teminat - İnanca" ¹⁹

"Dördüncü liste

1 - Abide = Anıt

Örnekler: İstanbul bir anıtlar şehridir.

İstanbul, Atatürk için; heykelli bir anıt yaptırmaya karar verdi.

2 - Müstacel = Evgin

Örnekler: Yurdu bayındırmak, evgin işlerimiz başında gelir.

Dün Ankaradan bir evgin telgraf aldım.

3 - Terbiye etmek = Eğitme

Terbiye (éducation) Eğitim

Mürebbi: Eğitmen

4 - Mektep = Okul (Okula)

5 - Muallim = Öğretmen

Örnekler:

Cumhuriyet kullarının genç kafalı öğretmenlere ihtiyacı vardır.

Her öğretmen, eğitim usullerini bilmez.

Biz çoktanberi gençliği yeni zamanlar için eğitmek istiyoruz."²⁰

"Beşinci liste

1 - Seciye = İra

Örnek: Biz İstiklal muharebesinde Türk seciyesinin kuvvetine dayandık = Bir erkinlik savaşında, Türk ırasının kuvvetine Dayandık.

2 - Âciz = eksin

Acz = Eksinlik

Acz duymak, aciz kalmak A Eskinmek.

Örnekler: İnkılap, âcizlerin işi değildir = Devrim, eksinlerin işi değildir.

¹⁹ Yalçın "Üçüncü Liste", *Fikir Hareketleri*, S.86, 13 Haziran 1935, s.116.

²⁰ Yalçın "Dördüncü Liste", *Fikir Hareketleri*, S.87, 22 Haziran 1935, s.139.

Devrimciler büyük zorluklar karşısında, eskinmek değil, şevklerini arttırmalıdır.

3 - Ehemmiyet = Önem

Ehemmiyet vermek = Önemek

Mühim = Önemli

Örnekler: Dün yeni bir resim sergisinin resmi küşadında bulunduk. Reiscumhura askeri merasim yapılmak usuldendir = Cumur Başkanına süel tören yapılma usuldendir.

5 - Müsavi = Eşit

Müsavat = Eşitlik

Örnekler: Türk kanunları karşısında, bütün yurttaşlar eşittir.

Türkiyede kadın, erkek eşitliği cumhuriyetin eseridir.”²¹

“Altıncı liste

1 - Tadil etmek = 1. Değişmek, 2. Azaltmak

Tadil = Değişke

Örnekler: Knunları ancak Kamutay değiştirebilir.

Son parti programında pek önemli değışkeler vardır.

2 - Takdir etmek = Değerlemek

Örnekler: Hlk, kendisi için çalışanları ergeç değerler.

Bu iş için çektiğiniz sıkıntıyı değerlendiremiyor değilim.

3 - Merhale = Yüğrüm

4 - Safha = Evre

5 - Tekamül = Evrim

Tekamül etmek = Evrinmek

Örnekler: Dil işi büyük hareketin yeni bir yüğrümüdür.

Şimdi biz inkişafı iktisadının en nazik safhasında bulunuyoruz = Şimdi biz ekonomi gelişimin en nazik evresinde bulunuyoruz.

Biz inkılapçuyuz, tekamülcü değiliz = Biz devrimciyiz, evrimci değiliz.

Maarif müesseselerimiz, her gün yeni hatvelerle, tekamül etmektedir = kültür kurumlarımız, hergün yeni adımlarla evrinmektedir”²².

21 Yalçın “Beşinci Liste”, *Fikir Hareketleri*, S.88, 6 Temmuz 1935, s.164.

22 Yalçın “Altıncı Liste”, *Fikir Hareketleri*, S.89, 13 Temmuz 1935, s.188.

Listelerde geçen “egemen, özgür, bayındır” gibi kelimeler bugün de yazarın önerdiği biçimde kullanılmaktadır. Önerilen kelimelerle ilgili olarak dikkat çeken diğer bir nokta, Türkçe kökenli olmayan bazı kelimelerin de listelerde yer almasıdır. “Sosyete, endüstri” gibi Batı dillerinden alınmış kelimeler de Hüseyin Cahit tarafından önerilmektedir. Bir çelişki gibi görünse de yazarın sadeleşme anlayışı dikkate alındığında bu, anlaşılabilir bir durumdur. Yazar “Bir lisanın şahsiyeti sarfında ve nahvindedir” görüşündedir, bu görüşünü dil kurultayında da dile getirmiş yabancı etkilerin biçim bilgisi ve söz diziminde değişikliğe yol açmayıp yalnızca kelime alışverişi ile sınırlı kaldığında “lisanın şahsiyetini” bozmayacağı savunmuştur²³.

Hüseyin Cahit dildeki sadeleşmenin doğal bir süreçle ilerlemesi gerektiği, zorla yenilik yapılamayacağı görüşündedir: “Kimsenin zevkini birden bire değiştiremeyiz. Yazı yazarken yaptığımız yenilikler ancak bir ‘teklif’ mahiyetini arzeder... O teklifi istediğimiz kadar mantıkî müdafaalarla kuvvetlendirelim. Ona can verecek şey karşımızdakilerin gösterecekleri tasvipten ibarettir”²⁴. Nitekim yazar, yukarıdaki listelerde önerdiği bazı kelimelerin tutmadığını görünce kendisi de eski biçimleri kullanmaya devam etmiş, ısrarcı bir tutum sergilememiştir.

1932 yılında gerçekleştirilen Birinci Türk Dili Kurultayı, Hüseyin Cahit Yalçın'ın Türkçenin sadeleştirilmesi çalışmaları konusundaki görüşlerini yansıtmaları bakımından büyük önem taşır. Yazar kendisi de bir sadeleştirme olmasına rağmen sadeleştirme çalışmalarının aşırıya kaçtığını dile getirdiği için kendisinin kurultayda konuşturulup konuşturulmayacağından emin değildir. Bu nedenle kurultaydan önce düzenleme komitesine gönderdiği bildiri metnine “Eğer Atatürk bu kurultayda belli bir maksat elde etmek istiyor da benim yazdıklarım güçlük çıkarma mahiyetinde ise yırtınız, atınız” notunu eklemiştir²⁵. Ancak Atatürk, “Fikirlerinden bir kısmı doğru. Fakat hepsi bir arada Kurultaya gelecek olanlar tarafından iyi karşılanacaktır. Hüseyin Cahit'e neden bir zafer hazırlamalı?” diyen ve Hüseyin Cahit'in tezini “hiç okutmamak” önerisinde bulunan Falih Rıfkı'nın teklifini kabul etmemiş, farklı düşünceleri de olsa tezin okunmasını istemiştir²⁶.

Kurultayda Hüseyin Cahit dilin yapma bir araç olmadığı, “içtimaî bir müessese, tabii bir uzviyet” olduğu, zaten Türkçenin artık bağımsız bir dil hâline geldiği, biçim bilgisi ve söz dizimi yapısının kelime alışverişiyle bozulamayacak kadar oturduğu biçimindeki görüşünü özgürce dile getirmiş ve dinleyiciler tarafından da konuşması yer yer alkışlarla kesilmiştir. Yazar “Bütün bunlarla beraber, hiçbir şey yapmayalım, ellerimizi kavuşturarak, kaza ve kederin hükmünü bekliyerek dil işlerine alâkadar olmayalım demek istemiyorum” diyerek edilgen bir tutum takınılmasını da benimsemediğini belirtmiştir²⁷. Hüseyin Cahit sadelik anlayışını şöyle ifade eder: “Sade yazalım, mümkün olduğu kadar öz Türkçe kelimeler kullanalım. Fakat bu kelimeler kalemimizden kendi kendiliğinden aksın. Yazı yazarken sade kelimeler bulmak kaygusu fikirlerimizi ifadedeki tabii cereyanı sekteye uğratmasın. Yaptığımız sadelik mücadelesi gayri şuuri bir hâle geçsin. İşte ancak o zaman kendimizin tabii sahada kalmış olduğumuza inanabiliriz.”²⁸.

23 *Birinci Türk Dili Kurultayı: Tezler Müzakere Zabıtları*, İstanbul, 1933, s.s.274-275.

24 Yalçın, “Lisan Meselesine Dair”, *Yedigün*, S.151, 29 İkincikanun 1936, s.4.

25 Atay, *a.g.e.*, s.474.

26 *A.g.e.*, s.474.

27 *Birinci Türk Dili Kurultayı: Tezler Müzakere Zabıtları*, İstanbul, 1933, s.275.

28 *A.g.e.*, s.275.

Hüseyin Cahit'in sorunlar ve çözüm önerilerini sıralarken üzerinde durduğu eksikliklerden birisi de "terim sorunu" dur. Yazar her yazarın kendine göre kavramlara ad verdiğini, özellikle tercüme yaparken bunun sıkıntısını çektiğini, Fransızca kelimelere karşılık ararken farklı terimlerle karşılaştığını, bunun çözümünün zamana bırakmadan "salahiyet sahibi bir heyet" eliyle sağlanması gerektiğini dile getirir²⁹. Terimler için Türkçe karşılıkları varsa onların kullanılmasını, eğer yoksa Arapçadan değil, Latin ve Yunan köklerinden Türkçenin ahengine uyan kelimelerin tercih edilmesini önerir³⁰.

Karşılık bulurken de ilk anda Türkçe bir kelimenin tercih edilmesi gerektiğini savunan yazar, uçak icat edildiğinde Arapça "tayr" kökünden üretilen "tayıre" yerine "uçku", "uçuşkan" gibi Türkçe kelimelerle karşılaşılsaydı daha iyi olacağını, ancak yerleştikten sonra "tayıre"nin de artık Türkçeleştiğini, "Türkün çocuğu" olduğunu ifade eder. Hüseyin Cahit yabancı kökenli olsa da yüzyıllardır kullanılan kelimelerin geldikleri dilden çok farklı biçimlerde kullanıldığını, Türkçenin dünyasını yansıttığını, dolayısıyla bu tür kelimelerin yabancı sayılamayacağını dile getirir³¹.

Yazar terim sorunu yanında "mefhum ve kelime eksikliği" dediği ikinci bir eksiklik üzerinde de durur. Türkçede beş on renk bildiğimizi, Fransızcadan çevirirken küçük farkları bildiren renk isimlerini Türkçede karşılamakta zorlandığını belirten yazarın çözüm önerisi şu şekildedir: "Bunun da çaresi Avrupa lisanlarından herhangi birinin kamusunu alarak her kelimeye Türkçede bir karşılık tespit etmekle bulunabilir. Her ne bahasına olursa olsun bize ilim ve fen sahasını, her türlü mefhumlar sahasını açmalıdır" ³².

Hüseyin Cahit, Birinci Türk Dili Kurultayı'ndaki konuşmasının sonunda önerilerini 5 maddede özetler:

"1- Lisanımız hakkında ilmi tetkikler lazımdır. Burada devletçilik sistemini kabul etmek zaruridir. Türkçenin eski, yeni bütün lehçelerini ve yazılarını bilmeğe, en az Sanskrit, Latin, Yunan dillerini öğrenmeğe ihtiyaç gösteren çalışmalara bizde ancak Hükümet imkan temin edebilir.

2- Türkçenin menşeleri hakkında tetkiklerde bulunacak mütehasıslar heyetinden başka, bugünkü müşküllerimize çare bulacak bir ilim heyetine de ihtiyaç vardır.

3- Bu heyet bizde ıstılahları kararlaştırmalı, Avrupa lisanlarına nazaran bizdeki eksik kelimeleri tamamlamalı, Türkçe Lûgat sarf ve nahvi yazmalıdır.

29 A.g.e., s.276.

30 Yazarın bu görüşünü Cahit Külebi bir tutarsızlık olarak kabul etmez: "Hüseyin Cahit'in bu sözleriyle daha önce söyledikleri arasında bir tutarsızlık yoktur. Düşüncesini belirleyen etmen dilin bütün bir halkın anlaşmak için kullanacağı bir nesne olduğu olgusudur. ...Bilim dili için gerekli kelimelerin öncelikle Türkçe'den türetilmesi imkanlarının araştırılmasını istiyor Hüseyin Cahit. Bu olmadığı zaman Yunanca ve Latince köklerin alınması görüşü de doğru. Örneğin Fransızca bilen bir Türk yazarı "trajedi", İngilizce bilen bir başka aydın da "tracidi" mi demeli? Bunların yerine "tragedya" demek herhalde daha doğru.": Cahit Külebi, "Türk Dili-Türk Dilinde Gelişmeler", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.X, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s.2598.

31 A.g.e., s.276.

32 Birinci Türk Dili Kurultayı: Tezler Müzakere Zabıtları, İstanbul, 1933, s.279.

4- Türkçemizin nahvinde, bünyesinde bir kabiliyetsizlik yoktur. Kusur kelimelerdedir. O da usul dairesinde bir çalışma ile izale edilebilir.

5- Yazı dili ile konuşma dili arasındaki farktan ürkmeye mahal yoktur. Lisan sadeliğe doğru en fazla bir verimle kendiliğinden gitmektedir”³³.

Kurultayın ilk günü yaptığı konuşmayla tüm dikkatleri üzerine çeken ve dinleyicilerin desteğini kazanan Hüseyin Cahit'e karşı Hasan Âli Yücel, Ali Canip Yöntem, Fuat Köprülü gibi isimler söz alıp itirazlarda bulundular. Ancak bu itirazlardan tatmin olmayan Atatürk, Hüseyin Cahit'e gerekli yanıtı vermek üzere hasta yatağından Samih Rifat'ı kaldırmıştır. Hüseyin Cahit, Samih Rifat'ın konuşmasından sonra da yenilmemiş, ancak karşı düşünceleri savunanlar Atatürk'ün etrafını sararak “İşte Hüseyin Cahit bugün öldü!” propagandası yapmışlardır. Atatürk bunları gülererek dinlemiş ve Falih Rıfkı'yı çağırarak “Çocuk senin hakkın varmış!” demiştir³⁴. Falih Rıfkı daha sonra Atatürk'ün o günle ilgili şunları ifade ettiğini belirtir: “Bir kara tahta vardır, bilir misiniz, hoca tebeşirle üstüne yazar, sonra siler, yine yazar. Hüseyin Cahit hepimizi bugün işte böyle sildi”³⁵.

3. Dil Bilgisinin Yazımı ve Eğitimiyle İlgili Görüşleri

Hüseyin Cahit, II. Meşrutiyet döneminden itibaren Türkçe ve yabancı dil öğretimini merkeze alan ve bu konuda çeşitli önerilerde bulunan pek çok yazı kaleme almıştır. Özellikle imparatorluğu oluşturan Osmanlı unsurlarını bir arada tutma konusunda Türkçe eğitiminin büyük önemi olduğunu yazılarında vurguluyor ve bu yolda çeşitli önerilerde bulunuyordu. “Lisanımızı bilmeyen bir Osmanlı bize nasıl ısınabilir! Birbirimize nasıl ifham-ı meram ederiz?” diyen Hüseyin Cahit, ilkokullarda Türkçe öğretilmesinin zorunlu kılınması gerektiğini de dile getiriyordu³⁶. Hüseyin Cahit, İttihat ve Terakki'nin 1908'de kabul edilen siyasî programında yer alan “Tahsil-i iptidaide lisan-ı türkî mecburittalimdir”³⁷ hükmünü destekler nitelikte yazılar yazar. Ona göre bu, Osmanlılık düşüncesinin yerleşmesi için önemli bir adımdır. Yazar okullardan beklentisini şöyle açıklar: “Muhtelif mekteplerden biz müttehid bir hizmet bekleyeceğiz. O da Osmanlılık, müsavat ve uhuvvet-i anasır hissini telkin etmekten, bu fikirle çalışmayı gençlerin zihinlerine koymaktan ibarettir”³⁸.

Hüseyin Cahit, Türkçe öğretiminin bu eğitimdeki rolünü bildiği için, ilk olarak bu dersin yürütülmesi sırasında nasıl bir yol izleneceği konusunda önemli girişimlerde bulunmuştur. Bunlardan biri ve belki de en önemlisi yazdığı Türkçe dil bilgisi kitaplarıdır. Dil bilgisi yazma girişiminin altında da Türkçeyi bağımsız kılmak, Arapça ve Farsçayı öğrenme zorunluluğunu kaldırmak düşüncesinin yattığını belirten yazar anılarında bu durumu şu şekilde açıklar: “Bunun için önce

33 A.g.e., s.279.

34 Atay, a.g.e., s.475.

35 Bengi, a.g.e., s.39.

36 Yalçın, “Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Siyasî Programı”, *Tanin*, 12 Eylül 1324 (25 Eylül 1908), s.1.

37 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.99.

38 Yalçın, “Mektepler Meselesi”, *Tanin*, 10 Haziran 1909, s.1.

bir “dilbilgisi” (gramer) yazmaya karar verdim. Okullarda okutulan Cevdet Paşa’nın “Osmanlıca Kuralları” Arapçanın etkisi altındaydı. Türkçede kaç türden sözcük bulunduğu, Türkçe sözcüklere bakılarak, araştırılarak belirlenmiş ve saptanmış değildi; Arap dilbilgisinden alınmıştı. “Bu” sözcüğü Türk çocukları için “İsm-i işaret” idi; “bir” ise “ismi adet” idi. Önce yazdığım dilbilgisinin adını Türkçe Sarf ve Nahiv diye kararlaştırdım. Başına Hovelacqué’in eserinden alarak diller üzerine kısa genel bilgi ekledim ve Türkçenin Arap ve İran asıllı sözcükleri ve kuralları almakla karma bir dil olamayacağını, dilimizin ancak Türkçe olduğunu açıkladım. Sonra bir Avrupa dilbilgisi yöntemiyle bizim Türkçe dilbilgisini yazdım. Türkçede kaç tür sözcük bulunduğunu bizim dilimizin yapısından çıkararak saptadım. Benden sonra bu bölümlere değiştirilemedi. Bugün bile her dilbilgisi kitabında aynı bölümlere sürüp gidiyor. Ama doğallıkla benim adım anılmamak koşuluyla!”³⁹.

Hüseyin Cahit’in “Türkçe Sarf ve Nahiv” adlı eseri Türkçe dil bilgisi yazımında yeni bir adım kabul edilir. Yeni başlayanlar ile rüştüyelerin birinci, ikinci ve üçüncü sınıfları için olmak üzere dört farklı derecede hazırlanmış olan bu eserler Fransız dil bilgisi yazma yöntemiyle yazılmıştır⁴⁰. Bu dört eserin ismi de Türkçe Sarf ve Nahiv’dir, ancak hacimleri farklıdır. Rüştüyelerin birinci sınıfı için yazılan eser 85 sayfa, ikinci sınıf için yazılan eser 128 sayfa, yeni başlayanlar için yazılan eser 88 sayfadır. Bu çalışmalar içerisinde en hacimli eser üçüncü sınıf için yazılmıştır ve 334 sayfadır⁴¹. Yazar, eserinde ezberden kaçınarak alıştırmalarla çocukların kelimelerin ailesini ve kelimeler arasındaki ilişkileri anlamasını sağlamaya çalıştığını, hatta bu uğurda edebi eserlerden alınmış örnek cümlelerle kelime öğretimini esas alan bir sözlük hazırladığını, ancak bu sözlüğü bastıramadığını kaydeder⁴².

Fakat Hüseyin Cahit, yıllarca Türkçe okuttuktan sonra vardığı sonucu Yedigün’de yayımladığı “Gramersiz Türkçe” başlıklı yazısında “Gramerin ne faydasına aklım erdi, ne lüzumuna!” diyerek açıklar⁴³. Yazarı bu noktaya getiren, dilin kitaptan yola çıkılarak öğrenilemeyeceği düşüncesidir. Fransızca öğrenirken dil bilgisinin Fransızca’yı güzel konuşma ve yazmada yardımcı olacağını söylendiğini, kendisinin de uzun yıllar buna inandığını, hatta kendi yazdığı dil bilgisi kitaplarında bu “papağanlığı” yaptığını⁴⁴ ifade ederek özeleştiride bulunan H. Cahit, “Bugün birçok kişi zannederler ki gramer olmazsa Türkçe öğrenilemez. Ama, biz gramer bilmeyiz, yine söyleriz ve yazarız. Bunlar bazen kitaba uymaz belki. Fakat ölü kitap mı haklıdır, yaşayan dil mi?” diyerek dilin önceliğini vurgular⁴⁵.

Dil bilgisi dersleri ile Türkçenin öğrenilemeyeceğini, dil bilgisinin yabancı bir dilin öğrenilmesi sırasında daha yararlı olacağı düşüncesindeki Hüseyin Cahit öğretmenlere şu şekilde seslenir: “... gramersizlikten ürkmeyinler, ve bundan sevininler, çocuklara Türkçe öğretmek hususunda, fırsattan istifadeye kalksınlar. Lüzumsuz gramer derslerine hasredilen saatler çocuklara Türkçe öğretmek imkanından

39 Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s.183.

40 Levend, *a.g.e.*, s.364.

41 Yalçın, *Türkçe Sarf ve Nahiv*, (haz.: L. Karahan-D. Ergönec), Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2000, s.XVI.

42 Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s.s.183-184.

43 Yalçın, “Gramersiz Türkçe”, *Yedigün*, S.134, 2 İlkteşrin, 1935, s.5.

44 Gerçekten de yazarın dil bilgisi kitabının ilk cümlesi şudur: “Bir lisanı doğru söyleyip yazmağı sarf ve nahiv fenleri öğretir.”: Yalçın, *Türkçe Sarf ve Nahiv*, s.3.

45 Yalçın, “Gramersiz Türkçe”, *Yedigün*, S.134, 2 İlkteşrin, 1935, s.5.

israf ve ziyan edilmiş zamanlardır. Talebesine Türkçe öğretmek isteyen bir muallim onların eline okuyacak bir edebi eser versin; talebelerine bol bol bunu okutsun, ve onlara bol bol yazdırsın"⁴⁶.

Hüseyin Cahit Türkçe dil bilgisi yanında yabancı dil öğretimindeki durumla ilgili de görüş bildirmiş, yabancı dil öğretimindeki başarısızlığın temel nedeni olarak da amacın belirlenmemesini göstermiştir. Buna göre liselerde amaç, çocuğun üniversiteye hazır gelmesini sağlayacak ve temel konularda sıkıntı çekmeyecek bir yabancı dil bilgisine sahip olmasını sağlamaktır. Ona göre, öğrencilerin birden ağır metinleri okuyacak olgunluğa gelmesini beklemek doğru değildir. Liselerdeki dil öğretiminde amaç "talebenin ancak okudukları kitapları anlamalarını temin" olduğunda başarısızlık ortaya çıkmayacaktır. Eğer aksi bir durum olursa bunun nedeni "hocalar ve metot"tur⁴⁷.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın dil öğretimi konusunda uygulama merkezli bir yöntemi benimsediği, özellikle dil kullanımını özendirecek çalışmaları dilin özelliklerini ezberletmek biçimindeki klasik öğretim yöntemine tercih ettiği görülmektedir.

Sonuç

Hüseyin Cahit Yalçın'ın dil ile ilgili görüşlerini birkaç maddede özetlemek mümkündür:

1. Yazar alfabe konusunda başlangıçta Arap yazısının Türkçeye uygun biçimde yeniden düzenlenmesi taraftarıyken, daha sonra Latin alfabesi taraftarı olmuş, Türkçenin bağımsızlığı ve öğretiminde bunun vazgeçilmez bir öneme sahip olduğunu dile getirmiştir.

2. Hüseyin Cahit, Türkçenin sadeleştirilmesi çalışmalarında yabancı dillerin yapı özelliklerinin önemsenmesi gerektiğini belirtir ve kendisi de kelime listeleri sunarak yabancı kelimeler yerine Türkçe kelimeler önermesine rağmen, kelime alışverişlerinin dilin genel yapısını bozmayacağını savunmuş, Cumhuriyet dönemindeki sadeleştirme çalışmalarının dile müdahale boyutuna ulaşmaması gerektiğini, bu konuda fazla ileri gidildiğini ileri sürmüştür.

3. Türkçe eğitiminin imparatorluğu oluşturan her unsur için zorunlu ders olması gerektiği düşüncesindeki yazar, bunun birlik olma yolunda önemli olduğunu savunur. Dil bilgisinin Türkçe eğitiminde çok yararlı olduğu şeklindeki görüşünün, kendisi de bir dil bilgisi yazdıktan ve okullarda yıllarca Türkçe öğrettikten sonra değiştiğini, Türkçeyi öğretmenin en iyi yolunun öğrencilere daha çok Türkçe metin okutmak ve daha çok Türkçe yazdırmak olduğunu dile getirmiştir.

46 Yalçın, *a.g.m.*, s.5.

47 Yalçın, "Liselerde Yabancı Dil", Yedigün, S.138, 30 İlkteşrin 1935.

KAYNAKÇA

- ATAY, Falih Rıfık, *Çankaya (Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar)*, İstanbul, 1980.
- BENGİ, Hilmi, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973.
- Birinci Türk Dili Kurultayı: Tezler, Müzakere Zabıtları*, İstanbul, 1933.
- GÜLMEZ, Nurettin, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Harfler Üzerine Tartışmalar*, Alfa Aktüel Yay., İstanbul, 2006.
- HUYUGÜZEL, Ö. Faruk, *Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebî Eserleri Üzerine Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1984.
- KARAL, Enver Ziya, "Tanzimat'tan Sonra Türk Dili Sorunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay., II, 1985, s.s.314-332.
- KÜLEBİ, Cahit, "Türk Dili-Türk Dilinde Gelişmeler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, IX-X, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s.s.2576-2606.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1972.
- SADOĞLU, Hüseyin, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003.
- ŞİMŞİR, Bilâl N., *Türk Yazı Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1992.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Edebiyat Anıları*, (haz.: R. Mutluay), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2002.
- _____, *Türkçe Sarf ve Nahiv*, (haz.: L. Karahan-D. Ergönenç), Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2000.
- _____, "Tedrisat Meselesi", *Tanin*, 26 Temmuz 1909, s.1.
- _____, "Mektepler Meselesi", *Tanin*, 10 Haziran 1909, s.1.
- _____, "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Siyasî Programı", *Tanin*, 12 Eylül 1906, s.1.
- _____, "Arnavud Hurûfâtı", *Tanin*, 20 Kanun-i sani 1910, s.1.
- _____, "Arnavud Hurûfu", *Tanin*, 31 Kanun-i sani 1910, s.1.
- _____, "Gramersiz Türkçe", *Yedigün*, S.134, 2 İlkteşrin, 1935, s.5.

- _____, "Lisan Meselesine Dair", *Yedigün*, S.151, 29 İkincikanun 1936, s.4.
- _____, "Liselerde Yabancı Dil", *Yedigün*, S.138, 30 İlkteşrin 1935.
- _____, "Birinci Liste", *Fikir Hareketleri*, S.84, 30 Mayıs 1935, s.92.
- _____, "İkinci Liste", *Fikir Hareketleri*, S.85, 6 Haziran 1935, s.108.
- _____, "Üçüncü Liste", *Fikir Hareketleri*, S.86, 13 Haziran 1935, s.116.
- _____, "Dördüncü Liste", *Fikir Hareketleri*, S.87, 22 Haziran 1935, s.139.
- _____, "Beşinci Liste", *Fikir Hareketleri*, S.88, 6 Temmuz 1935, s.164.
- _____, "Altıncı Liste", *Fikir Hareketleri*, S.89, 13 Temmuz 1935, s.188.

BİR İKTİSADİ SİYASA PROJESİ: MİLLİ İKTİSAT VE BURSA

Turgay AKKUŞ*

Özet

XIX. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun tedricen dünya ekonomisine eklemlendiği bir zamansallığı oluşturmuştu. Tanzimat Fermanı ile başlayan periyotta söz konusu eklemlenmeyi sağlayan hukuki ve iktisadi dönüşümün temelleri oluşturulmuş, Birinci Meşrutiyet sürecinde, İmparatorluğun Batı'nın merkezinde bulunduğu sisteme entegrasyonunda yeni aşamalara ulaşılmıştı. Başlangıcı XIX. yüzyılın başlarına uzanan eklemlenme sürecinin sonunda, Osmanlı Devleti Avrupa ülkeleri için hammadde kaynağı ve pazar haline gelirken, yarı sömürge bir nitelik kazanmıştı. XX. yüzyılın başlarında iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki, devleti içinde bulunduğu her türlü bağımlılık ilişkilerinden kurtararak güçlü bir iktisadi yapı oluşturmak ve imparatorluğun ekonomik yaşamında komprador özellikler gösteren gayrimüslim unsurun etkinliğini kırmak için, milli iktisat siyasasını yaşama geçirdi.

Milli iktisat kavramı çerçevesinde örgütlenen politikalar, başta başkent İstanbul olmak üzere Anadolu'nun gayrimüslim unsurlarının ikamet ettiği şehirlerin sosyo-ekonomik yapısında uzun erimli değişikliklere yol açtı. İşaret edilen değişim sürecinin Bursa ölçeğindeki sonuçlarını irdelemek bu makalenin ereğini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bursa, Milli İktisat, Gayrimüslimler.

Abstract

The 19th century was the period when the Ottoman Empire was gradually articulated for the world economy. During the period beginning with the Tanzimat Edict, fundamentals of the legal and economic transformation achieving the mentioned articulation were established, and during the First Constitutional Era, new stages were reached in the process when the Empire spent effort to integrate with the system in which the West was in the center. In the end of the articulation process whose beginning dates back to the 19th century, the Ottoman State became both a raw materials market for European countries and semi-colonized. The Ottoman Committee of Union and Progress grabbing the power at the beginning of the 20th century actualized the national economic policy in order to constitute a strong economic structure by saving the state from every kind of dependent relationships and reduce the effects of non-Muslim subjects showing komprador characteristics in the Empire's economic life.

The policies organized around the concept of national economy led to long term changes in the socio-economic structures of the cities of Anatolia where non-Muslims were inhabiting, notably that of Istanbul, the capital of the Empire. The examination of the results of the mentioned changing process observed in Bursa scale makes up the aim of the present study.

Key Words: Bursa, National economics, Non-Muslims.

* Dr.; Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü,
(takkus@uludag.edu.tr).

Giriş

Balkan Savaşları İttihat ve Terakki'nin ittifad-ı anasır siyasasının sonunu getirirken, milliyetçi eksenli yeni siyasaların kapısını ardına kadar açmıştır. Bu çerçeve içinde ülkenin ekonomik yapılanmasında görece bir ağırlığa sahip olan, "sadakatsiz" gayrimüslim unsurların yerine Müslüman-Türk ögenin ikame edilmesine dayalı iktisadi milliyetçilik politikası, "milli iktisat" adı altında uygulamaya konulmuştur. Ağırlıklı olarak dünya savaşının yarattığı zemin üzerinde hayata geçirilen milli iktisat politikaları, başta İstanbul olmak üzere Anadolu coğrafyasındaki pek çok kentteki toplumsal yapılanmayı etkilemiş ve söz konusu yapılar savaşın sonunda yeniden şekillenmiştir. İmparatorluğun eski başkenti ve önemli üretim merkezlerinden olan Bursa, milli iktisat politikalarının belirleyici olduğu bir çerçeve içinde yeniden şekillenmiş, kentin gayrimüslim unsurları özellikle iktisadi yaşamdaki hâkim konumlarını yitirmişlerdir. Bu makalenin ereği milli iktisat politikalarının yerel düzlemdeki yansımalarını Bursa ölçeğinde irdelemek ile sınırlıdır.

Milli iktisat konusu üzerinde ülkemizde yapılan en önemli çalışma Zafer Toprak'ın Milli İktisat Milli Burjuvazi adlı yapıtıdır. Toprak adı geçen eserde milli iktisat kavramının düşünsel ve politik arka planını büyük bir yetkinlikle ortaya koyduktan sonra söz konusu olgunun araçsallaştırdığı uygulama ve düzenlemeleri, bunların ekonominin çeşitli boyutlarında yarattığı sonuçları irdelemektedir. Literatürde milli iktisat kavramını özne olarak değil de bir başlık ya da dönem içinde inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlar arasında Korkut Boratav'ın Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002, Şevket Pamuk'un Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme adlı yapıtları belirtilebilir.

Milli iktisat politikaları ve bunların araçsallaştırdığı uygulamaların Bursa'daki yansımalarını irdeleyen bu çalışma esnasında dönemin süreli yayınlarından, arşiv kaynakları gibi birincil kaynakların yanında ikinci derecedeki eserlerden de yararlanılmıştır. Makalenin ilk aşamasında milli iktisat kavramının gelişimi ve bu doğrultuda ortaya çıkan uygulamalar genel bir yaklaşımla verilmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde milli iktisat siyasası çerçevesinde işlevselleşen uygulama ve düzenlemelerin Bursa ölçeğindeki yansımaları başlıklar altında irdelenmiş ve dünya savaşının sonunda kentteki üretim araçlarının mülkiyeti ile üretim ilişkilerin yapılanmasındaki etnik ve dinsel kompozisyonun, güdümlü politikaların merkezinde olduğu etkenler sonucunda değiştiği saptanmıştır.

1. Milli İktisat (1908-1918)

Milli iktisat kavramı; İttihat ve Terakki'nin Türk milliyetçiliğine dayanan politik yaklaşımının iktisadi düzlemdeki yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Kavram Birinci Dünya Savaşıyla birlikte fiili bir durum haline almışsa da imparatorlukta tarihselliği İkinci Meşrutiyet günlerine değin uzanmaktadır. 1908'i izleyen süreçte yaşanan politik ve sosyo-ekonomik değişim ve dönüşüm, "istibdat"- "serbesti" karşıtlığı üzerinde biçimlenmişti. Siyasal düzlemde serbesti; kişisel ve toplumsal hak ve özgürlüklerin genişletilmesini karşılayan bir içerik kazanırken, iktisadi düzlemde ise bireysel girişimin esas tutulduğu liberal bir ekonomik yaklaşımı öngörmekteydi.

İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarında iktisadi alanda bireyciliği esas alan liberal düşünün en önemli savunucuları arasında; Prens Sabahaddin ve "Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkezîyet"çi oluşum ile İttihatçıların önemli isimlerinden Cavid Bey ve dergisi Ulûm-i İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmûası öne çıkarken, söz konusu dergi, meşrutiyet liberalizminin kuramsal yayın organı haline gelmişti¹. Dergi; Osmanlı toplumunun kapalı bir ekonomik anlayıştan kurtarılması², "serbestî mübâdelenin" desteklenmesi, uluslararası ticaretin her türlü engelden arındırılması ve "menfaat-i şahsiyenin" gözetilmesi ile ancak toplumsal refaha ulaşılabilineceğini³ savunan bir çizgiye sahipti. Dönemin ilk yıllarına tarihlenen liberal karakterli güçlü politik ve ekonomik söylem, imparatorlukta ki siyasi ve sosyo-ekonomik gelişmelerin yarattığı sorunlar karşısında İttihat ve Terakki'nin beklentilerini karşılamaktan uzak kalmıştı⁴. Bu beklentiler politik ve ekonomik iki ayrı düzlemde analiz edilebilir. Birincisi; ittihâd-ı anâsır hedefine yönelik Osmanlı liberalizminin önemli ölçüde başarısızlığa uğraması ve bunun sonucunda ayrılıkçı akımların güç kazanmasıydı. Bu noktada Balkan Savaşları bir kırılma noktasını oluşturmuştu. Savaşların sonunda, milliyetçiliğin tabanı genişlerken, içte gayrimüslim-Müslim eksenindeki kopuş, ittihâd-ı anâsır siyasasını önemli ölçüde geçersiz hale getirmişti. Bu olgunun İttihatçıların; Müslüman'ı gözetin, Anadolu'ya yönelen, Türk'ü ön plana çıkartan bir iktisat politikası izlemelerinde önemli bir etken olduğu söylenebilir⁵.

İkincisi ise; liberal iktisadi yaklaşımın ve kapitülasyonların etkisiyle ülke ekonomisinde yabancılardan ve gayrimüslimlerden oluşan bir ticaret ve sanayi burjuvazisinin etkinliğinin artmasıydı. İkinci Meşrutiyet liberalizminin etkisiyle lonca örgütlenmesinin kaldırılması (1913), serbest ticaret ve girişim özgürlüğünü geliştirirken, bu durumdan en çok yararlananlar yabancı girişimcilerle komprador niteliği gösteren gayrimüslimler olmuştu. İttihat ve Terakki'nin Avrupa'dan bağımsızlaşabilmek ereğine dayalı, milli bir ekonomi ve burjuvazi yaratma siyasası⁶ dikkate alındığında, ekonomik düzlemdeki bu gelişmelerin desteklenmesi ya da onanması mümkün değildi. İkinci Meşrutiyet döneminin ilk yıllarındaki liberal eksenli politik ve ekonomik yaklaşım veya düşüncelerin, İttihatçı kadroların beklentilerini karşılamaktan uzak, hatta bazen ters düşmesi, güdümlü bir siyasi ve iktisadi dönemin zeminini hazırlamıştır. Bu noktada, milli iktisat, İttihat ve Terakki'nin örgütlediği güdümlü bir ekonomik modelin inşa edildiği yegâne zemini oluşturmuştur.

XIX. yüzyılın sonlarında; devletin güdüm ve teşvikiyle oluşturulacak "milli" bir sanayi burjuvazisi aracılığı sayesinde sanayileşmeyi hedefleyen milli iktisat yaklaşımı, Ahmet Mithat ve Musa Akyiğitzade tarafından dile getirilmişti⁷. Daha sonra Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Tekin Alp gibi dönemin önemli düşünürleri de, milli iktisat yaklaşımını yaymaya ve devlet mekanizmalarını bu yönde etkilemeye çalışmışlardı. İktisâdiyat Mecmûası, İslâm Mecmûası, Türk Yurdu, Müdafaa-i

1 Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İstanbul, 1995, s.11.

2 Şerif Mardin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi", TCTA, C.III, İstanbul, 1985, s.630.

3 Toprak, *a.g.e.*, s.12.

4 Zafer Toprak, "Milli İktisat", TCTA, C.III, İstanbul, 1985, s.740.

5 Toprak, *a.g.e.*, s.4.

6 Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, (çev.: Fatmagül Bertay Baltalı), 3. Basım, İstanbul, 1996, s.30.

7 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, 7. Baskı, Ankara, 2003, s.26.

Maliye ve İktisâdiyye gibi süreli yayımlar, milli iktisat düşüncesinin savunulup, toplumsallaştırılmaya çalışıldığı yayın organlarıydılar. İktisâdiyat Mecmûası, kısa süre içinde İttihatçıların da desteğiyle milli iktisat düsturunun kuramsal yayın organı haline gelmişti⁸.

İktisâdiyat Mecmûası'nın ilksayısında "Mecmûamızın mesleği: Milli İktisâda Doğru" başlıklı yazıda, yarım yüz yıllık bir süre içinde sanayileşerek bağımsız bir ekonomik yapıya kavuşan Almanya modelinden ve bu modelin yaratıcısı Friedrich List⁹'ten övgü ile bahsedilmektedir¹⁰. Almanya'nın iktisadi milliyetçilik yaklaşımı; korumacı gümrük duvarları ve gümrük birliği, ulusal demiryolları aracılığıyla ulusal pazarının sınırlarını pekiştirip, homojenleştirilmesi ve ulusal sanayisini kurması, İttihat ve Terakki'nin kapitülasyonların yarattığı bağımlılıklardan kurtulma ve Osmanlı coğrafyasını eksen alan bütünleşmiş bir pazar yaratmayı amaçlayan siyasasına esin kaynağı olmuştur.

İttihat ve Terakki'nin düşünsel alandaki önemli isimlerinden Ziya Gökalp, dış müdahalelere olabildiğince kapalı, içteki kaynaklara dayalı, bütünsel (tarım ve sanayi) bir kalkınma örneği olan Almanya'dan oldukça etkilenmişti. O'na göre, bir ülke kendi yapısına uygun bir iktisadi model benimseyerek kalkınmaya çalışmalıydı. Tanzimat'tan beri süre gelen liberal iktisadi yaklaşım, geri bir tarım ülkesi niteliği gösteren Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısına uygun değildi. Osmanlı Devleti serbest ticaret ilkelerini kabullenerek, kendisini sanayileşmiş Batılı devletlerin kölesi olmaya mahkûm etmişti. Eğer ülke iktisadi yaşamını çağcılaştırmak ve özellikle sanayisini geliştirmek istiyorsa, List'in ve Rae'nin önerdiği ulusal nitelikli bir ekonomik yaklaşımı benimsemek zorundaydı¹¹.

İttihatçıların iktisadi konulardaki ideologu ve Alman örneğinden etkilenen bir başka isim olan Tekin Alp; ulusçuluğun Alman toplumunun her alanına nüfuz ettiği gibi iktisadi yaşamında da her şeyin "milli" bir bakış açısıyla değerlendirildiğini belirtiyordu. Alp, Osmanlı Türklüğünün de yükselmesi için milliyetten başka bir ilke düşünülmemeyeceğini vurgulayarak, milli iktisadı esas alan bir siyasa sayesinde, tarımda, ticarete ve sanayide dünyanın ilk sıralarına yerleşen Almanya'ya dikkat çekmekteydi¹². İktisadi milliyetçiliğin etnik boyutuna vurgu yapan Gökalp'a göre, "Türlere bir millet karakteri kazandıracak ve bir Türk kültürünün oluşmasına katkıda bulunacak etkenlerden biri, milli ekonomi idi."¹³ Milli iktisat ancak etnik türdeşliğin var olduğu bir zeminde gerçekleşebilirdi. Değişik etnik unsurlardan oluşan bir devlet, çağdaş devletin gerektirdiği ortak duygulara sahip etnik unsurun, kendi içinde gerçekleştireceği işbölümünü sağlayamayacağından, bir milleti değil ancak cemaatler birliğini oluşturabilirdi. Oysa imparatorlukta Türklerle gayrimüslimler arasında "ortak" bir vicdanın olmamasından dolayı organik bir işbölümünün

8 Toprak, *a.g.e.*, s.13.

9 F. List (1789-1846), iktisadi milliyetçilik yaklaşımının önemli düşünürlerinden birisidir. Bir ülkenin ancak sanayileşerek az gelişmişlikten kurtulabileceğini ileri sürerken, ulusların sosyo-ekonomik yapılarını dikkate alan ulusalcı bir iktisat anlayışını savunmuştur.

10 Toprak, *a.g.e.*, s.14.

11 Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, (çev.: Kadir Günay), Ankara, 2002, s.s.150-151.

12 Tekin Alp, "İktisadiyat: Berlin-İstanbul Yolu", *Türk Yurdu*, Yıl: 5, C.9, S.10 (14 Kânunusani 1331), s.12.'den ileten Toprak, *a.g.e.*, s.14.

13 Ziya Gökalp, "Millet Nedir, Milli İktisad Neden İbarettir?", *İktisadiyat Mecmuası*, C.I, Şubat 1916, s.3'den ileten, Ahmad, *a.g.e.*, s.46.

gerçekleşmesi mümkün görünmüyordu, bu durumda “millet” hali yapay bir nitelik taşıdığından milli iktisada ulaşılamazdı¹⁴. Toplumda Türklerin böyle bir işbölümünü gerçekleştirebilmeleri, kamu sektörü dışındaki alanlarda varlıklarını kanıtlamalarına bağlıydı. Milli iktisat ülküsü ancak bu şekilde hayata geçebilirdi. Dönemin önemli düşünürlerinden olan Yusuf Akçura’da Müslüman-Türk unsurun, gayrimüslimlerin ve yabancıların egemen olduğu iktisadi alanlarda onların yerini alması gerektiğini ileri sürmekteydi¹⁵. Akçura, “(Eğer) Türkler, Avrupa kapitalizminden yararlanarak, kendi aralarından bir burjuva sınıfı çıkartamazlarsa, yalnızca köylülere ve memurlardan oluşan bir Türk toplumunun yaşama şansının zayıf olacağına” işaret etmekteydi¹⁶.

Birinci Dünya Savaşı İttihatçı yönetime iktisadi bağımlılıklardan kurtulma, milli bir burjuvazi ve sanayi yaratma gibi amaçları içeren, milli iktisat politikalarını hayata geçirme fırsatını vermişti. Bu bağlamda 10.Eylül.1914’te kapitülasyonlar tek yanlı olarak kaldırıldığı gibi Düyûn-u Umûmiyye’nin de faaliyetleri askıya alınmıştı. Ülkede bulunan ve önemli ayrıcalıklara sahip bulunan yabancı sermayeli şirketler de denetim altına alınmıştı. 1915 Aralık ayında Meclise sunulan yeni gümrük tarifeleri, 23.Mart.1916’da kabul edildi ve 14.Eylül.1916’da uygulamaya konuldu¹⁷. 1916 Şubat’ında ticari işlemlerde Türkçe’nin kullanılmasını zorunlu kılan bir yasa meclisten geçirildi. Bu gelişmeler daha çok dışa dönük olarak gerçekleştirilmiş uygulamalardı. Söz konusu uygulamalara, milli iktisat ve intibâh-ı iktisâdi kavramları çerçevesinde örgütlenmiş ve daha çok içe yönelen, devletçi iktisat politikaları eşlik etmekteydi.

İttihat ve Terakki’nin savaş içinde izlediği iktisadi milliyetçilik ve bunun türevi olarak gelişen politikalar, Osmanlı ticaret burjuvazisi içindeki gayrimüslim unsurun etkinliğinin önemli ölçüde kırılmasına yol açtı. 1915 yılında (Müslüman) yerel tüccarları, esnafları ve küçük işletmecileri desteklemek üzere Esnaf Cemiyetleri kuruldu¹⁸. İmparatorluk içindeki Rumlar pek çok kez yıldırıldı ve Ermeni “tehciri” ile doğan boşluklar Türk-İslam eşraf tarafından dolduruldu¹⁹. Öte yandan karaborsacılıkla mücadele için kurulan Men-i İhtikâr Heyeti’nin özellikle gayrimüslimlere yönelmesi, Türk-Müslüman tüccarların gayrimüslim meslektaşlarını tasfiye etmesini kolaylaştırdı²⁰. Böylece iç ve dış ticaret önemli ölçüde Türk-Müslüman unsurun hâkimiyeti altına girmeye başladı. Bunda devletin bizzat gerçekleştirdiği yasal düzenlemeler ve teşvikler önemli rol oynamıştı. Ekonomik yapılanmanın etnik ve dinsel boyutunda gözlemlenen bu değişime en çarpıcı örnek, savaş öncesi ve sırasında kurulan şirketlerin kompozisyonuydu.

14 Toprak, *a.g.e.*, s.19.

15 Yusuf Akçura, “İktisat”, *Türk Yurdu*, Yıl: 6, C.12, S.12 (2 Ağustos 1917), s.179-181’den ileten, Toprak, *a.g.e.*, s.20.

16 Yusuf Akçura, “1329 Senesinde Türk Dünyası”, *Türk Yurdu*, Yıl: 3, C.VI, S.3 (3.Nisan.1914), s.2102-2103’den ileten Toprak, *a.g.e.*, s.20., ayrıca bkz. Ahmad, *a.g.e.*, s.57.

17 *Tanin*, 4.Mart.1916, s.1.

18 Bu cemiyetler, kısa bir süre sonra karaborsacılığın pekişmesine neden oldu. Ancak savaşın sonunda Türk-Müslüman unsurdan oluşan zengin bir zümrenin doğmasında önemli bir işlev gördü. İttihat ve Terakki bu olguyu, milli bir burjuvazi yaratma sürecinin doğal bir parçası olarak algıladı.

19 Toprak, *a.g.e.*, s.113.

20 Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 3. Baskı, Ankara, 2001, s.422.

Liberal bir süreç olarak değerlendirilen İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarında (1908-1913) kurulan anonim şirketlerin pek çoğu yabancı-gayrimüslim ortaklığına dayanmaktaydı. Oysa milli iktisat dönemi olarak nitelendirilen 1914-1918 yıllarında, ülkede kurulan 123 tane anonim şirketin çoğunun sermayesi Türk-İslam girişimciler tarafından sağlanmıştı²¹. Bu şirketler arasında Anadolu Milli Mahsûlât Osmanlı A.Ş. (1915), Konya Ticaret-i Umûmiyye T.A.Ş. (1916), Milli İthalat Kantariye A.Ş. (1916), Kayseri Milli İktisat A.Ş. (1916), Eskişehir Milli Ticaret ve Sanayi A.Ş. (1916), İzmir İhracat ve İthalat A.Ş. (1917) gibi ticari, Konya Mensûcât ve Emtia Yurdu Osmanlı A.Ş. (1915), Milli Mensûcât A.Ş. (1916), Ankara Mensûcât A.Ş. (1916), Ayyıldız Çimento Osmanlı A.Ş. (1917), İzmir İmarât ve İnşaat-ı Umûmiye Osmanlı A.Ş. (1918)²² gibi şirketler bulunmaktaydı. Bunların yanı sıra sigorta, ziraat, madencilik vb. alanlarda faaliyet gösteren pek çok Türk-İslam sermayeli şirkette bu dönemde kayıtlara geçmişti.

Birinci Dünya Savaşı sırasında gelişen bu şirketleşme olgusu, Anadolu'daki Türk-İslam girişimcilere kredi olanakları sağlayacak bankaların kurulmasıyla desteklenmekteydi. Bu bankalar arasında; Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası (1917), Milli Aydın Bankası (1914), Milli Karaman Bankası (1914), Akşehir Osmanlı İktisat A.Ş. (1916), Konya Ahali Bankası (1917), Manisa Bağcılar Bankası (1917), Eskişehir Çiftçiler Bankası (1918), Adapazarı İslâm Ticaret Bankası Osmanlı A.Ş. (1914) bulunmaktaydı. İttihatçılar bu bankalar aracılığıyla milli iktisat siyaseti çerçevesinde önemli adımlar attılar. İlk olarak; İstanbul'un dışında, Anadolu'da iktisadi anlamda bir kalkınmayı sağlayacak işletmelerin kurulması ve işletilmesi için gerekli finansmanın oluşturulmasında önemli bir rol üstlendiler. İkincil olarak; yarattıkları kredi olanakları sayesinde Anadolu'da Türk-İslam unsura dayalı bir burjuvazi tipinin gelişmesine katkı sağladılar. Son olarak; açıldıkları bölgelerde bir tasarruf alışkanlığının gelişmesine ve geleneksel ekonomik zihniyetlerin değişmesinde olumlu bir işlevsellik üstlendiler. Ancak Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan süreçte bu bankaların çoğu, yabancı sermayeli bankalar karşısında rekabet edemeyerek kapandılar²³.

Birinci Dünya Savaşı, İkinci Meşrutiyet ile ivme kazanan Türk milliyetçiliği ekseninde biçimlenen güdümlü politik ve ekonomik siyasetlerin, toplumsal yapılanmada gerçekleştirdiği değişiklik ve dönüşümleri kapsayan bir süreci içermekteydi. 1908'de başlayıp 1918'de savaşın bitişi ile noktalanın dönem, imparatorluğun dağılmasını engelleyemedi. Ancak Anadolu'da 1920'lerde gelişecek olan ulusal bağımsızlık savaşının kadroları bu sürecin sonunda belirdi. Türk Kurtuluş Savaşı'nı izleyen dönemde de milli iktisat politikaları süreklilik gösterdi. Misak-ı Milli'nin belirlediği sınırlar çerçevesinde ulusal bir pazar ve piyasalar oluşturuldu.

2. Milli İktisat'ın Bursa'daki Yansımaları

İkinci Meşrutiyet dönemiyle ivmelenen Türk milliyetçiliği, toplumsal yaşamın tüm alanlarında olduğu üzere iktisadi yaşamda da önemli değişim ve

21 Ahmad, *a.g.e.*, s.50.

22 Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, 1994, s.s.128-129.

23 Eldem, *a.g.e.*, s.211.

dönüşümlere yol açmıştı. 1908'den itibaren çerçevesi Batı tarafından oluşturulmuş bulunan küresel iktisadi yapılanmanın etkisiyle gelişen "iktisadi toplum" düşüncesi doğrultusunda, devlet eliyle girişimciliğin özendirildiği ve yeni şirketlerin kurulduğu gözlenmekteydi. Etnik ya da dinsel ayrım gözetilmeksizin, ittihâd-ı anâsır siyaseti ekseninde Osmanlı tebaasına yönelik olarak devlet tarafından örgütlenen teşvik uygulamaları, taşrada da etkisini göstermişti. Türklerin eline geçişinden itibaren imparatorluğun daima önde gelen üretim ve ticaret merkezlerinden birisi olan Bursa, İkinci Meşrutiyet ile gelişen şirketleşme olgusundan önemli ölçüde etkilenmişti. Nitekim 1908 yılında kentte birbiri ardına şirketler kurulmuştu. Bunlar arasında;

Bursa Tasarrufât-ı Mütekebile Şirketi (Yüz elli ortaklı)

Bursa Ermeni Şirketi Tasarrufiyesi (Yüz ortaklı)

Bursa Ermeni Numûne-i Terakkî Şirketi (Kıraathane işletmek vesaire ticaretiyle uğraşmak üzere oluşturulmuş elli ortaklı bir şirkettir.)

Hüdavendigâr Osmanlı Tahvilât Kolektif Şirketi (Tüccardan Kasap Hacı Ahmet Ağa ile tüccardan Aktar Necip Efendi'nin ortaklığı ile kurulan bir şirket.)

Osman Fevzi ve Hacı Mustafa ve Şürekâsı Kolektif Şirketi (Umûmun menfaatine hizmet etmek üzere Bursa dikici esnafının kurmuş olduğu bir şirket.)

Bursa Gençleri Ticaret ve Kolektif Şirketi. (Yirmi beş ortaklı)

gibi şirketler bulunmaktaydı.

Şirketlerin kurulma aşamasında, vilayet makamı Dâhiliye Nezâreti'nden aldığı talimata uyararak, 2.Ağustos.1325 / 15.Ağustos.1909 tarih ve 171 sayılı bir yazıyla Bursa Ticaret Odası'ndan; ahalinin refah düzeyinin yükseltilmesi için ticari ve iktisadi şirketlerin kurulmasına dönük teşvikler sağlanmasını öngören kararlar çerçevesinde gerekli desteği vermesini, istemişti²⁴. Ancak merkezi otoritenin teşvik politikası ve onun toplumda yarattığı ticari isteklendirme ile var olan ticari hukuksal düzenlemeler arasında önemli uyumsuzluklar bulunmaktaydı. Bu yüzden adı geçen şirketlerin kurucularının, Bursa Ticaret Odası'ndan şirketlerinin anonim şirket olarak tescil edilme istekleri, var olan yasal düzenlemelere göre şirketlerin kurulabilmesi için irâde-i seniyye gerektiğinden gerçekleştirilememişti. Bursa Ticaret Odası vilayete gönderdiği bir yazıda, Osmanlı Ticaret Kanunu'ndaki şirketlerin kuruluşunu düzenleyen maddelerin "...meşrutiyet idaresinin bahşetmekte olduğu müsadaat (izinler) ve teshilât (kolaylaştırmalar)" doğrultusunda değiştirilmesi için hükümeti bu yolda etkilemesini istemişti²⁵.

İkinci Meşrutiyet'in ruhuna uygun bir iklimde Bursa'da kurulan şirketler, yasal alt yapısı oluşturulmamış bir "iktisat toplumu" projesinin taşradaki erken örnekleriydiler. Şirketlerin etnik ve dinsel açıdan çeşitlilik göstermesi, Meşrutiyet döneminin ilk yıllarına egemen olan Osmanlıcılık düşünüsü ile uyumluydu. Burada en önemli gelişme, Müslüman-Türk unsurun, zihniyet ve kurumsallaşma bağlamında esnafın ötesine geçmeye başlamış olmasıydı. Bu olgu; ülkesel ve yerel düzlemde Türkçülük düşüncesinin kristalize olmasıyla milli iktisat siyasetlerinin hem amacını hem de hareket noktasını oluşturmuştu.

24 Faruk Üsküdari, *Eski Bursa'dan Notlar*, Ankara, 1972, s.23.

25 A.g.e., s.24.

Bursa'daki şirketleşme eğilimi ve dokuma endüstrisindeki gelişim süreci, hükümetin izlediği teşvik politikalarıyla ivme kazanarak devam etmişti. 1909 yılında Ticaret ve Nafia Nezâretî'nin ülke ölçeğinde "sanayi-i milliye-i dâhiliyemizin temini terakkîsine vesile olmak" ereğiyle düzenlediği yarışma, söz konusu siyasanın bir parçasıydı. Bursa'da gerçekleştirilen bu etkinlik çerçevesinde; Ticaret Mahkemesi Başkanının liderliğinde, Ticaret Odası'ndan Hacı Paşazade Rıza Bey, Drahanyan Agop, Kavaf Hacı Reşat, Karodakyan Karabet, tuhafiye tüccarlarından Abdurrahman Talat, sanayicilerden Hacı Tevfik, sipahi pazarı esnafından Hafız Halil Efendi'den oluşan bir kurul oluşturulmuştu. 1909 Temmuz ayında gerçekleştirilen yarışma, kentte dokumacılık sektörüne katkı sağlamayı amaçlamaktaydı²⁶. Merkezi yönetimin özendirici ve yönlendirici müdahaleleri sayesinde, 1908-1918 dönemi şirketleşme ve sanayileşme bağlamında, geçmişe göre önemli başarıların elde edildiği bir zamansallığı oluşturmuştu²⁷.

1908'den sonra kurulmuş olan Osmanlı anonim şirketlerinin listesi incelendiğinde Bursa'da bu dönemde üç anonim şirketin kurulduğu görülmektedir. Bunlar; 10.000 Osmanlı Lirası sermayesiyle²⁸ Bursa Mensûcât-ı Osmaniye Anonim Şirketi (1910), 20.000 Osmanlı Lirası sermayesiyle Hüdavendigâr Seyr-i Sefâin Anonim Şirketi (1911) ve 50.000 Osmanlı Lirası sermayesiyle Bursa Şehri Tramvay ve Tenvir-i Elektrik ve Kuvve-i Elektrikiye Osmanlı Anonim Şirketi (1915) idi. Söz konusu şirketlerden ilk ikisi daha önce Deutsche Orient Bank Bursa Şube Müdürlüğü ve Banque Imperiale Ottoman'ın müfettişliği görevlerinde bulunmuş olan İnegöllüzade Hacı Saffet Bey'in girişimiyle kurulmuşlardı²⁹. Hüdavendigâr Seyr-i Sefâin Anonim Şirketi, "Başlangıç" adlı bir vapurla iktisadi yaşama atıldıysa da verimli bir işletme haline gelemediğinden ötürü tasfiye olunmuş ve gemilerinin bir kısmı Şevkizade Tevfik Bey'e satılmıştı³⁰. Kurucuları ve hissedarları hemen hemen aynı olan ilk iki şirket, Bursa Mensûcâtı Osmaniye Anonim Şirketi adıyla dokumacılık sektöründe yoluna devam etmişti³¹.

İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarından itibaren devletin sanayi ve ticareti geliştirmeye yönelik müdahaleleri, Bursa'daki ipekli dokumacılık sektörünü olumlu etkilemişti. Kentteki girişimciler, dokuma makineleri ithal etmeye başlamışlardı. İlk dokuma makinesi 1910 yılında Dervişoğlu Kokas adında bir Ermeni tarafından kente getirilmişti³². Morukyan Dikran (1908), Dervişyan Kogas (1909), Kuyucuyan Mihran (1910), Bursa Mensûcât-ı Osmaniye Anonim Şirketi (1910), Hacı Sabri (1913) yeni gelişmeye öncülük eden şirketlerdi³³. Bursa Mensûcât-ı Osmaniye Anonim Şirketi (1910), Hacı Sabri, Hacı Şükrü, Hacı Paşa Rıza Bey, Hacı Abdullah, kardeşi Feyzullah, Boyacı Emin, Avukat Osman Nuri, Muhallebici zade Sabri Bey, Ha-

26 A.g.e., s.s.37-38.

27 İkinci Meşrutiyet devri ile önceki dönemde kurulan şirketlerin sayısal karşılaştırması için bkz.; Zafer Toprak, *Mili İktisat-Milli Burjuvazi*, İstanbul, 1995, s.s.184-195.

28 8.1.1911'de genel kurul kararıyla şirketin sermayesi 15.000 Osmanlı Lirasına çıkarılmıştır.

29 Üsküdari, a.g.e., s.s.24-25.

30 A.g.e., s.s.26-27.

31 Söz konusu şirket 1925 yılında Dokumacılık ve Trikotaj Anonim Şirketi adını almış 1930'da yaşadığı mali sarsıntı nedeniyle İş Bankası'nın bir iştiraki haline gelmiştir. Günümüzde ise İpekış adı altında yaşamına devam etmektedir.

32 Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, İstanbul, 1960, s.432.

33 Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayi 1913-1915 İstatistikleri*, 3. Baskı, İstanbul, 1984, s.146.

çikyan ve Kapril'in ortaklığıyla kurulmuştu. Şirket 1914'e değin önemli bir gelişim gösterdiyse de Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve izleyen dönemde ipekçilik sektöründe önemli bir yere sahip Ermenilerin, sevk ve iskâna tabi tutulmalarından ötürü sorunlar yaşamıştı³⁴. Morukyan Dikran'a ait işletme ise, 1917'de makinele-
rinin Konya'da Mustafa Remzi Efendi'ye satılmasıyla kapanmıştı³⁵. Bunların dışında Bursa'da 1909 yılında İnstasyadis Odesif, 1911'de Tevfik, Simkeşyan Ezniş, Fabrika-i Hümâyûn ve Vasilyadi Zevcesi adına olmak üzere toplam beş adet ham ipek imalatı yapan fabrika da işletmeye açılmıştı³⁶.

İktisadi kurumsallaşma bağlamında, ciddi bir gelişme gösteren kentteki şirketler çoğunlukla gayrimüslim ya da yabancıların sermayesiyle kurulmuştu. Kendi çıkarlarını Batılı devletlerin çıkarlarıyla birleştirerek, bunların kapitülasyonlar aracılığıyla elde ettikleri ayrıcalıklardan yararlanan, komprador bir burjuvazi³⁷ niteliği gösteren ve Batı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında ekonomik araçlar haline gelen gayrimüslimler³⁸, Meşrutiyetin ilk evresindeki liberal ortamdan en çok yararlanan topluluklar olmuşlardı. Öte yanda sermaye birikiminden ve zihniyetinden, görece olarak, yoksun Müslümanlar, şirketleşme sürecinde geride kalmışlardı³⁹. Bu durum İttihat ve Terakki seçkinlerinin gözünden kaçmamıştı. 1908-1918 periyodunda yaşanacak politik gelişmeler, bir yandan iktisadi düzlemde devlet ile ekonomi arasındaki ilişkilerin yeniden şekillenmesine neden olurken diğer yandan iktisadi yaşamdaki etnik ve dinsel kompozisyonun devlet eliyle değiş(tiril)mesine zemin hazırlayacaktı. İkinci Meşrutiyet evresinin başlangıcından itibaren sivil içerikli bir toplumsal hareket olarak gelişen boykot hareketleri, etnik ve dinsel ekseninde ayrıştırmacı ve ötekileştirici bir işlevle iktisadi bağlamda; Müslüman-Türk ekseninde biçimlenen türdeş bir "sınıfın" yaratılmasına katkı sağlayacaktı.

3. Milli İktisat Siyahasının Aracı Olarak Bursa'da Boykot

1908 Ekimi'nde Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi ve Girit'in Yunanistan'a katılmasına yönelik girişimlerin yarattığı Yunan karşıtlığı, daha önce İmparatorlukta görülmeyen ölçekte, iktisadi alana dönük yaptırımları içeren sivil bir reaksiyonun, boykot olgusunun ortaya çıkışına neden oldu. Meşrutiyetin ilk yıllarına denk düşen 1908 boykotu ağırlıklı olarak Avusturya'yı hedeflemiş ve başarılı olmuştu. Girit Sorunu'nun süreç içerisinde Osmanlı Devleti'nin aleyhine bir seyir izlemesi, Avusturya örneğine dayalı bir yaklaşımın Yunanistan'a karşı da gelişimini sağlamıştı. Adı geçen ülkelerin ürettikleri mal ve hizmetlerin satın alınmamasını öngören boykot, yerli malı üretiminin ve kullanımının desteklenmesi ve iktisadi alanda yabancılara olan bağımlılığın kaldırılması ya da en azından azaltılmasına yönelik bir toplumsal ve politik iklimin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştı. Bunların yanında boykot olgusunun, gayrimüslim toplulukların iktisadi düzlemde tasfiye edilmelerinde de önemli bir araç haline geldiği görülmekteydi. Nitekim boykotların taşradaki yansımalarına bir örnek olmak üzere Bursa'daki boykotaj, daha çok gayrimüslimlere dönük olarak örgütlenmişti.

34 Dalsar, *a.g.e.*, s.433.

35 Ökçün, *a.g.e.*, s.146.

36 *A.g.e.*, s.s.140-141.

37 Nesim Şeker, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Bir Kent: Bursa", *Bursa Defteri*, S.1 (Bahar 1999), s.117.

38 Ahmad, *a.g.e.*, s.26.

39 Toprak, *a.g.e.*, s.107.

Girit Sorunu'nun patlak vermesi ve ardından yaşanan gelişmelerin etkisiyle 1910 Haziranı'nda Bursa'da Yunanistan'a yönelik bir boykot süreci gelişmişti. Kentte yayımlanan İttihatçı Ertuğrul Gazetesi'nde Bursa Boykot Heyeti imzasıyla çıkan bir ilanda; "Yunan Hükümeti'nin eczâ-yı memâlik-i Osmaniye'den olan ve ecdadımızdan birçok şehit kanları mukabilinde alınan Girit Adası'ndaki vahşi zulme gizlice yardım etmek ve adanın Yunanistan'a ilhakına teşebbüs eylemek gibi hareketler Osmanlı ahalisini galeyana getirmekte olduğundan, Mayıs ayının otuz birinci günü Bursa'da Yunan vapurlarıyla eşya ve emtiasına karşı boykotaj ilan olunmuştur. Muhterem Osmanlıların kemâl-i sükûnla izhâr-ı hamiyet etmelerini temenni ederiz." cümleleriyle bu boykotun gerekçesi ve yöntemi belirtilmekteydi⁴⁰. İlandan anlaşıldığı kadarıyla boykot tamamıyla Yunanistan'ın iktisadi varlığını hedeflemekteydi.

Aynı gazete nüshasının ilk sayfasında; İstanbul-Mudanya arasındaki deniz yolu hattında çalışan vapurların yetersizliği ve yavaşlığından dolayı merkezi hükümet nezdinde yapılan girişimlerin sonuç vermemesi üzerine Bursa Ticaret ve Sanayi Odası'nın gayretleriyle "Destoni" adlı Yunan orijinli bir şirketle yapılan antlaşmadan bahsedilmişti. İsmail Hakkı imzasını taşıyan yazıda; Girit Meselesi'nin patlak vermesi üzerine gerçekleştirilen boykot uygulaması nedeniyle Mudanya'da hamallar ve sandalcıların söz konusu şirkete hizmet vermedikleri belirtilmekteydi. Bu arada Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Saffet Bey'e yönelik, hakarete varan eleştiriler yapıldığı anlatılarak, yaşanan gelişmeler üzerine Bursa milletvekillerinin çabasıyla (özellikle Tahir Bey'in gayretleriyle) "Hususi ve Milli Şirket-i Bahriye-i Osmaniye" adında bir şirket kurularak, çalışmaya başladığı açıklanmaktaydı⁴¹. Yazıda; yeni kurulan şirketin yaşatılabilmesi ve benzeri milli şirketlerin açılabilmesi için Bursalıların bu şirketleri tercih etmelerinin, "milli bir vazife olduğu" vurgulanmaktaydı⁴². Bu noktada boykotun iktisadi düzlemde "milli kuruluşların" oluşumu ve bunların üretecekleri mal ve hizmetlerin tüketilmesine dönük kitlesel bir "milli bilincin" gelişmesine katkı sağladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak burada kullanılan "milli" kavramının suni bir "Osmanlı milletine" denk düşüğünü de belirtmek gerekmektedir.

İttihat ve Terakî'nin, en azından Meşrutiyetin ilk yıllarında, izlemiş olduğu Osmanlıcılık siyasasının doğası, bu kavrayışın içindeki herhangi bir etnik ya da dinsel kimliğin değil "ittihâd-ı anâsırın" ön planda tutulması ve desteklenmesini öngörmekteydi. Bununla birlikte imparatorluğu oluşturan etnik unsurların birbirlerine olan yabancılaşması, başka bir deyişle ötekileşme süreci ivmelenecek devam etmekteydi. Nitekim Bursa'daki boykot esnasında kentte gazete ve mecmua satan Vatan Kütüphanesi sahibi Mehmed Salih Bey, Ertuğrul'a verdiği ilanda bazı meslektaşları tarafından çıkartılan, sattığı gazetelerin Kahyaoglu Dimitri adında bir Ruma ait olduğu yolundaki söylentileri yalanlayarak, mülkiyetindeki işletmede Yunan sermayesi bulunmadığını, bunun uydurma ve düzmece bir yalan olduğunu, belirtmek zorunda kalmıştı⁴³.

40 Ertuğrul, 8.C.1328 / 17.Haziran.1910, S.13, s.3.

41 Şirketin ilk seferi, on beş mebusun ve şirket kurucularından Mehmet Fuat ve Mani zade Hüseyin ve Aziz Beylerin katılımı ile gerçekleştirilmiştir.

42 Ertuğrul, 8.C.1328 / 17.Haziran.1910, S.13, s.1.

43 Ertuğrul, 8.C.1328 / 17.Haziran.1910, S.13, s.3.

Bir başka örnekte; kentte bir gazoz fabrikası işletmekte olan Dimistokli ve Doblidi adlı Rumlar, Ertuğrul Gazetesi'nde yayımlanan ilanlarında; Yunan emtiasına boykotaj münasebetiyle vatandaşlar tarafından haklarında yanlış bir fikir oluştuğunu hissederek, tebaa-i Osmaniye'den bulunmakla müftehir (övünen, iftihar eden) olduklarını tüm vatandaşlara arz ve ilana mecbur kaldıklarını belirtmişlerdi⁴⁴. Bu örnekler, toplumda Rum kimliğine karşıtlık biçiminde gelişen bir ayrılmaya ya da kimliklenmeye ama her halükarda bir ötekileşme sürecine işaret etmekteydi.

Boykotun yarattığı olumsuzluklardan yerel düzlemde kurtulabilmenin yegâne yolu; İttihatçı kimliği ile bilinen Ertuğrul Gazetesi'ne ilanlar verilmesinden geçmekteydi. Bu ilanların, İttihat ve Terakki'nin yerel örgütlerine dolayısıyla topluluğu etkileme gücü bulunan İttihatçı kimliğine sahip kişilere yönelik bir ileti olduğu açıktı. Söz konusu durum dikkate alındığında boykotun olası olumsuz etkilerinden sakınmak, var olan iktidarın ve yerel uzantılarının gözünde meşru bir kimliğe sahip olmakla sağlanabilmekteydi. Burada göz ardı edilmemesi gereken bir nokta da boykotun söylemde Yunanistan'ın iktisadi varlığına yönelik olarak örgütlenmesine karşın, eylemsel düzlemde sadece Yunanistan'ı değil kentteki Osmanlı tebaasına mensup Rumları da hedeflemiş olmasıydı.

İttihat ve Terakki, boykot olgusunu ulus-üstü bir "Osmanlı" kimliği çerçevesinde algılamakta ve değerlendirmekteydi. Bu bağlamda yukarıdakilere benzer örneklerin çoğalmasının yaratacağı bölünmenin ittihad-ı anâsır siyasasını zedeleyeceği aşikârdı. Etnik ve dinsel kimliğe dayalı bir parçalanma olasılığının bertaraf edilmesi, Osmanlılık kavrayışının toplumsallaştırılmasıyla mümkün görüldüğünden, İttihat ve Terakki'nin politikalarından bağımsız olmayan boykot heyetlerinin ilanlarında bu ulus-üstü kavrayışa yapılan vurgulama dikkat çekiciydi. Nitekim Bursa Boykot Heyeti'nin yerel basında zaman zaman yer alan ilanlarında; boykottan zarar gören çeşitli gayrimüslimlerin adları ve ikamet ettikleri yerler belirtildikten sonra bu kişilerin "tebaa-i devlet-i Osmaniye'den olduklarının araştırılarak anlaşıldığının" altı çizilerek, durumun düzeltilmesi istenmekteydi⁴⁵. Böylece boykotun merkezi hükümetin politikalarının belirlediği çerçevenin dışına çıkması önlenilmekteydi.

Balkan Savaşları ile birlikte, etnik ve dinsel kimliklerin üzerinde onları hemşerilik düzeyine indirgeyecek bir Osmanlılık kavrayışı ve buna dayalı bir toplum modeli önemli ölçüde geçersiz hale gelmişti. Yitirilen topraklar ve bu topraklardan Anadolu'ya yönelik sancılı göçler, cephelerde ulus-devlet ve ulusçu bir ideoloji çerçevesinde örgütlenmiş düşmanlara karşı verilen mücadele, içeride milliyetçilik duygusunun taban kazanmasına ve Müslümanlarla gayrimüslimler arasında ciddi bir bölünmeye yol açmıştı. Savaş içinde Osmanlı Devleti'nin Rum vatandaşlarının Yunanistan'a verdikleri maddi destek bu bölünmeyi keskinleştirirken, 1910'daki boykot dalgasının genişleyerek fakat daha önemlisi milliyetçi bir söylemle geri gelmesine neden oldu.

1913-1914 İslâm Boykotajı olarak adlandırılan bu süreç⁴⁶, ülkedeki Müslümanların iktisadi yaşamdaki zayıflıklarından dolayı ticareti ellerinde tu-

44 Ertuğrul, 8.C.1328 / 17.Haziran.1910, S.13, s.3.

45 Ertuğrul, 15.C.1328 / 24.Haziran.1910, S.9, s.4.

46 Toprak, a.g.e., s.109.

tan Rumların pasifize edilmesini, ülkenin Müslüman unsurlarından girişimci bir topluluğun yaratılarak desteklenmesini ve bunların ürettikleri mal ve hizmetlerin kullanımının sağlanmasıyla iç piyasayı Türk-İslâm kökenli girişimcilerin eline bırakmayı hedefleyen bir yaklaşımı üretmişti. Bu bağlamda 1913-1914 boykotajı; Türk-İslâm unsurdan oluşan bir burjuvazi tabakasının gelişimini ve bununla bağlantılı olarak “milli şirketlerin” sayısının hızla artmasını da kapsayan milli iktisat uygulamalarının bir parçası olmuştur.

4. Bursa’da İktisadi Bilinçlenme Ve Milli Himaye

Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı’nın yarattığı konjonktür sayesinde, İttihat ve Terakki’nin milli iktisat kavramı doğrultusunda örgütlenen ekonomi-politiği, iktisadi yaşamda Türk unsuru ön plana çıkarmayı öngörmekteydi. Milli iktisat hareketi içinde yer alan ve bu düşünceye önemli katkılar sağlayan Muhittin (Birgen) Bey, Halka Doğru Dergisi’nde çıkan yazılarında ülkenin en büyük eksikliğini; “kazanılan bir orta sınıfın bulunmaması yani ticaret ve sanatla uğraşan bir sınıfın” olmamasında görmekteydi⁴⁷. Birgen’e göre böyle bir sınıfın oluşabilmesi milli himaye ile mümkündür. Milli himaye; her şeyden önce toplumun, kendi milletini, kendi esnafını, kendi üreticisini korumasıydı⁴⁸. Milli iktisat bu çerçevede geniş kitlelerin bilinçlenmesi ya da bilinçlendirilmesi de gündeme getirmekteydi.

İttihat ve Terakki’nin Balkan Savaşlarını izleyen dönemdeki iktisat politikaları Birgen’in işaret ettiği bir çizgide gelişmekteydi. Parti, milli iktisat politikasının toplumsallaştırılmasında yerel örgütlerini kullanarak etkili olmaya, iktisadi düzlemde “milli” bir bilinç yaratmaya çalışmaktaydı. Bursa’daki gelişmeler bu konuda İttihat ve Terakki’nin başarılı olduğunu göstermekteydi. Nitekim yerel basında yer alan Osmanlı Sigara Kâğıdı Fabrikası başlıklı bir inlanda; Avrupa kaynaklı malların alım satımına dayalı bir ticaret etkinliğinin gaflet olduğu belirtilerek, milli sanayinin kurulabilmesi için teşvik ve himayenin önemi vurgulanmış ve Avrupa’nın iktisadi gücü karşısında rekabet edebilecek mallar üretmenin gereği üzerinde durulmuştu⁴⁹.

Milli şirketler meydana getirilmesi yolundaki teşviklerin sonucunda kentte kurulmuş bulunan Bursa Numûne-i Terâkki ve Komandit İplik Şirketi’nin bir gazetedeği ilanında yer alan; “Bursamız gibi her türlü mensûcât üretme yeteneğine sahip olduğu bilinen bir beldenin piyasasında Osmanlı ipliklerinin azlığı ve bazı türlerinin hiç bulunmaması şüphesiz her Osmanlının kalbini kanatıyordu ve bu eksiğin giderilmemesi her ferdi üzmeteydi. İşte Bursa Numûne-i Terâkki ve Komandit İplik Şirketi bu önemli ihtiyacın giderek telafisi ve bu milli gereksinimin ihyası vatanperverlik düşüncesini oluşturmuş bu amaca dönük olarak da Bursa’da bir fabrika açılmasıyla üretime başlamış ve her türlü gelişmeyi temin yolunda bir cüz’-i nâfia sıfatıyla bezl-i mesâî ve ibrâz-ı fedâkârî etmekte bulunmuş bir müessese-i milliye, bir unsur-u müfid-i millidir. Hamiyet-i milliyenin icâbât-ı güzîdesinden ümit ve intizâr olunan mukabelede bu unsur-u milliyenin beka ve devam-ı hayatını temin

47 Muhittin (Birgen), “İktisadi I, En Büyük Eksişimiz”, *Halka Doğru*, Yıl: 1, S.6 (16.Mayıs.1329), s.s.46-47’den ileten Zeki Arıkan, *Tarihimiz ve Cumhuriyet Muhittin Birgen (1885-1951)*, İstanbul, 1997., s.13.

48 Muhittin (Birgen), “İktisadi II, Milli Himaye”, *Halka Doğru*, Yıl: 1, S.7 (23.Mayıs.1329), s.59’dan ileten Arıkan, *a.g.e.*, s.13.

49 *Ertuğrul*, 15.B.1328 / 23.Temmuz.1910, S.18, s.4.

ve yabancıların çürük mallarına bedel sağlam, dayanıklı Osmanlı ipliği iştirasıyla ispat etmektir.⁵⁰ cümleleri, ile Birgen'in üzerinde durduğu milli himaye kavramı ön plana çıkartılarak, milli şirketlerin desteklenmesi için, tüm Osmanlılar yerli malı kullanmaya çağırılmaktaydı.

Kentteki yerel basın da milli iktisat politikalarına destek vermekteydi. Ertuğrul Gazetesi'nde "Hüdavendigâr Vilayeti'nin Türk Ahalisine" başlıklı Mehmed Şerif imzasıyla yayımlanan bir yazıda; Bursa'nın Osmanlı tarihi içindeki rolüne işaret edilerek, ülkeyi ve milleti kurtarmak için uyanık olmak gereği üzerinde durulmuş ve Bursa'nın Batıya olan yakınlığına dikkat çekilmişti. Yazıya göre; Bursa ahali-sinin ilk adımında birinci vazifesi, memleketin bütün menba'ı servet ve iktisadını ele almaktı. Kıpırdayıcı, atılımcı bir gençlik ortaya çıkartmak ve memleketin her yanına yayılmış yabancı unsurları ticareten ezmek çarelerini aramak önemliydi. Yirminci yüzyıl milliyetçilik çağıydı ve bu gerçek göz ardı edilmemeliydi.

Mehmed Şerif daha sonra; "Daha dün hemen hayvanlar kadar cahil ve bihaber yaşayan Bulgarlar bu milliyet hissini, Bulgarlık duygusunu aralarına so-karak, kalpten kalbe nakletmek sayesinde bugünkü mevkie eriştiler. ...Öte de bir Yunanistan var. Bütün emeli İstanbul'a, Bursa'ya Konya'ya, Trabzon'a girmektir. Vilayetinizin içine dalınız...bütün Müslüman köylerde birer bakkal görürsünüz... Tarlayı sürmeyiz, mahsulümüzü mutlaka bakkal Nikolaki'ye taşıyoruz ve sonra bu Türklerin elinden bu surette alınan paralar ile bir Averof alıyoruz ve biz Selanik'i, Siroz'u, Kosova'yı, Girit'i kaybediyoruz. ...Seksen bin kilometre karelik bir araziye sahip olan Hüdavendigâr Vilayeti'nde Müslümanlar % 82 nüfusa sahipken ticareti düşününce % 95'i Müslümanların elinde değildir. Otuz senedir yan yana komşuluk eden bakkal Mehmed Ağa ile abacı Yanni'nin haline bakınız. Öğleüstü abacı Yanni karnı acıkınca çırağını ekmek almaya gönderir ve katiyen yanındaki Müslüman bakkaldan almaz. Yüz adım ötedeki bakkal Nikolaki'den tedarik eder. İşte bu mil-liyet duygusudur ve bu duyguyu taşımayan bir millet bu asırda yaşayamaz. ...Koca Türk! Kalk, yürü ve bir zaman kılıcına baş eğdirdiğin dünyaya yayıl. Şimdi seni atik silahın kadar bir ticarethanenin kapısı bekliyor. Bu işlerde Hüdavendigâr aha-lisi önyak olmalıdır ve büyük bir ciddiyetle Türk illerini uyandırmalıdır..."⁵¹ söz-leriyle iktisadi milliyetçiliğin millet için taşıdığı yaşamsal anlama vurgu yaparak, Bursa'nın da içinde yer aldığı Hüdavendigâr Vilayeti'nin iktisadi kompozisyo-nundaki gayrimüslim ağırlığa dikkat çekerek, Türkleri girişimciliğe, üretkenliğe, dayanışmaya en önemlisi de Rumlara karşı bir iktisadi seferberliğe davet etmek-teydi. Şerif'e göre Türk'ün eski günlerine dönmesi, iktisadi bir toplum olmasına, milli iktisat siyasasının toplumsallaşmasına bağlıydı.

Hüdavendigâr Gazetesi'nde çıkan bir yazıda ise, ülkenin ve milletin gelişebilmesi için yerli mallarına ilgi gösterilerek, bu malların sürümünün desteklen-mesi ve üreticilerinin de teşvik edilmesi gereği üzerinde durulmuştu. Yazının iler-leyen bölümlerinde milli sermayesi olmayan toplumların mahkûm sayılacağı be-lirtilerek, bu durumdan kurtulmak için yerli mallarına rağbet etme ve kullanımı konusunda ahaliyi teşvik etmenin vatani bir görev olduğunun altı çizilmişti. Yazının sonunda Bursa'da bavul üretimi yapan İslimiyeli İsmail Efendi adında bir Türk zanaatkârından bahsedilerek, onun nezdinde Türk üreticilerinin desteklen-mesi istenmişti.⁵²

50 Ertuğrul, 10.C.1329 / 8.Haziran.1911, S.61, s.4.

51 Ertuğrul, 4.S.1332 / 1.Ocak.1914, S.203, s.1.

52 Hüdavendigâr, 24.B.1330 / 9.Temmuz.1912, S.2517, s.1.

Yerel basının yanı sıra İttihat ve Terakki'nin kentteki şubesi de merkezin örgütlediği iktisat politikalarının amaçları doğrultusunda topluma yönelik çalışmalar yapmaktaydı. Milli iktisat politikalarının hedefleri çerçevesinde yapılan çalışmalarda çeşitli araçlardan yararlanılmaktaydı. Geniş kitleleri yönlendirmede önemli bir yere sahip olan din, bu araçlardan birisiydi. Meşrutiyetin, Müslümanları tembelliğe, işsizliğe, yoksulluğa sevk eden, dünyanın geçiciliği üzerine kurgulanmış klasik yaklaşımı reddeden, reformist İslâmcı görüşü⁵³ Bursa'ya da yansımıştı. Bursa İttihat ve Terakki Cemiyeti bu doğrultuda kentteki kulüplerinde halka açık konferanslar düzenlemekteydi. Bunlardan birisinde Hoca Celeleddin Efendi, teşvik-i sanayi ve terk-i atalet konuları üzerinde durmuştu⁵⁴. Cemiyetin kulüpleri, iktisadi anlamda sadece konferanslara ev sahipliği yapmıyordu. Kentteki Türk şirketlerinin de bu kulüpleri kullandıkları görülmekteydi. Nitekim Osmanlı İktisad Şirketi'nin hissedarlar toplantısı Ulucami civarında bulunan İttihat ve Terakki birinci kulübünde yapılmıştı⁵⁵.

Eğitim ve öğretim kurumları da iktisadi milliyetçilik bağlamında işlevsellik üstlenen araçlar arasındaydılar. İttihat ve Terakki'nin benimsemiş olduğu milli iktisat yaklaşımının en önemli boyutlarından birisi; Türk-İslâm unsura dayanan bir girişimci topluluğunu, gayrimüslimlerin yerine ikame edebilmektir. Devletin Müslüman tebaası arasında iktisadi düzlemde bir zihniyet değişimi, söz konusu amaçla yönelik temel adımlardan birisini oluşturacaktı. Bu çerçevede Bursa'daki İttihat ve Terakki Mektebi'nde bir "Ticaret Sınıf-ı Mahsûsü" açılmıştı. Haberi veren gazetede "...Her tarafta ticari müesseseler, mektepler açılıyor pek durgun ve pek sönük kalmış fakat tarih-i milliyemizde eski iftihar nişaneleri bırakmış olan Türk-Osmanlı ilm-i ticari yeniden canlanıyor..." sözleriyle iktisat biliminin yeniden önem kazandığına dikkat çekilmekteydi. Bu özel sınıfın ders programında; tatbikat-ı ticariye, usûl defteri, hesab-ı ticari, ilm-i iktisad, coğrafya-i ticari, malûmat ve mekâtibat-ı ticariye ve Fransızca dersleri bulunmaktaydı. Sınıfta sabahtan öğlene değin teorik öğrenim yapılırken öğleden sonra öğrencilerin kentteki çeşitli ticarethanelerde uygulamalarda bulunması öngörülmüştü⁵⁶. Bu adım, klasik esnaf zihniyetinden, iktisat teorilerini pratikle bütünleşmiş modern girişimci tipinin yetiştirilmesi bağlamında dikkat çekiciydi.

Kentteki gayrimüslim çocukların devlet memuriyeti peşinde koşmaktansa Batı Avrupa ülkelerine ekonomi eğitimi ve öğretimi için giderek ticaret yaşamına egemen olmaları, bazı Türklerin de aynı yolu izlemelerine neden olmuştu. Yerel gazetelerin birinde Bursa tüccarlarından Remzi Efendi'nin küçük oğlu Ferid Bey'in kendi isteği ile kendi hesabına Avrupa'ya giderek, İsviçre'nin Neuchatel Ticaret Mektebi'nde dört yıllık eğitiminin üç yılını başarıyla tamamlamasından övgüyle bahsedilirken, bu tip örneklerin azlığından yakınılmış, Müslümanların bu olguyu dikkate almaları tavsiye edilmişti⁵⁷. Böylece İttihat ve Terakki'nin yönlendiriciliği ve fiili müdahaleleri ile yerel basının desteği sayesinde Bursa'da milli iktisat siyasetinin hedefleri doğrultusunda fark edilebilir ölçüde mesafe alınmıştı. Ancak kentin önde

53 Toprak, *a.g.e.*, s.104.

54 Ertuğrul, 16.R.1330 / 4.Nisan.1912, S.102, s.3.

55 Ertuğrul, 16.R.1330 / 4.Nisan.1912, S.102, s.3.

56 Ertuğrul, 23.L.1331 / 25.Eylül.1913, S.190, s.2.

57 Ertuğrul, 12.Z.1331 / 12.Kasım.1913, S.195, s.2.

gelen Müslüman simalarının dışında girişimcilik tabana yeteri kadar yayılamamıştı. Bu durumun en önemli nedeni ise sermaye birikiminin kentte ticarete hâkim olan gayrimüslimler karşısında cılız kalmış olmasıydı.

İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarına egemen olan liberal dönem, ticari düzlemde pek çok şirketin kurulmasına yol açmışsa da bunlar çoğunlukla imparatorluktaki gayrimüslim topluluklarla yabancıların ortaklığı biçiminde gelişmişti⁵⁸. Vilayet salnamelerine dayanılarak hazırlanmış bir cetvele göre; 1912 yılında imparatorluktaki 18.063 ticari işletmenin % 15'i Türklere, % 43'ü Rumlara, % 23'ü Ermenilere ve % 19'u da yabancılar, diğer gayrimüslim ve Müslüman topluluklara aitti. Endüstri ve el sanatlarını kapsayan 6.507 üretim mekânının % 12'si Türklere, % 49'u Rumlara, % 30'u Ermenilere ve % 10'u da diğer topluluklarındı⁵⁹. Bir karşılaştırma olarak, 1913 yılında Bursa'da ham ipek imalatı yapan fabrikaların sadece % 12,5'i Türklere aitken % 87,5'i gayrimüslim ya da yabancılar tarafından işletilmekteydi⁶⁰. Söz konusu rakamların desteklediği yukarıdaki olgunun da etkisiyle Balkan Savaşlarını izleyen evrede, devletin milli iktisat siyasasının bir parçası olarak, ekonomik yapılanmadaki etnik kompozisyonu Müslüman-Türk unsurun lehine değiştirmeye yönelik girişimleri hız kazanmıştı.

Savaşların neden olduğu tasarruf yetersizliği, Müslümanlar arasında iktisadi düzlemde girişimciliğe olan eğilimi sınırlamaktaydı. Milli iktisat yaklaşımının önde gelen simalarından Muhittin (Birgen) Bey'de büyük sermayeli (Türk) şirketlerin ve bankaların kurulmasındaki zorluklara dikkat çekerek, aynı meslek kolunda bulunan esnaf ve sanatkârların, çiftçilerin, küçük işletmelerin bir araya gelerek, imece şirketleri kurlmalarının doğru bir karar olacağını, savunmuştu⁶¹. Muhittin (Birgen) Bey, sorunun etnik boyutlarına da işaret ederek, Osmanlı Müslümanının ticarete kayıtsızlığı sonucunda bakkal, kasap vb. mesleklerin imparatorluktaki gayrimüslim toplulukların hâkimiyetinde olduğunu vurgulamıştı. Birgen, bu durumun mahalle ve köylere değin her yerdeki Müslümanların bir araya gelerek oluşturacakları "istihlâk imece şirketleri" aracılığıyla değişeceğini düşünmekteydi⁶². Böylece ellerindeki sınırlı birikimi bir araya getirecek Türk-Müslüman unsur, hem ticarete etkin bir duruma geçecek hem de iktisadi kompozisyonun etnik çerçevesi değişecekti.

Muhittin (Birgen) Bey ile benzeri düşünceleri savunan Ahmed Cevad Bey⁶³ de ülkenin iktisadi yapılanmasındaki yabancı ve gayrimüslim toplulukların egemenliğine dikkat çekerek, teavün şirketlerinin kurulması çerçevesinde gelişecek milli ticaret, milli zanaat ve milli iktisat olgusuna vurgu yapmaktaydı. Bu düşünceler başta İstanbul olmak üzere pek çok yerde eyleme dökülmeye başlanmıştı. Bursa'da işaret edilen olgunun ilk yansımaları tarım alanında kendini göstermişti. Bu çerçevede ziraatın gelişmesi için her köy ve kasabada ufak bir finans kuruluşu olan "Zirâî Teavün" Şirketleri kurulmaya başlanmıştı. Şirketlerin amacı; her köyden

58 Toprak, *a.g.e.*, s.107.

59 O.G. Indzhikyan, *Burzhuaziya Osmanskoi İmperii*, Erivan, 1977, s.s.211-214'ten ileten Charles Issawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, Chicago, 1980, s.14.

60 Ökçün, *a.g.e.*, s.142.

61 Muhittin (Birgen), "İktisadi III, İmece Şirketleri", *Halka Doğru*, S.9 (6.Haziran.1329), s.s.69-70'den ileten, Arıkan, *a.g.e.*, s.14.

62 Toprak, *a.g.e.*, s.129.

63 Türkiye'de kooperatifçiliğin öncülerinden.

belli bir miktar para ya da ürünün toplanmasıyla⁶⁴ oluşacak sermaye birikimiyle köylerin yetiştirdiği ürünlerin özelliğine göre zirâî alet ve edavat satın alınması, bunların köylülere dağıtılması ve kullanımının öğretilmesi ve zirâî sahada üretimin dolayısıyla refah düzeyinin yükseltilmesi idi. Ayrıca Romanya ve Macaristan vs. ülkelerden yeni zirâî aletler getirtilerek, bunları Bursa'da üretmek üzere demirhaneler kurulması da planlanmıştı⁶⁵. Öte yandan Bursa Sancağı'nda ziraat ve hayvancılık alanında faaliyet gösteren yabancı sermayeli şirketlerin varlığı da eleştiri konusu olmaya başlamıştı.

Gıda sektöründe önemli bir yere sahip olan İsviçre sermayeli Nestle Şirketi'nin Bursa yakınlarında bulunan üretim tesislerinde işlenen sütlerin yapılan analizinde karşılaşılan olumsuz sonuçların, yabancı sermaye karşıtı bir söyleme dönüştürülmesi, yukarıdaki olgunun açık örneklerinden birisini oluşturmaktaydı. Olayı haberleştiren Ertuğrul Gazetesi'ndeki yorumda; ülkenin servet kaynaklarını kendi çıkarları için "gaddarca" kullanmakla suçlanan Avrupa'nın, sonunda ülkedeki hayvancılığı da ortadan kaldırmaya çalıştığı savlanmaktaydı. Haber yoruma göre; ülkenin vatanperver, genç evlatları savaşlarda hayatlarını yitirirken, arkada bıraktıkları çocuklarının geçimlerini sağlayacak olan "milli zanaatımız, ziraatımız, sütçülüğümüz" Avrupalılar tarafından yağmalanmaktaydı. Bu yüzden herkes söz konusu gelişmeye karşı tepki göstermeye çağırılmıştı⁶⁶. Bu çağrı kuşkusuz yabancı sermayeye karşı açılmış bir kampanyanın yerel düzlemdeki yansımalarından yalnızca birisiydi.

Ziraatın yanı sıra kentteki ticari yaşamda da Türklerin hareketlendiği gözlenmektedir. Bursa'daki girişimci gençlerin oluşturduğu Osmanlı Terzihanesi, Bursa'nın meyve ve sebze üretimindeki yerine dayanılarak, bir konserve fabrikası için yapılan girişimin başarıyla sonuçlanması, valinin girişimleri ve Türklerden oluşan yeni yönetim kuruluyla tekrar üretime geçen Bursa Mensûcât Anonim Şirketi⁶⁷ gibi kuruluşlar ve Müslüman esnafın bir araya gelmesiyle kurulması düşünülen "Hüdavendigâr Bakkaliye Şirketi" ile "Hüdavendigâr Bezzaziye Şirketi"⁶⁸, Türk sermayesine dayalı şirketleşmenin başka bir söyleyişle girişimciliğinin yerel örnekleriydiler.

Öte yandan Bursa'nın dokumacılık sektöründeki yeri dikkate alınarak, hazır giyim alanında Müslüman girişimcilerin sayısını arttırabilmek için İslâm Hanımları Terzi Mektebi Heyet-i İdaresi tarafından Bursa'daki Müslümanlara (ailelere) biçki, dikiş, ütüçülük, kolacılık ve örücülük sanatlarının öğretilmesi amacıyla bir terzi okulu açılmıştı. Günün modasına uygun tarzda elbiseler hazırlayan okulun, kadınlara meslek edindirmenin yanı sıra toplumda kadınların ilerlemesini de amaçlayan bir programı olduğu görülmektedir. İslâm Hanımları Terzi Mektebi Heyet-i İdaresi'ne göre okulun amaçları arasında; yerli dokuma ve kumaşların sürümünün arttırılmasıyla tercih edilir bir duruma gelmesine çalışılarak, iplik ve nesciye (dokuma) fabrikalarıyla bunlara bağlı esnaf ve çalışanlarının durumlarının geliştirilmesi ve geleceklerinin sağlanması, bulunmaktaydı. Kurulun bir başka önemli amacı da her surette sağlam ve dayanıklı olduklarından şüphe olunmayan yerli kumaşların,

64 Ertuğrul, 16.L.1331 / 18.Eylül.1913, S.189, s.3.

65 Hüdavendigâr Vilayeti Meclis-i Umumi 1329 Senesi Müzakeratı, Bursa, 1330, s.65.

66 Ertuğrul, 16.L.1331 / 18.Eylül.1913, S. 189, s.s.2-3.

67 Raif Kaplanoğlu, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa 1876-1926*, İstanbul, 2006, s.182.

68 Hüdavendigâr, 25.Ca.1332 / 21.Nisan.1914, S. 2609, s.1.

çok ucuz ve zevkli bir dikiş ile elbiselere, giysilere dönüştürülerek, “Avrupa’nın bir takım çürük kumaşlarından yapılmış ve insanlar üzerinde hiçte hoş durmayan kalitesiz elbiselerinin” kullanılmasını önlemeye çalışmaktı⁶⁹.

Kentin ekonomik yaşamında Müslüman-Türk kimliğin, üretim ilişkilerinde gayrimüslim ve yabancı sermaye karşıtlığında beliren bir millileşme sürecine zemin oluşturduğu gözlenmekteydi. Nitekim Aydın’da bulunan bir sabun fabrikasının, ürünlerinin Bursa’da satışı nedeniyle yerel basına vermiş olduğu bir reklâm metninde yer alan; “İttihâd ve ittifak zamanı geldi.” sözlerinde iktisadi yaşamı millileştirmeye dönük bir ileti açıkça görülmekteydi⁷⁰. Reklâm metninin sonunda söz konusu ürünün yalnızca İslâm bakkallarından alınabileceğine yönelik vurgu, ekonominin yalnızca üretim değil aynı zamanda tüketim boyutunun da millileştirilmesine dönük yerel bir örnek oluşturması bakımından önemliydi. Tüketici tercihlerinde görülen yerli mallara yönelik görelî eğilim, Müslüman olmayan girişimcileri olumsuz etkilemekteydi. Bu noktada yabancı sermayeli şirketlere eklenmiş gayrimüslim girişimciler ve yabancılar, ürettikleri ya da pazarlamasını yaptıkları malları yerli malı gibi göstermeye çalışarak bir çıkış yolu bulmaya çalışmaktaydılar.

Bursa’nın önemli Türk tüccarlarından İnegöllüzade kumaşçı Raif Hacı Sabri Bey yerel basına verdiği bir ilanda, İstanbul ve Bursa’daki bazı mağazaların “vicdansızca” Avrupa emtiasını yerli malı gibi göstermeye çalıştıklarından şikâyet etmekteydi. Sabri Bey, bu olumsuzlukla mücadele edebilmek için Bursa’daki fabrikasında ürettiği kumaşları, İstanbul’da da satmak ereğiyle Mahmut Paşa’da bir şube açmıştı. İlanın ilerleyen bölümlerinde fabrikanın Bursa’da satış yerleri de adresleriyle belirtilerek, yine Türk sermayeli Bursa Mensûcât-ı Osmaniye Anonim Şirketi’nin bütün mamûllerinin de aynı dükkânlarda bulunabileceği vurgulanmaktaydı. İlanın sonunda ise vatana hizmet etme bilincine sahip tüketicilere seslenilerek, milli gurur ve onur hisleriyle üretilen övünülecek mamûlâtın satın alınmasının milli harcama olarak düşünülmesi gereği üzerinde durulmuştu⁷¹. Bu örnek de iktisadi milliyetçiliğin öngördüğü işbölümünün, millilik kavramı çerçevesinde gerçekleşmekte olduğunu göstermekteydi.

Kentte yeni açılan pulluk imalathanesinin açılışını duyurmak üzere verilmiş bir gazete ilanında yer alan, “Türk Sanatkârına Hizmet Herkese Borçtur” başlığı da milli himaye kavrayışı aracılığıyla ticari sahada Türkleri egemen kılmaya dönük seferberliğin bir kanıtıydı. Yeni açılan bu işletme, ziraatın önemli bir gelir kaynağı olduğu Bursa’da tarım alet ve makineleri konusunda piyasada tekel haline gelmiş bulunan Yunan kaynaklı ürünlerin ülke içinde ikame edilmesi çerçevesinde anlam kazanmaktaydı. Gazeteye verilen ilanda bu nokta öne çıkartılarak, tüketicilerden paralarının Avrupa ya da Yunanistan’a gitmemesi için yeni açılmış bulunan bu İslâm fabrikasına teveccüh göstermeleri istenmekteydi⁷². Manifatura Ticareti Osmanlı Anonim Şirketi’nin⁷³ kentte bir şubesini açması ve Osmanlılardan kendisi gibi şirketlere destek olmasını istemesi⁷⁴ de yukarıda betimlenen çerçeve ile ilgili idi.

69 *Hüdavendigâr*, 25.Ca.1332 / 21.Nisan.1914, S.2609, s.1.

70 *Ertuğrul*, 27.Ca.1332 / 23.Nisan.1914, S.219, s.4.

71 *Ertuğrul*, 25.C.1332 / 21.Mayıs.1914, S.223, s.4.

72 *Ertuğrul*, 8.Ş.1332 / 2.Temmuz.1914, S.229, s.5.

73 İstanbul’da 1913 yılında 25.000 Osmanlı Lirası sermaye ile kurulmuştur.

74 *Ertuğrul*, 25.C.1332 / 21.Mayıs.1914, S.223, s.5.

İşletmenin açılışı kentteki Türk sermayeli ticarethanelere yeni bir halkanın eklenmesi ve iktisadi yaşamın etnik kompozisyonunun değiş(tiril)mesi sürecinin yeni bir örneği idi. Birinci Dünya Savaşı söz konusu sürecin derinleşmesi ve hızlanması bağlamında belirleyici olacaktı.

Milli iktisat siyasası çerçevesinde örgütlenen uygulamalar, kararlar, düzenlemeler ve basının görece desteği sayesinde Bursa'da milli iktisat kavrayışının toplumsallaşmasında ciddi mesafe alındığı gözlenmekteydi. Bu olgunun doğal sonucu olarak kentteki iktisadi yapılanmada, üretim ilişkileri ve üretim araçlarının mülkiyetindeki etnik-dinsel kompozisyonda, tüketici eğilimlerinde ve tüketiciye yönelik söylemlerde önemli değişiklikler yaşanmaktaydı. Bir kırılma noktası olarak, Balkan Savaşları'nın ardından kentteki esnafın etnik ve dinsel kimlikleri, şirketlerin sermayesinin yerli olup olmaması, ticari ilişkilerde daha belirleyici bir hale gelmişti. Yerel basın, bu iktisadi temelli değişimi destekleyecek gelişmeleri milliyetçi bir gözle yorumlayarak, milli iktisat siyasasının Bursa ölçeğinde yarattığı dönüşümü hızlandırıcı bir işlevsellik üstlenmişti. Yabancı sermayeli şirketler ve ürettikleri mallara yönelik karşıt bir kampanya, milli bir kavrayış üzerinden gerçekleştirildi. Böylece Bursa'da Türk-İslam kimlikli çiftçi, esnaf, tüccar, şirket ve girişimcilerin gerek kent halkı gerekse merkezi ve yerel hükümet tarafından desteklenmesi ya da ayırt edilmesi ile billurlaşan "milli himaye" anlayışı yaşama geçirilebildi. Milli iktisat yaklaşımının araçları olarak işlevselleşen, iktisadi milliyetçilik bilinci ve milli himaye oluşturma siyasalarının, ülkedeki iktisadi yaşamda önemli bir yere sahip gayrimüslim ve yabancıların yerine Türk-İslam unsuru ikame etmek gibi önemli sonuçlar doğurduğu da burada hatırlanmalıdır.

5. Savaş Sürecinde Bursa'nın Etnik Kompozisyonundaki Değişim Ve Kent Ekonomisindeki Yansımaları

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı ekonomisi üzerinde önemli etkiler yaratmıştı. Savaşın başlamasıyla birlikte Batı'dan gerçekleştirilen ithalatın büyük ölçüde kesintiye uğraması ve bu bağlamda iç talebin karşılanmasında yerli üretimin ön plana çıkması, serbest piyasa anlayışının altüst olması, devletin ekonomi üzerindeki belirleyiciliğinin giderek artması hatta düzenleyici bir role soyunması, kapitülasyonların kaldırılarak Düyûn-u Umûmiye İdaresi'nin çalışmalarının askıya alınması, gibi gelişmeler, dışa bağımlı olmayan bir ekonomik yapılanma ve Türklerden oluşan bir "burjuvazi" yaratma gibi amaçlarla kristalize olan milli iktisat siyasasının uygulanmasını kolaylaştırmıştı.

Milli iktisat siyasasının en önemli amaçlarından birisi, devlet eliyle Müslüman-Türk unsurun iktisadi yaşamda egemen hale getirilmesiydi. Savaş içerisinde gerçekleştirilen Ermeni ve Rum sevk ve iskânı uygulamaları sayesinde Yahudilerin dışında kalan gayrimüslim topluluklar, imparatorluk içinde ticari yaşamdaki hâkimiyetlerini yitirdiler. Öte yandan Men-i İhtikâr Heyetlerinin vurgunculukla mücadele sırasında özellikle gayrimüslimlere yönelmesi, Müslüman-Türk tüccara rakiplerini tasfiyede büyük kolaylıklar sağlamıştı⁷⁵. İngiliz ve Fransız sermayeli yabancı şirketlere eklenmiş durumda bulunan pek çok Ermeni ve Rum, savaş nedeniyle

75 Toprak, *a.g.e.*, s.113.

önemli kayıplara uğramışlardı. Şimdi ise ağırlıklı olarak Ermenileri kapsayan sevk ve iskân uygulamasıyla gayrimüslim topluluklar ticari yaşamdaki konumlarını neredeyse tamamen yitirmekteydiler. Devletin işveren olduğu alanlarda da durum pek farklı değildi. Posta nakil ve teatisinde bulunan gayrimüslim müteahhitlerin mukavelenamelerinin feshedilmesi ve bunların yerini emin ve Müslüman müteahhitlerin alınmasının sağlanması⁷⁶, son uygulamaya dönük örneklerden yalnızca birisiydi. Anadolu kentlerindeki iktisadi yaşam da savaşın yarattığı politik ve ekonomik gelişmelerden etkilenmekte ve değişmekteydi.

Bursa da Balkan Savaşları ile gelişmeye başlayan etnik ve dinsel kimliklere dayalı bölünme, Dünya Savaşı ile birlikte yeni bir evreye girmişti. 1914'te Bursa Sancağı'nda Rum muhaceretiyle başlayan demografik hareketlenme, 1915 yılında Ermeni ve Rumların başka yerlerde sevk ve iskân edilmesini öngören kararlarla devam etmekteydi. Kentten ayrılan ya da ayrılmak zorunda kalan gayrimüslim topluluklar ve yabancılar nedeni ile ticari yaşamın dinamiklerinde de ciddi değişiklikler görülmekteydi. Öncelikle Bursa'daki esnaf, tüccar, küçük ve büyük ölçekli ticari işletmelerle dokumacılık endüstrisi içinde yer alan fabrikaların sermaye yapısında Müslüman-Türk unsurun lehine bir değişim yaşandı. İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından, çeşitli vilayetlerde bulunan tasfiye komisyonlarından sevk ve iskân uygulaması nedeniyle başka yerlere gönderilen Ermenilere ait fabrika, mağaza ve imalathane gibi müesseselerin boş kalmaması için, ucuz fiyatlarla Müslüman şirketlere kiraya verilmesinin istenmesi⁷⁷, söz konusu değişimin merkezi yönetimde örgütlendiğini göstermekteydi.

Resmi kayıtlara yansıyan verilere göre Bursa da dokumacılık sektöründe faaliyet gösteren, Simkeşyan Ezni' e ait işletmelerden biri Müslüman göçmenlerin, Balaban Agop'a ait işletme Evkafa, Balabanyan Manuk'a ait bir, Balaban İstefan'a ait bir, Boduryan Akpos ve Karnik'e ait iki, Boduryan Karnik ve Madam Guma'a ait bir, Simkeşyan Ezni'e ait bir, Kurdikyan Hacı Onnik'e ait bir, Gülmezyan Serviçin ve Nişan'a ait bir ve Köleyan Mihran'a ait bir işletme Emlâk-ı Emiriye'nin eline geçmişti⁷⁸. Bu fiili durumun İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdürlüğü'nün, İslâm müesseselerinin çoğalmasında için kurulacak şirketlere Ermenilerden kalan menkul malların devredilmesi, esnaf ve çiftçinin alabileceği hisse senetleri çıkarılması ve bu hususta gereken diğer tedbirlerin alınarak Müslümler arasındaki ticaret hayatının terakkisinin sağlanmasını içeren resmi bildirimleri⁷⁹ ile desteklenmesi, kentin iktisadi yaşamında gayrimüslimlerin yerine Müslümanları ikame etmeyi amaçlayan siyasaların, istenilen sonucuydu.

İttihatçı yönetim yalnızca gerçekleştirdiği düzenlemeler ve uygulamalarla değil aynı zamanda oluşturduğu kurumlarla da bu sürece destek vermektedir. Bursa da İttihat ve Terakki tarafından kurulan Fukaraperver Cemiyeti, emvâl-i metrûkeden birçok fabrikalar ve yüzlerce destgâhların (tezgâh, atölye) yeniden üretken hale gelebilmesi için sahip olduğu sermayeyi kullanmaktaydı. Özellikle ordunun ihtiyaç duyduğu dokuma ürünlerinin sağlanmasında, bu üretim araçlarının

76 BOA DH. ŞFR. D. 50 / 204. 18.B.1333 / 1.Haziran.1915.

77 BOA DH. ŞFR. D. 64 / 39. 13.B.1334 / 16.Maysıs.1916.

78 Ökçün, *a.g.e.*, s.142.

79 BOA DH. ŞFR. D. 59 / 239. 29.S.1334 / 6.Ocak.1916.

işlevsel hale getirilmesine çalışılmaktaydı⁸⁰. Bu noktada Ermeni sevkinin kentin iktisadi yaşamında yarattığı sorunlar ön plana çıkmaktaydı.

Ermenilerin Bursa'dan gönderilmeleriyle ortaya çıkan ekonomik boşluğun olumsuz etkilerini azaltabilmek ereği ile Müslüman esirlerin Osmanlı şehirlerine dağıtılması kararlaştırılmıştı. Ancak bunların asli vatan olarak Türklüğü ve Osmanlı tabiiyetini kabul etmelerinin rızalarıyla sağlanarak, aile kurmaya eğilimli olanlarına, hükümetin izlediği iskân siyasetinin amaçları doğrultusunda dükkân ve sermaye sağlanması gerekli olduğundan, emvâl-i metrûke arasında bulunan dükkân, alet ve edavat-ı sanayinin iyi korunması ve gönderilecek esirlerin Müslüman muhacirler arasında bulunan dul ve kimsesiz kadınlarla evlendirilmesi düşünülmüştü. Bu çerçevede vilayete gereksinim duyulan alanlarda kalifiye Müslüman esirler gönderilmişti⁸¹. Böylece hem gayrimüslimlerin gitmesiyle ortaya çıkan ekonomik olumsuzlukların önüne geçilmeye çalışılmış, hem de demografik yapının daha türdeş bir hale gelmesi sağlanmış olunuyordu. Nitekim bu anlayış doğrultusunda Suriye'den ihraç olunup Anadolu'da iskânları kararlaştırılan ailelerin, Ermenilerden kalma arazi ve çiftliklere yerleştirilmesi öngörülmüştü⁸².

Dünya Savaşı'nın sonunda kentteki üretim araçları ve üretim ilişkilerinin etnik-dinsel kompozisyonunda, milli iktisat ve sevk ve iskân uygulamaları sayesinde ciddi bir dönüşüm yaşanmıştı. Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanan savaşın ardından, değişik bölgelere sevk edilmiş bulunan Rumlar ve Ermeniler eski yerlerine geri dönmeye başlamıştı. Ancak söz konusu dönüş olgusu Bursa için sınırlı kalmış ve kentin demografik kompozisyonundaki Müslüman-Türk ögenin ağırlığı daha da artmıştı. Böylece İttihatçı yönetimin başta demografi olmak üzere toplumsal yaşamın çeşitli alanlarını türdeşleştirme çabaları görece olarak başarıya ulaştı. Kentin ekonomik yaşamındaki hâkim unsurlar olan Ermeni ve Rumlar konularını önemli ölçüde yitirmişlerdi. Milli Mücadele ve izleyen dönemde uluslaşma sürecinin ivmelenmesi, bu bağlamda ulusal pazarın yaratılmasına yönelik iktisadi politikaları, Bursa'yı ulusal ekonominin başat aktörlerinden birisi haline getirdi.

Sonuç

İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarında iktisadi toplum kavramı çerçevesinde merkezin örgütlediği ekonomi-politik, Balkan Savaşları'nın ardından kristalize olan, ittihad-ı anasırın çözülme süreci sonunda iktisadi milliyetçiliği eksen alan siyasalara yerini bırakmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı politik iklim, İttihat ve Terakki'nin idealize ettiği toplumsal formasyonu paylaşmamakla birlikte ülke ekonomisinde ağırlıklı bir yere sahip, komprador özellikler gösteren Rum ve Ermeni toplulukları pasifize etmeye yönelik siyasalara hem olanak hem de meşruluk sağlamıştı. Bu bağlamda sevk ve iskân uygulamaları ile milli iktisat kavrayışı çerçevesinde örgüt-

80 Ertuğrul, 15.B.1334 / 18.Mayıs.1916, No: 325, s.1.

81 BOA DH. ŞFR. D. 57 / 261. 24.Z.1333 / 2.Kasım.1915.

82 BOA DH. ŞFR. D. 59 / 107. 19.S.1334 / 27.Aralık.1915.

lenen düzenleme, kurumsallaşma ve eylemler aracılığıyla söz konusu topluluklar, toplumsal yapılanma içinde buldukları konumlarını yitirmişlerdi. İpeğe bağlı üretim ve ticaret etkinliklerinin iktisadi yapılanmanın ağırlığını oluşturduğu Bursa, yukarıda betimlenen değişim-dönüşüm süreci içinde “yeniden” biçimlenmişti.

Kentin çok etnikli ve dinli toplumsal yapısı, İkinci Meşrutiyet’in özgürlük, eşitlik ve kardeşlik sloganları ekseninde, istibdat karşıtlığından beslenen, en azından politik düzlemde, bütüncül bir kompozisyon sergilemekteydi. Dönemin başlarında iktisadi toplum kavrayışı çevresinde örgütlenen politika ve uygulamaların yansımaları Bursa’da da görülmüş, kentin Müslim ve gayrimüslim sakinleri, din ve etnik kimlik gözetilmeksizin merkezi yönetim tarafından girişimcilik konusunda teşvik edilmişlerdi. Şehrin iktisadi yapılanmasında ağırlığı oluşturan, ipeğin öznesi olduğu üretim ve ticaret etkinlikleri, komprador nitelikler gösteren Ermeni ve Rum girişimcilerin kontrolünde idi. Aynı olgu üretimin emek boyutunda da gözlenmekteydi. Balkan Savaşları ve sonuçları, ittifak-ı anasır kavramına dayalı Osmanlılık yaklaşımının meşruluk dayanaklarını ortadan kaldırırken, milliyetçiliği eksen alan siyasaaların değirmenine su taşıyordu. Bu bağlamda demografinin Müslüman-Türk ögesini toplumsal yaşam alanlarında hâkim kılmayı amaçlayan yeni bir dönemin kapıları açılmıştı.

Bursa’nın sosyo-ekonomik yapılanması, Balkan Savaşları ile başlayıp Birinci Dünya Savaşı ile gelişen etnik ve dinsel kimlik eksenli politikaların oluşturduğu bir çerçevede yeniden üretildi. İktisadi düzlemde milli iktisat kavrayışı içinde yaşama geçirilen düzenleme ve uygulamalarla kentin Müslüman-Türk unsurlarına dayalı bir burjuvazi tipi yaratılmaya çalışılırken, ekonominin tüketim boyutunda “milli bilinç” ve “milli himaye” kavramları çevresinde toplumsal bir seferberlik örgütlenmeye çalışıldı. Sevk ve iskân uygulamaları ve buna bağlı olarak gerçekleştirilen hukuki ve mali düzenlemelerle şehrin Yahudiler dışında kalan, gayrimüslim topluluklarına mensup girişimciler, tüccarlar ve üreticiler, kentin iktisadi yaşamındaki ağırlıklarını yitirdiler. Üretim araçlarının mülkiyetine ilişkin etnik ve dinsel kompozisyon yukarıda betimlenen uygulamalar aracılığıyla değiştirildi.

Kentteki sermaye yapısının etnik ve dinsel kimliğinde de ciddi bir değişim gerçekleşti. Müslüman-Türk unsur üretim ve ticaretin her alanında girişimciliğe özendirildi, yeni şirketlerin ve işletmelerin kurulması teşvik edildi. Sevk ve iskân uygulamaları sonrasında gayrimüslimlerden kalan pek çok fabrika, dükkân, tezgâh, tarla, bağ, bahçe, araç ve gereç ya el değiştirme ya da kiralama yoluyla Müslümanların kullanımına tahsis edildi. Sermayenin yetersiz olduğu durumlarda küçük tasarrufların birleştirilmesi ile kolektif sermaye yapısına sahip kooperatifler örgütlendi. Böylece milli iktisat yaklaşımının ereklerinden birisi olan, sermayenin Türkleştirilmesi yolunda belli bir mesafe kat edilebildi.

Dünya savaşı sona erdiğinde Bursa, milli iktisat politikaları ve türevi olarak gerçekleştirilen uygulamalar sayesinde iktisadi milliyetçiliğin görece olarak toplumsallaştığı bir kent görünümüne kavuşmuştu. Ekonominin sermaye, üretim, ticaret ve tüketim boyutlarında etnik-dinsel bağlamda bir türdeşlik ortaya çıkmıştı. Bu noktada, İttihat ve Terakki’nin Balkan Savaşları’nın ardından ivmelenmeye başlayan milliyetçi iktisat siyasaalarının, erekleri göz önünde tutulduğunda, Bursa ölçeğinde başarıya ulaştığını söylemek mümkün görünmektedir.

KAYNAKÇA**Arşiv**

BOA DH. ŞFR. D. 50 / 204. 18.B.1333 / 1.Haziran.1915.

BOA DH. ŞFR. D. 57 / 261. 24.Z.1333 / 2.Kasım.1915.

BOA DH. ŞFR. D. 59 / 107. 19.S.1334 / 27.Aralık.1915.

BOA DH. ŞFR. D. 64 / 39. 13.B.1334 / 16.Mayıs.1916.

BOA DH. ŞFR. D. 59 / 239. 29.S.1334 / 6.Ocak.1916.

Gazeteler

Ertuğrul

Hüdavendigâr

Tanin

Kitaplar

AHMAD, Feroz, İttihatçılıktan Kemalizme, (çev.: Fatmagül Berktaş Baltalı), 3. Basım, İstanbul, 1996.

AKŞİN, Sina, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, 3. Baskı, Ankara, 2001.

ARIKAN, Zeki, Tarihimiz ve Cumhuriyet Muhittin Birgen (1885-1951), İstanbul, 1997.

BORATAV, Korkut, Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002, 7. Baskı, Ankara, 2003.

DALSAR, Fahri, Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik, İstanbul, 1960.

ELDEM, Vedat, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, Ankara, 1994.

HEYD, Uriel, Türk Ulusçuluğunun Temelleri, (çev.: Kadir Günay), Ankara, 2002.

Hüdavendigâr Vilayeti Meclis-i Umumi 1329 Senesi Müzakeratı, Bursa, 1330.

ISSAWI, Charles, The Economic History of Turkey 1800-1914, Chicago, 1980.

KAPLANOĞLU, Raif, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa 1876-1926, İstanbul, 2006.

ÖKÇÜN, Gündüz, Osmanlı Sanayi 1913-1915 İstatistikleri, 3. Baskı, İstanbul, 1984.

ÜSKÜDARİ, Faruk, Eski Bursa'dan Notlar, Ankara, 1972.

Makaleler

MARDİN, Şerif, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi", TCTA, C: III, İstanbul, 1985.

ŞEKER, Nesim, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Bir Kent: Bursa", Bursa Defteri, S.1 (Bahar 1999).

TOPRAK, Zafer, "Milli İktisat", TCTA, C: III, İstanbul, 1985.

TOPRAK, Zafer, Milli İktisat-Milli Burjuvazi, İstanbul, 1995.

ERMENİ TEHCİRİ VE TEHCİRDEN DÖNEN ERMENİLERİN İSKÂN SORUNU

Hacer ÇELİK*

Özet

Bu çalışmada 1915 yılında uygulanan Ermeni tehciri ile 1918 yılında tehcirden geri dönen Ermenilerin durumu incelenmektedir. Bilindiği gibi 1915 yılında Ermeni tehciri Osmanlı-Rus Savaşı, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nın gölgesinde gerçekleşmiştir. Bu karar neticesinde Ermenilerin birçoğunun malları; hatta eşleri ve çocukları geride kalanlara teslim edilmiştir. Esasen bu dönemde Anadolu'da büyük bir kargaşa hâkimdir. Balkanlardan ve Orta Doğu'dan birçok Müslüman Anadolu topraklarına göç etmektedirler. Ermenilerin boşalttıkları yerlere yerleştirilenlerin büyük bölümünü bu grup oluşturmuştur.

Osmanlı hükümeti 1918 yılında Mondros Mütarekesi yapılmadan hemen önce Ermenilerin geri dönmesi yönünde bir karar almıştır. Geri dönüş kararı var olan kargaşayı arttırmış; üstelik ülke topraklarında farklı güç odaklarının da iktidarı sebebiyle gerektiği gibi yönetilememiştir. Mal ve mülklerin, hatta kadın ve çocukların 'iadesi' meseleleri büyük sorunlar yaratmış; gayrimüslimlerle Müslüman halk arasında çatışmalar başlamıştır. Tehcirden geri dönenlerin yeniden iskânı ve Ermenilerin hayatlarının normalleştirilmesi yolunda Hilal-i Ahmer gibi sivil toplum kuruluşları, yerel halk ve Amerika Birleşik Devletleri de önemli rol oynamışlardır. Yiyecek, içecek ve ilaç başlıca yardımlar olmuş; bunlara Ermenilerin iş tutabilmesi için verilen destekler de eklenmiştir.

Anadolu'da zaten var olan kargaşayı arttıran bu kararlar dönemin anlaşılabilirliği için önemli ipuçları sunmaktadır. Bunların incelenmesi meseleyi soykırım mı; değil mi tartışmalarından uzaklaştırarak daha geniş bir perspektiften bakma olanağı sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Tehciri, İskân Sorunu, Ermeniler.

Abstract

This paper is about the situation of the Armenians who returned to their lands in 1918 after 1915 deportation. The Armenian deportation in 1915 realized under the shadows of Ottoman-Russian War, Balkan Wars and World War I. The decision to deport Armenians from Anatolia led to many Armenians to lose their properties and relatives in return. There is a big mess in Anatolia along 1910s, when many Muslim migrate to Anatolia from the Middle East and Balkans and fill the places evacuated by the Armenians.

The Ottoman Government made a decision to let Armenians return their homes before the signing of 1918 Mondros Treaty. The decision for the return of the deported added to

* Okutman; Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

the existing chaos in Anatolia, moreover the return process was not administered efficiently thanks to the different power foci in the government. The return of the properties, as well as the children and women led to big problems followed by clashes between the Muslim and non-Muslims. Associations such as Red Crescent, local people and the U.S. also had crucial role for the relocation of those returning after deportation. Food, water and drugs have been the fundamental aid items, employment efforts for the Armenians followed. The deportation and return processes provide some clues to have a better understanding of the period. Analysis of these might help to see the problems from a wider angle, compared to the vicious argument cycle of whether deportation was a genocide or not.

Key Words: *The Armenian Deportation, Settlement Problem, Armenians.*

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeniler 1915 yılında dönemin atmosferinden kaynaklanan çeşitli nedenlerden dolayı¹ tehcire tabii tutulmuşlardır. Osmanlı topraklarının işgal altında olması tehcirin organizasyonunda sorunlar yaratmış ve hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar arasından büyük kayıplar verilmiştir. Ancak üç yıllık bir sürecin ardından 18 Aralık 1918 tarihinde alınan bir kararla Ermeniler'in memleketlerine geri dönmelerine izin verilmiştir. Bu kararla birlikte yaklaşık 300,000 Ermeni, Suriye ve Irak'tan geri dönmüşler ve 1918-1920 yılları arasında çeşili yerlere yeniden yerleştirilmişlerdir. Yeniden yerleşmişlerdir. Yıkılmak üzere olan Osmanlı Devleti'nin bu sırada çeşitli masraflar yaptığı ve geri dönen muhacirlerin kaybettikleri mal ve mülklerin iadesine çalıştığı bilinmektedir.

Tehcir edilen Ermenilerin yeniden iskânı konusunda yazılmış çok fazla kaynak bulunmamaktadır. Arşiv belgelerine dayanarak bu konuda şimdiye kadar yazılmış en yetkin kaynak olarak İbrahim Erhem Atnur'un Erzurum Atatürk Üniversitesi için hazırlamış olduğu *Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskânı* başlıklı yüksek lisans tezi gösterilebilir. Öte yandan 1915 ve 1918 yılları arasındaki zaman dilimi üzerine yazılmış çeşitli kaynaklar mevcuttur. Daha sonrası üzerinde durulmaması muhtemelen konunun hem Ermenistan hem de Türkiye için bir siyasi problem haline gelmiş olmasıdır. Her iki taraf da belli noktalardan hareketle olan bitenin soykırımla ilgili olup olmadığını tartışmaktadır. Tartışmaların bu soru üzerine; dolayısıyla tehcir dönemine yoğunlaşması tehcirden sonraki dönemin ihmal edilmesine yol açmıştır. İki taraf da kendi iddialarını destekleyebilmek için tehcirden geri dönenler üzerinde fazla durmamayı seçmiş gibidir. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yerlerinden edilen Ermeni ve Rumların geri dönüşleri için birtakım çabalar gösterilmiştir. Ancak bu çabaların kime ve neye göre başarılı olduğu değişebilir.

1 Justin McCarthy, Tehcir Kanunu'na giden süreci şöyle değerlendirmektedir: *"I.Dünya Savaşı öncesi hükümetin askere alma işlemleri dolayısıyla başlayan ilk Ermeni ayaklanmaları, asker kaçaklarının Ermeni asilere katılma kararı almasıyla daha da şiddetlenecektir. Van'ın işgali ve özellikle savaş sırasında Ermeni çetecilerinin askeri açıdan stratejik noktalarda tehditler oluşturmaları, karakolların basılması, mahalli devlet memurlarının öldürülmesi gibi olaylar ve özellikle de Rus birliklerinin öncü hücum birlikleri olarak görev yapmaları, cephe gerisinde tacizler de bulunmaları, iletişim hatlarını kesmeleri tehciri hazırlayan şartlar olmuştur."* bkz. Justin McCarthy, *Osmanlı'ya Veda, İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*, (çev.: Mehmet Tuncel), İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2006, s.s.199-202.

Çünkü tehcir edilenlerin mal ve mülklerinin çoğuna tehcirin hemen ardından Müslümanlar tarafından el konmuştur. Geri dönüşlerinde malların iadesi gerekmiş ve Ermenilere İngiliz desteğinin de işin içine girmesiyle Anadolu'da büyük bir kargaşa hâkim olmuştur.

Bu çalışmada Ermeni Tehciri'nden dönen Ermeniler üzerinde durulması hedeflenmektedir. Ancak bu konunun aydınlatılabilmesi için öncelikle birincil kaynaklara ihtiyaç vardır. Dolayısıyla şimdiki çalışma ikincil kaynaklardan iz sürecektir. Elbette bu durumda yukarıda söz edilen kaynakların konu üzerinde çok durmaması sıkıntısıyla karşılaşmıştır. Konuyu daha geniş bir perspektiften sunabilmek amacıyla ilk bölümde Tehcir Kanunu'ndan ve Tehcir yöntemlerinden söz edilecektir. İkinci bölümde ise Tehcir'den dönen Ermeniler'in izlerinin sürülmesine çalışılacaktır.

Tehcir

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Hükümeti 24 Nisan 1915 tarihinde bir karar alarak Ermeni komite merkezlerini kapatmış, evrakına el koymuş ve İçişleri Bakanlığı tarafından 14 valilik ve mutasarrıflığa gönderilen emirname ile İstanbul'da 2345 komitacı tutuklamıştır².

İddialara göre Ermenilerin çıkarttıkları olaylar böyle bir karar alınmasının başlıca nedeni olmuştur. Örneğin, Kars Kale Komutanı'nın, Kafkas Ordusu Karargah Komutanı'na gönderdiği 23 Ocak (5 Şubat) 1915 tarih ve 141 sayılı gizli bir yazısında Ermeni birliklerinin disiplinsiz hareketlerinden bahsedilmiş, Kars'a gelen Ermeni birlik komutanlarının emirlere rağmen, Kars'a gelerek kayıt yaptırmadıkları, birliklerin arasında her türlü soygun, cinayet, tecavüz, saldırı olaylarının görüldüğü bildirilmiştir. Hükümet öncesinde isyanlarla ilgili tedbirler almaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır³. İddialara göre alınan ilk kararlar tutuklananlar örgüt mensubu Ermenilerdir. Bu durum İngiliz istihbaratı tarafından da doğrulanmıştır. Mısır'daki İngiliz Askeri Ofisi'ne Dedeoğaç üzerinden ulaşan bilgide "24 Nisan 1915 gecesi üç Ermeni din görevlisi, Ermeni gazetesi "Puzantion"un sahibi de aralarında olmak üzere toplam 1800 Ermeni yakalanarak Ankara'ya gönderileceklerdi. Tutuklananların 500'ü Taşnak, 500'ü Hınçak ve kalanlar da Ramgavar partizanlarıdır." denmektedir⁴.

2 Mayıs 1915'te Enver Paşa, Van Gölü ve çevresinde toplanıp isyan çıkartan Ermenilerin Rus sınırı ötesine gönderilmelerini Talat Paşa'dan talep etmiştir. Sevk kararının ilk işareti sayılan bu yazı ile Talat Paşa, Meclis-i Vükela'dan karar almadan ve geçici bir kanun çıkarmadan sevk işlemini başlatmıştır. Ancak, Erzurum, Van, Bitlis, Halep, Maraş ve Adana gibi vilayet ve sancakların boşaltılması ve buradaki Ermenilerin can ve mallarının korunması hususunda alınan tedbirler yeterli olmamıştır. Rusya İngiltere ve Fransa'nın da işin içine dahil olmasıyla durum uluslararası bir hal almıştır. Ardından Talat Paşa 26 Mayıs 1915 tarihli bir tezkireyi Sadaret'e

-
- 2 A. Süslü, F. Kırzioğlu, R. Yinanç, Y. Halaçoğlu, *Türk Tarihinde Ermeniler*, Ankara, Kars Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1995, s.229.
  - 3 Abdurrahman Çaycı, *Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000, s.63.
  - 4 Hikmet Özdemir, *Ermeniler, Sürgün ve Göç*, Ankara, 2005, s.62.

göndermiştir⁵. 29 Mayıs'ta hazırlanan bir tezkire ile durum Meclis-i Vükela'ya iletilmiş ve sevk kanununun uygulanması için gerekli resmi belge hazırlanmıştır⁶. Böylece isyanların olduğu yerlerdeki Ermeniler'in başka bölgelere taşınması imkânını veren bir kanun yürürlüğe girmiştir⁷.

Bu kanun 3 maddeden oluşmuştur:

"Madde 1: Sefer zamanındaordu, kolordu ve tümen komutanları ve bunların vekilleri ve bağımsız bölge komutanları, halk tarafından herhangi bir şekilde hükümet emirlerine, yurt savunmasına, mevcut düzene ve güvenlik işlerine karşı durum alan ve silahla saldıran ve direnenleri görürlerse hemen askeri kuvvetlere karşı koyacaklardır. Saldırı ve direnmeyi kökünden yok etmekle yetkili ve yükümlüdürler.

Madde 2: Ordu ve bağımsız kolordu ve tümen komutanları, askei nedenlere dayanan casusluk ve hainliklerini hissettikleri bölge halkını tek tek veya toplu olarak, memleketin diğer bölgelerine gönderebilirler ve oralarda oturabilirler.

Madde 3: Bu kanun yayımlandığı tarihten geçerlidir. (27 Mayıs 1915)⁸"

Bu kanunla birlikte tehcir kararı alındıktan sonra birtakım tedbirler uygulanmaya konmuştur. Hazırlanan talimatnamede şu hükümler yer almaktadır:

"-Tahliye edilen bölgelere hiçbir şüpheli şahıs girmeyecektir.

-Göç ettirilen Ermeniler, istedikleri eşyaları götürebileceklerdir.

-Yanlarında götüremeyecekleri eşyaların bozulacak olanları satılacak, bozulmayacakları ise sahipleri adına korunacaktır.

-Göç ettirilen Ermeniler mallarını yabancılar hariç istedikleri kişiye satabileceklerdir."⁹.

Tehcirin öngörüldüğü bölgeler ise şöyle sıralanmıştır:

-Erzurum, Van, Bitlis vilayetleri,

-Halep vilayetinin merkez kazası hariç Belen, Cısr-i Şuğur ve Antakya dahilindeki köy ve kasabalar,

-Maraş şehir merkezi hariç Maraş sancağı,

-Adana, Sis (Kozan) ve Mersin şehir merkezleri hariç Adana, Mersin, Kozan ve Cebel-i Bereket Sancakları.¹⁰"

5 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın No: 14, Ankara, 1994, s.6.

6 Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001, s.68.

7 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, Ankara, 1991, s.97.

8 Yavuz Ercan, "Tarihi Belgelerin Işığında Ermeni İddiaları," *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu*, Ankara, 1985, s.220.

9 Halaçoğlu, *a.g.e.*, 2001, s.69.

10 *A.g.e.*, s.s.48-49.

Sevk edilen Ermeniler Musul ve Zor Mutasarrıflıkları'nın, Van vilayetiyle bitişik kuzey kısımlarına, Halep Vilayeti'nin doğu ve güneydoğusuna, Suriye Vilayeti'nin doğusuna nakledileceklerdi¹¹.

Kanunun ve daha sonrasındaki talimatnamelerin uygulanmasıyla ilgili olarak Osmanlı Hükümeti Dâhiliye, Hariciye, Harbiye, Maliye ve Adalet Bakanlıkları görevlendirmiştir. Muhacirin Komisyonu, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdiriyyeti, Emval-i Metruke Komisyonları ile bazı mahalli komisyonlar oluşturulmuştur¹². 10 Haziran 1915'te otuz dört maddelik ikinci bir talimatname çıkartılmıştır¹³. Bu talimatname ile göç eden Ermeniler'in geride bıraktıkları eşyaların değeri hükümetçe sahiplerine ödeneceğinden terk edilmiş mallar korunmuş ve sahipleri adına satılmasına karar verilmiştir. Yoksul kadınlarla askeri imalathanede çalışanların sevklerinin ertelenmesi de belirtilmiştir¹⁴.

Ayrıca, bu talimatname ile tehcire tabii tutulanlara ait içinde eşya bulunan binalar mühürlenip koruma altına alınmış, satılması gerekli eşya ve hayvanlar satılarak bedeli hak sahibine ödenmiş, göç edenlere ait emlak ve arazinin cinsi, miktarı ve kıymeti belirlenerek kayıt altına alınmıştır¹⁵. Yürütülen tüm nakil olaylarında devlet 115 milyon kuruş harcamış ayrıca iâşe bedeli olarak da yüz elli milyon kuruş harcanması öngörülmüştür. Bu sırada tüm Ermeniler'in sevk edilmediği görülmektedir. 4 Ağustos 1915 tarihinde çeşitli mutasarrıflıklara gönderilen karar ile geride kalan Katolik nüfus sevk edilmemiş nüfuslarının tespit edilmesi istenmiştir¹⁶. İsyân çıkaran Ermenilerin çoğu Gregoryen mezhebinden olduğundan Osmanlı Devleti isyan çıkarmayanlara bu uygulamayı gerekli görmemiş gözükmektedir. Yaklaşık 10 gün sonra da aynı işlemi Protestan Ermeniler için uygulamış ve onları da sevke tabi tutmamıştır¹⁷. 15 Eylül 1915'de hasta ve kör olan Ermenilerin de sevk edilmemesi şeklinde Dâhiliye Nezaretinden karar çıkmıştır¹⁸.

Tehcirden Geri Dönüş Geri Dönüşün Nedenleri

1918 sonlarında tehcir edilen Ermeniler'in geri dönüşleri yönünde karar alınmıştır. Bundaki ilk neden Osmanlı'nın imaj düzeltme çabalarıdır. Osmanlı'nın imajının bu dönemlerde gittikçe kötüleştiği bilinmektedir¹⁹. Nitekim Ermeni Tehciri Osmanlı'nın Amerika'da ve Avrupa'da negatif bir imaj edinmesine yol açmıştır²⁰. Özellikle Avrupa'da Osmanlı'nın Ermeniler'den öc alacakları görüşü otaya çıkmıştır. Bu sebeple Ermeniler'in affedilmesi bölgeyi kontrol altına almak isteyen Avrupa

11 A. Akgündüz, S. Öztürk, R. Kara, *Sorularla Ermeni Meselesi*, İstanbul, OSAV Yayınları, 2008, s.319.

12 Yıldırım, *a.g.e.*, s.21; *Documents sur les Arméniens-Ottomans*, vol.II. s.s.91-92. 2133.

13 Süslü, *a.g.e.*, s.241.

14 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, s.40.

15 Çaycı, *a.g.e.*, s.66.

16 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, s.72.

17 *A.g.e.*, s.77.

18 *A.g.e.*, s.91.

19 Guenter Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey*, Salt Lake City, The University of Utah Press, 2005, s.7.

20 Sina Aksin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C.1, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2004, s.32.

için oldukça önemli olmuş²¹, hatta bu durumu propaganda olarak kullanmışlar ve amaçlarının Osmanlılar'ın adaletsizliği altında yaşayan milletlerin özgürlüğü olarak öne sürmüşlerdir²². Tüm bu olumsuz imajı silecek olan şey Ermeniler'in geri dönüşünün sağlanması olmuştur.

Esasen geri dönüşün sağlanmasının ardında yatan en önemli neden 1915 yılında var olan şartların 1918'de değişmesidir. Bilindiği gibi Rusya 1917 yılında Bolşevik Devrimi sebebiyle Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmek zorunda kalmıştır. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun sürekli tetikte bulunduğu bir Rus-Ermeni ittifakının oluşma olasılığını ortadan kaldırmıştır. Rusya'nın yokluğunda Ermeniler'in artık bir tehdit oluşturmayacağı kanısına varılmıştır. Hemen ardından Brest-Litovsk Antlaşması'nda delegelik yapan Ahmed Nesimi Bey'in Troçki ile Ermeniler'in geri dönüşü üzerinde konuştuğu bilinmektedir²³.

Esasen 1918 ortalarında Osmanlı-Ermeni ilişkilerinin hafif bir düzelme yoluna girdiği söylenebilir. Rusya'nın savaştan çekilmesi ve rejimin değişmesi sebebiyle Rusya'nın Ermeniler'e karşı olan geleneksel politikasının da değişmesine neden olmuştur. Daha öncesinde Ermeni isyanları Rusya tarafından sürekli desteklenmişken; Osmanlı'nın Doğu Anadolu ve Kafkaslar'daki ilerleyişi Rusya'nın çekilmesi ile Ermeniler'i endişeye sürüklemiştir. Ermeniler'in Osmanlı'ya yönelik politikalarında, büyük devletlerin de daha yumuşak ve uzlaşmacı bir tutum izlemeleri etkili olmuştur. Bu gelişmeler, Ermenistan'ın ilk başbakanı Hovhannes Kachaznuni'yi Osmanlı İmparatorluğu ile dostluk kurmanın gerektiği yolundaki inanca itmiştir²⁴. Bu amaçlarla yola çıkan Avetis Aharonian başkanlığındaki Ermeni delegasyonu Haziran 1918'de İstanbul'u ziyaret etmiştir²⁵. Ziyaret süresince delegelerle Osmanlı arasında 4 Haziran 1918 tarihinde bir barış antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Kafkaslar'daki savaşın sonlandırılması ve iki devlet arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi yönünde kararlar alınmıştır²⁶.

Müzakereler sırasında Ermeni komitesinin en çok önem verdiği nokta tehcir edilen Ermeniler'in memleketlerine dönüşü olmuştur. Sadrazam Talat Paşa onlara öncelikle kolera ve başka hastalıklarla boğuşan nüfusun dönebileceğine ve tüm bu sorunların 1 ay içinde hallolabileceğine dair bir söz vermiştir.²⁷ Bu tartışmaların akabinde Osmanlı Hükümeti konu üzerinde çalışmaya başlamıştır. 18 Nisan 1918'de Meclis-i Vükela yerinden edilmiş Ermeni, Rum ve Araplar'ın geri dönüşü yönünde bir karar almıştır. Bu kararın uygulanabilmesi için Hükümet seferberlik bütçesinden 60 milyon kuruş harcamıştır. Ağustos 1918'de geri dönüş masrafları için 2 milyon lira daha verilmiştir²⁸.

21 İ. Ethem Atnur, *Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923)*, Ankara, Babil Yayıncılık, 2005, s.113.

22 Taner Akçam, *A Shameful Act: the Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility*, New York, Metropolitan Books, 2006, s.s.214-215.

23 Atnur, "Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin İskanı Meselesi," *Atatürk Yolu*, Kasım1994. s.121.

24 Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s.135.

25 Richard Hovannisian, *Armenia on the Road to Independence*, LA, University of California Press, 1967, s.230.

26 Recep Karacakaya, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005, s.279.

27 A.g.e., s.281.

28 Hikmet Özdemir, Yusuf Sarıay, *Turkish - Armenian Conflict Documents*, Ankara, TBMM Kültür,

Geri Dönüş

Tarih itibariyle Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'nın yaratmış olduğu kötü şartlarla uğraşmaktadır. Osmanlı toprakları işgal altında olup İtilaf Devletleri tarafından kontrol edilmektedir. Dolayısıyla Ermeniler'in yeniden yerleştirilmeleri tehcir edilmelerinden 3-4 yıl sonra oldukça problemlerle bir atmosferde gerçekleşmektedir.

Osmanlı'da göçmenlerle ilgili Muhacirun Komisyonu bulunmaktadır. Kırım Savaşı'nı takiben geliştirilmiş bu komisyon sonrasında daha kapsamlı bir hale getirilmiştir. Mart 1916'da Asayir ve Muhacirin Müdiriyyeti Umumiyesi oluşturulmuştur²⁹. Ardından 22 Ekim 1918 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden çeşitli vilayet ve mutasarrıflıklara çekilen telgrafta ise, savaş sebebiyle başka yerlere nakledilen Rum ve Ermeni'lerin iâşe ve iskanlarının temin edilerek emniyet içerisinde geri dönmelerine müsaade edildiği bildirilmiştir. Buna göre;

“1)Ahval-i harbiye dolayısıyla karar-ı askeri ile bir mahalden çıkarılarak diğer mahalle sevk edilmiş olan bi'l-umum ahalinin çıkarıldıkları mahallere avdetlerine müsa'ade edilmesi Meclis-i Vükelaca takarrur etmiş olduğundan avdete talib olanlara müsa'ade edilecektir.

2)Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Diyarbakır, Ma'müretü'l-aziz vilayetleriyle

Erzincan mutasarrıflığı dâhilinde vesa'it-i iâşenin adem-i kifayesine bina'en işbu mahaller ahalisinden avdet etmek isteyenler için evvel-i emrde mahalleriyle bi'lmuhabere selamet-i seyr ve seyahatleri ve iâşe ve iskanları esbab-ı temin edil-dikçe peyderpey azimetlerine müsa'ade edilmesi muktezidir.

3)Bu karar menafî-i aliye-i memleket nazar-ı itibara alınarak ittihaz edilmiş olduğundan emr tatbikatında kat'iyen ta'allül ve te'ahhura meydan verilmeyecektir.”³⁰

Geri dönüş kararının 18 Ekim 1918'de resmileştirilmesinden sonra kurumun çalışmaları hızlanmıştır. Ana amaç geri dönen tebaaya güvenli bir şekilde yerleşecek yer bulmak, su ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak olmuştur. Fakat özellikle savaşın yenilgiyle sonuçlandığı ve Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı zamanda muhacirlerin yerine dönmesi oldukça zor olmuştur. Bu mütareke ile Osmanlı'nın birçok iletişim ve ulaşım aracına el konmuştur. Halihazırda elde olan taşıtlar askerleri bile taşımaya yetmemektedir³¹. Örneğin; demiryolları artık İtilaf

Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2007, s.491.

29 Fuat Dünder, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.s.57-61.

30 B.O.A. HR. MÜ, 43/34. Alıntılan: Abdurrahman İlhan, *Arşiv Belgelerine Göre 1915 Yılındaki Tehcir Olayı'nın Sivas'ta Uygulanması*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, İslam Tarihi ve Sanatları Programı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008, s.138.

31 *Ati*, 28 Tesrin-i sani 1918 [28 Kasım 1918], Alıntılan: Atnur, *Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskanı Meselesi*, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum,

devletleri tarafından kontrol edilmektedir. Bu durum Osmanlı'nın o bölgedeki kontrolünü de azaltmıştır. Bunların hepsi ulaşımı ve transferi zorlaştırmıştır³². İtilaf devletlerinin tahliye edilmiş Osmanlı askerlerinin taşınmasına izin verdiği bilinmektedir³³, ancak bunun tamamlanmasından sonra demiryollarındaki kontrolü ellerine almışlardır³⁴.

Zaman zaman seferleri engellemişler hatta iptal bile ettikleri seferler olmuştur. Örneğin, Eskişehir-Ankara arasındaki tren hiçbir sebep göstermeden işgalciler tarafından kaldırılmıştır³⁵. Hatta bazı yerlerde tren yolları tamamen tahrip edilmiştir³⁶. Atnur'a göre bunu yapanlar yalnızca işgalci güçler değildir. Kuva-yi Milliye kuvvetleri de işgalciler tarafından kullanımını engellemek amacıyla bazı demiryollarını tahrip etmiştir. Bazı demiryolu köprüleri havaya uçurulmuş, haberleşmeyi engelleyebilmek için telgraf kablolarına zarar verilmiştir³⁷.

Tüm bunlara bir de ekonomik zorluklar eklenmiştir. Savaş sonrasında yaşanan ekonomik kriz vagon sayısını zaten azaltmıştır. Yakıt sıkıntısı başgöstermiştir. Geçiş vergileri de artmıştır. Böylelikle zor şartlar ve kısıtlı olanaklar vardır³⁸. Tehcirden geri dönenlerin taşınması için buharlı gemiler de kullanılmıştır. Bu taşınma işinin 1919'un kış aylarına kadar devam ettiği bilinmektedir³⁹.

Geri dönüş yolları konusunda 1 Kasım 1918 tarihli Dahiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine gönderilen bir yazı oldukça aydınlatıcıdır. Bu yazıya göre, "Hükümet şimdiye kadar Sivas'a 3160 nüfus Ermeni ve 136 Rum ve Ma'müretü'l-aziz vilayetine 2721 Ermeni, Canik'e 456 Rum ve 271 Ermeni ve diğer mahallere de Rum ve Ermeni Muhacirini sevk ve iade edildiği gibi Mentеше ve Antalya Rumları tamamen mahallerine gönderilmiş ve teşekkürleri hükümet-i mahalliye tarafından tebliğ edilmiştir. Bunlardan başka Tekfurdağı ve Edirne ahalisinden dahi bir hayli Ermeni yerlerine sevk edildiği gibi İzmit'in Bağçecik Ermenileri kamilen iade edilmiştir ve Ermiğ'e Dârü'l-eytamı alakadarlarına teslim olunmuştur. Keza Bursa ahalisinden olup vürud etmekte olan Ermenilerle Yeniköy, ile, Ayvalık Rum ahalişi peyderpey i'ade olunduğu ve İzmit'deki Ermeni Eytamıyla diğer darü'l-eytamlarda mevcut yetimler ve ahali nezdinde bulunan bi-kes Ermeni çocuklarından birçokları da Patrikhanelere iade kılınmıştır. Tefsilat-ı anifeden anlaşılacağı üzere ahval ve şerait-i hazıra-i şedidinden başka vesait-i nakliyenin fıkdanuna rağmen toplam olarak 7163 Ermeni 2455 Rum yerlerine iade ve iskân edilmiş ve elyevm İstanbul'da mevcut olup bu günlerde sevk edilmekte olan 1083 Ermeni ve Rum nüfus ilave edildiği takdirde mecmu'u 10601 nüfusa ulaşmış olur."⁴⁰

Öte yandan, ne kadar Ermeni'nin eski yerlerine döndüğü hakkında kesin rakamlar bilinmemektedir. Bazı yerlere öncesinden daha fazla Ermeni'nin yerleştiği

Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1991, s.89.

32 Mehmet Özdemir, *Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Başlangıç Dönemlerinde Türk Demir Yolları, Yapısal Ekonomik Sorunlar, 1918-1920*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.s.27-28.

33 A.g.e., s.34.

34 A.g.e., s.43.

35 A.g.e., s.44.

36 A.g.e., s.122.

37 A.g.e., s.90.

38 A.g.e., s.88.

39 A.g.e.

40 O.B.E. s.s.179-180'den naklen B.O.A. HR. MÜ, nr. 43/34, Alıntılayan: İlhan, a.g.t., s.s.140-141.

durumu söz konusu olmuştur. Örneğin Ermeniler'in bir bölümü Bitlis ve Erzurum'a dönmeyerek Adana bölgesinde kalmışlardır⁴¹. 1921 yılında Ermeni Patrikhanesi tarafından hazırlanan ve Ermenilerin yaşadığı yerleri ve sayılarını gösteren bir tabloya göre, Anadolu ve Ortadoğu'daki Osmanlı topraklarında yaşayan veya eski yerlerine dönen Ermeniler 644.900 olarak belirtilmiştir⁴².

Aşağıdaki tabloda Osmanlılar ve İngilizler tarafından tehcir öncesi ve sonrası rakamlar verilmiştir. Osmanlı'nın istatistikleri 1914'e ait iken; İngiltere'ninkiler 1918 yılı sonrasına aittir⁴³. İngilizlerin verdikleri rakamların abartılı olduğu söylenebilir. Bunun sebebi muhtemelen o bölgelerde etkinlik kazanmak isteyen emperyalist devletlerin gayrimüslim nüfusu fazla gösterme çabasıdır.

Esasen genel olarak görüldüğü gibi 1918-1919 yılları için sürekli bir trafikten söz edilebilir. Buna Osmanlı topraklarının işgal altında oluşu da eklenince durum oldukça vahimleşmiştir. Toplamda 300.000-500.000 göçmenden söz edilmektedir⁴⁴. Karışıklığa komisyonların karma oluşu sonucu doğan kargaşa da eklenmiştir. İngiltere etkisi ve elbette Ermeni Patrikliği'nin etkisi bu komisyonlarda çok fazladır⁴⁵. Dolayısıyla komisyonlar Adalet ve İç İşleri Bakanlık görevlilerine ek olarak⁴⁶ İngiliz ve Patriklik temsilcilerinden de oluşmaktadır⁴⁷. Üstelik 60'ın üzerinde komisyon bulunmaktadır⁴⁸. Bu da demek oluyor ki, çok fazla otorite geri dönüşlerden sorumludur. Bu durum beklendiği gibi kargaşayı arttırmıştır. Üstelik tehcirden dönen Ermeniler'e yerleştirilmeyi bekleyen 1.000.000 Müslüman muhacir de eklenmiştir⁴⁹.

Dolayısıyla geri dönüş kararı aslında uzun ve zorlu bir sürecin başlangıcıdır. Devamında mal ve mülklerin iadesi, dul kadınlar ve yetimler sorunu, tahrip edilen evlerin ve kiliselerin yeniden inşa edilmesi, tehcirden dönenlerin yerleştirildikleri yerdeki halkla uyumlarının sağlanması sorunları ortaya çıkmıştır. Ayrıca, tüm bunların sağlanması farklı devletleri karşı karşıya getiren sorunlar olmuştur.

Mal ve Mülklerin İadesi Meselesi

Tehcirden geri dönen Ermeniler'le ilgili yapılması gereken en önemli şey mal ve mülklerinin iadesi olmuştur. Zira Asayir ve Muhacirin Müdiriyyeti Umumiyesi'nin Ermeniler'in yerleştirilmesi konusunda yararlandığı en önemli kaynak Ermeniler'in terk ettikleri mülkleri gösteren istatistikler olmuştur. Bu istatistiklerde mülkleri kimlerin kullanmaya başladığı da detaylı bir şekilde gözler önüne serilmiştir⁵⁰. Ancak yine de tüm bunların uygulamaya geçirilmesi oldukça zor olmuştur.

41 Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, *Ermeniler, Sürgün ve Göç*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004, s.120.

42 *A.g.e.*, s.121.

43 *A.g.e.*, s.s.26-27.

44 Zeki Sarıhan, *Kurtulus Savaşı Günlüğü*, C.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993, s.313.

45 Akçam, *a.g.e.*, s.275.

46 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I, Ankara, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, 1973, s.107.

47 Akçam, *a.g.e.*, s.275.

48 Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s.241.

49 Dündar, *a.g.e.*, s.s.237-239.

50 Dündar, *a.g.e.*, s.88.

Ermeniler'in tehcir sebebiyle terk ettikleri mülklerinin çoğu onların gidişiyle Müslüman muhacirlere; özellikle Balkanlar'dan, Kafkasya'dan ve Suriye'den Anadolu'ya göç edenlere dağıtılmıştır. Kayda değer bir bölümü de ordu personeline ve memurlara dağıtılmıştır. Bir kısmın da ihtiyacı olanlar tarafından ele geçirildiği bilinmektedir. Her ne kadar bir miktar sahipsiz kalan olsa da bunun tehcir kararının geçici olduğu yönünde bir kanıt oluşturup oluşturamayacağı tartışılır. Tehcirden geri dönüşle birlikte hükümet eğer mülk yoksa geri dönenlerin akrabalarıyla ya da iki aile birarada olacak şekilde yaşamalarını belirtmiştir. Ardından Aralık 1918'de Rum ve Ermeniler'in Taşınmaz Mallarının İadesi hakkında bir kararname çıkartılmıştır⁵¹. Para, mücevher, ev eşyası gibi taşınabilir mallar ise Komisyon tarafından kayıt edildikleri ve saklandıkları bankalardan alınıp yerel otoritelere iletilmiş ve böylelikle tek seferde yerlerine teslim edilmişlerdir. Giderken mülklerini satmış olanların da bir çoğu geri satın almışlardır⁵².

Tüm bu önlemler ve kararlara rağmen, durumun iyi yönetilemediği görülmektedir. Özellikle merkezden uzak yerlerde yerel otoritelerle Osmanlı Hükümeti sürekli bir çatışma halindedir. Bu, mal ve mülklerin gereği gibi iade edilmesini zorlaştırmıştır⁵³. Hatta bazı yerlerde Ermeniler mülklerinin iadesi yapılmadığından mahkemelere başvurmuşlardır. Örneğin, Boğazlıyan'da bu sebepten 178 başvuru yapıldığı bilinmektedir⁵⁴.

Ati'ye göre Şubat 1919'a kadar geçen süre içerisinde mal ve mülklerin %95'i iade edilmiştir⁵⁵. Tehcirden dönenlerin çoğunun Şubat 1919'dan sonra geldikleri düşünülürse bu rakam biraz yüksek gözükmektedir. Bunda İngiliz Yüksek Komisyonu'nun ve Patrikhane'nin baskılarının etkisi olabilir. Zira ikisi de mal ve mülklerin iadesi görevini yapan komisyonlarda başrol oynamaktadırlar. İkisi de yaptıkları baskılarla çoğu zaman Osmanlı Hükümeti'nin haberi olmadan mal ve mülk iadesi yapmışlardır⁵⁶. Dolayısıyla Osmanlı Hükümeti'ne aşırı bir baskı yaptıkları ve belki de ona güvenmedikleri söylenebilir. Fakat hükümetin daha önce Ermeniler'e ait olan evlere yerleşmiş olan birçok Müslüman'ı evden çıkarttığı ve o evleri eski sahiplerine teslim ettiği bir gerçektir. Öyle ki, bu sıralarda evsiz kalan Müslüman sayısı da 100.000'in üstündedir⁵⁷. Aslında esas olan Osmanlı'nın bu krizi iyi bir şekilde yönetememiş olmasıdır.

Fakat sonuçta tehciire tabi tutulan kişilerin mallarının çoğu iade edilmiştir. Öte yandan Teslim edilen malların hukuki düzenlemesiyle devlet uhdesinde kalan veya satılan mülklerin nasıl iade edileceği konusunda kanunlar çıkartılmıştır. 1918 Kasım ayından bu konuda hukuki çalışmalara başlanmış ve bu çalışmalar 8 Ocak 1923 tarihinde sonuçlanmışır. Burada tehcir esnasında tasfiyeye tabi tutulan mallar hakkında Bakanlar Kurulu tarafından bir kararname çıkartılmıştır⁵⁸.

51 Bülent Bakar, "Malların İadesi", *Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler*, (haz.: Hikmet Özdemir), Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2007, s.328.

52 Atnur, *Tehcirden Dönen ...*, s.177.

53 Lewy, *a.g.e.*, s.208.

54 Taha Niyazi Karaca, *Ermeni Sorununun Gelişim Sürecinde Yozgat'ta Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, s.227.

55 Atnur, *Tehcirden Dönen ...*, s.177.

56 Tansel, *a.g.e.*, s.63.

57 Bilal Şimsir, *British Documents on Atatürk*, C.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1973, s.57.

58 Atnur, *Osmanlı Hükümetleri...*, s.136.

Bu esnada olan biteni takip edebilmek için yerel tetkik heyetleri oluşturulmuştur. Özellikle İstanbul'dan uzak tehcirin gerçekleştiği yerlere gönderilen birçok heyet İngilizler'in de etkisiyle yeniden iskan dâhilinde ortaya çıkan problemleri çözmeye çalışmışlardır⁵⁹. Fakat Anadolu'ya hâkim olan kargaşa ortamı ve nüfusun deyim yerindeyse alt üst edilmiş bir halde olması sorunların çözülmesini zorlaştırmıştır.

Müslüman Muhacirler Meselesi

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sebebiyle Anadolu topraklarına göç edenlerin sayısı oldukça artmıştır. Öyle ki Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'nun nüfusunun beşte birini Balkan kökenlilerin oluşturduğu bilinmektedir⁶⁰. Bunların yerleştirilebilmeleri için çoğu zaman yeni yerleşim birimleri, köyler oluşturulmuştur. Öte yandan Birinci Dünya Savaşı sırasında Arnavutlar, Boşnaklar, Çerkezler ve Araplar Rum ve Ermeniler'in boşalttıkları yerlere yerleştirilmişlerdir⁶¹. Sonuç itibarıyla gayrimüslim nüfusun boşalttıkları yerlere müslümanların yerleştirildikleri ortadadır. Müslüman nüfus da göç ederek geldiğinden müslüzdür. Dolayısıyla bunların yerlerinden çıkartılıp tekrar Rum ve Ermeniler'in konması büyük bir sorun teşkil etmektedir⁶².

Esasen Doğu Anadolu'dan göç edip sonra topraklarına geri dönen göçmenlerin durumu Ermeniler'e ait mülklerin boşaltılmasını hızlandırmıştır. Zaten sınırlar 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanmasıyla geri dönen yeni göçmenler için açılmıştır. Antlaşma ile birlikte Osmanlı'nın Doğu'daki vilayetleri olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında kaybedilmiş Kars, Ardahan ve Batum yeniden ele geçirilmiştir⁶³. Ermeniler'den önce bunların geri dönüşlerinin tamamlanması Müslüman-Gayrimüslim çatışması olmaması açısından büyük önem taşımıştır⁶⁴. Aynı zamanda bu, olası bir plebisit durumunda Doğu Anadolu bölgesinde Müslüman nüfusun azalmaması için de gerekli görülmüştür⁶⁵.

Bu nedenle Ermeniler'in boşalttıkları yerlere Müslümanlar yerleştirilmiştir. Ancak Ermeni nüfusun geri dönüşü yönünde alınan kararlar neticesinde Müslümanların yerleştirildikleri bazı bölgelerden çıkartılması amaçlanmıştır. Bundan dolayı yukarıda da denildiği gibi büyük bir kargaşa oluşmuş ve birçok kimse evsiz kalmıştır⁶⁶.

Kadınlar ve Çocuklar

Geri dönüş sürecine kadar eşleri tehciire uğramış ya da orduya alınmış birçok kadına Osmanlı Hükümeti destek vermiştir. Aynı şey çocuklar için de geçer-

59 *A.g.e.*, s.s.136-138.

60 Justin McCarthy, *Death and Exile, the Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims 1821-1922*, Princeton, New Jersey, The Darwin Press, 1995, s.s.335-336.

61 Dündar, *a.g.e.*, s.s.213-214

62 *A.g.e.*, s.s.88-90.

63 Gürün, *a.g.e.*, s.234.

64 Dündar, *a.g.e.*, s.89.

65 Akşin, *a.g.e.*, s.32.

66 Akçam, *a.g.e.*, s.276.

lidir. Babaları tehcir edilmiş, orduya alınmış ya da tüm aileleri tehcir edilmiş çocukları hükümetin himayesine alınmışlardır. Kadın ve çocukların çoğunlukla tehcirin dışında tutuldukları bilinmektedir. Fakat aynı zamanda bunların Müslümanlar tarafından kendi iradeleriyle ya da zorla alındığı da bilinmektedir. Geri dönüş sürecinde yayınlanan kararnameleler hassasiyeti sebebiyle sürekli bu durumdan söz etmişlerdir.

30 Nisan 1916'da Dâhiliye Nezareti tarafından alınan karara göre, erkekleri tehcire uğramış ya da orduya alınmış; dolayısıyla kendilerine bakacak kimsesi kalmamış kadın ve çocuklar Ermeniler'in ya da yabancıların yaşamadığı köylere ve bölgelere rastgele dağıtılacaklardır. Bunların yiyecek ihtiyaçları hükümet tarafından karşılanacak ve geleneklere uymaları sağlanacaktır. Genç kadınlar ve dullar yeniden evlendirilecektir⁶⁷. 12 yaşın altındaki çocuklar yetimhanelere yerleştirilecektir. Yetimhanelerin yetmediği durumlarda bu çocuklar geleneklere göre eğitilebilmeleri için durumu iyi Müslüman ailelere verileceklerdir. Zengin Müslüman ailelerin olmaması durumunda ise çocuklar köylülere dağıtılacak ve bu köylülere de aylık bir meblağ ödenerek çocuklara bakmaları sağlanacaktır⁶⁸.

Tehcir sırasında alınan tüm bu kararların ardından geri dönüş sürecinin yaşanması oldukça sıkıntılı olmuştur. Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti ve Asayir ve Muhacirin Müdiriyeti Umumiyesi 'kadın ve çocukların iadesi' meselesi ile ilgilenmişlerdir. Kolları yerel düzeyde bununla uğraşmış ve yetimhanelere alınmış, zorla ya da kendi isteğiyle evlenmiş, evlatlık verilmiş, Müslüman olmuş ya da yapılmış birçok Ermeni kadın ve çocuğun esas kimliklerinin tespitine çalışılmıştır⁶⁹.

Bu süreçte ilk adım Müslüman evlerinde tutulan çocukların alınması ve ailelerine iadesi olmuştur. Bu arada zaten Mondos Mütarekesi'nden bir yıl önce kurulmuş olan yetimhaneler iktisadi zorluklardan dolayı kapatılmaya başlatılmıştır. Buradaki yetimlerin aileleri ya da cemaatleri tarafından alınmaları konusunda duyurular yapılmıştır⁷⁰. Maraş, Urfa, Diyarbakır, Konya, Kayseri ve Samsun'daki yetimhanelerde tutulan Ermeni çocuklar ise uluslararası yardım komisyonlarına verilmeye başlanmıştır⁷¹. Buradan hareketle Birinci Dünya Savaşı bitmeden çocukların birçoğunun ailelerine ya da cemaatlerine iade edildiği söylenebilir. Dolayısıyla sıra Müslüman evlerinde yaşayanlara gelmiştir.

Sürecin hızlandırılması için merkez ile yerel otoriteler işbirliği içine girmişlerdir. Yapılan duyurularla ellerinde Ermeni çocukları olanların en yakın karakola başvurmaları istenmiştir⁷². Öte yandan, iade sırasında birçok Türk çocuğunun da İngiliz ve Fransız desteği alan Patrikhane tarafından Ermeni zannedilerek alıkondduğu bilinmektedir⁷³. Celal Bayar anılarında bu konuda o sıralarda

67 Atnur, "Kadınlar ve Çocuklar", s.s.322-323.

68 Akçam, *a.g.e.*, s.278.

69 Atnur, *Tehcirden Dönen ...*, s.190.

70 Ali Güler, *Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeniler ve Rumlar*, Ankara, Türk Metal Sendikası Yayınları, 2001, s.36.

71 Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü, 1915-1917*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, s.287.

72 Sarıhan, *a.g.e.*, s.96.

73 Zekeriya Türkmen, "İşgal Yıllarında İstanbul'daki Uygulamalar: Mütareke Döneminde Ermeniler tarafından Türk Çocuklarının Kaçırılması ve Hristiyanlaştırılması", *Kök Araştırmalar Dergisi*, C.II, No.2, Ankara, Güz-2000, s.271.

siyah gözlü Türk çocuklarının dışarıda bulunmasının tehlikeli olduğunu belirtir⁷⁴. Dolayısıyla Ermeni aileleri dağıldığı kadar Türk aileleri de tedirginlik içerisinde-
dir⁷⁵. Bu durum karşısında tedbir almak isteyen Osmanlı Hükümeti'nin çabalarına rağmen Lozan'daki Fransız temsilcinin de belirttiği üzere bazı hatalar yapılmıştır⁷⁶.

Kadınların durumu çocukların durumundan daha zordur. Hükümet ve Patrikhane Müslüman erkeklerle evlenerek Müslüman olan Ermeniler'in kökenlerine dikkat etmeye çalışmıştır. Bu duruma İngiliz Yüksek Komisyonu da dâhil olmuştur. Kadınlara, önceki cemaatlerine geri döndürülmeden önce emin olup olmadıkları sorulmuştur. İsteyenler 'iade edilmiş,' istemeyenlerse yeni hayatlarına devam etmişlerdir⁷⁷. Fakat tüm bunlar çok kolay olmamıştır. Kendilerine dönmek isteyip istemedikleri sorulan kadınlar çekingen cevap vermişlerdir. Bazıları dönmek istemiş ancak bazıları akrabalarının yaşadıklarından emin olamadıklarından 3-4 yıldır birlikte yaşadıkları kimselerle kalmayı tercih etmişlerdir⁷⁸. Bu süreç içinde çocuk sahibi olanların da bulunması İngiliz Yüksek Komisyonu'ndan Amiral Calthorpe'un da belirttiği gibi, durumu iyice zorlaştırmıştır⁷⁹.

Süreç boyunca kaç tane Ermeni kadınının cemaatine geri döndüğü bilinmemektedir. Ancak şu var ki; birçoğu Patrikhane tarafından alınmış ve yeniden eski dinlerini benimsemişlerdir. Fakat bunlara rağmen Paris Barış Konferansı'nda Ermeni temsilcileri Müslüman evlerinde tutulan kadın ve çocuklardan söz etmişlerdir⁸⁰.

Geri Dönüşten Sonra Hayat

Ermeniler'in hayatının normalleşmesine giden süreçte aldıkları yardımlar çok önemli olmuştur. Bu süreçte Osmanlı Hükümeti'nden, yerel halktan, bazı sivil toplum kuruluşlarından, Patrikhane'den, İtilaf Devletleri'nden ve Amerika Birleşik Devletleri'nden yardım almışlardır.

Osmanlı Hükümeti'nin Yardımları

Osmanlı İmparatorluğu'nun kötü mali durumu düşünüldüğünde tehcirden dönen Ermeniler'in hayatlarının normalleştirilmesi süreci her iki taraf için de zor olmuştur. Osmanlı Hükümeti'nin yaptığı ilk ve aslında o zaman için en önemli şey tehcirden geri dönenlerden muhtaç olanların muhacirlerin sevk, iase ve iskan masraflarının üstlenilmesi olmuştur. Meclis-i Vükela bu amaçla yaptığı toplantıda, masrafların seferberlik tahsisatından karşılanmasını kararlaştırmıştır⁸¹. Hükümet kararlarını vilayetlere bildiren ve işi organize eden ise, Muhacirin Müdüriyeti'dir⁸². Bu Müdüriyet muhacirlerin tüm masraflarını karşılamış, deniz yoluyla gideceklere

74 Akçam, *a.g.e.*, s.279.

75 Bülent Bakar, "An Important Question Occured after Mudros Armistice: The Question of Turkish and Armenian Orphans", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V.XXI, No:62, Temmuz-2005, s.575.

76 Akçam, *a.g.e.*, s.279.

77 Güler, *a.g.e.*, s.12.

78 Akçam, *a.g.e.*, s.278.

79 Şimşir, *a.g.e.*, s.57.

80 Güler, *a.g.e.*, s.Vi.

81 BOA, MVM, 9 Kanun-ı evvel 1334/9 Aralık 1918, Alıntılayan: Atnur, *Osmanlı Hükümetleri...*, s.132.

82 BOA, DH-ŞRF, 97-245, Alıntılayan: Atnur, *Osmanlı Hükümetleri...*, s.132.

vapur kiralamış, kara yoluyla sevkedileceklere ise tren bileti almıştır. Ayrıca zarar görenlerin evlerin onarılmasına⁸³, evi olmayanlara en inşasına başlanmıştır. İstanbul'a gelenlere sevk tarihlerine kadar misafirhaneler tahsis edilmiştir⁸⁴.

Ardından Ermeniler'e yardım faaliyetlerini daha organize bir şekilde yürütebilmek için bir de komisyon kurulmuştur. Komisyonunda Osmanlı Hükümeti'ni hükümeti'ni Meclis-i Ayan ikinci reis vekili Azaryan Efendi temsil etmiştir. Rum, Ermeni ve Yahudi temsilcilerinin yanısıra komisyonunda Amerika temsilcisi de bulunmuştur. Yapılan ilk toplantı sonucu reisliğe Amerikan konsolosu seçilmiş ve bu heyet muhacirlere yardım hususunda çalışmalara başlamıştır⁸⁵.

O günün koşullarında Hükümet'in Ermeniler'e sürekli ödeme yapması kolay değildi. Dolayısıyla tehirden dönen Ermeniler'e kendi hayatlarını sürdürebilecekleri üretim araçları sağlanmıştır. Özellikle köylere yerleştirilmiş olanlar için bunlar çok gerekli olmuştur⁸⁶. Onlara tohumluk ve ziraat aletleri verilmiştir⁸⁷. Öncesinde tüccar olanlardan bazıları önceki mallarını geri edindiklerinden kendi kendilerini geçindirebilecek hale gelmişlerdir. Yapacak bir işi olmayanlar için ise hükümet iş bulmaya çabalamıştır⁸⁸.

Hükümet ayrıca geri dönenlere tıbbi yardımlarda da bulunmuştur. Bu, ekonomik şartlar ve insanların sürekli yer değiştirmesi sebebiyle yayılmış tifüs gibi hastalıklardan milyonlarca kişinin öldüğü bir zamanda özellikle gerekli olmuştur. Geri dönenlerin Emraz-ı Sariyye Mücadele Heyeti önderliğinde gerekli kontrolleri yapılmış ve bunlara aşilar yapılmıştır⁸⁹. Heyet, 1920 yılının Nisan ayında geri dönenlerin yaşadıkları her yeri ilaçlamış ve hepsinin giysilerini mikroplardan arındırmak amacıyla ütülemiştir⁹⁰. Hastalıkların daha fazla yayılması ile alınan önlemler artmış ve Muhacir Komisyonu buralara fazladan görevliler göndermiştir⁹¹. Ayrıca Komisyon'un, hem Müslüman hem de gayrimüslim muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için Savaş Nezareti 3.000 çocuk giysisi, 2.000 büyük hurka, 2.500 çift ayakkabı ve 1.000 yatak bağışlamıştır⁹². Ayrıca Kadıköy'e yerleştirilenlerden elli tanesi her gün o civarda tahsis olunan bir hamama gönderilerek banyo yaptırılmıştır⁹³.

Bu esnada Bakanlar Kurulu yaptığı bir toplantıda, Dahiliye Nezaretinin Ermeni muhacir ve yetimleri için düzenlenen konserden elde edilecek gelirden Darülaceze'ye kesilen %10 oranındaki verginin alınmamasına karar vermiştir. Hatta daha önceki konserlerden alınan vergilerin de iade edilmesi yönünde karar alınmıştır⁹⁴. Bunlardan başka, muhacirlerin 1918 senesine ait Zeytin öşrü vergisi affedilmiştir. Ayrıca, tehcir sırasında kapatılan tüm dini ve hayır odaklı kurumların

83 *İfham*, 22 Kanun-ı evvel 1335/22Aralık 1919, Numro: 702, Alıntılanan: Atnur, *Osmanlı Hükümetleri...*, s.132.

84 *İleri*, 5 Nisan 1336/1920, Numro: 800, Alıntılanan: Atnur, *Osmanlı Hükümetleri...*, s.132.

85 *Alemdar*, 14 Nisan 1335/1919, Aded: 113-1423, Alıntılanan: Atnur, *Osmanlı Hükümetleri...*, s.133.

86 Karaca, s.227.

87 *İkdam*, 3 Ağustos 1335/1919, Numro: 8075. Alıntılanan: Atnur, *Osmanlı Hükümetleri...*, s.133.

88 Atnur, *Tehcirden Dönen ...*, s.103.

89 A.g.e.

90 A.g.e., s.109.

91 A.g.e., s.110.

92 Bakar, *Ermeni Tehciri...*, s.183.

93 *Atı*, 3 Kanun-ı evvel 1334/5 Aralık 1918, Numro: 327. Alıntılanan: Atnur, *Osmanlı Hükümetleri...*, s.134.

94 BOA, MVM, 2 Nisan 1335/ 1919, 215/6; A.g.e.

tehcire denk gelen senelere ait vergi borçları affedilmiştir. Muhacirler ve onlara ait tüm kurumlar, 1918-1920 yıllarına ait emlak, arazi ve kazanç vergilerinden de muaf tutulmuşlardır⁹⁵. Bunlara ek olarak, tehcirden geri dönenler temizlik işleri ve belediye vergisinden de muaf tutulmuşlardır⁹⁶.

Sivil Toplum Kuruluşları'nın Yardımları

Osmanlı Hükümeti'nin yardımlarına ek olarak çeşitli sivil toplum kuruluşlarının yardımları da Ermeniler'in hayatının normalleşmesine giden süreçte önemli olmuştur. Hilal-i Ahmer bu örgütlerden bir tanesidir. Tüm imkanlarını bu amaç için seferber etmiştir. Böylece göçmenler ilaç, yiyecek, giysi ve temizlik malzemesi sağlanmıştır. Hatta yeni açılan Ermeni yetimhanesine de Hilal-i Ahmer büyük yardımlarda bulunmuştur⁹⁷. Bu sıralarda Sabah gazetesinde çıkan bir habere göre, Cemiyet, Adapazarı'na gelip, Kirazlı köyüne gitmek isteyen Ermeni muhacirlerin nakli için, elli araba tahsis etmiş; bununla birlikte bu kimselere giyecek ve yiyecek yardımında bulunmuştur. Aynı haberin devamında "Ermeni vatandaşlarımıza tevzi edilmek üzere Hilâl-i Ahmer tarafından Kumkapı Patrikhanesi'ne 500 don, 500 gömlek, çay, şeker, sabun ve daha sair erzak verilmiş olduğu gibi, Galata'da Ermeni kulisesi komisyonuna da 300 don, 300 gömlek 100 kilo sabun, 500 kilo nohut, çay, şeker ve hastalar için bir takım mualecat verilmiştir" denmektedir⁹⁸.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne ek olarak İstanbul tabanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti'nin yardımlarından söz edilebilir. Cemiyet tehcirden geri dönen Ermeniler için Adapazarı'nda bir hastane yaptırma faaliyetinde bulunmuştur⁹⁹. Cemiyet bunun için Söz gazetesinde bir ilan vermiş ve Hilal-i Ahmer'den de destek beklediğini ifade etmiştir¹⁰⁰. Sonrasında hükümete de başvuran Cemiyet, İstanbul'daki muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanmasını talep etmiştir. Ayrıca, Büyükdere'den tehcir edilen Rumların geri dönüşleri ve evleri tahrip olan kişilere kış dolayısıyla mali yardım yapılmasını da talep etmiştir¹⁰¹.

Halkın Yardımları

Tehcirden dönen Ermeniler'e yerleştirildikleri yerlerdeki yerel halkın da yardım ettiği bilinmektedir. Ancak bu konuda elimizde detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Bir örnek Boğazlıyan'da gerçekleşen yardımlardır. Burada yerli kimseler yerleştirilen Ermeniler'e yardım edebilmek amacıyla aralanda 5.500 lira toplamışlar, hatta bazı göçmenleri de evlerinde misafir etmişlerdir¹⁰².

Patrikhane'nin Yardımları

Tüm sürecin başından sonuna kadar Ermeni Patrikhanesi aktif rol oynamıştır. Öncelikle yetimlere ve evsizlere maddi ve tıbbi yardım sağlamıştır.

95 *Düstur*, Tertip: 2, C. XI, s. 196, 250 Atnur; A.g.e.

96 *İftam*, 23 Teşrin-i sani 1335/23 Kasım 1919, Numro: 133; A.g.e.

97 Seçil K. Akgün, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, C.I, Ankara, Beyda Basımevi, 2000, s.230.

98 *Sabah*, 30 Teşrin-i sani 1334/30 Kasım 1918, Numro: 10430. Cited in 133 Atnur, a.g.m.

99 Sarıhan, a.g.e., s.55.

100 A.g.e., s.65.

101 *Sabah*, 10 Kanun-ı evvel 1334/10 Aralık 1918, Numro: 10440. Alıntılanan: Atnur, *Osmanlı Hükümetleri...*, s.133.

102 Karaca, a.g.e., s.227.

Ayrıca İtilaf Devletleri ile zaman zaman tehcirden dönenler için işbirliği yapmıştır. Patrikhane farklı birçok komisyon oluşturmuştur. Ancak Patrikhane'nin çalışmaları yakınlığı dolayısıyla özellikle İstanbul'a dönen Ermeniler için olmuştur. 1918 yılının Aralık ayında Patrikhane İstanbul'daki din adamlarının, Ermeni vekillerin ve bazı zengin Ermeni tüccarların katılımıyla bir toplantı düzenlemiştir. Toplantının sonunda Osmanlı Hükümeti ile işbirliği içinde çalışılmasına karar verilmiştir¹⁰³.

İlk Ermeni grubun gelmesiyle birlikte başka toplantılar da yapılmıştır. Bunlarda özellikle Ermenilerin iskânı, yetimlere kalacak yer ve din değiştirmiş olanların iadesi üzerinde durulmuştur. Ayrıca Beyoğlu, Samatya, Kumkapı ve Galata Ermeni Kiliseleri'nde İstanbul'a dönen Ermeniler için bir komisyon oluşturulması kararlaştırılmıştır¹⁰⁴.

Bu komisyonların yardımıyla binlerce Ermeni göçmen ve yetim Ermeni kiliseleri, okulları, yetimhaneleri ve yeni inşa edilmiş sığınaklarına yerleştirilmişlerdir. Fakat Patrikhane'nin bu göçmenlerin tüm masraflarını karşılayacak ekonomik kaynağı yoktur. Bu sebeple hem İstanbul'daki diğer Ermeniler'den hem de diaspora Ermeniler'inden yardımlar kabul edilmiştir. Örneğin İstanbul'daki zengin bir Ermeni 50.000 lira yardımda bulunmuştur. Bulgaristan'da yaşayan Ermeniler Aralık 1918'de bir komisyon oluşturmuş ve Osmanlı topraklarındaki Ermeniler'e yardım göndermişlerdir. Ayrıca 1919 yılının Temmuz ayında Patrikhane'ye 28.000 lira göndermişlerdir. İngiltere'de özellikle Londra ve Manchester'da yaşayan Ermeniler ise Patrikhane'ye 400.000 poundluk bir yardımda bulunmuşlardır. Aynı şekilde, Paris'teki Ermeniler de aralarında yardım toplayarak Patrikhane'ye iletmışlerdir. Tüm bu yardımlar İstanbul'a gelen Ermeni göçmenler ve özellikle yetimler için kullanılmıştır¹⁰⁵.

İtilaf Devletleri ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Yardımları

İtilaf Devletleri'nden Yunanistan geri dönen Ermeni ve özellikle Rumlar'a çok fazla yardımda bulunmuştur. Bunda elbette kendisinin de bazı toprakları işgal etmiş bulunmasının katkısı vardır. Ayrıca, Ermeniler'in geri dönüşü ve yeniden iskân edilmesi İngiliz Yüksek Komisyonu'nun gözetimi altında gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla tüm organizasyonda İngilizlerin büyük rolü olmuştur. Mülkerin boşaltılması, Ermeni kadın ve çocukların durumu gibi konularda İngiltere'nin rolü muhakkaktır. Ancak Ermeniler'e İngiltere'nin resmi otoritelerinden maddi yardımın gelip gelmediği bilinmemektedir¹⁰⁶.

Geri dönüş sürecinin daha ilk başlarında Enver, Talat ve Sait Halim Paşa, Amerikan yardımını olumsuz karşılamışlardır. Onlara göre; Ermeniler Amerika'nın yardımlarını kendi amaçlarına destek olarak görebilirlerdi. Bu sebepten bu üç devlet adamı ilk başlarda Amerikan yardımını engellemeye çalışmışlardır¹⁰⁷. Fakat devlet kaynaklarının yetersiz olması bu durumu geçersiz kılmış¹⁰⁸; böylelikle 500.000 Ermeni Amerika'dan yardım almaya başlamıştır. Osmanlı Hükümeti de gümrük vergilerinden muaf tutarak Amerikan yardımının gelişini kolaylaştırmıştır¹⁰⁹.

103 *Sabah*, 25 Tesrin-i evvel 1334 [25 Ekim 1919], Alıntılayan: Atnur, *Tehcirden Dönen...*, s.s.115-116.

104 *A.g.e.*, s.s.117-118.

105 *A.g.e.*, s.s.118-123.

106 Tansel, *a.g.e.*, s.72.

107 Çiçek, *a.g.e.*, s.s.258-259.

108 *A.g.e.*, s.260.

109 *A.g.e.*, s.250.

Ocak 1919'da Yakın Doğu Amerikan Yardım Heyeti İstanbul'da bir ofis açmıştır. Bu yardım heyeti ardından, operasyonlarını İstanbul ve Anadolu, Suriye ve Akdeniz, Kafkaslar olmak üzere 3 temel kolda organize etmiştir¹¹⁰. Bu organizasyon doğrultusunda New York'ta hem Ermeniler hem de Süryaniler için 30.000.000\$ hedefleyen büyük bir yardım kampanyası başlatılmıştır. Heyet'in bildirisine göre; toplanan para toplamda 4.000.000 kişinin gıda ve giysi ihtiyacını karşılayacaktır. Bunlardan 2.900.000 kişinin çok kötü durumda olduğu belirtilmiştir. Tüm bunlar 6 ay boyunca ayda toplanacak 5\$ ile sağlanacaktır. Ayrıca, geçici olarak kullanılmak üzere 50.000 ev inşa edilecektir. Bu, toplamda 2.500.000\$'a mal olacaktır. Ek olarak, 400.000 yetim için yetimhaneler inşa edilecektir. Geriye dönenlerden çiftçi olanlar ya da köylere yerleştirilenlerin kendi kendilerini geçindirebilmeleri için gerekli olan zirai araçların ve tohumların temini yapılacaktır. Bu da aynı şekilde 2.500.000\$'a mal olacaktır¹¹¹.

Amaçlanan paranın kısa bir sürede toplanmasından hemen sonra 1919 yılının Şubat ayı ortasında Yardım Heyeti başkanı James L. Barton Amerikan Kızıl Haçı ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. Geldikleri gemi ile yiyecek, giyecek ve ilaç getirmişlerdir¹¹². Yalnızca 1922 yılında Yakın Doğu Amerikan Yardım Heyeti'nin 40.000 kişiye çeşitli şekillerde yardımda bulunduğu bilinmektedir¹¹³.

Yakın Doğu Amerikan Yardım Heyeti'nin yaptığı yardımlar genelde Ermeni ve Süryaniler için olmuştur. Peterson'a göre Heyet'in asıl amacı zaten budur. Dolayısıyla Müslümanlar ve Rumlar Amerikan yardımından hariç tutulmuştur¹¹⁴. Ataöv de buna değinerek Müslümanlar açken Ermeniler Osmanlı aleyhine propaganda yaparak toplanan Amerikan yardımlarıyla karınlarını doyurmuşlardır¹¹⁵. Fakat Yardım Heyeti'nin ilk baştaki çağrısından da anlaşılabilceği üzere 4.000.000 kişiye yardım edimesinden söz edilmektedir. Dolayısıyla yardımların yalnızca Ermeniler ve Süryaniler'le sınırlı kalmasının amaçlanmadığı ortadadır. Nitekim Ermeniler'in hayatlarının normalleşmesine giden yolda Amerikan yardımlarının da önemi çok büyük olmuştur.

110 Merrill D. Peterson, *Starving Armenians*, Charlottesville, London: University of Virginia Press, 2004, s.108.

111 "Near East Report for Syria", *The New York Times Current History Magazine*, April-May-June 1919.

112 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s.12.

113 Özdemir, *a.g.e.*, s.157.

114 Peterson, *a.g.e.*, s.s.108-109.

115 Lewy, *a.g.e.*, s.57.

Sonuç

1915 yılındaki Ermeni tehciri Osmanlı-Rus Savaşı, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı şartlarında gerçekleşmiştir. Çeşitli bölgelerde ayaklanmalar çıkararak özellikle Rusya ile işbirliği yapan Ermeniler alınan bir karar ile göç ettirilmişlerdir.

Esasen Anadolu'da bu sıralarda büyük bir kargaşa hâkimdir. Balkanlar'dan gelen Boşnak, Çerkez ve Arnavut gibi Müslüman göçmenlere, Suriye'den gelen Araplar da eklenmiştir. Üstelik savaş şartları dâhilinde hiçbirinin yaşayacak yeri yoktur. Dolayısıyla Ermeniler'in ve Rumları'nın boşalttıkları yerlere bunlar yerleştirilmişlerdir. Bu da ileride yaşanacak olan sorunların büyümesine neden olmuştur.

1918 yılının kış aylarında, Mondros Mütarekesi imzalanmadan hemen önce iç işlerine fazlasıyla karışılacağını anlayan Osmanlı Hükümeti Ermeniler'in geri dönüşü yönünde bir karar almıştır. Osmanlı'nın böyle bir karar almasında savaştan başarısız ayrılması, işgal devletlerinin baskıları, imajın kötüleşmesi, Rusya'nın savaştan çekilmesiyle Rus-Ermeni ittifakı tehlikesinin kalmaması gibi nedenler mevcuttur. Nitekim sonuçta tarihin belki de en plansız; hatta planlanması zor, nüfus hareketi başlamıştır.

Tehcirden geri dönüş süreciyle özellikle İngilizler yakından ilgilenmişler; Partikhane ile iş birliği yapmışlardır. Farklı unsurların geri dönüş sürecinde otorite sahibi olması durumu daha da zorlaştırmış; böylelikle Ermeniler'e yönelik kaotik bir politika izlenmiştir. Mal ve mülklerin, hatta kadın ve çocukların 'iadesi' meseleleri büyük sorunlar yaratmış; gayrimüslim ve müslüman halk arasında da çatışmalara neden olmuşlardır. Üstelik Ermeniler'in birçoğunun önceden yaşadıkları yerlere yerleşemedikleri bilinmektedir. Sonuçta ortada savaş nedeniyle evsiz ve yurtsuz kalmış göçmenlere verilen Ermeni mülkleri vardır ki Ermeniler de aynı şekilde savaş sebebiyle evsiz ve yurtsuz kalmışlardır. Dolayısıyla her iki taraf da büyük zarar görmüştür. Justin McCarthy'nin ifadesiyle, Emperyalizm ve Milliyetçilik her iki tarafa da büyük acılar yaşatmıştır¹¹⁶.

Tehcirden geri dönenlerin yeniden iskânı ve Ermeniler'in hayatlarının normalleştirilmesi yolunda Osmanlı hükümeti, Hilal-i Ahmer gibi çeşitli sivil toplum kuruluşları, yerel halk, Patrikhane, İtilaf Devletleri ve Amerika Birleşik Devletleri büyük rol oynamışlardır. Yiyecek, içecek ve ilaç başlıca yardımlar olmuşlardır. Bunlara Ermeniler'in iş tutabilmesi için verilen destekler de eklenmelidir.

116 McCarthy, *Osmanlı'ya Veda*, s.206.

KAYNAKÇA

- AKÇAM, Taner. *A Shameful Act: the Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility*. New York: Metropolitan Books, 2006.
- AKGÜN, Seçil K., *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, C.I., Ankara, Beyda Basımevi, 2000.
- AKGÜNDÜZ A., S. Öztürk, R. Kara, *Sorularla Ermeni Meselesi*, İstanbul, OSAV Yayınları, 2008.
- AKŞIN, Sina. *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele.*, C.1., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2004.
- ATNUR, İ. Ethem. *Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923)*, Ankara, Babil Yayıncılık, 2005.
- ."Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin İskanı Meselesi." *Atatürk Yolu*, Kasım, 1994.
- ." *Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskanı Meselesi*, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Bakar, Bülent, "Malların İadesi" *Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler*, Hikmet Özdemir (haz.), Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2007.
- ."An Important Question Occured after Mudros Armistice: The Question of Turkish and Armenian Orphans", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C,XXI, No: 62, Temmuz, 2005.
- ÇAYCI, Abdurrahman, *Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler*, Ankara, 2000.
- ÇİÇEK, Kemal, *Ermenilerin Zorunlu Göçü, 1915-1917*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.
- DÜNDAR, Fuat, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- ERCAN, Yavuz "Tarihi Belgelerin Işığında Ermeni İddiaları" *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu*, Ankara, 1985.
- GÜLER, Ali (haz.), *Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeniler ve Rumlar*, Ankara: Türk Metal Sendikası Yayınları, 2001.
- GÜRÜN, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, C.1., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- HALAÇOĞLU, Yusuf. *Ermeni Tehciri ve Gerçekler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.

- HOVANNISIAN, Richard, *Armenia on the Road to Independence*, LA, University of California Press, 1967.
- İLHAN, Abdurrahman, *Arşiv Belgelerine Göre 1915 Yılındaki Tehcir Olayı'nın Sivas'ta Uygulanması*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, İslam Tarihi ve Sanatları Programı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- JAESCHKE, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- KARACA, Taha Ziya, *Ermeni Sorununun Gelism Sürecinde Yozgat'ta Türk- Ermeni İlişkileri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.
- KARACAKAYA, Recep, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005.
- LEWY, Guenter, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey*, Salt Lake City, The University of Utah Press, 2005.
- MCCARTHY, Justin, *Death and Exile, the Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims 1821-1922*. Princeton, New Jersey, The Darwin Press, 1995.
- MCCARTHY, Justin, *Osmanlı'ya Veda, İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*, (çev.: Mehmet Tuncel), İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2006.
- "Near East Report for Syria", *The New York Times Current History Magazine*, April-May-June 1919.
- SÜSLÜ, Azmi, F. Kırzioğlu, R. Yinanç, Y. Halaçoğlu, *Türk Tarihinde Ermeniler*, Ankara, Kars Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1995.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın No: 14, Ankara, 1994.
- ÖKE, Mim Kemal, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- ÖZDEMİR, Hikmet, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, ve Yusuf Halaçoğlu. *Ermeniler, Sürgün ve Göç*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.
- ÖZDEMİR, Hikmet, Yusuf Sarıнай (haz.), *Turkish-Armenian Conflict Documents*, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2007.
- ÖZDEMİR, Mehmet, *Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Başlangıç Dönemlerinde Türk Demir Yolları, Yapısal Ekonomik Sorunlar, 1918-1920*. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- PETERSON, Merrill D., *Starving Armenians*, Charlottesville, London, University of Virginia Press, 2004.
- SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.I., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- ŞİMŞİR, Bilal, *British Documents on Atatürk*, C.I., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1973.

TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I., Ankara, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, 1973.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, Ankara, 1991.

TÜRKMEN, Zekeriya, "İşgal Yıllarında İstanbul'daki Uygulamalar: Mütareke Döneminde Ermeniler Tarafından Türk Çocuklarının Kaçırılması ve Hristiyanlaştırılması", *Kök Araştırmalar Dergisi*, C.II, No. 2, Ankara, Güz-2000.

OSMANLI TAŞRASINDA BELEDİYE İDARESİ: ALANYA BELEDİYESİ (1914-1915)

Nurşen GÜRBOĞA*

Özet

Bu çalışmada Tanzimat döneminden itibaren çeşitli kentsel hizmetleri üstlenen belediye idaresinin küçük taşra şehir ve kasabalarındaki varlığı ve yürüttüğü görevlerin devlet, yerel bürokrasi, taşradaki nüfuz grupları ve çeşitli halk kesimleri için ne anlama geldiğini, Alanya belediyesinin teşekkülü ve 1914-1915 yıllarındaki faaliyetlerine başvurarak çözümlemeye çalışacağız. Çalışmamızda, belediye teşkilatının merkezi devletin taşradaki toplumsal, siyasal ve iktisadi yaşama nüfuz etme ve yerel eşrafı denetim altına alma çabalarının yanısıra şehir ahalisinin yaşam standartlarını iyileştirerek devletin temel gücü sayılan nüfusu üretken, uzun ömürlü ve devlete sadık kılmak gayesinin bir parçası olarak kurulduğunu iddia edeceğiz. Alanya belediyesinin teşekkülü ve imparatorluğun son yıllarındaki faaliyetlerine ilişkin bu incelememiz, devletle çoğunluğu küçük şehir ve kasabalarda yaşayan taşra ahalisinin çeşitli kesimleri arasındaki ilişkilere yerel bir mercekten bakmak amacındadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Taşra İdaresi, Belediye Teşkilatı, Yerel Nüfuz Grupları, Ahali, Kentsel Hizmetler, Birinci Dünya Savaşı.

MUNICIPAL GOVERNMENT IN THE OTTOMAN COUNTRYSIDE: ALANYA MUNICIPALITY (1914-1915)

Abstract

This study aims to explore the meaning of the municipal government, which performed various municipal services since the Tanzimat era, for the state, local bureaucracy, local power groups, and ordinary people in the small cities and towns, through a study of establishment of Alanya municipality and its public services during 1914 and 1915. This study will argue that municipal government was the part of the state's efforts to penetrate political, economic and social life in the provinces and to take the local power groups under the control of the central state, in addition to this, it was part of the state's goal to render population loyal to the state, increase its productivity and longevity through improving living standards of the city dwellers. This study on the establishment of Alanya municipality and its services during the last years of the Empire aims to scrutinize relations between the state and the provincial people most of whom lived in the small cities and towns from a local lens.

Key Words: Ottoman State, Municipal Government, Local Power Groups, People, Urban Services, World Word I.

* Dr.; Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, (ngurboga@marmara.edu.tr).

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda modern belediye teşkilatı, iktisadi, siyasi ve idari dönüşümlerin yoğunlaştığı 19. yüzyılın ikinci yarısında doğdu ve kurumsallaştı. II. Mahmud döneminden itibaren şehir idaresinde gittikçe etkinliklerini yitiren kadı, yeniçeri ocağı mensupları, vakıflar ve lonca teşkilatının rollerini zamanla ihtisab nezareti, polis ve zaptiye teşkilatı gibi yeni kurulan kurumlar ve son olarak 1850'lerden itibaren modern belediye teşkilatı devraldı¹.

Tanzimat döneminden itibaren kentsel hizmetleri üstlenmeye başlayan belediyeler, başta İstanbul olmak üzere önce Avrupa ile iktisadi ilişkilerin yoğunlaştığı doğu Akdeniz liman şehirlerinde ve diğer önemli ticaret merkezlerinde, ardından da kentsel hizmet talepleri olmayan küçük taşra şehir ve kasabalarında kuruldu². Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde toplumun ağırlıklı olarak kırsal tarımsal bir dokuya sahip olduğu ve küçük taşra şehir ve kasabalarında yaşadığı göz önüne alındığında, belediyelerin, kentleşme hızı düşük taşra yerleşimlerinde faaliyetlerinin devlet ve taşra halkı için ne anlama geldiği sorusu önem kazanmaktadır. Biz bu makalede; Akdeniz kıyısında yer alan Alanya gibi bir taşra kasabasında faaliyet gösteren belediye teşkilatının idari yapısı, faaliyetleri ve Birinci Dünya Savaşının ilk yıllarında savaşın yol açtığı iktisadi ve sosyal sorunlara karşı aldığı önlemleri tartışarak, belediye teşkilatının küçük taşra şehirlerindeki işleyişine dair bir resim çizmeye çalışacağız. Çalışmamızın ana kaynaklarını Alanya Belediyesi meclisinin 1914 ve 1915 yıllarında kaydedilen meclis karar zabıtları, Konya vilayet salnameleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden çeşitli belgeler ve Alanya halkından kişilerin yazdığı hatırat oluşturmaktadır. Bu kaynaklardan yola çıkarak Alanya belediye meclisinin şehrin sorunları ve ihtiyaçlarına ilişkin tespitlerini, bu ihtiyaçları gidermek için aldıkları kararları, faaliyetlerinin yoğunlaştığı alanları ve tüccar, esnaf ve halkın diğer kesimleri arasındaki ilişkileri çözümleyeceğiz.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Belediye Teşkilatının Gelişimi

Osmanlı İmparatorluğu'nda modern belediye teşkilatının kuruluşundan önce çeşitli mahalli nüfuz gruplarının, loncaların, vakıfların, mahalle biriminin ve ahalinin görevler üstlendiği bir mahalli idare çekirdeği vardı. Şehir idaresini üstlenen kadı ve yeniçeri ocağından çeşitli görevliler şehrin altyapı hizmetleri, ticari yaşamın denetimi ve asayişin sağlanması vb. uğraş alanları için ahaliden, tüccardan ve esnaftan geniş ölçüde yararlanıyordu³.

-
- 1 Geleneksel şehir idaresindeki dönüşüm ve modern belediye teşkilatının doğuşu için bkz.: İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK Basımevi, Ankara, 2000, s.s.124-130.
  - 2 Osmanlı İmparatorluğu'nda beledi örgütlenmelerin kuruluşu için bkz.: Ortaylı, *a.g.e.*, s.s.171-186; Sıddık Tümerkan, *Türkiye'de Belediyeler (Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durumu)*, R. Zelliç Basımevi, İstanbul, 1946, s.54; Tarkan Oktay, "Osmanlı Döneminde Modern Belediye Kurumunun Doğuşu ve Gelişimi", *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, (ed.: Erol Özvar ve Arif Bilgin), Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul, 2008 içinde, s.s.393-396.
  - 3 Ortaylı, *a.g.e.*, s.s.127-128.

Buna karşın II. Mahmut döneminde Yeniçeriliğin 1826'da kaldırılmasıyla beraber kadılık şehir idaresindeki yaptırım gücünü kaybetti. Aynı yıl kurulan ihtisab nezareti esnaf teftişi, vergi ve resimlerin toplanması, narhın uygulanması, ahalinin düzene uymasının sağlanması görevlerini üstlendi. 1845'te İstanbul'da bir polis örgütü, 1846'da zaptiye müşirliği kurulunca ihtisab nazırlığının görevi yalnız narh işleri ve esnaf kontrolüyle sınırlı kaldı⁴; ayrıca modern beledi idarelerin kurulmasıyla ihtisab nazırlığının şehir idaresindeki görevleri belediyelere devroldu. Yine de ihtisab ağalığı taşrada belediye kuruluşunun gecikmesi nedeniyle 19.yy boyunca işlevini sürdürdü⁵.

Osmanlı İmparatorluğu'nda belediyelerin gelişiminde 1855-1876 dönemi belediyelerin "kuruluş dönemi" olarak adlandırılabilir⁶. İlk belediye örgütlenmeleri bu dönemde Avrupa ile iktisadi ilişkilerin yoğunlaştığı Doğu Akdeniz liman şehirlerinde kuruldu. Kuruluş döneminin model belediyesi olarak adlandırılacak ilk belediye örgütlenme İstanbul'da ortaya çıktı. İstanbul'un Kırım Savaşı'nda önemli bir lojistik merkez olmasının yanı sıra, Avrupa'dan gelen çok sayıda asker, gazeteci, diplomat, tüccar, sağlık görevlisi gibi çeşitli grupların yol açtığı nüfus artışı kentsel hizmet sorunlarını arttırdığı gibi Avrupa kamuoyunun ilgisini de çekti⁷. Artan sorunlara bir yanıt olarak, 1854'te yayımlanan resmi bir tebliğle İstanbul'da şehremaneti ve 1856'da da Altıncı Daire-i Belediye kuruldu. Şehremaneti, şehirde zaruri ihtiyaç maddelerinin teminini sağlama, narh koyma ve uygulama, yol ve kaldırım yaptırıp onartma, temizlik işlerini yürütme ve esnafın kontrolü, maliyeye ait vergi ve resimlerin toplanıp hazineye teslimi gibi bir dizi görev üstlendi⁸.

Belediye idareleri İstanbul'un ardından İzmir, Selanik, İskenderiye, Tunus, Trabzon, Rusçuk, Varna gibi önemli liman kentlerinde ve kasabalarında kuruldu. Limanlara yanaşan tüccar gemileri için karantina ve konaklama tesisleri, artan iktisadi faaliyetler ve kent nüfusu için düzenli şehir içi ulaşımı ve uygun sağlık şartları yaratmak gerekiyordu. Tanzimat bürokratları, liman şehirlerinde modern şehir hizmetlerini talep eden yerli ve yabancı ticaret kesimlerinin ihtiyaç ve taleplerini karşılamak ve bu doğrultuda kentlerin altyapı ve konut sorununu çözmekle karşı karşıya kaldılar⁹. Sonuç olarak belediyeler, 19. yüzyılda İmparatorluğun dış dünya ile artan iktisadi ilişkilerin yarattığı ticari canlılık, nüfus artışı ve kentsel büyüme sonucunda, büyük kentlerde çeşitli altyapı hizmetleri, kamu sağlığına yönelik hizmetler, çarşı pazar denetimi, iş ve mesken alanlarının yeniden düzenlenmesi taleplerini karşılamak üzere kuruldu. Beledi idareler, liman şehirlerinin ardından benzer ihtiyaçların ortaya çıktığı Tuna bölgesi, Mezopotamya ve Suriye'nin önemli ticaret ve ulaşım merkezlerinde kuruldu. Bu şehirleri Anadolu'da Aydın, Kayseri, Konya, Gaziantep gibi bazı büyükçe merkezler izledi¹⁰.

Belediyelerin ticari merkezlerde kuruluşunda, ticari faaliyetlerin güçlendirdiği yerli ve yabancı girişimci ve tüccar sınıfların şehir hizmetlerine yöne-

4 A.g.e., s.s.129-130.

5 A.g.e., s.172.

6 Oktay, a.g.e., s.377.

7 A.g.e., s.381.

8 Ortaylı, a.g.e., s.s.124-131.

9 A.g.e., s.130.

10 Osmanlı İmparatorluğu'nda belediye örgütlenmelerinin taşra vilayetlerinde kuruluşu için bkz.: Ortaylı, a.g.e., s.s. 171-186; Tümerkan, a.g.e., s.54 ve Oktay, a.g.e., s.s.393-396.

lik talepleri belirleyici oldu. Örneğin 19. yüzyılın ikinci yarısında uluslararası ticarete imparatorluğun en büyük ihracat limanı olan İzmir’de şehrin ileri gelenleri, kamu hizmeti veren imtiyazlı şirketlerin sermayedarları ve şehirde faaliyet gösteren yabancı tüccarın beledi örgüt kurulması talebini onaylayan Babıâli 1868’de şehirde bir belediye teşkilatı kurulmasının önünü açtı¹¹. Benzer şekilde, Selanik’te liman tesisleri ve demiryolunun gelişimi, depolama tesisleri, finans ve ticaret kurumlarının artması ve şehrin genişlemesi ile işadamları ve tüccar kesiminin ticaret altyapısının ve yerel hizmetlerin iyileştirilmesine yönelik talepleri sonucu şehirde 1868 yılında belediye kuruldu¹².

1870’lerden itibaren beledi hizmetler, iktisadi dinamizmin fazla nüfuz etmediği, yeni kentsel hizmet talepleri olmayan küçük taşra şehir ve kasabalarına da girdi¹³. Taşrada beledi idareler, Osmanlı devletinin taşrayı merkezi devletin denetimine almak için yürüttüğü kapsamlı idari reformların bir parçası olarak gelişti. Osmanlı merkezi bürokrasisinin devlet iktidarını taşranın en ücra köşelerine taşımak arzusu beledi idareleri âdem-i merkezîyetçi bir idari dönüşümden çok modern, merkezi devletin taşra üzerindeki kontrolünü artırmaya yönelik merkezîyetçi idari dönüşümün bir parçası kıldı. Bu nedenle, belediye teşkilatının taşrada gelişimi taşra idaresini merkezîleştiren bir dizi idari, mali ve hukuki düzenlemeden ayrı değerlendirilmemelidir.

Nitekim taşrada belediye teşkilatını düzenleyen mevzuat imparatorluk genelinde vilayet idaresini düzenleyen 1864 Vilayet Nizamnamesi’nin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. 1867 yılında yayımlanan iki talimatname ile 1864 düzenlemesi yenilenirken, 1871 yılı Vilayet Nizamnamesi belediyelere ilişkin mevzuatı genişletmiştir. Belediye teşkilatını vilayet nizamnamelerinden ayrı olarak düzenleyen ilk kanun ise 1877 yılı Vilayet Belediye Kanunu’dur. 1877 tarihli Vilayet Belediye Kanunu, çeşitli değişikliklerle beraber 1930 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Kanun, merkezi iktidara taşrayı beledi idareler aracılığıyla kontrol etme imkânı sağladığı için, taşrada merkezîyetçi politikaları sürdüren İkinci Meşrutiyet dönemi ve Cumhuriyet dönemi kuruluş yıllarında hükümetler tarafından da kullanılmıştır¹⁴.

Merkezi devlet, taşra idaresini yeniden düzenlerken, aynı zamanda taşradaki mahalli nüfuz gruplarını denetim altına almak gayesi de gütmüştür. Gerçekten de merkezi bürokrasi idari reformları yürütürken, imparatorluğun Tanzimat öncesi idari yapı içinde yer alan yerel eşrafı, halk üzerinde etki gücü olması nedeniyle saf dışı bırakmak yerine bu gruplara resmi pozisyonlar vererek onları taşradaki idari reformun bir parçası kılma çabası vardı. Nitekim vilayet idaresinin yeniden düzenlenmesi sonucu idari, mali ve adli işlevlerle donatılan yerel meclislerle taşradaki nüfuz grupları reform sürecine dâhil edildi¹⁵. Devlet yeni idari reformlarla eski ayrıcalıklarını yitiren gruplara taşra meclislerinde yer vererek bir yandan bu grupların sadakatleri-

11 Erkan Serçe, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İzmir’de Belediye (1868-1945)*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s.54.

12 Oktay, *a.g.e.*, s.395.

13 Ortaylı, *a.g.e.*, s.172.

14 Belediye teşkilatını düzenleyen talimatname ve nizamnameler için bkz.: Tümerkan, *a.g.e.*, s.54,154.

15 Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat süresince geliştirilen yerel meclislerin bir değerlendirmesi için bkz.: Musa Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s.s.287-301.

ni kazanmayı, diğer yandan da bilgi ve deneyimlerinden faydalanmayı umuyordu. Yerel meclisler devlete aynı zamanda taşrayı yönetecek kadro eksikliğini ve bütçe sorunlarını da yerel imkânlarla giderme imkânı sunuyordu¹⁶.

Belediye meclisleri de merkezi bürokrasinin taşra seçkinlerini idareye dâhil ettiği yeni kanallardan biriydi. Taşra ileri gelenlerinin belediye idaresine katılımı yalnızca meclis üyeliği yoluyla gerçekleşmiyordu. Belediye meclisi aynı zamanda taşra seçkinlerine danışarak bu grupları karar alma süreçlerine katıyordu¹⁷; ayrıca çeşitli esnaf, zanaatkâr ve tüccar grupları belediyenin çeşitli mal ve hizmetlere ilişkin fiyat ve tarife politikalarını kimi zaman kendi çıkarlarına göre şekillendirebiliyor, ticari faaliyetleri kolaylaştıracak çeşitli kentsel altyapı taleplerinde bulunabiliyorlardı. Kuşkusuz belediyelerin kuruluşundan önce de şehrin altyapı hizmetleri, ticari yaşamın denetimi ve örgütlenmesi, narh tespiti, vergilerin dağıtımı ve toplanması ile asayişin sağlanması için yerel seçkinlerden geniş ölçüde yararlanılıyordu. Devletin bir takım hizmetleri görece mali ve teknik yetersizlikleri, kadro yokluğu, ulaşım ve haberleşme imkânlarının sınırlılığı merkezi devletin mahalli gruplardan yararlanmasını zorunlu kılıyordu. Taşrada görülen tüm bu olumsuzluklara karşın, Tanzimat yöneticileri, çeşitli idari reformlarla iktidarlarını taşraya yayarak bu gruplar üzerindeki egemenliğini pekiştirmede önemli gelişmeler sağladı¹⁸.

Taşra belediyelerinin kadroları, görev ve yetkileri ve bütçe kaynakları en kapsamlı haliyle 1877 Vilayet Belediye Kanunu'yla tanımlandı. Kanuna göre belediye meclisi, seçimle gelen belediye reisi ve azaların yanı sıra devlet tarafından atanmış tabip, baytar, mühendis gibi müşavir üyelerle kâtip, sandık emini ve zabıta-i belediye görevi gören belediye çavuşundan oluşacaktı. Belediye reisinin başkanlığında haftada iki defa toplanacak belediye meclisi şehrin sorunlarını tartışacak ve şehrin ileri gelenlerine çeşitli konularda danışacaktı¹⁹. 1877'ye kadar belediye reisi taşra bürokrasisi içinden hükümetçe tayin ediliyordu. 1877 düzenlemesiyle beraber, belediye reisinin belediye meclisine seçilen üyeler arasından atanması ve belediye gelirlerinden maaş alması hükme bağlandı. Meclis azaları, emlak sahibi Müslim ve gayri-Müslim erkek yurttaşlar arasından seçimle belirlenecekti. Yıllık belirli bir miktar emlak vergisi verme, başkasının hizmetkârlığında bulunmama koşulları şehir belediye idaresini şehir eşrafiyla sınırlandırmış oluyordu²⁰.

Kuşkusuz beledi idarelerin varlığı yalnızca merkezi devletin taşra idaresini ve yerel nüfuz gruplarını denetim altına alma arayışlarıyla açıklanamaz. Belediyeler sundukları bir dizi kamu hizmeti ile şehir ahalisinin günlük hayatını devlet müdahalesine açmış oluyordu. 1877 tarihli Vilayet Belediye Kanunu taşra belediyelerinin görev ve sorumluluk alanlarını hayli geniş bir şekilde tanımlamıştır. Modern belediyelerin hizmet alanı, şehir ahalisinin yaşam standartlarını etkileyen iktisadi, sosyal ve fiziki koşulları düzenlemeye ve iyileştirmeye yönelik birbirinden farklı bir dizi faaliyetten oluşuyordu. Kanuna göre belediyeler lokanta, tiyatro gibi halka

16 Yonca Köksal, "Imperial Center and Local Groups: Tanzimat Reforms in the Provinces of Edirne and Ankara", *New Perspectives on Turkey*, 27, Fall, 2002, s.s.108-109.

17 İlhan Tekeli, İlber Ortaylı, *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi*, Türk İdareciler Derneği, Ankara, 1978, s.21.

18 Geleneksel şehir idaresi örgütü ve 19. yüzyılın ilk yarısındaki değişimler için bkz.: İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde...*, s.s.124-130.

19 İlber Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yay., İstanbul, 1985, s.s.173-174.

20 Tümerkan, a.g.e., s.57.

açık yerlerin temizlik ve düzenini denetlemek, esnafın teftişi, sağlığa aykırı maddelerin satışını yasaklamak, ölçüleri ayarlamak, ekmeğe narh koymak ve ölçüsüz fiyatlandırmaları önlemek, pazar yerleri tesis etmek, mezbaha inşa etmek, nakil vasıtalarının ücret tarifelerini belirlemek ve vasıtaların işlerliğini denetlemek gibi bir dizi etkinlikle şehrin iktisadi yaşamında düzenleyici roller üstlenmişti. Ayrıca, yapı işlerini düzen altına almak, devlet binalarının inşa ve tamir işlerinin keşfini yapmak, yol, kaldırım, lağım inşa etmek, suyollarının inşa ve tamirine nezaret etmek, istimlak işleri, şehir ve kasabaları süslemek ve aydınlatmak, temizlik işlerini yürütmek, umumi helâlar yapmak, itfaiye tesisatı ve teşkilatı kurmak, belediyeye ait emlak ve akarı idare etmek gibi, şehrin altyapı ve imar işlerinden sorumluydu. Şehirdeki emlak ve akarın kıymetlerini sahiplerinin isimleriyle kayıt etmek ve haritalarını tanzim etmek, şehrin nüfusunun sayımını kaydetmek ve ölüm doğum vukuatını yürütmek gibi istatistik, harita ve kayıt işleri de belediyenin görevleri arasındaydı. Belediyeler, son olarak, dilsiz ve kör çocukların terbiyesi, muhtaç ve fakirlerin tedavisi ile ilgilenmek, dilenciligi önlemek ve çalışabileceklere iş bulmak, hastane, ıslahane ve sanat okulları açmak gibi sosyal yardım hizmetleri de üstlenmişti²¹.

19. yüzyıl Osmanlı imparatorluğunda kamu hizmetlerinin şekillendiği ve çeşitlendiği bir dönemdir. Beledi faaliyetlerin de içinde yer aldığı kamu hizmetleri alanının genişlemesi, nüfusun devletin siyasi, askeri ve ekonomik gücünün en temel unsuru olarak tanımlanmaya başlamasıyla paralellik gösterir. Nüfusun devletin asli gücü olarak görülmesiyle beraber, ahalinin refahını, sağlığını ve bireylerin uzun ömürlüğünü etkileyen fiziki, iktisadi, sosyal ve ahlaki koşulları iyileştirmek, nüfusu doğal, iktisadi ve sosyal risklerden korumak devletin ana gündemini oluşturmaya başladı²². Bu doğrultuda II. Mahmut döneminden itibaren şekillenen yeni bürokratik mekanizmalar, sağlık, eğitim, sosyal yardım, güvenlik hizmetleri, bayındırlık, imar ve ulaşım hizmetleri, işe alanının denetimi, doğum-ölüm oranlarının takibi ve iyileştirilmesi gibi, bir dizi hizmeti üstlendi²³.

Belediyeler de kamu sağlığı, sosyal yardım, eğitim, kentsel ulaşım ve altyapı hizmetleri, iktisadi yaşamın düzenlenmesi ve denetimi, imar ve bayındırlık alanında üstlendikleri kamu hizmetleriyle şehir nüfusunun sağlığını ve refahını sağlama işini yüklediler. Şehir nüfusunu etkileyen fiziki, sosyal ve iktisadi koşulların düzenlenmesine ilişkin bilgi, beceri ve deneyim ise siyasi temsilcilerden çok, uzmanların, bilim insanlarının ve teknisyenlerin alanına giriyordu. Bundan dolayı, belediye meclislerinde şehrin imarı ve planlaması, halk sağlığı, çevre temizliği ve düzenlemesi gibi meselelerin idaresi için mühendis, belediye tabibi ve baytardan oluşan müşavir üyeler ve zabıta istihdam edilmişti.

Buna karşın belediyelere yüklenen geniş sorumluluklara rağmen, uygulamada belediyelerin etkinliğini sınırlayan bir dizi faktör vardı. Bunlardan en

21 A.g.e., s.s.55-56.

22 Modern devletin oluşumuyla nüfus arasındaki ilişki için bkz.: Michel Foucault, *Security, Territory, Population*, (eds.: Michel Senellart, Palgrave Macmillian), 2007, s.s. 42-75,104. Osmanlı İmparatorluğu bağlamında modern devletin ortaya çıkışı ve nüfusla ilişkisi için bkz.: Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.67.

23 Nadir Özbek, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, Emeklilik Gözetim Merkezi, Tarih Vakfı, İstanbul, 2006, s.52.

önemlisi belediyelerin yeterli bütçeye ve merkezden özerkliğe sahip olmamalarıydı. Küçük şehirlerde belediyeler kadrosuz, gelirsiz, bütçesiz, muhasebesiz çalışıyorlardı. Sınırlı gelir kaynakları devletin tahsis ettiği çeşitli yerel vergiler, resimler ve belediye cezalarından oluşuyordu. Çoğu taşra şehirlerinde vergi gelirleri düşük olduğu gibi, vergilerin ve belediye cezalarının tahsilinde halk pek de istekli gözüküyordu. Kıt mali kaynakların idaresinde ise belediyeler merkezin sıkı denetimindeydi. Belediye gelirlerinin yeni vergi ve resimlerle artırılması 1877 meclisinde mebusların direnişiyle karşılaşmıştı²⁴. Öngörülen belediye cezaları, cezaların şiddetine rağmen belediye kolluk gücünün zayıf olması nedeniyle takip ve tahsis edilemiyordu. Genellikle vilayet ve kasabalardaki zaptiye teşkilatı belediye teftiş ve kolluk görevini yerine getirir, bu ise belediye teftiş ve cezaların tahsisini sınırlı kılar. Belediyenin yaptırım gücünün sınırlı olması, denetim ve cezalarda belediye çavuşunun yeterli olmaması, zabitanın belediye kolluk göreviyle yeterince ilgilenmemesi belediyelerin etkin denetim yapma ve ceza gelirlerini artırma şansını da sınırlıyordu²⁵.

Belediyelerin bir diğer güçsüzlük nedeni ise hem yetişmiş eleman yokluğu hem de bütçe darlığından dolayı kadro eksikliğiydi. Belediye meclisi hem personel tayini hem de maaş ödemelerinde yetkisizlik ve imkânsızlık içindeydi. Mühendis, tabip, baytar, itfaiyeci kadroları kanun ve nizamnamelerde olmalarına karşın, çoğu belediye bu kadroları temin etmekte sıkıntı yaşıyordu²⁶.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yüzyılında Alanya'da İktisadi Hayat

Anadolu'nun doğu Akdeniz kıyısında küçük bir sahil kasabası olan Alanya, hem Konya'ya kervan yolu bağlantısı nedeniyle hem de doğu Akdeniz ticaret yolu üzerinde önemli bir iskele ve gemi yapım merkezi olmasıyla Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde iktisadi, siyasi ve askeri açıdan önemli merkezlerden biri olmuştur. Şehrin doğu Akdeniz'deki iskele konumu onu Anadolu yarımadasının ticaret uçlarından biri haline getirmiş, deniz ticareti şehrin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Antik çağlardan itibaren ticari potansiyelinin önemli bir bölümünü korsanlık ve köle ticaretinin oluşturduğu Alanya, Selçuklu ve Osmanlı idaresi dönemlerinde gemi yapım merkezi ve deniz üssü olarak ayrı bir önem kazanmıştı. Kereste kaynakları ve kazalarından toplanan kalyoncu neferleri ile tersaneye ve Osmanlı donanmasına katkıda bulunan şehir²⁷, 19. yüzyılın sonlarında imparatorluğun asker toplama ve sevk merkezlerinden biri haline gelmiştir²⁸.

Alanya'nın tüccar ve eşrafı, ticari ilişkilerini Anadolu'nun iç şehirlerinden çok Akdeniz ticaret yolu üzerinde bulunan Mısır, Suriye ve Kıbrıs'ın yanı sıra Anadolu'nun liman şehirleriyle sürdürmüştür. Alanya aynı zamanda Akdeniz'den Karadeniz'e yol alan Mısırlı ve Suriyeli tüccarların da önemli bir iskelesi olmuştur²⁹.

24 Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete...*, s.s.167-176.

25 *A.g.e.*, s.s.283-285.

26 *A.g.e.*, s.s.159-162.

27 Cahit Bilim, "Arşiv Belgelerinde ve Salnamelerde Alanya", *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri III*, ALSAV, Alanya, 2004, s.s.198-199.

28 *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri* (BOA) DH.MKT, nr.2596/124, 28/Za/1319(1901) ve Y.PRK.ASK, nr. 218/55, 02/Ca/1322; Ayrıca bkz.: Ali Rıza Gönüllü, *Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Alanya (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008, s.s.26-27.

29 Gönüllü, *a.g.e.*, s.9.

19. yüzyılda Alanya, Antalya, Finike, Kıbrıs, İskenderiye, Dimyat ve Rodos arasında işleyen küçüklü büyüklü ticari gemilerin yanı sıra Amerikan ve Yunan kumpanyalarının da uğrak noktasıydı³⁰. 1910'lu yıllarda Alanyalı tüccar, İzmir, Antalya ve Akdeniz adalarına narenciye, karpuz, susam, balmumu, Trablusşam, Beyrut, Kıbrıs, İskenderiye ve Dimyat'a ise kereste ve kömür ihraç ediyor, Antalya, Rodos, İzmir, Kıbrıs, Dimyat, İskenderiye'den ise gıda maddeleri, dokumalar, mamul eşya, yerli ve Avrupa ürünü ticari ve sanayi malları alıyordu³¹. Bu olumlu gelişmelerin yanı sıra deniz ticareti Alanya'yı bir kaçakçılık merkezi haline de getirmişti. Şehir, 19. yüzyılda yoğun bir tütün, barut, silah ve tarihi eser kaçakçılığına yataklık yapıyordu³².

Alanya'nın iskele konumundan faydalanarak ürünlerini Akdeniz liman şehirlerine ihraç eden Alanyalı tüccar, çiftçi ve zanaatkâr, özellikle 20. yüzyılın başlarında servet ve zenginliğe kavuşmuştu³³. Doğu Akdeniz'in çeşitli limanlarına mal gönderen tüccar aileleri arasında Şerfaliler, Hacı Hüseyin ve Azakoğlu Tevfik Efendiler sayılabilir³⁴. Yüzyıllar boyunca Alanya'nın en önemli ihracat kalemlerinden olan kereste ve odun 20. yüzyıl başında tüccar ailelerinin servet kaynağı olmaya devam etmiştir. Bu ailelerin başında Şerfaliler ve Azakzadeler'in yanı sıra Halimağalar ve Hacikadirler sülalesi geliyordu. Kereste tüccarı arasında Hayate Hanım gibi kadınlara da rastlanıyordu. Orman köylülerine kestirilen keresteler çaylara bırakılarak denizle çayların birleştiği yerde toplanır, buradan büyük gemilere yüklenerken Mısır'a, Suriye'ye sevk edilirdi³⁵. Deniz ticareti ile zenginleşen bu aileler Alanya'nın yerel eşrafını oluştuyordu.

Alanya'nın iktisadi zenginliğinin bir diğer kaynağını da küçük çaplı tarım, hayvancılık oluştuyordu. Kazanın dağlık coğrafyası tarıma uygun dar bir alan bırakmış olsa da, mevcut topraklar verimliydi. Çiftçilerin ürettiği çeşitli ürünlerin bir kısmı yerli halk tarafından tüketilirken narenciye, susam ve susam yağı ise deniz yoluyla çeşitli liman şehirlerine ihraç ediliyordu. Şehre diğer liman şehirlerinden de çeşitli hububat ve gıda ithal ediliyordu³⁶. Hayvancılık ise Alanya'daki Yörüklerin temel geçim kaynağıydı. Üretilen tereyağı, yün, peynir, keçi kılı, bal ve balmumu daha çok iç pazarda tüketilirdi. Yörükler kış mevsiminde sahilde odun ve odun kömürü imal ederek geçimini temin ederken yazları iskelelere zahire taşımakla ve yaylacılıkla geçinirlerdi. Yaylacılık geleneği olan Alanyalı yerleşik nüfus Haziran başından Eylül sonuna kadar yaylalarda kalırdı³⁷.

30 A.g.e., s.s.46,79.

31 *Konya Vilayet Salnamesi*, İstanbul, 1332, s.509 vd.; Gönüllü, a.g.e., s. 82.

32 İzinsiz tütün ekimiyle ilgili olarak bkz.: BOA, DH:MKT., nr.1952/114 27/L/1309 (1891); Kaçakçılıkla ilgili bkz.: Süleyman Beyoğlu, "XX. Yüzyıl Başlarında Alanya'da Bazı Olaylar", *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri III*, ALSAV, Alanya, 2004, s.520.

33 Örneğin 1868 yılında Alanya kazasının vergi gelirlerinin toplamı 344. 292 kuruş 60 parayken, bu gelirler 1906 yılında 2.089.728 kuruş, 5 paraya, 1910 yılında ise 3.534.266 kuruş 10 paraya yükselmiştir. Bkz.: *Konya Vilayet Salnamesi*, Konya, 1286, s.190; *Konya Vilayet Salnamesi*, Konya, 1322, s.168; *Konya Vilayet Salnamesi*, İstanbul, 1332, s.375.

34 Deniz ticareti ile uğraşan tüccar aileleri için bkz.: Oğuz Korum, *Olaylar, İnsanlar, 75 Yılda Alanya*, Alanya Gazeteciler Cemiyeti, Alanya, 1994, s.6.

35 Alanya'nın kereste tüccarları için bkz.: İzzet Azakoğlu, *Alanya*, Reklam-Ekonomi Matbaası, İstanbul, 1939, s.s.17-18; Haşim Yetkin, *Alanya*, *Dünden Bugüne Alanya'da Yaşam*, Çalı Grafik Matbacılık AŞ., İstanbul, Tarihsiz, s.104,145; Korum, a.g.e., s.74.

36 İhraç edilen tarım ürünleri için bkz.: *Konya Vilayet Salnamesi*, 1332, s.s.229-230, 510; Vasos Voyacıoğlu, *Alanya*, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Alanya, 2002, s.43.

37 Gönüllü, a.g.e., s.31, 65.

Alanya'da canlı bir zanaat hayatı da vardı. Pamuk ekimi ve ipekböceği şehirde ipekli ve pamuklu dokumacılığı geliştirmişti³⁸. 1910'lara gelindiğinde pamuk ve ipek dokumacılığı çoğunluğu evlerde kurulu el tezgâhlarında sürdürülüyor, üretilen mendil, çorap, elbiselik kumaşlar daha çok yerel ihtiyaçları karşılamak üzere tüketiliyordu. Evlerde aynı zamanda halı ve kilim, yatak takımları, elbise ve alaca basma da dokunuyordu. Dokumaların bir kısmı da Anadolu'ya ihraç ediliyordu³⁹. Alanya'daki ticaret ve zanaat hayatı canlı bir çarşı hayatı yaratmıştı. Birinci Dünya Savaşı'na kadar şehrin çarşılarında zanaatkâr tüccar ve Yörüklerin işlettiği 483 dükkân, 95 dükkân, 7 fırın, 1 otel, 1 lokanta, 1 hamam, 2 imalathane, 9 kahvehane, 9 meyhaneye vardı⁴⁰. Çarşı sakini ekmekçilik, berberlik, bakkallık, çalgıcılık, ayakkabıcılık, terzilik, demircilik, kalaycılık, marangozluk, dokumacılık, taş işçiliği, nakliyecilik, nalbantlık, semercilik gibi çeşitli zanaatla geçiniyorlardı. Çarşının Yörük sakinleri ise dağlardan getirdikleri peynir, yoğurt ve tereyağını çarşıda satıyorlardı⁴¹.

Alanya, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok şehrinde olduğu gibi, etnik ve dinsel bakımdan karma bir nüfusa sahipti. Ağırlıklı olarak Müslüman Türk nüfusun yaşadığı kazanın önemli bir Ortodoks Rum nüfusu da vardı. 19. yüzyılın sonlarında şehirde artan ticari canlılığa nüfus artışı eşlik etmişti. Kazanın nahiye ve köyleri ile birlikte 1899 yılında 21.986 olan toplam nüfusu, 1914'e gelindiğinde 51.248'e ulaşmıştı⁴². Alanya'da önemli bir Yörük nüfusu da vardı. Osmanlı idarecileri 1910'larda Yörük aşiretlerin yerleştirilmesi ile uğraşsa da başarı kaydedememişti⁴³. Nüfus artışıyla beraber şehrin servet sahipleri sur içini yavaş yavaş terk ederek sur dışına yerleşmiş, 1914'de gelindiğinde sur dışında bağ ve bahçeler arasında yeni mahalleler oluşmuştu⁴⁴. Ancak Birinci Dünya Savaşı bu gelişmeyi durdurmuş, 1917 yılında kasaba merkezinin nüfusu 7.285'e gerilemişti⁴⁵.

19. yüzyıl sonundan itibaren savaşlar ve göçler Alanya'nın nüfus dengesini ve topluluklar arasındaki ilişkileri de değiştirmeye başlamıştı. Örneğin 1899 yılında Girit'ten gelen Müslümanların bir kısmı Alanya'ya yerleştirilmiş, ancak göçmenlerin yerleştirilmesi bir dizi soruna yol açmıştı⁴⁶. 1912 yılında ise Girit'ten gelen muhacirler göçün yarattığı öfkeyi Rum nüfusa yöneltmişti⁴⁷. Milli mücadele yıllarında ve sonrasında ise Rum nüfusun Alanya'yı terk etmesiyle kaza nüfusunun tümü Müslüman Türk unsurun egemenliğine girdi.

38 Voyacıoğlu, *a.g.e.*, s.38; Azakoğlu, *a.g.e.*, s.s.7-9.

39 Voyacıoğlu, *a.g.e.*, s.48; Gönüllü, *a.g.e.*, s.77.

40 *Konya Vilayet Salnamesi*, 1332, s.656.

41 Voyacıoğlu, *a.g.e.*, s.53.

42 *Konya Vilayet Salnamesi*, Konya, 1317, s.210; *Konya Vilayet Salnamesi*, İstanbul, 1332, s.359.

43 Alanya'nın göçebe Yörük aşiretlerinin devletle başı genellikle hoş olmamıştır. Yörüklerin ürettiği ham deri ve yünün eskisi kadar alıcı bulamaması Yörüklerin geçim koşullarını bozmuş, XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Yörük aşiretlerin isyanları patlak vermiştir bölgede. Devletin Yörükleri yerleştirme çabalarının da bu isyanlarda payı vardır. Alanya'daki Yörük aşiretlerle devlet arasındaki ilişkiler için bkz.: Gönüllü, *a.g.e.*, s.65.

44 *Konya Vilayet Salnamesi*, 1332, s.656; Ayhan Yüksel, "Alaiye Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu", *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri III*, ALSAV, Alanya, 2004, s.528.

45 Gönüllü, *a.g.e.*, s.35.

46 BOA, DH.MKT. nr. 2337/21, 26/z/1317(1899); BOA, Y.PRK.KOM, nr. 10/47 10/B.1317; BOA, Y.PRK.KOM. nr. 10/46, 26 /C/ 1317; BOA, A)MKT.MHM, nr 508/5, 02/C/1317.

47 Voyacıoğlu, *a.g.e.*, s.40.

Alanya Belediyesi'nin Gelişimi ve Yerel Eşraf

Alanya belediyesinin kuruluşu Alanya'nın idari statüsünün de değiştiği bir döneme denk gelir. 1846 ve 1847 tarihli devlet salnamelerinde Konya'ya bağlı bir sancak olarak görünen Alanya, 1868'de Konya vilayetine bağlı Antalya-Teke sancağının bir kazası olur⁴⁸. Alanya belediyesinin kuruluşu ise bu idari düzenlemeyi takip eder. Belediye kadrosunun kaydı Konya vilayet salnamesinde ilk kez 1874 yılında görünür. Alanya'nın idari statüsündeki değişimin ve belediyenin kuruluşunun aynı dönemlere denk gelmesi tesadüfî değildir. Osmanlı taşrasında belediye teşkilatının kuruluşu, Osmanlı taşrasının idari olarak yeniden yapılandırıldığı bir evreye denk gelir.

Birçok taşra şehrinde olduğu gibi Alanya'da da belediye meclisi üyeleri şehrin eğitimli kesimleri ve varlıklı ailelerin yer aldığı eşraftan oluşuyordu⁴⁹. Alanya belediyesi meclis üyelerinin kayıtları Konya vilayet salnamelerinde ilk defa 1874 yılında görülür⁵⁰. 1877'ye kadar mal müdürü başkanlığında, 2'si Rum 5'i Müslüman olmak üzere toplam yedi kişiden oluşan bir meclis çalışmaları sürdürmekteydi⁵¹. 1877'den sonra belediye reisi olarak salnamelerde yer alan kişiler hakkında ise yeterli bilgimiz olmamakla beraber 1905 yılından itibaren belediye reisliği yapan kişilerin ticaret ve zanaatla uğraşan Alanya eşrafından geldiğini söyleyebiliriz. Örneğin 1905-1927 yılları arasında Alanya belediye reisi olan Hacı Nuri Efendizade Ahmet Talat (Görgün) Bey, Alanya'nın nüfuzlu kişilerinden, büyük çiftliği ve geniş arazileri ile tanınan biriydi⁵². Ahmet Talat Beyden sonra 1927-1930 yılları arasında belediye reisi olan Hüsnü (Şifa) Bey ise Alanya'nın önde gelen ailelerinden, kuyumculuk, kereste ve narenciye işleri ile uğraşan Şifa ailesinin mensubuydu⁵³. Sonraki dönemlerde Alanya'da belediye reisliği yapmış kişiler şehrin ulema, tüccar ve eşraf ailelerinden gelmeye devam etti⁵⁴.

Kuşkusuz belediye reisleri, üstlendikleri yeni görevlerle hâlihazırdaki mahalli nüfuzlarını pekiştirmiş oluyorlardı. Belediye reisliğinin sağladığı güç, yerel eşraf ve bürokrasi arasında da yeni saflaşmaların oluşumuna ve mücadelelere yol açıyordu. Örneğin, belediye reisi Ahmet Talat Beyin karıştığı iddia edilen yolsuzluk ve rüşvet olayları yerel eşraf ve bürokrasi arasındaki güç ilişkilerini yansıtmaktadır. Talat Beyin "intihab muamalatına fesad karıştırdığı ve firuncılardan ve sair esnaftan rüşvet aldığı"⁵⁵ 91 imzalı bir şikâyet telgrafıyla Sadarete ihbar edilmiş, şikâyetçiler adına Tefvik isimli şikâyetçi Talat Bey hakkında tahkikat yapılmasını yerel otoritelerden istemişse de "*reis-i merkumun buraca olan nüfuz-ı fevkaladesi ve eşraf-ı belde denilen*

48 Alanya'nın Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki idari statüsündeki değişiklikler için çeşitli kaynaklar farklı olmakla beraber birbirine yakın tarihler vermiştir. Bkz.: İbrahim Hakkı Konyalı, *Alanya*, Ayaydın Basımevi, İstanbul, 1946, s.s.254-264; *Yurt Ansiklopedisi*, Türkiye, İl İl: Dünü Bugünü, Yarımlı, C.2, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1981, s.751; Gönüllü, *a.g.e.*, s.s.14-15, 35.

49 Eşraf kökenli belediye reisleri ve meclis üyelerinden örnekler için bkz.: Necmettin Çalışkan, *Kuruluşundan Günümüze Kayseri Belediyesi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi, Kayseri, 1995, s.s.38-87; Murat Küçükkuşurlu, *Erzurum Belediyesi Tarihi*, Erzurum Kitaplığı, Erzurum, 2008, s.s. 40-60.

50 *Konya Vilayet Salnamesi*, 1291, Konya, s.61.

51 *Konya Vilayet Salnamesi*, Konya, 1292, s.61; *Konya Vilayet Salnamesi*, Konya, 1294, s.78.

52 Korum, *a.g.e.*, s.s.28-29.

53 Yetkin, *a.g.e.*, s.s.144-159.

54 Korum, *a.g.e.*, s.8 ve s.s.128-129.

55 BOA, DH.MKT. nr. 2675/98, 12/Za/1326 (Hicri).

*kimşelerle karabet ve irtibatı*⁵⁶ bu otoriteleri korkutmuş, Talat Bey'in "cebabireden", hamisi Doğanzade Cemal Beyin yardımıyla mesele vilayet merkezine önemsiz bir hadise olarak bildirilip kapatılmıştı⁵⁷.

Şikâyetçilerin, Alanya'nın hangi toplumsal katmanlarına dâhil olduklarını bilemiyoruz; ancak imzacıların beledi faaliyetlerin daha çok şehrin iktisadi yaşamına yoğunlaşması nedeniyle belediye teşkilatıyla en sık ilişkiye giren esnaf, zanaatkâr ve tüccar arasındaki hoşnutsuz gruplardan olma ihtimali yüksek görünüyor. Alanya eşrafını oluşturan bu hoşnutsuz grupların yine eşraftan olan Talat Bey'e karşı aldıkları muhalif tutum eşraf arasındaki bölünme ve rekabeti gösteriyor. Öte yandan Talat Bey'in yerel bürokrasinin bir üyesi olması, toplumsal nüfuzu ve bürokrasi ile yakın ilişkileri olan bir kısım eşraftan aldığı destek, hakkındaki tahkikatın yerel bürokratik mekanizmalarca işletilmemesine yol açmış görünüyor. Bu nedenle, şikâyetçiler, taşra bürokrasisini aşarak merkezi bürokrasi ile ittifak arayışına girmiş, telgraflarını doğrudan Sadarete göndermişlerdi. Talat Bey vakasının genel olarak taşra eşrafı, yerel bürokrasi ve merkezi bürokrasi arasında cereyan eden mücadeleleri gösterdiğini söyleyebiliriz.

Kuşkusuz belediye meclis üyeliği ve reisliği Talat Bey'e sosyal ve siyasal iktidarını yerel düzeyde pekiştirmesine olanak tanıdığı gibi, diğer belediye meclisi azalarına da benzer imkânları sunuyordu. Alanya belediyesi meclisinde yer alan seçilmiş azalara ilişkin bilgilerimiz, Konya Vilayet Salnamelerinde ve meclis karar defterlerinde yer alan üye isimleri ve imzalarıyla sınırlıdır. Belediye meclislerine seçilme koşulları göz önüne alındığında, en azından 1920 yılına kadar, azaların mülk sahibi Müslüman ve Gayrimüslim eşraftan geldiğini söyleyebiliriz.

Alanya Belediyesinin İktisadi Alandaki Faaliyetleri

Alanya'da belediyenin ana faaliyet alanı, iktisadi ve sosyal yaşamın canlı merkezleri olan çarşı ve iskeleydi. Çarşı ve iskele, esnaf, tüccar, zanaatkâr, ahali, belediye meclis azaları, müşavir üyeler ve diğer yerel yönetim birimlerinin birbirleriyle çeşitli biçimlerde irtibata geçtikleri alanlardı. Çeşitli mal ve hizmetlerin üretimi, dolaşımı ve tüketiminin tanzimi ve iktisadi yaşamın sürmesi için gereken altyapı hizmetleri belediye idaresini yerel esnaf, tüccar ve ahaliyle sürekli temas haline sokuyordu. Bunun bir sonucu olarak, belediye meclisinin aldığı kararların odağını da çarşı ve iskele oluşturuordu.

1914 ve 1915 yıllarında belediyenin çarşıdaki en önemli uygulamalarından biri temel tüketim maddelerine narh koymaktı. Kuşkusuz modern belediyelerin kuruluşundan önce de narh tespiti ve fiyat denetimi şehir idaresinin ana faaliyetlerinden biriydi. Bununla birlikte işeci bir iktisadi zihniyetten liberal iktisada geçiş piyasa ilişkilerinin düzenlediği serbest bir fiyat rejimine de gerektirmişti. Bunun yansımalarından biri ise narh kapsamındaki kalemlerin daraltılmasıydı Nitekim 1865 yılında narh usulü imparatorluk genelinde ekmekten başka tüm ihtiyaç maddeleri üzerinden tümüyle kaldırıldı⁵⁸.

56 A.g.b.

57 A.g.b.

58 Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete...*, s.s.186-189.

Alanya'da 1914 ve 1915 yıllarında ekmeğin yanı sıra ette de narh uygulanıyordu. Bu iki temel tüketim maddesine narh uygulanırken fırıncı ve kasap esnafı kontrol altında tutulduğu gibi, iki temel tüketim maddesinin arzı kâr mekanizmasının kısmen dışında tutularak ahalinin zaruri ihtiyaçları güvence altına alınmış oluyordu; ayrıca ette narh uygulaması, et narhının 1865 yılında kaldırılmasına rağmen taşra şehirlerinde uzunca bir süre devam ettiğini gösteriyor olabilir. Anadolu'nun taşra şehirlerinde kesime uygun hayvanların tarımsal üretimde ve taşımacılıktaki önemi, eti kıt bir gıda maddesi haline getirmiş olabilir.

Bu yıllarda Alanya'da iki gıdanın da fiyat tespitinde arzdaki mevsimsel dalgalanmalar ve ulaşım maliyetleri etkili oluyordu. Örneğin yerel ihtiyacı karşılayacak miktarda ekmeklik buğday üretemeyen Alanya un tedarikinde denizle ulaşabileceği en yakın merkez olan Antalya'ya bağımlıydı. Bundan dolayı belediye Alanya'da satılan somun ekmeğin narhını Antalya'dan getirilen unun satış fiyatına hamaliye ve navlun ücreti ekleyerek tespit ediyordu⁵⁹. Fırtınalı havalarda Antalya'yla deniz ulaşımı kesildiği zaman fırıncıların eldeki ikinci kalite undan belediyenin kararıyla ekmek yapmalarına ve tespit edilen fiyattan satmalarına izin veriliyordu⁶⁰. Fiyatların belirlenmesinde fırıncı esnafı belediye meclisine sunduğu dilekçeler ile etkili olabiliyor, özellikle deniz ulaşımında maliyetin arttığı kış aylarında belediye fırıncıların fiyat artış taleplerini dikkate alıyordu⁶¹.

Benzer fiyat dalgalanmaları ette de görülüyordu. Alanya'da hayvancılık yapılmasına karşın et kıt bir tüketim maddesiydi. 1910'larda Alanya'da henüz düzenli ve kesimi yapan kasaplar yoktu. Et, ancak bahar ve yaz aylarında dikey esnafı deri elde etmek ya da köylülerden alacaklarını kurtarmak için keçi ve koyun alıp kestiklerinde bollaşıyordu. Et narhını etkileyen en önemli faktör kesim hayvanlarının mevsimlik arzıydı. Etin fiyatı kesimlik sığır ve koyun sayısının bollaştığı bahar aylarında belediye tarafından düşürülürken, kıtlaştığı kış aylarında tekrar yükseltiliyordu. Kuşkusuz tıpkı fırıncılar gibi, kasaplar da et narhının tespitinde rol oynuyor, fiyat artış talepleri belediye tarafından dikkate alınıyordu⁶².

Özellikle Birinci Dünya savaşı yıllarında savaş ekonomisinin yarattığı, darlık, karaborsa ve ihtikâr, mal ve hizmetlerin denetimi ve temel tüketim maddelerinin adil dağıtımı meselesini önemli hâle getirmişti. Zaruri gıda maddelerinde narh tespiti ve fiyat denetimi savaş ve kıtlık gibi olağanüstü dönemlerde daha büyük önem kazandı. Mal kıtlığının yarattığı hızlı fiyat artışı esnaf ve tüccara yüksek kâr fırsatı yaratırken ahalinin iâşesini de tehlikeye düşürüyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı topraklarında seferberlik ilanı ile birlikte fiyat hareketliliği ve mal darlığı Antalya çarşısına da hemen yansımıştı. Alanya kaza ahali iâşesini büyük ölçüde Antalya, Kıbrıs ve Suriye'den deniz ulaşımıyla sağlıyordu. Ancak savaşla beraber deniz yolunun ablukaya alınması Alanya'da önemli bir iâşe sıkıntısı yaratmıştı⁶³. Nakliye araçlarına el konulduğu için iâşenin komşu kazalardan karayoluyla karşılanması imkânı da kalmamıştı. Üstelik yakın kazaların iâşesi

59 1915 Alanya Belediyesi Encümen Kararları Defteri, DAKTAV, Alanya, 2003, sıra no.120.

60 1915 bel. def., sıra no.16.

61 1915 bel. def., sıra no.132.

62 1915 bel. def., sıra no.38, 45 ve 55.

63 BOA,DH.E.U.M.3.Şb. nr.6/57, 15/Ş/1333(1915).

ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayacak düzeydeydi⁶⁴. Asker sevkiyatıyla kazada yığılan askerin iâşesi de mal darlığını artırmıştı.

Resmi kayıtlara yansıyan bilgilere göre, savaş diğer temel tüketim maddelerinin de arzını tehlikeye düşürdü. Seferberlik başladığında belediye meclisi ilk önlem olarak narha tabi maddeleri genişleterek gazyağı, şeker, tereyağı, karpuz, taze üzüm gibi çeşitli tüketim maddelerine de narh koyarak, karaborsacıların cezalandırılması için kaymakamlık ve polis komiserliğine başvurdu⁶⁵. İlerleyen aylarda narh uygulaması genişleyerek makarnadan, kahve, karpuz ve pirince, kibritten kına ve sabuna uzanan çeşitli temel tüketim maddelerini de kapsadığı gözlemlendi⁶⁶.

Mal kıtlığı temel tüketim maddelerinin kalitesini de etkiledi. Önce ekmekler bozuldu, arkasından belediye fırıncı esnafından çeşitli kişileri ekmekleri eksik, hamur ve siyah olduğu için para cezasına çarptırdı⁶⁷. Benzer şekilde kahveye arpa karıştırarak pişirip satan kahvecinin hem kahvesini denize dökmüş, hem de para cezası verdi⁶⁸. Belediyenin bu yıllarda uğraştığı diğer bir sorun ise ihtikâr; ancak belediyenin ne fiyat tespiti ne de para cezaları etkili oluyordu. Özellikle gazyağı ve şekerde ihtikârın önüne geçilemiyordu. Tüccar ve esnaf para cezalarına çarptırılmalarına karşın⁶⁹, belediye para cezalarının tahsilinde güçlük çekiyor, yaptırım gücü olmadığı için, kaymakam ve polisten yardım istiyordu⁷⁰.

Savaşın başladığı aylarda zaruri ihtiyaç maddelerinin satış ve dağıtımını belediye, tüketiciler ve esnaf-tüccar arasında önemli bir mücadele konusu oldu. Narh tespitinde esnaf da tüketici de kendi ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda belediye meclis kararlarını etkilemeye çalışıyordu. Örneğin satış fiyatı maliyetleri karşılamadığı için gaz satışında sıkıntı yaşadıklarını beyan eden gaz tüccarının şikâyeti dikkate alınarak gazın fiyatı yükseltildi⁷¹. Fakat şeker satan esnaf, gaz tüccarı kadar şanslı değildi. Şeker darlığı çeken kahveciler ve halk belediyeye başvurarak sıkıntılarının giderilmesini istemiş, fahiş fiyatla satılmak üzere bir mağazada bekletilen şeker el koyan belediye bedelini sahibine ödemek üzere şekerini halka satmıştı⁷². Belediye meclis üyelerinin, taleplerini yerine getirdiği ya da cezalandırdığı esnaf ve tüccarla kişisel ya da ticari ilişkileri olup olmadığına dair bilgiler elimizde yok; ama esnaf ve tüccarın bir kısmı belediye meclisinde yer alan aza tarafından bu tip ilişkiler sonucunda kayırlırken, bazıları da cezalandırılmış olabilirler. Alanya gibi küçük bir kazada muhtekirlerin yakalanmasında ahali kadar rekabet hâlindeki esnafın da birbirlerini ihbar etmesi etkili olmuş olabilir.

Belediyenin ihtikârâ karşı aldığı bir diğer önlem de şehre toplu miktarda giren malların dağıtımına müdahale etmektir. Örneğin Antalya'dan gelen beş kayık malın sahipleri belediyeye çağrılarak malların narh üzerinden vesikayla satılması

64 Birinci Dünya Savaşı'nda Alanya'daki iâşe sıkıntısı için bkz.: Süleyman Beyoğlu, "Savaş Yıllarında Alanya (1914-1918)", *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri III*, ALSAV, Alanya, 2004, s.s.293-295.

65 1915 bel. def., sıra no.109, 110, 111.

66 1915 bel. def., sıra no.115.

67 1915 bel. def., sıra no.112.

68 1915 bel. def., sıra no.152.

69 1915 bel. def., sıra no.113, 115, 125, 125.

70 1915 bel. def., sıra no.138.

71 1915 bel. def., sıra no.155.

72 1915 bel. def., sıra no.145.

sağlanmış, böylece karaborsacılığın önü alınmaya çalışılmıştı⁷³. Benzer şekilde Duyun-ı Umumiye idaresinden satın aldıkları tuzu tüketicilere satan esnaf, artan enflasyona karşı kârlarını korumak için tuza zam yapıyorlardı. Gelişmeler karşısında belediye tuza narh koymakla kalmamış, fahiş fiyattan satışları engellemek için tüketicinin tuz satışı yapan Duyun-ı Umumiye'den perakende alım yapabileceğine karar vermişti⁷⁴.

Çarşı ve iskele Alanya belediyesinin hem en önemli gelir kaynağı hem de gider kalemiydi. Esnaf ve tüccardan alınan çeşitli vergiler, kiraya verilen belediye mülkleri ve beledi kuralların ihlali durumunda kesilen para cezaları belediye gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturuyordu. Böylece merkezi devlet belediye idaresinin giderlerini yerel kaynaklarla karşılamaya çalışarak merkezi bütçe üzerindeki yükü hafifletmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Belediye için gelir olan vergi ve cezalar, kuşkusuz esnaf ve tüccar için giderdi. Dolayısıyla vergi ve cezalar belediye ile ticari kesimler arasında önemli bir ihtilaf alanıydı. Beledi kuralların ihlali nedeniyle kesilen para cezalarının yanı sıra devletin belediyelere bıraktığı çeşitli vergi ve resimler belediye bütçesinin en önemli kalemleriydi. Belediye vergi ve cezalarla çarşı üzerinde denetim kurduğu gibi, gelir de elde ediyordu. Örneğin esnaf dükkân önünde mal teşhir etmek için açtığı sergi için belediyeye sergi resmi ödeyerek ruhsat alıyor, ruhsatsız esnaf cezalandırılıyordu⁷⁵. Bunun dışında aşar dellaliye vergisi, kefalet vergisi, odun vergisi, kesim ve hayvan vergisi, kantar vergisi adları altında tüccar ve esnaftan vergi toplanıyor ve bu vergiler belediye sandığına gidiyordu. Belediyenin esnafa kiraya verdiği emlak de diğer bir önemli gelir kaynağıydı. Esnaf ve tüccara gelince, hem beledi cezaları hem de vergileri ve kira borçlarını ödemekte ayak dıretiyordu. Belediye ise ceza ve vergileri toplamak için yeterli yaptırım gücüne sahip olmadığı için sıklıkla kaymakamlıktan yardım istemek zorunda kalıyordu⁷⁶.

Kanun ve nizamnamelerle belediyelere yüklenen geniş bir sorumluluk alanı olmasına karşın uygulamada belediyeler yeterli bütçeye ve bütçe üzerinde özerkliğe sahip olmadıkları için, sundukları hizmetlerden en çok yararlanan ticari kesimlerin direnişi ile karşılaşılıyordu. Alanya örneğinde gördüğümüz gibi aslında taşrada çoğu belediye vergi ve gelirlerini toplayamıyordu.⁷⁷ Üstelik belediye ve diğer devlet kurumları arasında tahsis edilen çeşitli yerel vergiler, zaman zaman el değiştirerek birinden diğerine kaydırılıyor, örneğin, maarife kaydırılan bir gelir kalemi ile öğretmen maaşı ödenirken, belediye tabibi ve sağlık memuru tahsisatsız kalıyordu⁷⁸. 1914 yılında belediye gelirlerine ilişkin çıkarılan kanunlarla belediye bütçelerinde bazı iyileştirmeler yapılırsa da savaş, belediyelere az da olsa tahsis edildikleri gelirlerden de mahrum kalmalarına yol açtı⁷⁹.

73 1915 bel. def., sıra no.151.

74 1915 bel. def., sıra no.147.

75 1915 bel. def., sıra no.29.

76 Çeşitli örnekler için bkz.: 1915 bel. def., sıra no.96, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 149.

77 Ortaylı, Tanzimattan Cumhuriyete..., s.s.167-176.

78 Gönüllü, a.g.e., s.s.58-59.

79 Küçükkuşurlu, a.g.e., s.s.125-126.

Alanya Belediyesi ve Altyapı Hizmetleri

Alanya'daki en önemli ihtiyaç kuşkusuz kara ulaşımıydı. Deniz ulaşımı açık olmasına karşın kış aylarında ve fırtınalı havalarda güvenliğini yitirmesi, can ve mal kaybına yol açıyordu⁸⁰. Üstelik Birinci Dünya Savaşı yıllarında olduğu gibi kazanın denizden ablukaya alınması denizden ulaşımını tümüyle kesintiye uğratabiliyordu. Şehre karadan ulaşım imkânları ise çok sınırlıydı. Alanya gibi karadan dağlarla çevrelenmiş bir kıyı kasabasında mal, hizmet ve insan hareketliliğini sağlayacak bir yol ağının olmayışı özellikle tüccar tarafından şikâyet konusu oluyordu. Kaza, 1910'lu yıllarda civar kasabalar da dâhil hiçbir yere şose yollarla bağlı değildi. Akseki, Bozkır, Karaman ve Anamur arasında bir kervan yolu varsa da tüccar bu yoldan malını ancak deve sırtında taşıyabiliyordu. Yolun geliştirilmesi talepleri ise bütçe darlığından karşılanamıyordu. Örneğin 1919 yılında Alanya-Bozkır yolunun masraflarının karşılanarak umumi bir yol haline getirilmesi talebi ret edilmişti⁸¹. Antalya-Alanya arasında patika yol bile yoktu. İnsan ve hayvan nakli dağlardan ve tarlalardan geçilerek yapılırdı. Ancak özellikle kış aylarında köprülerin yetersizliğinden dolayı dere ve çaylardan geçmek büyük sorun oluyor, yolcular yaşamlarını yollarda kaybediyor,⁸² posta arabaları sel nedeniyle nehre uçuyordu⁸³.

II. Mşerutiyet yıllarında Alanya kaza merkezinde de ne cadde ne de yol ve kaldırım vardı. Sokaklar dar ve kullanışsızdı⁸⁴. Belediyenin yol, kaldırım ve köprü yapımında kullanabileceği yeterli bütçesi ve insan gücü yoktu. Örneğin belediye meclisi 1914 yılında, Dim nehri üzerine yapılacak köprünün masraflarını azaltmak için kerestenin civar ormanlardan parasız olarak kestirilip tedarik edilmesine karar verilmişti. Köprü yapımında ise belediye, savaş nedeniyle Burdur'dan sevk edilmiş Hristiyan ahalî arasından Alanya'da alıkonulmuş bir grubun emeğini kullanacaktı⁸⁵.

Alanya belediyesi, altyapı hizmetlerine ayırdığı kısıtlı imkânları daha çok şehrin iktisadi faaliyetlerinin yoğunlaştığı iskele, rıhtım ve çarşı için kullanıyordu. Sıradan halkın bu hizmetlerden ne ölçüde yararlandığını bilememekle beraber, hizmetlerin daha çok tüccar ve esnaf tabakasının ihtiyaçlarına yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Bu altyapı hizmetlerinden biri de aydınlatmaydı. Çarşı ve iskelelerin aydınlatılması belediyenin görevlerindendi. 1910'larda şehirde henüz elektrik yoktu. Gece çöktüğünde gazcılar limandaki ve çarşılardaki yol köşelerinde bulunan fenerleri yakarlardı⁸⁶.

Belediyenin sorumluluğunda olan bir diğer kentsel hizmet ise itfaiye teşkilatıydı. Ancak bütçe ve personel yetersizliği belediyenin itfaiye personeline ve ekipmanına ödenek ayırmasını da zorlaştırıyordu. Belediye meclisi 1914 yılındaki bir karar kaydında maaşlarının azlığından yakınan itfaiyecinin ve ekibinin hizmeti aksatmalarından dolayı itfaiye ekibini ucuz yoldan oluşturmanın yollarını arıyordu.

80 Beyoğlu, *XX.yy Başında Alanya'da...*, s.521.

81 BÖA, DH,UMVM, nr.163/23, 10/B/1338.

82 Voyacıoğlu, *a.g.e.*, s.s.80-81, 133.

83 BÖA, DH, DH.MKT, nr.1162/60, 07/ Ra/1325.

84 Voyacıoğlu, *a.g.e.*, s.37.

85 *1915 bel. def.*, sıra no.131.

86 Voyacıoğlu, *a.g.e.*, s.35.

Çözümlerden biri klasik şehir yönetiminde olduğu gibi sorumluluğu esnafa yüklemektir. Meclis bu işi hamal esnafına yüklemeyi düşünse de, dağınık mahallerde yaşayan hamalların özellikle çarşı ve mahallelerde gece çıkacak yangınlara etkin müdahale edemeyeceğine karar vermişti. Bir diğer çözüm ise çarşı yakınında oturan ahali arasından itfaiyeci seçmek ve bütçedeki ihtiyat akçasından masrafları karşılamaktır⁸⁷. Belediye bütçe darlıklarından kaynaklı hizmet aksamalarını, klasik şehir yönetiminin başvurduğu çözümlerle gidermeye karar vermişti.

Kamu Sağlığı ve Sosyal Yardım Açısından Alanya Belediyesi

Alanya'da belediyenin diğer bir önemli faaliyet alanı ise kamu sağlığını korumaya yönelik tedbirler almak ve denetimler yapmaktır. Kuşkusuz gıda denetimi bu faaliyetlerin en önde geleniydi. Özellikle et ve ekmek gibi iki temel tüketim maddesinin sağlığa uygunluğunun denetimi Alanya belediyesi meclis kararlarında önemli bir yer işgal ediyordu. Örneğin, bozuk mayadan yapılmış ekmekler doktor raporuyla tespit edildikten sonra ekmeklere el konuluyor ve fırıncılar para cezasına çarptırılıyorlardı. Benzer şekilde eksik ölçüyle yapılmış ekmekler de toplatılıp mahpuslara dağıtılıyordu⁸⁸. Belediye aynı zamanda et kesimini ihaleye vererek et kesimini nizam altına almak ve sağlığa uygunluğunu denetlemeye karar vermişti⁸⁹.

Belediyenin halk sağlığı alanında verdiği bir diğer hizmet ise ahaliye ücretsiz tedavi ve ilaç sağlamaktır. Ancak, doktor yokluğu, sağlık personeli azlığı, ilaç darlığı, halkın yetersiz hijyen alışkanlıkları hastalıkları gündelik yaşamın olağan bir parçası kılıyordu. Örneğin 1910'larda verem, hüküm süren hastalıkların başında geliyordu⁹⁰. Çiçek, Zatürree, zatülcenp, tifo ve tenya hastalıkları da halk sağlığını tehdit eden diğer hastalıklardı; ancak Anadolu'nun çoğu yerinde olduğu gibi, en yaygın hastalık sıtmaydı. Alanya halkı devletin sunduğu çiçek aşısı ve sulfatayla en can alıcı iki hastalıktan korunmaya çalışıyordu⁹¹.

Bunun dışında belediye tabibi halka Pazartesi ve Cuma günleri ücretsiz hizmet vermekle yükümlüydü; ancak doktor yokluğu ve bütçe yetersizliği bu yükümlülüğün çoğunlukla kâğıt üstünde kalmasına yol açıyordu. Belediye tabibinin maaşını belediyeler kendi kaynaklarıyla ödemek zorunda oldukları için çoğunlukla bu maaşı ödemekte yetersiz kalıyordu. Örneğin Alanya'da kaza dışına gönderilen odunun kantarından alınan vergi tabibin maaşına ayrılmasına karşın odun ticareti sınırlı olduğu zamanlarda gelir yetersiz kalıyordu⁹². Kaza tabibi için istenen maaş tahsisatı Sıhhiye Nezareti tarafından ret edilince belediye tabibin işine son vermişti. 1914'te kazanın eczacısı vekâleten belediye tabipliğini sürdürüyordu⁹³. Belediye meclisinin bütçesini zorlayarak vereceği maaşa rağmen, tabip talebi karşılıksız kalmıştı⁹⁴.

87 1915 bel. def., sıra no.51.

88 1915 bel. def., sıra no.52, 86.

89 1915 bel. def., sıra no.19.

90 Gönüllü, a.g.e., s.57.

91 A.g.e., s.s.57-58.

92 A.g.e., s.s.58-59.

93 1915 bel. def., sıra no.15.

94 1915 bel. def., sıra no.54.

Kamu sağlığına yönelik olarak Alanya belediyesinin mücadele ettiği en büyük sorunlardan biri de çarşı ve mezarlık gibi alanlarda açıkta kalan insan ve hayvan pisliği idi. Belediye, kabristanda ve çarşıda insanların ve başıboş hayvanların bıraktığı pisliği önlemek için para cezalarına başvuruyordu⁹⁵. Şehrin temizliğini sağlamak için en önemli engel ahalinin tuvalet alışkanlıkları ve temizliğin sağlanması için gerekli bütçenin kısıtlı oluşuydu. Sonuçta belediye meclisi temizlik sorununu çözmek için bir bekçi tayin etmeye ve bekçinin maaşının yarısını ise, temizlik kurallarına uymayanlardan alınacak para cezası ile karşıladı⁹⁶; ayrıca çarşının temizliğini yapmak için işe alınacak süpürgecilerin parasını da esnaf ödemekle yükümlü tutulmuştu⁹⁷.

Çarşı dışında kamu sağlığını en çok ilgilendiren mesele içme suyu meselesiydi. Çoğu şehirde olduğu gibi Alanya'da da şehir halkı içme suyunu derelerden ve kuyulardan gideriyordu. Her evin çatılardaki oluklardan akan suyu biriktirdikleri sarnıçları vardı⁹⁸. Çarşı esnafı ise su ihtiyacını çeşmelerden karşılıyordu. Belediye şehre su taşıyan kanalları ve çeşmeleri temiz tutmak ve suyun şahsi ihtiyaçlar için kullanılmasını engellemek için cezai tedbirlere başvuruyordu. Örneğin belediye meclisi çeşmede mallarını yıkayan bir esnaf suyu kirlettiği için, iki şehir sakini de çarşı çeşmesine akan suyu bahçesine akıtarak sebze suladığı için cezalandırılmıştı⁹⁹.

Belediyenin şehir nüfusunun sağlığını ve refahını gözettiği bir diğer alan da sosyal yardım alanıydı. 1877 yılı Vilayet Belediye Kanunu belde dâhilindeki yoksulların korunması görevini belediyelere vermişti. Buna göre kör ve dilsiz, yetim ve mahrum çocukların terbiyesi, fakara ve muhtacın hastanelerinin tertibi, çalışamaz durumda olan ihtiyaç sahiplerinin işeleri için hastane, gurebahane ve sanayi mektepleri teşkili ve bu nedenle dilenmek zorunda olanların kurtarılması görevleri belediyenin görevleri arasında sayılıyordu¹⁰⁰. Merkezi yönetim belde yoksullarının bakımını belediyelere yükleyerek yoksulların korunmasının maliye hazinesine getireceği yükün bir kısmını taşraya havale etmiş oluyordu. Yoksulların bakım ve işe sorunlarının yerel düzeyde halledilmesi, büyük kentlere yoksulluk kaynaklı göç eğilimini hafifletme amacını da taşıyordu. Belediyelerin bu doğrultudaki yardımları belediye meclislerinde yer alan taşra elitinin ve merkezden atanan yöneticilerin ahalî nezdinde politik itibarlarını güçlendirme potansiyeli taşıdığı açıktır¹⁰¹.

Ancak kıt kaynaklara sahip belediyeler bütçelerinin bir kısmını sosyal yardıma ayıracak güçte değillerdi. 1914-15 yılları arasında Alanya belediyesi meclis karar defterlerinde savaş koşullarının yarattığı darlık, kıtlık ve yoksulluğa rağmen yoksullara yardım konusunda belediye meclis kararları arasında ya bütçe kaynaklarının yetersizliğinden, ya da yoksulluğun olağan ve genel bir hal olmasından dolayı sosyal yardıma ilişkin yalnızca bir karara rastlanmaktadır. Bir Mekteb-i Sultani talebesinin yardım talebi maarif müfettişliğinden kaymakamlığa yollanarak öğrencinin durumunun soruşturulması istenmiş, belediye ise yaptığı soruşturma sonucunda öğrencinin muhtaç ve çaresiz olduğuna kanaat getirmişti¹⁰².

95 1915 bel. def., sıra no.8, 11.

96 1915 bel. def., sıra no.8.

97 1915 bel. def., sıra no.6.

98 Voyacıoğlu, a.g.e., s.37.

99 1915 bel. def., sıra no.50,71,123.

100 Özbek, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s.60.

101 A.g.e., s.63.

102 1915 bel. def., sıra no.127.

Sonuç

Bu çalışmada Alanya belediyesinin teşekkülü, faaliyet alanları, tüccar ve sıradan ahaliyle kurduğu ilişkiler ve mali kaynaklarına odaklanarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde taşrada beledi idarelerin işleyişine dair bir resim çizmeye çalıştık. Genel bir değerlendirme yapacak olursak, taşra belediyeleri, devlet iktidarını taşranın en ücra köşelerine taşımak ve taşradaki toplumsal, siyasal ve iktisadi yaşamı merkezi iktidarın denetimine almak çabalarıyla açıklanabilir. 19. yüzyılın ikinci yarısında şekillenmeye başlayan belediyeler, siyasal seçkinlerinin taşrayı denetim altında tutmaya yönelik merkezîyetçi politikalarının bir parçası olarak gelişmiştir. Merkezi devlet belediyeler aracılığıyla mahalli nüfuz gruplarını yerel idareye dâhil ederek bu grupların bir yandan sadakatini kazanırken, diğer yandan da bu grupların taşradaki sosyal ve siyasal nüfuzundan faydalanmıştır. Taşradaki nüfuz grupları da belediye idaresine çeşitli biçimlerde katılarak yerel siyaseti kendi ihtiyaçlarına göre etkileme ve taşradaki sosyal ve siyasal iktidarlarını sürdürme imkânına kavuşmuştur. Bu anlamda merkez bürokrasi ile taşra seçkinlerini ahali üzerinde siyasal ve sosyal iktidara sahip bir iktidar bloğu olarak görmek mümkündür.

Alanya belediyesinin teşekkülü ve yönetiminde eşrafın rol oynamasından yola çıkarak Osmanlı taşrasında belediye idarelerinin varlığının esasında taşra idaresini merkezin denetimi altına almak ve nüfuz gruplarına belediye idarelerinde rol vererek sadakatlerini kazanmak ve yerel tecrübelerinden yararlanmak çabasına bir örnek teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

Osmanlı devleti, toplumsal yaşamın her alanına nüfuz etme arayışları dahilinde belediye teşkilatına da bir dizi kamu hizmeti yüklemiş, böylece kamu hizmetleri alanı Osmanlı devletine idare ettiği nüfusu uzun ömürlü, sağlıklı ve verimli kılmak ve merkezi devlete siyasal meşruiyet sağlama imkânı tanımıştır. Modern bir devletin temel nitelikleri arasında görülen kamu sağlığı, sosyal yardım, eğitim, kent- sel ulaşım ve altyapı hizmetleri, iktisadi yaşamın düzenlenmesi ve denetimi, imar ve bayındırlık hizmetleri aynı zamanda bürokrasi, yerel nüfuz grupları ve kamu hizmetleri alanını düzenleyen teknik kadrolara halk nazarında önemli bir itibar ve iktidar kazandırma işlevi görmüştür. Alanya'da da belediye idaresi sunduğu bir dizi kamu hizmetiyle kaza ahalisinin günlük hayatını devlet müdahalesine açmış oldu. Belediyenin altyapı hizmetlerinden kamu sağlığına, gıda denetiminden narh tespitine uzanan bir dizi faaliyetiyle kaza ahalisinin yaşam standartlarını etkileyen iktisadi, sosyal ve fiziki koşulları düzenlemeye ve denetlemeye dönük bir çaba içinde olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle çarşı ve iskele gibi iktisadi hayatın en canlı olduğu kaza merkezleri belediyenin de en önemli faaliyet alanıydı. Savaş yıllarında ise bu alanın iase sorunlarının çözümü için sıkı denetimi daha da önem kazandığı gözlenmiştir.

Buna karşın, Alanya belediyesinin geniş sorumluluk alanına rağmen etkin olduğunu söyleyemeyiz. Belediyenin etkinliğini sınırlayan en önemli faktör kuşkusuz bütçe yetersizliğiydi. Merkezin tahsis ettiği çeşitli yerel vergiler, ticari kesimlerden toplanan vergi ve resimler, belediye kurallarının ihlalinde verilen cezalar

belediyenin en önemli gelir kaynaklarını oluşturuyordu. Bu kaynaklar belediyenin çeşitli yükümlülüklerini yerine getirecek miktarda olmadığı gibi, belediyenin kol-
luk gücünün yetersiz olması ve ticari kesimlerin en çok hizmet alanlar olmasına
karşın borçlarını ödemede gösterdikleri isteksizlik bu kıt kaynakları da tehlikeye
düşürüyordu. Kıt mali kaynaklar belediyenin kadro tahsisini de engelliyordu. Özel-
likle sağlık alanında yaşanan sıkıntıların en önemli nedeni hekim maaşının ödene-
memesiydi. Belediyenin mali sorunlara karşı bulduğu çözüm ise geleneksel şehir
yönetiminde olduğu gibi, çeşitli maliyetleri doğrudan ticari kesimlere yüklemek ya da
itfaiye teşkilatında olduğu gibi esnaf ve mahalle halkından yardım almak oluyordu.

Sonuç olarak, Alanya belediyesi örneğinden hareketle, Osmanlı taşrasında
belediyelerin işleyişine dair daha kapsamlı çalışmalar, belediye teşkilatın Osmanlı
taşrasında merkezi devlet, taşra eşrafı, sıradan halk ve yerel bürokrasi için ne anlama
geldiği, ne tip mücadelelerin konusu olduğu konusunda bilgilerimizi artırabileceği
gibi, küçük şehir ve kasabalarda siyasetin yerel düzeyde işleyişi hakkında da önemli
bir fikir verecektir. Hem Osmanlı toplumunun hem de Cumhuriyetin kuruluşundan
sonra Türkiye toplumunun uzunca bir süre küçük şehir ve kasabalarda yaşayan
kırsal bir toplum olduğu göz önüne alınacak olursa, büyük şehirlerden çok küçük
yerleşim birimlerinde beledi idarelere odaklanmak, daha büyük bir nüfus kitle-
sinin gündelik yaşamında siyasetin ve belediye hizmetlerinin ne anlama geldiği
hakkındaki bilgilerimizi zenginleştirecektir.

KAYNAKÇA

I- Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

Dahiliye Mektubi Kalemi, Nr. 2596/124, 1162/60, 1952/114, 2337/21, 2675/98.

Dahiliye Üçüncü Şube, Nr.6/57.

Dahiliye, Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü, Nr. 163/23.

Yıldız Askeri Maruzat, Nr.218/55.

Yıldız Komisyonlar Maruzatı, Nr.10/47, 10/46.

Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı, Nr.508/5.

Alanya Belediyesi, 1915 Alanya Belediyesi Encümen Kararları Defteri, DAKTAV, Alanya, 2003.

II- Salnameler

Konya Vilayet Salnamesi, Konya, 1286.

Konya Vilayet Salnamesi, Konya, 1291.

Konya Vilayet Salnamesi, Konya, 1292.

Konya Vilayet Salnamesi, Konya, 1294.

Konya Vilayet Salnamesi, Konya, 1322.

Konya Vilayet Salnamesi, İstanbul, 1332.

III- Kitap ve Makaleler

AZAKOĞLU, İzzet, *Alanya*, Reklam-Ekonomi Matbaası, İstanbul, 1939.

BEYOĞLU, Süleyman "XX. Yüzyıl Başlarında Alanya' da Bazı Olaylar", *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri III*, ALSAV, Alanya, 2004.

BEYOĞLU, Süleyman, "Savaş Yıllarında Alanya (1914-1918)", *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri III*, ALSAV, Alanya, 2004.

BİLİM, Cahit, "Arşiv Belgelerinde ve Salnamelerde Alanya", *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri III*, ALSAV, Alanya, 2004.

- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.
- ÇALIŞKAN, Necmettin, *Kuruluşundan Günümüze Kayseri Belediyesi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi, Kayseri, 1995.
- FOUCAULT, Michel, *Security, Territory, Population*, (eds.: Michel Senellart), Basingstoke, New York, Palgrave Macmillian, 2007.
- GÖNÜLLÜ, Ali Rıza, *Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Alanya (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008.
- KONYALI, İbrahim Hakkı, *Alanya*, Ayaydın Basımevi, İstanbul, 1946.
- KORUM, Oğuz, *Olaylar, İnsanlar, 75 Yılda Alanya*, Alanya Gazeteciler Cemiyeti, Alanya, 1994.
- KÖKSAL, Yonca "Imperial Center and Local Groups: Tanzimat Reforms in the Provinces of Edirne and Ankara", *New Perspectives on Turkey*, 27, Fall, 2002.
- KÜÇÜKUGURLU, Murat, *Erzurum Belediyesi Tarihi*, Erzurum Kitaplığı, Erzurum, 2008.
- OKTAY, Tarkan, "Osmanlı Döneminde Modern Belediye Kurumunun Doğuşu ve Gelişimi", (ed.: Erol Özvar ve Arif Bilgin), *Selçuklu'dan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul, 2008.
- ORTAYLI, İlber, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayınları, İstanbul, 1985.
- _____ *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri(1840-1880)*, TTK Basımevi, Ankara, 2000.
- ÖZBEK, Nadir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- _____ *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, Emeklilik Gözetim Merkezi, Tarih Vakfı, İstanbul, 2006.
- SERÇE, Erkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*, İzmir, Dokuz Eylül Yayınları, 1998.
- TEKELİ, İlhan - ORTAYLI, İlber, *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi*, Türk İdareciler Derneği, Ankara, 1978.
- TÜMERKAN, Sıddık, *Türkiye'de Belediyeler (Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durumu)*, R. Zelliç Basımevi, İstanbul, 1946.
- VOYACIOĞLU, Vasos, *Alanya, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı*, Alanya, 2002.
- YETKİN, Haşim, *Alanya, Düünden Bugüne Alanya'da Yaşam*, Çali Grafik Matbacılık A.Ş., İstanbul, Tarihsiz.
- YÜKSEL, Ayhan, "Alaiye Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu", *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri III*, ALSAV, Alanya, 2004.
- Yurt Ansiklopedisi*, Türkiye, İl İl: Düünü Bugünü, Yarını, C.2, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1981.

CUMHURİYET ÖNCESİ TÜRKİYE'DE HAPİSHANE SORUNU

Saadet TEKİN* Sevilay ÖZKES**

Özet

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı hapishanelerinde insan sağlığına uygun olmayan koşulların düzeltilmesi için önemli adımlar atılmıştır. Bedene yönelik cezadan, zindandan hapishaneye geçiş bu dönemde gündeme gelmiş olup, dönemin siyasal olayları, toplum reformlarına bakışı gibi sorunlar hapishaneler konusundaki iyileştirme çabalarının istenilen düzeyde gerçekleşmesini engellemiştir. Hapishaneler konusunda en önemli sorunlardan biri de dönemin belgelerinden anladığımıza göre mevcut binalardır. Bu binaların onarılması veya yeni modern binaların yapılması gereklidir. Binaların onarımı için gerekli tahsisat miktarı hayli yüksektir. Yayınlanan nizamnamelerde her vilayet, kaza ve livada mahalli hapishanelerin açılması, bunlara ek olarak da belirlenecek yerlerde umumi hapishanelerin açılarak, mahkumların cezalarına göre ayrılması kararlaştırılmış, fakat tam olarak hayata geçirilememiştir.

Yine bu bağlamda örnek hapishane planları çizdirilmiş ve bu planlar doğrultusunda yeni hapishanelerin yapılması kararlaştırılmıştır.

Osmanlı hapishanelerinde bu tarihlerde yaklaşık olarak 28000 mahkum ve mevku-fun bulunduğu tespit edilmiştir. Yetersiz binalarda kalabalık bir halde yaşama zorunluluğu, izdiham, sağlık koşullarındaki yetersizlik, güvenlik gibi sorunları da beraberinde getirmiştir. Devlet bu sorunları çözmeye çalışsa da son dönemdeki siyasal, sosyal ve ekonomik sıkıntılar buna engel olmuştur. Çalışmamızda da görüleceği gibi bu sorun Türkiye Cumhuriyetine kalmıştır. Genç Cumhuriyet Osmanlıdan devraldığı bu sorunu hukuk devrimi bağlamında çözmeye çalışmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Hapishane, Teokifhane, Mahkûm.

PRISON PROBLEM FROM OTTOMAN TO REPUBLIC

Abstract

There were very important steps to improve unsuitable conditions for people health during 19th century in Ottoman prisons. In this period to come in to question from to body punishment to dungeon and transition the prison, however the problems of the political events of this period and the community viewpoints of reforms embarrass to efforts of desired level improve unsuitable conditions. One of the most important problems about the prisons we understand in the documents that the present buildings. To repair these buildings

* Yrd. Doç. Dr.; Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi, (saadet.tekin@ege.edu.tr), (Kaynak taraması, arşiv belgeleri ve belgelerin okunması, tabloların oluşturulması ve metnin düzenlenmesi).

** Öğretim Görevlisi; Celal Bayar üniversitesi Eğitim Fakültesi, (sevilay.ozkes@bayar.edu.tr), (Metnin düzenlenmesi).

or construct modern buildings was necessary. It was too much appropriation for repairing these buildings. In the published statute book, they assignment to open each province, township and region local prisons in addition to open public prisons in certain area and separate to each convict for their penalty but it couldn't able to perform exactly.

Again in this context sample prisons plans drawn and assignment that to build new prisons to this dimensions.

It was determined that in this date approximately 28.000 convict and imprisoned lived in these prisons. Obligations of the live crowded and poorly constructions bring about to problems like crowd, inadequate health conditions and safety. The last period of politic, social and economic distress put a stay on to tried to solve these problems for the government. You can see that in our study, this problem remain to the Turkey Republic. Young republic tried to solve this problem with legal revolutionary when they take over it to Ottoman.

Key words: Ottoman, Prison, Detention House, Convict.

Giriş

Okul, hapishane, hastane gibi kurumlar devletin varlığının ve gücünün ifadesidir. Bu kurumlardaki sorunlar karşısında gösterilen çözüm denemeleri, ilgili devletin sosyal, siyasal ve ekonomik durumunu ortaya koyan veriler olarak karşımıza çıkar.

Bu bağlamda konumuz olan Osmanlı hapishanelerindeki koşulların düzeltilmesi yolunda 19. Yüzyıldan itibaren önemli adımların atıldığını biliyoruz. Temelde bedene yönelik cezadan ve zindandan hapishaneye geçiş, bu dönemde gündeme geldi. Ancak bu süreç dönemin siyasi olayları da göz önüne alındığında oldukça sancılı olmuştur. 19. Yüzyılın çalkantılarına, toplumun reformlara bakış açısını da eklersek, hapishaneler konusundaki sonuçların istenilen düzeyde alınmadığını da görebiliriz.

Bu konuda karşılaşılan en büyük zorluklarından biri de var olan binaları iyileştirmek ve gerekli olduğunda da modern binaları inşa etmektir.

Bina yapmak başlı başına bir sorun olarak görünürken başka bir sorun da ortaya çıkıyordu. Bu da sayıları oldukça az olan, yeterli bir sayıya ulaşamayan modern hapishane binalarında sistemi işletebilmektir. Örneğin 1870 yılında Sultanahmet'te ilk model hapishane açılmış son derece temiz ve düzenli muntazam koşulları ve atölyeleri olduğu ifade edilen hapishanenin kısa bir süre içinde bozulmuş olduğu, mahkumların kendi düzenlerini kurdukları, atölyelerde çalışanların olmadığı görülmüştür. Devletin merkezindeki hapishane binasında bile bu sorunların görülmesi konunun boyutlarını ve olumsuzluklarını net bir şekilde ortaya koymuştur.

1.Osmanlı Hapishanelerindeki Başlıca Sorunlar ve Modernleşme Çabaları

1880’lerden sonra siyasi suçların artması mahkûm sayısına da yansımıştır. Ayrıca Anadolu’ da Ermenilerin, Trakya’da Makedonyalıların faaliyetleri ve bu faaliyetler sonucunda verilen hapis cezaları bunda çok etkili olmuştur. Artan sayı yaşanan sorunların boyutlarını da büyütmüştür¹.

Hapishanelerdeki iyileştirmeleri istenilen düzeye getiremeyen devlet sık sık aflar çıkartarak adeta zaman kazanma yoluna gitmiştir.

Gayrimüslimler yolu ile Osmanlı içişlerine karışmayı gelenek haline getiren Avrupa devletleri ise bu konudaki gelişmeleri elçilikleri aracılığı ile yakından takip etmişlerdir. Ancak bunu yaparken atılan adımları ikinci plana itip, hapishanelerdeki yanlış uygulamaların ve sorunların üzerinde durdukları kuşku götürmez bir gerçektir. Bu olumsuz tutumlarını 20. Yüzyılın başlarında da sürdürmeye devam etmişlerdir. Örneğin; Avrupalılar, 1919’un Osmanlı için karanlık ortamında dahi mahkûmların yaşam koşulları ile olan ilgilerini sürdürmüşlerdir. Hatta Osmanlı Devleti İngiliz temsilcilerinden çekinerek gerekli yazışmaları yapmış ve mahkûmların işesinin temin ve ıslahına dair telgrafı, Aydın vilayetine göndermek zorunda kalmıştır².

Gerek Avrupa devletlerinin ısrarlı politikaları gerekse iç politikaların getirdiği zorluklar kanayan bir yara haline gelen hapishaneler konusunda devletin daha fazla çaba sarf etmesine neden olmuştur.

Bu bağlamda hapishanelerin yapılandırılması için harekete geçilmiştir. Hazırlanan nizamname ile hapishanelerin fiziki ve idari yapısındaki değişiklikler belirlendi³.

Yeni düzenlemelerle hapishane personelinin görevleri, mahkûmların yiyecek içecek ve diğer tedavi giderlerinin karşılanması ile mahkûmların çalıştırılması konusunda değişiklikler yapılacağı belirtildi.

Ayrıca hapishane ve tevkifhanelerin yaygınlaştırılması her vilayet, kaza ve livada mahalli hapishanelerin açılması bunlara ek olarak da belirlenecek yerlerde umumi hapishanelerin yapılması ile mahkûmların cezalarına göre ayrılarak belirli yerlerde tutulmaları kararlaştırılmıştı.

Nizamname uyarınca eyalet ve şehir merkezleri ile birçok kazada yeni binalar yapılmıştır. Tanzimat döneminden başlayıp sonraki yıllarda da devam eden hapishane inşaatları da istenilen sonucu vermemiş hatta mahkûmların cezalarına göre ayrılması pek mümkün olmamıştır.

Yine 1898’de ilk defa hücre tipi kaloriferli ve tam donanımlı bir hapishane projesi II. Abdülhamit döneminde hazırlanmış ve yer olarak da Yedikule belirlenmiştir. Ancak proje o dönemde gerçekleşmemiş hatta 1902’de yeniden gündeme getirilmiştir. Dört yüz hücreyi kapsayan bu pahalı proje devletin içinde

1 Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devleti’nde Hapishane Islahatı (1839-1908)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002.

2 BOA. DH ŞFR, No: 97, Belge No:163.

3 Yıldız, a.g.t., s.s.193-200; (der.: LEVY Noemi, TOUMARKINE Alexandre), *Osmanlı’da Asayiş Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s.186.

bulunduğu ekonomik imkansızlıklar nedeniyle hayata geçirilememiştir. Böylece bu adım 2000'li yılların başında F tipi cezaevlerinin beklide ilk örneği olarak Türk tarihi içindeki yerini aldı.

II. Meşrutiyet ve devam eden süreçte hapisane reformu gündemde kalmış fakat ardi ardına yaşanan sorunlar ekonomik yetersizliklerle bir türlü tamamlanamamıştır. Ancak bu konudaki çalışmalar sürdürülmüştür. Yetersiz de olsa bu çabaların bir örneği olarak Aydın merkez ve mülhakatında yapılacak hapisane inşaatlarında Söke hapisanesinde uygulanan planın dikkate alınması⁴; gene 1327 tarihli umum vilayet ve elviyeyi müstakile hapisanelerinin ihtiyaç ve mevcutlarını gösterir cetvellerin düzenlenmesi ve gerekli tahsisatın maliye nezaretinden istenmesine dair yazışmalar⁵ 1334 tarihli hapisanelere ait keşif ve sarfiyat cetvellerinde tamir çeşidi ve tutarlarının belirtilmesine ilişkin yazışmalarda⁶ ve 1337 tarihli tabloda bunları izlemek olasıdır (Tablo 1).

Vilayeti	Hapishanenin Adı	Masarıfat	İcmal
Kütahya	(?) Kazası Hapishanesi	3,890	7,982
	Biga Kazası Hapishanesi	362	
	Muta Kazası Hapishanesi	3,730	
Karahisar-ı Sahip	Garbiniye Kazası Hapisha.	8,000	33,820
	Garbiniye Kazası Hapisha.	25,850	
Bolu	Borca Hapishanesi	3,600	43,805
	Borca Hapishanesi	670	
	Merkez Hapishanesi	39,935	
Ankara	Yozgad Hapishanesi	7,880	50,046
	Hocana Hapishane	450	
	Yozgad Hapishanesi	30,090	
	Ayas Hapishanesi	6,650	
	Mecidözü Hapishanesi	800	
	Çorum Hapishanesi	4,176	
Sivas	Merkez Vilayeti Hapishanesi	5,000	126,103
	Ladik Kazası Hapishanesi	3,300	
	Tokad Kazası Hapishanesi	2,300	
	Tokad Kazası Hapishanesi	3,550	
	Merkez Bolayır Hapishanesi	3,865	
	Tokad Kazası Hapishanesi	5,307	
	Amasya Hapishanesi	86,000	
	Amasya Hapishanesi	9180	
	Karahisar Hapishanesi	4,040	
	Amasya Hapishanesi	3,560	
Kayseri	Merkez Hapishanesi	15,890	22,867
	Merkez Hapishanesi	6,977	

4 BOA, DH MB HPS, Dosya No:1, Gömlek No: 15.

5 BOA, DH MB HPS, Dosya No:64, Gömlek No: 26.

6 BOA, DH MB HPS, Dosya No:157, Gömlek No: 17.

Teke Sancağı	Antalya Hapishanesi	29,394	
	Alaiye Hapishanesi	800	
	Alaiye Hapishanesi	11,250	31,319
Mamuratül Aziz	Merkez Vilayeti Hapishanesi	108,154	
	Çemişgezek Hapishanesi	6,000	
	Harput Hapishanesi	6,500	116,654
Edirne Vilayeti	Merkez Vilayeti Hapishanesi	2,090	
	Kırkkilise Hapishanesi	3,215	
	Çorlu Hapishanesi	400	
	Babaeski Hapishanesi	2,250	
	Tekfurdağı Hapishanesi	3,690	
	Kırkkilise Hapishanesi	10,000	12,645
Kastamonu	Tosya Kazası Hapishanesi	2,867	
	Merkez Vilayeti Hapishanesi	163,605	
	(?) Kazası Hapishanesi	3,106	
	Safranbolu Hapishanesi	2,080	192,758
Aydın	İzmir Kazası Hapishanesi	4,042	
	Akhisar Kazası Hapishanesi	28,770	
	Ödemiş Kazası Hapishanesi	4,680	
	Soma Kazası Hapishanesi	1,500	
	Akhisar Kazası Hapishanesi	7,000	
	Denizli Hapishanesi	2,435	
	Denizli Hapishanesi	3,275	
	Manisa Hapishanesi	49,500	
	Alaşehir Kazası Hapishanesi	3,870	
	Tire Kazası Hapishanesi	14,370	
	Manisa Hapishanesi	23,870	
	Saruhan Kazası Hapishanesi	10,142	
Saruhan Kazası Hapishanesi	4,000	157,454	
Trabzon	Gümüşhane :Kazası Hapisha.	5,000	5,000
Karesi	Merkez Kazası Hapishanesi	12,372	
	Sındırgı Kazası Hapishanesi	20,000	
	Gönen KAZası Hapishanesi	2,400	34,775
Diyarbakır	Derik Kazası Hapishanesi	2,220	
	Diyarbakır Hapishanesi	2,391	
İstanbul	Üsküdar Hapishanesi	1,658	
	Üsküdar Hapishanesi	2,823	4,481
Konya	Karaman Kazası Hapishanesi	12,460	
	İlgın Kazası Hapishanesi	2,030	14,490
	Tarsus Kazası Hapishanesi	12,000	12,000
Yekûn			769,807

Kaynak: BOA DH MB HPS Dosya no: 55 Gömlek No: 44.

Tablo 1. 1337 tarihli hapishanelerin tamiri için istenilen tahsisat miktarları

Birinci Dünya Savaşı'na doğru giden süreçte siyasette Türk Alman yakınlaşmasının sonucunu hapishaneler konusunda da görebiliriz.

Bu konuya el atan Alman uzmanlardan biri de Dr. Poliç Bey (Dr. Paul Pollitz) dir. Osmanlı Hapishaneler Tevkifhaneler Müfettişi Umumisi Dr. Poliç Bey'in kapsamlı raporu hapishaneler konusundaki çalışmaları yeniden canlandırırsa da bu canlılık uzun sürmemiştir. Osmanlı hapishanelerinde bu tarihlerde yaklaşık olarak 28.000 mahkumun ve mevkufun bulunduğu, bunlardan bir çoğunun cinayet mahkumu ve 7700 kusurunun mevkuf, 6000 kadarının cünha ve kabahat erbabı olduğu raporda belirtilmiştir⁷.

Bu rapor ve 1338 tarihli mahkum ve mevkuf sayılarını gösterir tablo hapishaneler konusundaki maddi koşulların yetersizliğinin yanında Anadolu'nun sosyal, ekonomik yapısındaki bozulmayı da ortaya koyması bakımından önemlidir (Tablo 2).

Esami-i Vilayet	Aded-i Mahkumiye	Aded-i Mevkufiye	Yekûn Umumi
İstanbul Vilayeti	550	350	900
Edirne Vilayeti	600	420	1,020
Adana Vilayeti	750	755	1,505
Ankara Vilayeti	930	820	1,705
Aydın Vilayeti	1,850	1,430	3,280
Erzurum Vilayeti	350	280	630
Bitlis Vilayeti	450	480	930
Hüdavendigâr Vilayeti	1,050	630	1,680
Diyarbakır Vilayeti	750	725	1,475
Sivas Vilayeti	880	1,055	1,935
Trabzon Vilayeti	300	400	700
Kastamonu Vilayeti	1,250	630	1880
Konya Vilayeti	950	650	1,600
Mamuratül-Aziz Vilayeti	550	300	850
Van Vilayeti	300	350	550
Erzincan Sancağı	50	150	200
Urfa Sancağı	200	150	350
İzmit Sancağı	255	155	310
İçel Sancağı	90	100	190
Eskişehir Sancağı	220	165	345
Bursa Sancağı	650	260	910
Teke Sancağı	220	230	450
Canik Sancağı	50	160	210
Çatalca Sancağı	60	55	115
Karesi Sancağı	650	220	870
Kala-i Sultani Sancağı	130	220	350
Kayseri Sancağı	230	140	370
Karahisar-ı Sahip Sancağı	210	150	360
Kütahya Sancağı	300	350	650
Menteşe Sancağı	350	120	470
Bergama Sancağı	210	220	430
Niğde Sancağı	240	350	590
Yekûn	15,625	12,230	27,855

Kaynak: BOA, DH, MB, HPS, Dosya No.69 Gömlek No.26

Tablo 2. Osmanlı Devletinde 1338 tarihinde bulunan mahkum ve mevkuf sayısı.

7 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 145, Gömlek No: 31.

Bu dönemde devlet doğal olarak mevcut hapishanelerin yetersiz kalması, hapishanelerin yenileme taleplerini karşılayacak meblağın olması nedeniyle, hapishanelerin tamiri ve genişletilerek kullanılmasına ağırlık verilmiştir⁸.

Sayılardaki artış işletme zorluklarını da beraberinde getirmiştir. Yetersiz binalarda kalabalık bir halde yaşamak zorunda kalan mahkûmların çıkarttığı huzursuzluklar ve bu konuda gereken tedbirlerin alınmasına ilişkin yazışmalara oldukça sık rastlanması tesadüf değildir. Trabzon vilayetinden, Canik ve İzmit mutasarrıflıklarından gelen şikayetler bu duruma adeta tanıklık eder. İzmit hapishanesinde koşulların oldukça kötü olduğu 70 kişilik hapishanede mahkûm sayısının 250 olduğu ve buna rağmen gerek merkezden gerekse kazalardan yapılan mahkûm sevkiyatının sürdüğü, mahkûmların yatacak yer bir tarafa, ayakta durmak için yerinin olmadığı, sağlık sorunlarının ortaya çıktığı ve etrafta kiralanacak uygun bir bina olmamasından dolayı, hapishanenin yeniden inşasına kadar, mahkûmların beş haneye nakli istenmiştir⁹.

Trabzon’da ise 200 kişilik kapasiteye rağmen mahkûm ve mevkuf sayısının 600’u geçmesi ile tifo ve veba gibi bulaşıcı hastalıkların başladığını bildiren vali, sorunun çözümünü acilen merkezden istemektedir¹⁰.

Aynı içerikli yazışmalardan anlaşıldığına göre izdihamın önlenmesi konusunda hafif suçluların mülhakat hapishanelerinde gönderilmeleri en acil çözüm yolu olarak görülmüştür¹¹.

Aydın ve mülhakatında da durum farklı değildir. Bazı kazalardaki hapishanelerin eski çürük hatta ahırdan bozma güvenli olmadığı da belirtilmiştir¹².

Özellikle Manisa hapishanesi konusunda sıkıntıların had safha da olduğunu görüyoruz. Hapishanenin tamirati için para ve keşif varaklarının gönderilmesi¹³, hapishanenin suyollarının tamir edilmesi¹⁴ yine hapishanenin çok kalabalık olmasından dolayı uygun bir yerin kiralanması ve buraya nakledilmesi gibi talepler de sıkça dile getirilmiştir¹⁵.

Yukarda belirttiğimiz Dr. Poliç Aydın vilayetindeki hapishanelerden Bandırma, Balıkesir, Soma, Bergama, Akhisar, Kırkağaç, Manisa, Menemen, İzmir, Aydın olmak üzere 10 adet nisa ve zikir hapishanelerinde inceleme yapılmış ve kapsamlı bir rapor hazırlamıştı. Bu raporda kanun dışı durumlar belirtilerek, koşullarda izdiham ve pislik üzerinde durmuştur¹⁶.

Alanya hapishanesinin de son derece rutubetli ve sağlık şartlarına uygun olmadığı, hapishanenin hükümet dairesinin alt katında bir adam boyunda bir yer olduğu, hiçbir taraftan güneş görmediği, ayrıca tevkifhane olmadığından mahkûm ve mevkufun bir arada bulunduğu, kadınlara ayrılan kısmın ise penceresiz ve zindan

8 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 153, Gömlek No: 36.

9 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 150, Gömlek No: 38.

10 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 150, Gömlek No: 38.

11 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 149, Gömlek No: 10.

12 Saadet Tekin, “20. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayeti ve Mülhakatındaki Hapishanelerin Genel Durumu”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006/2 Güz sayısı, C.4, S.2, Manisa, 2006, s.s.65-77.

13 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 44, Gömlek No: 5.

14 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 44, Gömlek No: 5.

15 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 1, Gömlek No: 28.

16 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 161, Vesika No: 46.

tarzında olduğu bildirilerek, sağlık koşullarına uygun bir hapisane yapılması talep edilmiştir. Hatta buradan gelen yoklama cetvellerinde bazı mahkûm ve mevku-fun bulaşıcı hastalık taşıdığı ve bu hastaların tedavisi için de gerekli alet ve ilacın bulunamadığı Dahiliye Nezaretine bildirilerek gereğinin yapılması istenmiştir¹⁷.

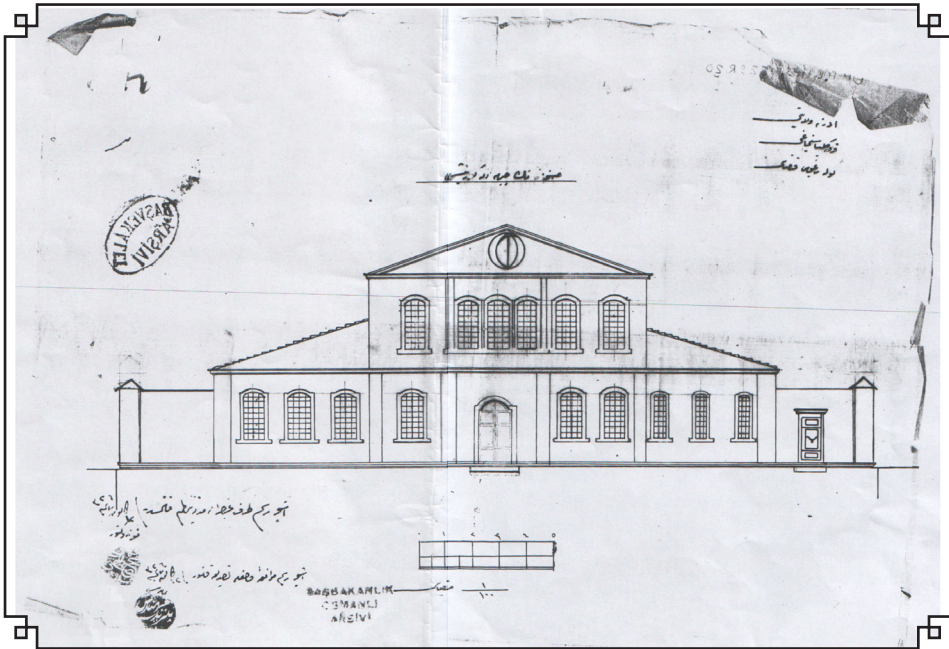
Bu tür şikayetler ülkenin geneli için söz konusudur. 25.000 nüfuslu Lüleburgaz kazasının hapisanesi de iki odadan oluşmakta olup, adliye nezaretince düzenli olarak her ay yapılan yoklamalarda mahpusların durumunun hiç de iyi olmadığı belirtilmiştir.

Ayrıca Tanin gazetesi yazarı Ahmet Şerif'in Anadolu gezilerinde hapis-hanelerin ne kadar sağlık koşullarından uzak olduğu anlaşılmaktadır¹⁸.

Tüm bu hususlar Osmanlı da mahkum olmanın oldukça zor koşullar içinde yaşamak anlamına geldiğini de ifade eder.

Hükümetin suçluyu yakalamasının yanında diğer bir görevi de elbette ha-pishane koşullarını iyileştirmesidir. Dolayısıyla birçok mahpusun hayatına mal olan bu hapisanelerin bir an evvel ıslahı ve ikmalinin yapılmasının gerekli olduğu da bizzat devletin kendi belgelerinde vurgulanan bir durumdur¹⁹.

Bu ihtiyaç ve talepler dikkate alınarak Lüleburgaz hapisanesi için harekete geçilmiş, keşif defterleri hazırlanarak yeni bir binanın yapılması kararlaştırılmıştı (Şekil 1).

Şekil 1. 1329 Tarihli Lüleburgaz kazasında yapılacak olan hapishanenin örnek planı.

(Kaynak: BOA, DH MB HPS, Dosya No: 1, Gömlek No: 28)

17 Emine Gürsoy- Naskali Hilal - Oytun Altun, *Zindanlar ve Mahkumlar*, Babil Yayınları, İstanbul, 2006, s.58.

18 Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, İstanbul, 1910.

19 BOA, DH MB HPS, 1, Tarih 1327 R 20.

Bir başka konuda mahkûmların atıl durumunda olmasıdır. Bu durum sık sık gündeme getirilmiş ve hapishanenin üretim yeri haline getirilmesi hedeflenmiştir. Devletin bu konuyu dile getirirken hem hapishanelerin devlet üzerindeki maddi yükünü hafifletmek, hem mahkûmlar arasındaki çıkabilecek huzursuzlukları engellemek hem de mahkûmları hayata hazırlamayı düşünmüş olması muhtemeldir.

Devlet hapishanelerde kunduracılık, terzilik, marangozluk, doğramacılık, makine ile çorap ve fanila üretimi gibi sanayi faaliyetlerinin başlatılmasını ön görmüştür. Örnek teşkil etmesi bakımından İstanbul, Edirne ve Aydın’daki hapishanelerde kürek mahkûmlarına okuma yazma, hesap, coğrafya, tarih ve ulum-u diniye den ibaret derslerin verilmesine ve ders bitiminden sonra da beş saat kadar bu mahkûmların imalathanelerde çalışmaları kararlaştırılmıştır²⁰. Ayrıca zanaat sahibi mahkûmların mülki işlerde çalıştırılması, kazançlarının 1/3’ünün hapishane gelirlerine dahil edilmesi düşünülmüştür²¹.

Bir başka yazışmada ise hapishane ve tevkifhanelerdeki memur ve müstahdemlerin durumlarının incelenmesi ziraat işlerinde çalıştırılabilecek kişilerin belirlenip, bildirilmesi istenmiş ve bu yazıya dayanılarak Saruhanlı, Kula, Kırkağaç, Soma, Salihli, Alaşehir ve Kasaba’dan bu doğrultudan hazırlanan cetveller merkeze gönderilmiştir²².

Bu çalışmalar devletin bir yandan mahkûmları asalaklıktan kurtarıp üretken hale getirmeye diğer taraftan da uygun koşullara sahip olmayan hapishaneleri düzeltme çabaları olarak karşımıza çıkar.

Ekonomik sorunlarla boğuşan Osmanlı Devleti bu amaçlarını gerçekleştirmek için farklı çözüm yolları bulmaya çalışmıştır. Bu çözüm yollarının temelinde inşaat ve tamir masraflarının karşılanması yatmaktadır.

Akla gelen ilk ve basit yol da görevli jandarma sayısının ihtiyaca göre azaltılarak tasarrufa gidilmesidir. Örneğin Aydın vilayetinde hapishanelerin muhafazasına 500 jandarma ayrılmıştır. Bunlara 2000 lira maaş verilmektedir. Yılda 12000 liranın sadece maaş için harcanmakta olduğu belirtilmiş ve bu tutarın iki üç misline mükemmel hapishanelerin yapılabilceği belirtilmiştir²³.

2. Hapishane İnşaatlarında Yeni Yaklaşımlar, Standartlaşmaya Gidiş

Yeni yapılacak hapishanelerin sağlık koşullarına uygun modern bir şekilde inşa edilmesi üzerinde durulmuştur.

Bu bağlamda yeni yapılacak hapishanelerde gündüz imalathanelerde çalışan mahkûmların, gece hücrelerinde yatmaları yerine maddi manevi yorgunlukların azaltılması için düzenlenmiş olan bahçe ve gezinti yerlerinde belli bir süre hava almalarına izin verilmesi gündeme getirilmiştir. Sağlık ve ahlak mahkûmlar için önemli sayılmış ve bu nedenle hapishanelerin memleketin havadar bir yerinde bahçe ve gezinti yerlerin düzenlenebileceği uygun arazilerde yapılması

20 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 144, Gömlek No: 103.

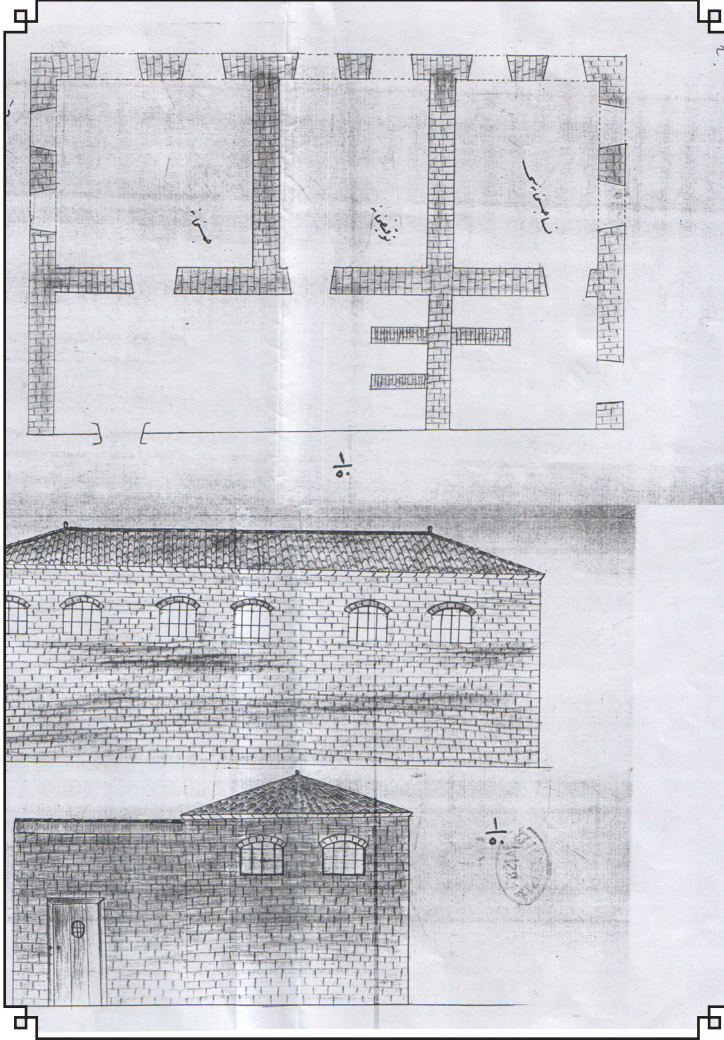
21 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 161, Vesika No: 46.

22 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 28, Gömlek No: 75.

23 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 148, Gömlek No: 40.

belirtilmiştir. Ayrıca mevkuf ve mahkûmların ayrı bina ve bahçelerde olması ve etrafına 4 m. Duvar yapılması hatta duvarın dışında da bahçe yapılması için uygun büyüklükte arsa bulunması konusu da dikkate alınmıştır. Gönderilecek resim ve evrak keşfiyle birlikte arsa haritasının yolanılmasına dikkat çekilmiştir²⁴.

Bunu takip eden süreçte de vilayet, liva ve kaza hapishanelerinin ıslahı hakkında plan, rapor ve keşifnamelerin hazırlanıp adliye nezaretine gönderilmesi istenmiştir²⁵. Buna uygun olarak da hazırlanan taslak aşağıdaki gibi düzenlenmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. 1329 tarihli vilayet, liva ve kazalarda yapılması düşünülen hapishane binalarına ait örnek plan.

(Kaynak: BOA, DH MB HPS, Dosya No:143, Gömlek No: 3).

24 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 144, Gömlek No: 17.

25 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 143, Gömlek No: 3.

Aynı zamanda konunun takipçisi olan devlet; ihtiyaç ve şartlar göz önüne alınarak vilayetlerden hapishane projelerinin usul ve ihtiyaca göre hazırlanıp gönderilmelerini istemiştir.

Daha sonra vilayetlerden gelen bilgiler doğrultusunda konunun uzmanlarına üç takım proje hazırlattırılmıştır. Artık inşaata gerek duyulan hapishaneler için bu projeler temel alınmaya başlanmıştır²⁶.

İnşa olunacak hapishaneler için proje ve açıklamaların örnek teşkil etmesi amacıyla gönderildiği ve bunlara göre vilayetçe oluşturulacak heyet-ifenniyet tarafından değerlendirilip çoğaltılarak mülhakata gönderilmesi kararlaştırılmıştır²⁷.

Bir takım kararlar alınmıştır. Ancak bu kararların uygulanması hiç de kolay olmayacaktır. Bu zorluk devlet için çaresizlik derecesine varmıştır.

Bu konuda ayrılan bütçenin tükendiği ve bu yüzden de bundan sonra da bu tarzdaki isteklerin karşılanamayacağı biçimindeki yazışmalar bu çaresizliğin en büyük göstergesidir²⁸.

Zorluğun başka bir göstergesi de hasta mahkumların basit ama temel bir takım ihtiyaçlarının sağlanması konusunda bile devletin düştüğü durumdur. Örneğin Aydın vilayeti hapishanesi hastanesinde yatak, yorgan, yastık, su kovası, ibrik, oturak gibi ihtiyaçların karşılanması için gerekli olan paranın 3372 kuruşu bulduğu ve bunların karşılanmasında sıkıntılar yaşandığı dile getirilmiştir²⁹.

Çaresizliği ortaya koyan başka bir belge ise Mülkiye müfettişi Naci Bey’in raporudur.

Naci Bey hastaneler, hapishaneler ve hükümet konaklarını Aydın vilayeti dahilinde incelemiştir. Hazırladığı rapora göre vilayet dahilindeki tüm hükümet konakları tamire muhtaçtır. Buldan ile Bozdoğan’ın hali daha dikkat çekicidir. Hatta Marmaris’te hükümet memurları çarşıda dükkânlarda görevlerini yapmaya çalışıyorlar diyerek devletin durumunu gözler önüne sermiştir. Hapishanelerde de durum farklı değildir. Hemen hepsi harap durumda olup muhafazası için pek çok jandarmaya ihtiyaç vardır.

Bu arada Naci Bey’in raporuna dayanarak tespit ettiğimiz bir ikilemi belirtmenin yararlı olduğunu düşünüyoruz. Devletin, koruma ve güvenlik için daha fazla kolluk kuvvetine ihtiyacı varken, daha öncede belirttiğimiz üzere jandarma sayısını azaltarak, maaşlarından tasarruf etmek istemesi oldukça dikkat çekici bir durumdur. Naci Bey’in raporunda hastanelerin durumu da içler acısıdır. 60 Yataklı frengi hastanesinde 120 hastanın bulunduğunu hizmetin tek yatakta iki hasta yatırılarak verilmeye çalışıldığını belirtmiştir³⁰.

Elbette durumun farkında olan devlet gene girişimlerde bulunmuş inşa ve tamir için heyet oluşturma kararı almışsa da bu kararlar savaş koşulları içinde gerçekleşmeyen çabalar olarak tarihteki yerini aldı. I. Dünya Savaşını teslimiyetle

26 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 143, Gömlek No: 46.

27 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 34, Gömlek No: 20.

28 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 16, Gömlek No: 69.

29 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 150, Gömlek No: 30.

30 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 148, Gömlek No: 41.

bitiren Osmanlı Devleti Anadolu'da Kurtuluş Savaşı sürerken bile bu konuda kâğıt üzerindeki yazışmalarını sürdürüyor görünmektedir. 1337 tarihi hapishanelerin modern statüye kavuşmaları için yapılması istenilen müzekkire buna bir örnek olarak verilebilir³¹.

Kanımızca bu yazışmaların temelinde işgal olgusunun payı büyüktür. I. Dünya Savaşı sonuçları itibariyle Anadolu'da büyük bir yıkım ve felaket getirdi. İşgal dönemlerinde azınlık mahkûmlarına yapılan kayırmalar ve işgalcilerin bu konudaki baskıları Osmanlı Devleti'nin teslimiyetçi politikalarının ifadesi olarak karşımıza çıkar.

3.Kurtuluş Savaşı ve Sonraki Yıllara Genel Bakış

Kurtuluş Savaşı yıllarında TBMM'nin denetiminde kalan bölgelerdeki hapishaneler İstiklal Mahkemelerinin denetimine bırakıldı.

Mahkûmlardan savaş koşulları içinde yararlanması için Bursa İstinaf savcılığının teklifine dayanılarak çıkartılan geçici kanuna göre mahkûmların vatani görevlerini yapmaları istenmişse de Mustafa Kemal'in asayişin sağlanması ve asker yapılan mahkûmları denetlemek üzere daha fazla adam gerektiği konusundaki haklı endişeleri ile bu kanun iptal edildi.

Milli Mücadeleyi tehlikeye atan en önemli sorunlardan birisi de firar olayıdır. Örneğin 1920 yılında Burdur hapishanesinden kaçan 180 mahkûmun takibini -ki bunların çoğu cinayet mahkûmudur- inzibat üstesmeni Tahir Ağa'nın jandarma müfrezesi üstlenmiştir.

Büyük Taarruz ve Genel Seferberlik döneminde erkek nüfusun silah altına alınmasıyla tarım alanında doğan işgücü açığı hafif suçlardan hapis yatan mahkûmlar ile giderilmeye çalışılmıştır. Bu uygulama 1922'ye kadar genişletilerek devam ettirilmiş hatta yararlılık gösteren mahkûmlar affedilmiştir. Bu konuda 26 Nisan 1922'de çıkartılan kararname ile düzenleme getirilmeye çalışılmıştır. Bu kararnameyi Haziran'da ikinci bir kararname izler.

Cezaevlerinin atölye ve ahlak okulu haline getirilmeye çalışılması ile ıslahı ele alınır. Bu konu 1 Mart 1923'te yeniden gündeme gelecektir. Mustafa Kemal'in hapishanelerin ıslahı ve üretim yeri haline getirilmesi konusundaki konuşması önemlidir. Beş liva ve on sekiz kaza hapishanesinin inşaatı kararlaştırılıp bir sonraki senenin yani 1923'ün bütçesine eklenmiştir³².

31 BOA, DH MB HPS, Dosya No: 47, Gömlek No: 10.

32 "Ulusal Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin İlk Yıllarından Hapishaneler", <<http://www.tarihogretmeni.net/>> (Erişim tarihi 01-10-2007)

Sonuç

Genç Cumhuriyet’in Osmanlı’dan devraldığı sorunlardan biri de maalesef ki hapishaneler konusudur. Her konuda olduğu gibi yarım bırakılan, gerçekleştirilmeyen konuları çözmek, Kurtuluş Savaşı’ndan yeni çıkmış, ulusal egemenlik modeline dayalı Cumhuriyet hükümetlerine düşmüştür.

1926’ya kadar uygulanan Osmanlı ceza sistemi ve infaz rejimi 1926’da yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu ile son bulacak suçlar cürüm -cezası ağır hapistir- ve kabahat -cezası hafif hapistir- olmak üzere iki ye ayrılacaktır.

Bir taraftan hukuk sistemi yenilenmiş diğer taraftan da ceza infaz kurumları daha sağlıklı hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu durum hak ve özgürlüklerin, insanca yaşama şartlarının temel alındığı modern ve çağdaş bir devletin çabaları olarak karşımıza çıkar.

KAYNAKÇA

I- Arşiv Belgeleri

- BOA, DH ŞFR, No: 97, Belge No: 163.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 1, Gümlek No: 15.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 64, Gümlek No: 26.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 157, Gümlek No: 17.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 145, Gümlek No: 31.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 153, Gümlek No: 36.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 150, Gümlek No: 38.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 149, Gümlek No: 10.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 44, Gümlek No: 5.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 1, Gümlek No: 28.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 161, Vesika No: 46.
- BOA, DH MB HPS, 1, Tarih 1327 R 20.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 144, Gümlek No: 103.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 28, Gümlek No: 75.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 148, Gümlek No: 40.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 44, Gümlek No: 17.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 143, Gümlek No: 3.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 143, Gümlek No: 46.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 34, Gümlek No: 20.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 16, Gümlek No: 69.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 150, Gümlek No: 30.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 148, Gümlek No: 41.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 47, Gümlek No: 10.
- BOA, DH MB HPS, Dosya no: 55 Gümlek No: 44.
- BOA, DH MB HPS, Dosya No: 69 Gümlek No: 26.

II- Kitap ve Makaleler

ŞERİF, Ahmet, *Anadolu’da Tanin*, İstanbul, 1910.

GÜRSOY, Emine, Naskali Hilal, Oytun Altun, *Zindanlar ve Mahkumlar*, İstanbul, 2006.

LEVY, Noemi, Alexandre Toumarkine, *Osmanlı’da Asayiş Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2007, sf. 186.

TEKİN, Saadet, “20. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayeti ve Mülhakatındaki Hapishanelerin Genel Durumu”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006/2 Güz sayısı, C.4, S.2, Manisa, 2006.

YILDIZ, Gültekin, *Osmanlı Devleti’nde Hapishane Islahatı (1839–1908)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002.

“Ulusal Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin İlk Yıllarından Hapishaneler”, <<http://www.tarihogretmeni.net/>> (Erişim tarihi: 01-10-2007).

MÜTAREKE DÖNEMİNDEKİ SİYASAL AKIMLARIN TÜRK BASININA YANSIMALARI

Mustafa ÖZDEMİR*

Özet

Mondros Ateşkes Antlaşması, I. Dünya Savaşı'na hazırlıksız giren Osmanlı İmparatorluğu için savaşın sonu anlamını taşıyordu. Ateşkes; sadece savaşı bitirmekle kalmamış, bütün bir imparatorluğun yok olmasına neden olmuştur.

Ateşkesin imzalanması ile birlikte, Türkiye'nin bağımsızlığı için çeşitli yol arayışları başlamıştır. Türk siyasi hayatında önemli yol arayışlarının yaşandığı bu dönemde basın yayın organları da siyasi atmosferin değişiminde önemli roller oynamıştır. Özellikle savaşın getirdiği yıkım nedeniyle basında Türkiye'nin savaşa girişinde önemli etkileri bulunan İttihatçı kadroya karşı büyük bir öfke bulunmaktaydı. Bu öfke özellikle Hürriyet ve İtilaf Partisi tarafından desteklenen basın organlarında göze çarpmakta ve İtilaf Devletleri ile savaş sırasında kopan ilişkilerin yeniden kurulabilmesi yolunda bu basın organlarının çeşitli girişimlerde buldukları görülmektedir.

Savaşın bitimi ve mütarekenin imzalanması genellikle Türk basını tarafından olumlu karşılandı. Ancak süreç içerisinde İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan güçlerinin yaptıkları haksız uygulamalar ve gerçek dışı nedenlere dayalı oluşan işgaller toplumun yönlendirici gücü olan Türk basınına farklı kurtuluş çareleri atamaya itmiştir. Bazı gazetelerin kurtuluş çaresini İngiltere'nin himayesine girmekte buldukları, bir kısmının ise ABD mandasının oluşturulması sonucunda Türk topraklarının bütünlüğünün korunacağını savdukları anlaşılmaktadır. Ancak bu üretilen bu çözüm yöntemleri İngiltere'nin Osmanlı egemenlik alanlarını parçalama siyaseti izlemesi, ABD'nin ise Türkiye'de oluşturulması istenilen manda yönetimi fikrine sıcak bakmaması nedeniyle başarısız oldular ve giderek bu düşüncelerin yerini tam bağımsızlık anlayışının egemen olduğu görüldü.

Anahtar Kelimeler: Türk Basını, İttihat ve Terakki, İngiliz Himayesi, ABD Mandası, Tam Bağımsızlık.

Abstract

Mondros Armistice stood for the end of the World War I for the Ottoman Empire, who attended the war without sufficient preparations. The Armistice not only put an end to the war, but also lead to the destruction of the whole empire.

As soon as the armistice was signed, quests for different remedies for the independence of Turkey emerged. In this period, when significant quests took place, media organs played a key role in the change of the political atmosphere. Particularly, due to the devasta-

* Dr. Okutman; Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

tion of the war, there was a huge rage against the staff on the favor of the Union and Progress Party, who had an important influence on the participation of Turkey to the war. This rage could notably be observed in media, supported by the Liberty and Entente Party, and it was clearly seen that those media organs were making efforts to reconstruct the relations with the Allied states, which tore off during the war.

The end of the war and signing the armistice were mainly welcomed warmly by the Turkish press. However; the unfair practices of the British, French, Italian and Greek powers during the process and the occupations based on unjustified reasons drove the Turkish press, who had a routing force on the society, to seek for different remedies for freedom. Some newspapers found the remedy as to refuge under the British protection, while some argued that the unity of the Turkish territories could be maintained after formation of the American mandate. Yet, those remedies were proven to be a failure since Britain followed a policy to split the Ottoman sovereignty area and the USA abstained from a mandate administration in Turkey, and therefore progressively, the understanding of full independence replaced these ideas.

Key Words: *Turkish Pres, İttihat ve Terakki, British Protection, American Mandate, Full Independence.*

Giriş

30 Ekim 1918 tarihinde yapılan Mondros Silah Bırakışması Osmanlı Devleti adına I. Dünya Savaşı'nı sonuçlandırdı. Savaşın sonuçlanması ile birlikte Osmanlı kamuoyunda iki temel düşünce belirdi. Bunlardan ilki İttihat ve Terakki düşmanlığı, diğeri de İngiltere ve Fransa ile bozulan ilişkilerin yeniden düzenlenmesiydi. İttihat ve Terakki düşmanlığını politika haline getiren Hürriyet ve İtilaf Partisi yanlıları bu süreçte İngiliz yanlı bir siyaset takip etmişlerdir. Bu görüşleri özellikle Paris Barış Konferansı'nda ortaya atılan manda ve himaye fikirlerinin etkisi ile Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin himayesi altına girmesi şekline dönüşmüştür. Öte yandan bazı eski İttihatçılar da 5 Ocak 1918 tarihinde ABD başkanı Wilson'un belirlediği ilkelerden etkilenerek Türkiye'nin tamamına yönelik bir Amerikan mandası oluşturulması fikrini desteklemişler ve bu konuda çalışmalarda bulunmuşlardır.

Makalemizin konusu Mütareke Dönemi boyunca Türk siyasal hayatında batılı devletler tarafından ortaya konulmuş olan ilkelerin etkileri ve Osmanlı Devleti'nin kurtuluşuna yönelik basın yayın organlarında üretilen çözüm yollarıdır. İncelenen dönem 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Mondros Ateşkesi'ni imzalaması ile başlamakta, Paris Barış Konferansı ve bu konferansın Osmanlı ülkesindeki ilk uygulaması olan İzmir'in Yunanistan tarafından işgaline kadar sürmektedir.

Kitle iletişim araçları içerisinde yer alan gazeteler halkı kendi görüşleri doğrultusunda fikir üretmeye yönlendirmektedir¹. Basın organları yönetilenler ile yönetenler arasında daima bir iletişim ve denetleme organı olagelmıştır. Devletlerin yönetim şekillerine bağlı olarak basının işlevi ve rolü de değişkenlik göstermiştir. Mutlakiyetle yönetilen devletlerde basının hükümdar veya hükümeti eleştirisi yasaklanmış, yasağı çiğneyen yazılı unsurlarda kapatmaya varan cezalara çarptırılmışlardır. Totaliter yönetimlerde ise basın organları iktidarın hizmetinde

1 Duygu Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, Ankara, 1972, s.31.

bir araç olarak kabul edilmiş, kamuoyunu iktidarın siyaset çizgisi çerçevesinde yönlendirmiştir².

Osmanlı Devleti'nde basın özgürlüğünün ilk kez savunulması Tanzimat dönemine denk gelmektedir. Gerçi o dönemde Osmanlı basını olarak nitelendirilebilecek tek yayının Takvim-i Vekai olmasına rağmen devam eden süreçte basın yayın faaliyetlerinin giderek gelişmesinin önü açılmış oldu.

Basın ile ilgili ilk Osmanlı düzenlemesi Fransız basın yasası örnek alınarak hazırlanmış olan 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi'dir. Bu nizamname ile birlikte Osmanlı sınırları içerisinde gazete ve dergi çıkartmak ruhsat alma koşuluna bağlandı. Basın yayın organları içinde devletin iç güvenliğini bozan bir suçun işlenmesini kışkırtanlar, padişah ve hanedan üyeleri hakkında uygunsuz sözler kullananlar, vekiller, müttefik devletlerin hükümdarları, yabancı devletlerin temsilcileri aleyhinde yazılar yazanlar hakkında bir aydan tamamen kapatmaya varan cezaların getirileceği belirtildi. Ayrıca Nizamnameye göre yurt dışında basılmış olup Osmanlı Devleti aleyhine yazılar içeren yayınların da ülke sınırları içerisine sokulması yasaklanmıştı³.

1867 yılında Sadrazam Ali Paşa tarafından süreli yayınların suç teşkil olarak nitelendirilecek bir durumda idari makamca cezalandırılmasını öngören Âli Kararname ilan edildi. Bu kararnamenin yayını ile basın ve yayın organlarına büyük bir sınırlama getirildi, pek çok gazete kapatıldı yada tatil edildi. Bunun yanında devlet görevlisi durumunda olan pek çok gazeteci de İstanbul'dan uzak bölgelere tayin edilerek gazetecilik yapmaları engellenmeye çalışıldı⁴.

Kitle iletişim araçlarını kendi kontrolleri altına alan iktidar ve güç sahibi unsurlar, kendi düşünce ve uygulamalarına karşı gelen yazılı ve görsel basına karşı da etkili bir silah olarak sansürü geliştirmişlerdi. Osmanlı basını da dönem dönem sansürün baskısını yoğun bir şekilde üzerinde hissetmiştir. Basına yönelik etkili ilk sansür uygulaması İstibdat döneminde yaşanmıştır. 1878 yılında gazete ve dergileri denetlemek ve gerektiğinde sansür uygulamak amacıyla Dahiliye Nezareti'ne bağlı olarak Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğü içinde bir kurul oluşturuldu. Kurul tarafından başlangıçta siyasi içerikli olmayan yayınların sansürden geçirilmesi söz konusu değilken 1882 sonrasında bu tip yayınlar da sansür kapsamına alındı ve ülkede yayın yapan her türlü gazete ve dergilerde hürriyet, bağımsızlık, eşitlik benzeri fikirlerin yer alması engellendi. 1901'den sonra da ülkede yeni gazete ve dergilerin çıkarılmasına izin verilmedi⁵. Bu baskının Meşrutiyet'in ikinci kez ilan edildiği tarih olan 1908 de kısa süreliğine sona ermesine rağmen 31 Mart Olayı ve sonraki dönemde İttihat ve Terakki'nin iktidarını sağlamlaştırmasıyla basına yönelik baskı arttı. Bu süreçte basın iktidar-muhalefet çekişmesinde önemli bir silah vazifesi gördü. İttihat ve Terakki karşıtlarını destekleyen bir çok gazete ve dergi İttihatçı iktidarlar tarafından kapatıldı⁶.

2 Kayıhan İçel, *Kitle Haberleşme Hukuku*, İstanbul, 1998, s.23.

3 Orhan Koloğlu, "Osmanlılarda Basın ve Kamuoyu", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, 1994, s.185.

4 A.D. Jeltyakov, *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın: 1729-1908 Yılları*, İstanbul, 1979, s.63.

5 Aykut Kabacalı, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sansür", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, s.612, İstanbul, 1985.

6 Nevin Ünal Özkorkut, "Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.51, S.3, Ankara, 2002.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi ve savaşın sonuçlanması süresi boyunca da basına yönelik sansür uygulaması devam etmiştir. Bu dönemde uğranılan bazı askeri başarısızlıkların basında yer alması engellenmiş ve böylece kamuoyunun askeri gelişmeler hakkında bilgilendirilmesinin önüne geçilmiştir. Mondros Ateşkesi sırasında kısa süreliğine kaldırılan sansür, kısa bir süre sonra gerçekleşen işgaller üzerine yeniden başlamıştır. Önceleri İstanbul'daki İşgal Kuvvetleri Komiserliği'ne bağlı bir idare "*Altıncı Daire*" tarafından gerçekleştirilen sansür, sonradan değişen İstanbul hükümetleri tarafından da uygulanmıştır⁷.

İkinci Tevfik Paşa Hükümeti döneminde (13 Ocak - 3 Mart 1919) çıkarılan 5.2.1335 tarihli ve 3467 numaralı kararname ile idare-i örfiyye⁸ uygulanan bölgelerde her türlü gazete, kitap ve yazılı neşriyatın basılmadan önce sansür heyetlerinin incelemelerine tabi tutulması zorunlu hale getirilmiştir⁹. Bu durumdan Türk basını oldukça önemli ölçüde etkilenmiş, bağımsızlık yanlısı ve başlayan Milli Mücadele'ye sempati ile yaklaştıkları halde birçok gazete ve dergi 1919-1921 yılları arasında Mustafa Kemal Paşa, Kuvay-ı Milliye, Milli Mücadele ve Türkiye Büyük Millet Meclisi konularında yazılar ve makaleler yayınlamamışlardır¹⁰.

Bu durum karşısında sansüre uğrayan bağımsızlık yanlısı gazeteler, sansür kurulu tarafından çıkarılan satır yâda sütunların yerine bir yazı koymayıp boş bırakarak üzerlerindeki baskıya tepki göstermişler ve tepkilerine de görsel olarak halkın dikkatini çekmeye çalışmışlardır. Hükümet tarafından kapatılan gazeteler, ya başka bir isim altında çıkmış, ya da bir diğer gazete ile birleşmişlerdir¹¹.

Türk basınının haber alma kaynaklarına bakıldığında dışarıdan haber alma konusunda İstanbul gazetelerinin Anadolu gazetelerine göre daha şanslı oldukları görülmektedir. Çünkü bu gazetelerin haber ajansları ile bağlantılar kurabilme, yetişmiş elemanlara sahip bulunma, dış ülkelere muhabir gönderebilme gibi olanakları bulunmaktaydı. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte İstanbul'da bürolar oluşturup faaliyetlerde bulunan Avrupa merkezli haber ajanslarının bu haber alma konusunda önemli rolleri bulunmaktaydı. Ayrıca İstanbul'a mütarekeden sonra sıklıkla gelmekte olan yabancı gazete ve dergilerin de İstanbul basını için önemli bir kaynak teşkil ettiği düşünülmelidir.

Anadolu basınının haber alma kaynakları ise şu şekilde sıralanabilir;

1 - Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiye'si tarafından İstanbul, Zonguldak, İnebolu, Antalya, İzmit, Adana, Kars, Trabzon ve Aydın'da (Kuşadası ve Söke) kurulan istihbarat şubeleri ile bu bölgelerdeki ajanlardan alınan haberler.

2 - Avrupa telsiz istasyonlarından, askeri telsiz istasyonu aracılığı ile elde edilen dış haberler.

3 - Yabancı gazete ve dergilerde çıkan haberler.

7 Cevdet Kudret, "Birkaç Örnek ile Mütareke Dönemi Sansürü", *Tarih ve Toplum*, C.IX, S.53, 1988, s.42.

8 Sıkıyönetim.

9 Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918 - 8 Eylül 1922)*, Ankara, 1989, s.11.

10 Yücel Özkaya, "Milli Mücadele Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa'nın Basınla İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.I, S.3, 1985, s.873.

11 Örneğin: Vakıf gazetesi kapatıldıktan sonra Muvakkat adıyla çıkmış, Peyam ile Sabah gazeteleri birleşerek Peyam-ı Sabah ismiyle yayınlanmaya başlamıştır.

4 - Türkiye’de çıkmakta olan Fransızca, İngilizce, Rumca, Ermenice gazeteler ve dergilerden yapılan çevirilerle elde edilen haberler.

Mütareke Dönemi’ndeki gazetelerden pek azı haftalık olarak çıkmakta, çoğunluğu haftada bir kaç kez veya günlük olarak yayınlanmaktaydı¹².

Mütareke Dönemi basını gerek yayınlandıkları şehirlere gerek Anadolu hareketine ve batıya yönelik düşüncelerine göre şu şekilde gruplandırılabilir;

A - İstanbul Basını: İstanbul basını içinde yer alan Akşam, Dergâh, Hadisat, İkdam, İleri, İstiklal, Memleket, Minber, Selamet, Söz, Tasvir-i Efkâr, Türk Dünyası, Yenigün ve Vakit gazeteleri ile Büyük Mecmua, Güler yüz, Sebilürreşat, Servet-i Fünun dergileri Milli Mücadele yanlısı bir tutum izlemiştir. Buna karşılık Alemdar, Hukuk-u Beşer, İfham, Matin, Sabah, Serbesti, Tarik, Tan, Yeni Gazete, Yeni İstanbul gazeteleri ile Aydede, Ümit dergileri Milli mücadele karşıtı bir siyaset izleyip İngiliz, Fransız ve ABD korumacılığını savunmuşlardır¹³.

B - İzmir Basını: İzmir basını içinde yer alan Ahenk, Anadolu, Duygu, Hukuk-u Beşer, Köylü gazeteleri Milli Mücadele yanlısı bir siyaset takip ederek İzmir’in Türklüğünü savunmuşlardır. Buna karşılık İslahat, Müsavat gazeteleri ise özellikle bölgeye yönelik Yunan işgalinden sonra işgalin haklılığını savunur bir siyaset takip etmişlerdir¹⁴.

C - Anadolu Basını: Adana, Işık, İstikbal, Köy Hocası, Mentеше, Ses, Zafer gazeteleri Mondros Mütarekesi sonrasında gerçekleşen işgalleri reddeder bir siyaset takip ederek süreç içerisinde başlayan Milli Mücadele’ye çıkardıkları çeşitli yazılarla destek vermişlerdir¹⁵.

1. Mondros Mütarekesi’nin İmzalanması

1.1. Mütareke’nin İmzalanmasına Basının Yaklaşımı

Osmanlı Devleti için 1 Kasım 1914’de başlayan I. Dünya Savaşı, 1918 yılına gelindiğinde kötü sonuçlar doğurmaya başlamıştı. 19 Eylül 1918’de Filistin’de başlayan İngiliz taarruzu kısa sürede Suriye’ye yayıldı ve Halep’in İngiliz egemenliğine geçmesi ile sonuçlandı. İngiliz taarruzu ancak Halep’in kuzeyinde Mustafa Kemal’in komutasındaki Yıldırım orduları Grubu tarafından durdurulabilmiştir. Diğer yandan Irak’ta gerçekleşen İngiliz taarruzu sonucunda Bağdat kaybedilmiş, Musul da İngiliz tehdidi altına girmiştir. Bu arada Eylül ortalarında başlayan İtilaf taarruzu sonucunda Bulgarların tuttuğu Makedonya cephesinin çökmesi üzerine 29 Eylül 1918 tarihinde yapılan Selanik Ateşkesi ile Bulgaristan savaştan çekildi. Böylece hem Osmanlı Devleti’nin müttefikleriyle kara yolu

12 İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, T.T.K. yay., Ankara, 1989, s.XVI.

13 Fuat Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi*, Ankara, 1968, s.225; Fethi Tevetoğlu, “Atatürk’le Okyar’ın Çıkardıkları Gazete: Minber”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.V, S.13, 1988, s.184; İzzet Öztoprak, a.g.e., s.XV.

14 Nail Moralı, *Mütareke’de İzmir Olayları*, Ankara, 1973, s.85; Zeki Arıkan, a.g.e., s.9.

15 Server R. İskit, “Milli Mücadele’de Anadolu Gazeteleri”, *Tarih Konuşuyor*, C.V, S.26, 1966, s.2116; Ömer Sami Coşar, *Milli Mücadele Basını*, İstanbul, 1964, s.228; Bayram Bayraktar, “Mütareke’de Ses Gazetesi”, *Tarih ve Toplum*, C.XVI, S.93İ 1991, s.52; Ali Birinci, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nı Destekleyen Matbuat”, *Tarih ve Toplum*, C.VIII, S.42, 1987, s.9.

bağlantısı kopmuş, hem de Osmanlı başkenti batıdan gelebilecek bir istila tehlikesine açılmış oluyordu¹⁶. İtilaf askeri güçleri bu gelişmenin sonucunda Trakya'da 7 tümenlik bir kuvvet oluşturarak İstanbul ve Boğazlara yönelik bir saldırı hazırlığına giriştiler. İstanbul'da ise bu sırada 1918 Şubat ayında sadrazamlığa gelen Talat Paşa kabinesi istifa etmiş, yerine 14 Ekim 1918 tarihinde Ahmet İzzet Paşa Kabinesi kurulmuştu¹⁷.

İzzet Paşa Kabinesi ilk olarak İspanya aracılığı ile ABD başkanı Wilson'a mütareke talebinde bulundu¹⁸. Bu talep sonucunda ABD'nin Ortadoğu siyasetinde daha aktif hale gelmesinden çekinen İngiltere derhal harekete geçerek Doğu Akdeniz Kraliyet Donanma komutanı olan Amiral Galthrope'yi mütareke konusunda tam yetkili olarak görevlendirdi¹⁹. Görüşmelerde Osmanlı Devleti'ni ise Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Bey'in temsil etmesi kararlaştırıldı. Mütareke görüşmeleri'ne katılacak Rauf Bey'e Sadrazam İzzet Paşa 17 Ekim 1918'de Türkiye'nin İngiltere ile dost olmak ve "protection"²⁰ kazanmak istediğini bildirmiş ve bu isteğin görüşmelerde Amiral Galthrope'a iletilmesini istemişti²¹.

27 Ekim 1918'de Limni Adası'nın Mondros limanındaki Agamemnon zırhlısında başlayan ateşkes görüşmeleri 30 Ekim 1918 tarihinde mütarekenin imzalanmasıyla sonuçlanmıştır²². Mütarekename 30 Ekim 1918'de Osmanlı Mebusan ve Âyan Meclislerince onaylanmıştır²³.

Mondros'tan İstanbul'a gelen Hüseyin Rauf Bey basına verdiği demeçte imzalanan mütarekeyle devletin bağımsızlığının, saltanatın hukukunun korunduğu, mütarekenin galip ile mağlup arasında yapılmadığını, savaş haline son vermek isteyen iki denk kuvvet arasında savaş haline son verme niteliği taşıdığını belirtmiştir²⁴. Padişah VI. Mehmet Vahidettin'de mütarekeyi olumlu karşılamış ve İtilaf Devletleri'ne hoş görünebilmek için savaşı Osmanlı Devleti adına idare edenleri cezalandırmak ve savaş sırasında yapılanları onaylamadığını ispat etmek gibi amaçları kendinde taşımıştır. Ona göre İngilizlere boyun eğilmeli, "ne verseler ona şakir, ne kılsalar ona şad" etmeliydik²⁵.

Osmanlı basınının mütarekeye yaklaşımı farklılıklar göstermiştir. Zaman gazetesinde 30 Teşrinievvel 1334 tarihli olarak çıkan "Düşman Dostluğu" adlı makalede bazı askeri mevkiilerin işgalinin ve İtilaf Devletleri'nin denetimi altına girmemizin milli "izzet-i nefis"imize dokunacağı ancak bu durumun geçici olduğu, kalıcı barışın yapılmasıyla egemenlik ve bağımsızlığımıza kavuşacağımız belirtilmiştir²⁶. Yenigün gazetesinde bir gün sonra çıkan "Mütareke Muvacehesinde" isimli makaleye göre yapacağımız barışın Wilson İlkeleri'ne dayanacağını, bizim de bu ilkelerin ülke-

16 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C.I, Ankara, 1998, s.17.

17 A.g.e., s.142.

18 Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.9, Ankara, 1996, s.557.

19 Cemal Kutay, "Birinci Dünya Savaşı'ndan Çıkışımızın Hatıraları", *Tarih Konuşuyor*, C.VI, S.45, 1967, s.34.

20 Himaye.

21 Gotthard Jaeschke, "Mondros'a Giden Yol", *Belleten*, C.XXVIII, S.109, 1964, s.146.

22 Karal, a.g.e., s.559.

23 Yılmaz Altuğ, *Türk Devrim Tarihi Dersleri (1919-1938)*, İstanbul, 1975, s.48.

24 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, C.I, Ankara, 1991, s.69.

25 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1980, s.146.

26 "Düşman Dostluğu", *Zaman*, 30 Ekim 1334.

mizde tam olarak uygulanmasını sağlamak için mütareke ile kalıcı barış arasındaki süreyi iyi değerlendirmemiz gerektiği belirtilmiştir²⁷.

Anadolu gazetesi ise 1 Teşrinisani tarihinde çıkan sayısında yer alan “Şerait-i Mütareke Karşısında” isimli makalede mütareke şartlarının ağır olduğunu ancak Bulgarların razı oldukları derecede kötü olmadığını ortaya koymuş, bunun nedeni olarak da ordunun ve milletin dört senedir harikalar yaratmasına bağlamıştır. Aynı makalede şu anda gerekli olanın sakince barışa hazırlanmak olduğu belirtilerek millete şu güvenceyi vermiştir : “Bu gün kuvvetten düşen bir hükümet felaketlerden ders alabilen efrad-ı milletin azmiyle yeniden iktisab-ı kuvvet, ihraz-ı şan etmeye namzettir”²⁸. Hadisat gazetesinin aynı günkü sayısında yer alan “Avrupalılara Karşı Vaziyetimiz” başlıklı makalede Avrupalılarca Türklerin sevilmediği, “Türkler sevilmeye layık değildir” ön yargısıyla yaklaşıldığı, bizim de barışa hazırlanırken bu noktayı göz önünde tutmamız gerektiği uyarısında bulunuluyor. Yaptığımız her türlü çalışmayı bu kanıyı yok etmek amacıyla yapmamız gerektiğini belirterek düşmanın şartlarının hafifletileceği ümidinde olmamız gerektiği ileri sürülmüştür²⁹.

Sabah gazetesinde aynı gün çıkan Ali Kemal’in “Türklerin Günahı Nedir?” başlıklı makalesinde ise mütareke şartlarının devletimizi bir emirlik derecesine indirdiğinden söz edilerek Avrupa’nın bize yardım etmesi gerektiği çünkü Türk milletinin asırlardır baskı altında ezilmiş olmasından dolayı dünya milletlerinin en mağdurlarından biri olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca birkaç kişinin Almanya ile ilişkiye girerek “memleketi satmalarının” cezasını padişahından en küçük ferdine kadar çektiği belirtilmiş, bu duruma neden olan suçluların cezalandırılması ancak Türklere de insaf edilmesi batılı devletlerden istenmiştir³⁰. Bu görüşü destekleyen Köylü gazetesi de ertesi gün çıkan “Harp Bitti” başlıklı makalesinde Bulgaristan’a göre daha hafif şartlı bir ateşkes imzalanmasına yardımcı olduğu için İngiltere’ye teşekkür edilmekte ve bundan sonra yapılması gerekenler şöyle belirtilmektedir : “Bundan sonra iş ve gücümüz yalnız hükümetimizi bilim gereği ve adalete göre oluşturulmakla beraber onun temsil edeceği kesin huzur ve emniyet altında ancak ziraat, sanayi, ticaret, kültür ve fen ile uğraşmak olacak, olmalıdır. Buna çaba gösterildiği takdirde çeyrek yüzyılda kalkınmamız mümkün görülmektedir”³¹. Genel olarak Osmanlı basınının farklı kesimlerinin mütarekeye yönelik tutumu iyimserdir ve mütarekenamenin hükümleri tam olarak algılanamamaktadır. Mütareke şartları hafif olarak kabul görmekte ve Wilson İlkeleri’ne göre istiklâl ve egemenliğimizin İtilaf Devletleri’nce sağlanacağı ümit edilmektedir.

1.2. Mütarekenin Uygulanması ve Basının Yaklaşımı

Mondros Bırakışması sonrasında görülen işgallere karşı basın genelde işgallerin yapılma nedenleri ve içeriği hakkında yeterli bilgiye sahip değildir. Anadolu gazetesinde 16 Teşrinisani tarihinde çıkan “Amiral Galthrope’nin Teminatı” isimli makalede Osmanlı Devleti’nin necip bir milletin temsilcisi olan Amiral Galthrope’nin verdiği

27 “Mütareke Muvacehesinde”, *Yeniğün*, 31 Ekim 1334.

28 “Şerait-i Mütareke Karşısında”, *Anadolu*, 1 Kasım 1334.

29 “Avrupalılara Karşı Vaziyetimiz”, *Hadisat*, 1 Kasım 1334.

30 “Türklerin Günahı Nedir”, *Sabah*, 1 Kasım 1334.

31 “Harp Bitti”, *Köylü*, 2 Kasım 1334.

söze güvenerek ateşkesi kabul ettiği belirtiliyor ve İstanbul'a asker çıkarılması ile ilgili şu soruyu soruyordu: "Mademki İstanbul'un işgal edilmemesi mütarekenin şartlarından ve mademki her gün İngiliz askeri ve siyasi temsilcileri tarafından her hussusta güvence veriliyor ve Fransızlar tarafından onaylanıyor, o halde bu yaşananların sebebi nedir?"³². Aynı gazetenin 21 Teşrinisani tarihli "İşgaller Etrafında" isimli makale gerçeklerin yavaş yavaş anlaşılmaya başlanıldığına işaret etmektedir.

Makale Musul'un mütareke hükümleri aksine işgal edildiğini belirtirken sorularına devam eder: "Alınan haberler doğru ise Boğazların işgalinin mütareke doğrultusunda yapıldığı söylenerek tahliye edilmemesi verilen sözlerin ciddiyetinin ihlal edildiğine, mütarekename şartlarının uygulanmasında keyfi hareket edildiğine delil olmaz mı?". Aynı makale ayrıca şu soruyu da sormaktadır: "Mütarekename şartlarını İstanbul'da uygulamak için kuvvet çıkarılmayacağı ve yalnız zabıtlardan ibaret heyetler bulundurulacağı söylenip dururken taraf taraf kışlaların işgal edilmesi bu keyfi hareketlerin en açık delili değil midir?". Bu gelişmeler karşısında gazete hükümetin şiddetle protesto etmesini istemekle beraber bu keyfi davranışlara İngiliz ve Fransız heyetlerinin meydan vermesinin de üzüntü verici olduğunu belirtmektedir³³.

Söz gazetesinin 24 Teşrinisani tarihli sayısında yer alan Asaf Sami'nin "Düvel-i Mutelifi İstanbul Mümessillerine" başlıklı makalesinde de İtilaf güçlerinin işgallerine yönelik bir tepki yer almakta ve Türkiye'de kendilerine duyulan güveni boşa çıkardıkları belirtilmekteydi. Ayrıca İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgal etmeyecekleri zannedildiği halde bunun tam tersi bir durumun ortaya çıktığı makalede yer almıştır³⁴.

Burada dikkat çeken nokta İstanbul'un İtilaf güçlerinin işgali altında bulunduğu kabul görmesidir. Oluşan işgallerin başka bölgelere sıçraması endişesi de Türk basınını meşgul eden konular arasında yer almıştır. Selamet gazetesinde yer alan bir makale bu tehlike üzerinde durmaktaydı: "Adana bugün her türlü hukuka rağmen boğuluyor. İtilaf Devletleri nüfus çoğunluğu ilkesiyle terk olan bu bölgede hükümetimizi tehdit ede ede bizi pek gülünç bir mevkide bıraktılar. Mütareke şartları ihmal edildi. Hiçbir askeri mecburiyet fiziki tehdit olmadığı halde işgal askeri neden adı altında gerçekleştiriliyor. Acaba yarın aynı akıbet İzmir'in başına gelmeyecek mi?"³⁵.

1.3. Türk Basınında Mütareke Sonrasında Üretilen Çözüm Yolları

Mütareke sonrası İstanbul'unda yoğun bir cemiyetleşme ve partileşme faaliyetleri görülmüştür. Özellikle en çok sorulan soru bundan sonra ne olacaktıydı. Bu bağlamda İstanbul'da ortaya çıkan düşünce kümeleşmesini beş grupta toplayabiliriz:

1. Ulusal duyguları harekete geçirerek bağımsızlığın devamına çalışanlar.
2. Felaketin sorumluluğunu İttihatçılara yükleyerek ve bunları müttefik güçlere teslim edilmesini sağlayıp onların sempatisini kazanmak isteyenler.
3. Rusya'da gerçekleşen Bolşevik İhtilali'nden etkilenip ortaya çıkan sosyalist ve komünist oluşumlar.

32 "Musul ve İskenderun'un İşgali", *Anadolu*, 17 Kasım 1334.

33 "İşgaller Etrafında", *Anadolu*, 21 Kasım 1334.

34 "Düvel-i Mutelifi İstanbul Mümessillerine", *Söz*, 24 Kasım 1334.

35 "İzmir Valiliği", *Selamet*, 16 Kasım 1334.

4. Devletten ayrılma isteğini savunan azınlık grupları.

5. Milli Mücadele'yi fiilen desteklemek amacıyla kurulmuş, Anadolu'ya Sinop yoluyla silah, cephane ve insan kaçıran gruplar³⁶.

Türk basınında ise devletin içinde bulunduğu zor durumdan kurtuluşu için farklı çözüm yolları üretildiği görülmektedir. Köylü gazetesinin 13 Teşrinisani tarihinde sayısında yer alan "Hakk-ı Hayat" adlı makalesinde gerçekleştirilecek kalıcı barışta Wilson İlkeleri'ne dayanarak İmparatorluğun Türk bölümüne kendilerini yönetme hakkının verileceğine inanıldığı yer almıştır³⁷. Aynı tarihte yayınlanan Anadolu gazetesinin "Zavallı Türk" başlıklı makalesinde Wilson İlkeleri'nden Türklerin yararlanamayacağı, çünkü Avrupa'da Türkler aleyhine, haksız olarak bir kamuoyunun oluştuğu belirtiliyor ve şöyle deniliyordu:

*"Hiçbir savunucusu olmayan Türk, gayrimüslim vatandaşlarının felaketine asırlarca ağlamışken, bu gün onlardan iftiralar, hakaretler görüyor; birkaç şahsın kabahati bütün ona yükletiliyor, bundan yalnız Türkün vicdanı sızlar. Zavallı Türk"*³⁸.

Yeniğün gazetesi ise artık gerçekleri anlamış ve mütareke şartlarının uygulanmadığını görmüştür. Gazetenin 17 Teşrinisani tarihli sayısında yer alan "Bu Nasıl Mütareke?" başlıklı Yunus Nadi'nin makalesinde şöyle denilmektedir : *"İmzaladığımız mütareke ve buna bağlı olarak bize verilmiş olan teminat nerede kalıyor? Gerek mütarekenin malum olan içeriğinden ve gerek teminattan sonra şimdi uygulamada bu gerekliliklerin meydana gelmesi için acaba yeni ne oldu?"*³⁹.

Süreç içerisinde Wilson İlkeleri'nin Türk devletinin kurtuluşunu sağlayacağı fikri Türk basınına egemen olmaya başlamıştır. Yeniğün gazetesinin 4 Kânunuevvel tarihindeki sayısında yer alan bir yazıda genel savaştan çıkarken en büyük tesellinin Wilson İlkeleri'nde hayat haklarının genel bir ilke olarak kabul edilmesi olduğu belirtilmektedir⁴⁰. Aynı konuda Sabah gazetesinde çıkan 6 Kânunuevvel tarihli "Ölmek yâda Yaşamak da Elimizdedir" başlıklı makale bu görüşü doğrulamakta ve şu görüşü ilave etmektedir : *"Dışarıda (Wilson) İlkeleri'ni ileri sürerek İtilaf Devletleri'nin böyle genel birlik konularında en büyükleriyle bir nevi ittifak gerçekleştirebilirsek öyle umuyoruz ki ölmeyiz, yaşarız"*⁴¹. Yeni Gazete ise Wilson İlkeleri'nden yararlanabilmemiz için yapılması gerekenleri 7 Kânunusani tarihinde yayınlanan Mahmut Sadık'ın "Sulha Hazırlanırken" isimli makalesinde şu şekilde sıralamaktadır:

*"Cemiyet-i Akvam'a katılmak ve barışa hazırlanmak için yapmamız gereken modern ve yeni bir teşkilat oluşturarak özellikle İstanbul'da bulunan İtilaf donanması ve askerleri karşısında insanlığın bundan sonra yürüyeceği yolda bizim de yürümeye kabiliyetli olduğumuzu ispat etmek olmalıdır"*⁴².

Batı yanlısı bu yayınların yanında bazı gazeteler ısrarla Türk halkının kendi geleceğini kendisinin saptayacağını belirtmekteydi. Vakit gazetesinin 26 Kânunuevvel tarihli sayısında yer alan Ahmet Emin'in "Milli Mukadderatımız" başlıklı makalesi buna örnek olarak gösterilebilir. Makalede barış konferansı ne

36 Sadi İrmak, *Atatürk Devrimleri Tarihi*, İstanbul, 1973, s.64.

37 "Hakk-ı Hayat", *Köylü*, 13 Kasım 1334.

38 "Zavallı Türk", *Anadolu*, 13 Kasım 1334.

39 "Bu Nasıl Mütareke", *Yeniğün*, 17 Kasım 1334.

40 "Türkler ve Sulh", *Yeniğün*, 4 Aralık 1334.

41 "Ölmek ya da Yaşamak da elimizdedir", *Sabah*, 6 Aralık 1334.

42 "Sulha Hazırlanırken", *Yeni Gazete*, 7 Aralık 1334.

karar verirsek versin geleceğimiz kendi hal ve hareketimize göre şekillenecektir denilmekte ve şöyle bir görüş ileri sürülmektedir: “Çeşitli düşünürlerin çalışmalarını milli bir program etrafında birleştiremeyecek olursak barış konferansı bizi gösterişli bir şekilde Cemiyet-i Akvam başkanlığına geçirse bile biz gerçekte ulusal varlığımızdan mahrum önemsiz bir devletten başka bir şey olmayacağız”⁴³.

Aynı gazetenin 5 Kânunusani tarihli sayısında yer alan Ruşen Eşref'in “İstanbul İçin” başlıklı makalesi İstanbul'un bir Türk toprağı olarak kalması gerektiğini belirterek oluşan İtilaf işgallerini protesto etmiş ve şu görüşü savunmuştur: “İstiklale ve hürriyete son derece taraftar olduklarını ziyafetlerde, parlamento salonlarında, saray dehlizlerinde, gazete sayfalarında en gür sesleriyle ilan eden büyük kuvvetler inşafla göreceklerdir ki İstanbul'da bütün karlamalara rağmen için için bir uyanık, bir sabır, bir Türk milleti yaşıyor... Ve o millet, hiçbir vakit kalemini; altınların derinliklerine banıp da parıltılı hatalarla masum ve yabancı zihinleri zehirleyen birkaç propagandacının vicdanını uyutarak söylediğı gibi kabiliyetsiz, vahşi, geri değildir”.

Aynı makalede Yahudi, Ermeni, Polonyalı milletlerin haklarını tanıyanların hürriyet ve istiklali hak eden Türklerden bu haklarını alamayacaklarını ileri sürmekte ve makale şöyle bitirilmektedir: “Türkleri İstanbul'dan çıkarmakla yeryüzüne rahat ve adalet sorduk” diye böbürleneler bütün bir milletin, bütün bir dinin her ferdine en sönmez birer intikam ateşi saçmış olacaktırdı”⁴⁴.

Görüldüğü üzere Türk basını ilk başlarda mütarekenin imzası sürecinde ortaya çıkan tüm olumsuzlukları bağlamaktaydı. Ancak daha sonrasında Yenigün ve Vakit gibi bir takım gazeteler mütareke şartlarına İtilaf Devletleri'nin uymadıklarını anlamışlar ve bu durum karşısında adaletin sağlanması ve Wilson İlkeleri'nin ülkemizde uygulanabilmesi görüşüne yönelik çeşitli yazılar yayınlamışlardır. Diğer yandan Sabah gazetesi benzeri bir takım Hürriyet ve İtilafçı basın ise İttihatçıların yargılanması ve cezalandırılmasını savunmakta, böylece İtilaf Devletleri'nin güveninin kazanılacağına ve mütareke sonrası ortaya çıkan olumsuzlukların ortadan kalkacağına inanmaktaydılar.

2. Paris Barış Konferansı

2.1. Konferansın Toplanması ve Alınan Kararlar

Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren ateşkeslerin yapılmasından sonra savaşı kesin anlamda sonuçlandıracak barış antlaşmalarını oluşturmak ve savaş sürecinde ortaya çıkan sorunları görüşüp bir çözüme kavuşturmak için 1918 yılı Aralık ayından itibaren galip devletlerin temsilcileri Paris'te toplanmaya başladılar. Toplam 122 devlet temsilcisinin katıldığı konferansta şu konular görüşülmüştür:

1. İttifak Devletleri ile yapılacak barış antlaşmalarının oluşturulması,
2. Birinci Dünya Savaşı ile bozulan Avrupa sınırlarının yeniden belirlenmesi,
3. Sömürgelerin durumu ve manda-himaye sistemlerinin oluşturulması,
4. Uluslararası silahsızlanma,
5. İttifak Devletleri'nin ödemeye yükümlü tutuldukları tamirat borçları,

43 “Milli Mukadderatımız”, *Vakit*, 26 Aralık 1334.

44 “İstanbul İçin”, *Vakit*, 5 Ocak 1335.

6. Ermeni Sorunu,

7. Batı Anadolu'nun Yunanistan'ın egemenliğine bırakılması,

Konferansta görüşülen bu konular içinde ağırlıklı olarak tartışma yaratan konular içinde özellikle Batı Anadolu'nun durumu dikkat çekicidir. Savaş sırasında oluşturulan paylaşım planlarına göre İtalyan payı olarak saptanan Batı Anadolu'nun Paris Konferansı sırasında Yunan temsilcisi Venizelos'un ısrarcı tavırları, konferansa sunduğu ve bölgede Rum çoğunluğu olduğunu içerir bir takım sahte belgeler, İngiltere'nin de Yunanistan'ı bu konuda desteklemesi sonucunda İtalya ve Yunanistan arasında paylaşılması söz konusu olmuştur. Bu durum uzun vadede İtalya'nın tepkisine ve diğer İtilaf Devletleri ile arasının açılmasına yol açmıştır.

2.2. Konferansın Türk Basınında Yarattığı Etkiler

Türk basınının Paris Barış Konferansı toplandıktan sonra konferansa yönelik düşünceleri genellikle şu noktalarda toplanmaktaydı:

1. Konferansın küçük milletlerin haklarını koruyacağı,
2. İngiltere ve Fransa ile var olan dostluk ilişkilerinin sürdürüleceği,
3. Wilson Prensipleri'nden dolayı ABD'nin Türk toplumunun haklarını savunacağı,
4. Manda sisteminin niteliği ve Türkiye'de oluşturulabilecek sistemde mandater devletin kim olacağı.

Türk basınına meşgul eden önemli konulardan ilki İstanbul ve Boğazların durumunun ne olacağı tartışmasıydı. Paris'ten bu sırada Türkiye'ye ulaşan bazı telgraflarda İstanbul ve Boğazların uluslararası hale getirileceği, Türklere de Anadolu'nun ortasında bir hükümet verileceği yönünde haberler yer almasına karşılık bu gibi Yunan isteklerine konferans üyelerinin aldırılmayacağı kanısı Türkiye'de oldukça yaygındı⁴⁵. Özellikle Wilson programının Osmanlı yönetimi "Anadolu ovalarından birine atma" yetkisine sahip olmadığı savunulmakta, İstanbul ve çevresinde yaşayan nüfusun büyük bir çoğunluğunu Türk ve Müslümanların oluşturmasından dolayı bu bölgenin Wilson İlkeleri'ne göre de Türkiye sınırları içinde kalmasının uygun olacağına inanılmaktaydı⁴⁶. Asılsız Yunan iddiaları karşısında Avrupalı devletlerde görülen tutum değişikliği ve bu devletlerin hedeflerinin ne olduğuna dair kuşkular basında şu şekilde yer almıştır:

*"Avrupalı devletler Türkün hakkını kendilerine hazır etmek imkânı olmadığından hiç olmazsa o hakkı sahibinde bırakmamak ve bir orta malı yapmak sevdasına düştüler. Mademki İstanbul bir Yunan şehri olmayacak o halde uluslar arası olmalıymış! Bu gayri meşru istek için sözde bir meşru araç vardı: İtilaf Devletleri ile imzaladığımız mütarekenin bir maddesi güvenliği bozulmuş bölgelerin işgaline ait olduktan sonra, galipler için Yunan bağımsızlığının yıl dönümünden istifade etmek ve bu sayede ortalığı karıştırıp bir müdahaleye neden olmak işten bile değildir! Fakat hakkından ve kendinden emin olan Türk kendi imzaladığı mütarekeye alet olmayacaktır"*⁴⁷.

45 "Memleketimizin Mukadderatı", *Tasvir-i Efkar*, 6 Mart 1335.

46 "Türkler İçin", *Vakit*, 29 Mart 1335.

47 "Bugün", *Memleket*, 7 Nisan 1335.

Hürriyet ve İtilafçı bazı basın organları ise bu durumda yapılması gerekenin İngiltere ile bir dostluk oluşturabilmek ve İngiltere'nin yardımını sağlamak olduğunu savunmakta, böylece hem hilafet merkezinin kurtulacağı⁴⁸ hem de İngiltere'nin İstanbul ve Anadolu'ya göndereceği komisyonlar tarafından Türk davasının haklılığının kanıtlanacağı fikri yer almaktaydı⁴⁹. Konferans devam ederken Türk basınında sıklıkla yer alan bir tartışmada İzmir ve Batı Anadolu'nun geleceğinin ne olacağı idi. Paris Barış Konferansı'nda ortaya atılan İzmir ve civarının Yunanistan'ın egemenliğine bırakılması fikrinin Türkiye'de duyulması üzerine Türk basını durumu şiddetle protesto ederek yoğun oranda bu durumun kabullenilemeyeceğini içerir yazılar yayınlamaya başlamıştır. İzmir'in etkili basın organlarından olan Hukuk-u Beşer Aydın vilayetinin Wilson'un hangi ilkesine dayanarak işgal edileceğini sormakta ve hiçbir devlete İzmir'in peşkeş çekilemeyeceğini sert bir üslupla savunmaktaydı⁵⁰. Bu düşünceye katılan Müsavat İzmir'in Yunanlılara bırakılması durumunda ortaya çıkacak durumu şu şekilde açıklamaktaydı:

*"Yunanlıların Anadolu'ya ayak bastırılması Türklerin bu duruma haklı olarak titizlenmelerine neden olacaktır ki her halde Türk ve Rum topluluklarının birbirleriyle çatışmasına neden olacağı gibi Avrupa'nın şu savaşta takip ettiği amaç da uygulanmış olmayacak ve fakat sonuç itibariyle Avrupa yeni yeni sorunlarla uğraşmak zorunda kalacak ve her ne kadar genel savaş resmen bitmiş olsa bile bu şekilde devam etmesi sağlanmış olacaktır"*⁵¹.

Bu düşüncelerin yanında bazı basın organları da Türklerin önce kendilerinin bağımsızlık düşüncesini benimsemesini ondan sonra dışarıdan yardım istemesini, ancak bu suretle güçlü bir devlet haline gelebileceğimizi savunmaktaydı:

*"Kendisini idareden aciz olanların, hayatını devam ettirebilme kabiliyetini göstere-meyenlere kuvvetlilerden gelecek yardım daima başarısız olur. Kuvvetli fakat idareten zor bir duruma düşmüş olan millete, yine kuvvetli bir devlet yardım edebilir ve bu yardım hiçbir zaman zorluklara maruz kalan milletin varlığını ve hukukunu ihlal edecek surette olmaz. Hâlbuki kendi kendinden bile emin olamayacak surette aciz bir duruma düşmüş olan ve en basit işlerinde bile kabiliyetsizlik göstermekte bulunan bir milletin başkalarından talep edeceği yardım ya büsbütün yetersiz olur yahut himaye gibi ağır şartlar çerçevesine girer"*⁵².

İleri gazetesi duruma bir netlik koymuş ve *"yaldızlı hayaller peşinde koşacak değiliz, fakat varlığımızdan da vazgeçecek değiliz"* şeklinde ifade etmekle Paris Konferansı'ndan bağımsız bir Türkiye kararının çıkması gerektiğini belirtmiştir⁵³. Söz gazetesi de bu düşüncelere katılmakta, başka bir devletin koruyuculuğunun kesinlikle kabul edilmeyeceğini belirtmekte ve Türklerin yüzyıllardır kendilerini idare ettiklerini işaret ederek şöyle demektedir:

*"...Bizim millet hukukumuzda bağımsızlık ve bütünlüğümüze sahip olma hakkının İtilaf siyasetçileri tarafından sağlanmasını beklemek elbette hakkımızdır. Türkiye'nin barış masasından şerefiyle yaşayabilecek bütün organlara sahip bağımsız bir devlet olarak çıkarılmasını bekliyoruz"*⁵⁴.

48 "İngiltere ve Âlem-i İslam", *Yeni İstanbul*, 10 Mart 1335.

49 "Sulh Konferansında Şark İşleri", *Yeni İstanbul*, 9 Nisan 1335.

50 "Suikasta Karşı", *Hukuk-u Beşer*, 16 Şubat 1335.

51 "Avrupa'nın Onuru Vardır", *Müsavat*, 15 Şubat 1335.

52 "Kendi Kendimizi Kurtarmağa Çalışalım", *Tasvir-i Efkâr*, 28 Şubat 1335.

53 "Sulh ve Biz", *İleri*, 13 Mayıs 1335.

54 "Türkiye'nin Hukukuna İhtiram", *Söz*, 4 Nisan 1335.

3. İzmir'in İşgali ve Basında Yarattığı Etkiler

Paris Barış Konferansı sırasında ortaya çıkan Türkiye'yi ilgilendiren önemli bir gelişme de İzmir bölgesine yönelik bir Yunan işgaline İtalya'nın muhalefetine rağmen İngiliz ve Fransız hükümetlerinin isteği doğrultusunda onay verilmesi olmuştur. Bu çerçevede uzun süre Türk kamuoyundan saklanan işgal tasarısı 14 Mayıs 1919 tarihinde uygulamaya konuldu. O gün bölgede görev yapan Amiral Galthrope tarafından bölgedeki Türk kolordu komutanı Ali Nadir Paşa'ya, Mondros Mütarekesi'nin yedinci maddesine göre İzmir istihkâmlarının ve çevresinin işgal edileceği duyuruldu. Aynı gece işgale tepki gösteren bir grup İzmir aydını önderliğinde Maşatlık'da bir protesto mitingi düzenlendi.

Mitinge katılan binlerce vatansever İzmirli bölgenin Yunan egemenliğine bırakılmasının kabul edilemeyeceği konusunda görüş birliğine vardı. Mitingin bitimi sırasında Yunan işgali de başladı. Pasaport ve Alsancak İskelelerinden karaya çıkmaya başlayan ilk Yunan birlikleri yerli Rumların coşkun tezahüratları eşliğinde Kordon'dan Kokaryalı istikametine doğru yürüyüşe başladı. İlerleyen bu Yunan birliğine Sarıkışla yakınlarında İzmir'de yayınlanan Hukuk-u Beşer gazetesi başyazarı Hasan Tahsin (Osman Nevres) tarafından ateş açıldı ancak kendisi derhal öldürüldü.

Bu gelişme üzerine Yunan birlikleri ile birleşen yerli Rumlar tarafından İzmir Türk halkına yönelik olarak yağma, talan, tecavüz ve öldürmeler gerçekleştirildi ve işgali izleyen iki günlük süreçte yaklaşık beş bin İzmir Türkü öldürüldü⁵⁵. İşgalin gerçekleşmesiyle birlikte İstanbul'da İzmir katliamlarının duyulmaması için İtilaf Devletleri temsilcileri ve İstanbul hükümeti basına yönelik şiddetli bir sansür uyguladı. Bunun sonucunda Hadisat ve Sabah gazeteleri baş makalelerini sildi. İşgal günü çıkan Köylü gazetesi ise gerçekleri göz ardı ederek bazı fena niyetli kişilerin, İzmir'in Yunanlılarca işgal edileceği söylentisini çıkardıklarını ileri sürdü⁵⁶. İşgalin ertesi günü yani 16 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul gazeteleri Matbuat Umum Müdürlüğü şu resmi tebliği yayımladı:

"...Dün sabah saat 11'de Nişantaşı'nda Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya konaklarında Amiral Veb tarafından verilen notada Paris Konferansı kararlarına göre İzmir kalelerinin İtilaf kuvvetleri tarafından işgal edileceği bildirildiği gibi İngiliz Deniz Kuvvetleri kumandanı Amiral Galthrope tarafından da Aydın vilayetine dün sabah tebliğ olunan notada Paris Konferansı kararlarına ve mütarekenin yedinci maddesine dayanarak İzmir istihkâmlarının işgal edileceği ve öğleden sonra verilen ikinci bir notada yine Mütareke-name hükümlerine dayanarak İzmir şehrinin Yunan askeri tarafından işgaline İtilaf Devletleri tarafından karar verilmiş olduğu bildirilmiştir. Hükümet bu meseleyi devlet ve millet haklarının korunması için kendisine düşen vazifeyi tespit etmiş ve sükûnetin muhafazası lüzumunu ahaliye taaviye eylesini Dâhiliye Nezaretine tebliğ eylemiştir"⁵⁷.

İzmir'in işgaline İstanbul basını farklı tepkiler göstermiştir. Alemdar gazetesi bölgede bulunan İtilaf Devletleri'ne mensup kumandanlarla valinin hem resmi

55 Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.I, İzmir, 1997, s.141.

56 *Köylü*, 15 Mayıs 1335.

57 M. Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, I. Kitap, Ankara, 1959, s.86.

hem de gayri resmi temasta bulunmasını fevkalade önemli bulmakta ve İzmir’de yapılanları “ *Eşkîyadan bazıları yakalandı, birçokları etkisiz hale getirilmektedir*” şeklinde yorumlamaktaydı⁵⁸. İkdâm’da çıkan bir habere göre de Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali’nin verdiği beyanatta İzmir’de bazı olayların gerçekleştiğinden hükümetin resmen haberli olmadığı ve bu konudaki söylentilere önem verilmemesi gerektiği belirtilerek gelişmeler Türk toplumundan saklanmıştır⁵⁹.

Ancak bu arada bazı gazeteler gerçeği görmüş ve gerçekleşen işgale şiddetle karşı çıkmıştır. Işık gazetesi “ *Elinde adalet meşalesi, dilinde milletlerin hürriyeti... Cihana haykıranlar nerede?*” diye İtilaf Devletleri’ne çatmakta, İslamiyet ve Türklük için İzmir’in bir yaşam kaynağı olduğunu belirtmekteydi⁶⁰. Vakit de bu düşünceye katılmış ve İzmir’in her zaman bir Türk şehri olacağını savunmuştur⁶¹.

Büyük Mecmua’da yazan Falih Rıfkı çeşitli gazetelerde İzmir halkının nüfus oranlarını gösteren istatistiklere karşı çıkararak İzmir Türklüğünün bir istatistik Türklüğü olmadığını, zira istatistiklerin ölü ve bozulmuş olan milletler için olduğunu, hâlbuki İzmir Türklüğünün henüz yaşadığını, İzmir’in yiğit ve mert Türklerinin kendilerini rakamla müdafaa etmeyeceklerini çünkü bu toprakların illebet Türk kalacağını savunmaktaydı⁶².

Memleket gazetesi ise Milletler Cemiyeti’ni oluşturan Wilson’un, Almanların yol açtığı Alsas-Loren sorununu çözen Clemenseau’nun, Fiyome sorunu ile ilgilenen Orlando’nun özellikle de asırlardır özgürlüğü savunan bir devletin temsilcisi olan Lloyd George’un Türklerin uğradığı bu haksızlığa müdahalede tereddüt etmeyeceklerine inanmaktaydı⁶³.

İkdâm’ın haberine göre İzmir bunalımı karşısında 18 Mayıs 1919’da Hürriyet ve İtilaf, Sulh ve Selamet, Milli Ahrar, Demokrat, Sosyalist, Osmanlı Demokrat Fırkalarıyla Adana ve havalisi, Trabzon Müdafaa-i Milliye, İzmir Redd-i İlhak Cemiyetleri ve Trakya temsilcileri İtilaf temsilcilerine bir muhtıra sunmuşlardır. Muhtıra, İzmir’in işgalini mütarekeye ve Wilson İlkeleri’ne aykırı buluyor, Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında savaş durumunun bulunmamasından dolayı bu ülkenin Osmanlı topraklarını işgal edemeyeceği bildiriliyor ve bundan doğabilecek her türlü sorumluluğu İtilaf Devletleri’ne ait olacağı ileri sürülüyordu⁶⁴.

Yeni İstanbul gazetesi yaşanan bu olaylar karşısında yapılması gerekenleri şöyle belirtmektedir: “ *Belirsiz bir gelecek için bağımsızlığımıza son verilmek üzeredir. Eğer bu gerçeği takdir etmeyerek hala kendi başımıza hareket edersek on gün evvel Antalya ve çevresinde ve iki gün evvel İzmir ve çevresinde yapılan emriovakiler karşısında kalırız ki şimdi şikâyet edebilen basın bu hakkı da elinden alınacaktır*”⁶⁵.

Ayrıca Alemdar gazetesi de İstanbul Hükümeti’nin görüşünü desteklemekte ve geçici olduğuna inandığı işgal karşısında hükümetin İtilaf Devletleri’ne başvurduğunu bildirmekte ve bu durumda halkın ağırbaşlılığını koruması gerektiğini

58 Alemdar, 15 Mayıs 1335.

59 İkdâm, 17 Mayıs 1335.

60 “İğrenç Dram”, Işık, 16 Mayıs 1335.

61 “İzmir’in İşgali”, Vakit, 16 Mayıs 1335.

62 “Sevgili İzmir”, Büyük Mecmua, 28 Mayıs 1335.

63 “Hakk-ı Hayat En Büyük Haktır”, Memleket, 17 Mayıs 1335.

64 İkdâm, 18 Mayıs 1335.

65 Yeni İstanbul, 18 Mayıs 1335.

belirtmekle beraber İngiliz dostluğunu kazanmaya çalışırsak İngiltere'nin İzmir'in işgali benzeri olaylara izin vermeyeceğine inanmaktadır⁶⁶.

4.Mandacılık Düşüncesine Türk Basınının Yaklaşımı

Mütareke dönemindeki siyasi oluşumların batılı devletlere yaklaşımı genelde onlara kayıtsız şartsız bir teslimiyet şeklindeydi. Özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na göre İngiliz ve Fransızlar medeniyette oldukça ileri gitmiş beşeriyete efendilik eden milletler oldukları için Türklerin onlara karşı savaşa girişi affedilmez bir hataydı. Şimdi yapılması gereken onların isteklerine boyun eğerek yapılanları affettirmektir⁶⁷.

Basın genelde İngiltere ve Fransa'nın dostluğunun sürmesini istemekte ve özellikle gerçekleştirilecek Osmanlı Devleti'nin barış antlaşmasında bu devletlerin desteğinin sağlanmasını arzu etmektedir. Sabah gazetesinde yer alan makalelerde Türkler için gerçek ilkenin İngiliz dostluğunu rehber kabul etmek olduğunu savunurken mütareke dönemi propagandalarının etkisinde kalarak savaş sırasında yapılan "*Ermeni Katliamlarının*" İngiltere ile aramızı açtığını savunmaktadır⁶⁸. Alemdar gazetesi ise Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin bulunduğu tarafa kaydığında mutlaka kazandığını ileri sürmekte ve asırların İngiliz siyasetinde hata aramanın, eski hükümete, yani İttihatçılara ait bir zihniyet olduğunu belirtmekteydi⁶⁹. Yeni İstanbul ise Yunanistan ile aramızdaki anlaşmazlıkları sonuçlandırabilmemiz için İngiliz siyasetini savunmaya mecbur olduğumuzu ileri sürmektedir⁷⁰.

Yenigün gazetesi ABD ve Fransa'dan sağlanacak yardıma İngiltere'nin adalet severliğini ekleyerek Türk barışının hafif şartlar içereceğini ileri sürmekte ve Fransa'yı "*eski dost düşman olmaz*" şeklinde niteleyebilmekteydi. Hatta Zaman gazetesi barış hazırlıklarımızın "*dostlarımızın*" isteğine göre yapılması fikrini savunmakta ve "*Türk hükümetinin vakit geçirmeksizin yarınki dostlarımızın bize yardım etmeleri için ne gibi istekleri olduğunu öğrenmesi gerektiğini*" ileri sürmektedir⁷¹.

Bu görüşlerin yanında bazı gazeteler ise işgallerin haksızlığını fark ederek duruma şiddetle karşı çıkmışlar ve ABD'nin Wilson İlkeleri'nin ülkemizde uygulanması konusunda destek vermesini talep etmişlerdir. İkdam gazetesi bu düşünceye uygun olarak Türkiye'de Wilson İlkeleri'nin bir an evvel uygulanmasını istemekte, böylece bulunduğumuz kötü durumdan az bir zayıyat ile kurtulabileceğimizi belirtmekteydi⁷².

Vakit gazetesi net bir tavır sergileyerek tüm dünyanın Türklerin hayat hakkını elinden alamayacağını belirtmekte ve Wilson İlkeleri'ne uygun olarak bağımsız bir Türk devletinin kurulması gerektiğini savunmaktaydı. Gazete Türkiye'nin gelişebilmesi için yabancı uzmanların gelmesini istemekte ve bu yapılırken de yardım eden devletlerin dost sıfatıyla gelmesini istemekte, aksi takdirde bir esaret halinin ortaya çıkabileceğini savunmaktaydı. Vakit ayrıca Paris'te toplanan barış konferansında geri kalmış milletleri ekonomik esaret altına almak,

66 "İngilizleri İstiyoruz", *Alemdar*, 21 Mayıs 1335.

67 Vasıf Çınay, "Mütareke'de İstanbul", *Hayat Tarih Mecmuası*, C.I, S.5, Haziran - 1968, s.16.

68 "İngiliz Dostluğu", *Sabah*, 9 Kasım 1334.

69 "Siyasette Hangi Yol", *Alemdar*, 6 Ocak 1335.

70 "İngiltere", *Yeni İstanbul*, 11 Aralık 1334.

71 "Hariçle Münasebetimiz", *Zaman*, 22 Kasım 1334.

72 "İbret", *İkdam*, 14 Ocak 1335.

onları kendi menfaatleri doğrultusunda yetiştirmek için galip devletlerce “himaye” adı altında sömürgeciliğin farklı bir çeşidinin hazırlanmakta olduğunu ileri sürmekte ve buna sadece Amerika’nın Wilson İlkeleri’ne dayanarak karşı koyduğunu belirtmekteydi⁷³.

Vakit’te yazan Halide Edip ise daha açık bir ifade kullanarak “sadece birkaç ayrıcalıklı millet mi istiklaline sahip olacak” diye sormakta ve eklemektedir : “Türkler yahut kendini Türk kabul eden Müslüman kısım on milyon nüfuslu, çok canlı bir millet kitesidir. Onları egemenlik altına almaktan söz etmek manasız ve budalaca bir söylemdir”⁷⁴.

Paris Barış Konferansı’na kadar basında var olan bu söylemler süreç içerisinde değişime uğramış ve Türkiye’nin bir bütün olarak kalamayacağı düşünce basına egemen olmaya başlamıştır. İleri gazetesinde Osmanlı ülkesinin bütünlüğüne bir zarar gelmesi durumunda oluşabilecek durumu şu şekilde sıralamıştır:

1. İstanbul ve Boğazların uluslar arası bir duruma getirilmesi
2. Bu yerlerin uluslar arası bir duruma getirilmesi ile beraber egemenliğin Yunanistan’a bırakılması
3. Batı Anadolu’nun Yunanistan’a terk edilmesi
4. Trabzon civarında bir (Pontus) hükümetinin oluşturulması
5. Yumurtalıktan Trabzon’a kadar çizilen bir hattın doğusunda büyük bir Ermeni devletinin oluşturulması
6. Arap illerinde, İngiltere’nin korumasında bir Irak hükümeti, bir Hicaz Krallığı, bir Filistin Yahudi Cumhuriyeti’nin meydana getirilmesi
7. Fransa’nın koruması altında Suriye’de bir veya birden fazla hükümetini ortaya çıkarılması
8. Anadolu yaylalarından birinde hatta Bursa’mızdan uzak, Konya’da, Celali krallığı ölçüsünde bir Türk veya Türkmen, Yörük Anadolu hükümetinin oluşturulması⁷⁵.

Bu gerçekler ışığında yurdun bölüneceğinin anlaşılması üzerine konferansta ortaya çıkan bir başka görüş Türkiye’de yandaş kazanmaya başladı ki bu da Türkiye’nin bütünü yâda bir bölümünü bir Amerikan, İngiliz ya da her hangi bir büyük devletin mandaterliğine bırakılması düşüncesi idi⁷⁶. Bazı gazetelerin ülkede çeşitli devletlerin manda sistemlerinin bir arada bulunmasını savunmasına karşılık Memleket gazetesi Türkiye’nin çeşitli mandalara bölünmesi yerine tek bir devletin mandaterliğine verilmesini istemekte ve bu mandanın oluşması için gerekli şartları şöyle sıralamaktaydı:

“1. Bir memleketin çeşitli mandalara bölüştürülmesi her halde ulusal varlığımızı bir daha tamir edilemeyecek surette zarara uğratacaktır. Çünkü aynı millet başka başka esas-ta, başka başka zihniyetlere göre idare edilmek suretiyle çeşitli medeniyetlerle ilişki kurmuş olacak ve mesela bir kısım halk Anglosakson medeniyetiyle yetişeceği halde diğer bir kısmı örneğin bir Latin medeniyetiyle yükselecektir. O halde tek bir mandater devletin bulunması şarttır.

73 “İrşat ve Himaye”, Vakit, 27 Aralık 1334.

74 “Müslümanlar Kendilerine Efendi Değil Dost İstiyor”, Vakit, 8 Ocak 1335.

75 “Cemiyet-i Akvam ve Bizler”, İleri, 10 Mart 1335.

76 Lord Kinross, Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu, İstanbul, 1994, s.208.

2. Osmanlı mandasını kabul eden devlet sadece saptanacak bir saha içindeki Türklere karşı değil, savaşın bitimindeki sınırlarımız içindeki Türk nüfusunun tamamına karşı sorumlu olmalıdır.

3. Türk mandasının hangi devlete ait olacağı meselesi Türk milletinin oyuna müraa-
caatla tayin edilmelidir.

4. Kabul edilecek mandanın hiçbir siyasi ve askeri içeriği olmamalı ve kısacası askeri ve siyasi bağımsızlığımız tamamıyla muhafaza olmalıdır”⁷⁷.

4.1. Amerikan Mandası Fikrinin Oluşması ve Basının Yaklaşımı

Wilson İlkeleri'nin yayınlanmasından sonra Osmanlı azınlıkları kendilerine vaat edilen otonomiye gerçekleştirmek amacıyla İngiliz ve Amerikan himayesini savununca Türklere de “bütün bütün mahvolmaktansa daha az zararlı sayılabilecek, bir devletin himayesiyle vaziyeti kurtaramaz mıyız?” zihniyeti belirdi⁷⁸. Bu çerçevede Wilson'un desteğini sağlayarak Türkiye'nin kalkınması amacıyla 14 Ocak 1919 tarihinde İstanbul'da Wilson Prensipleri Cemiyeti kuruldu. Üyeleri arasında Halide Edip (Adıvar), Ali Kemal (Sabah gazetesi yazarı), Refik Halid, Celal Nuri (İkdam gazetesi başyazarı), Necmeddin Sadık (Akşam gazetesi başyazarı), Mahmud Sadık Bey (Yenigazete başyazarı), Ahmet Emi Bey (Vatan gazetesi başyazarı), Yunus Nadi Bey (Yenigün gazetesi başyazarı) gibi tanınmış kişilerin yer aldığı cemiyete göre Amerika'dan gönderilen uzman kişilerin bir danışman çerçevesinde oluşturdukları geniş bir kurulun 15 ila 25 yıl süresince Türkleri eğitmesi bekleniyordu⁷⁹.

Türkiye'ye yönelik bir Amerikan mandasının oluşturulmasını savunan cemiyetin kuruluşu Türk basınında farklı yansımalar gösterdi. İngiliz himayesi taraftarı olan basın cemiyetin varlığını sert bir dille eleştirdi. Sabah gazetesi cemiyetin tüzüğünde yer alan maddelerin ekonomik bağımsızlığı sağlamada kısıncı bir tutum sergilediğini belirtmekte ve bunun pek mümkün olmayacağını eklemektedir⁸⁰. Minber gazetesi ise cemiyeti “temelsiz bir bina”ya benzetmekteydi⁸¹. Serbesti gazetesi cemiyetin Türk ve Osmanlı kökenli olmayan üyelerinin tüm Türk basını adına söz söyleme hakkını nerede bulduğunu sormakta ve cemiyetin Türk halkının tamamının düşüncesini yansıtmadığını savunmaktaydı⁸². Yeni İstanbul gazetesi ise bu gün bir “İngiliz Müzaheratı Talebi Cemiyeti” oluşturulursa prensler de, ulema da, siyasi parti başkanları da dâhil olduğu halde bütün Türklerin bu cemiyetin ateşli yandaşları olacağını ileri sürmektedir. Millet'in genelini Amerika'nın konumundan ve tarihinden haberdar olmadığını, Türkiye'ye yapılacak küçük bir İngiliz yardımının devletin gelişimine yeterli olacağını savunmakta ve Türkiye'de var olan hükümdarlık kurumunu Amerika'nın siyasi durumunun bir çelişki yaratacağı, böylece bu durumun sorunları çözmekten ziyade daha da artıracığını belirtmektedir⁸³.

77 Memleket, 31 Temmuz 1335.

78 Ziya Somar, “Manda ve Meşhur Mandacılar”, *Tarih Konuşuyor*, C.III, S.14, Mart - 1965, s.1146.

79 Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C.II, İstanbul, 1999, s.245.

80 Sabah, 6 Aralık 1334.

81 Minber, 7 Aralık 1334.

82 “Wilson Prensipleri Cemiyeti”, *Serbesti*, 9 Aralık 1334.

83 “Wilson Prensipleri Cemiyeti”, *Yeni İstanbul*, 16 Aralık 1334.

Türk basınının bir kesimi ise oluşturulacak bir ABD mandasının Türkiye'nin gelişimine katkı sağlayacağı düşüncesindeydiler. Vakıf gazetesi bu konudaki düşünceleri şöyleydi:

*"Dünya üzerinde sermayenin son derece sınırlı olduğu ve devletlerden bir kısmının harp borçlarının yükünü kendi milletlerinden kaldırarak zayıf bulduklarına, türlü türlü şekillerde yükletmeye çalışacağı bir sırada dış harcamalarımız ve ekonomimizin gelişmesi için muhtaç olduğumuz parayı, istiklalimiz korunmuş bulunmak şartıyla nereden sağlayacağız? Para da bilsak nüfustan, üretim araçlarından, teşkilattan yoksun bir ülkeyi, güçlü devletlerle olan ilişkilerde tamamıyla eşit bir üye halinde bulundurmak ve her cins saldırı fikrinin önüne geçmek için gerekli maddi ve manevi kudreti nereden alacağız? Bu yüzden Amerika'nın seçiminden maksat tarafsızlığı, bizden uzak olması, ekonomik çıkarlar sağlamadan uzak duran bir davranış içinde bulunması, ortaya koyduğu prensiplerle kendini bütün medeniyet âleminde karşı bağlamış olması ve pek çok dışarıya gönderilebilir sermayeye sahip olmasıdır"*⁸⁴.

Cemiyetin kuruluşunu destekleyen diğer bir gazete ise Yenigün'dür. Gazete cemiyete yönelik olarak yapılan memlekete müdahale talep etmesi gibi bir suçlamanın dayanaksız olduğunu ileri sürmekte ve cemiyetin hürriyet ve istiklalimizi sağlama maksadının özellikle kamuoyumuzdan göreceği iyi niyet ve yardım ile başarılı olacağını savunmaktaydı⁸⁵.

Amerikan mandası fikri özellikle İzmir'in Yunanlılarca işgali sonrasında kuvvetlenmeye başladı. Ülkenin ancak Amerikan desteği sayesinde parçalanmayacağı, bir bütün olarak kalacağı savunuldu. Ancak Sivas Kongresi ile birlikte giderek etkinliğini kaybetti ve Amerikan mandasının uygulanamayacağını anlaşıldığı üzerine bu düşünceleri savunanların giderek ulusal bağımsızlığa destek verir hale geldikleri görüldü.

4.2. İngiliz Himayesi Fikri ve Basındaki Yansımaları

Mütareke döneminde Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin destekleyen İstanbul basını İngiltere ile savaş nedeniyle bozulan dostluk ilişkilerinin yeniden kurulmasının savunmaktaydı. İngiliz yanlısı basın geleceğin Anglo-Sakson ırkta olduğunu ve geleceğin siyasal, ekonomik ve medeni haritasının İngiltere tarafından oluşturulacağını beyan etmekteydi. Ayrıca Osmanlı ülkesindeki Türklerin İngiltere'ye ihanet ettiği⁸⁶ ve bundan sonra Türkiye'nin "*Kırım Muharebesi'nde aynı safta silah arkadaşlığı ettiği*" dostlarıyla birlikte hareket edileceğine inanılmaktaydı⁸⁷. Eğer Türkiye'de bir İngiliz himayesi oluşturulursa Türkiye'nin bundan zarar görmeyeceği İstanbul'daki İngiliz yanlısı basın tarafından şöyle belirtilmekteydi : "*İngilizler arı gibidir. Çiçeğin üstüne konar balını alır. Fakat ne çiçeğin konusuna, ne şekline zarar gelir*"⁸⁸.

Basında görülen bu İngiliz himayesi isteği Osmanlı devlet adamları tarafından da kabul gördü. Bu çerçevede 30 Mart 1919'da Padişah Vahdettin ve Sadrazam Damat Ferit İstanbul'daki Amiral Galthrope'a aşağıdaki şartları içeren bir himaye önerisinde bulunmuştur:

84 "Hakikati Görmek Cesareti", Vakıf, 2 Aralık 1334.

85 "Yeni Türkiye", Yenigün, 8 Aralık 1334.

86 "İngiltere Muvacehesinde Vaziyetimiz", Söz, 11 Nisan 1335.

87 "Eski Dostluk", Alemdar, 30 Nisan 1335.

88 "Altı Şevval Münasebetiyle", Alemdar, 17 Mart 1335.

1. İngiltere, Sultan'ın egemenliğindeki Asya ve Avrupa topraklarımızdan gerekli gördüğü yerleri, Türkiye'nin yabancılara karşı bağımsızlığını korumak ve içerde huzuru sağlamak amacıyla, on beş yıl süreyle işgal edecektir.

2. Ermenistan, İngiltere'nin isteğine göre, bağımsız ya da özerk cumhuriyet olarak kurulacaktır.

3. Karadeniz ve Çanakkale Boğazları'ndaki bütün tahkimat yıkılacak ve bu bölgeler İngiltere tarafından işgal edilecektir.

4. İngiltere, bir dostluk belirtisi olmak üzere, Osmanlı bakanlıklarına Sultan'ın İngiliz müsteşarlar atmasına rıza gösterecektir.

5. Her ilde bir İngiliz başkonsolosu bulunacaktır. Bu başkonsoloslar valilere on beş yıl süreyle danışmanlık yapacaklardır.

6. Parlamento seçimleri ve yöresel seçimler, İngiliz konsoloslarının gözetimi altında gerçekleştirilecektir.

7. İngiltere gerek merkezde gerek illerde maliyeyi kontrol hakkına sahiptir⁸⁹.

Osmanlı yönetiminin bu talepleri basında duyulunca İngiliz yanlısı İstanbul basını tarafından hararetle desteklendiği görüldü. Bu gazeteler tarafından eğer İngiltere'nin dostluğu sağlanabilirse Osmanlı Devleti'nin hem kendini kurtaracağı hem de İslamiyet'e dini bir hizmette bulunacağı, bu iki önemli fırsatın da elden geçirilmemesi gerektiği ileri sürülmekteydi⁹⁰. Ayrıca İngiltere'nin desteğiyle bir İslam birliğinin dahi sağlanabileceğine inanılmaktaydı⁹¹.

Basında himaye kelimesi de farklı algılanmakta ve himayenin bir milletin ölmesi demek değil tam tersi hayata hazırlanması olarak belirtilmekle beraber İngiliz himayesinin faydalarına da örnek olarak Kanada verilmekte ve Türkiye'de de böyle bir himaye kurulursa Türklerin de kısa sürede Kanadalılar gibi ilerleyecekleri savunulmaktaydı⁹². Bu isteğin gerçekleşmesine yönelik olarak Alemdar gazetesini bir muhtıra hazırlayarak genel merkezinde imzaya açtı. Gazeteye göre bu muhtıraya "binlerce" İstanbullu onay vermişti. Muhtıraya göre "muhterem İtilaf Hükümetleri" Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü bozucu, siyaseten kabul edilemez kararlar almışlarsa, Osmanlı Devleti, siyasi erginliğini kanıtlayınca değin, İngiltere'nin "müzaheretini" sağlanarak ulus birliği ve hükümet varlığının yaşatılması arz ediliyor ve İtilaf Devletleri'nden merhamet dileniyordu⁹³.

İngiliz yanlısı basın o sıralarda Türkiye'ye gelen King – Crane Komisyonu'nun çalışmalarına ve belirli bir kesim tarafından savunulan Amerikan mandası düşüncesine de şiddet karşı çıkmaktaydı. Amerika'nın Türkiye ve İstanbul'u kendi mandasına kabul etmesi halinde İttihatçılar tarafından takip edilecek olan siyasetle İslam ülkelerinde ateş, nifak ve ihtilalin her fırsattan istifade edilerek gerçekleştirileceği, bu yüzden Amerika'nın da müttefikleriyle pek fazla dost kalamayarak birçok yeni sorun oluşacak, böylece "Doğu Sorunu" halledilememiş olacaktı⁹⁴. Ayrıca

89 Doğan Avcioğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, I.Kitap, İstanbul, 1975, s.205.

90 "İngiltere, Biz ve Âlem-i İslam", *Alemdar*, 14 Temmuz 1335.

91 Sina Akşin, *a.g.e.*, s.522.

92 "İngiltere Himayesi", *Yeni İstanbul*, 20 Mayıs 1335.

93 *Alemdar*, 29 Mayıs 1335.

94 "Amerikan Mandasını Red Ederiz", *Yeni İstanbul*, 3 Ağustos 1335.

Amerika, daha yeni karışmış bir devlet olduğundan bizi tanımayacağı, bununla beraber Amerika'nın kabul ettiği hükümet tarzının Türkiye ile bağdaşmayacağı⁹⁵, bizi tanıyınca da hayallerinde yarattıkları Türkiye olmadığı için hayal kırıklığına uğrayacağı savunulmaktaydı⁹⁶. Tüm bunların yanında Türklerle birlikte hareket eden bir kuvvet dururken okyanus ötesinden medet ummanın da doğru bir davranış olmadığı⁹⁷, ileri sürülerek halkın çoğunluğunun Türkiye'nin istiklalini sağlamada İngiliz himayesinin gerekli olduğuna inandıkları belirtilmekteydi⁹⁸. Hele yüz milyona ulaşan bir Müslüman nüfusu sahip İngiltere'nin bu duruma iyi yönetim ve adaletli uygulama ile ulaştığı ifade edilerek⁹⁹ bundan sonra Türkiye'nin kaçınılmaz olarak İngiltere ile birlikte yürüyeceği¹⁰⁰ ve İngiltere'nin Türkiye'de asla unutulmayacağı ileri sürülmekteydi¹⁰¹.

İngiliz himayesini destekleyenler bir süre sonra daha örgütlü bir yapı içine girdiler ve 20 Mayıs 1919 tarihinde İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ni oluşturdular. Cemiyet, Osmanlı halkında bulunan sonsuz İngiliz sevgisiyle Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında bir dostluk meydana getirmeyi¹⁰², böylece de Osmanlı memleketlerinin bütünlüğünü sağlamayı amaç edindiğini ileri sürmekteydi¹⁰³. Cemiyete katımın fazla olduğuna dair haberler sıklıkla İngiliz yanlısı basında yer aldı. Yeni İstanbul gazetesinin haberine göre cemiyetin kısa sürede çok fazla üye kaydettiğine işaret edilmiş, bunun da İngiliz himayesi fikrinin Türkiye'de ne kadar büyük bir topluluk tarafından desteklendiğinin kanıtı olduğu ileri sürülmekteydi¹⁰⁴. İngiliz himayesi anlayışı giderek İstanbul'da yer alan ve birkaç işbirlikçi gazete tarafından savunulmuş ve Milli Mücadele hareketinin giderek başarılı olmasıyla birlikte etkinliğini kaybetmiştir.

Sonuç

Mütareke dönemindeki gerek İstanbul gerek Anadolu gazetelerinin çoğunluğu mütarekenin imzalanmasıyla birlikte savaş sırasında ortaya çıkan sorunların bir anda sona ereceğine, Wilson'un yayınladığı ilkelerden özellikle Türkleri ilgilendiren on ikinci ilkenin, Osmanlı ülkesinde Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerin yönetiminin Türklere bırakılması ilkesi, Türkiye'nin kurtuluşunu sağlayacağına inanmaktaydılar. Bunun yanında İttihat ve Terakki karşıtı basın (ki o sırada yayınlanan gazetelerin önemli bir kısmı bu düşüncededeydi) Batılı büyük devletlerle bozulan ilişkilerin yeniden düzelebilmesi için çalışmakta, bunu gerçekleştirmek ve Avrupalı devletlerin sempatisini kazanabilmek adına Türkiye'yi savaşa sokan İttihat ve Terakki kadrosuna karşı yoğun bir karalama kampanyası yürütmekteydi.

95 "Amerika mı? İngiltere mi?", *Alemdar*, 1 Ağustos 1335.

96 "Amerika Değil İngiltere", *Alemdar*, 22 Ağustos 1335.

97 "İngiltere'nin Yeni Vaziyet-i Siyasiyesi", *Alemdar*, 4 Eylül 1335.

98 *Alemdar*, 1 Eylül 1335.

99 "İngiltere ve Âlem-i İslam", *Ahenk*, 10 Ağustos 1335.

100 "Biraz Nur Biraz Hayat", *Alemdar*, 22 Mayıs 1335.

101 "İngiltere Seni Unutmadık", *Alemdar*, 7 Temmuz 1335.

102 *Alemdar*, 21 Mayıs 1335.

103 "İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin Beyanname ve Programı", *Alemdar*, 28 Mayıs 1335.

104 "İngiltere Himayesi", *Yeni İstanbul*, 21 Mayıs 1335.

Ancak mütareke sonrasında İtilaf Devletleri'nin yaptıkları keyfi uygulamalar, haksız gerekçelere dayalı işgaller basının bir kesiminin gözünden kaçmadı. Milliyetçi basın yapılan uygulamalara karşı çıkıp Wilson İlkeleri'nin Türkiye'de uygulanması gerektiğini ileri sürerek Türk bağımsızlığını savunmuşlardır. Diğer yandan işbirlikçi basın ise meydana gelen gelişmelerin suçunu İttihatçılara yıkmakta ve Türklerin bu durumda üzerlerine düşenin sessizce bu durumu kabullenmek olduğunu ileri sürmekteydiler.

Her iki taraf gazetelerinin birleştikleri nokta ise Türkiye'nin zor bir süreçte bulunduğu ve bu süreci aşmanın tek yolunun da batılı bir devletin yardımını almak olduğuydu. Ancak bu devletin kim olacağı ve yapılması istenilen yardımın kapsamına gelindiğinde farklı düşünceler ileri sürülmekteydi. Bazı gazeteler Türkiye'ye uzak olduğu ve emperyalist istekleri olmadığını ileri sürerek Amerikan yardımını savunmaktaydı. Bir kısım gazeteler ise Amerika'nın ülkemizi tanımadığını, dolayısıyla Türklerin sorunlarını anlamayacağı ve bir çözüm yolu getiremeyeceğini belirterek Türkleri tanıyan bir Avrupa devletinden yardım almanın daha yararlı bir davranış olacağına inanmaktadır ki bu devletin de İngiltere olması sözü edilen gazetelerce hararetle desteklenmektedir.

Paris Barış Konferansı'nda ortaya atılan manda fikrinin Türkiye'de duyulmasıyla birlikte önemli bir basın kesimi bu düşünceyi benimsedi ve büyük bir devletin mandaterliği altında Türkiye'nin varolan ekonomik, sosyal ve siyasi sıkıntılarını kurtulacağı savunulmaya başlandı. Genelde bu sırada basında İngiliz mi yoksa Amerikan mandasının mı? Tercih edileceği soruları gündemi oldukça meşgul etmiştir. Bu tartışmalar 1919 yılının sonuna kadar sürmüştür. Özellikle İzmir'in işgaliyle Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerin de Türkiye'den koparılacağına anlaşılması üzerine bazı gazeteler işgallere tepki göstermişler ve büyük bir devletin mandaterliğini kabul etmenin Türkiye'nin parçalanmasını engelleyebilecek tek çözüm yolu olduğunu savunmuşlardır.

Ancak 1919 Ağustos ve Eylül aylarından itibaren Amerikan mandasını savunan basının Türkiye'de oluşturulabilecek Amerika'nın manda yönetiminin sadece Ermenistan adı altında Doğu Anadolu'yu ve Boğazları kapsayacağını ve yine bir parçalanmanın yaşanabileceğini anlamaları üzerine büyük bir çoğunluğu ulusal direnişi ve Türk bağımsızlığını desteklemeye başlamışlardır.

Diğer yandan ulusal direniş karşıtı basın ise bu direnişlerini Milli Mücadele dönemi boyunca sürdürmeye devam ettiler ve Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla çoğunun kapatılması söz konusu oldu.

KAYNAKÇA

I-Gazeteler

Ahenk

Alemdar

Anadolu

Hadisat

Hukuk-u Beşer

Işık

İkdam

İleri

Köylü

Memleket

Minber

Müsavvat

Sabah

Selamet

Serbesti

Söz

Tasvir-İ Evkâr

Vakit

Yeni Gazete

Yenigün

Yeni İstanbul

Zaman

II-Dergiler

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Belleten

Büyük Mecmua

Hayat Tarih Mecmuası

Tarih Konuşuyor

Tarih ve Toplum

III-Kitaplar

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Ankara, 1998.

ALTUĞ, Yılmaz, *Türk Devrim Tarihi Dersleri (1919-1938)*, İstanbul, 1973.

ARIKAN, Zeki, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, Ankara, 1989.

ATAY, Falih Rıfıkı, *Çankaya*, İstanbul, 1980.

AVCIOĞLU, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi*, I.Kitap, İstanbul, 1975.

AYBARS, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.I, İzmir, 1997.

ÇOŞAR, Ömer Sami, *Milli Mücadele Basını*, İstanbul, 1964.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *Milli Mücadele Başlarken*, I.Kitap, Ankara, 1959.

IRMAK, Sadi, *Atatürk Devrimleri Tarihi*, İstanbul, 1973.

İÇEL, Kayıhan, *Kitle Haberleşme Hukuku*, İstanbul, 1998.

JELTYAKOV, A.D., *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın: 1729-1908 Yılları*, İstanbul, 1979.

KARAL, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.IX, Ankara, 1996.

LORD Kinross, *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, İstanbul, 1994.

MORALI, Nail, *Mütareke'de İzmir Olayları*, Ankara, 1973.

ORAL, Fuat Süreyya, *Türk Basın Tarihi (1728-1922, 1831-1922)*, I.Kitap, Ankara, 1968.

ÖZTOPRAK, İzzet, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, Ankara, 1989.

SEZER, Duygu, *Kamuoyu ve Dış Politika*, Ankara, 1972.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.II, İstanbul, 1999.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, C.I, Ankara, 1991.

IV-Makaleler

- BAYRAKTAR, Bayram, "Mütareke'de Ses Gazetesi", *Tarih ve Toplum*, C.XVI, S.93 (Eylül 1993).
- BİRİNCİ, Ali, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı Destekleyen Matbuat", *Tarih ve Toplum*, C.IV, S.42 (Haziran 1987).
- ÇINAY, Vasıf, "Mütareke'de İstanbul", *Hayat Tarih Mecmuası*, C.I, S.5 (Haziran 1968).
- İSKİT, Server R., "Milli Mücadele'de Anadolu Gazeteleri", *Tarih Konuşuyor*, C.V, S.26 (Mart 1966).
- JAESCHKE, Gotthard, "Mondros'a Giden Yol", *Bellekten*, C.XXVIII, S.109 (1964)
- KABACALI, Aykut, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sansür", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, 1985.
- KOLOĞLU, Orhan, "Osmanlı'larda Basın ve Kamuoyu", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, 1994.
- KUDRET, Cevdet, "Birkaç Örnek ile Mütareke Dönemi Sansürü", *Tarih ve Toplum*, C.IX, S.53 (Mayıs 1988).
- KUTAY, Cemal, "Birinci Dünya Savaşı'ndan Çıkışımızın Hatıraları", *Tarih Konuşuyor*, C.VII, S.45 (Ekim 1967).
- ÖZKAYA, Yücel, "Milli Mücadele Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa'nın Basınla İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.I, S.3 (Temmuz 1985).
- ÖZKORKUT, Nevin Ünal, "Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.51, S.3, Ankara, 2002.
- SOMAR, Ziya, "Manda ve Meşhur Mandacılar", *Tarih Konuşuyor*, C.III, S.14 (Mart 1965)
- TEVETOĞLU, Fethi, "Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete: Minber", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.V, S.13 (Kasım 1988).

MÜBADELE ÖNCESİ YUNANİSTAN'DAKİ
MÜSLÜMAN-TÜRK AZINLIĞA İLİŞKİN
ÇOK ÖNEMLİ BİR KAYNAK:
"MECMÛ'A-YI KAVÂNÎN-İ YUNÂNİYE"

Nuri ADIYEKE

Özet

1921 yılında, Selanik'te Yunanistan vatandaşı olan Müslümanlar için çok önemli bir eser yayınlandı. Yeni asır matbaasında basılan bu eserde, Yunanistan'da yaşayan Müslüman-Türk azınlığı ilgilendiren kanunlar bir araya getirilmiştir. *Mecmû'a-yı Kavânîn-i Yunâniye* adlı bu eserde, Yunanistan hükümetinin çıkardığı bu kanunlar Türkçe'ye çevrilmiş bazen da şerh edilmiştir. Yunanistan Anayasası'nın yanı sıra Müslüman-Türk cemaatini ilgilendiren farklı yasalar ve cemaat hukuku ile ilişkili, İslam Cemaatleri kanunu, Müftülük ve Evkafa ait kanunlar şirketler hukuku ve son olarak miras ve intikale ait yasalar kitaba alınmıştır. Bu kitap, mübadele öncesi Yunanistan'daki Müslüman-Türk azınlığa ait çok önemli ve yeni bir kaynaktır.

Anahtar Kelimeler: Müslüman-Türk Azınlığı, Yunanistan, Mübadele, Kanun.

A SOURCE CONCERNING THE TURCO-MUSLİM
MINORITY BEFORE THE POPULATION
EXCHANGE IN GREECE
"MECMÛ'A-YI KAVÂNİN-İ YUNÂNİYE"

Abstract

A very important work for the Muslims with Greek citizenship of Thesalonika has been published in 1921. Laws which interested the Turkish Muslim minority living in Greece have been compiled in this work, which was published by the Yeni Asir Press. These laws which were promulgated by the Grek government have been translated into Turkish with occassional annotated commentaries. The work contains the constitution of Greece, and various laws related to the Muslim Turkish community and minority institutions, such as the law of the Muslim societies, the law of foundations, the law of Muftuluk, Law of companies and lastly, laws related to the heritage. This work is a very valuable source fort he Turkish muslim minority of Greece before the Population Exchange.

Key Words: The Turco-Muslim Minority, Greece, Population Exchange, Law.

Kurtuluş savaşının en ateşli günlerinde, 1921 yılında, Selanik'te Yunanistan vatandaşı olan Müslümanlar için sessiz sedasız bir eser yayınlandı. Bu eserde, Yunanistan'da yaşayan Müslüman-Türk azınlığı ilgilendiren kanunlar bir araya getirilmiştir. Haftalık fasiküller halinde yayınlanan bu eserin kapağında aynen şunlar yazılıdır.

(1)

Mecmû'a-yı Kavânîn-i Yunâniye

Her hafta Pençsenbih günleri neşr olunur

İlmi risale-yi mevkutedir.

Sahib ve müdürü: Selanik vükela-yı davasından

Hristaki Karagöz

İdarehanesi: Muvakkaten "Yeni Asır" Gazetesi idarehanesinde

[2 Eylül 1921 (12. Fasikül)'den itibaren]

İdarehanesi: Frenk Mahallesi'nde Alatinî Han'da 39 numaralı dairedir

Senelik abone bedeli: Peşinen tediye edilmek üzere otuz drahmidir

Tarihi: 22 Nisan 1921-1338, 27 Şaban 1339

"Yeni Asır" Matbaası

Önceleri, her hafta çıkarılması planlanan fasiküller, bazı haftalar aksamış ama gecikerek de olsa 14 sayfa (kapak dahil 16) olmak üzere 18 sayı çıkmıştır. Kapak ve arka varacağı sayfa numarası verilmemiştir. Sayfa numaraları metin bir bütün oluşturacak şekilde (1'den 252'ye kadar) düzenlenmiştir. Eser, yukarıdan da anlaşılacağı üzere, daha sonraları İzmir'e taşınacak olan ve hala yayınlanan, Selanik'in en önemli Türkçe gazetelerinden Yeni Asır'ın matbaasında basılmıştır. Şunu da belirtmeliyiz ki, bizim seneler önce İzmir'de edindiğimiz ciltli nüshada 18 fasikül bulunmaktadır. Eserin daha sonraki tarihlere ait basılan fasiküllerinin olup olmadığı malumumuz değildir. Bu 18 fasikülün basım tarihleri ise şöyledir.

Fasikül No	Basım Tarihi	Fasikül No	Basım Tarihi
1	22 Nisan 1921/1337, 27 Şaban 1339	10	15 Temmuz 1921/1337, 21 Zilkade 1339
2	29 Nisan 1921/1337, 4 Ramazan 1339	11	29 Temmuz 1921/1337 6 Zilhicce 1339
3	6 Mayıs 1921/1337, 11 Ramazan 1339	12	2 Eylül 1921/1337, 12 Muharrem 1340
4	13 Mayıs 1921/1337, 18 Ramazan 1339	13	23 Eylül 1921/1337, 3 Safer 1339
5	20 Mayıs 1921/1337, 25 Ramazan 1339	14	7 Teşrin Evvel 1921/1337 1 Rebiül Evvel 1340
6	27 Mayıs 1921/1337, 2 Şevval 1339	15	21 Teşrin Evvel 1921/1337 1 Rebiül Evvel 1340
7	3 Haziran 1921/1337, Şevval 1339	16	11 Teşrin Sani 1921/1337, 23 Rebiül evvel 1340
8	24 Haziran 1921/1337, 30 Şevval 1339	17	9 Kanunu evvel 1921/1337, 22 Rebiül Ahir 1340
9	8 Temmuz 1921/1337, 14 Zilkade 1339	18	16 Kanunu Evvel 1921/1337, 29 Rebiül Ahir 1340

Eseri hazırlayan Hristaki Karagöz aslen Sirozlu'dur. İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdikten sonra, otuz yıl Siroz'da Osmanlı ve Yunan mahkemelerinde dava vekilliği, avukatlık yapmış, 1920 yılında da 136 numaralı Yunanistan Resmi Gazetesinde yayınlanan Kral iradesi ile Selanik Bidayet ve İstinaf Mahkemesi'ne görevlendirilmiştir. Karagöz, esere yazdığı önsözde bu bilgileri verdikten başka, kendisini tanıtırken "öteden beri menafi-yi İslamiyeye hizmetle" tanınmış birisi olduğunu söylemektedir. Daha da önemlisi yazar, her iki hükümetin kanunlarına ve uygulamalarına ayrıca resmi dillerine vakıf bulunmasının kendisini bu işi yapmaya cesaretlendirdiğini belirtmektedir.

Hristaki Karagöz, bu işe başlarken çeşitli yardımlar ve destekler almıştır. Yazar önsözde, Selanik Belediye Reisi Osman Seyid Bey ve meclis üyelerine teşekkürlerini belirtmiştir. Daha önemlisi bu girişim Selanik müftüsü ve Cemaat-i İslamiye Reisi Hafız Ahmed Efendi tarafından 547 numaralı yazı ile Yunanistan'daki

bütün müftülöklere duyurulmuş ve bu eserden edinmeleri tavsiye olunmuştur. Keza, 26 Kanunu Sani 1336 (1920) tarihli Yeni Asır gazetesinde bu konuda Cemaat-i İslamiye başkanlığından bir ilan yayınlanmıştır. Bu ilan aynen şöyledir:

“Cemaat-i İslamiye Riyaseti”nden.

Hukuk ve menafi-i islamiyeye hizmet maksad-ı hayriyesiyle ahali-yi İslamiyeye müteallik Yunan Meclis-i Müessesanı tarafından müceddeten tanzim ve neşr edilecek Kavanin-i Yunaniye’yi harfiyen Türkçeye tercüme ve icabına göre teşrih ve on ikişer sayfa üzerine haftada bir (Mecmua-yı Yunaniye) namı altında neşr olunmak ve senevi abone bedeli otuz drahmi üzerinden verilmek üzere Selanik dava vekillerinden Sirozlu Hristaki Karagöz Efendi bir risale-yi muvakkatenin telif ve neşrini deruhte eylemiş ve teşebbüsat-ı vakıa cemaat-ı muvafık görölmüş olduğundan bu hususda teşekkül eden heyetin müracaatında alakadar olanların abone kayd edilmesi tavsiye olunur”.

Bu ilanın, aynı tarihlerde Selâmet gazetesinde de yayımlandığı anlaşılmaktadır.

Hristaki Karagöz esere yazdığı önsözde kitabı yazma amacını şöyle anlatmaktadır. Müslüman vatandaşlar, Yunan hükümetinin resmi dili olan Yunanca’yı yeterince bilmemelerinden dolayı Yunanistan yasalarından ve diğer yasal mevzuattan haberdar olamamaktadırlar. Bundan dolayı, hükümet ile en küçük işlerinde bile bir sonuç alamayarak fevkalade zorluklarla karşılaşmakta ve bu yüzden en temel yasal haklarını dahi kullanamamaktadırlar. Bunun sonucu olarak da hükümet ve memurlara karşı bir kırgınlık, bir memnuniyetsizlik oluşmaktadır. Bu durumun hem vatandaş hem de devlet açısından bir özrü de yoktur. Hristaki Karagöz Efendi, kitabı yazmaktaki amacının bu problemi ortadan kaldırmak olduğunu söylemektedir.

Karagöz Efendi’ye göre bu kitabın yayımı sadece Müslüman cemaate bir hizmet değil Yunanistan devletine karşı da bir vazifedir. Ona göre, bu konuda oldukça geç kalınmıştır. Bunca Müslüman ahaliye sahip olan Yunanistan devleti, kanunlarının en önemlilerini olsun Müslümanların bilgisine sunmalı idi. Bu çerçevede bu kitap, hem Müslüman vatandaşa hem de devlete bir hizmet idi. Yazara göre, Müslüman vatandaşların bunu değerlendirip neşredilen mecmualardan birer nüsha ediniş okuyarak, kendilerini ilgilendiren mevcut kanunlar hakkında bilgi edinmeleri vatana karşı [Yunanistan’a] bir vazife olmakla beraber kendi menfaatleri açısından da oldukça önemli idi.

Yazar, kitabı yazma yöntemini şöyle açıklamaktadır. Müslüman halk için, Yunan Meclis-i Müessesatı tarafından yeniden düzenlenecek olan Yunan kanunlarını harfiyen Türkçeye tercüme etmek ve duruma göre açıklamak. Ne var ki, Meclis-i Müessesan tarafından bir komisyon oluşturularak Kanun-u Esasi’nin değiştirilmesi pek muhtemel görünmediği için mevcut Kanun-u Esasi’nin 3. maddesinden 87. maddesine kadar olan kısmını aynen tercüme ve her maddenin altına o maddenin açıklaması ve lazım olan ilişkili başka kanunların belirtilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Yunanistan mülkiye, adliye, zabıta teşkilatlarına ilişkin yasaların yanı sıra hakim ve savcılarının, mahkemelerin görev, yetki ve sorumluluklarına ilişkin yasalar da bu kitaba dahil edilecektir. Bunlara ek olarak, ceza kanunu ve muhakeme usulle-

rinden halkı ilgilendiren önemli konular da kitaba konulacaktır. Müslüman cemaati özellikle ilgilendiren, Cemaatler yasası, mebus seçimleri, belediye, asker alma, polis, jandarma, gibi düzenlemelerin yanı sıra mülkiyetle ilgili arazi, emlak vergisi, rehn-i emlak, kiracının tahliyesi, ziraat, ziraat örgütleri, istimlak, nüfus işleri, veraset gibi sosyal hayata dair yasaların da neşredilmesi planlanmıştır.

Hristaki Karagöz Efendi önsözünde, müftü ve cemaat önderlerinin Müslüman ahaliyi bu mecmuayı almaları için yüreklendirmelerini istemekte, Yunan kanunlarının öğrenilmesi "maksad-ı hayrının" takdire şayan bir iş olduğunu vurgulamaktadır. Önsözün son cümlesi ise ilginçtir. "Tevfik Allahdandır!"

Kitap, fasiküller halinde 1921 yılı boyunca ufak tefek aksamalarla da olsa 18 fasikül olarak yayınlanmıştır. Kitabın sayfa numaraları fasikül esası ile değil, yazarın da önsözünde belirttiği gibi bir kitap oluşturmak amacıyla 1'den başlayıp biri birini takip ederek 252'ye kadar devam ettirilmiştir.

Her fasikülün kapak arkası sayfasında "ihtar" kısmı vardır. Bu sayfanın üstünde Hristaki Karagöz'ün ilan/reklam bölümü vardır. Avukat Karagöz Efendi, idarehanesinde her türlü avukatlık ve danışmanlık hizmeti verdiğini ve taşradan mektup ile yapılacak müracaatların, 25 drahmi hizmet ücreti gönderildiği takdirde işleme konulacağını önemle bildirmiştir. İhtar kısmının ikinci özelliği ise, eğer var ise bir önceki fasiküldeki hataların tashihi yapılmaktadır. Başka bir deyişle, bir önceki fasikülün hata/savab [doğru/yanlış] cetveli buraya yazılmaktadır. Ne var ki, kitapta listelenen bu doğru yanlış cetvelinin çok ötesinde yazım hataları bulunmaktadır. Bu hataların başında bazı harflerin yazılmaması gelmektedir. Örneğin; *olub* kelimesi yazılırken birçok yerde kelime "elif" ile değil doğrudan "vav" harfiyle başlamaktadır ki, bu pek yaygın bir yazım biçimi değildir. Kimi zaman farklı yerlerde harf düşmeleri görülebilmektedir. Yazım konusundaki önemli problemlerden bir tanesi de noktalı harflerde yaşanmaktadır. Metinde harflerin noktaları bazen konulmamış, bazen da bir yerine iki veya farklı sayıda nokta konulmuştur. Bu tür hatalar birçok kez tekrarlanmıştır. Osmanlı yazımında noktalı harflerin ne kadar çok olduğu göz önünde tutulursa, bu noktaların yanlış dizilmesinin kitabın okunmasında ne denli sorunlar yaratabileceği de anlaşılır.

İhtar sayfasında kimi zaman mecmuanın farklı ilanları da bulunmaktadır. Örneğin 8 nolu fasikülde, şu ilan vardır. "Beyan-ı itizar. Keyfiyet 18 Haziran 1337 tarih ve 4884 numaralı Yeni Asır gazetesinde dahi ilan edildiği vechle mecmuanın iki hafta intişar edilemediğinden abonmanların hukukuna katiyen bir güne halel gelmeyeceğini temin ile beyan itizar olunur" (s.98) denilerek yayımı geciken fasiküller hakkında bilgi verilmekte, ücreti yatıranların hiçbir şekilde zarar görmeyecekleri ilan olunmaktadır. Keza, 2 Eylül 1921 tarih ve 12 numaralı fasikülde ise bir başka aksama açıklanmaktadır. Buradan edinilen bilgiye göre birkaç haftadır, müftü ve cemaat reisi efendiler yardım konusunda söz vermiş oldukları halde kendilerine gönderilen formları dağıtmayıp, ellerinde tutmuşlardır. Bu kişilerin ellerinde kalan formları gerektiği gibi dağıttıkları takdirde haftalık yayının devam edebileceği hatta piyasada bulunmayan eski nüshaların dahi farklı günlerde dağıtılabileceği ilan edilmiştir. (s.154)

Kitabın, planlandığı şekliyle basıma başladığı görülmektedir. Kitapta, uluslar arası bir hukuk metni olarak, Yunanistan hukukuna giren “Atina Muahedenamesi” ve 3 adet ek protokolünden başka (s.s.33-44) iki tür yasa maddeleri bulunmaktadır. Birinci tür maddelerde kamu hukukuna ve genel sisteme ait düzenlemeler mevcuttur. Bu çerçevede kitabın ilk metni, “Yunanistan Kanun-u Esasisi” başlığını taşımaktadır. (s.4) Kanun-u esasi 3. maddeden 28. maddeye kadar sıralı olarak (s.s.4-15) verilmekte daha sonraki maddeler, ilgili olduğu alana atıf yapılarak verilmektedir. Bu çerçevede adli kuvvetlere ait düzenlemelerin (s.16 vd.) tamamlayıcısı mahkemelerin teşkilatına dair düzenlemelerdir. (s.21 vd.) Savcılara ait düzenlemeleri (s.89 vd.) hemen ceza kanunu (s.93 vd.), cinayet mahkemeleri düzenlemeleri (s.96 vd.), ceza mahkemeleri usul kanunu (s.112 vd.) ve ceza kanunu ekleri (s.233 vd.) takip etmektedir. Bir hukuk metni olarak “Teşkilat-ı Mülkiye” de bu kısımda (s.20-21) kabul edilebilir.

İkinci tür yasalar ise Müslüman vatandaşları yakından ilgilendiren, oluşturdukları tüzel kişilikli kurumlara ve kişi hukukuna dair düzenlemelerdir. Bu konudaki en önemli yasal düzenleme, “İslam Cemaatleri Kanunu” dur. Alt başlığında, “Müftüler ve Başmüftü İntihabıyla İslam Cemaatlerine Aid Varidat ve Evkafın Suret-i İdaresine Müteallik Kanun” yazan metnin (s.s.52-66) ardından uzunca bir izahat kısmı gelmektedir. (s.s.66-82) Bu kısımda 1915 tarihli şirketler hakkında kanun (s.209 vd.), şirketlerin feshi ve tahliyesi (s.228vd.), iflası (s.233), ziraat mahsul-leri vergisi (s.184), beyannameler ve bonolar (s.199), ortakçılık suretiyle ziraat edilen arazilere dair düzenlemeler (s.246) bulunmaktadır. Müstecirlerin tahliyesine dair düzenlemelerden (s.s.29-32) gayrı menkullerin işgaline dair 20 Haziran 1911 tarihli yasa (s.s.45-52) ve arazi-yi metrukeye dair düzenlemeler (s.s.82-88) bulunmaktadır.

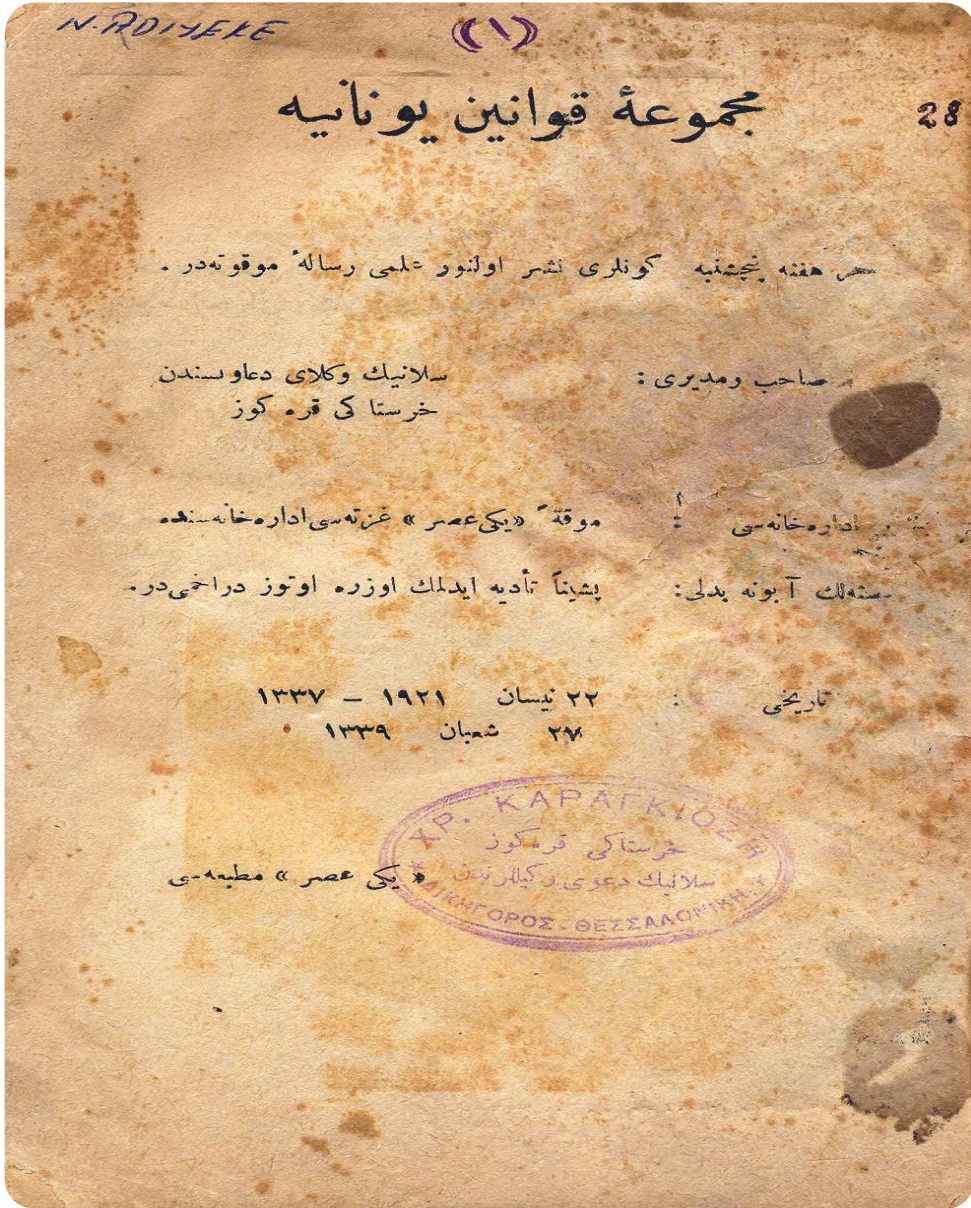
Son olarak kişi hukuku ile ilgili, verasete ait düzenlemeler önemli bir yer tutmaktadır. Bu düzenlemelerin girişinde, “Yunanistan’da verasete sair kanun-u mahsus olmayıb Roma hukukuyla amel olunmaktadır. Nitekim Türkiye’de ahkam-ı feraiz ile amel eylediği gibi...” denilmektedir. (s.115) Bu girişten sonra verasetle ilgili düzenlemeler açıklanmakta (s.s.115-126) ve ardından “bila varis vefat edenlerin terekeleri üzerinde hükümetin hakk-ı veraset” işlemleri (s.s.126-144), veraset vergisinin tahakkuku (s.144 vd.) ve tahsili (s.149 vd.) açıklanmaktadır. Daha sonra bu konudaki cezai müeyyideler (s.155 vd.) ve verasete dair farklı düzenlemeler de okuyucuya sunulmaktadır. (s.172 vd)

Yazarın önsüzünde belirttiği, yukarıda da andığımız, mebus ve belediye seçimlerine, polis, jandarma ve asker alma yasalarına, nüfus ve istimlak gibi yasal düzenlemelere yer verilmemiş veya eğer basıldı ise bizim ulaşamadığımız 18. fasikülden sonrasında yer verilebilmiştir ki bu konuda her hangi bir bilgiye sahip değiliz.

Eser, içindekiler incelendiği zaman görülmektedir ki oldukça önemlidir. Büyük mübadeleden önce Yunanistan’da yaşayan Müslüman azınlığı ilgilendiren başta Cemaatler yasası olmak üzere birçok kanun bir araya getirilmiştir. Bu haliyle kitap o dönemde yaşayan Yunanistan vatandaşı Müslümanlar için ne kadar hayati ise şimdi onların tarihini yazan tarihçiler için de en az o kadar önemlidir. Ne var ki bu eser bilinmemesinden ve bulunamamasından dolayı hemen hemen hiçbir araştırmada maalesef kullanılamamıştır.

Eser, biçim olarak kitap yazmak için hazırlanmış bir metin değildir. Görüldüğü gibi haftalık fasiküller halinde sonradan bir araya getirilip toplanmak için oluşturulmuş bir külliyattır. Bu sebeple kitapta, içindekiler kısmı yoktur. Basım tarihi de 1921 yılı içine yayılmıştır. Paralel olarak, bir bütün halinde kitap basılıp yayınlanmadığı için, kitabın gerek Türkiye'de, gerek Yunanistan'da, gerekse de diğer ülkelerin kütüphanelerinde bir başka nüshasına rastlayamadık. Belki bizim gibi özel şahıs kütüphanelerinde bulunma olasılığı vardır. Fakat bu da tespiti mümkün olmayan bir durumdur. Şimdilik durum o ki bu eser, basılı ünik/tek nüsha bir kitaptır ve mutlaka yeni harflere aktarılarak yaygın kullanıma kazandırılmalıdır.

Ek 1 "Mecmû'a-yı Kavânîn-i Yunaniye" nin ilk sayfası

(آتیه معاهده نامہ سی)

مقدمہ

ذات شوکتسمات حضرت بادشاہی ایلہ حشمتلو یونان قرالی حشمتلری
 پینلرنده متیمنا اعاده اولتان روابط صلح وموالاتی تحکیم و تشدید ایتلمو
 و بین الدولتین مناسبات طبیعیہ نیک یکیدن تاسیسی تسہیل ایلہ مک آرزو سیہ
 متحس اولدقلریدن یرمقاولہ عقدیتہ قرار یرمشلر و بولک
 ایچون :

ذات شوکتسمات حضرت بادشاہی غالب کالی بکی وحشمتلو
 یونان قرالی حضرتلری خارجیہ ناظری موسیو « د . باناس » ی مرخص
 تمینن ایشلردر .
 مرخصان مشارالہما بولنده ومنتظم کورینن صلاحیتنامہ لری بعدالتماطی
 مواد آتیہی قرارلشد یرمشلردر .

(برنجی مادہ)

« اشیو مقاولہ نامہ نیک امضاسنی متعاقب دولت ہایہ ایلہ یونانستان پینتدہ
 مناسبات دیپلوماسیہ تکرار باشلابجق و طرفین قونسولوسقلری تکرار
 تاسس و ہر ایکی مملکتندہ ایشای وظیفہ ایدہ بیلہ جکلردر . »

(بند) : — حکومت عثمانیہ ترک اولنان اراضینک حالا دول
 حذیبہ قونسولوس مأمورلری بولنان مواقعی ایلہ یونان حکومتنک قونسولوس
 مأمورلری قبولدہ محذور کورمیہ چکی بالجملہ مواقعدہ شہیندر لکلر احداث
 ایلہ بیلہ جکلردر .

۵۲

صلح حاکمی و کاتبی قظاماً هیچ بر مکافاته مستحق اولیوب شو ممنوعیت
 خلافنده نه صورتله اولور ایسه اولسون بخشیش و یا هدیه آلا نلر یکریمی
 بشدن ایکی یوز دراجتی به قدر جزای نقدی ابله اداره تجزیه ایدیلورلر . «
 اشبومه کشف خرچراهنک لهون و معتدل اولمسی مقصدینه مستند
 اولوب عدالتک سرعته و آز مصرفه توزیعنی تأمیندن عبارتدر .

اسلام جماعتلری قانونی

مفتیلر و باش مفتی انتخابیله اسلام جماعتلرینه
 عاند واردات اوقافک صورت اداره سنه
 متعلق قانونی

(برنجی ماده)

۱ — دولت داخلنده کی جهات اسلامیه تک تشکیل و اداره سنه و یا باش
 مفتی انتخابنه متعلق خصوصسی قانونک قبولنه دکیلر سر کدر مامورینی آتسه
 اولوق اوزره موقت بر باش مفتی تعیین ایدیلیر .

TÜRKİYE'NİN MİLLETLER CEMİYETİ'NE (CEMİYET-İ AKVAM) GİRİŞİ -Öncesi ve Sonrası-

Şayan ULUSAN*

Özet

Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam), Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda galip devletler tarafından kurulmuştur. Cemiyetin amacı, savaş esnasında bozulan dünya düzeninin yeniden oluşturulmasına ve devamına yardımcı olmak idi. Yani uluslararası barışın korunması hedeflenmişti. Ancak savaşta yenilen devletler üye olarak kabul edilmemişlerdir. Daha sonra mağlup olan devletlerde cemiyete teker teker üye olmuşlardır.

Türkiye'nin ise üyeliği gecikmiştir. Bunda en çok Milletler Cemiyeti'nin Musul Meselesi'ndeki taraflı tutumu ve Sovyet Rusya'nın tavrı etkili olmuştur. Sovyet Rusya, Türkiye Milletler Cemiyeti'ne üye olduktan iki yıl gibi kısa bir süre zarfında cemiyete üye olmuştur.

Türkiye Milletler Cemiyeti'ne üye olmadığı dönemlerde de cemiyetteki toplantıları, kararları yakından takip etmiştir. Türkiye gerek üye olmadığı dönemde gerekse üye olduktan sonra uluslararası meselelerini Milletler Cemiyeti aracılığıyla çözümlenmeye gayret göstermiştir. Türkiye'nin bu tutumu cemiyete üye olması yolundaki gelişmeleri hızlandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Milletler Cemiyeti, Türkiye'nin Dış Politikası, Musul Meselesi, Hatay Meselesi.*

TURKEY'S ENTRY LEAGUE OF NATIONS

-before and after-

Abstract

League of Nations, at the end of the First World War was established by the victorious powers. The purpose of the society, damaged during the war re-creation of the world order and was to help to continue. That was targeting the protection of international peace. However, renewed fighting in the states members were not considered. Later defeated in the state became a member of the society one by one.

The membership of Turkey has been delayed. In this most biased attitude of the League of Nations in Mosul Question and Soviet Russia's attitude has been effective. Soviet Russia, Turkey is a member of the League of Nations within a short period of two years after has been a member of society.

Turkey is not a member of the League of Nations in the period in community meet-

* Yrd. Doç. Dr.; Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
(sayanulusan@gmail.com).

ings, decision was followed closely. After Turkey does not require members of its members in the period to resolve international issues through the efforts of the League of Nations was. This attitude of Turkey developments on the way to become a member of society has accelerated.

Key Words: *League of Nations, Turkey's Foreign Policy, Mosul Question, Hatay Question.*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda galip devletler tarafından kurulan ve amacı savaş esnasında bozulan dünya düzeninin yeniden oluşturulması ve devamını sağlamak olan Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) hakkında ele alınan bu çalışma daha çok Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerine ağırlık verilerek hazırlanmıştır. Bu açıdan Milletler Cemiyeti'nin kuruluşu, gelişmesi, Türkiye'nin cemiyete girişi ve sonraki dönemler, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Birleşmiş Milletler'in kurulmasına kadar olan süreçteki faaliyetleri, Türkiye ile olan ilişkileri gibi konular gerek Türk gerekse yabancı bakış açısı bakımından bu belgelerden ayrıntılı olarak yakından takip edilebilmiştir.

Bu doğrultuda Milletler Cemiyeti'nin dünya siyasetinde oynadığı rol incelenen dönemde etkin olarak görülmektedir. Bu etkinlik *galip devletler* tarafından gerçekleştirilmektedir.

Dolayısıyla, her iki dünya savaşının sonunda değişen uluslararası durumu düzeltmek için bazı güçler oluşturulmuştur. 1918'de biten I.Dünya Savaşı'nın sonunda Milletler Cemiyeti diğer adıyla Cemiyet-i Akvam, II. Dünya Savaşı'nın sonlandığı yıl olan 1945'de de Birleşmiş Milletler kurulmuştur. Her ikisi de '*dünya barışını korumak*' amacıyla ortaya çıksalar da daha çok kurucu üyelerinin ve önde gelen büyük devletlerin çıkarları doğrultusunda hareket eden kuruluşlar halini almışlardır.

Nitekim 24 Ocak 1919 tarihinde Paris'te toplanan konferansta İngiltere savaşa ele geçirilmiş sömürgelerin kendi topraklarına katılması gerektiğini öne sürmüştür. Wilson ise, bu gibi toprakların Milletler Cemiyeti adına manda sistemiyle yönetilmesinin uygun olacağı görüşünü ortaya koymuştur. Wilson'a göre eğer toprak alma ilkesi üstün tutulursa daha başlangıçta Milletler Cemiyeti dünyaya güven verme yeteneğinden yoksun kalacaktır. Yeni doğmuş olan Milletler Cemiyeti'nin bu konularda daha hassas olması gerekmektedir. Wilson bu konu hakkında, yani manda sistemine karşılık toprağa el koyma biçiminin ortaya konulmasına karşılık, "Milletler Cemiyeti ülküsünün temelini ters" demektedir. Ancak İngiltere kendi çıkarları doğrultusunda Wilson'un bu açıklamalarından etkilenmemiştir. Çünkü İngiltere, Paris Milletler Cemiyeti kurmak için değil, hemen hemen kaybolmuş bir savaşın kazanılması ve kendi ülkelerinin gelecekteki güvenliğine ilişkin çareleri bulmak için toplanmıştır. İngiltere'nin istediği kendilerinin tam kontrolü altında manda düzeninin bütün yararlarını elde etmektir¹.

Milletler Cemiyeti, I. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası barışın korunması, işbirliğinin sağlanması ve Versailles Antlaşması ile oluşturulan durumun devamını sağlamak amacıyla galip devletler tarafından kurulmuştur. Türkiye I. Dünya

1 Laurance Evans, *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*, Örgün Yay., İstanbul, 2004, s.s.95-97.

Savaşı'nda yenilgiye uğradığı için cemiyetin asli üyeleri arasına alınmamıştır. Ancak kısa bir zaman sonra I. Dünya Savaşı'nda mağlup olan devletler de teker teker cemiyete alınmaya başlamıştır. Hatta 1925 yılına kadar Milletler Cemiyeti'ne giren devletlerin sayısı 55'e ulaşmıştır. Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin gerek Musul Meselesi'ndeki taraflı tutumu gerekse Sovyet Rusya'nın cemiyete olumsuz bakışından dolayı cemiyete giriş için müracaat etmemiştir².

Türkiye 1930'dan sonra artık daha etkin bir dış politika uygulamıştır. 1931 yılında Türkiye Milletler Cemiyeti'ne girmeyi prensip olarak kabul etse de daimi üyelik gibi bir teklifte bulunmuştur. Daimi üyeliğin sadece büyük devletlere verildiği düşünülürse Türkiye'nin bu teklifinin dikkate alınmayacağı ortadadır. Türkiye'nin ise böyle bir teklifte bulunması şimdilik cemiyete girmek istemediğini göstermektedir. Türkiye, Sovyet Rusya'dan dolayı böyle bir politika izlemiştir. Türkiye Atatürk'ün direktifleri üzerine Milletler Cemiyeti'ne kendisinin müracaatı ile değil, cemiyetin daveti üzerine katılmak istemiştir³.

Türkiye'nin Üyeliği Öncesi Milletler Cemiyeti'nin Türklere Karşı Tutumu

1921 yılında Romanyalı Mile Vacaresco adında bir kadının, İstanbul'da haremelerde saklanmış yüz binlerce Ermeni, Rum kadın ve çocuğunun bulunduğu dair Milletler Cemiyeti'ne başvurusu gündeme gelmiştir. Milletler Cemiyeti bu başvuru üzerine İstanbul'a bir müfettiş göndermiştir. Milletler Cemiyeti'nin bu konuya dair aldığı kararlar Türk tarafından kabul edilmemiştir. Milletler Cemiyeti'nin müfettiş göndermesi üzerine Türk tarafından böyle bir durumun olmadığına dair açıklamalar örnekleriyle verilmiştir. Bunlardan birinci sebep olarak, 14. yüzyıldan itibaren Türkler, Ermeniler, Rumlar birlikte yaşamaktadırlar. Bu konu dikkate alınmamıştır. İkinci sebep, Ermeni ve Rumları Avrupalıların kıskırttıkları, bahsedilen olayların geçtiği yerlerde konunun Türk, Ermeni ve Rumlar arasında tetkik edilmemesidir. Üçüncü sebep olarak da Mütarekeden sonra Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri'nin özellikle de İngiltere elçileriyle ortak elde edilen bilgilerden hiç yararlanmamış olması gösterilmektedir. Türk tarafından açıklanan bu sebepler doğrultusunda Milletler Cemiyeti tarafından İstanbul'a gönderilen müfettişin gerekli ayrıntılı araştırmayı yapmadığı, taraflı bir sonuca vardığı ifade edilmektedir⁴.

Milletler Cemiyeti'nin yaptırdığı ve vardığı sonuç üzerine Türkler tarafından bu olayların böyle olmadığına dair gösterilen ve üç maddede ele alınan itirazlar detaylarıyla açıklanmaktadır. Buna göre, Türkler, Ermeniler ve Rumlar uzun yıllardır birlikte yaşamakta ve Türkler, Ermeni ve Rumları vatandaşları olarak görmektedirler. Bunun sonucunda Ermeni ve Rumlar Türklerin sahip olduğu her türlü hakka sahip olmuşlardır. Devletin her kademesinde bulunmuşlardır. Hatta taşralardaki meclislerde mutlaka Hıristiyan üye bulundurulması gereği kanunlarda mevcuttur. Ermeni ve Rumlara buralarda daha çok hak tanınmıştır. Üstelik Türkler askerlikte, savaşlarda kırılırken Ermeni ve Rumlar askerlik yapmamışlar, ticaret-le uğraşmışlardır. Türklerden daha fazla haklara sahip olan Ermeni ve Rumların Türklere karşı olum-

2 Semih Yalçın, *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti*, Ankara, 2000, s.s.216-217; Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih*, İstanbul, 1944, s.525.

3 Semih Yalçın, *a.g.e.*, s.217.

4 *Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar*, Matbaa-yı Ahmet İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1337, s.3.

suz hareketlerinin arkasında ne gibi sebepler olduğunun esas incelenmesi gereken konu olduğu vurgulanmaktadır. Hatta Ermenilerin I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin düşmanları ile işbirliği yapmaları üzerine yer değiştirilmelerinin haklı bir hareket olduğuna dair değerlendirmeler sadece Türk kitaplarında değil, İngiliz Doğu konsoloslarından Williams, Fransız Cambon, Rus General Mayeswski ve Rus kumandanı Twerdo Khlebof'un hatıralarında da yer almıştır⁵.

Yine Avrupalılar Türkiye ve Türkler hakkındaki bilgileri sadece Ermeni ve Rumlardan aldıkları için Türkler hakkında yargısız infaz yapmaktadırlar. Tam tersine Türklerin bu milletler tarafından haksızlıklara ve zulümlere uğradıkları Mayewski, Williams, Cambon, Khlebof'un yazdıklarında ayrıntılı olarak görülmektedir. Ayrıca Ermenilerin çıkarttığı isyanlar ayrıntılı olarak verilerek Milletler Cemiyeti'nin bunları dikkate alması gerektiği ifade edilmektedir⁶. Ayrıca iddia edildiği gibi İstanbul'da haremelerde, yetimhanelerde Ermeni, Rum kadın ve çocuk kalmamıştır. Oluşturulan Osmanlı ve İngiliz ortak heyetleri bunların hepsini tespit ederek memleketlerine göndermiştir. Hatta Müslüman erkeklerle evli Hıristiyan kadınlara bile ne yapmak istedikleri sorulmuş ve durum kendi arzularına bırakılmıştır. Ermeni ve Rum çocuklar memleketlerine gönderildikten sonra boşalan yetimhanelere yetim Türk çocukları Ermeni diye yerleştirilmiştir. Bu sebeple Cemiyet-i Akvam'ın bu konuları detaylı bir şekilde araştırmadan bir sonuca varması düşünülemez bir durum olarak değerlendirilmektedir. Netice olarak Türkler tarafından hazırlanan çalışmada İstanbul'da zorla alıkonulan tek bir Ermeni, Rum kadın ve çocuğun olmadığı önemle vurgulanmış ve üstelik Cemiyet-i Akvam'ın bu konuda araştırma yaptırırken niye Yunan askerlerinin, yerli Rumların ve Ermenilerin yakıp yıktığı Türk köy ve kasabaları, öldürdükleri Türkler için bir müfettiş görevlendirmediğine de dikkat çekilmiştir. Türklerin Ermeni ve Rumlardan çektiklerine dair altı yıl Erzurum'da bulunan Rus general Mayewski, Fransa'nın İstanbul sefiri Cambon, Van'ın İngiliz konsolosu Williams ve Erzurum'un işgalinden kurtuluşuna kadar Erzurum'da Rus II.Topçu Alayı Kumandanı olan Twerdo Khlebof'un yazdıkları hatıralardaki önemli kayıtlar örnek olarak gösterilmektedir⁷. Ayrıca Mütareke öncesi ve sonrasında yetimhanelerde olan Ermeni çocuklarının ailelerine, akrabalarına ve mensup oldukları cemaatlere teslim edildikleri, buna karşılık yetim kalan Türk çocuklarının boşalan bu yetimhanelere getirilerek zorla Ermenileştirilerek asimile oldukları ifade edilmektedir. Buna dair pek çok örnek sayılarla verilerek, Milletler Cemiyeti'nin bu konuyla hiç ilgilenmediğine, bu olaylar karşısında tarafı davrandığına inanıldığına dikkat çekilmektedir⁸.

Yine 1930 tarihinde Ermeni papazlarının Türk Hükümeti'ni Cemiyet-i Akvam'a şikâyet ettikleri görülmektedir. Cemiyet bunun üzerine konuyu incelemesi için üyelerinden üç kişilik bir heyet oluşturmuştur. Heyet yaptığı inceleme sonucunda Ermeni papazlarının şikâyetlerini gerektirecek bir durum olmadığı sonucuna varmıştır⁹.

5 *Cemiyet-i Akvam...*, s.s.4-6.

6 *A.g.e.*, s.s.6-13.

7 *A.g.e.*, s.s.14-28.

8 *A.g.e.*, s.s.40-41.

9 BCA, HVSM, d.4011, f.k.30.10.0.0, y.n.222.497.14.

1932 Yılı Öncesi Durum ve Musul Meselesi

Bu dönemde Milletler Cemiyeti'ndeki faaliyetler Türkiye tarafından yakından takip edilmiştir. Ancak diğer taraftan da Milletler Cemiyeti de yapılan toplantılara Türkiye'yi davet etmekten geri durmamıştır.

Bu doğrultuda, 9 Ocak 1924 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanlığı'ndan Başbakanlığa gönderilen yazıda, Cemiyet-i Akvam'ın mültecilere yardım edilmesi için Yunanistan'a borç vereceği, İngiltere Başkanı'nun yardım göndereceği ve Yunan Milli Bankası'nın da Yunan Hükümeti'ne yardım edeceğine dair haberler bildirilmiştir¹⁰.

Türkiye için Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki sürecin en önemli dönemini Musul Meselesi oluşturmuştur. 1924 tarihli İstanbul Konferansı'nda İngilizler Musul Meselesi'ni tamamen zora sokmuştur. Çünkü Lozan Antlaşması'na göre, antlaşma imzalandıktan sonra Musul Meselesi Türkiye ve İngiltere arasında görüşülecek, taraflar 9 aylık süre zarfında anlaşamazlarsa konu Milletler Cemiyeti'ne havale edilecekti. Bu sebeple İngilizler Musul bölgesini Türkiye'ye vermek şöyle dursun Hakkâri üzerinde bile hak iddia etmişlerdir. Bu sebeple İstanbul Konferansı sonuçsuz kalmış ve mesele artık Milletler Cemiyeti'nde görüşülmeye başlanmıştır. Bu dönemden sonra Musul Meselesi'nin Milletler Cemiyeti'ndeki müzakerelerine dair belgeler karşımıza çıkmaktadır.

Irak sınırının belirlenmesi için Cemiyet-i Akvam Meclisi'nde yapılacak olan müzakerelere baş delege olarak TBMM Başkanı Fethi Bey'in katılması 1.9.1924 tarih ve 849 numaralı kararname ile uygun görülmüştür. Fethi Bey'in yanına müşavir ve kâtipler de verilmiştir¹¹.

Yine 27 Ekim 1924 tarihli Brüksel'deki Cemiyet-i Akvam Olağanüstü toplantısına Türkiye'den TBMM Başkanı Ali Fethi Bey'in katılması uygun görülmüştür. Çünkü Ali Fethi Bey, Türkiye'yi daha önce İstanbul Konferansı'nda ve Cenevre'de de temsil etmiştir¹².

Cemiyet-i Akvam'da ele alınan "statüko" meselesinde Türkiye'nin bu konudaki görüşleri ve Türk diplomasisi takdirle karşılanmıştır. Tevfik Rüştü Bey bu konuda İtalya basınına açıklamalarda bulunmuştur. Çünkü Türkiye bu mesele'nin Cemiyet-i Akvam'a havalesini teklif etmiştir. İngiltere'nin Türk teklifini kabul etmesi basında "Türk diplomasisinin başarısı" olarak nitelendirilmiştir¹³. Musul Meselesi'nin görüşüldüğü bu dönemde Türkiye'nin zaten bundan başka çaresi kalmamıştır. Çünkü İstanbul Konferansı'nda İngilizler konuyu çıkmaz bir hale sokmuştur. Bunun neticesinde Türkiye Lozan Antlaşması'nın gereğine uymak zorunda kalmıştır. Yani konunun Milletler Cemiyeti'ne havalesi istenmiştir. Zaten Lozan Antlaşması'nda öngörülen 9 aylık süre İngilizlerin çabalarıyla sonuç elde edilemeden bitmiştir. Türkiye bundan sonra haklarını cemiyetin üyesi olmadan Milletler Cemiyeti'nde aramak zorunda kalmıştır.

Yine Milletler Cemiyeti'ndeki 1924 tarihli diğer bir toplantıya Tevfik Rüştü Bey katılmıştır¹⁴. Ayrıca Düyun-u Umumiye borçlarının taksimi için Milletler Cemiyeti

10 BCA, HV., d.102114, f.k.30.10.0.0, y.n.123.876.17.

11 BCA, BKMM., s.853, f.k.30.18.1.1, y.n.10.42.9.

12 BCA, BKMM., d.4012, f.k.30.10.0.0, y.n.222.497.2.; s.987, f.k.30.18.1.1, y.n.11.48.18.

13 BCA, HVUSMU., d.400-182, f.k.30.10.0.0, y.n.219.475.2.

14 BCA, BKMM., s.1059, d.401-2, f.k.30.18.1.1, y.n.11.52.11.

tarafından 1924'de bir hakem kurulu tayin edilmesi üzerine Türkiye'den de bu konuya dair bir heyet gönderilmiştir¹⁵.

1925 yılında Cemiyet-i Akvam Müzaheret-i Kongresi'ne Türkiye'den Cemil ve Ahmet İhsan Beyler katılmıştır¹⁶. 9 Mart 1925 tarihinde azınlıklar meselesini görüşmek üzere Cenevre'de toplanacak olan Milletler Cemiyeti Meclisi'ne Türkiye'den Dr. Tevfik Rüştü ve Bern Elçisi Münir Beyler katılmıştır¹⁷.

Bu arada müzakereleri devam eden Musul Meselesi'ne dair Milletler Cemiyeti'nde Türk-İrak sınırı konusunda yapılan 1925'deki toplantıya Türkiye adına Dışişleri Bakanı ve İzmir Milletvekili Tevfik Rüştü Bey'in başkanlığında bir Türk heyeti katılmıştır¹⁸.

Yunanlıların bu arada Milletler Cemiyeti'ndeki Musul Meselesi'ne dair yapılan müzakerelerde zorluk çıkardıkları Şükrü Kaya'dan Ankara'ya 15 Mart 1926 tarihinde bir telgrafla bildirmiştir¹⁹.

Artık bu tarihten sonra Milletler Cemiyeti 16 Aralık 1925 tarihindeki kararıyla Musul bölgesini Irak sınırları içinde bırakmıştır ve Türkiye ile İngiltere arasında Musul Meselesi'ne dair tam karara varılan antlaşma 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır²⁰.

Musul Meselesi'nin Türkiye'nin aleyhine sonuçlanması Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ndeki toplantılara katılmasını engellememiştir. Üstelik Milletler Cemiyeti de bu toplantılara Türkiye'yi davet etmiştir. Nitekim Saraçoğlu Şükrü Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonu Türk Heyeti delegesi olarak Cenevre'ye gitmiştir²¹. Yine Yunanistan'ın talebi üzerine toplanan 8 Mart 1926 tarihli Milletler Cemiyeti toplantısına Türkiye cemiyet tarafından davet edilmiştir²². "Çay Ada" ya da diğer adı "Gâvur Ada" meselesinin görüşülmesi için Milletler Cemiyeti'ndeki toplantıya Hariciye Vekili Şükrü Kaya başkanlığında bir heyet katılmıştır²³.

Bu arada 1926 yılı içerisinde Türkiye'nin Roma, Belgrat, Londra, Tahran ve Atina elçilikleri Milletler Cemiyeti'nde meydana gelen hadiseleri Ankara'ya bildirmeyi de ihmal etmemişlerdir. Mesela bunlardan İran'ın ve Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne üyeliği ile ilgili olarak Tahran ve Londra Büyükelçiliklerinden gelen telgraflar önem arz etmektedir. Yine Şükrü Kaya'nın gönderdiği telgraftan da Türk-Yunan ilişkileri ve İstanbul'dan giden Rumlar ile Balkan Antlaşması hakkında da bilgiler Ankara'ya ulaşmıştır. Buna göre Balkan Antlaşması için Yugoslavya'nın daha makul hareket ettiği, Bulgaristan'ın bu ittifaka girmeyi istediği, İtalya'nın ise Balkan devletleri arasında böyle bir ittifakın oluşmasından memnuniyet duyacağı yolundaki haberler Ankara'ya bildirilmiştir²⁴. Oysaki 1934 yılında imzalanan Balkan Antantı'nda tablo böyle değildir. Bulgaristan yayılcı bir siyaset izlediği için antanta katılmamış,

15 BCA, BKMM., s.1265, f.k.30.18.1.1, y.n.12.62.15.

16 BCA, s.2621, d.401-5, f.k.30.18.1.1, y.n.16.64.17.; BCA, BKMM., s.2080, d.401-4, f.k.30.18.1.1, y.n.14.37.12.

17 BCA, BKMM., s.1697, f.k.30.18.1.1, y.n.13.18.8.

18 BCA, BKMM., s.2762, d.402-1, f.k.30.18.1.1, y.n.16.71.17.

19 BCA, BKMM., d.1140, f.k.30.10.0.0, y.n.12.71.39.

20 İsmail Soysal, *Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)*, Eren Yay., İstanbul, 1993, s.s.44-45.

21 BCA, BKMM., s.3187, d.100-5, f.k.30.18.1.1, y.n.17.93.2.

22 BCA, BKMM., d.1122, f.k.30.10.0.0, y.n.12.71.21.; d.1124, f.k.30.10.0.0, y.n.12.71.23.

23 BCA, BKMM., s.3279, d.238-41, f.k.30.18.1.1, y.n.18.16.17.

24 BCA, BKMM., d.1142, f.k.30.10.0.0, y.n.12.71.41.; d.1143, f.k.30.10.0.0, y.n.12.71.42.; d.1147, f.k.30.10.0.0, y.n.12.71.45.; d.1152, f.k.30.10.0.0, y.n.12.71.50.; d.1160, f.k.30.10.0.0, y.n.12.71.58.

İtalya ise imzalanan bu ittifaktan memnun kalmamıştır. Çünkü Türkiye'nin öncülüğünde imzalanan 1934 tarihli Balkan Antantı, tamamen Alman-İtalyan ittifakına karşı hazırlanmıştır.

Daha sonra ise, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin genişletilmesine dair Türkiye'nin Stockholm Maslahatgüzarı Ali Haydar Bey tarafından bir rapor Ankara'ya gönderilmiştir. Türkiye Milletler Cemiyeti'nde 1926 yılında yapılan toplantıda bu konuyu onayladığını bildirmiştir²⁵.

Yine Moskova Büyükelçiliği'nden 1927'de alınan bir telgrafta Sovyetler'in Milletler Cemiyeti'ne gireceği yolundaki söylentilerden bahsedilmektedir. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Çiçerin ile bir görüşme yaptığını ve bu konuyu kendisine sorduğunu ifade etmektedir. Buna göre Çiçerin, bu gibi kararların tek taraflı alınamayacağını, Sovyetlerin böyle bir istekleri olsa bile bunu Milletler Cemiyeti'nin de kabul etmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Buna örnek olarak da Almanya'nın cemiyete girmek istemesine karşılık İngiltere ve Fransa'nın bunu istememesini göstermektedir. Bu açıklamalar doğrultusunda Türkiye'nin Moskova Elçisi söylentilerin doğru olmadığı kanaatinde olduğunu da eklemektedir²⁶.

Milletler Cemiyeti'nde 1927 yılındaki devletlerarası ilişkiler ve gelişmeler de Türkiye'nin Bükreş, Atina elçilikleri tarafından yakından takip edilmiştir²⁷.

24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması gereğince İstanbul'da uluslararası bir "Boğazlar Komisyonu" kurulmuştu. Ancak komisyon yetkilerini sadece Boğazların suları üzerinde kullanacaktı. Dolayısıyla Lozan Antlaşması'ndaki Boğazlar Sözleşmesi Türkiye'yi iki yönden kısıtlamıştır. Birincisi askerden arındırılmış bölgeler, diğeri de Boğazlar Komisyonu. Türkiye bu her iki kısıtlamadan da 1936 tarihli Montreux ile kurtulmuştur²⁸.

Dolayısıyla Boğazlar Komisyonu her yıl Milletler Cemiyeti'ne rapor sunmakla mükellef tutulmuştur. Buna istinaden Komisyonun 1928 yılına ait raporu Cemiyete sunulmuştur. Komisyonda Türkiye'yi temsil eden Amiral Vasıf Paşa'dır. Komisyonun raporu ve Vasıf Paşa'nın buna dair yazısı Başbakanlığa Dışişleri Bakanlığı tarafından sunulmuştur²⁹.

Milletler Cemiyeti'nin daveti üzerine toplanan konferansta 11 Temmuz 1928 tarihinde imzalanan kemik ve deri ihracatına dair sözleşmelerin cemiyete üye olan olmayan bütün devletlerin 31 Aralık 1928 tarihine kadar katılabilecekleri bildirilmiştir. Cemiyetin Genel Sekreterliği bu konuyu Türkiye'nin Bern Elçiliği vasıtasıyla Türkiye'ye de bildirmiştir. Türkiye' de bu konuda imza yetkisini Bern Elçisi Münir Bey'in rahatsız olması sebebiyle, elçilik müsteşarı Müşfik Selami Bey'e vermiştir³⁰.

Cemiyet-i Akvam, 13 Mart 1930 tarihinde Lahey'de tabiiyet, karasuları ve devletlerin kendi ülkelerinde yaşayan yabancıların kendileri ve malları hakkında incelemeler yapılması ile ilgili üç konu hakkında müzakereler yapılacak olmasından

25 BCA, HVSM., d.4016, f.k.30.10.0.0, y.n.222.497.6.

26 BCA, BKMM., d.400-347, f.k.30.10.0.0, y.n.219.480.17.

27 BCA, BMM., d.43012, f.k.30.10.0.0, y.n.246.666.12.; d.4017M, f.k.30.10.0.0, y.n.222.497.; HVUİMU., d.4018, f.k.30.10.0.0, y.n.222.497.10.

28 Baskın Oran, (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C.1*, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.235.

29 BCA, HVSM., d.686, f.k.30.10.0.0, y.n.63.424.10.

30 BCA, BMM., s.7428, d.19-5504, f.k.30.18.1.2, y.n.1.8.18.

dolayı bu toplantıya Türkiye'yi de davet etmektedir. Cumhurbaşkanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa bu müzakerelere gidecek olan heyetin ve gerekli bilgi ve belgelerin hazırlanmasını istemiştir³¹.

Suçluların iadesi hakkında anlaşma imzalamak için Berlin'de bulunan Hariciye Müsteşarı Numan Bey ile Alman Dışişleri Bakanı M.Curtius'un yapmış olduğu görüşme Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olma arifesinde önem taşımaktadır. Numan Bey'in 22 Haziran ve 8 Temmuz 1930 tarihlerinde Ankara'ya gönderdiği telgraflarda bu konu hakkında bilgi verilmektedir. Numan Bey, M.Curtius'un kendisine Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılmasını istediklerini, Türk tarafında böyle bir isteğin olup olmadığı hakkında bilgi almak istediğini ifade etmektedir. Bu konuda Numan Bey, Cemiyet-i Akvam'ın Türkiye'nin coğrafi, siyasi gücüne ve barış yanlısı politikasına ihtiyacı olduğuna dikkat çekerek Türkiye'nin Cemiyete dâhil olmak arzusunda olduğunu beyan etmiştir³².

1931 yılı Cemiyet-i Akvam toplantılarına Türkler davet edilmeye başlanmaktadır. Hem Cemiyet hem de Türkiye bir anlamda üyeliğin ön çalışmalarını yapmaktadır.

Mesela, 5 Şubat 1931 yılında Cenevre'de Cemiyet-i Akvam Bütçe Ekspertleri toplantısı yapılacak olması sebebiyle bu toplantıya Türkiye'den Maliye Müfettişi Halit Nazmi Bey'in katılması ve yine Cemiyet-i Akvam himayesinde yapılmakta olan konferanslara Bern elçisi Cemal Hüsnü Bey'in katılması Gazi Mustafa Kemal imzalı kararname ile uygun görülmüştür³³. Yine San Remo'dan Musso Guiseppe isminde birisi Temmuz 1931 tarihinde İsmet Paşa'ya bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Avrupa milletlerinin geçirmekte olduğu siyasi buhrandan, mevcut olan savaş tehlikelerinden ve bu tehlikenin önüne ancak Milletler Cemiyeti emrinde bir filo bulundurulması ile geçilebileceğinden, bu filonun gereğinden bahsedilmektedir³⁴. Böylece Türkiye'nin Cemiyete üye olma sürecinin başladığı değerlendirilmesi yapılabilir. Çünkü Türkiye'nin Cemiyet için önemi gittikçe artmaktadır.

Hatta buna istinaden Cemiyet-i Akvam 29 Eylül 1931 tarihindeki toplantısında silahlanmaya ara verilmesi konusunda karar almıştır ve bu karara Türkiye'nin uyup uymayacağı konusu Türkiye'ye sorulmuştur³⁵. Silahsızlanmayla ilgili olarak Polonya Dışişleri Bakanı M.Zaleski tarafından silahların sınırlandırılması ve bu konudaki soğuk savaşın durdurulması hakkında Cemiyet-i Akvam'a verdiği muhtıralar Türkiye tarafından önemli görülmüş ve bu muhtıraların özetleri verilmiştir. Buna göre Polonya'nın bu konulara dair yaptığı açıklamalar Türkiye açısından da onay görmüştür³⁶.

Gerek Milletler Cemiyeti gerekse Türkiye'nin birbirleri hakkındaki hadiseleri yakından takip ettikleri ve ayrıca birbirlerini haberdar ettikleri de görülmektedir.

Paris'te yayınlanan 'Volonte' gazetesinin 27.2.1932 tarihli nüshasında çıkan bir haber Türkiye'de ilgi görmüştür. Bu yazıda Milletler Cemiyeti genel sekreterlik görevinden ayrılacak olan Eric Drummond'un yerine Romanya'nın Londra

31 BCA, BMM., s. 8578, f.k.30.18.1.2, y.n.6.57.2.

32 BCA, HVSM., d. 42028, f.k., 30.10.0.0, y.n.230.552.24.

33 BCA, BMM., s.10521, d.401-7, f.k.30.18.1.2, y.n.17.4.6.; s.10947, f.k.30.18.1.2, y.n.19.25.12.

34 BCA, HVMUM.,d. 40112, f.k.30.10.0.0, y.n.222.497.15.

35 BCA, BMM., s.11950, d.404-6, f.k.30.18.1.2, y.n.24.75.12.

36 BCA, HVDUM., d.42915, f.k.30.10.0.0, y.n.245.657.22.; d.42914, f.k.30.10.0.0, y.n.245.657.21.

elçisi Titulesco'nun seçileceğinden bahsedilmektedir³⁷. Yine Milletler Cemiyeti bu yıllarda ekonomisi bozulan Bulgaristan'ın durumunu incelemek üzere bir heyet göndermiş ve bu heyetin hazırladığı rapor hakkında Türkiye'nin Sofya Elçiliği'nden bilgi gönderilmiştir³⁸.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Katılışı

Daha Lozan Konferansı devam ederken Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi için davet edileceği haberleri alınmaktaydı. Konferans için Lozan'da bulunan İsmet Paşa Ankara'ya gönderdiği 26 Ocak 1923 tarihli telgrafta, İngiltere'nin Cemiyet-i Akvam'a müracaat ederek Türkiye'yi davet etmeleri ihtimaline karşı Türkiye'nin hazırlıklı olması gerektiğini bildirmiştir³⁹. Ancak Türkiye'nin cemiyete girişi dokuz yıl sonra olacaktır. Çünkü Lozan Konferansı'nın Milletler Cemiyeti üyesi olmayan bir Türkiye ile yapılması amaçlanmıştır. Çünkü Milletler Cemiyeti üyesi olan bir Türkiye'den tavizler alınması güçleşebilirdi. Oysa cemiyetin üyesi olan devletlerle üyesi olmayan Türkiye Lozan Konferansı'nda karşı karşıya kalmıştır.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi ile ilgili olarak Türkiye'nin Cenevre Elçiliği'nden Cemal Hüsnü Bey'in gönderdiği 30 Nisan 1932 tarihli rapor dikkati çekmektedir. Cemiyetin Genel Sekreterliği'nden aldığı davet üzerine Cemal Hüsnü Bey cemiyetin siyasi bürosu ile görüşmüştür. Kendisine cemiyet temsilcileri tarafından Türkiye'nin cemiyete dâhil olması hakkında davet yazısı gönderileceği tebliğ edilmiştir. Bunun üzerine Cemal Hüsnü Bey, cemiyete gönderecekleri cevabi yazıda, "*Akvam Cemiyetine kabulünden evvel akdetmiş olduğu hiçbir muahede Türkiye'yi Akvam Cemiyeti azalığı mecburiyetlerini sadıkane ifa etmekten kendisini menetmeyecektir*" ifadesini kullanacaklarını, bunun sebebinin de Rusya ile Türkiye arasındaki tarafsızlık antlaşması ile Milletler Cemiyeti antlaşmasının uyumu için olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, cemiyet temsilcilerinin Tefvik Rüştü Bey'in Türkiye'nin cemiyete girmek arzusunda olduğuna dair açıklaması üzerine bu davetin yapılacağını kayda alınacağı şeklindeki ifadeleri üzerine Cemal Hüsnü Bey, bu durumun cemiyet ile Türkiye arasındaki ilişkilere fayda getirmeyeceğini raporunda belirtmiştir. Bunun üzerine cemiyet temsilcileri Türkiye'yi cemiyet içinde mutlaka görmek istediklerini ve hatta Türkiye'nin ne zaman katılmak istediğini bildirmesini rica etmiştir⁴⁰. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesinde önündeki engellerden birisi de Rusya olmuştur. Çünkü Rusya Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesiyle tamamen Batı ile ilişkiler içinde olacağını düşünmüştür. Oysa Türkiye 1932'de cemiyete girdikten kısa bir zaman sonra 1934'de Rusya da cemiyete üye olmuştur.

Sovyet Rusya 1932 tarihine kadar Batılı devletlerle iyi ilişkiler kuramadığı için Türkiye'de bu tarihe kadar cemiyete girmek için müracaatta bulunmamıştır⁴¹.

Bununla beraber Milletler Cemiyeti ile ilgili bilgiler de Türk makamlarınca yakından takip edilmeye devam etmektedir. Mesela, cemiyetin 15 Nisan 1932 tarihindeki toplantısında Avusturya ve Macaristan'ın ekonomik durumuna, Yunanistan

37 BCA, HVDUM., d.40115, f.k.30.10.0.0, y.n.222.497.18.

38 BCA, HVDUM., d.426159, f.k.30.10.0.0, y.n.240.621.1..

39 BCA, TBMM-KMM., d.400-129, f.k.30.10.0.0, y.n.218.472.29.

40 BCA, HVŞM., d.40117, f.k.30.10.0.0, y.n. 222.497.20.

41 Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, 2. baskı, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1969, s.103.

ve Bulgaristan'ın dış borçlarına dair alınan kararın bahsedildiği 'Financial Times' gazetesinin 17 Nisan tarihli nüshasının Fransızca bir sureti ile birlikte yer verildiği bir telgraf Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'nden Ankara'ya gönderilmiştir⁴².

Neticede, Milletler Cemiyeti Genel Kurulu 6 Temmuz 1932 tarihindeki Çin-Japon ihtilafını görüşmek üzere yaptığı olağanüstü toplantısında İspanya temsilcisinin teklifi, Yunan temsilcisinin desteği ile Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne davetini öngören bir kararı kabul etmiştir. Bu kararın Türkiye'ye bildirilmesi üzerine de TBMM. 9 Temmuz 1932 tarihinde bu kararı kabul etmiştir⁴³ ve 18 Temmuz 1932 tarihinde Türkiye Milletler Cemiyeti'ne girmiştir⁴⁴.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne daveti ve ardından kabul edilmesi dünya basınında geniş yer almıştır. Bu konuya dair Atina basınında ve yine Atina muhalif basınından 'Proia'da çıkan haberler Türk makamlarınca takip edilmiştir⁴⁵.

Fransız meclisinde de Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi ile ilgili olumlu tartışmalar yapılmıştır. Milletvekillerinden Henry Torrès, Gaston Bergery ve Jean Ibarneğaray isimli şahıslar Türkiye'nin cemiyete kabulünü en sıcak dostane duygular içinde kutladıklarını, Türkiye gibi bir ülkenin her konuda cemiyete faydası olacağına inandıklarını Fransız Meclisi'nde dile getirmişler ve bu görüşler Fransız Meclisi'nde kabul gördüğü için bir anlamda Fransa'nın da resmi görüşü olarak değerlendirilmiştir⁴⁶. Yine Fransız Parlamentosu, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisini tebrik ettiğine dair bir yazıyı göndermiştir⁴⁷.

Milletler Cemiyeti'nin Genel Sekreterliği'nin 6 Temmuz tarihli toplantısında Avustralya temsilcisi Granvillein'in Türkiye'nin cemiyete girişi lehinde bir konuşma yapması üzerine Granvillein Türkiye'ye davet edilmiştir. Ancak kendisi Kanada yoluyla ülkesine dönmesi gerektiğini ve Türk hükümetine davet için Türkiye'nin Bern Elçiliği aracılığıyla teşekkürlerini bildirmişti⁴⁸.

Paris'te yayınlanan "La République" adlı gazetenin 3 Ağustos 1932 tarihindeki nüshasında Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi üzerine Balkan Birliği girişiminin ne derece başarılı olup olmayacağı konusu ele alınmıştır⁴⁹. Yugoslavya'da çıkan "Politika" gazetesinin 24 Ağustos 1932 tarihli nüshasında ise "Türkiye'nin Harici Tesirattan Azâde Kalmaya Matuf Mesaisi" başlıklı makalesi yayınlanmıştır ve bu makale Türkiye'nin Belgrad Elçiliği tarafından gönderilmiştir. Makalede Akşam gazetesinden alıntılar yapılmaktadır. Buna göre, "Akşam, Türkiye'nin Akvam Cemiyetine girişinin Türkiye için bir muvaffakiyet ve şeref tarihi olduğunu yazmaktan men'i nefis edememiştir. Bu gazete 'Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiyesi akvam cemiyetine girmeğe davet edildi ve layık olduğu bilcümle merasimle girdi. Bu hal Türkiye Cumhuriyetinin kısa bir zaman zarfında beynelmilel sahada, Türkiye'nin kuvvet ve ehemmiyetini bütün dünyaya gösterecek bir hadisedir ve Türkiye harici siyasetini idare edenlere karşı diğerk memleketlerin takdirini ifade eder' demektedir.

42 BCA, HVDUM., d.40118, f.k.30.10.0.0, y.n.222.497.21.

43 Semih Yalçın, *a.g.e.*, s.218.

44 İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.47.; Semih Yalçın, *a.g.e.*, s. 218.

45 BCA, HVDUM., d.4012, f.k.30.10.0.0, y.n.222.498.2. ; d.40122, f.k.30.10.0.0, y.n.222.498.3.

46 BCA, HVDUM., d.40123, f.k.30.10.0.0, y.n.222.498.4.

47 BCA, BMM.,d.401-28, f.k.30.10.0.0, y.n.222.498.9.

48 BCA, HVDUM., d.40125, f.k.30.10.0.0, y.n.222.498.6.

49 BCA, HVDUM., d.40129, f.k.30.10.0.0, y.n.222.498.10.

Politika gazetesi konuya ilişkin görüşlerinde Türk-Rus ilişkilerine de değinmeden geçememiştir; “ Türkiye'nin akvam cemiyetine resmen duhulünü müteakip Hariciye Vekili Rüştü Bey Sovyetler maslahatgüzarına bir mektup göndererek Türkiye'nin akvam cemiyetine 'duhulü'nün Türkiye ile Sovyet Rusya'sı arasında samimi dostluk münasebatının inkişafına hiçbir suretle hail teşkil edemeyeceğini katiyetle beyan eylemiştir”⁵⁰ demektedir.

Türkiye'nin Lozan ve sonrasında özellikle de 1930'lu yıllardan sonraki başarılı, dengeli politikası Milletler Cemiyeti'ne daveti ve üye olarak kabul edilmesine sebep olmuştur.

Üyelik Sonrası Gelişmeler

Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne katılmasından sonraki dönemde artık bir “üye devlet” olarak yapılan bütün toplantılara katılmıştır.

Milletler Cemiyeti'nin kadın-erkek eşitliği konusunda yapılan toplantısında ise Türk Heyeti'nin yardımından dolayı Inter American Commission of Women başkanı Alice Paul tarafından Türkiye'ye teşekkür edilmiştir⁵¹. Milletler Cemiyeti'ne Türkiye'nin vereceği yıllık aidat olarak ise, 337.048.46 Altın Frank olduğu ve bunun toplamının ise 135 bin Türk lirası olması kararlaştırılmıştır⁵². Ancak Türkiye Milletler Cemiyeti tarafından kendisi için uygun görülen bu ödemenin fazla olduğuna itiraz etmiştir. Hatta Yunanistan'ın ödediği aidatın daha az olduğuna dikkat çekilmiştir ve Türkiye'nin de Yunanistan'ın durumuyla hemen hemen aynı olduğu vurgulanmıştır. Ancak cemiyetten Türkiye lehine bir karar çıkmamıştır. Hatta 1933 için yılı öngörülen aidatın 1934 yılı için de geçerli olması kararına varılmıştır⁵³.

Milletler Cemiyeti Hıfzısıhha Komitesi'nin Paris'te açtığı sıtma kursuna Türkiye'den Sıtma Mücadele Reisi Dr. Cevat Bey'in katılması ve ardından Cevat Bey'in konu hakkında araştırmalar yapması için Roma ve Madrid'e gitmesi kararlaştırılmıştır⁵⁴. Yine 26 Eylül 1932 tarihinde Cenevre'de toplanacak olan Milletler Cemiyeti toplantısına Türkiye'yi temsil etmek üzere Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Bey'in başkanlığında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Bern Elçisi Cemal Hüsnü, Sivas Milletvekili Necmettin Sadık Beylerin temsilci, Cenevre Başkonsolosu Celal Hazım Bey'in temsilci muavini, Dışişleri Bakanlığı Özel Kalem Müdürü Kemal Bey'in temsilci heyetinin refakat memuru ve Bern Elçiliği Başkâtibi Nurettin Bey'in Temsilci Heyeti Kâtibi olarak atanmaları ve gönderilmeleri kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu Türk heyetinin güvenliğini sağlamak için de polis memuru Sadık Efendi görevlendirilmiştir⁵⁵. 1932 yılından sonra, Bern Elçisi Cemal Hüsnü, Sivas Milletvekili Necmettin Sadık, Dışişleri Özel Kalem Müdürü Refik Amir ve polis memuru Sadık Efendi'den oluşan Türk Heyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in başkanlığında 25 Eylül 1933 tarihinde yapılan Milletler Cemiyeti toplantısına katılmışlardır⁵⁶. Türkiye Bern Elçisi Cemal Hüsnü Bey'i ayrıca Türkiye'nin Milletler Cemiyeti daimi üyeliğine de atamıştır⁵⁷.

50 BCA, HVDUM., d.43298, f.k.30.10.0.0, y.n.251.694.22.

51 BCA, HVDUM., d.40131, f.k.30.10.0.0, y.n.222.498.12.

52 BCA, BMM., d.40135, f.k.30.10.0.0, y.n.222.498.16.

53 BCA, HVDUM., d.40137, f.k.30.10.0.0, y.n.222.498.18.

54 BCA, BMM., s.13452, f.k.30.18.1.2, y.n.31.69.8.

55 BCA, BMM., 13305/401-9, 30.18.1.2, 18.9.1932.

56 BCA, BMM., s.15015, f.k.030.18.1.2, 39.67.14; s.15015, f.k.30.18.1.2, y.n.39.67.14.

57 BCA, BKM., s.15328, f.k.30.18.1.2, y.n.41.83.6.

Yine 1933 yılında Lehistan'da sağlık konularında incelemelerde bulunacak olan heyete Türkiye'den Müsteşar Dr. Hüsamettin Bey'in katılması kararlaştırılmıştır. Lehistan'daki bu organizasyona Türkiye Milletler Cemiyeti tarafından davet edilmiştir⁵⁸. Dr. Hüsamettin Bey, Milletler Cemiyeti'nin Cenevre'de yapacak olduğu 27 Ekim 1933 tarihinde ki ve ayrıca 23 Ekim 1933 tarihindeki Paris'te Fransız Cumhurbaşkanının reisiğinde yapılacak olan toplantılara katılmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Cenevre Başkonsolosu Hazım Bey'de 27 Ekim 1933 tarihli toplantıya katılmak için görevlendirilmiştir⁵⁹. 1934 yılında Milletler Cemiyeti Umumi Kâtipliği Şube üyeliğine Kerim Tevfik Bey seçilmiştir⁶⁰. Yine Milletler Cemiyeti'nin 2 Mayıs 1934 tarihinde yapacağı toplantıya katılmak üzere Dr. Hüsamettin Bey'in, 4 Haziran 1934 tarihinde de toplanacak olan Milletler Cemiyeti Mesai Konferansı'na Bern Elçisi Cemal Hüsni Bey'in katılmaları için Cenevre'ye gönderilmeleri kararlaştırılmıştır⁶¹.

Milletler Cemiyeti'nin 1934 yılı Eylül ayı içinde yapacağı toplantıya katılmak üzere Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüşti Bey'in başkanlığında Bern Elçisi Cemal Hüsni, Sivas Milletvekili Necmettin Sadık, Başkonsolos Refik Amir Bey ve Emniyet memuru Sadık Bey'in katılması kararlaştırılmıştır. Hatta Necmettin Sadık Bey adı geçen heyetten daha önce yola çıkarak Lokarno'da yapılacak olan "Congrès International de la paix"e Türkiye adına katılacaktır⁶². Ayrıca, Marsilya'da Kral Aleksander'in öldürülmesi üzerine Yugoslavya'nın Milletler Cemiyeti'ne Macaristan'ı şikâyeti⁶³, vereceği nota ve bu tarihte Belgrat'ta bulunan Tevfik Rüşti Aras'ın Türkiye'nin Cemiyette Yugoslavya'nın notasını destekleyeceği ve Türkiye'nin bu desteğinin "Novosti" de çıkan bir makalede yayımlandığı görülmektedir⁶⁴. Yugoslavya'nın bu notası üzerine İtalyan gazetelerinde epeyce makale yayınlanmıştır. Bunların arasında "Giornale d'Italia" gazetesinin tanınmış yazarlarından Virginio Gayda'nın bir makalesi, "Messaggero" gazetesi ve "Roma Fascista" gazetesi gelmektedir. Özellikle Messaggero'da çıkan yazı Balkan Paketi üyelerinden Türkiye ve Yunanistan'ın Yugoslavya'ya destek vermedikleri yönündeki yorumuyla dikkat çekmektedir⁶⁵. Ancak durum İtalyan gazetelerinde çıkan haberler gibi değildir. Tevfik Rüşti Aras aracılığıyla Türkiye'nin cemiyette Yugoslavya'nın notasını destekleyeceği açıklanmıştır.

1934 yılı Sovyet Rusya'nın Milletler Cemiyeti'ne dâhil olduğu yıldır. Sovyet Rusya daha önceleri Türkiye'nin Cemiyete üye olmasını istememiş olmakla beraber, iki yıl gibi kısa bir süre zarfında kendisi de 18 Eylül 1934 tarihinde cemiyete üye olmuştur. Hatta Türkiye üç yıl için Milletler Cemiyeti Konseyi'ne üye olarak seçildiği tarih olan 17 Eylül 1934'den hemen sonra 18 Eylül 1934'de Cemiyete üye olmuştur⁶⁶.

Nitekim 1934 yılında Sovyet Rusya'nın cemiyete katılmak ve konseyde daimi bir üyelik istediğine dair Belgrat'ta yayınlanan Pravda gazetesinde M.Beneş'in açıklamasına istinaden çıkan bir makale Türkiye'nin Belgrat Elçiliği'nden Ankara'ya bildirilmektedir⁶⁷.

58 BCA, BMM., s.14313, d.238-126, f.k.30.18.1.2, y.n.36.32.16.

59 BCA, BKM., s.15045, f.k.30.18.1.2, y.n.39.69.4.; s.15148, d.401-13, f.k. 30.18.1.2, y.n.40.74.7.

60 BCA, BKM., s.2672, d.112-129, f.k.30.18.1.2, y.n.43.13.11.

61 BCA, BKM., s.438, d.401-14, f.k. 30.18.1.2, y.n.44.22.2.; s.5502, d.401-15, f.k.30.18.1.2, y.n.44.27.10.

62 BCA, BKM., s.11902, d.401-19, f.k.30.18.1.2, y.n.47.59.10.

63 BCA, HVİDUM., d.400-3285, f.k.30.10.0.0, y.n.221.491.17.

64 BCA, HVDUM, d.432213, f.k.30.10.0.0, y.n.252.698.16.

65 BCA, HVİDUM., d.432215, f.k.30.10.0.0, y.n.252.698.18.

66 İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.48.

67 BCA, HVDUM., d.432179, f.k.30.10.0.0, y.n.252.697.11.

Cemiyet-i Akvam ile ilgili bütün gelişmeler, alınan kararlar Türk makamları tarafından bu dönemde de yakından takip edilmektedir. Mesela, ekonomisi bozuk olan Bulgaristan'ın Milletler Cemiyeti'ne bu durumu düzeltceğine dair verdiği söz hakkında Paris'te yayınlanan "Le Journal du Commerce" çıkan yazı Türkiye'nin Paris Elçiliği'nden Ankara'ya gönderilmiştir⁶⁸. Mısır Emniyet Genel Müdürü ve Üyüştürücü Maddeler Kaçakçılığı İstihbarat Müdürü olan Russel Paşa'nın üyüştürücü madde imalatı ve kaçakçılığı konusunda hazırlayıp Milletler Cemiyeti'ne sunacak olduğu rapor hakkında Daily Herald gazetesinin 20.2.1933 tarihli nüshasında bir makale yayınlanmıştır. Bu makalenin Fransızca tercümesi Ankara'ya gönderilmiştir⁶⁹. Nitekim 15 Mayıs 1933 tarihinde toplanacak olan Milletler Cemiyeti Afyon İstişari Komisyonu tarafından diğer ülkeler gibi Türkiye'nin durumu hakkında da inceleme yapılacak olmasının bildirilmesi üzerine adı geçen toplantıya Türkiye'nin Bern Elçisi Cemal Hüsnü Bey'in katılması uygun görülmüştür⁷⁰.

Bu arada cemiyet yetkililerinin Türkiye'deki gelişmeleri de yakından takip ettikleri görülmektedir. 1933 yılında İran'da bulunan C.M.H. Weaver ile Mahmut Ali Khan Djamalzadeh'nin Nisan ayında Türkiye'ye gelerek Dışişleri Bakanlığı ile temaslarda bulunacakları Türk makamlarına bildirilmiştir. Özellikle bu heyet Türk Dışişlerinin nasıl çalıştığına yakından incelemek istemektedir⁷¹.

1935-1936 Yılları

Milletler Cemiyeti'ne bağlı Koruma Cemiyetleri Uluslararası Birliği'nin 1 Mart'ta Cenevre'de toplanacak komisyonlarına Türkiye'den İstanbul Üniversitesi Rektörü Cemil Bilge Bey katılmıştır. İstanbul Üniversitesi Rektörü Cemil Bilge Bey daha sonrada 6 Haziran 1935 tarihinde Brüksel'de toplanan Milletler Cemiyeti Muzaheret Cemiyetleri Kongresi'ne de katılmıştır. Ayrıca yanında General İhsan Bey ile Ankara Hukuk Fakültesi Dekanı Baha Bey bulunmaktadır⁷². Mayıs 1935 tarihinde Bükreş'te toplanacak olan Balkan Misakı Konseyi'ne Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın başkanlığında Hasan Saka, Cevat Açıkalın, Refik Amir Kocamaz ve yine ayrıca Mayıs ayının sonlarına doğru Milletler Cemiyeti'nin yapacak olduğu Konsey toplantısına yine Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın başkanlığında Bern Elçisi Cemal Hüsnü ve Refik Amir Kocamaz katılmıştır. Ayrıca her iki heyetin yazı işleri içinde Rifkı Rüşdü Zorlu, Emniyet görevlisi olarak da Sadık Bey adı geçen heyetlere dahil olmuşlardır⁷³.

Milletler Cemiyeti Hıfzısıhha Komitesi Bürosu'nda yapılacak olan toplantıya katılmak üzere Dr. Hüsamettin Kural, Roma ve Paris'e gönderilmiştir⁷⁴. Cemiyetin İstişari Afyon Komisyonu'nun Kasım ayında yapacak olduğu toplantıya da Türkiye adına Bern Elçisi Cemal Hüsnü Bey katılmıştır⁷⁵.

Yine, Milletler Cemiyeti'nin aldığı kararların uygulanması sebebiyle meydana gelebilecek bazı meseleleri görüşmek ve karar vermek üzere bu iş ile ilgili-

68 BCA, HVDUM., d.426262, f.k.30.10.0.0, y.n.241.626.2.

69 BCA, HVİŞM., d.43944, f.k.30.10.0.0, y.n.266.796.16.

70 BCA, BMM., s.14412, f.k.30.18.1.2, y.n.36.37.14.

71 BCA, HVDUM., d.40133, f.k.30.10.0.0, y.n.222.498.14.

72 BCA, BMM., s.20012, d.401-9, 30.18.1.2, y.n.51.10.18.; s.26462, d.112-67, f.k.30.18.1.2, y.n.55.43.2.

73 BCA, BKM., s.25472, f.f.30.18.1.2, y.n.54.38.3.

74 BCA, BKM., s.23282, d.409-26, f.k.30.18.1.2, y.n.53.27.4.

75 BCA, BMM., s.33512, f.k.30.18.1.2, y.n.58.78.7.

nen Dışişleri Bakanlığı daire şefleri, maliye, ekonomi, gümrük bakanlıklarından ve Cumhuriyet Merkez Bankası'ndan bir komisyon oluşturulmuş, başkanlığına da Hariciye Umumi Kâtibi Numan Menemencioğlu getirilmiştir⁷⁶.

İtalya'nın 3 Ekim 1935 tarihinde Habeşistan'a saldırması üzerine Milletler Cemiyeti İrtibat Komitesi tarafından Cenevre'de 5 maddelik tedbirler kabul edilmiştir ve diğer cemiyet üyelerinde olduğu gibi Türkiye'nin de bu tedbirleri uygulaması istenmiştir. Alınan bu kararlarda İtalya'ya bir yaptırım söz konusudur. İtalya'ya silah satışının yasaklanması, kredi açılmaması, bazı malların ithalat ve ihracatının yasaklanması gibi tedbirler alınmıştır. Türkiye'den de cemiyete üye olması hasebiyle bu kararlara uyması istenmiştir. Türkiye'de Milletler Cemiyeti'nde alınan bu tedbirleri uygulamıştır⁷⁷. Bu kararları İngiltere'nin Dışişleri Eski Bakanı Samuel Hoare ile Fransa Başbakanı Laval tarafından Paris'te belirlenmiştir. Hatta bu konu "Journal des Nations" isimli gazetede açıklanmıştır⁷⁸.

Türkiye, İtalya'ya karşı alınacak tedbirlerin iki ana başlık altında toplanmasını önermektedir. Birincisi askeri, ikincisi ise ekonomiktir. Ayrıca Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin bu konuda alacağı her türlü tedbire iştirak edeceğini bildirmiştir⁷⁹.

Bu konuya dair Hicaz Hariciye Müsteşarı Fuad Hazma, Türkiye'nin Cidde Maslahatgüzarı ile yaptığı görüşmede, Milletler Cemiyeti'nin İtalya-Habeş Savaşı'nda hiçbir etkisinin görülmediğini, cemiyetin bir-iki büyük devletin elinde bulunduğunu, diğer devletlerin işine yaramadığını, bu sebeple Suudi Arabistan'ın cemiyete hiçbir zaman girmeyeceğini ifade etmiştir⁸⁰.

1935 yılı Türkiye için her anlamda gelişmeler gösterirken, belgelerde de artık daha önceleri sadece isimleri geçen şahısların soyadlarının da kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Daha önceleri Cumhurbaşkanı sıfatıyla yazışmalara "Gazi Mustafa Kemal" imzasını kullanan Mustafa Kemal Atatürk, soyadı kanunundan sonra artık "Kemal Atatürk" imzasını kullanmaya başlamıştır.

1936 yılı itibariyle Milletler Cemiyeti'nin Türkiye Daimi Temsilcisi olan Bern Elçisi Cemal Hüsnü Bey'in istifasıyla boşalan Türkiye Cumhuriyeti Daimi Murahhaslığı'na Milletler Cemiyeti toplantılarına katılan Türk heyetlerinde bulunan Sivas Milletvekili Necmettin Sadık Bey atanmıştır⁸¹. Yine Londra'da yapılacak olan toplantıya Ahmet İhsan Tokgöz, Necip Ali Küçük, S. M. Arsal, Şükrü Yaşın, Profesör Cemil Bisel ve Reşat Erbeyli katılmıştır. Yine 18 Mayıs 1936 tarihinde Cenevre'de yapılan toplantıda Türkiye'yi Cenevre Başkonsolosu Numan Tahir Seymen temsil etmiştir. Milletler Cemiyeti'nin 13'ler Komitesi'nin 8 Nisan 1936 tarihindeki toplantısına Paris Büyükelçisi Suat Davaz katılmıştır⁸².

Cemiyetin Mayıs 1936'da Belgrat da toplanan Balkan Misakı Konseyi'ne Tevfik Rüştü Aras, Cevad Açıkalın, Faik Zihni ve ardından Cenevre'de cemiyetin genel toplantısına da yine Tevfik Rüştü Aras, Cevad Açıkalın, ayrıca Refik Amir Kocamaz ve elçilik kâtibi olarak Fatin Rüştü Zorlu katılmıştır⁸³.

76 BCA, BKM., s.37992, d.11-41, f.k.30.18.1.2, y.n.60.100.4.

77 BCA, BKM., s.35032, f.k.30.18.1.2, y.n.59.85.19.; Soysal, 1993: 49.

78 BCA, HVDUM., d.424439, f.k.30.10.0.0, y.n.238.607.4.

79 BCA, HVUUK., d.422110, f.k.30.10.0.0, y.n.234.580.13.

80 BCA, HVDUM., d.436A31, f.k.30.10.0.0, y.n.260.749.6.

81 BCA, BKM., s.44602, d.401-28, f.k.30.18.1.2, y.n.64.33.5.

82 BCA, BKM., s.45312, d.401-29, f.k.30.18.1.2, y.n.64.36.16.; s.45242, f.k.30.18.1.2, y.n.64.36.9.; s.45412, f.k.30.18.1.2, y.n.64.37.6.

83 BCA, HVDUM., s.45402, 401-30, f.k.30.18.1.2, y.n.64.37.5.

9 Eylül 1936'da Fransa, Suriye'ye bağımsızlık tanımak amacıyla Suriye temsilcileriyle bir anlaşma yapmıştır ve böylece Sancak (Hatay)'ın geleceği meselesi ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda 14 Aralık 1936 tarihinde Sancak (Hatay) Sorunu Milletler Cemiyeti Konseyi'nde görüşülmeye başlanmıştır⁸⁴. Nitekim cemiyetin bu meseleye dair yapacağı toplantıya Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın başkanlığında Hasan Rıza Soyak, Numan Menemencioğlu, Refik Amir Kocamaz, Fatin Rüştü Zorlu, Yüzbaşı Talat, Ali Haydar Görk, Şemsettin Arif Mardin, Abdullah Zeki, Komiser Salim ile Sadık Bey katılmıştır⁸⁵.

1937-1939 Yılları ve Hatay Meselesi

1937- 1939 yılları arası dönem Sancak (Hatay) Meselesi'nin görüşüldüğü ve çözüme kavuşturulduğu yıllar olmuştur. 1936 yılında Fransa'nın Suriye üzerindeki manda yönetimini kaldırması ve Türkiye'nin bu konunun görüşülmesi için Milletler Cemiyeti'ne başvurması üzerine 1939'a kadar devam edecek olan süreç başlamıştır.

Bunun doğrultusunda 27 Ocak 1937 tarihinde Hatay'ın "Ayrı Varlık" olarak kurulması yönünde Türkiye ile Fransa arasında ilke anlaşması imzalanmıştır⁸⁶.

Milletler Cemiyeti'nin Sancak Meselesi'ne dair yapacağı toplantıda yine Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın başkanlığında bir heyet Türkiye'yi temsil etmiştir⁸⁷.

Hatay'ın geleceği hakkında Milletler Cemiyeti'nde meydana gelen olumlu gelişmeler üzerine Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Başbakan İsmet İnönü'ye bir tebrik telgrafı göndererek, "Türkiye Cumhuriyeti haklı olduğuna kani bulunduğu davasını, büyük ve adil hakem heyeti olmasını daima arzu ettiği ve bu sıfat ve salahiyetinin daha çok çetin meseleler halinde en yüksek kudret ve kuvveti haiz olmasını temenni eylediği Cemiyeti Akvama bırakmakla insanlık namına isabetli bir harekette bulunmuştur" demektedir⁸⁸.

29 Mayıs 1937 tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyi'nce Sancak statüsünün, anayasasının, sınır haritasının kabulü günü Sancak'ın sınırlarını ve toprak bütünlüğünü güvence altına alan Türk-Fransız Antlaşması Cenevre'de imzalanmıştır⁸⁹.

Bu dönemlerde de yine Milletler Cemiyeti nezdinde birçok toplantılar yapılmış ve Türkiye'den bu toplantılara heyetler katılmıştır. Mesela, Şubat 1937'de Cenevre'de yapılan toplantıya Dr. Hüsamettin Kural; 26 Mayıs 1937 tarihli toplantıya Tevfik Rüştü Aras, Hasan Rıza Soyak, Numan Menemencioğlu, Necmeddin Sadık; 13 Eylül 1937 tarihli toplantıya Tevfik Rüştü Aras, Cemal Hüsnü Taray, Necmettin Sadık katılmıştır⁹⁰. Milletler Cemiyeti'ndeki toplantıların büyük çoğunluğunda Türkiye'yi Dışişleri Bakanı olarak Tevfik Rüştü Aras ve O'nun başkanlığındaki Türk heyetleri temsil etmiştir.

84 İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.s.49-50.

85 BCA, BKM., s.57952, d.401-32, f.k.30.18.1.2, y.n.71.1.2.

86 İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.50.

87 BCA, BKM., s.58682, d.401-33, 30.18.1.2, y.n.71.4.15.

88 BCA, BNM., d.40225, f.k.30.10.0.0, y.n.222.501.5.

89 İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.50.

90 BCA, BKM., s.60262, f.k.30.18.1.2, y.n.72.12.12.; s.67042, d.401-35, f.k.30.18.1.2, y.n.75.45.16.; s.72782, d.401-37, f.k.30.18.1.2, y.n.78.74.8.; s.73512, d.401-39, f.k.30.18.1.2, y.n.78.78.1.

Milletler Cemiyeti, Sancak Meselesi için buraya gönderilen araştırma komisyonuna 1 Şubat 1937-15 Mart 1937 tarihleri arasında 18.727.10 İsviçre frangı Türkiye tarafından ödenmiştir⁹¹. Ocak 1938 tarihinde Cenevre’de Milletler Cemiyeti Hatay meselesinin görüşülmesi için bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıya Türkiye’den temsilci olarak Necmettin Sadık katılmıştır. Necmettin Sadık’ın yanına da müşavir olarak Dışişleri Bakanlığı memurlarından Fatin Rüştü Zorlu ile Abdullah Zeki Polar gönderilmiştir⁹².

Bu arada yine cemiyetin Şubat 1938 tarihli toplantısı için Dr. Hüsamettin Kural Cenevre’ye gönderilmiştir. Hüsamettin Kural cemiyetin Ekim 1938 tarihli toplantısına da katılmıştır. 12 Eylül 1938 tarihli Milletler Cemiyeti 19. Asamble toplantısına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras başkanlığında Necmettin Sadık ve Esmâ Nayman katılmıştır. Yine 30 Kasım 1938 tarihinde Paris’te yapılan konferansa Türkiye’nin Paris Büyükelçiliği müsteşarlığını yapan Orta Elçi Celal Arar Türkiye’yi temsil etmiştir. Yine Türkiye’nin İktisat Vekâleti İş Dairesi Reisliği, Milletler Cemiyeti Uluslararası İş Bürosu ile doğrudan bilgi alışverişinde bulunmak istemiştir. Bunun Türkiye’nin ekonomisine oldukça katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Ayrıca Milletler Cemiyeti’nin hazırladığı yeknesak bir deniz balisajı sistemine dair 13.5.1936 tarihli anlaşmaya Türkiye’nin de katılması için bir kanun tasarısı hazırlanmıştır⁹³. Ancak ulaşılan belgelerde bu kanun tasarısının kabul edilip edilmediğine dair herhangi bir bilgi elde edilememiştir.

1939 yılı artık Mustafa Kemal Atatürk’ün olmadığı dönemlerin başlangıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta Mustafa Kemal Atatürk yukarıda bahsedilen Milletler Cemiyeti’nin Ekim 1938 tarihli toplantısı için Cenevre’ye giden Hüsamettin Kural’ın 28. 9. 1938 tarihli kararnamesinin⁹⁴ altına attığı imza incelenen bu dönem ve konuya dair elde edilen belgelerdeki son imzası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan sonra artık belgelerde cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü imzalı kararname-ler karşımıza çıkmaktadır. Başbakan Dr. Refik Saydam, Dışişleri Bakanı ise Şükrü Saraçoğlu’dur.

Milletler Cemiyeti’nin mutad her yıl düzenlediği toplantılardan biride İstişari Afyon Komisyonu’nun 15 Mayıs 1939 tarihinde Cenevre’de yaptığı toplantıdır. Bu toplantıya dair Sağlık Bakanlığı Türkiye’deki haşhaş, afyon ekimi, ihracı, dağıtımı ve haşhaş, afyon ekimi-nin daraltılması ile ilgili görüşünü Başbakanlığa göndermiştir⁹⁵.

Milletler Cemiyeti’nin 4 Mayıs 1939 tarihli Cenevre ve 1-2 Mayıs 1939 tarihli Paris sağlık toplantılarına Ağrı milletvekili Dr. Hüsamettin Kural katılmıştır⁹⁶. Bu arada Milletler Cemiyeti’nin Malatya Şubesi’nden Afyon, İçel, Denizli, Sinop Halkevi Başkanlıkları’na dergilerinde yayınlanmak üzere bazı hikâyeler göndermek istediklerini ifade eden Arapça yazılmış birer mektup gönderilmiştir. Ancak bu talebe hiçbir şekilde olumlu cevap veril-memesi kararının alındığı Halkevi Başkanlıklarına bildirilmiştir⁹⁷.

91 BCA, BKDM., s.80462, d.402-8, f.k.30.18.1.2, y.n.82.5.7.

92 BCA, BKDM., s.80442, d.238-394, f.k.30.18.1.2, y.n.82.5.5.

93 BCA, BKDM., s.80622, d.401-42, f.k.30.18.1.2, y.n.82.6.3.; s.95282, d.401-44, f.k.30.18.1.2, y.n.84.79.7.; s.96642, d.401-45, f.k.30.18.1.2, y.n.84.86.3.; s.96802, d.401-46, f.k.30.18.1.2, y.n.84.86.19.; s.98882, f.k.30.18.1.2, y.n.85.97.2.; HVÜDR, d.17453, f.k.30.10.0.0, y.n.166.156.6.

94 BCA, BKDM., s.96802, d.401-46, f.k.30.18.1.2, y.n.84.86.19.

95 BCA, BYDM., d.20214, f.k.30.10.0.0, y.n.178.231.3.; BCA, SİMV., d.20215, f.k.30.10.0.0, y.n.178.231.4.

96 BCA, BKDM., s.107792, d.409-65, f.k.30.18.1.2, y.n.86.32.8.

97 BCA, f.k.490.1.0.0, y.n.4.20.13.

Sancak'a gönderilen Milletler Cemiyeti seçim Komisyonu'nun masrafları için Türkiye'nin hesabına düşen 268.676.35 İsviçre frangı Türkiye tarafından ödenmiştir⁹⁸. Suriye'nin 1936 yılında Fransa mandasından kurtulmasından sonra Sancak meselesinin Türkiye'nin gerçekçi politikası neticesinde Milletler Cemiyeti'nde görüşülmeye başlanmıştır. Bu tarihten sonra Sancak'a dair yapılan çalışmalarda masraflara ait ödemeler Türkiye'den istenmiştir. Türkiye'de payına düşen meblağı ödemiştir.

Haşhaş ziraatı ve afyon üretiminin sınırlandırılmasına dair Milletler Cemiyeti'nin 1939 yılındaki toplantısına Türkiye adına cemiyetin Türkiye daimi üyesi Necmettin Sadak başkanlığında Servet Berkin, Hamza Erkan ve Selman Açıba katılmıştır⁹⁹. Münakalat ve Transit Komisyonu'nun 6 Haziran 1939 tarihli toplantısına Ali Rıza Akat¹⁰⁰, sağlık konusundaki toplantıya da Hüsametdin Kural¹⁰¹ katılmıştır. 'Paracodine' adlı tedavi amaçlı ortaya çıkarılan uyuşturucu niteliğindeki ilacın Cenevre Afyon sözleşmesi hükümlerine tabi tutulabilmesi için düzenlenen protokolün Türkiye adına da imzalanması için Milletler Cemiyeti Türkiye daimi delegesine yetki verilmiştir¹⁰².

2 Aralık 1939 tarihindeki Milletler Cemiyeti toplantısına Türkiye adına Sivas milletvekili Necmettin Sadak katılmıştır. Bu toplantının amacı Sovyet- Finlandiya ihtilafı üzerine Finlandiya'nın cemiyete başvurusunun değerlendirilmesi olmuştur¹⁰³. Çünkü 30 Kasım 1939 tarihinde Sovyetler Birliği, Finlandiya'ya saldırmıştır. Bunun üzerine de Sovyetler Birliği Milletler Cemiyeti'nden çıkartılmıştır¹⁰⁴.

Yine 11.12.1939 tarihinde yapılan toplantıya Sivas milletvekili Necmettin Sadak ile birlikte müşavir olarak Nedim Veysel İlkin katılmıştır¹⁰⁵.

Haziran 1939 tarihinde Milletler Cemiyeti Mandalar Komisyonu toplandığı ve Filistin mandası hakkındaki İngiliz raporunun incelendiğine dair bilgiler Türkiye İçişleri Bakanlığı'ndan Başbakanlığa bildirilmiştir. Bu bilgide ayrıca İngiltere'nin 'manda' konusundaki tutumunun da Fransa tarafından pek hoş karşılanmadığı yer almaktadır¹⁰⁶. Bunun etkisi Milletler Cemiyeti'nin manda komisyonunda Fransa'yı temsil eden Besson'un komisyon çalışmalarına devam ederken bahsettiği Fransa'nın genel siyaseti olarak şöyle karşımıza çıkmaktadır;

"Eski başvekil Laval hala İtalyanlarla uzlaşmanın mümkün olduğu kanaatindedir. Laval, kendisi Roma'ya elçi gönderildiği takdirde iki ay zarfında Mussolini'yi elde etmeğe muvaffak olacağını söylemektedir demiş ve Laval'ın fikrinin bir gün tecrübe edilmesi ihtimalinin mevcut olduğunu ilave etmiştir"¹⁰⁷. Bu bilgiler Türkiye'nin İçişleri Bakanlığı'ndan Başbakanlığa bildirilmiştir.

98 BCA, BYDM., d.402621, f.k.30.10.0.0, y.n.225.515.16.

99 BCA, BKDM., s.109822, d.202-67, 30.18.1.2, y.n.87.42.10.

100 BCA, BKDM., s.11154, d.401-48, f.k.30.18.1.2, y.n.87.51.2.

101 BCA, BKDM., s.123192, d.409-68, f.k.30.18.1.2, y.n.89.108.20.

102 BCA, BKDM., s.112222, d.202-68, f.k.30.18.1.2, y.n.87.54.10.

103 BCA, BKDM., s.125052, f.k.30.18.1.2, y.n.89.118.5.

104 İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.54.

105 BCA, BKDM., s.120282, d.401-51, f.k.30.18.1.2, y.n.90.23.9.

106 BCA, DVEUM., d.40145, f.k.30.10.0.0, y.n.222.499.6.

107 BCA, DVEUM., d.428160, f.k.30.10.0.0, y.n.245.655.14.

Nitekim yine Cenevre’de görüşülen Filistin mandası konusunda alınan her türlü bilgiler Başbakanlığa iletilmiştir. Buna göre, komisyonda bulunan Arap heyetinin İngiliz Müstemleke Bakanı’nu birkaç kez ziyaret ettiği, Arapların bakanı kendi lehlerine kazanmada başarılı olamadıkları ancak İngiltere’nin öteden beri takip ettiği siyaseti biraz yumuşatmağa muvaffak oldukları, Arap heyetinin başkanı Cemal El-Hüseyni’nin Filistin meselesinde İngiltere’nin dostu olması hasebiyle Türkiye’den hakem olmasını istediği bildirilmektedir¹⁰⁸.

Bu bilgilerden II. Dünya Savaşı’nın başlangıç yılları olması hasebiyle ülkeler arasındaki gerginlik oldukça hissedilmektedir. İngiltere ile Fransa’nın aynı safta olmalarına karşın manda uygulaması yüzünden aralarında gerginlik yaşandığı görülmektedir. Özellikle Fransa, İngiltere’ye Filistin mandası sebebiyle tavır almış gözükmektedir. Bu durum da Türkiye tarafından yakından takip edilmiştir.

23 Haziran 1939 tarihinde Hatay Meselesi’ni kesinlikle çözümleyen Türk-Fransız Antlaşması Ankara’da imzalanmış ve aynı tarihte Türk-Fransız Ortak Demeci Paris’te yayınlanmıştır ve böylece Hatay Anavatana katılmıştır¹⁰⁹.

Temmuz 1939 tarihinde Milletler Cemiyeti “ Köy Hayatına Ait Avrupa Konferansı” düzenlemek istemiş, ancak ülkelerin bu tarihte hazırlayacakları monografilerin tamamlayamayacak olmaları ve sonbaharın bu gibi toplantılar için daha uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Konferans bu doğrultuda 16 Ekim 1939’a ertelenmiştir. Konferansa katılacak ülkelerin monografileri New York Sergisi’nde sergilenecektir. Türkiye’nin bu konuda çok büyük atılımlar yaptığı ifade edilerek konferansa katılımı istenmiştir. Hatta örnek olarak Belçika Monografisi Türk yetkililerine gönderilmiştir. 1939 yılındaki bu konferans 1931 yılında “Köy Hıfzısıhhası Avrupa Konferansı” adıyla toplanan konferansın devamıdır. Türkiye 1939’da Cenevre’deki konferansa katılmayı uygun görmemiştir¹¹⁰. Bu karar muhtemelen hazırlıkların tam anlamıyla hazırlanamamış olmasından olabilir. Çünkü İçişleri Bakanlığı’nın yazışmalarından ve Başbakanlığa gönderdiği bilgilerden bu sonuca varılabilmiz. Başbakanlıktan gelen bilgiler doğrultusunda adı geçen konferansa Türkiye’nin katılması bu şartlarda uygun görülmemiştir.

II. Dünya Savaşı Yılları

1940 yılı itibarıyla da yapılan toplantılara Türkiye katılmıştır. Milletler Cemiyeti Uyuşturucu Maddeler İstişarî Komisyonu’nun 13 Mayıs 1940 tarihindeki afyon ekimi ve kontrolü hakkındaki toplantısına Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Daire Başkanı Servet Berk gönderilmiştir¹¹¹.

27 Eylül 1940/1941 tarihlerinde Suriye’deki Özgür Fransız Kuvvetleri Komutanı mandanın sona erdiğini açıklamıştır. Aynı yılların 27 Kasım’ında da Lübnan’da manda yönetimine son verilmiştir¹¹².

Özgür Fransızların Başkanı General de Gaulle tarafından Suriye ve Lübnan mandası hakkında Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği’ne bilgi verilmiştir. Ayrıca

108 BCA, DVEUM., d.438A39, f.k.30.10.0.0, y.n.266.793.40.

109 İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.53.

110 BCA, BYDM., d.4089, f.k.30.10.0.0, y.n.229.539.10.

111 BCA, HVÜDR., d.20221, f.f.30.10.0.0, y.n. 178.231.10.

112 İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.s.55-57.

Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'ne de bu mektubun bir nüshası gönderilmiştir¹¹³.

Milletler Cemiyeti'nin 1940 yılında Cenevre'de yayınladığı "Monnaies et Banques 1939/40, Volume 1" (Aperçu de la Situation Monétaire) yani "Para ve Bankacılık 1939/40, cilt.1" (Parasal Duruma Genel Bakış) adlı eseri Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı, Başbakanlığa sunmuştur¹¹⁴. Bu eserde ülkelerin banka sektöründeki ve ekonomik durumları ele alınmıştır.

1940'dan sonraki dönemler II. Dünya Savaşı'nın hız kazandığı yıllar olduğu için bu ve bundan sonraki yıllarda artık Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam)'ne dair kayıtlar azalmaktadır. Çünkü artık devreye Birleşmiş Milletler girmektedir.

Nitekim, 1 Ocak 1942 tarihinde Birleşmiş Milletler'in kurulması için 1941 Atlantik Demeci'nden sonra ikinci adım olarak kabul edilen Birleşmiş Milletler Demeci İngiltere, A.B.D., Sovyetler Birliği, Çin ve diğer 22 Müttefik tarafından Washington'da imzalanmıştır. Ardından 4-11 Şubat 1945 tarihinde Churchill, Roosevelt ve Stalin Yalta Toplantısı'nda, Birleşmiş Milletler için San Francisco toplantısı konularında kararlar alınmıştır. Yine Yalta Konferansı kararı gereğince 1 Mart'tan önce Almanya'ya savaş açan ülkelerin San Francisco Konferansı'na katılabileceği İngiltere tarafından Türkiye'ye bildirilmiştir ve Türkiye'de bunun üzerine Birleşmiş Milletler'e üye olabilmek için Almanya'ya savaş açmış ve 1942 Birleşmiş Milletler Demeci'ni 23 Şubat 1945 tarihinde imzalamıştır. Böylece 25 Nisan-26 Haziran 1945 tarihinde Birleşmiş Milletler Konferansı San Francisco'da yapılmış, yasası imzalanmış ve 24 Ekim'de yürürlüğe girmiştir¹¹⁵. Türkiye'de böylece II. Dünya Savaşı sonunda kurulan Birleşmiş Milletler'e üye olmuştur ve artık Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam)'nin yerini Birleşmiş Milletler almıştır.

Sonuç

I. Dünya Savaşı'nın sonunda galip devletler tarafından kurulan Milletler Cemiyeti taraflı bir politika izlemiş olmasından dolayı dünyada pek olumlu bir etki oluşturamamıştır. Ancak dünyada böyle bir kuruluşun oluşturulması ve Birleşmiş Milletler'e de örnek teşkil etmesi açısından önem arz etmektedir.

Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) Türkiye'nin katıldığı tarih olan 1932 dikkate değer bir tarihtir. 1919 yılında kurulmuş olan teşkilata Türkiye içinde bulunduğu ağır şartlar sebebiyle ancak 1932'de katılabilmektedir. Hatta Sovyet Rusya'nın baskısı bunda etkili de olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk bu dönemde hem Batı'dan hem de Rusya'dan gelen baskıların çok iyi bir denge politikası doğrultusunda üstesinden gelmiştir. Türkiye cemiyete üye olduktan kısa bir süre sonra 1934'de Rusya'da cemiyete üye olmuştur.

Milletler Cemiyeti'ne üye olmadığımız, Batı ile karşı karşıya kaldığımız Musul Meselesi'nde bu dönem bizim aleyhimize sonuçlanmıştır. Çünkü cemiyetin kurucusu olan İngiltere ile üyesi bile olmayan Türkiye bu meseleyi çözümlenmeye çalışmıştır. Bu dönemdeki bu meselenin İngiltere'nin lehine çözümlenmesi kaçınılmazdı. Belki bu sebeptendir ki Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın sonunda kurulmuş

113 BCA, HVBDUM., d.428175, f.k.30.10.0.0, y.n.245.656.7.

114 BCA, HVÜDR., d.40147, f.k.30.10.0.0, y.n.222.499.8.

115 İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.s.57- 61.

olan Birleşmiş Milletler'e katılabilmek için savaşın sonunda Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmek zorunda kalmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde oluşan yenedünya düzeninde uluslararası ortamda dışarıda etkisiz kalmak istememiştir. Çünkü Türkiye bunun sıkıntısını I.Dünya Savaşı sonunda oluşturulan Milletler Cemiyeti'ne geç üye olmakla çekmiştir. Gerçi bunun sebebi Türkiye değildir. Türkiye'yi köşeye sıkıştırmak isteyen Batılı devletlerdir. Bu yüzden II. Dünya Savaşı sonunda Birleşmiş Milletler'e üye olmak için savaşa girmesi yolundaki baskılara Türkiye yerinde kararlar ile üye olmayı başarmıştır.

İtalya'nın 3 Ekim 1935 tarihinde Habeşistan'a saldırması üzerine Türkiye cemiyetin üyesi olması dolayısıyla alınan yaptırım kararlarına katılmıştır. Çünkü yaklaşmakta olan II. Dünya Savaşı'nda 'savaş dışı' kalmak ve 'statüko yanlısı' bir politika izlemek istemiştir. Bu sebeple İtalya'nın ve yine Almanya'nın yayılmacı siyasetlerine Milletler Cemiyeti aracılığıyla karşı çıkmıştır. Hatta Boğazlar, Hatay meselelerinde Türkiye bu tavrının karşılığını almıştır. Balkan Antantı ve Sadabad Paktı'nı bu gelişmeler doğrultusunda hazırlamıştır.

Hatay meselesinde de Türkiye Milletler Cemiyeti'ne üye olmasını bu kez kullanabilmiştir. Çünkü Musul meselesi müzakereleri sırasında cemiyete üye olmamasının sıkıntısını çekmiştir. Türkiye, Hatay meselesi döneminde ise hem cemiyete üye olmak avantajını hem de yaklaşmakta olan ikinci bir dünya savaşının ortaya çıkardığı ortamı çok iyi kullanmıştır.

Milletler Cemiyeti (Cemiyet- i Akvam) ve Birleşmiş Milletler her iki dünya savaşının sonunda kurulmuştur. Türkiye Milletler Cemiyeti'nin uluslararası etki ve yaptırımlarından 1932 yılına kadar yararlanamamıştır. Türkiye bu süre zarfında da Milletler Cemiyeti'ne üye olmak için herhangi bir talepte bulunmamış, bu talebin Milletler Cemiyeti'nden gelmesini tutarlı bir dış politikayla hissettirmiştir. 1932'ye kadar da Milletler Cemiyeti'nde olan gelişmeleri, toplantıları yakından takip etmiştir. Bunda cemiyetin toplantılara Türkiye'yi davet etmesi de etkindir.

Her ne kadar Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi Batılıların etkisiyle gecikmişse de Türkiye tutarlı ve onurlu bir dış politikayla cemiyete üye olmuştur.

KAYNAKÇA

I. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri (BCA)

- Başvekâlet, Kalem-i Mahsusu Müdüriyeti (BKMM).*
Başvekâlet Kararlar Müdürlüğü (BKM).
Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü (BKDM).
Başvekâlet Muamelat Müdürlüğü (BMM).
Başvekâlet Neşriyat Müdürlüğü (BNM).
Başvekâlet, Yazı İşleri Dairesi Müdürlüğü (BYDM).
Hariciye Vekâleti, Siyasi Müşavirliği (HVSM).
Hariciye Vekâleti, Umur-u Siyasiye Müdüriyet-i Umumiyesi (HVUSMU).
Hariciye Vekâleti, Umur-u İdare Müdüriyet-i Umumiyesi (HVUİMU).
Hariciye Vekâleti, Matbuat Umumî Müdürlüğü (HVMUM).
Hariciye Vekâleti, Daire Umum Müdürlüğü (HVDUM).
Hariciye Vekâleti, Şifre Müdürlüğü (HVŞM).
Hariciye Vekâleti, İktisat İşleri Müdürlüğü (HVIŞM).
Hariciye Vekâleti, Üçüncü Daire Reisliği (HVÜDR).
Hariciye Vekâleti, Birinci Daire Umum Müdürlüğü (HVBDUM).
Hariciye Vekâleti, İkinci Daire Umum Müdürlüğü (HVİDUM).
Hariciye Vekâleti, Umumi Kâtiplik Kalemi (HVUKK).
Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti (SİMV).
Dâhiliye Vekâleti, Emniyet Umum Müdürlüğü (DVEUM).
Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kalem-i Mahsusu Müdüriyeti (TBMM-KMM).

II. Kitaplar

- Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar, Matbaa-yı Ahmet İhsan ve Şürekâsı. İstanbul, 1337.*
ESMER, Şükrü, Siyasi Tarih, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944.
GÖNLÜBOL, Mehmet vd., Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965), 2. baskı, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1969.

EVANS, Laurance, *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*, Örgün Yay., İstanbul, 2004.

SOYSAL, İsmail, *Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)*, Eren Yay., İstanbul, 1993.

ORAN, Baskın, (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C.1*, İletişim Yay., İstanbul, 2001.

YALÇIN, Semih, *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti*, Berikan Yay., Ankara, 2000.

CUMHURİYETİN YAPILANMA SÜRECİNDE MÜZİK EĞİTİMİ*

Mustafa ŞAHİN**

Ruşen DUMAN***

Özet

Bu çalışmada Cumhuriyetin yapılanma sürecinde (1920-1940) müzik eğitimi araştırılmıştır. Araştırmayı geliştirecek ve destekleyecek kaynaklara ulaşılmış ve betimsel bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmada öncelikle dönemin özellikleri, eğitimle bağdaştırılarak ifade edilmiştir. Bu nedenle müzik eğitimi “genel eğitim kurumlarında”, “müzik eğitimcisi yetiştiren kurumlarda” ve “sanatçı yetiştiren kurumlarda” olmak üzere üç grupta incelenmiştir. Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte çağdaşlık, ulusallık ve evrensel-lik temeline dayalı değişimler, müzik eğitiminin amaçları içerisine yerleştirilerek verilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede şekillenen çalışma, Cumhuriyetin ilk evresinin müzik eğitiminin betimlenmesiyle sürdürülmüştür. Belirlenen başlıklar altında, müzik eğitiminde yaşananlar, gelişen olaylar, kurumlar ve kurumların oluşumunda yer alan kişiler ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi, Müzik Eğitimi, Türk Eğitim Tarihi.

MUSIC EDUCATION IN THE STRUCTURAL PERIOD OF REPUBLIC

Abstract

In this research, the music education in the structural period of Republic (1920-1940) has been researched. The sources to develop and support the research have been examined and definitional research has been carried out. In this research, at first, the feature of that era has been stated by harmonizing education. Music education has been examined in three groups referred to as “the music education in general educational institutions, the music education in institutions training music teacher and the music education in institutions training musician”. After proclamation of republic, the changes based on nationality, modernity and universality has been explained by harmonizing musical education aims. This research has been sustained describing the musical education in early republic era. Under the subtitles determined, it has been stated what was experienced in music education, what was experienced in developing process of musical education, institutions and persons taking place in setting those institutions.

Key Words: Republican Era, Music Education, History of Turkish Education.

* Bu çalışma 1-3 Ekim 2009’da Ege Üniversitesi tarafından düzenlenmiş olan 18. Eğitim Bilimleri Kurultayı’na bildiri olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr.; Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, (mustafa.sahin@deu.edu.tr).

*** Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (rusenduman@hotmail.com).

Giriş

Türkiye’de en önemli değişim süreci Cumhuriyet’in kuruluşuyla başlamış ve bu değişimle beraber hızlı bir gelişim sürecine girilmiştir. Cumhuriyet’in kazanımları toplumun her alanında olduğu gibi, toplumun geleceğini belirleyen eğitim alanında da önemli ölçüde görülmüştür.

Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de toplumsal ve kültürel alanda yaşanan değişimlerin en önemlilerinden biri de müzik eğitimi konusunda yaşanmıştır; çünkü müzik, sosyal yapıya dayalı bir sosyal davranışın sonucunda yaratılmaktadır. Bu nedenle yalnız bir ses sistemi değil, etnolojik bir yapının oluşturduğu belli bir davranış sonucunu içinde taşımaktadır. Belli bir kültür içinde yer alan sosyal bir olaydır¹.

Yalın ve özlü anlamıyla müzik eğitimi, bireye kendi yaşantısı yoluyla amaçlı olarak belirli müziksel davranışlar kazandırma, bireyin müziksel davranışını kendi yaşantısı yoluyla amaçlı olarak (belirli biçimde) geliştirme sürecidir². Müzik eğitimi, içerisinde geliştiği toplumu, toplum da müzik eğitimini etkilemektedir. Müzik kültürü ile kültürün yaratıcısı olan bireyler sürekli bir karşılıklı ilişki içindedir.

Yaşanan her olay ve duruma neden olan geçmiş bir durum bulunmaktadır. Belli eksiklikler ya da yanlışlar, izleyen dönemleri şekillendiren değişimlere neden olmaktadır. Türkiye’de çağdaş anlamda müzik eğitimine ilişkin yapılanmaların Osmanlı’da başladığını, ancak daha çok Cumhuriyet dönemi ile şekillenmiş olduğu görülmektedir. Bunun, dönemin yenilikçi ve yeniden yapılanmacı özelliğinden kaynaklandığı da şüphesizdir. Cumhuriyet Dönemiyle birlikte devlete ve topluma yerleşmeye başlayan değer ve düşünceler, müzik eğitiminin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır.

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Türkiye’de eğitim sisteminin tarihsel gelişimiyle ilgili çalışmalar son yıllarda derinlik kazanmaya başlamışsa da, alan eğitimlerinin tarihsel gelişimine ilişkin yeterli çalışma yapıldığı pek söylenemez. Bu araştırma bu konuda Türkiye’de müzik eğitiminin tarihsel gelişimine katkı sağlanmaya çalışılması açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de müzik eğitiminde nasıl bir süreç yaşandığı, bu dönemde yaşananların önceki dönemlerden alınan kültürel miras ile ilişkisi, bu süreçte müzik eğitiminin hangi kurumlar tarafından verildiği, bu kurumların müzik eğitimi tarihi bakımından önemi ve müzik eğitiminin gelişmesinde dönemin sanatçıların etkisi ele alınmıştır.

2. Araştırmanın Yöntemi

1 A. Kaplan, *Kültürel Müzikoloji*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2005.

2 R. Davis, "Music Education and Cultural Identity", *Educational Philosophy and Theory*, volume 37, number 1, 2005. 47-63; A. Uçan, *Müzik Eğitimi*, 2. Baskı, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara-1997.

Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Bilindiği üzere tarama modelinde yapılan araştırmalar geçmişte ya da halen var olan bir durumu mevcut şekliyle betimlemeye çalışan araştırma yaklaşımlarıdır³.

3. Cumhuriyetin Devraldığı Müzik Eğitimi

Müzik eğitimine ilişkin önceki dönemlerde yaşananlar ve bunlardan edinilen deneyimler, Cumhuriyet Döneminde gerçekleşecek değişimlerin de habercisi olmuştur. Osmanlı Devletinde müzik eğitimi, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte farklı ve yeni bir içerik kazanmıştır.

Cumhuriyet Dönemi öncesinde varlığını sürdüren ve çeşitli unsurlardan oluşan Osmanlı Devleti bu unsurların sentezinden meydana gelen bir kültürü bünyesinde barındırmıştır. Bu anlamda müzik eğitimi çerçevesinde yaşananlara bakıldığında bu süreçte çeşitli kültürlerin etkisi altına girilmiş olduğu görülmektedir; ancak 18.yüzyılın başlarından itibaren yüzyıllardan beri sürmekte olan bu kültürel yapıda, saray çevresinden başlayarak bir takım çözümler baş göstermiştir. Avrupa ile kurulan ilişkilerin yoğunlaşmasıyla birlikte, Batının pek çok alanda üstünlüğü ile yüz yüze gelmiş ve bu durum yeni düşünce sistemleri geliştirmiştir. Bunun üzerine dönemin aydınları, öteden beri toplumun egemen ideolojisi olan Osmanlıcılık akımının sorunlara çözüm getirmediği kanısında birleşerek, ona tepki niteliğindeki Batıcılık tezini geliştirmişlerdir⁴. Bu anlayışla birlikte Tanzimat'la başlayan bu yenileşme hareketleri, Cumhuriyet döneminde ulusallık, çağdaşlık ve evrensellik ilkeleri çerçevesinde büyüyerek ve hızlanarak devam etmiştir⁵.

Cumhuriyet'in devraldığı, Osmanlı'ya oranla görece daha homojenleşmiş olan nüfus, ulus devletin kurtuluş sürecinde ulusal kimlik hedefine doğru yönlendirilmekte ve ulusun tarihsel kültürel yapısı yeniden ele alınıp tanımlanmaktaydı. Cumhuriyet'in ilk 10-15 yılı, bu hedefin tesisi ve Batı uygarlığı düzeyine ulaşmak ülküsü amacıyla gösterilen yoğun çabalarla dikkat çekmektedir. Bu durum müzik eğitimine de yansımış ve verilen eğitimde ulusal öğeler ön planda tutulmuştur⁶.

4. Cumhuriyet Döneminde Müzik Eğitimine İlişkin Alınan İlk Kararlar

Bu dönem içinde çeşitli eğitim sorunlarını tartışmak ve gerekli kararları almak için 15 Temmuz-15 Ağustos 1923 yılında Ankara'da toplanan Birinci Heyet-i İlmiye'nin gündeminde "milli hars, milli müzik, ilkokul programlarındaki değişiklikler, kız ve erkek öğretmen okulları tüzük ve programları" gibi müzik eğitimiyle doğrudan veya dolaylı ilgili konulara da yer verilmiştir. Kurul'un aldığı kararların büyük bir bölümü uygulamaya dönüştürülmüştür⁷.

Cumhuriyetle birlikte kültür ve sanata daha fazla önem verilmiş, sanata

3 N. Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 11. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara-2002, s.77.

4 N. Güngör, *Sosyo-Kültürel Açından Arabesk Müzik*, Bilgi Yayınevi, Ankara-1990; A. Uçan, "Music Education in Turkey in the Republican Period", *Turkish Review*, volume 2, number 8, 1987, 75-98.

5 D.A. Banış, A.S. Ece, "Cumhuriyetten Günümüze Toplumsal Kültürel Değişme Sürecinde Müzik ve Müzik Eğitimi", 2007, <http://ef.ibu.tr/bolumler/music/yayinlar/Ece/Cumhuriyetten%20gunumuz.pdf>

6 G. Paçacı, "Cumhuriyet'in Sesli Serüveni", *Cumhuriyet'in Sesleri*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul-1999, s.s.10-29; K. Signell, "The Modernization Process in Two Oriental Music Cultures: Turkish and Japanese", *Asian Music*, volume 7, number 2, 1976, p.p.72-102.

7 R. Özalp, ve A. Ataunal, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1977, çşt. sf.

ilgi devlet politikası haline getirilmiştir. Sanatın temel kültür sorunlarından biri olduğu vurgulanmış, sanat eğitiminin sorunları, milli eğitimin sorunları arasında ele alınmıştır⁸.

Cumhuriyet Türkiye'sinde kültür-sanat politikasıyla hedeflenen şey, “Batılı kültür değerleriyle biçimlenmiş bir yaşam tarzı” tesis etmek ve bu ideal doğrultusunda oluşturulmuş/kurgulanmış bir “kültürel kimlik” oluşturmaktır. Bütünüyle bakıldığında Cumhuriyet, kendi yurttaşını yaratmak, bu yeni birey bilincini oluşturmak için tasarlanmış bir projedir⁹. Toplumsal, sosyal, siyasal alanda pek çok önemli girişimlerin gerçekleştiği bu dönemde sanat açısından yaşamsal nitelikli pek çok önemli atılımlar yapılmıştır.

Tevhid-i Tedrisat Yasası sonrasında planlanan “yurtdışı eğitimi uygulaması”, 29 Ekim 1924'te, yani cumhuriyetin birinci kuruluş yıldönümünde açılan “Maarif Vekâleti Avrupa Sınavıyla” hayata geçirilmiştir. Böylece yeni Türkiye Cumhuriyeti için ekonomistler, hukukçular, felsefeciler ve sanatçılar yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Darülfünun Emini İsmail Hakkı'nın (Baltacıoğlu) başkanlığında kurulan jüri tarafından düzenlenen ve Ağustos ayında uygulanan yarışma sonucunda, 22 kişi Almanya ve Fransa'da öğrenim görme başarısı elde etmiştir¹⁰.

Bu dönemde eğitim amaçlı yurtdışına öğrenci gönderilmesi, müzik eğitimi açısından da önemli bir noktadır. Yurtdışında müzik eğitimi almak, sanatçı ve müzik öğretmeni olarak yetiştirilmek üzere seçilen yetenekli öğrencilerden, 1924 yılının sonbaharında Ekrem Zeki Ün ve 1925 yılında Ulvi Cemal Erkin ve Cezmi Erinç Paris'e, 1926 yılında Necil Kâzım Akses ve 1927 yılında Hasan Ferit Alnar Viyana'ya, 1928 yılında Cevad Memduh Altar Leipzig'e, Ahmet Adnan Saygun Paris'e, Halil Bedii Yönetken Prag'a gönderilmiştir. Bu yıllarda Nurullah Şevket Taşkıran ve Bayan Afife de Avrupa'ya şan eğitimi için gönderilmiştir. Bu gençler 1930'lardan sonra yurda dönerek ülkenin müzik eğitim kurumlarında yer almış ve dönemin müzik eğitim anlayışında büyük bir öneme sahip olmuşlardır. Özellikle Musiki Muallim Mektebi'nde göreve başlayarak, genç Cumhuriyet'in yeni müzik yapısına katkıda bulunmuşlardır. O dönemde yurtdışına gönderilecek öğrencilere söylenen “sizler birer kıvılcım olarak gönderiliyorsunuz, volkan olup dönmelisiniz...” sözü onların ülkeleri adına taşıdıkları önem ve sorumluluğu göstermektedir¹¹.

Cumhuriyetin kurulmasıyla müzik sanatı alanında yaşanan yoğun çalışma ve bunun sonucunda ortaya çıkan kurumsallaşma oldukça dikkat çekicidir. Özellikle yeni kurulmakta olan yoksul bir ülkede, müzik alanına da öncelik verilmesi ve müzik alanında yapılan yenilikler yani müzik konularına bilimsel metodolojik yaklaşma gereksinimi müzik sanatına verilen önemin de bir göstergesidir¹².

Cumhuriyet ilan edildiğinde Türkiye'de yalnızca iki önemli müzik kurumu

8 B. Tarlakazan, “Atatürk ve Sanat Kavramı Üzerine Düşünceler”, *Bilge Dergisi*, C.10, S.38, 2003, s.s.30-35.

9 Ayrıntılı bilgi için bakınız: Paçacı, a.g.m.; Signell, a.g.m.

10 K. Şarman, *Türk Prometheler*, İş Bankası Yayınları, İstanbul-2005.

11 Ayrıntılı bilgi için bakınız: Paçacı, a.g.m.; Şarman, a.g.e.; Uçan, a.g.m.

12 T. Sağer, “Cumhuriyet Dönemi Müzik Politikaları”, *Ata Dergisi*, 2003, S.11; A. Say, *Türkiye'nin Müzik Atlası*, Borusan Kültür ve Sanat Yayınları İstanbul-1998.

bulunmaktaydı. Bunlar “Mızık-a-i Hümayun ve Darülelhan” idi. Mızık-a-i Hümayun, 1826’da Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra, Avrupa’daki askeri bandolara benzer türde kurulmuş bir bando görünümündeydi. Darülelhan ise 1917 yılında kurulmuş, Türk ve Batı müziğinin birlikte yürütüldüğü ülkemizdeki tek müzik eğitimi kurumuydu¹³.

Cumhuriyet’in kuruluşuyla İstanbul’daki Mızık-a-i Hümayun Orkestrası Ankara’ya çağrılmış ve Riyaset-i Cumhur Musiki Heyeti adıyla düzenli konserlere başlamıştır. Orkestra, sonradan Riyaset-i Cumhur Filarmoni Orkestrası ve Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası adını almıştır. Böylece, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası’nın Mızık-a-i Hümayun bandosundan başlayan öyküsü, Türkiye’de Batı müziğinin gelişimine koşut bir çizgi izlemiştir¹⁴.

5. Cumhuriyet Dönemi Müzik Eğitimi

Cumhuriyet Dönemi müzik eğitimini üç grupta incelemek mümkündür.

Bunlar;

- 1- İlk ve orta öğretim kurumlarında müzik eğitimi,
- 2- Müzik öğretmeni yetiştiren kurumlarda müzik eğitimi,
- 3- Sanatçı yetiştiren kurumlarda müzik eğitimi.

5.1. İlk ve Orta Öğretim Kurumlarında Müzik Eğitimi

Dönem içinde müzik eğitiminin temellendiği üç ana dayanak ses, çalgı ve müzik eğitimidir. Müzik dersi, öğrencilerin anlama, anlatma ve yaratma gücünü geliştirme amacı taşımıştır. Dönem içinde müzik eğitimiyle öğrencilerin, müziğin nitelik ve kalitesini ayırt edebilecek yeterliğe kavuşturulması hedeflenmiş ve bu amaçlara ne kadar ulaşıldığı sanat-eğitim bilimi çerçevesinde sürekli olarak tartışılmıştır. Örgün eğitim kurumlarında müzik eğitimi 1924’ten 1930 yılına kadar “Musiki”, 1930 yılından sonra “Müzik” dersleri şeklinde verilmiştir. 1948 yılına kadar sadece kent ilkokul ve ortaokul programlarında yer alan müzik dersi, 1948 programıyla köy ilkokullarında da verilmeye başlanmış, bu şekilde kent ile köy programları arasındaki farklılık giderilmiştir. Diğer yandan temel eğitimin ikinci kademesini oluşturan ortaokullarda, müzik dersi Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren zorunlu bir ders olarak yer almıştır. Ortaokullarda müzik eğitimi müzik öğretmenlerince verilmesi öngörülmüştür. Cumhuriyet dönemi lise programlarında müzik dersine yer verilmemiştir. Liselerde müzik dersi ilk kez 1952 yılında okutulmaya başlanmış, 1974-1978 yılları arasında seçmeli, 1978 yılından itibaren de yeniden zorunlu seçmeli ders durumuna getirilmiştir¹⁵.

13 Bkz.: Barış ve Ece, *a.g.m.*, çşt. sf.; İ. Mimaroglu, *Müzik Tarihi*, Varlık Yayınları, İstanbul-1999.

14 E. İlyasoğlu, “Yirminci yüzyılda Evrensel Türk Müziği”, *Cumhuriyet’in Sesleri*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul-1999, s.s.70-87.

15 Uçan, *a.g.e.*, çşt. sf.

Görüldüğü üzere Cumhuriyet Döneminde müzik eğitimi temel eğitim çerçevesinde çok ileri düzeylerde değildir, ancak düzenlemeler ve derse ilişkin tartışmalar, müzik eğitimine verilen önemi göstermektedir.

5.2. Müzik Öğretmeni Yetiştiren Kurumlarda Müzik Eğitimi

Cumhuriyet döneminde, alan öğretmeni yetiştirme amaçlı müzik eğitimi veren ilk kurum Musiki Muallim Mektebi'dir. Eğitimde, bilimsel yöntemlerle çağdaş düzeyde bir düzenleme ve uygulama söz konusu olunca, okullarda Batı müziği öğretiminin yer alması kaçınılmaz bir durum halini almıştı. Bu konu, 16 Temmuz 1921'de Ankara'da toplanan Maarif Kongresi'nde tartışılmış ve Batı tekniğini bilen çok sayıda öğretmeni yetiştirme gereksinimi belirlenmişti. Bu amaçla da ulusal müzik eğitimini, yurt düzeyinde uygulayabilecek öğretmen kadrosunu yetiştirmek için Musiki Muallim Mektebi kurulmuştur. Cumhuriyet'in kuruluşuyla müzik eğitimi anlamında köklü değişimler meydana gelmiş ve bu durum özellikle 1 Kasım 1924'de, Ankara'da müzik eğitimi açısından öneme sahip olan Musiki Muallim Mektebi'nin açılmasıyla somutlaşmıştır¹⁶.

Musiki Muallim Mektebi besteci ve yorumcusuyla genç müzیکçileri Ankara'ya çekmeye başlamış ve 1936'da kurulacak olan Ankara Devlet Konservatuari'nin ilk tohumlarını atmıştır¹⁷. Okulun 1925 tarihli yönetmeliğinde amacı "*bütün ortaokul ve liselelere öğretmen okullarına Musiki öğretmeni yetiştirmek*" şeklinde belirtilmiştir¹⁸. Ancak uygulamada daha çok orkestraya eleman yetiştirdiği görülmüştür.

Okul müdürlüğüne Riyaseti Filârmoni Orkestrası Şefi Osman Zeki Bey getirilmiş, orkestra üyelerinden bazıları da öğretmen olarak atanmıştır. Bu okul, özellikle 1925'ten sonra giderek gelişmiş, program ve eğitim-öğretim kadrosu bakımından güçlenmiştir. Avrupa'da eğitim görerek yurda dönen Ekrem Zeki Ün, Necil Kazım Akses, Ahmet Adnan Saygun gibi genç müzisyenler buraya hoca olmuş ve Batıda öğrendikleri yenilikleri burada uygulamaya koyulmuşlardır. İstanbul'da Darülelhan'ın müzik yaşamının çekirdeğini oluşturması gibi Musiki Muallim Mektebi'nin de Ankara'da bu işlevi üstlendiği söylenebilir¹⁹.

Musiki Muallim Mektebi, "*millî Musikiyi işlemek, yükseltmek, yaymak, sahne sanatlarının her kolunda gerekli elemanları yetiştirmek, Musiki öğretmeni yetiştirmek*" yolunda çalışmalar yapmıştır. 1936'da bu okulun içinde Ankara Devlet Konservatuari kurulmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir müzik ve sahne sanatları okulu olarak çalışmalarına başlayan Ankara Devlet Konservatuari'nin temel amacı, müzik ve sahne sanatları alanında Batılı anlayışla eğitim-öğretim yapmaktır. Genel itibarıyla bu dönemde yapılan çalışmaların temel amacı çağdaşlaşma ve Türkiye'yi ileri ülkelerin düzeyine getirmeye dayanmaktaydı²⁰.

Müzik eğitimcisi yetiştiren kurumların temel amaçlarına bakıldığında; Musiki Muallim Mektebi'nin 1925 yılında yayınlanan talimatnamesinin birinci mad-

16 Mimaroglu, a.g.e., çst. sf.

17 İlyasoğlu, a.g.m.

18 C. Kavcar, "Güzel Sanatlar Eğitimi", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1983, s.s.505-533.

19 İlyasoğlu, a.g.m.

20 İlyasoğlu, a.g.m.; Kavcar, a.g.m.

desinde, “Musiki Muallim Mektebi, lise ve orta mektepler ile muallim mektepleri için Musiki muallimi yetiştirmek maksadı ile tesis edilmiştir” ifadesi yer almaktadır. 1931 yılında yayınlanan ikinci talimatnamede de “Musiki Muallim Mektebi lise ve orta derecedeki mektepler için Musiki muallimi yetiştirmek maksadı ile açılmış bir müessesedir” hükmünün yer aldığı görülür²¹.

1934 yılında çıkarılan Milli Musiki ve Temsil Akademisi teşkilat kanunu ile “Millî Musiki ve Temsil Akademisi” kurulması ve Musiki Muallim Mektebinin, akademinin üç ana kuruluşundan biri olması düşünülmüştür. 1934 yılında çıkarılan bu yasa ile kurulan Temsil Akademisinin amaçları, “memlekette ilmi esaslar dâhilinde millî Musikiyi işlemek, yükseltmek ve yaymak; sahne temsiline her şubesinde ehliyetli unsurlar yetiştirmek, Musiki muallimi yetiştirmek” olarak üç maddede toplanmıştır. Bununla birlikte, 1936’ya kadar temsil kolu kurulamamıştır. Musiki Muallim Mektebi öğretmen yetiştirmeye yönelik bir kurum olarak kurulmuş olmasına karşın orkestra üyeleri de yetiştirmiştir²².

Musiki Muallim Mektebinde eğitim süresi dört yıldır ve son sınıf uygulamaya ayrılmıştır. Okula kabul edilmede, yaş sınırı 13-17’dir. Öğrenilebilecek çalgılar; keman, piyano, flüt ve viyolonselidir. Ders programı ise oldukça ağırdır. 1931’de, öğrenim süresi altı yıla çıkarılmıştır²³.

Musiki Muallim Mektebi’nin ilk öğrenci kadrosu Erkek Muallim Mektebi’nden seçilmiş olan altı kişiden oluşuyordu. Aynı öğretim yılının sonuna doğru İstanbul Balmumcu’daki Öksüz Yurdu’ndan altı öğrenci daha getirilerek öğrenci sayısı 12’ye çıkarılmıştır. 1925-1926 yılında okulun tesisatı az çok tamamlandığı için Öksüz Yurdu’ndan getirilen yeni öğrencilerle okuldaki öğrenci kadrosu 40 kişiye çıkarıldığı gözlenmiştir. 1927-1928 yılından itibaren Musiki Muallim Mektebi’ne yatılı öğrenci de kabul edilmeye başlanmıştır; böylece aynı öğretim yılında okuldaki öğrenci sayısı 24’ü kız olmak üzere 71’i bulmuştur. Sonraki yıllarda bu sayı daima artmış ve 1935-1936 yıllarında 67’si kız olmak üzere 149’a ulaşmıştır. 1937 yılında Gazi Orta Muallim Mektebi Müzik Şubesi açılmış ve Musiki Muallim Mektebi’nin öğretmen olarak yetiştirilecek olan öğrencilerin bu kuruma aktarılmasıyla Musiki Muallim Mektebi, Gazi Orta Muallim Mektebi’nin bir şubesi durumuna gelmiştir. 1935-1937 yılları arasında, Türkiye’de Konservatuarın kurulması ve müzik sorunlarıyla ilgilenmek üzere çağrılan Prof. Paul Hindemith’in önerisiyle bölümün başına, Hitler Almanya’sını terk eden Prof. Eduard Zuckmayer getirilmiştir²⁴.

Gazi Orta Muallim Mektebi Müzik Şubesi, yüksek öğretim düzeyinde üç yıl eğitim veren bir okuldu. Daha sonra Gazi Eğitim Enstitüsü Müzik Bölümü adını alan kurumda öğrenciler, genel kültür, sanat dersleri ve eğitim derslerini kapsayan bir programla yetiştirilmiştir. Müzik bölümü çıkışlılar, ortaokul, lise ve dengi okullarda müzik öğretmeni olarak görevlendirilmiştir. Gazi Eğitim Enstitüsü Müzik Bölümünü, 1969 yılında İstanbul’da, 1973’te İzmir’de açılan diğer müzik bölümleri izlemiştir.

21 F. Yayla, “Üniversiter Yapı İçinde Müzik Öğretmeni Yetiştirme Sistemi”, Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu Bildirisi (26-28 Nisan), Denizli-2006, Pamukkale Üniversitesi, <http://muzikegitimcilericinet/bilimsel/bildiri/pamukkale/F-Yayla.pdf> (Erişim tarihi: 08.06.2010).

22 A.g.m.

23 A.g.m.

24 www.guzelsanatlar.gazi.edu.tr/muzik/rtarih.html

5.3. Sanatçı Yetiştiren Kurumlarda Müzik Eğitimi

Cumhuriyet Dönemi içinde ulusal müziğin yaratılması, öğretilmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla ilgilendiği alana göre eğitim kurumları dikkatle ele alınmış ve bu amaçla gerçekleştirilecek olan çalışmalara başlanmıştır. Sanatçı yetiştirmede müzik eğitimi bakımından gözlenen önemli gelişme, konservatuar niteliğinde Darülelhan'ın kurulmasıdır. Darülelhan, 1914 yılında başlanan hazırlıklar belirli bir aşamaya gelindikten sonra Maarif Nezaretine bağlı olarak ve "geleneksel Türk sanat müziği eğitimi" yapılmak amacıyla 1917 yılında kurulmuştur²⁵.

II. Meşrutiyet'te saray teşkilatının küçültülmesine koşut olarak Müzik-i Hümayun da merkezi askeri bandosu ve saray orkestrası durumuna düşmüştür. Ortaya çıkan bu boşluğu doldurmak için doğrudan doğruya Batı konservatuarları tarzında bir kuruma ihtiyaç duyulduğundan²⁶, 1913'te hem tiyatro hem de müzik eğitimi veren "Darülbedayi" kurulmuşsa da Darülbedayi I. Dünya Savaşı'nın getirdiği olumsuz koşullardan etkilendiği için uzun ömürlü olmamış ve 1916'da kapanmıştır. Ancak bu kuruluşun kapanmasıyla birlikte 1917 yılında müzikle ilgili yeni bir okul kurulmuştur ki, bu okul Darülelhan/Nağme Evi/ Şarkı Evi'dir²⁷.

Müzik eğitimi yapmak üzere 1917'de kurulan ve önemli bir müzik eğitim kurumu olan Darülelhan, Cumhuriyet dönemi süresince ve ilerleyen dönemlerde müzik eğitimi açısından büyük önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Önceden yalnız geleneksel Türk müziği öğretilirken, zamanla çok sesli müzik de eğitim programı içine alınmıştır. Daha sonra İstanbul Konservatuarı ve İstanbul Belediye Konservatuarı adını alan bu kurumun, uzmanların yaklaşımına göre müzik eğitim tarihinde belirleyici bir önemi bulunmaktadır²⁸.

Darülelhan'da Musiki eğitimi, Doğu ve Batı Musikileri olarak ikiye ayrılmış olarak gerçekleştirilmiştir. Doğu Musikisi bölümü, iki yıl süreliydi ve keman, kemence, ney, tanbur, santur, ud, kanun ve teganni (şan) sınıfları bulunmaktaydı. Ve bu programda daha çok teorik ve pratik dersler öğretilmekteydi. Batı Musikisi'nin başında Musa Süreyya Bey bulunmaktaydı. Batı musikisi bölümünde kompozisyon, şan, piyano, alto, viyolonsel, flüt ve diğer orkestra sazları ile ilgili sınıflar yer almaktaydı²⁹.

Dönemin değerli hocaları, Türk Musikisi kısmı içerisinde görev yapmışlardır. Eğitim verdiği süreçte Darülelhan'ın eğitim kadrosunda Ali Rıfat Çağatay, Tanburi Cemil Bey, Hüseyin Saadettin Arel, Suphi Ezgi gibi üstatlar bulunmuştur. Darülelhan ayrıca verdiği Musiki eğitiminin yanı sıra, müzik alanında yayın ve araştırma çalışmalarına da ağırlık vermiştir. Bu anlamda 1924'den itibaren başlayarak eski Musiki eserlerinin derlendiği Darülelhan Mecmuası adında bir de dergi yayına başlamıştır. Bunun yanında, Rauf Yekta, H. Saadettin Arel, Dr. Suphi Ezgi kişisel çabalarıyla Türk müzikolojisi üzerine araştırmalarını ve çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Batı Musikisi bölümü ise, eğitim-öğretimden daha çok konser çalışmalarına ağırlık vermiştir³⁰.

25 Uçan, a.g.e.

26 Ak, A. Ş., *Türk Musikisi Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara-2004

27 Ş. Durgun, *Türkiye'de Devletçi Gelenek ve Müzik*. Ankara-2005, Alter Yayınları; Paçacı, a.g.m.

28 İlyasoğlu, a.g.m.; Paçacı, a.g.m.

29 Ak, a.g.e.; Nazmi. Özalp, *Türk Musikisi Tarihi*, İstanbul-2000.

30 Ak, a.g.e.; Barış ve Ece, a.g.m.

Bu iyi niyetli ve başarılı çalışmaların yapıldığı Darülelhan, İstanbul'un işgalinin ardından karşılaşılan güçlükler nedeniyle, kuruluşundan dört yıl sonra eğitim verememiş ve bunu takiben 1921'de kapanmıştır; ancak ilerleyen süreçte Cumhuriyetin ilanından sonra yeniden canlandırılmaya çalışılan kurum, özellikle 1927 yılında Belediye bünyesindeki etkinliklerinde gelişme sağlamıştır. Örnek olarak söz konusu kurumda 1923 yılında "Garp Musikisi Şubesi" açılmış ve 1927'de "Şark Musikisi Şubesi" kapatılmıştır. Öğretimde yeni düzenlemeler yapılarak kurumun adı İstanbul Belediye Konservatuarına çevrilmiştir. Bu şekilde Türk Musikisi bölümü kaldırılan Darülelhan, doğrudan doğruya Batı Musikisi konservatuarı haline getirilmiştir³¹.

Şehir orkestrası, şehir korusu, Türk sanat müziği ve folklor topluluğu da oluşturan bu kurum, çok sayıda sanatçı yetiştirmiştir. Zamanla kurum içine müzik çalışmalarının yanı sıra, tiyatro ve bale bölümleri de eklenmiştir. Belediye Konservatuarının ismi daha sonra 1986 yılında "İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuarı"na dönüştürülmüş ve Yüksek Öğretim Kurumu'na bağlanarak varlığını sürdürmüştür. Konservatuar, uygulamalı ve kuramsal eğitim yapan orta dereceli bir meslek okulu olarak yapılandırılmıştır. Öğretim kadrosunu, yerli ve yabancı müzik uzmanları ve kuramcılar oluşturmuştur. Konservatuarda Batı müziğine yönelmesi; eğitim sisteminin bütünüyle modernleştirilmesi, alaturka Musikinin hayat merkezleri olan tekkelerin kapatılması, her alandaki yenileşme hareketleriyle ve doğrudan doğruya ulusal kültür politikasıyla ilgilidir³².

1932 yılında İstanbul Belediye Konservatuarında eğitimi iyileştirmek için Prof. Joseph Marx çağrılmış, ancak yabancı danışmanın hazırladığı rapor, hükümet politikalarıyla uyumlu olmadığı için uygulamaya konmamıştır. Görüşüne başvuru bir diğer uzman, Macar asıllı keman virtüözü Lico Amar'dır. Amar'ın 1934 tarihli raporunda, eğitim kurumları ve dinleyicisiyle yoğun bir müzik kültürü ortamı oluşturulması üzerinde durulmuştur. 1935 ve 1936 yıllarında bakanlık danışmanı olarak Türkiye'ye gelen Prof. Paul Hindemith'in hazırladığı rapora göre, asıl hazinemiz halk müziğidir. Halk müziği pek az ülkede görülebilecek ölçüde zengindir ve bestecilerin bu kaynaktan yararlanması gerekmektedir. Bu sebeple İstanbul Belediye Konservatuarında Türk müziği çalışmaları folklor alanına kaydırılmış, Türkiye'de ilk kez müzik alanında folklor derlemeleri yapılmıştır³³.

Bu anlayışla beraber Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra benimsenen müzik politikası; halk ezgilerini, yaratılacak yeni Türk müziğinin ana kaynaklarından biri olarak kabul ediyor ve bunların notalarının saptayıp arşivlendikten sonra müzikologların, halk bilimcilerinin ve bestecilerin incelemesine ve sunulmasına öncelik tanıyordu. Bu amaçla önce müzik öğretmenlerinden, buldukları yörenin melodilerini notaya alıp o dönemin tek konservatuarı olan İstanbul Belediye Konservatuarı'na göndermeleri istenmekteydi³⁴.

31 İlyasoğlu, a.g.m.; Uçan, a.g.e.

32 İlyasoğlu, a.g.m.

33 Ü. Yücel, "Atatürk Döneminde Sanat Yaşamı", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul-1986, 2. Baskı, s.s.417-478.

34 Barış ve Ece, a.g.m.

Türkiye’de sanatçı yetiştirmede önemli en güçlü kurumlardan biri de, Ankara Devlet Konservatuarıdır. Ulusal müziği geliştirme, yayma ve sahne sanatlarının farklı türlerine yönelik eleman yetiştirme amacıyla, 1936 yılında Musiki Muallim Mektebine bağlı olarak Ankara Devlet Konservatuarı kurulmuştur. 1940 yılında çıkarılan Devlet Konservatuarı yasasıyla, müzik ve temsil kolları ayrıştırılmıştır. Müzik kolu, kompozisyon ve orkestra yönetmenliği; piyano, org, arp; yaylı çalgılar; üflemeli ve vurma çalgılar; şan dallarından oluşmuştur. Böylece Ankara Devlet Konservatuarı, çağdaş bir anlayışla müzik sanatçısı eğitiminin başlangıcını oluşturmuştur. Söz konusu dönem içinde Ankara Devlet Konservatuarı’nda, orta ve yükseköğrenim verilmiştir. Her yıl, Devlet Operası ile Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrasının gereksinim duyduğu elemanların yetiştirilmesi için yeter sayıda parasız yatılı öğrenci alınması plânlanmıştır. 1941 yılında çıkarılan yönetmeliğe göre okulun süresi, ilkokuldan sonra biri hazırlık olmak üzere üç yıl ortaöğretim ve altı yıl yükseköğretim dönemleri şeklinde düzenlenmiştir. Ankara Devlet Konservatuarında asıl çalışmaların yanında, ilk günden itibaren “Folklor Derleme Çalışmaları” ve “Folklor Arşivi” düzenlenmiştir. Halk müziği derlemeleri 1937 yılında başlatılmış, 1952’de Anadolu’ya bir derleme grubu gönderilerek atılım yapılmışsa da daha sonraki yıllarda arşivleme çalışmalarının ihmal edildiği belirtilir. Cumhuriyet döneminde, daha önce de ifade edildiği gibi müzik eğitiminin sağlam bir müzik temeline oturtulması için öncelikle bilimsel anlamda yeterliliğe önem verilmiştir. Bu açıdan yurtdışına giden öğrenciler müzik eğitiminde önemli yere sahip olmakla birlikte sanatçı olmak için eğitim alanlar, günümüz konservatuarların temelini atan kurumlarda etkin olarak yer almışlardır. Yurtdışına eğitim amaçlı öğrenci göndermeye ilişkin girişimlerde, Atatürk’ün konuya bilinçli yaklaşımının önemi tartışılmaz. Özel yetenekli çocukların yetiştirilmesi ve çağdaş anlamda uluslararası düzeyde başarılar kazandırılması için Atatürk’ün isteğiyle, 1925 yılında yurtdışında eğitim olanağı oluşturulmuştur. Bu uygulama, 1929 yılında yürürlüğe giren 1416 sayılı yasayla belirginlik kazanmış, 1943 yılında yürürlüğe giren 4489 sayılı yasayla biraz daha genişletilmiştir. 1948 yılında kabul edilen 5245 sayılı yasayla özel yetenekli çocukların yurtdışında eğitimi sağlanmıştır. 1956 yılında 6660 sayılı yasayla işlemin kapsamı genişletilmiştir. İdil Biret ve Suna Kan Paris’te eğitim almışlardır³⁵.

Görüldüğü gibi Cumhuriyet Dönemi müzik eğitimi incelendiğinde, daha çok gelişme yükseköğretim düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu aşamada müzik eğitimi hem müzik eğitimcisi yetiştirme, hem de sanatçı yetiştirme şeklinde iki ayrı alanda gelişme yaşanmıştır. Bu durumun, her hangi bir öğretim kademesinde ders verecek nitelikte eğitimcilerin yetiştirilmesine ihtiyaç duyulmasından ve bu ihtiyacın giderilmesine önem verilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bunun dışında müzik eğitimiyle ilgili kurumlardan biri de, 1939 yılında “Musiki Gedikli Erbaş Hazırlama Ortaokulu” adıyla eğitime başlayan Askeri Mızıka Okulu’dur. Amacı, askeri bandoların eleman gereksinimini karşılamak olan kurumda, Güler Onan, Muammer Sun, Ünal Uğursal, Recep Kınay gibi müzik sanatçı ve kuramcıları yetişmiştir. Söz konusu dönemde müzik eğitiminin gerçekleştiği kurumlardan bir diğeri de 1932’de açılan halkevleridir. Buralarda Musiki Muallim’den yetişen öğretmenler ders vermiş ve yaptıkları çalışmalarla amatör müzikçiler yetiştirmişlerdir. Bu kurumun halkın çoksesliliğe alıştırılması açısından da önemi büyüktür³⁶.

35 Şarman, 2005, www.konser.hacettepe.edu.tr/adk.php?action=huadk&go=full&aid=2#; Yücel, a.g.e., 1986.

36 İlyasoğlu, a.g.m.

Halkevleri, Atatürk reformlarının, laiklik ve cumhuriyetçilik fikirlerinin ülke geneline yayılmasında kurulan zincirin en önemli halkası durumundadır. Türkiye'nin büyük şehirlerinde halkevi, köylerinde ise "halk odası" adı altında faaliyet gösteren bu merkezlerde, güzel sanatlar, spor, müzik, edebiyat, tarih, köycülük ve folklor alanlarını da içine alan geniş kapsamlı halk eğitici çalışmalar yapılmıştır. Halkevlerinin dikkati çeken en önemli özelliği, oluşturulmaya çalışılan çağdaş müzik ekolünün Türkiye çapında yaygınlaştırılmasında etken durumda olmalarıdır³⁷.

Türk müzik kültürü, Cumhuriyet döneminden başlayarak yeni bir süreç içerisine girmiştir. Söz konusu sürece bakıldığında, bu dönemde yapılanların özünde ulusallık, yönteminde çağdaşlık, niteliğinde evrensellik ilkesi göze çarpmaktadır. Bu ilkelere göre şekillenen alanlardan biri olan müzik eğitiminde birçok olumlu gelişme yaşanmıştır. Söz konusu gelişme ve ilerlemelerle birlikte, kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin her alanında çarpıcı yapılanmalar ve değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler müzik eğitimi anlamında değerlendirildiğinde ise Cumhuriyet dönemi içinde ciddi bir müzik değişimi gerçekleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Sonuç

Cumhuriyet dönemi tamamen Cumhuriyet dönemi şeklinde incelenemeyeceği gibi, tamamen Osmanlı kültür ve anlayışından uzak bir şekilde de değerlendirilemez. Her ne kadar Cumhuriyet, Osmanlı'dan ciddi farklılıklar gösterse de toplumsal ve kültürel anlamda Cumhuriyet süresince yaşananlar, önceki deneyim ve birikimleri de içinde barındırarak süreklilik göstermiştir.

Cumhuriyet öncesi ve hemen sonrasında yaşanan gelişmelere bakıldığında, müzik eğitimine ilişkin gelişmeler oldukça hızlı ve etkili biçimde gerçekleşmiştir. Bu gelişmelerin bu kadar kökten ve hızlı olması, dönemin toplumsal, kültürel ve özellikle siyasal açıdan taşıdığı niteliklerden ileri gelmektedir; çünkü bu dönemde Atatürk önderliğinde planlı bir şekilde atılan her adım devleti, toplumu, kültürü derinden etkileyecek ve yeniden şekillendirecek özelliktedir.

Ülkede meydana gelen toplumsal ve kültürel değişim sürecindeki en güzel örneklerden biri, müzik ve müzik eğitimi sürecinde yaşanan yansımalarıdır. Türkiye'de gerçekleşen toplumsal ve kültürel değişimler, ülkenin sanat anlayışını ve bunun içindeki müzik ve müzik eğitimi de doğrudan etkilemiştir. Özellikle Cumhuriyet dönemi Türkiye için toplumsal kültürel değişim sürecinin en hızlı yaşandığı dönem olarak göze çarpmaktadır. Cumhuriyetle birlikte başlayan kültür ve eğitim reformlarına egemen olan ulusalcılık, müzik eğitimine de yansımıştır. Müzik eğitimine ilişkin önemli atılımların özellikle Cumhuriyetin ilanını izleyen süreçte gerçekleştiği görülmektedir. Cumhuriyet dönemi içinde günümüz müzik eğitim anlayışının temelleri atılmış ve bu dönemi izleyen süreçte de atılan temellerin üzerinde yükselmiştir. Bu temellerin atılmasında yaşanan çok yönlü gelişmeler devrimlerin hızlı ve etkili bir şekilde topluma yerleşmesini sağlamıştır.

37 E. Arıcı, Ahmet Adnan Saygun, *Doğu-Batı Arası Müzik Köprüsü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2001; M. A. Karaömeroğlu, "The People's Houses and the Cult of the Peasant in Turkey", *Middle Eastern Studies*, volume 34, number 4, October-1998, p.p.67-91; K. Karpat, "The People's Houses in Turkey: Establishment and Growth", *The Middle East Journal*, volume 17, numbers 1-2, Winter & Spring-1963, p.p.55-67.

Müzik eğitimine ilişkin girişimler, bu alanda bilimsel eksiklikler giderildikten sonra gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla öncelikle müzik eğitimi verecek kişilerin eğitimine önem verilmiş, birçok öğrenci yurtdışına gönderilmiş ve bu kişilerin Cumhuriyetle birlikte yapılan kurumalarda görev almaları sağlanmıştır. Bu şekilde yetiştirilecek olan nesillerin amaçlı bir müzik eğitiminden geçmesine özen gösterilmiştir. Bu kurumlarda verilen müzik eğitimi Batı müziği ışığında gerçekleştirilmekle beraber, zaman zaman müzik eğitimi çok sesli Batı müziği ile geleneksel müziğimiz arasında gidip gelmiştir. Bu gidiş gelişler belli süreçlerde bu iki müzik türünün kullanılması ile varlığını hissettirmiştir.

Aslında Cumhuriyet dönemi içinde, devletin benimsediği niteliklerin özellikle müzik eğitimi içinde yoğunlaşarak verilmesinin nedeni; müziğin, devrimlerin amaçlarını geliştirmede uygun bir araç olması ve Batılı toplum olma çabası içinde uygun bir alt yapı oluşturma imkânı vermesinden ileri gelmektedir; çünkü yeni oluşan bir devlet vardı ve bu devletin yeni niteliklerine uygun bir toplum inşa etmek gerekmekteydi. Özellikle o dönem içinde eğitim düzeyiyle beraber, okuma-yazma oranının düşüklüğü de göz önüne alındığında, müzik, yeni toplum inşasında insanlara ulaşmak için seçilebilecek en önemli araçlardan biriydi. Buradan hareketle yapılanların, kültürel hedeflerinden öte, siyasal anlamda önemli amaçlara hizmet ettiğini söylemek mümkündür. Dönem içinde müzik eğitiminde istenen modernleşme, daha çok “millilik” vurgusuyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilmeye çalışılan ve büyük ölçüde başarılan ulus devlet yapılanması projesinde müzik eğitimine ilişkin yapılan atılım ve çalışmaların göz ardı edilemeyecek bir önem ve değere ulaştığı gözlenmiştir. Metodolojik bakımdan Batılı, bilgi değeri bakımından ulusal bir nitelik kazanmıştır. İlk zamanlarda Batı temelli gelişen müzik eğitimi zamanla, kültürel temellere dayalı olarak geliştirilmiştir. Bununla birlikte başarılanlara bakıldığında çalışmaların giderek yaygınlaşmasına karşın yine de geniş kitlelere seslenemediği ve sınırlı bir çerçevede kaldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- AK, A. Ş., *Türk Musikisi Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara-2004.
- ARICI, E., Ahmet Adnan Saygun, *Doğu-Batı Arası Müzik Köprüsü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2001.
- BARIŞ, D.A., Ece, A.S. "Cumhuriyetten Günümüze Toplumsal Kültürel Değişme Sürecinde Müzik ve Müzik Eğitimi", 2007, <http://ef.ibu.edu.te/bolumler/music/yayinlar/Ece/Cumhuriyetten%20gunumuze.pdf>
- DAVIS, R., "Music Education and Cultural Identity", *Educational Philosophy and Theory*, volume 37, number 1, 2005, p.p.47-63.
- DURGUN, Ş., *Türkiye'de Devletçi Gelenek ve Müzik*, Alter Yayınları, Ankara-2005.
- GÜNGÖR, N., *Sosyo-Kültürel Açından Arabesk Müzik*, Bilgi Yayınevi, Ankara-1990.
- İLYASOĞLU, E., "Yirminci yüzyılda Evrensel Türk Müziği", *Cumhuriyet'in Sesleri*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul-1999, s.s.70-87.
- KAPLAN, A., *Kültürel Müzikoloji*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul-2005.
- KARAÖMEROĞLU, M. A., "The People's Houses and the Cult of the Peasant in Turkey", *Middle Eastern Studies*, volume 34, number 4, October-1998, p.p.67-91.
- KARASAR, N., *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 11. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara-2002.
- KARPAT, K., "The People's Houses in Turkey: Establishment and Growth", *The Middle East Journal*, volume 17, numbers 1-2, Winter & Spring-1963, p.p.55-67.
- KAVCAR, C., "Güzel Sanatlar Eğitimi", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1983, s.s.505-533.
- MIMAROĞLU, İ., *Müzik Tarihi*, Varlık Yayınları, İstanbul-1999.
- ÖZALP, Nazmi, *Türk Musikisi Tarihi*, İstanbul-2000.
- ÖZALP, R., Ataünal, A., *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1977.
- PAÇACI, G., "Cumhuriyet'in Sesli Serüveni", *Cumhuriyet'in Sesleri*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul-1999, s.s.10-29.
- SAĞER, T., "Cumhuriyet Dönemi Müzik Politikaları", *Ata Dergisi*, 2003, S.11.
- SAY, A., *Türkiye'nin Müzik Atlası*, Borusan Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul-1998.

- SELANİK, C., *Müzik Sanatının Tarihsel Serüveni: Müziğin Görkemli Yolculuğu*, Doruk Yayıncılık, Ankara-1996.
- SIGNELL, K., "The Modernization Process in Two Oriental Music Cultures: Turkish and Japanese", *Asian Music*, volume 7, number 2, 1976, p.p.72-102.
- ŞARMAN, K., *Türk Prometheler*, İş Bankası Yayınları, İstanbul-2005.
- TARLAKAZAN, B., "Atatürk ve Sanat Kavramı Üzerine Düşünceler", *Bilge Dergisi*, C.10, S.38, 2003, s.s.30-35.
- UÇAN, A., "Music Education in Turkey in the Republican Period", *Turkish Review*, volume 2, number 8, 1987, p.p.75-98.
- UÇAN, A., *Müzik Eğitimi*, 2. Baskı, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara-1997.
- www.guzelsanatlar.gazi.edu.tr/muzik/rtarih.html (Erişim tarihi: 08.06.2010).
- www.konser.hacettepe.edu.tr/adk.php?action=huadk&go=full&aid=2# (Erişim tarihi: 09.06.2010).
- YAYLA, F., "Üniversiter Yapı İçinde Müzik Öğretmeni Yetiştirme Sistemi", Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu Bildirisi (26-28 Nisan), Denizli-2006, Pamukkale Üniversitesi, <http://muzikegitimcileri.net/bilimsel/bildiri/pamukkale/F-Yayla.pdf> (Erişim tarihi: 08.06.2010).
- YÜCEL, Ü., "Atatürk Döneminde Sanat Yaşamı", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul-1986, s.s.417-478.

1929 EKONOMİK BUNALIMI SONRASINDA DÜNYADA “YENİ TÜRKİYE” ALGISI VE TÜRKİYE’NİN EKONOMİK ARAYIŞLARINA İLİŞKİN SAPTAMALAR

Alev GÖZCÜ*

Özet

Osmanlı Devleti I.Dünya Savaşı sonrasında yıkılmış; Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde verilen büyük bir savaşla Türkler, sömürgeci ülkelere karşı bağımsızlıklarını elde etmişlerdi. İmparatorluğun ardında bıraktığı sorunların çözümünün yanı sıra bir de Yeni Türkiye’nin yeni bir sistem belirleme sorunu vardı. İşte Türkiye’deki bu yapı yurt dışındaki gazetelerce ilgiyle takip ediliyor ve Yeni Türkiye’nin iktisadi politikalarının nasıl şekilleneceği merak konusu oluyordu.

Anahtar Kelimeler: *Yeni Türkiye, İktisat, Ticaret, Maliye, Dünya Ekonomik Bunalımı, Newyork Times, Vossische Zetiong, Manchester Guardian, Kathimerini, El- Irak.*

THE NEW PERCEPTION OF TURKEY IN THE WORLD AND CHARACTERICATIONS RELATED TO ITS QUEST FOR ECONOMIC MODEL FOLLOWING THE CRISES OF 1929

Abstract

Following The World War I, The Ottoman Empire was destroyed and a great independence was gained altogether with a public fight against the emperyalism under the leadership of Mustafa Kemal Pasha in Anatolia. Besides all of the problems awaiting to be solved left over from the empire, The new Turkey also was in need of determining a new system. These events were being followed with great interest by journalists in abroad and the new economic policies of Turkey were being wondered.

Key Words: *New Turkey, Economy, Trade, Finance, World Economic Crises, Newyork Times, Vossische Etiung, Manchester Guardian, Kathimerini, El -Irak.*

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (alev.gozcu@deu.edu.tr).

1.Giriş

“Yeni Türkiye” deyimini, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu sonrasında Batı kamuoyunun pek önem verdiği bir niteleme oldu. Yeni Türkiye’nin coğrafi, tarihi, beşeri sahası halefi olan Osmanlı İmparatorluğu’ndan farklıydı. Yeni Türkiye’nin bu farklılıklarına pek çok Avrupalı da vurgu yaptı¹.

Geçmiş yüzyılın “hasta adamı” Osmanlı Devleti’nden artakalan Türklerin, umulmadık biçimde bir bağımsızlık savaşı vermeleri dünyada önce şaşkınlıkla izlenmiş, giderek pek çok kesim tarafından hayranlık duyulmasına neden olmuş ve övgüyle karşılanmıştı. Yabancılarda şaşkınlık ve hayranlık gibi duygular uyandıran bu olgu, Türklerce “*Milli Mücadele*” olarak ifade edilmiştir. Türkler’in gözünde “*Milli Mücadele, emperyalist saldırıya karşı yürütülen silahlı bir karşı koyma*” iken²; Batı kamuoyunda bu büyük olgu, Doğu’nun hasta adamının yeniden diriliş için verdiği çabaydı. Böylece onlar, hasta adamdan, ulusal bağımsızlık sonrasında oluşan devleti; “Yeni Türkiye” olarak adlandırıyorlardı.

Bu niteleme, yalnız o yıllarla sınırlı kalmadı. Türkiye’de önce toplumsal ve siyasal, ardından da kültürel ve ekonomik dönüşümler başladığında, Yeni Türkiye’nin içini dolduran değişimler yaşandıkça, daha sık kullanılmaya başlandı. Türkiye’ye gelen devlet adamları, gazeteciler, bilim adamları ve bir şekilde onunla temasa geçmiş olan kesimler, eskiden yeniyi ayırabilmek için “Yeni Türkiye” deyimini kullanıyorlardı. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonrasında Türkiye’nin devletçilik temelinde ekonomik dönüşüm savaşımı ortaya çıktığında, Yeni Türkiye’nin bu yolda verdiği mücadele çok merak edilir olmuştu. “Yeni Türkiye”nin nasıl bir ekonomik model benimseyeceği, bunda başarılı olup olamayacağı derin bir ilgi uyandırıyordu. Türkiye’nin yakın komşusu Sovyetler Birliği’nde uygulanan ve Batı dünyası için ürküntü yaratan ekonomik model, kendine özgü ilkeler üzerinde var olmaya çalışırken, bir değişimi Türkiye de yaşıyordu. Bu değişim, Sovyetler Birliği’ndeki değişime benzemiyordu; kendine özgü yönleri olduğu gibi, kimi yönlerden örneğin, İskandinav ülkelerine benzer açılımlar da yapıyordu. Ancak, yine de bu durum bir ilgi ve merak konusu olmaya devam ediyordu. Türkiye demokrasi deneyimleri verirken, kendi gerçekleri ile de yüzleşmiş; ekonomik zorlukların ne denli derin olduğu görülmüştü. Şimdi yeni bunalımla bütünleşen bu zorluklar, aşılması gereken engeller olarak Türkiye’nin önünde dururken; Türkiye üzerine notlar kaleme alan ya da Türkiye’ye gelip durumu gözlemleyen kişilerin satırlarında, bu dönüşüme ilişkin saptamalar yer alıyordu.

2.1. Yeni Türkiye’deki Değişim ve Dönüşüm

Ankara’da Amerika’nın ilk Büyükelçisi sıfatıyla görev yapan Joseph C. Grew de hükümetine yazdıklarında Türkiye hakkında bilgi verirken, bu deyimini kullanıyordu. Ta Lozan görüşmelerindeki tanıklığından bu yana O, Türkiye’deki

1 Jean Deny, *Yeni Türkiye*, (çev.: Sencer Kodolbaş), Cumhuriyet yay., 2000, s.15.

2 Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, İmge kitapevi, Ankara, 2006, s.31.

değişmeleri yakından gözlemlemekteydi. Türkiye üzerine yazdığı anılarda, Türkiye'deki bu değişmelerden, değişme dinamikleri ve aktörlerinden övgüyle söz eden Grew, Türkiye'nin çağdaşlaşma atımlarının mimarı olarak gördüğü Mustafa Kemal Paşa için; " *Avrupa'nın hasta adamını tedavi etmeye ve onu her zaman için sağlam ve güçlü kılmaya girişmiş ülkenin kurucusu...*" tanımlaması yapıyordu³. Türkiye algılamalarında, Türkiye için öngörülen şeylerin, Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliğine gönderme yapılarak açıklanması o dönem için yaygın bir yöntemdi. Türkiye'nin yaşadığı dönüşüm onlar için, bir laboratuvar da gözlemledikleri ilginç şeylerdi. Hemen Avrupa'nın doğu kıyısında yaşanan bu değişimlerin, yakın doğudaki etkilerinin neler olabileceği üzerine düşünceler dillendiriliyordu. O dönemde Türkiye'de toplumsal yapıdan, siyasal örgütlenme biçimine dek büyük bir değişim yaşanıyor; bu değişim, Türkiye'nin yalnız Batıdaki değil, Doğu'daki yakın komşuları tarafından da ilgiyle izleniyor; İran lideri Şah Rıza Pehlevi ve Afganistan Kralı Amanullah Han gibi Atatürk'e hayranlık duyan Doğulu liderler, kendi ülkelerinde de kimi değişiklikler yapmak istiyorlardı. Ancak onların istekleri toplumsal yapıdaki sınırlı değişim arzusunun oluşuyordu. Çok daha fazla ve derinliği olan değişimleri hem göze alamıyorlar, hem de toplumsal yapılarının, bu değişimi kaldırma yeteneği ortaya koyamayacağını düşünüyorlardı.

Atatürk ise, kendi ülkesinde köklü bir kırılış ve sıçrayışla, yepyeni bir toplum, siyaset, kültür ve ekonomi modeli yaratmaya çalışıyor; yalnız devlet kurumlarını yenilemekle sınırlı bir değişimi değil, sistemlerin yanı sıra insan modeli ve algılamasını da biçimlendirme uğraşı veriyordu.

1930'lu yıllarda bu geniş kapsamlı dönüşümün, ekonomik modeli ön plana çıkmıştı. Batılılarsa, düne kadar kafes arkasında ve peçeler içinde gördükleri Türk kadınlarıyla artık, toplumsal yapının içinde, modernleşmenin önemli bir aktörü olarak karşılaşıyorlardı⁴. Örneğin Raymond Cartier tarafından " *Le Nouvelliste*" gazetesinde çıkan bir yazı da eski Türkiye ile Yeni Türkiye pek çok farklı açıdan karşılaştırılıyor ve ortaya yabancıların gözünde eski Türkiye'yi anlatan dikkat çekici şu satırlar çıkıyordu: " *Mazideki ihtiyar Türkiye! Hükümet bir bela, polis bir zorba... Fakat bahşiş ve rüşvet ile her şeyi yoluna koyan bir uzlaşma aracı Avrupalılar ise onları yasa üstüne çıkaran kapitülasyonlara sahip... Babî'nin dış salonunda rakip yabancı devletler delegeleri itişip kakışıyorlar. Kimisi sanayide bir ayrıcalık,, kimisi yeni bir izin dileniyor. Koca Düyunu Umumiye binası bütün İstanbul'u eziyor. Fakat kışla gibi görkemli ve heybetli Alman büyükelçilik binası Boğaziçi'nin ağzında hüküm sürüyor. Limanda ise İngiliz, Fransız, Rus ve Alman zırhlılarının bayrakları kuru ve tehditkâr sesler çıkararak dalgalanıyorlar. Bir zamanlar Orta Avrupa'yı titreten Viyana'yı kuşatan bu ihtiyar saltanat Türkiye'si bu aralık konsoloslarca "Boğaziçi'nin hasta adamı" diye anılıyordu⁵.*"

Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde sorunlarının neler olduğu Batı dünyasında biliniyordu. Bütçenin yetersizliği, maliyenin sonu gelmez sorunları; sanayinin kıtlığı; yatırım yetersizliği; altyapı yokluğu gibi konularda görülen büyük eksiklik Türkiye tarafından asla çözülememiş sorunlardandı. Hatta buna ilişkin gözlemler kanıksanmış bir hale bile gelmişti. Ancak Türkiye, savaş sonrasında

3 Joseph C. Grew, *Yeni Türkiye*, (çev.: Kadri Mustafa Orağlı), İstanbul,1999, s.1.

4 Leyla Kırkpınar, *Türkiye'de Toplumsal Değişim ve Kadın*, T.C Kültür Bakanlığı yay. Ankara, 2001, s.160.

5 *Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiyesi (1923-1938)*, (ed.: Ö. Andaç Uğurlu), Örgün yay., İstanbul, 2003, s.94.

umularının üzerinde bir gelişme stratejisi izlemişti. Kalkınma hızı belli bir düzeyin altına inmemiş, denk bütçeye öyle ya da böyle dikkat edilmişti. Bu Türkler için geçmiş dönemde, pek öngörülen şeyler değildi. Türklerin, para konularındaki zayıf ve kısır görüş ve uygulamaları, kapitalist Avrupalılar için hep istismar konusu olmuş; Osmanlı ülkesi istismarın, çıkarın ve fırsatların yurdu olarak algılanmıştı. Ancak, şimdi Yeni Türkiye'deki Türkler, eski Türkiye'deki Türkler'e hiç benzemiyorlardı. Türkiye'de pek çok konuda görülen değişim yanında, ekonomi, para, ticaret, sanayileşme ve üretim gibi konularda görülen şaşırtıcı olumlu gelişmeler Türkiye algılaması üzerinde geçmişten kalan sığ ve bir ölçüde de Türkler için rahatsız edici nitelermelerden uzaklaşmış; olumlu bir bakış ve nitelme düzeyine ulaşmıştı.

Türkler ise, eski hastalıkların tekrar nüksetmesini istemiyorlardı. Gelişmek için toplumsal devrimlerin, siyasal açılımların yanı sıra sağlam bir ekonomik kalkınmanın gerekli olduğunu anlamışlardı. Fetihlerin ve fetih ülkülerinin yerini kalkınma ve bayındır bir yurt yaratma arzusu almıştı. Sabanı kılıca üstün kılma ülküsüne sarılmışlardı. Ancak bunun yine de çok uzun soluklu bir mücadeleyi gerektirdiği biliniyordu. Batı dünyası ise bu dönüşümü şaşkınlıkla izliyorlardı: Acaba Türkler başarılı olacaklar mıydı? Batı dünyasında, önemli başkentlerdeki siyasal çevrelerde, düşünce kulüplerinde ve dönemin ünlü kalem sahiplerinin basın organlarındaki köşelerinde sık sık bu sorular soruluyordu. Türkler hevesliydi. Ancak, 1929 yılında başlayan ve bütün dünyayı saran ekonomik bunalım, olumsuz etkileriyle, onların bu yeni mücadele sahalarında önlerine engeller koymuştu. Aslında bu zorluklar, ekonomik bunalımın pençesine düşüp kıvrılmakta olan her ülke için geçerliydi; ancak Batılıların ekonomik deneyimleri güçlüydü; Türkler ise yeni sınavlarında kendileri için çözümü zor yeni problemlerle karşı karşıyaydılar. Bu dönemde merak edilen şey, onca ekonomik krizin içinden sıyrılıp gelen Türklerin, yeni kurdukları devletlerinde ekonomik yönden başarılı olup olamayacağıydı.

Osmanlı İmparatorluğu tarihten silinmiş; onun yerini "*Yeni Türkiye*" almıştı. Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan "*Yeni Türkiye'nin*" sistemini dünya düzeni içinde nasıl konumlandıracağı son derece önemli bir konuydu. Büyük bir imparatorluğun ardından kurulan Cumhuriyet Türkiye'sinin "*sistem*" sorunu kadar, başta eğitim olmak üzere geri kalmışlıktan kurtulmak, kalkınmak ve refah seviyesini yükselterek bunu toplumun tamamına yaymak; çöken bir imparatorluğun borçlarını ödemek gibi pek çok sorunu da vardı. Mustafa Kemal Atatürk, yeni oluşturduğu ideolojik açılımın etkisiyle, yeni Türkiye'nin bir iktisat devleti olacağını söylemişti. Bunun için Türkiye büyük atılımlar da yapmış, yer altı ve yer üstü zenginliklerini harekete geçirmeye çalışmıştı. Bunların yanı sıra genel olarak yine de merak ediliyordu: Ancak, dünyayı kasıp kavuran türlü ekonomik sıkıntıların kısacasında Türkiye'nin başarı şansı neydi?

Kurulduğu dönemde Türkiye'nin dünyada ekonomik olarak örnek alabileceği iki farklı kalkınma modeli vardı. Bunlardan biri, Batı dünyasının benimsediği Kapitalizm, diğeri ise Rusya'nın yıkılmasından sonra Sovyetler Birliği'nde hayat bulan Sosyalizmdi⁶. Her iki sistemin de kendine özgü kuralları, yöntemleri ve koşulları vardı. Türkiye ise geldiği tarih çizgisinde bu iki modele de

6 Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk: Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi yay., Ankara, 2004, s.465.

kuşkulu yaklaşıyordu. Tarihsel deneyimleri ve ekonomik koşulları, bu iki modele de ihtiyatlı bakmayı haklı olarak gerekli kılıyordu. Sınırlı sermaye birikimi, teknik geri kalmışlığı, ekonomik ve toplumsal yönden olumsuz koşulları, bu konuda ona haklılık veriyordu. Yine de Batı'dan alacağı kimi deneyimler de yok değildi: Batı'da burjuvazi, katı monarşilere karşı bir mücadele vermişti. Yönetim erkinin adaletsiz biçimde paylaşılmasına Batı'da yükselen tepki, Türk entelektüeller için önemli örnek oluşturmuş; onlar da Saltanat ve Halifelğe karşı bu savaşı vermişlerdi. Böylece Avrupa'nın "Aydınlanma" deneyimi, Türkler için önemli açılımlar getirmişti⁷. Bu deneyimler, onların dünyaya bakış biçimleriyle örtüşen ekonomik sistem arayışlarında bir ölçüde etkili olabilirdi; ancak ekonomik koşullar ve toplumsal geri kalmışlık yine de yeni açılımlar getirmeyi gerekli kılıyordu.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'sinde Cumhuriyet yüzünü Batı'ya çevirmişti. "Kurtuluş Savaşı Batı ülkelerine karşı bağımsızlığı sağlamak için veriliyordu. Ama bağımsızlık sonunda ulaşılmak istenilen, büyük ölçüde Batılı devletler gibi bir devlet olmaktı⁸." Bir başka açıdan Batı'nın deneyimlerinden yararlanmak, aynı zamanda Batı'nın saldırgan yönlerine karşı direnebilmek için de gerekli diye görülüyordu. "Batı uygarlığı dışında geri kalan ve bu geriliklerinde direnen toplumlar üstün ekonomi ve teknoloji güçleri tarafından sömürülmeye mahkûm"⁹ dular. "Emperyalizm ile savaştan yeni çıkan Türk devrimcileri bunun ekonomik ve diplomatik bir teslimiyet olmaması konusunda çok titizdiler¹⁰." Bu nedenle yeni örgütlenme ve sistem oluşturma çalışmalarında Batı onlar için önemli bir laboratuvar gibiydi. "Türk bağımsızlık savaşının zorunlu olarak sömürgeciliğe karşı verilmiş olması, Kemalistlerin yabancı sermayeye karşı bir tavra kaymalarını gerektirmedi¹¹". Cumhuriyet Türkiye'si ekonomik ve toplumsal sistemini Batı'ya dönük bir biçimde, Batılı değerlerle oluşturmaya çalışırken; kendi içinde bulunduğu koşulları da göz ardı edemiyordu. İlk arayışlar ve denemelerin ardından, yeni bir süreç ortaya çıktı: Dünya Ekonomik Bunalımı...

2.2 Yeni Türkiye'nin Devletçiliği: "étatisme"

1929 yılında ortaya çıkan "küresel" krizin etkileri Batı dünyasında olduğundan çok daha fazlasıyla Türkiye'de görüldü. Türkiye bu büyük ekonomik krizin içine, henüz daha ekonomik sistemini tam oluşturamadan girmiş oldu¹². Türkiye, bütün dünyayı sarsan ekonomik sorunlar yumağı ortasında hem ekonomik potansiyeli hem de edinmeye çalıştığı sistem açısından bir sınavla karşı karşıya kalmıştı. O, sıkıntıyı yaşarken, kendine özgü bir ekonomik sistem oluşturma çabası içindeydi. Kuruluşundan dünya ekonomik bunalımının kapıları çaldığı ana dek Türkiye, Osmanlı Devleti'nin ekonomi politikalarını bir kenara bırakarak pek çok alanda olduğu gibi bu alanda da köklü değişiklikler yapmaya yönelmişti. Atatürk, ancak bu şekilde ekonomik bir kalkınma yapılabileceğini görüyor; bunun için bir zihniyet değişimini öngörüyordu. Üstelik bu değişimin halk kesimleri tarafından da ben-

7 Ayrıntı için bkz.: Kemal Arı, *Atatürk ve Aydınlanma*, Yakın Kitabevi, İzmir, 2009.

8 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *1929 Dünya Bunalımında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul, 2009, s.33.

9 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (haz.: Ahmet Kuyas),Yapı Kredi yay., İstanbul, 2003, s.525.

10 Taner Timur, *Türk Devrimini ve Sonrası*, İmge kitapevi, Ankara, 2001, s.60.

11 Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt yay.,İstanbul, 2002, s.153.

12 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *a.g.e.*, s.1.

imsenmesi gerektiği ortadaydı. Ancak o zamana değin yaşanan deneyimler yine de sınırlıydı. Dünya Ekonomik bunalımı bir ekonomik sistem arayışını zorunlu kılmıştı. Türkiye, mevcut ekonomik düzeyi ve sermaye olanaklarıyla, bu yarıştan başarılı çıkabilmek için planlı bir ekonomik model arayışına yönelmek, kaynaklarını verimli kılmak zorundaydı. Bu ise, ülkenin bütün olanaklarını devreye sokacak bir seferberliği gerekli kılıyordu. Bütün bu kapsamlı uygulamalara kendi içinde yer verecek bir ekonomik sistem arayışı, içinde bulunulan koşullar nedeniyle gerekliydi. Bütçede görülen küçülmelere, mal alım ve satımındaki daralmalara ve ülkeye girilen sermaye akışındaki kesintilere karşın yine de kalkınma için gerekli yatırımlar yapılmalı, istihdam olanakları yaratılmalı; ülkenin refah düzeyi yükseltilmeliydi.

Geçmişin acı deneyimlerinin yarattığı korku ile dış borçlanmaya temkinli yaklaşıyordu. Hesapsız kitapsız yapılacak dış borçlanmanın, zamanla siyasi bağımsızlığı da nasıl ortadan kaldırdığı yakın tarihte görülmüştü. Bu nedenle dış borçlanma, ekonominin kurallarına ve gücüne uygun olarak yapılabilirdi. Bu nedenle Türkiye'deki bu ekonomik bakış açısıyla ilgili olarak dış basında da yapılan ilk değerlendirmelerde bu öngörüler dünya ekonomik bunalımı sonrasındaki "devletçi" yönelişler olarak tanımlanıyordu. Artık, 1932'den sonra bu tür nitelendirme ve değerlendirmeler sık sık kaleme alınmaya başlanmıştı. Yapılan yeni tanımlamalarda Türkiye'deki ekonomik model için, "devletçi" nitelendirmeleri yapılmakta tereddüt edilmiyordu. Bu tanımlamalardan bir tanesi de 1934 yılında "La Republique" gazetesinde "Yeni Türkiye'nin İktisadi Siyaseti" başlığıyla çıkmıştı¹³. Yazıda şunlar deniliyordu: "Yeni Türk rejiminin esas karakterlerinden bir de "étatisme" (devletçilik)'tir... Fakat bu deyim anlamı üzerinde uzlaşmak gereklidir. Büyük Millet Meclisi Mebusu... Bay Reşit Saffet'e göre devletçilik millete en faydalı verimlerin en çoğunu sağlamak için özel ve genel çıkarları birleştirmek amacıyla devletin müdahalesidir"¹⁴.

Ancak dikkati çeken nokta, bu tür değerlendirmelerde bulunan kişilerin, Türkiye'ye özgü devletçilik yapılanmasına şekil veren ekonominin toplumsal yönüne de yapılan vurguydu. "Yeni Türkiye" kendini devletçi ve halkçı bir devlet olarak nitelendiriyordu. Bu politikanın özünde olabildiği kadar ticari açık vermeden, düzgün bir mali sistem yaratmak bulunuyordu. Osmanlı Devleti'nin çöküşünde, mali sıkıntılarının ne denli rol oynadığı hafızalarda tazeliğini koruyordu. Mustafa Kemal Atatürk, devletin kurucusu ve rejimin öncüsü olarak; "Ülkenin mali durumu düzen ve güven üzerine kurulmuştur. Devletçi ve halkçı olan bir yönetim ve ekonomi yaşamında hazinenin gücü ve düzeni başlıca dayanaktır"¹⁵ diyordu.

Bu söz, yeni yönetimin, devletçi ve halkçı ilkeler doğrultusunda, hedeflerine ulaşabilmesi için, düzen ve güvenlik içinde yükselmesi gerektiğini anlatıyordu¹⁶. Türkiye sağlam bir ekonominin, geleceğin en önemli güvencesi olduğunun bilincinde olarak, hızlı kalkınmaya önem vermeliydi. Hızlı bir kalkınma sürecini başlatabilmek için, sınırlı sermaye ortamında, ister istemez devletin yatırım alanlarına kendi sermayesiyle girme zorunluluğu vardı. Böylece yeni dönem, ekonomide devlet müdahalesini gerekli kılan bir dönem olmuştu¹⁷.

13 Uğurlu, a.g.e., s.240.

14 A.g.e., s.240.

15 BCA, 490.01.1449.1.6.

16 BCA, 490.01.1449.1.6.

17 Yüksel Ülken, *Atatürk ve İktisat*, İş Bankası Kültür yay., Ankara, 1981, s.30.

Bu açılım, yalnız bir iç sorun değildi. O tarihlerde dünya, Batı merkezli bir kapitalizmin yanı sıra, yayılcı eğilimi olan bir kolektivist sistemin kuruluşuna ve işleyişine de tanık olmuştu. Sovyetler Birliği, katı bir devletçilik sistemi uyguluyor, proletarya sınıfının egemenliğine dayanan bir komünist yaşamı ve siyaset anlayışını yerleştirmeye çalışıyordu. Hatta bu gelişmeler, Batı'da belli bir ürküntü ve tedirginlikle de karşılanıyordu. Pek çok çevrede, Doğu'daki bu gelişmenin, Batı'daki kapitalizmin sonu olduğu inancı yerleşmişti. Dünya bu tür tedirginlikler içinde, gelecekte derin ekonomik kırılmaların ve ayrılışların da yeşermeye başladığına tanık olmaktaydı.

Batı'nın kapitalizmi ile Doğu'nun kolektivizmi arasında sıkışıp kalmış Türkler'in nasıl bir ekonomik model üzerinde duracakları ve nasıl bir yol izleyecekleri ister istemez, ilgileri çekmekteydi. Türkiye, 1923 İzmir İktisat Kongresi ile birlikte, kimi öncelikleri ortaya koymuş, kendince bir Misak-ı İktisadi yayınlamıştı. 1923 yılından sonraki beş yıl, bir deneme yanılma dönemi idi. Batı'nın liberal değerleriyle örtüşen bir ekonomik yapı arzusu olmakla birlikte, kısa sürede bunun yeterli sonuçlar doğurmayacağı görülmüştü. Aşırı geri kalmışlık ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma ülküsü, bir çelişki yaratıyordu. Bu nedenle, neredeyse çağlara dayanan geri kalmışlık kaderini bir büyük sıçrayışla kapatmak gerekiyordu. Bu çabalar, işte Dünya Ekonomik Bunalımı'nın ortaya çıkmasıyla büyük bir darbe yemiş oldu. Bu ekonomik bunalımla birlikte, üreten kesimler büyük bir ekonomik kayba uğramışlardı.

2.3 Dünya Ekonomik Bunalımının Türkiye'deki Etkileri ve Yabancı Kamuoyu

Türkiye, dünya ekonomik bunalımıyla birlikte kendi ekonomisine birden bire binen ağır yükü, tarımsal üretimden elde edeceği kazançla aşmaya çalışıyordu. Sermaye sınırlıydı. Bu nedenle de ekonominin karşılaştığı yeni zorlukları aşmada para olanakları yeterli değildi. Bu yatırım alanlarında kısıntı yapmayı zorunlu kılıyordu. Sınırlı sanayi ve finans sektörü, bunu gerektirmekteydi¹⁸. Ekonomik sıkıntının ilk dalgaları altında ekonomik göstergelerde hızlı bir düşme yaşanmış, toplumsal sorunlar ağırlaşmıştı¹⁹. Ekonominin verilerindeki geriye gidişler, Türkiye'de uygulayıcı konumunda olan hükümetin acilen konuya el atmasını gerekli kılmıştı. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ile birlikte Türkiye, ekonomiye devletin müdahalesini öngören bir sisteme yönelmişti²⁰.

Dünya Ekonomik Bunalımı, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki borsa krizi ile başlamıştı. Amerika kamuoyu, hem kendisi ekonomik sıkıntılarının pençesinde kıvrılırken, hem de dünyadaki olayları yakından gözlemliyordu. "Newyork Times" gazetesi, 15 Şubat 1930 tarihinde Türkiye üzerine yayınladığı bir yazıda, Türkiye'de karşılaşılan bu yeni durumu ele alıyordu. Gazete Mustafa Kemal'in Türkiye'de ticareti canlandırmak için yaptığı çalışmalara değinmekteydi. Yazı Lucille Saunders tarafından kaleme alınmıştı. Habere göre dünya ekonomik bunalımı Türkiye'de etkisini 1929 yılının Aralık ayından itibaren göstermişti. Türkiye'de ticari yaşam,

18 İlhan Tekeli- Selim İlkin, *a.g.e.*, s.2.

19 Detaylı bilgi için bkz. Alev Gözcü, "Bir İntiharın Sosyo-Ekonomik Arka Planı: Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir Örneğinde Gündelik Yaşama Yansımaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VI, S.14, 2007/Bahar, s.s.85-102.

20 Ülken, *a.g.e.*, s.32.

tedaviye muhtaç bir hasta biçiminde tasvir edilmekteydi²¹. Ancak bu hastalığın tedavi edilmesi için, Mustafa Kemal Paşa, -yani Yeni Türkiye'yi kuran önder- aralıksız olarak ekonominin görüntüsünü inceliyor ve kimi arayışlar peşinde bulunuyordu. Yazara göre, Mustafa Kemal Paşa hiç ara vermeden otuz altı saat boyunca bir masanın başında oturmuş ve iktisadi konuları incelemişti. Bu süre bitmiş, yalnız bir gecelik dinlenmeden sonra, yine incelemesini sürdürmüştü. Yazar şöyle diyordu: *"Türkiye'de Cumhurbaşkanı... Bir meseleyi çözmeyi kendisine görev edinirse ne zamanı ve nede çalışmayı esirgmeden durmaksızın kendi istirahatına bile önem vermeden sorunun çözümüne uğraşır²²."*

Lucille Saunders'e göre; Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, her zaman, verilen her türlü mücadelenin en önündeki kişiydi. Onun iktisadi konular üzerinde inceleme yapması yazara göre Türkiye için oldukça önemliydi. Dünya ekonomik bunalımının etkisinin görülmeye başladığı 1929 yılının Aralık ayından beri Türkiye'de iktisadi yapı adeta bir ölü sessizliği içinde bulunuyordu. Ekonomik kalkınmada bir yardımcı unsur olarak görülen yerli mallarının kullanılmasının karşısında tüccarlar Avrupa'ya siparişlerde bulunmaya cesaret edemiyorlardı. Yazar'a göre; Türk hükümetinin onlara pek de olumlu bakmadığı ortadaydı. Türkiye'nin dışarıdan satın almayı durdurmasının yalnızca ülkenin sanayi mallarına olan ihtiyaçlarını arttırdığını belirtiyordu. Yerli mallar ise gereksinimlere tam olarak yetmiyordu. Bu nedenle Türkiye'nin ekonomik mücadelesi, kimi fabrikaların etkinliğini artırmak biçiminde sürüyordu²³. Türkiye'de bankalar tüccarlara yönelik kredi oranlarını düşünerek, temkinli olma yoluna gitmişlerdi. Bu tavır, ticari olarak sıkıntıları da yanında getirmişti. Türk maliye kurumları tarafından çiftçilere ve küçük fabrika sahiplerine borç verileceğinin söylenmesine rağmen bunun henüz gerçekleşmediği görülüyordu. Türkiye'nin borçlanarak, içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıyı aşmaya çalışacağı söylentilerinin de ortalıkta dolaştığı vurgulanmaktaydı. Türkiye'de hükümet yetkililerinin yabancı yardımı olmadan ekonomik sıkıntılara çare bulacakları şeklindeki iddiasının pek mümkün olmayacağı yazarın yorumlarında anlaşılıyordu²⁴.

Yazıda, Türkiye'de bir devlet bankasının etkisinin büyük bir ilgi ile beklenildiği belirtilmekteydi. Bu konunun meclis tarafından ele alınması umuluyordu. Sözü geçen dönemde bir Amerikan grubunun Türkiye'de önemli maden ayrıcalıkları almak peşinde olduğu bilgisi verilmektedir. Konu Türkiye'de kabinenin gündemine gelmişti. Uzun zamandan beri kimliklerini gizleyerek Türkiye'de olan bu Amerikan grubunun önerisine mecliste bakılacağı bilgisi aktarılıyordu²⁵. Haberdan anlaşıldığına göre, Batı kamuoyunda, bu sıkıntılı dönemde Türkiye'nin önemli tasarruflara gittiği saptaması yapılıyor; ardından da belki de madenlere yönelik bir imtiyaz beklentisi dillendiriliyordu²⁶.

Türkiye ise, Batı kamuoyunda kendisi üzerine yapılan bu tür yorumları dikkatle inceleniyordu. Toplanan yazılar, elçilikler aracılığıyla Başbakanlığa kadar iletilmekteydi. Dönemin Matbuat Genel Müdürü tarafından Başvekâlete yazılan bir

21 BCA, 030.10.166.153.5.1930.

22 BCA, 030.10.166.153.5.1930.

23 BCA, 030.10.166.153.5.1930.

24 BCA, 030.10.166.153.5.1930.

25 BCA, 030.10.166.153.5.1930.

26 BCA, 030.10.166.153.5.1930.

başka yazıda Londra ve Berlin’de çıkan kimi gazetelerde Türkiye ile ilgili haberler rapor edilmişti²⁷. Bu yazıların en ilginç olanlarından biri Dr. Wilhelm Feldmann tarafından “*Kemal’in En Zor Savaşımı- İktisadi Bağımsızlık*” başlıklı yazıydı²⁸. “*Vossische Zeitung*” gazetesinin 3 Nisan 1930 tarihli nüshasında yer alan bu makalede Türkiye’nin ekonomik durumunun değerlendirilmesi yapılıyordu. Türkiye’nin bir süreden beri ekonomik bunalımın etkisi altında olduğu vurgulanarak Kemalistler’in ekonomik bunalımla savaşarak, ekonomik bağımsızlıklarında önemli bir sınav verdikleri vurgulanması yapılıyordu²⁹. Yazıya göre Türkiye çokça zamandır bir ekonomik bunalım içindeydi. Türkiye bu durumu bir süre kabullenmeyerek inkâr etmiş, görmezden gelmişti. Bu ekonomik sıkıntıyla mücadele görevi de Mustafa Kemal tarafından 1921 yılında Anadolu’nun bağımsızlık mücadelesinde olduğu gibi İsmet Paşa’ya verilmişti³⁰. Ancak gazeteye göre ekonomik görüşler üzerine Ankara’da bir uzlaşma sağlanabilmiş değildi. Ankara’da bu konudaki görüşler, birbirinden oldukça uzaktı. Bunun için gazete kimi örnekler de veriyordu. Türkiye Hükümeti’nin görüşüne göre, maliyenin bir düzene girmesi için, öncelikle Osmanlı Devleti’nden kalan borçların ertelenmesi gerekiyordu. Bunun için Duyun-u Umumi’yi üyeleri bu konuda bir borç sözleşmesi yapılmasını yeterli görüyorlardı. Ancak yine bu Borçlar İdaresi, ıslahat görevini bir yabancı maliye uzmanına vermeyi önermekte ve Türkiye memuriyetinde bulunmak koşulu ile mali durumu inceleme ve ıslah etmek üzere önerilerde bulunmasına rıza göstermekteydi³¹. Bu rapora göre İstanbul’da ekonomik mücadele Türk Lirası’nın kuru etrafında devam etmekteydi. İstanbul Milletvekili olan İktisat Encümeni Kâtibi Umumisi Nurullah Esat Bey’in Almanya’da eğitim görmüş olması ve bu süreçte Almanya’daki enflasyon dönemlerine tanıklık ettiği şimdi Türkiye’de Almanya’da adı geçen dönemde alınan önlemlerden daha ileri bir önlem sürecinin yaşandığı belirtilmişti³².

1930’lu yıllarda İsmet Paşa ve onun çevresindekilerin özellikle tarım alanındaki politikalarıyla Ankara ve diğer vilayetlerdeki yerli üretimde artış beklentileri yarattığı belirtiliyordu. Mustafa Kemal Paşa’nın partisindeki ağır isimler arasında düşünsel anlaşmazlıklar olduğu görülüyordu. Ancak bu düşünce karmaşası ortasında yine de taraflardan birisi baskındı. Bu baskın düşünceye göre, Türkiye bir tarım memleketiydi. Dolayısıyla tarım, bütün ülke ekonomisinin temelini oluşturmaktaydı. Dolayısıyla bütün ilgi ve özen, tarım sektörüne yöneltilmeliydi. Yazının en önemli noktası ise şöyleydi: “*Yabancıların doğal olarak istedikleri borç güvencesi, Türklere hemen eski Osmanlı Padişahlığındaki yabancı egemenliğini ve kapitülasyonları anımsatıyor. İşte dört savaş geçirmiş olan bu yoksul ülkenin yabancı parasına bağımsızlığını önemli şimendifer ve yeni bir başkent yapmasını, ordu ve donanmasını yeniden düzenlemesi ancak bundan ileri gelmektedir. Bundan dolayı bir bunalımın ortaya çıkışı zaten kaçınılmaz bir durumdur. Türkiye siyaseti iş başında bulunanların yapmakta olduğu bu deneyimler sonucunda şu gerçeği anlayacaktır ki; ekonomik ulusçuluk büyük tehlikeleri kendi içinde barındırmakta olup çağdaş bir ekonomi siyaseti her yerde olduğu gibi ulusal bağımsızlığı bütünüyle korumak koşuluyla burada da izlenebilir*”³³.

27 BCA, 030.10.133.959.5.1930. /BCA, 030.10.166.153.10.1930.

28 BCA, 030.10.133.959.5.1930. /BCA, 030.10.166.153.10.1930.

29 BCA, 030.10.133.959.5.1930. /BCA, 030.10.166.153.10.1930.

30 BCA, 030.10.166.153.10.1930./BCA, 030.10.133.959.5.1930.

31 BCA, 030.10.166.153.10.1930.

32 BCA, 030.10.166.153.10.1930.

33 BCA, 030.10.166.153.10.1930.

Türkiye'nin yakın komşusu Yunanistan da benzer sıkıntıların içinde uğraşıyordu. Yakın tarihlerde iki ulus, önemli bir savaşın içinden çıkmışlardı. Düşmanlık hislerinin yerini artık dostluk ve dayanışma süreci almıştı. Yunanistan basını da Türkiye'deki bu gelişmeleri yakından izliyordu. Atina'da çıkan "Katimerini" gazetesinde "Türkiye'nin İktisadiyatı Fena Vaziyettedir" başlıklı bir haber yer almış ve bu habere göre de Türkiye'de zabitlerin maaşlarının verilemediği yazılmıştı. Haberde, Ankara'ya giden Osmanlı borçları alacaklılarının Paris'e dönmek üzere hareket ettikleri ve oradaki alacaklılara Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik durumu üzerinde edindikleri izlenimleri ve inceleme sonuçlarını açıklayacakları anlatılıyordu. Yerinde yapılan bu incelemelerde, Türkiye'nin ekonomik durumu pek kötü olarak saptanmıştı. Buna delil olan olay ise, subayların maaşlarının verilememiş olmasıydı. Diğer yandan da her gün tüccar ve çeşitli girişimcileri hükümetin pek çok çabaya karşın kurtaramamasıydı. Bunlar, bunalımın ne denli derin olduğunu gösteriyordu"³⁴.

Türkiye'deki iktisadi mücadeleyi konu alan ancak biraz daha olumlu bir bakış açısıyla sunulan bir başka makale de Türkiye'nin komşusu Irak'ta "El'İrak" gazetesinde yer almış ve Türkiye'nin Bağdat elçiliğince tercüme edilerek başvekâlete sunulmuştur³⁵.

15 Ocak 1930 tarihli "El Irak" isimli gazete makalesine "Genç Türkiye'de İktisadi Uyanış" başlığını atmıştı. Yazıya göre, Doğu toplumları her geçen gün hayat ve uyanışa dair bir örnek gösteriyordu. Her geçen gün Doğu ilerleme kaydetmekteydi ve böylece geleceğe doğru hürriyet içinde hareket ediyorlardı. Bunlardan bir tanesi de Türkiye idi³⁶. Türkiye Batı'nın baskısından kurtulmak için çalışan bir ülkediydi. Bunun için çaba gösteriyor ve uğraş veriyordu. Doğu ve Batı ülkeleri arasında yükselen ve her sorununu halleden bir yönü vardı. Türkiye'nin böyle bir başarıyı hayata geçirmesinde uyguladığı kararlı programın etkisi olduğu ifade ediliyordu. Türkiye'nin yaptığı iç düzenlemelerle tarih akışını değiştirmiş ve kendisi ile geçmiş arasında oldukça uzun bir mesafe koymuştu. Böylece O yeni bir Millet yaratmayı başarmıştı. "Mukaddes" olarak ifade edilen siyasi mücadeleden sonra Türk Milleti ile hükümetinin dikkate aldığı en önemli sorunun iktisadi konular olduğu üzerinde durulmaktaydı. Hatta bu durum "iktisadi uyanış" olarak da belirtiliyordu. Türkiye Hükümeti'nin tamamen uyandığı ve her sorunu gerektiği gibi önemle incelediği saptaması yapılıyordu. Türk hükümetinin uyguladığı programın başarılı bir program olduğu belirtilmekteydi. Zamanla bu planlı uygulama Türk hükümetini başarıya götürmüştü: " Türkiye Hükümeti'nin, iş bu tarzı hareketi şayanı takdir ve hürmettir"³⁷.

Irak gazetesinin yorumlarında, Türkiye gösterdiği kalkınma başarısıyla, bütün Doğu ülkelerine en büyük rehber olarak gösterilmektedir. Gazetede yer alan haberin son kısmında Türk Parası'nın değerinin düşmesiyle kurulan Milli İktisat Cemiyetinden söz edilmekte ve bu cemiyetin Türk Halkının güvenin kazanmış bir cemiyet olduğu üzerinde durulmaktaydı. Milli İktisat Cemiyeti'nin başkanı Büyük Millet Meclisi Başkanıydı. Milletvekillerinin bir kısmı ve iktisat uzmanları bu derneğe üye olarak katılmışlardı. Cemiyetin halkı iktisadi konulara uymaya ve yabancı mallarını kullanmak yerine yerli malı kullanımı teşvik etmeye çalıştığı görülüyordu.

34 BCA, 030.10.136.977.19.1930.

35 BCA, 030.10.166.153.6.1930.

36 BCA, 030.10.166.153.6.1930.

37 BCA, 030.10.166.153.6.1930.

Milli İktisat Cemiyeti, Türkiye'nin siyasi uyanışının doğal ve yüksek bir sonucu olan iktisadi gayretin en açık göstergesi olarak gösterilmişti. Geçmişte Türkiye'nin israfta çok ileri bir ülke olduğunu yazan "El Irak" gazetesine göre saltanat ve o dönemin hükümetleri bu israfı yapanların başında geliyordu. Bu nedenle de Osmanlı hazine her vakit boş ve fakir olmuştu. Borçlanmalar o güne kadar gerek Türkiye ve gerek Türkiye'den ayrılan ülkelerin omuzlarında bir yük olarak bulunuyordu. Ancak bugünkü Türkiye'nin özellikle iktisadi konularda tedbirli olduğu görülüyordu. Bu konuda alınan kararlara titizlikle uyulduğu da dile getirilmekteydi³⁸.

Başta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa olmak üzere hükümetin iktisadi konularda her türlü atılımı yaptığı ve bir anlamda iktisadi taassupla mücadele ettikleri ifade ediliyordu. Öyle ki, Mustafa Kemal Paşa, kimi tüketim alışkanlıklarını bile değiştirmişti: "Gazi hazretleri çay ve kahve kullanmasını bırakarak onların yerini alacak olan yerli ürünler kullanmaktadır. Gazi hazretlerinin sarayı, iktisat ve tedbirlere en parlak bir örnektir. Devlete iç işlerini yönetmekte, bu saray en iyi ve güvenilir rehberdir. Gazi içinde az hademesi olan basit bir sarayda yaşamaktadır. Kendisinin yaşamıyla "Ali Osman'ın" yaşam biçimi arasında gayet büyük bir fark vardır. Gazinin harcamaları ayda bin İngiliz lirasından fazla değildir ve bu harcamalarının büyük kısmını hayır ve sadaka yolunda sarf etmektedir. Gazi yaşayışında basit bir Türk'tür. Riyaseti Cumhuriyetin gerektirdiği bazı gösterişler olmamış olsaydı, Gazi o Cumhuriyet içinde, yaşayışında, en basit bir Türk olurdu³⁹".

Böylelikle tüm Doğu dünyasına örnek gösterilen Atatürk, bir ülkenin lideri olmasına karşın, mütevazı yaşamı ile örnek alınmaya değer bir duruş sergiliyordu. Türkiye'de devleti yönetenler ülkede yapılan düzenlemelere bağlı kalarak topluma örnek oluyorlardı. Hükümet bunun için toplumun güvenini kazanmış ve milleti yeni medeniyet meydanına hürriyete ve istiklale getirebilmişti. Irak ise Türkiye'den kopmuş bir parçaydı. Türkiye'ye birçok ahlaki ve geleneksel bağlarla bağlıydı. Irak Türkiye'nin bu uyanışından ders alması gereken bir ülke olarak tarif ediliyordu: "Biz bugün, yoksuluz ve mali bir kriz geçirmekteyiz. Hükümet buna bir çare bulmak istiyorsa, Türkiye'nin hareket biçimi izlenmelidir ve mümkün olduğu kadar yabancı mallarından uzak durarak, yerli malları kullanalım. Fakat maalesef biz ne hükümetimizde ne de halkımızda bu hisleri göremiyoruz. Türkiye'nin bu iktisadi uyanışı bunlara en iyi örnek olmasını dileriz⁴⁰".

Irak'ta adı geçen gazetede çıkan makaleye bakarak Ortadoğu ülkelerinin pek çoğunda, hem yeni bir iktisadi program uygulamaya çalışan Türkiye'ye hem de Mustafa Kemal Paşa'ya karşı oldukça olumlu bir bakış biçiminin olduğu anlaşılıyordu. Asıl önemlisi Türkiye'nin kendi başına ayakta kalmaya çalışan bir ülke olarak mutlaka örnek alınması gerektiği gerek devlet büyüklerinin tutumları açısından gerekse uygulanmaya çalışılan iktisadi kalkınma programı açısından son derece önemli bir algılamadır.

Türkiye kendi ekonomik yapısına ve buna dönük oluşturduğu stratejilere yön verdikçe, hem dışarıda hem de içeride bu konu ile ilgili Türkiye değerlendirmeleri yapılıyordu. Bu değerlendirmelerde, ülkenin, başka ülkelerle son dönemlerde arasında oluşan gelişmişlik, sistem ve strateji farklılıkları inceleme konusu oluyordu. "Journal de Montreux" gazetesinde yer alan bir yazıda da Türkiye pek çok farklı

38 BCA, 030.10.166.153.6.1930.

39 BCA, 030.10.166.153.6.1930.

40 BCA, 030.10.166.153.6.1930.

yönden ele alınmış ve Yeni Türkiye'nin yaratıcısı olan Mustafa Kemal'den övgüyle söz etmişti: *"Kemalist Türkiye'nin çabuk kalkınması, harp sonrası tarihi içinde hayret verici bir hadise olarak kalacaktır. Unutmamalı ki Mustafa Kemal'in Türkiye'si her şeyi yeni baştan yaratmak mecburiyetinde idi. Kanlı mücadeleler neticesinde harpten çok bitkin çıkmıştı. Sürekli budamalardan sonra elinde yalnız bir Anadolu kalmıştı. Anadolu ise çok eski devirlerin sosyal formu içinde, siyasal birlikten mahrum, derebeylerin nüfuz ve keyiflerine terk edilmiş bambaşka bir devir hayatı yaşıyordu... Demiryolları, hemen hiç denecek derecede idi. Kültür bakımından vaziyet aynı fakirlikte bulunuyordu. Maarif yeniden kurulacaktı. Orta ve yüksek tahsil esası surette ıslaha muhtaçtı. Bütün bunları bir irade ve deha adamı başardı. Türklerin gazi adını verdikleri adam Türkiye'ye yalnız siyasi istiklalini vermekle kalmadı, o tam manasıyla ve her şeyi tamamen yep yeni bir devlet, Türkiye Cumhuriyet devletini yarattı. Bu devleti teşkilatlandırdı, modern bir form verdi, sağlam bir politika temeli kurdu ve uzağı gören azimli bir aile babası gibi kendi yarattığı devleti idare etti...⁴¹"*

Örneğin "Manchester Guardian" gazetesinde çıkan "Yeni Türkiye" adlı bir yazıda Türkiye komşularıyla ekonomik konular yönünden karşılaştırılmaktaydı. Ülke 1933 yılında önemli bir iktisadi gelişme göstermişti. Bu durum, Yunanistan, Romanya, Sovyet Rusya'nın aksine, bir ilerleme yaratmıştı. Geçen altı yıl içinde ahalinin yabancı bankalara ve birçok milli bankalarda biriken tasarruflarını 6 milyon liradan 40 milyon liraya çıkardığı vurgusu yapılmıştı. Bu durum ülke içindeki sermayeyi yararlı biçimde kullanmanın yöntemini getirmişti⁴².

Hükümetin açtığı iktisat mücadelesi, yalnız bir propaganda olayı değildi. Yeni bir ekonomi zihniyeti yaratmıştı. Bu gelişme hükümeti halkın bankalarda biriken paralarını koruma ve banka işlemlerini sıkı bir denetleme uygulamasına yöneltmişti. Bunun için de yeni bir yasa çıkarma zorunluluğu doğmuştu. Ancak, o zamana dek Türkler tarafından yönetilen bankalar güven duyulmaya layıktı. Artırılan, yani tasarruf edilen paralar biriktirilince Türkiye'de ilk olarak sanayinin gelişmesinde etkili olmuştu⁴³. Yerli sermaye ile bankaların girişimleriyle büyük küçük 20 kadar fabrika oluştu. Bu fabrikalar genellikle ipek, çikolata, kösele, kundura, çimento ve çivi fabrikalarıydı. Aynı zamanda hükümetin şeker fabrikaları da vardı. Yakında Sovyet uzmanlarının yardımıyla yeni fabrikalar da kurulacaktı. Bunlar, kredi ile alınmış Sovyet yapımı makinelerle işleyeceklerdi. Son zamanlarda rekabet bir tehdit halini almıştı. Hükümetin onayı ve izni sağlanmadan yeni fabrika açılmasının yasaklanması konusundaki müdahalesine karşın, yeni sanayiye girişen birçok Türk sermayedarı zengin olmuşlardı. Bu sanayi gelişimi aynı zamanda İstanbul'da, İzmir'de ve çeşitli kentlerde lüks apartmanlar inşasında büyük bir gelişme yaratmıştı. Yalnız İstanbul'da 200.000 kişilik oturmaya uygun lüks binalar yapılmış ve geçen üç sene içinde hepsi de insanlarla dolmuştu. Korkak sermayedarlar gelir getirir binayı en iyi yatırım sayıyorlardı. Aynı zamanda geçim endeksi azalmış; birçok yerde etin yarım kilosu 3 peniye inmişti⁴⁴.

Bu Türkiye halkının dünya bunalımını bütünüyle hissetmediği anlamına gelmiyordu. Aksine hükümetin gelir gereksinimini tatmin için bütün maaşlara ve ücretlere konulan son derece ağır özel bir maliyette vergiler varken, maaş ve ücretler

41 Uğurlu, *a.g.e.*, s.s.344-345.

42 BCA, 030.10.166.154.5.1933.

43 BCA, 030.10.166.154.5.1933.

44 BCA, 030.10.166.154.5.

yüzde yirmi ila kırk düşürülerek verilirken; doğal olarak sıkıntı da kaçınılmazdı. Ancak dikkati çeken konu; inşa edilen bütün lüks apartmanların bu maaşları alan kişiler tarafından derhal tutulmasıydı. Gerçek şuydu: Halkın ve Ankara ileri gelenlerinin, iktisadi ve mali yönetime karşı yine de güvenleri vardı. Bu güvende haklılık da görülüyordu. Kambiyo kurları sabitti. Bu kurlar, özenle Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından belirlenmişti⁴⁵.

İhracatın değeri, 1931 yılına oranla 32.000.000 Türk lirası düşmüş olmakla birlikte; hacim olarak artmaya devam etmiş; üç yıl öncesinin 670.000 tonilatosa oranla, 1932’de 950.000 tonilatoya çıkmıştı.

Hükümetin gösterdiği en önemli başarı, borçlarını düzenli ödeyebilmesi ve bunu bir dengeye bağlayabilmesiydi. Genel borçlar içinde Türkiye’nin hissesi 1928’de uzlaşıldığı gibi, 107.600.00 Türk lirası iken, bu para senede 1.500.00 altın TL taksitlerle ödenecekken, şimdi bu borç, 8.000.000 altın Türk lirasına yılda 700.000 lira taksite indirilmişti. İşte bu Türkiye’nin dengeli ödeme biçimini sonuç olarak düzeltmişti. Böyle oranla lehte bir durumda hükümetin ilk serbest milli borçlanma için imar çalışmamalarına yardım etmesi konusunda halka başvurması da doğal görülüyordu⁴⁶. 12.000.000 kâğıt lira borç yapılacaktı. Senede yüzde yedi faiz ve amortismanlıydı. Bu para Ergani madenlerini Mersin’e bağlamak için 88 km.lik bir hat yapımına harcanacaktı. Bu hat, pek zengin olan Ergani yöresinin ve madenin gelişimini sağlayacak bakır pazarında hükümete büyük kar ve çıkar kazandıracak diye düşünülüyordu⁴⁷.

Bu algılamalar, yalnız Batı basınında değil, Arap dünyasında Türkiye ile ilgili olumlu bakış açıları yaratıyordu. Örneğin; Mısır’da “Essiyasiye” gazetesi bunlardan birisiydi. Bu gazete “Ahrar-ı Desturin Fırkası”nın yayın organıydı. Söz konusu partinin, Mısır kamuoyunda düşüncelerini yayıyordu. O zamana dek, dünyadaki ekonomik olayları ele alırken, Türkiye’deki ekonomik ve mali durumla ilgili pek olumlu görüşler ortaya koymuyordu. Ancak 16 Haziran 1930 tarihli sayısında uzun bir makale yayınlayarak, Türkiye’deki mali ve ekonomik durumla ilgili bilgiler veriyor ve bu dönemde Türkiye’deki gelişme ve icraatlardan övgüyle söz ediyordu. Kahire elçiliğinden bu konu önemle Başvekâlet’e aktarılmaktaydı⁴⁸. Gazete söz konusu yazısına “Türkiye ve İstikraz” başlığını atmıştı. Gazete alt başlığına; “Hükümetin İktisadi Politikası; Mali Buhran Halledilmek Üzere” yazısını koymuştu. Büyük millet meclisinin son oturumlarından birinde; rüşvet yasası projesinin tartışması sırasında cesur bir Türk mebusunun; ülkede güçlü bir nefret ve gittikçe çoğalan bir memnuniyetsizlik ruhu olduğunu belirttiğini haber veriyordu. Toplumda bireylerin yoksulluk yükü altında çetin bir yaşam sürdürdüğü halde, hükümet memurlarının bolluk ve mutluluk içinde hayatını sürdürdüğünü; emlak ve arazi sahibi olduklarını söylediğine vurgu yapıyordu⁴⁹. Bu habere göre milletvekili; memurlardan kuşkulandırmaktaydı. Zengin Ankara memurlarının Büyük Millet Meclisi içinde söylenen bu cesur sözlerin, meclis dışına yayılması ve basına düşmesi mevcut yönetimin kurulmasından beri Türkiye’de misli görülmemiş bir sorun olduğu belirtiliyordu. Bu durum, her

45 BCA, 030.10.166.154.5.

46 BCA, 030.10.166.154.5.

47 BCA, 030.10.166.154.5.

48 BCA, 030.10.166.153.13.1930.

49 BCA, 030.10.166.153.13.1930.

gün daha kötü bir duruma giren iktisadi bunalımın sonucuydu. Bununla birlikte aynı zamanda hükümetin ekonomik durumu hızlı biçimde çözümlenmesi için de faaliyete yönelten bir etken olmuştu. Türkiye’de ekonomik bunalım şu noktaya varmıştı: Sürekli olarak ödeme yapmayacağını söyleyen hükümet, sonunda bir ödeme sözleşmesi yapmaya zorunlu kalmıştı. Türklerce şu gerçek iyi anlaşılmıştı: Ekonomik durumun gelişmesi için her halde bir dış yardıma muhtaçtılar⁵⁰. İçinde çırpındıkları ekonomik buhranın ortadan kalkmasına bir çare bulmadıkları takdirde, geçen on yıl içinde kazandıklarını da kaybedeceklerdi. Bunun için, hükümet memleketin tarım, sanayi, ticaret durumunun gelişmesine ve devlet gelirlerinin artmasıyla mali durumun belirlenmesine çalışmak ve 15 yıl içinde uygulanmak üzere bilimsel bir proje hazırlamakla uğraşıyordu. Hükümet ekonomik durumdan, toplumun hoşnut olmadığını biliyordu. Ancak durumu düzelterek olanaklara sahip olduğundan dolayı, bu hoşnutsuzluğa bir neden de görmüyordu. Hükümetin ileri gelenleri, cumhuriyet hükümeti, saltanat hükümetinin tuttuğu aynı yolu tutmak ve bu biçimde yanlışlıklar sonucunda mali yıkım uçurumuna yuvarlanmak niyetinde bulunmadığını söylüyorlardı. Bununla birlikte ticari ve ekonomik dengenin eskisinden daha çok olumlu bulunduğu kuşkusuzdu. Devlet bankasının kurulması için kendileriyle müzakere etmek üzere hükümet tarafından çağrılan yabancı uzmanlar bile ekonomik durumun yuvarlandığı uçurumdan kurtarılması için seri ve güçlü önlemler alınmaması halinde ülkenin harap olacağını söylüyorlardı. Bundan Cumhuriyet hükümetinin de, saltanat hükümetinin de izlediği yolu tutarak, kısa adımlarla kesin olarak bir iflase yürüdüğü anlamı çıkmazdı. Ankara hükümeti ülke için pek doğru bir mali yöntem ortaya koyan, yalnız kuramsal değil, uygulamalı bir biçimde de bütçesini düzenleyebilen, vergilerden elde edilen gelirini çoğaltan, üreticilerin birçok ağır yükleri kaldıran, sermayedarların baskısına boyun eğmeyen sırf kendi ve vesayeti ile birçok faydalı ve pek değerli işler yapabilen ilk Türk hükümetiydi. Bu hükümet ülkenin mali durumunu tespit ve varidatını artırmak yönünde on neden berî çetin uğraşılarda bulunmuştu. Bu hükümet büyük ve lüks saraylar inşa etmiyordu⁵¹.

Memleketin refah ve saadetini temin etmek amacıyla demiryolları, şoseler, köprüler yapıyor; araziye tarıma uygun bir hale dönüştürmek için sulama politikaları uyguluyor; toplumu hastalıktan kurtarmak için ülkedeki bataklıkları kurutuyor; ülkenin üretim yeteneğini artırmak için daha yüzlerce yararlı işlere para harcıyordu. O halde memleket neden harap olmak tehdidinde maruz bulunuyor ve niçin korkunç bir bunalım geçiriyordu? Bunun nedeni de şuydu: Türkiye pek geniş ve muazzam bir imar programını başkasının mali yardımına muhtaç olmadan, sırf kendi araçlarıyla başarmaya kalkışmasıydı. Avrupa sermayedarlarına teslim olmadan, Yeni Türkiye’nin gelişme ve ilerlemeye doğru yürümeye gücü olduğunu dünyaya göstermek için bu hareketi düzenli olarak izlemişti⁵². Geçen on yıl ülkenin gücünü ve yeteneğini denemek ve aynı zamanda başarılı işleri dünyaya göstermekle geçmişti. Türkiye bu hareket şekliyle sanki Avrupalılara şunu demek istiyordu: “Görüyorsunuz ya; Türkiye sandığımız gibi değildir. Biz mali, iktisadi ve bayındırlık ve diğer vasıtaları öğrenmeye yetenekli; güven ve itimada layık’ız. Memleketimizi sermayenizin kullanımı için hazır hale getirdik. Gelişme ve ilerleme devam etmemize artık yardım ediniz ki Türkiye doğal

50 BCA, 030.10.166.153.13.1930.

51 BCA, 030.10.166.153.13.1930.

52 BCA, 030.10.166.153.13.1930.

kaynaklarıyla layık olduğu düzeye ve yeni hükümetin yüksek başarıları ve inkılâbın ahaliye başışladığı yeni ruh aracılığıyla dünyanın zengin memleketlerinden birisi olsun"⁵³...

Türkiye hükümeti işte bu yolla gerek doğrudan doğruya ve gerek bir aracıyla borç sözleşmesi isteğinde bulunmaya başlangıç olmak üzere, aşağıda sözü edilen faaliyetlerde bulunmuştu. 25 milyon liralık bir borç için Türkiye hükümeti ile cereyan etmekte bulunan müzakerenin sonunu izleyen süreçte doğrudan yapılan 5 milyon liralık borçtan başka 40 milyon ya da 50 milyonluk bir borç alımı daha yapılacaktı⁵⁴. Demek ki iktisadi durumun başlayan gelişimini yönetmek ve mali durumu sabitlemek için hükümet kesin kararını vermiş oluyor. Yapılacak borçlanma ekonomik bir borçlanmaydı. Yani alınacak para yalnız mali bunalımı ortadan kaldırmaya değil, ekonomik işleri başarmaya ve ulusal servetin gelişmesi ve ilerlemesine harcanacaktı. Hükümet on beş senede bitmek üzere ekonomik bir proje hazırlamıştı. Bu süre içinde İktisat Vekâleti hükümetin en önemli bakanlıklarından biri sayılacaktı. İktisat Projesi tarımsal, sanayi ve ticari alanları bütün ayrıntılarına varıncaya dek genişti⁵⁵.

Yine Kahire'de yayımlanmakta olan "Elmukattam" gazetesinde Türkiye hakkında şu başlık atılmıştı: "*Türkiye'nin Emsalsiz Kalkınması*"⁵⁶. Yazının geri kalanında ise bütün Doğu uluslarının I. Dünya Savaşı sonrasında medeniyet sahasında önemli gelişmeler yaptığı söyleniyor ama Doğu uluslarının öncüsü olarak ise Türkiye'nin olduğu vurgulanıyordu. "*Aorupalıların hasta adam ve ölüm halinde adam diye adlandırdıkları eski Osmanlı İmparatorluğu büyük, kudretli, neşeli ve durmadan çalışan bir genç olmuştur... Asıl şayanı takdir olan mesele Türkiye'nin yaptığı bütün kalkınmaların kendiliğinden ve hiçbir kimsenin yardımına muhtaç olmaksızın yapmakta olmasıdır... Yeni Türkiye daha doğrusu Kemalist Türkiye'nin yaptığı ilerlemeler her sahaya ve her mesai şubesine şamilidir*"⁵⁷...

Sonuç

Yeni Türkiye hiç şüphe yok ki Mustafa Kemal'in bir eseriydi. Bu durum yabancı kaynaklarda farklı şekillerde vurgulanmış ve Türk Devriminin; Mustafa Kemal Atatürk'ün eseri olarak tanımlanmasıyla da ifade edilmiştir⁵⁸. Onun Türkiye'de yaptıkları "*Kemalist Rönesans*"⁵⁹ olarak tanımlanmıştı. Bağımsızlık Savaşı'nı Batı'ya, Batı'nın saldırganlığına karşı vermiş, bu savaştan başarıyla çıkmıştı. Ancak askeri anlamdaki bu başarı, sorunları bütünüyle çözmedi, belki de gerçek sorunlarla uğraşmak için önemli bir başlangıcın da nedeni oluyordu. Bu uğraşının, özellikle ekonomik alanda yürütülmesi kaçınılmazdı. Ancak, Türkiye kurulduktan beş altı yıl sonra bütün dünyayı saran ekonomik bunalım, onun zaten oldukça zor olan ekonomik yüküne, çok daha ağırlarını bindirmişti. Sermaye yokluğu, deneyim eksikliği gibi nedenler, çok şey üzerinde olumsuz etki yapabilecekti. Türkiye, geldiği tarihsel çizginin bir

53 BCA, 030.10.166.153.13.1930.

54 BCA, 030.10.166.153.13.1930.

55 BCA, 030.10.166.153.13.1930.

56 Uğurlu, *a.g.e.*, s.219.

57 *A.g.e.*, s.s.219-220.

58 Georges Duhamel, *Yeni Türkiye: Bir Batı Devleti*, (çev.: Can Yücel), Cumhuriyet yay., 1998, s.27.

59 Jean Deny, *a.g.e.*, s.15.

uzantısı olarak, dünyada ekonomik, toplumsal ve siyasal bölünmenin tam ortasında kendine bir yol haritası belirlemeye çalışırken; onun ekonomik alanda yöneleceği sistem, ilgi ve merakla bekleniyordu. Türkiye, Batı'ya karşı savaşırken, Batılılar gibi olmaya çalışıyordu. Yabancılar, Türkiye'yi eski Türkiye'den, yani Osmanlı Devleti'nden ayırabilmek için, "Yeni" sıfatı ile tanımlıyorlardı. Yeni Türkiye'nin başarısı, eskisinin hatalarına düşmemekten geçiyordu. Borç içinde, sürekli yabancı sermaye gereksinimi olan ve hep bütçe gelirleri açık veren Türkiye'nin yerini şimdi üreten Türkiye alacaktı. Ancak, yalnız üretme azmi bu işleri başarmak için yetmiyordu; bir sistem algılaması ve oluşumunu belirlemek bu aşamada kaçınılmazdı.

Yeni Türkiye Mustafa Kemal'in Türkiye'siydi. Bunu gösteren bir örnek J.H.Walton'un 12 Eylül 1935 yılında "Daily Telegraph" da Türkiye hakkında yazdığı bir yazının başlığını "Mustafa Kemal'in Türkiyesi" olarak belirlemesiydi⁶⁰. Yazıda, Atatürk, Türkiye'nin başı olarak tasvir ediliyordu. Mustafa Kemal'in Türkiyesi, Avrupa'nın hasta adamı olmak gibi çirkin bir unvandan kendisini kurtarıp, kendi kendisinin doktoru olmuştu⁶¹.

---

60 Uğurlu, a.g.e., s.190.

61 A.g.e., s.190.

KAYNAKÇA

I-Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

II-Kitaplar ve Makaleler

- ARI, Kemal, *Atatürk ve Aydınlanma*, Yakın Kitabevi, İzmir, 2009.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (haz.: Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi yay., İstanbul, 2003.
- BORATAV, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.
- DENY, Jean, *Yeni Türkiye*, (çev.: Sencer Kodolbaş), Cumhuriyet yay., 2000.
- DUHAMEL, Georges, *Yeni Türkiye: Bir Batı Devleti*, (çev.: Can Yücel), Cumhuriyet yay., 1998.
- GÖZCÜ, Alev, "Bir İntiharın Sosyo-Ekonomik Arka Planı: Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir Örneğinde Gündelik Yaşama Yansımaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VI, S.14, 2007/Bahar, s.s.85-102.
- GREW, Joseph C., *Yeni Türkiye*, (Türkçesi Kadri Mustafa Orağlı), İstanbul, 1999.
- KIRKPINAR, Leyla *Türkiye'de Toplumsal Değişim ve Kadın*, T.C Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 2001.
- ÜLKEN, Yüksel, *Atatürk ve İktisat*, İş Bankası Kültür yay., Ankara, 1981.
- TEKELİ, İlhan - İLKİN, Selim, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul, 2009.
- TEZEL, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2002.
- TİMUR, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge kitabevi, Ankara, 2001.
- TURAN, Şerafettin, *Mustafa Kemal Atatürk: Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi yay., Ankara, 2004.
- Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si (1923-1938)*, (Ed.: Ö.Andaç UĞURLU), Örgün yay., İstanbul, 2003.

1929 DÜNYA EKONOMİK BUHRANI'NIN ALMANYA'DAKİ ETKİSİ VE BU ETKİNİN İZMİR FİNANS PİYASASINA YANSIMASI "DEUTSCHE ORIENT BANK"

Erdal İNCE*

Özet

Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda Almanya ile savaş galibi devletler arasında imzalanan *Versailles Barış Antlaşması* Alman ekonomisinde büyük bir sarsıntının yaşanmasına neden oldu. Bu sarsıntıya 1929 *Dünya Ekonomik Buhranı* da eklenince Alman ekonomisi, iflas etme noktasına geldi. Almanya'nın bu durumu, kısa zamanda, Almanya'daki tüm sektörleri zarar eder hale getirdi. Özellikle yatırım ve iş piyasalarının lokomotifi sayılan bankacılık, bu buhrandan ilk önce etkilenen alan oldu. Mali buhran nedeniyle zarar eden kuruluşlar, ayakta kalabilmek için bankalardan kredi alma yolunu seçti¹. Ancak bankalar, bu taleplere karşılık verecek para rezervlerini, çok önceden yitirmişlerdi. Bir çoğu da batma tehlikesi ile karşı karşıyaydı.

Alman Bankacılık sektöründeki bu kargaşa, Türkiye'deki Alman bankalarında da tüm yoğunluğuyla hissedildi. Bu hissediş, kendi iç piyasasında kurduğu denge ile 1929 dünya ekonomik buhranından en az etkilenmeyi planlayan Türk finans piyasasını zora soktu. Özellikle, İzmir'de bulunan "Deutsche Orient Bank" bunalıma yönelik reel politik önlemler almadığı için, bölge iktisadi hayatının gerilemesine neden oldu. Bu gerileme, bölgede iktisadi küresel tehlikenin tüm yoğunluğuyla hissedilmesine ve ayrıca bölge finans piyasasının hareket edemez hale gelmesine neden oldu.

Bu makalede, Alman buhranının çıkışı, bu buhranın 1929 Dünya ekonomik buhranı ile birleşerek nasıl büyüdüğü ve bu durumun İzmir finans piyasalarında yarattığı mali bunalım incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deutsche Orient Bank, Finans, Banka, İzmir, Ekonomik Buhran.

1 G. Schmölders, "Alman Vergi Sistemi", (çev.: İ. Hakkı Ülkmen), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C.VIII, S.1, 1953, s.s.118-124.

* Erdal İnce, Tarih Uzmanı, (erdalince11@hotmail.com).

EFFECT OF THE GERMANY 1929 WORLD ECONOMIC DEPRESSION
AND THIS IMAGE EFFECT TO THE ONTARIO FINANCIAL MARKETS
“DEUTSCHE ORIENT BANK”

Abstract

Winner of the First World War as a result of war with Germany was signed between the governments of the Versailles Peace Treaty in the German economy has led to a big shock. This vibration is added to the 1929 World Economic Crisis of the German economy, has come to the point of bankruptcy. Germany's situation, would soon make his loss all the sectors in Germany. The investment and number of locomotives in the job market, especially banking, from the depression was initially affected sectors. Losses due to financial crisis, the institutions, to stand chose to borrow from banks. However, banks, currency reserves to respond to these requests had been lost long before. Many also faced with the danger of sinking.

This confusion in the German banking sector in Turkey, provided that German banks were felt all the focus. Examined this feeling, its internal market was established in 1929 with the balance of world economic crisis, the Turkish financial markets planned at least the effects have launched. In particular, in Izmir, the “Deutsche Orient Bank” for the real political crisis for not taking measures, the region has led to the decline in economic life. This decline in the area of economic globalization and also to feel the danger zone with all the intensity of the financial markets become unable to move caused.

In this article, the output of the German crisis, combined with buhranın1929 how the world economic crisis and this situation has grown out of its financial crisis in Ontario's financial markets are examined.

Key Words: *Deutsche Orient Bank, Finance, Bank, İzmir, Economic Crisis.*

Giriş

1929 yılında Wall Street Borsası'nın çökmesiyle, Amerika'da başlayan ekonomik buhran, kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına aldı². Buhran, 1929 yılında başlamış olmasına karşın buhranın asıl yıkıcı etkisi, 1930'un başlarında ve 1931 yılının tamamında, tüm yoğunluğu hissedildi. En çok sanayileşmiş kentleri vuran büyük bunalım, kentlerde işsizler ve evsizler ordusu yarattı. Ayrıca bunalım, birçok ülkede, inşaat faaliyetlerinin durmasına ve tarım ürünü fiyatlarının yüzde 40 ve 60'lara varan düşüşlerin yaşanmasına neden oldu. Tarım ürünlerindeki bu düşüş, çiftçi ve kırsal bölge nüfusunun iktisadi hayatındaki hareketliliği azalttı³.

Bütün dünyayı etkisi altına alan ekonomik buhran ve onun getirdiği işsizlik sorunu, tüm dünyada olduğu gibi Almanya'da da bütün yoğunluğu ile hissedildi. Buhran, kısa zamanda, Almanya'daki tüm sektörleri etkisi altına alarak, iş yapamaz

2 John Kenneth Galbraith, *The Great Crash 1929*, Penguin Books, Great Britain. 1975, s.s.43-44; Bkz., Erdal İnce, *Türk Siyasal Yaşamında Çiftçiye Topraklandırma Kanunu*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.14.

3 İhsan Yüksel, “İşsizliğin Psiko-Sosyal Sonuçlarının İncelenmesi: Ankara Örneği”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.IV, S.2, 2003, s.s.23-25.

hale getirdi. Bu noktada özellikle bankacılık sektörü, iflas noktasına gelmişti. Alman bankacılık sektöründeki bu kayıp kısa zamanda, Türkiye’de bulunan Alman bankalarına da sıçradı.

Almanya dünya iktisadi yaşamında güçlü bir aktör olabilmek, Ortadoğu ve Anadolu’nun finans piyasalarından azami yararlanabilmek için Türkiye’nin birçok kentinde Berlin merkezli bankalar açmıştı⁴. Özellikle gerek stratejik konumu gerekse iktisadi hareketliliği ile İstanbul, Alman bankaları için cazibe merkezi olmuştu. Ayrıca tarımsal üretimin zenginliği ve geniş hinterlandı(arka alan) ile İzmir de, Alman bankacılık sektörünün kurumsal manada temsilcilik bulundurduğu kentlerden birisi olmuştur. 1929 yılında İzmir’de bulunan tek Alman bankası Deutsche Orient Bank’tı. Banka, müdürünün yanlış yönetsel politikaları nedeniyle krizden büyük oranda etkilenmişti⁵. Banka müdürü, buhran öncesinde büyük hamlelerden kaçarak nakit birikimi yapan ekonomi piyasa yöneticilerinin aksine, elindeki nakitin büyük bir çoğunluğunu Almanya’daki merkez birimine aktarmıştı. İzmir’deki milli bankalar ise, müşterilerini zor durumda bırakmamak için tüm yatırım, harcama ve aktarımlarını durdurmuşlardı.

Mali buhran, bütün dünyada, özellikle bankacılık sektöründe, büyük bir endişe durumunun yaşanmasına neden oldu. İzmir ve diğer illerdeki birçok milli bankanın kontrollü harcama, denk bütçe vb. tedbirleri almaları ile buhranın, Türk bankacılık sektöründe diğer ülkelere göre, nispeten daha az hissedilmesini sağladı. İzmir’de şubesi bulunan *Deutsche Orient Bank* müşterileri de, Almanya’daki mali kriz nedeniyle yatırımlarının zarar görebileceği korkusuyla bankadan yatırımlarını çekmek istediler. Ancak banka ilk etapta müşterilerinin bu isteğine cevap veremedi. İlerleyen günlerde banka, kendi bütçe politikalarını gözden geçirerek, yüzdeler dilimleyen günlerde dağıtımına başladı. Almanya’dan gelen ekonomi haberleri hiç iç açıcı değildi. Günlük gazetelerde, Alman ekonomisinin her geçen gün iflasa doğru gittiği ile ilgili haberler yer alıyordu. Bu durum ise banka müşterilerinde, paralarının tamamını alamama korkusu ile banka önünde uzun kuyruklar oluşturmasına neden oluyordu. Ayrıca banka müşterileri kendi aralarında belirledikleri temsilcilerini önce İzmir Ticaret Müdürü’ne sonra da İzmir Vali’sine göndermişlerdi⁶.

Deutsche Orient Bank müşterilerinin endişeli durumu, İzmir’deki diğer banka müşterilerine de sıçradı. Bu sıçrama ile Deutsche Orient Bank’ın müşterileri gibi diğer bankaların müşterileri de yatırımlarının tamamını bankalardan almak için başvuruda bulundular. Bu durum İzmir finans piyasasında büyük bir değişime neden oldu. Bir anda alım satım durdu. Herkes kendi olanakları ile yatırımlarını muhafaza eder duruma geldi. Bu nedenle İzmir ekonomi piyasaları, büyük bir durgunluk içine girdi. İzmir’in ekonomik canlılığını tehdit eden bu durumla yerel basın da yakından ilgilendi. Basın, özellikle milli bankaların içine düştüğü durum ve esnafın satış yapamadan kepenk kapattıkları ile ilgili haberlere geniş ölçüde yer verdi.

4 Levent Başak, “Türkiye’de Yabancı Banka Hukuku ve Yabancı Bankalarla İlgili Bazı Hususların Analizi”, *Bankacılar Dergisi*, S.63, 2007, s.s.15-20.

5 Halil Altıntaş, “Bankacılık Krizleri, Nedenleri ve Ekonomik Maliyetleri”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S.22, 2004, s.43.

6 *Yeni Asır*, 17 Temmuz 1931.

Resim 1 : 1929 Dünya Ekonomik bunalımının etkisiyle telaşa kapılan Deutsche Orient Bank müşterileri, yatırımlarını geri alabilmek için banka önünde büyük kuyruklar oluşturdular⁷.

Bu durgunluk, milli banka müdürlerinin, İzmir Ticaret Müdürlüğü'ne başvurması ile aşılmaya çalışıldı. Milli banka müdürleri, şehirlerindeki Deutsche Orient Bank müdürünün, gerginleşen dünya ekonomi piyasalarına aldırış etmeden nakit harcama ve aktarımı yaptığı için bu duruma neden olduğu konusunda İzmir Ticaret Müdürü'nü bilgilendirdi. Ayrıca Ticaret Müdürü'ne kendi bankalarında böyle bir sorun bulunmadığını bu nedenle müşterilerin, milli bankalara güvenmeleri gerektiğini de söylediler. Müdürlük, konuyla ilgili gerekli incelemeleri bitirdikten sonra, yatırımcıların endişe durumunun kalkması için, milli bankaların küresel krize karşı gerekli önlemleri aldığını açıkladı. Bu açıklama ile ekonomi piyasaları, az da olsa kıpırdamaya başladı. Müdürlükten gelen rahatlatıcı haber ile halk, ileriki günler için yaptığı stoklama durumuna kısmen de olsa son verdi. Ancak altı aylık bir süreçte yaşanan durgunluk, piyasalardan hemen kalkmadı.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı, Birinci Dünya Savaşı'nın etkisi ile çıkmış ve bu buhranla ortaya çıkan mali kriz Devletleri yeni arayışlara sokmuştu. Bu arayışlar ise İkinci Dünya Savaşı'nın baş nedenlerinden biri olmuştu⁸.

Dünya Ekonomik Buhranı Öncesinde Alman Ekonomisinin Genel Durumu (1919 - 1929) :

Almanya'daki mali buhran Birinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle başlamıştır diyebiliriz. Birinci Dünya savaşından yenik ayrılan Almanya, yenen devletlerle Versay Antlaşması'nı imzalamıştır. Almanya, bu antlaşmanın gereği olarak sömürgelelerinden vazgeçmişti. Ayrıca Almanya, bu anlaşma hükümlerince yenen devletlere tazminat ödemeyi de kabul etmişti⁹.

7 Turhan Yay, "1929 Dünya Bunalımının Türk Bankacılık Sistemine Etkileri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim yay., C.I, İstanbul, 1983, s.158.

8 Charles Kegley W. And Eugene R. Wittkoff., *World Politics, Trendand Transformation*, Fourth Edition, The Macmillan Press Ltd., New York,1993, s.82; Bkz.: *Milliyet*, 14 Aralık 2008.

9 Sinan Sönmez, *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm: Sömürgecilikten Küreselleşmeye*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s.88.

Müstemlekelerinden (sömürgelerinden) vazgeçmek zorunda kalan Almanya'da büyük bir hammadde açığı ortaya çıktı¹⁰. Hammadde darlığına, yenen devletlere ödenen tazminat da eklenince Alman ekonomisi büyük bir çöküşün içine girdi. Versailles Antlaşması ile Almanya'nın müttefik devletlere ödeyeceği savaş tazminatı veya diğer deyişle tamirat borcu, 56 milyar dolar olarak hesaplanmıştı. Hesaplanan bu miktar Almanya'nın itirazı ile 33 Milyar dolara düşürüldü. Bu rakam ise *John Maynard Keynes* gibi iktisatçılarca Alman iktisadi gücünün üç katının karşılığı demekti¹¹.

Birinci Dünya Savaşı sonucunda işgücü sıkıntısı ve önemli birçok toprağın kaybedilmesi ile Alman tarım sektörü büyük oranda zarar görürken, tarımsal üretim de savaş öncesine göre, yüzde yetmiş oranında düşmüştü. Savaş sonrasındaki Almanya'nın kayıpları ile ilgili incelenen istatistiklerde, ekilebilir toprak kaybı diğer kaynak yitimlerine göre en alt seviyede gözükmektedir¹². İstatistik bilgilerinden de anlaşılacağı gibi, Alman tarım sektöründeki üretimin düşmesinde, toprak kaybindan daha çok, diğer sektörlerdeki kaynak yitiminin tarım faaliyetlerindeki hareketliliği daraltması, artan fiyatlar ve yitirilen işgücü olarak gösterilebilir. Özellikle savaşlarda yitirilen ve esir düşen işgücü, Alman ekonomisi için büyük kayıp olmuştur¹³.

Birinci Dünya Savaşı sonrası Almanya'daki enflasyon, savaş öncesi ortalamasının yirmi katı kadar arttı. 1913 yılının endeksi 100 olarak kabul edildiğinde 1920 yılındaki endeks 1965'lere kadar yükseldi. Ayrıca 1923'te Alman para biriminin değeri, 1913'teki değerinin milyarda birine indi. Başka bir deyişle, bu tarihte Alman para biriminin değeri sıfır olarak geriledi¹⁴.

Kaybedilen Ekilebilir Toprak ve Yeraltı Kaynakları		Oran (%)
Ekilebilir Toprak		% 14.6 kayıp
Demir Cevheri Yatakları		% 75 kayıp
Çinko Yatakları		% 68 kayıp
Kömür Üretimi		% 26 kayıp

Tablo 1; Birinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'nın kaybettiği kaynaklar¹⁵.

-
- 10 Fahir Armaoğlu, *20'inci Yüzyıl Siyasi Tarihi*; Bkz.: Abdullah Kıran, *Milletler Cemiyeti ve Önlene-meyen Savaş*, Girne Amerikan Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü - Multicore Parallel Processing, s.s.25-28.
- 11 Metin Kıratlı, "Niçin Almanya bir Roosevelt ve Amerika Bir Hitler Çıkarmadı?", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi: Atatürk Yolu*, C.XVI, S.4, s.s.165-166; Bkz.: Paul M. Sweezy, "ABD'de Ekonomik Kriz", (çev.: Kemal Çakman), *Dünya Ekonomisinde Bunalım*, Basım Yayıncılık ve Dağıtım AŞ. 1983, s.7.
- 12 J. S. Davis, *The World Between The Wars 1919-.1939: An Economist's View*, John Hopkins University Press, London, 1975.
- 13 Metin Kıratlı, *a.g.m.*, s.s.6-7.
- 14 İbrahim Bakırtaş-Ali Tekinşen, "Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politikası", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.IV, S.5, s.s.87-88.
- 15 F. Lutge, "Explanation Of The Economic Conditions Which Contributed To The Victory Of National Socializm, in M. Boumant", *The Third Rich*, s.410; Bkz.: Kıratlı, *a.g.e.*, s.165.

Versailles Barış Konferansı (1919) ile başlayan Alman ekonomisindeki mali bunalım, ülkedeki iktisatçıları ve politikacıları bu duruma karşı çareler aramaya yöneltti. Ancak hammadde darlığı, özellikle sanayi alanındaki üretimi durma noktasına getirdiğinden ülkede büyük bir işsizlik sorunu ortaya çıktı. Bu dönem itibarıyla Almanya'daki işsiz sayısı, beş milyonu buldu. 1929'a gelinceye kadar kendi kendine yetme politikası ile tazminatını ödemek ve maliyesini düzeltmek için uğraşan Almanya, Amerika'da başlayan ekonomik buhrandan en az derecede etkilenmeyi planlamıştı. Ancak Alman yetkililer, ülkelerindeki işsiz sayısının çokluğu nedeniyle küresel mali sıkıntıdan kurtulamayacaklarının farkına kısa zamanda vardılar. Bu amaçla Alman ekonomistlerce bir dizi mali önlem paketleri hazırlandı.

Dünya Ekonomik Buhranında Alman Ekonomisi ve Alman Hükümetince Alınan Mali Önlemler

Almanya'da Birinci dünya savaşının bitimiyle başlayan mali sıkıntı, 1929'a gelindiğinde, Amerika borsasında başlayıp tüm dünyayı etkisi altına alan küresel mali sıkıntıyla birleşti. Bu birleşme Alman ekonomisinde büyük bir çöküntüye sebep oldu. Çöküntü, kısa zamanda, sektörel bazda tüm Alman ekonomi piyasalarını etkisi altına aldı. Bu durumdan kurtulmak isteyen Alman hükümeti, mali sistemlerini koruyucu ve canlandırıcı bazı politikalar üretti¹⁶.

Alman yetkililerin almış oldukları önlemlere karşın, önemli bir mensucat imalathanesinin iflas etmesi ve bu imalathanenin bağlı olduğu diğer işletmelerin de iflastan etkilenerek aynı akıbete uğramaları sonucunda global (küresel) buhran, Almanya'yı tamamen sarstı.

– Avusturya İle Gümrüklerini Birleştirme Planı;

Büyük buhran öncesinde Alman yetkililer, dünyadaki diğer ülke ekonomilerinde meydana gelen, sanal şişkinlik ve gerginlikler nedeniyle büyük bir ekonomik krizin çıkmasını muhtemel görüyorlardı. Ayrıca yetkililer, Versailles Barış Konferansı'yla (1919) başlayan ekonomik kötü gidişi durdurup refah içerisinde büyük hamleler yapabilmek için bir ekonomiye sahip olmak da istiyorlardı. Tüm bu gelişmeleri göz önünde bulunduran Alman yetkililer, çıkması muhtemel dünya ekonomik krizine karşı, ayrıca rahat ekonomi sahibi bir ülke olabilmek düşüncesiyle bazı önlem paketleri hazırladılar.

Bu önlemlerden birisi, Avusturya ile imzaladıkları Gümrük Antlaşması oldu. Alman Hükümeti bu antlaşmayla, siyasi bir maksattan çok, iktisadi hareketliliği arttırmayı amaçlamıştı. Bu amaçla Almanya, Avusturya ile gümrüklerini birleştirme planı yaptı. Almanya bu planla, Çekoslovakya'nın, Macaristan'ın, Romanya'nın ve hatta Yugoslavya ile Lehistan'ın da katılımıyla büyük bir gümrük birliği kurmayı hedeflemişti.

Alman ekonomistler, Avusturya ve çevre ülkelerin katılımıyla gerçekleşecek olan birlikte mal ve insan gücünün serbestçe dolaşacağını, bu durumunda gerek Alman ekonomisinde gerekse diğer ülke ekonomilerinde bir canlılık yaratacağını

16 İbrahim Bakırtaş - Ali Tekinşen, *a.g.m.*, s.s.86-89.

düşünüyorlardı. Ekonomistlere göre, bu birliğin, beklenen ekonomik canlılığı yaratması durumunda, Almanya'nın içinde bulunduğu mali bunalım bitecek, ayrıca Almanya tekrar güçlü ekonomisiyle dünya sahnesine çıkabilecekti. Ancak Almanya'nın, iktisadi buhrandan kurtulup, geçerli bir kuvvet olarak, dünya sahnesine çıkabilecek olma ihtimalini, siyasi ve iktisadi anlamda değişik zamanlarda çeşitli çıkar çatışmaları yaşamış komşu ülkesi Fransa, kabul etmedi. Almanya'yı kendine rakip olarak gören Fransa, Almanya'nın Avusturya üzerinden gümrük ittifakı sayesinde güçlenmesini istemedi.

Avusturya'ya ve Almanya'ya bu ittifakı engellemek için notalar veren Fransa, işi askeri ve siyasi güç kullanma tehdidinde kadar götürdü. Bunun üzerine Alman Hükümeti, "*Lahey Sulh Mahkemesi*"ne başvurdu. Ancak mahkeme Fransa lehinde karar verince Almanlar bu projeden vazgeçmek zorunda kaldı¹⁷.

– Dawes ve Young Planları

Almanlar, Avusturya ile planladıkları gümrük projesinden sonuç alamayınca, Amerika'nın da desteğiyle yeni bir mali iyileştirme projesini gündemlerine aldılar. Bu proje, Almanlar tarafından kötü giden maliyelerini iyileştirme projeleri gibi algılandıysa da bazı çevrelerce asıl amacın, Amerika'nın Almanya'daki yatırımlarını ve alacaklarını güvence altına almak istemesi, şeklinde algılandı.

Bu proje kapsamında, Almanların dışarıya olan borçlarını belli bir plan dâhilinde ödenmesi öngörülmüştü. Bu amaçla 1924'te Almanya'nın yıllık olarak ödeyeceği miktarın belirlendiği "*Dawes Planı*" hazırlandı. Ancak Almanlar, ödemeleri aksattı. Bunun üzerine de 1929'da "*Young Planı*" hazırlandı. Bu plan "*Dawes Planı*"nın aksine daha esnek bir borç ödeme planıydı¹⁸.

"*Young Planı*"nın uygulanabilmesi için Alman Hükümeti'nin uzun bir zamana ve geniş bir propagandaya ihtiyacı vardı. Oysaki Alman ekonomisinin, acilen uygulanabilecek bir projeye gereksinimi içindeydi. Hali hazırda da böyle bir projesi olmayan Alman ekonomisi, tamamıyla çöküş sürecine girdi. Ayrıca bu planlar, Almanların, borçları ödeyebilmesi için miktar ve zaman belirlerken, bu ödemelerin nereden kaynak bulunarak yapabileceğini belirtmiyordu. Bu durum Alman ekonomi piyasalarını, iyileştirmekten çok, zamanı gelen borçlar nedeniyle büyük bir kaosa sürükledi.

Almanya'da her geçen gün daha da ağırlaşan mali kriz, kabinenin istifa kararı almasına neden oldu. Kabin, kendisiyle beraber Alman Merkez Bankası için de aynı kararı almıştı. Bu durum, bazı iktisatçılara göre, Almanya'nın devlet olarak, iflası anlamındaydı. Bunun üzerine Alman kabinesi durumu, İngiliz ve Amerikan hükümetlerine bildirdi.

17 Ayşe Füsün Arsava, "Federal Alman Anayasa Mahkemesinin 22 Ekim 1986 Tarihli 'Mittlerweile' Kararının Topluluk Hukuku Bakımından Taşındığı Önem", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.44, S.3, s.s.185-188; Bkz.: Aynı Yazar "Kıbrıs Sorunu'nun Uluslar arası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.51, S.1, s.s.47-48.

18 İbrahim Bakırtaş - Ali Tekinşen, *a.g.m.*, s.s.92-93; Bkz.: E. H. Carr, (1973), *International Relations Between The Two World Wars: 1919-1939*, The Macmillan Press Ltd., Great Britain, s.82.

1929 -1931 yılları arası Alman Mali sistemini, kısmen de olsa ayakta tutan Amerikan sermayesiydi. Amerika Almanya'da büyük yatırımlar yapmıştı. Ancak Alman Hükümetinin ve Merkez Bankası'nın iflas etmesi demek, Almanya'da bulunan milyarlarca dolar Amerikan sermayesinin yok olması anlamına geliyordu. Bunun hesabını iyi yapan Amerikan Hükümeti, bu duruma duyarsız kalamazdı.

Kendi sermayelerini kurtarmak amacı ile Amerika Cumhurbaşkanı Hoover, Almanya Cumhurbaşkanı Mareşal Hindenburg'un teminat vermesi şartı ile Almanya'da bir senelik "Duyun" kurulması fikrini ortaya attı. Hoover'ın teklifi, diğer devletlerce ve Alman Hükümeti'nce tartışıldığı günlerde, Amerikan ve İngiliz devlet bankaları, Alman Merkez Bankası'na bir ay süreyle yüz milyon dolar ikraz(yardım) etme kararı aldı. Bu amaçla bankalar, Alman ekonomisinin az da olsa nefes almasını sağladı. Bu durum gerek finans piyasalarında gerekse Alman kamuoyunda düzelmeye yönelik bir moral değer yarattı. Ayrıca finans piyasalarında, Hoover'ın teklifi ve bankalardan gelen ikrazla, Almanya'nın bu buhranı kolaylıkla aşabileceği fikri de uyandı. Ancak daha önce Almanya'nın Avusturya ile birlikte planladıkları gümrük projesine karşı çıkan Fransa, Hoover'ın teklifine de sıcak bakmadı. Bütün Avrupa devletleri Hoover'ın teklifine onay verirken Fransa, teklifin müzakere sürecinin daha uzun tutulmasının gerektiğini söyleyip, teklifin ertelenmesini istedi¹⁹.

Araya Amerikan Cumhurbaşkanı'nın girmesiyle, geç de olsa, Fransa teklifi onayladı. Ancak Hoover'ın teklifine uzlaşma sağlanana kadar, daha önce de belirttiğimiz, Alman Merkez Bankası'na yapılan yardımın geri ödeme zamanı geldi. Buna karşın, Alman Merkez bankası aldığı ikrazı geriye ödeyecek durumda değildi. Günü gelen borcu ödeyemeyen Banka, borcun ertelenmesini ve kendisine yedi-sekiz yüz milyon dolar daha yardım yapılmasını talep etti. Erteleme işlemi yüksek oranda uygulanan faiz oranı şartı ile kabul edilirken yeni yardım talebi kabul edilmedi.

Almanya'daki iktisadi buhran tüm ülkeyi bütünüyle içine aldığı için Almanya'da bulunan yabancı sermaye, ülkeyi terk etmeye başladı. Bu terk edilmiş yabancı sermayeye endekslili yerli Alman sermayesini de etkiledi. Sermaye ülkeyi terk ederken yanlarında yabancı dövizleri de götürdüklerinden Alman Merkez Bankası'nda "evrak nakdiye" karşılığı olarak tutulan yabancı döviz miktarında büyük azalmalar oldu.

<u>Ülkeler</u>	<u>Büyüme Oranı (1923-1928)</u>
Fransa	2.1
Almanya	-0.5
İtalya	0.7
İngiltere	-0.2
ABD	2.1

Tablo 2. Bazı Batı Ülkelerindeki Yıllık Büyüme Oranları (1923 - 1928)²⁰

19 İbrahim Bakırtaş - Ali Tekinşen, *a.g.m.*, s.s.93-94.

20 James, Foreman-Peck, *A History of The World Economy: International Economic Relation Since 1850*, Harvester Wheatsheaf, GreatBritain, 1983, s.196.

Global kriz tüm Avrupa ülkelerini etkisi altına almış görünse de hiç birisi Almanya kadar kötü etkilenmemiştir. Tablo 2’de 1923 – 1928 yılları arasında ülkelerin yıllık ekonomik büyüme oranlarında en düşük değer Alman ekonomisinde olduğu görülmektedir. Avrupa kıtasında sermaye piyasalarının ülkeler arasındaki dolaşımı göz önünde tutulduğunda, bir ülkedeki iktisadi bozukluk diğer ülkeleri de kısa zamanda etkisi altına alabilirdi. Bu nedenle Almanya’da diğer ülkelere nazaran daha yoğun yaşanan iktisadi bunalıma, diğer Avrupa ülkeleri duyarsız kalamazdı.

Almanya’daki bazı siyaset bilimciler ülkelerinin içine düştüğü bu zor durumun sorumlusu olarak, Hitlerin Fırkasını görürken, bazıları da ülkeye, *komünizmi* getirmeye çalışan Bolşevikleri görüyordu. Hitler’in kendi fırkasını başa getirmek için durmadan krizi körüklediğini söyleyen siyaset bilimciler, gelecekte Hitler’in fırkasının başa geçmesi durumunda Almanya’nın büyük bir savaşa gireceği öngörüsünde de bulunuyorlardı²¹. Siyasetçiler, bunalım döneminin, Alman milliyetçiliğini tetiklediğini düşünüyorlardı.

Bu dönemde Alman ekonomisi, büyük ölçüde yabancılar tarafından istila edilmişti. Alman vatandaşlarının, Alman para biriminin değer kaybı nedeniyle alamadıkları bir çok şeyi yabancılar, bir kaç dolar vererek kolaylıkla sahip olabiliyorlardı. Ayrıca Alman vatandaşlarının yoksulluğu her geçen gün artarken, Doğu Avrupa’dan gelen nüfusun ve Yahudilerin servetleri her geçen gün çoğalıyordu. Bütün bu gelişmeler Alman milliyetçiliğinin artmasına neden olmuştu. Bu durum, milliyetçi söylemleri ile iktidara sahip olmaya çalışan Hitler’in işine yaradı²².

Global kriz, hem siyasi hem de kamusal düşünceler üzerinde büyük değişimlerin yaşanmasına neden oldu. Krizin patlak verdiği 1929 yılından bir yıl sonra, 12 ülkenin 10’unda askeri darbeyle hükümet ve rejimler değişti. Bu değişim sürecinde, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Herbert Hoover’ın mensubu olduğu sağ parti yerini, karşıt görüşlü bir başka partiye bırakırken, Avusturya ve İngiltere’de bu dönemde iktidar olan sol partiler yerlerini, sağ partilere bıraktılar. Ayrıca Japonya’da 1931’de, Almanya’da ise 1933’de ulusalcı, savaş yanlısı ve fiilen saldırgan partiler başa geçti. Bu değişimler bazı iktisat tarihçerince, İkinci Dünya Savaşı’nın asıl sebepleri olarak algılandı²³.

1931- 1933 yılları arası buhranın en yoğun dönemi oldu. Bu dönemde özellikle Batı Avrupa’da radikal sağın gücü, oldukça arttı. Almanya’da Hitler’in partisinin başa geçmesiyle, Alman Sosyal Demokrat Partisi tamamen işlevini yitirdi²⁴. Aynı frekansta, radikal sağın güçlendiği Avusturya’da da Sosyal Demokrat Parti dağıldı. İngiltere’de de durum, Almanya ve Avusturya’dan farklı değildi. İngiliz İşçi Partisi’nin, krizin en şiddetli yaşandığı bu dönemde, üyelerinin yarısı istifa etmişti²⁵.

Ülkeler, krizin yarattığı çaresizlikle, idari mekanizmalarında, radikal değişimler yaptılar. Başa geçen iktidar, ulusal sermayeyi güçlü kılarak, ülkesini bu dar boğazdan kurtarmak istiyordu. Ulusal kaynaklarını yetersiz gören bazı iktidar

21 Anadolu, 18 Temmuz 1931.

22 A. Bullock, "The German Communists and the Rise of Hitler", *In in M. Boumant*, Op cid., s.511.

23 Kemal Yakut, *İkinci Dünya Savaşı*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi yay., s.s.138-139.

24 Metin Kıratlı, *a.g.m.*, s.s.167-169.

25 R. J. Overy, "Hitler's War and the German Economy: A Reinterpretation", *Economic History Review*, Vol 35, No.2. 1992.

sahipleri ise gözlerini çoktan dışarıya çevirmişti. Kazanç elde etme dürtüsü, bu iktidarları oldukça saldırgan bir dış politika izlemelerine neden olmuştu. Bu durum ise Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmaya çalışılan devletler arası dengenin tekrar değişeceğinin ve yeni kutuplaşmaların ortaya çıkacağına habercisi gibiydi.

Almanya'daki *Adolf Hitler* gibi bazı siyasetçiler, ödenmesi gereken tazminatın ödenebilir hale gelmesinin ve ülkelerinin yeniden imar etme çalışmalarının başlayabilmesinin tek çıkar yolunun, ithalatının artırılmasında ve ülke iç kaynaklarının en verimli şekilde kullanılmasında görüyorlardı. Daha önce de belirttiğimiz gibi Almanya'daki mali sıkıntı durumu, halkın keskin söylemli milliyetçi sağ liderlerin söylemlerini sahiplenmelerine, neden olmuştu. Bu durum, Almanya'da 1933 yılında *Adolf Hitler*'in lideri olduğu *Nasyolist Sosyalist Parti*'nin iktidara gelmesini sağladı. Hitler iktidara gelmesiyle Milletler Cemiyeti'nden ayrıldığını ve Versailles Anlaşması'nı tanımadığını ilan etti. Hitler, ülkesinin içinde bulunduğu dar boğazdan ancak ülke iç kaynaklarının en verimli şekilde kullanılarak, ödenen tazminatın ortadan kaldırılarak ayrıca ithalatın da artırılarak, giderilebileceğine inanıyordu²⁶. Hitler, bu inancının gereği olarak dört yıllık bir kalkınma planı hazırladı. Büyük buhranın ağır ekonomik yaşam şartları ve savaş tazminatlarının haksız olduğu düşüncesi, Alman ulusu tarafından heyecanla karşılanıp büyük kabul gördü. Hitler ve yoldaşları geniş bir kesim tarafından desteklendi. Hitler'in izlemiş olduğu ekonomik program, Alman ekonomisini -0,5'lerden 3,1'lere kadar çıkardı. Ancak izlenen ekonomik politika, her ne kadar Alman piyasalarını rahatlatmış gözükse de, geniş ölçüde savaşa hazırlık yapan ve Alman hegemonyasını gerçekleştirmek amacıyla uygulanan bir politika olduğu anlaşıldı. Bu anlayışla Hitler, genel harcamaların içerisinde en büyük payı kamu harcamalarına ayırdı²⁷.

Büyük ölçekli krizlerin, bölgesel yada global olmasına bakılmaksızın, yakınındaki coğrafyaları kısa zamanda etkisi altına alacağı muhakkaktır. Almanya'da Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda ortaya çıkan ekonomik bunalım, çevre ülkelerde de hissedildi. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Avrupa'da bölgesel olarak baş gösteren ekonomik bunalım, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile birleşince kıta Avrupası büyük bir ekonomik yıpranmışlık durumuna girdi. Bundan en çok etkilenen ise Almanya oldu. Ancak Avrupa'da Hitler gibi liderlerin iktidara gelmesi ile dünya düzenini tekrar kurulması için yeni kutuplaşmalar ortaya çıktı. Bu durum ise dünyanın tekrardan savaşa tutuşması ve yeniden dünya düzeninin kurulması anlamına geliyordu²⁸.

26 Abdullah Kıran, "Milletler Cemiyeti ve Ölenemiyene Savaş", *Girne Amerikan Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü - Multicore Parallel Processing*, 2008, s.s.25-27.

27 R. J. Overy, *a.g.e.*, s.s.234-236.

28 İbrahim Bakırtaş - Ali Tekinşen, *a.g.m.*, s.s.93-94.

<u>Ülkeler</u>	<u>Büyüme Oranı (1925-1938)</u>
Fransa	0.4
Almanya	3.6
İtalya	1.1
İngiltere	1.5
ABD	0.4

Tablo 3. Bazı Batı Ülkelerindeki Yıllık Büyüme Oranları²⁹

Alman Buhranı'nın İzmir'e Etkisi

Almanya'daki buhran, Türk ekonomisini de kötü etkiledi. Almanlar, içine düştükleri mali bunalım nedeniyle dış alımlarının bir kısmını durdurdu. Alman Hükümeti'nin kriz nedeniyle, ithal mallara karşı koyduğu kota ile Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatı büyük oranda azaldı. Bu azalma, Türkiye ile Almanya arasındaki ihracatta ve ithalatta geçmiş yıllara oranla büyük bir düşüş yaşanmasına neden oldu. Ayrıca Alman mali sistemindeki çöküntü hali, sektörel bazda en büyük sarsıntıyı bankacılık alanında gösterdi. Almanya'da bankalara karşı büyük bir güvensizlik doğdu. Bu güvensizlik ortamı, Alman bankalarının şubelerinin bulunduğu sınır ötesi ülkelerde de hissedildi. Alman bankalarının bolca bulunduğu ülkelerin başında yer alan Türkiye'de de bu güvensizlik tüm yoğunluğuyla hissedildi. Özellikle İstanbul ve İzmir'de şubesi bulunan Alman bankalarının müşterileri, bankaların merkezlerinin bulunduğu Berlin'deki ekonomik iflas noktasından oldukça çok etkilendiler. Kendi yatırımları için büyük kaygı duyan müşteriler, bankaların kapanma ve iflas etme durumuna karşılık, mevduatlarının geri almak istediler³⁰.

15 Temmuz 1931 tarihli İzmir'deki yerel basın İstanbul'daki Alman bankalarına para yatıranların mevduatlarını geri aldıkları haberini duyurmasıyla, İzmir'de büyük bir telaş başladı. İzmir'de tek Alman bankası, merkezi Berlin'de bulunan *Deutsche Oryent Bank* bulunuyordu. İzmir'de İstanbul'dan gelen haberle telaşa kapılan müşteriler, paralarını geri alabilmek için banka önünde uzun kuyruklar oluşturdu.

Deutsche Orient Bank İzmir Şubesi, bu durum karşısında oldukça zor durumda kaldı. Banka'nın, müşterilerine paralarının hepsini dağıtacak kadar nakit parası yoktu. Buna karşın banka, müşterilerini zor durumda bırakmamak için ilk etapta, %20 oranında nakit para dağıtımını yaptı. Banka Müdürü M. Politi, müşterileri rahatlatmak için, durumun genel değerlendirmesini ve para dağıtımının nasıl yapılacağı ile ilgili bir açıklama yaptı. Politi, açıklamasında şöyle dedi; "*Gazetelerdeki telgraf üzerine bizde parası olanlar endişeye kapıldılar, bankamıza müracaat ile paralarını istemeye başladılar. Takdir edersiniz ki, en büyük en zengin bankalar bile, mevduatı aynen ve derhal iade edemezler, çünkü para, aynen bankanın kasasında durmaz. Biz de kudretimiz dâhilinde ve -başkalarına fazla veriyorlarmış bize az veriyorlar- şeklinde dedikodular*

²⁹ James, Foreman-Peck, a.g.e., s.196.

³⁰ *Anadolu*, 17 Temmuz 1931.

çıkması için itina ederek yüzde yirmi nispetinde iadeye başladık. Bizim maksadımız bu mevduatı tamamen iade etmektir. Üç günden beri bu mesele üzerine meşgulüz. Merkezden hiçbir emir gelmemiştir. Biz müşterilerimizin memnun kalmalarını ve hiçbir kimsenin bizdeki mevduatı yüzünden zarar görmemesine çalışacağız. İstanbul'dan hiç malumat almadık". Ancak, banka müdürü Politi'nin müşterileri rahatlatmak için yaptığı açıklama da yaşanan güvensizlik krizini ortadan kaldırmaya yetmedi. Orient Bank'taki bu kriz milli bankalarda yatırımları olan kişilerinde telaşa kapılmasına neden oldu. İzmir'de ilk başlarda sadece Alman Bankası önünde oluşan kuyruklar Türk sermayeli bankalarda da oluşmaya başladı. Oysa Türk bankaları, "sağlam para, denk bütçe" politikasını izledikleri için, 1929 global mali krizinden oldukça az etkilenmiş görünüyordular³¹. Ancak büyük buhran, Alman mali sisteminin daha da kötüye gitmesine neden oldu. Alman mali sistemindeki bu kötüye gidiş ise kısa zamanda, Alman bankaları yoluyla Türkiye'ye sıçradı. Bu sıçramayla da Alman bankalarının revaçta olduğu İstanbul'da ve İzmir'de para piyasalarına olan güven azaldı. Bu şehirlerde, yatırımlarını kurtarma telaşına düşen mevduat sahipleri, bankaların önünde uzun kuyruklar oluşturdu³².

Finans piyasalarında, güçlü aktör olabilmenin ilk şartı, en büyük nakiditeyi elinde bulundurmakta yattığını düşünen bazı iktisatçılar, bankalardaki para kayıplarının, bankacılık sektörünün çökmesi olarak algılıyorlardı. Özellikle kriz ortamında, bünyelerinde bulundurdukları nakit para rezervleri, bankaları en güçlü kılan metalardı³³. Bazı çevrelerce bankalardaki para eksilmesi, Türkiye'de de global krizin tüm şiddetiyle yaşanmasına neden olabilirdi.

Bu tehlikeyi sezen mali çevreler, milli bankalara olan güvensizliği ortadan kaldırmak amacıyla bir açıklama yaptılar. Yapılan açıklamada; Alman umumi malîyesinin bozuk olması nedeniyle, bu kriz ortamının sadece Alman bankaları için geçerli olduğu, Alman para birimi Mark'ın değer kaybetmesiyle Alman bankalarının iflas derecesine geldiği belirtildi. Ayrıca açıklamada, Türk mali sisteminin, genel kriz ortamından asgari düzeyde etkilenmek için genel tedbirleri aldığı bu nedenle, telaşın yersiz olduğu da belirtildi.

Deutsche Orient Bank'ın müşterileri, milli bankalar için yapılan bu açıklamadan sonra daha da telaşa kapıldılar. Bunun üzerine İzmir Ticaret Odası Başkanlığı'na çıkan bir grup banka müşterisi, paralarının tamamını almak istediklerini belirttiler. İzmir Ticaret Odası Başkanı, banka yetkilileri ile yaptığı görüşmeler sonucunda, yüzde yirmi olan dağıtımını yüzde otuza çıkmasını sağladı. Banka müşterileri bu durum karşısında bir nebze olsun rahat bir nefes aldılar. Ancak asıl sevindirici haber, 17 Temmuz 1931'de Almanya'dan gelen haberle oldu. Alman Hükümeti, ekonomik buhranı üzerinden atabilmek için ciddi manada tedbirler alıp, iktisadi yaşamı canlandırıcı kanunlar çıkardı. Deutsche Orient Bank İzmir Şubesi'nde kanunların ve tedbirlerin yansması, para dağıtımının yüzde otuzdan yüzde kırka çıkması şeklinde oldu. Oranın artmasıyla, paralarının yarısına yakını alan mevduat sahipleri daha da rahatladı. Bu rahatlama, 17 Temmuz 1931 tarihi itibarı ile birinci kordondaki Deutsche Orient Bank önünde, her gün oluşan büyük kuyrukta, azalmalar meydana getirdi³⁴.

31 Turhan Yay, *a.g.m.*, s.s.158-160.

32 Anadolu, 18 Temmuz 1931; Bkz.: Turhan Yay, *agm.*, s.s.158-159.

33 Yasemin Türker Kaya, "Türk Bankacılık Sektöründe CAMELS Analizi", *Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu MSPD Çalışma Raporları 2001/6*, Mali Sektör Politikaları Dairesi, Eylül 2001, s.s.2-5.

34 Yeni Asır, 17 Temmuz 1931.

Bütün dünyayı saran küresel mali buhran, tüm ülkelerin bankacılık sektörünü allak bullak etti. Türkiye de ise, kendi içine kapanarak çevreye nakit aktarımı yapmayan bankalar buhrana direnirken, elinde nakit bulundurmayan bankalar batma tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Bankaların bu kırılğan yapısı devletin desteğiyle atlatılmaya çalışıldı. Ancak devlet, ödeme zamanı gelen Osmanlı borçlarına ait taksitler nedeniyle, bankalara gerekli desteğini veremedi. Lozan Barış Görüşmelerinde 129.4 milyon lira olan Osmanlı borçlarından Türkiye Cumhuriyeti'nin payına, 85.6 milyon lira düşmüştü. Türkiye bu parayı ödemeye 1929 yılında başlayacak ve yılda 5,8 milyon lira ödeyecekti³⁵. Osmanlı borçlarına ait ilk taksiti toplamaya çalışan devlet, bu nedenle bankaların içine düştüğü kriz ile çok ilgilenemedi³⁶.

Resim 2: *Izmir Birinci Kordondaki
Deutsche Orient Bank Şubesi
(Anadolu - 19 Temmuz 1931)*

Türk yetkililerin yaptığı açıklamalar ve bankaların almış olduğu mali önlem paketleri ile kısmen de olsa bankalara olan güveni tazelerken, Almanya'daki gelişmeler Türkiye'dekilerden aksi bir durum arz ediyordu. Alman Bankaları'na olan güvensizlik azalmak yerine çoğalıyordu. Güvensizliğin çoğalmasında, Alman Hükümeti'nin son olarak iktisadi alanda gerçekleştirdiği ve Türkiye'deki Alman bankalarında sevinçle karşılanan reform niteliğindeki kanunlar da çare olmamıştı. Almanya'daki bankalar önünde oluşan kuyruklar azalmak yerine her geçen gün daha da artıyordu. Bu durumu iyi gören Alman Maliye Bakanı, yaptığı yazılı açıklamada Almanya'daki bankaların iki gün tatil edildiğini bildirdi. Bu tatil ile bankalarda bulunan nakit para korunacak ve bankalar önünde oluşan kuyruklara engel olunacaktı³⁷. Tatil, *Deutsche Orient Bank'ın* Almanya'daki merkezinde de uygulandı. Bankanın Merkez Yönetim Kurulu tatili, Berlin'den İstanbul ve İzmir'deki şubelerine çektiği telgraf bildirdi. Kurul, çektiği telgrafla tatili uygulayıp

35 *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2008, Ankara, s.176.

36 Onur Öymen, *Türkiye'nin Gücü*, Doğan Kitapçılık, 3.baskı, İstanbul, 1999, s.s.104-106.

37 *Yeni Asır*, 17 Temmuz 1931.

uygulamama konusunda kentin durumuna ve bankanın kendi iktisadi durumuna göre şubeleri, kendi kararlarını vermeleri konusunda serbest bırakmıştı. İstanbul Deutsche Orient Bank Şubesi, bu tatili bir hafta kadar uyguladı. Müşterilerine geri ödeme yapabilmek için, geniş bir arayış içerisinde giren İstanbul şubesi, bir haftalık zaman diliminde de aradığı nakiti bulamadı. İstanbul'daki şubenin aksine, İzmir Deutsche Orient Bank şubesi bankayı tatil etmediği gibi, iki gün önce yüzde kırk olarak belirlediği dağıtım oranını yüzde elliye çıkardığını açıkladı. Bu açıklama bankaya olan güveni daha da arttırdı. Krizden önce banka İzmir'de güvenilir bankalar sıralamasında en başlarda yer alıyordu. Ancak kriz döneminin yarattığı panik ve kötü giden Alman iktisadi programları, bankayı bu hale getirmişti. Oysa ki bankanın, bu dönemde müşterilerine dağıtacak paradan daha fazla alacağı vardı. Banka yetkilileri içine düştükleri bu durumu İzmir Ticaret Müdürlüğü'ne şu şekilde bildirmiştir; *"İzmir piyasasından, muhtelif hesaplara mahsus olmak üzere 2.889.000 Lira alacaktır. Buna karşılık mevduat sahiplerine borcu ise 1.187.000 lira'dır. Banka 13 Temmuz 1931 tarihinden 16 Temmuz 1931 tarihine kadar mevduat hesabından müşterilere 603.600 Lira ödeme yapmıştır"*³⁸

Bu açıklamadan sonra İzmir Ticaret Müdürü Ziya Bey konuyla ilgili şunları söylemiştir; *"Halkımız ve tüccarlar Almanya'daki buhrandan endişeye düşerek Doçye Orient Bank'taki mevduatlarını almak için bankaya müracaat etmişlerdir. Bence ortada endişeye mucip bir durum bulunmamaktadır"*³⁹

Resim 3: İzmir Ticaret Müdürü
Ziya Bey
Anadolu 20 Temmuz 1931

Ticaret Müdürü Ziya Bey'in yukarıdaki açıklamaları ile mevduat sahipleri, daha da rahatladı. Bu rahatlamayla banka önünde oluşan uzun sıralar bitti. Bankaya, günde iki - üç müşteri para çekmek için başvuruda bulunur duruma geldi. Ancak Deutsche Orient Bank'ın kente yarattığı endişe, kentteki tüm bankalara karşı bir güvensizlik ortamı yarattığından, banka müşterileri çektikleri mevduatlarını tekrardan bankalara yatırma konusunda çekingen davrandılar. Bu durumdan büyük kayıpları olduğunu belirten milli bankaların müdürleri, kentlerindeki mali sıkıntıdan Deutsche Orient Bank Müdürü M. Politi'yi sorumlu tuttular. Milli bankaların müdürleri, Alman bankası müdürünü en çok, nakit konusundaki yanlış uygulamaları ile eletirdiler. Müdürler, Politi'yi, bankaya yatırılan toplam mevduatın, en az yüzde elliisini kasasında tutmadığını, kendilerinin ise 1929'dan önce kızışmaya başlayan dünya ekonomi piyasalarını iyi tahlil ederek gerekli tedbirleri aldıklarını belirttiler⁴⁰.

Türkiye'de, Alman Mali Sistemi'ne karşı ortaya çıkan güven krizi nedeniyle, Alman Para birimi "Mark"a karşı ilgi bitme noktasına gelmişti. Ancak Türkiye ve Almanya arasındaki mali konulardaki güvensizlik ortamı, iki ülke arasındaki diğer

38 Yeni Asır, 20 Temmuz 1931.

39 Hizmet, 20 Temmuz 1931.

40 Yeni Asır, 25 Eylül 1931.

Resim 4: Doyçe Oriantbank'a ait bir reklâm.

ilişkilerde kötü bir etki yaratmadı. 600 yıllık geçmişe dayanan Türk-Alman ilişkilerinde özellikle Eğitim alanındaki karşılıklı politikalar aynen devam etti⁴¹. Bu bağlamda, Almanya ile Türkiye arasında karşılıklı öğrenci değişim projeleri yapıldı. 1931'de *Leipzig Üniversitesi* ile *İstanbul Üniversitelerinin* hukuk fakültelerinde okuyan iki öğrencinin karşılıklı değişimi ile etkileşim başladı. Eğitimin kalitesini ve yabancı ülkelerin eğitim çalışmalarını takip etmek amacıyla oluşturulan değişim projesi, daha sonraki yıllarda öğrenci sayıları ve değişimin yapılacağı bölümler çoğaltılarak devam etti⁴².

Sonuç

İzmir'de bulunan Alman bankasında başlayıp kısa zamanda diğer bankalara da sıçrayan kargaşa durumu, İzmir ekonomi piyasalarını durma noktasına getirdi. Banka müşterilerinin telaşa kapılıp yatırımlarını, bankalardan almaları ile bankalar, finans piyasalarına güvence olarak gösterdikleri para rezervlerinin büyük bir bölümünü kaybetti. Bu kayıp, bankaları krize karşı dayanıksız hale getirdi. Tüm sektörlerin lokomotifi sayılan bankacılık sektörünün krize karşı dayanıksız hale gelmesi, piyasaların tamamında kayıpların yaşanmasına neden oldu.

Bankalardan geriye çektikleri yatırımlarını kendi imkânlarıyla saklama yoluna giden müşteriler, kriz ortamının yarattığı belirsizlikle alış veriş yapmaktan kaçındılar. İzmir basını bu durumla yakından ilgilendi. Gazeteler, bankaların ve günlerce satış yapmadan kepenk kapatmak zorunda kalan esnafın durumunu okuyucularına, ilk sayfalarından duyurdular.

İzmir piyasalarındaki durgunluk tüm meslek gruplarında hissedildi. Özellikle nakit döngüsü ile işlerini yürüten tüccarlar, bu durgunluktan en çok etkilenen grup oldu. Borçlarını ödemek için satış yapmak zorunda olan tüccarlar, İzmir piyasasında umdukları satışları, yapamadılar. Tüccarlar günü gelen borçlarını ödemek için bankalara başvurduysalar da bankalardan da olumlu yanıt alamadılar. Bu durum, birçok tüccarın borcunu ödeyememesine ve bunun sonucunda da iflas etmesine neden oldu. Mali bunalım, kötü etkisini İzmir Limanında da gösterdi. 1929 yılı öncesi ve sonrasında limana uğrayan gemi sayılarında ve tonajlarında büyük değişimler oldu. 1931 yılı itibarı ile limanın hareketliliği 1929 yılı öncesine göre yarı yarıya düşmüştü⁴³.

41 Kazım Karabekir, *Tarih Boyunca Türk-Alman İlişkileri*, Emre yay., İstanbul, 2001, s.19.

42 *Yeni Asır*, 04 Ağustos 1931.

43 Kemal Arı, *İzmir'den Bakışla Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri - Lozan'dan Kabotaja*, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi yay., No:2, İzmir, 2008, s.270.

Her daim hareketli olan Kemeraltı Çarşısı, bu dönemde büyük bir sessizliğe büründü⁴⁴. İzmir'deki iflaslar sadece ticaretle uğraşanlarda değil tüm meslek gruplarında sıradan bir olay olmuştu. Halkın ekonomik olarak girdiği bunalım, halkın ruh sağlığını da yakından tehdit eder duruma gelmişti⁴⁵. İflaslar nedeniyle intihara kadar giden acı olaylar yaşanmaktaydı. Bu dönemde gazetelerde bu tür acı haberlere sık sık rastlamak mümkündür⁴⁶.

Deutsche Orient Bank İzmir Şubesi'nin yanlış ve eksik, ekonomik kriz yönetme programı nedeniyle, tüm kentte başlayan huzursuzluk, kentin genelinde, izleri kolay kolay silinmeyecek olayların yaşanmasına neden olmuştur. Kent, gerek bankalara olan güvensizliği, gerekse piyasalarda yaşanan durgunluğu, bünyesinden uzun yıllar atamamıştır.

-
- 44 Ülker Zengin Sönmez, *1929 Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir Ekonomisine Etkileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1998, s.s.106-109.
- 45 Emel Göksu, *1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Yıllarında İzmir ve Suç Coğrafyası*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., Birinci Basım, İzmir, Mayıs, 2003; Akt.: Bülent Durgun, *a.g.e.*, s.s.140-144; Bkz.: Alev Gözcü, "Bir İntiharın Sosyo-Ekonomik Arka Planı: Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir Örneğinde Gündelik Yaşama Yansımaları", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VI, S.14, 2007, s.s.86-88.
- 46 Pakize Çoban, *İzmir'de Dünya Ekonomik Bunalımı Sırasında Tüketim Kültüründe Değişmeler ve Bunalımın Fiyatlar Üzerine Etkileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2008, s.s.117-118.

KAYNAKÇA

I-Gazeteler

Anadolu

Milliyet

Yeni Asır

Hizmet

II-Kitaplar, Makaleler ve Tezler

ALTINTAŞ, Halil, "Bankacılık Krizleri, Nedenleri ve Ekonomik Maliyetleri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S.22, 2004.

ARI, Kemal, *İzmir'den Bakışla Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri- Lozan'dan Kabotaja*, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi yay., No:2, İzmir, 2008.

ARMAOĞLU, Fahir, *20'inci Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914- 1995)*, Alkım yay., C.1-2, İstanbul, 2004.

ARSAVA, Ayşe Füsün, "Federal Alman Anayasa Mahkemesinin 22 Ekim 1986 Tarihli 'Mittlerweile' Kararının Topluluk Hukuku Bakımından Taşdığı Önem" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.44, S.3.

_____ "Kıbrıs Sorunu'nun Uluslar arası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.51, S.1.

BAKIRTAŞ, İbrahim - TEKİNŞEN Ali, "Dünya Savaşları Ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politikası", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.IV, S.5.

BAŞAK, Levent, "Türkiye'de Yabancı Banka Hukuku ve Yabancı Bankalarla İlgili Bazı Hususların Analizi", *Bankacılar Dergisi*, S.63, 2007.

BULLOCK, A., "The German Communists and the Rise of Hitler", *In in M. Boumant*, Op cid., 1955.

CARR, E. H., *International Relations Between The Two World Wars: 1919-1939*, The Macmillan Press Ltd., Great Britain, 1973.

CORRY, B., "Keynes's Economics: Revolution in Economic Theory or in Economic Policy", (ed.: R.D.C. Black), *Ideas In Economics*, Totowa: Barnes and Nomle Boks, 1986.

- ÇOBAN, Pakize, *İzmir'de Dünya Ekonomik Bunalımı Sırasında Tüketim Kültüründe Değişmeler ve Bunalımın Fiyatlar Üzerine Etkileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2008.
- GAIBRAITH, J. Kenneth, *The Great Crash 1929*, Penguin Books, Great Britain, 1975.
- DAVIS, J. S., *The World Between The Wars 1919-1939: An Economist's View*, John Hopkins University Press, London, 1975.
- GÖKSU, Emel, *1929 Dünya Ekonomik Buhranı Yıllarında İzmir ve Suç Coğrafyası*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., Birinci Basım, İzmir, Mayıs, 2003.
- GÖZCÜ, Alev, "Bir İntiharın Sosyo-Ekonomik Arka planı: Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir Örneğinde Gündelik Yaşama Yansımaları", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VI, S.14, 2007.
- FROBEL, Folker vd., *Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar*, (çev.: Orhan Esen vd.), Belge Yayınları, İstanbul, 1983.
- İNCE, Erdal, *Türk Siyasal Yaşamında Çiftçiye Topraklandırma Kanunu*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- JAMES, Foreman-Peck, *A History of The World Economy: International Economic Relation Since 1850*, Harvester Wheatsheaf, Great Britain, 1983.
- KALDOR, Nicholas, "The German War Economy", *The Review of Economic Studies*, Vol. 13, No.1, 1945-1946.
- KARABEKİR, Kazım, *Tarih Boyunca Türk Alman İlişkileri*, Emre yay., İstanbul, 2001.
- KEGLEY, Charles W., And WITTKOFF Eugene R., *World Politics: Trend and Transformation*, Fourth Edition, The Macmillan Pres Ltd., New York, 1993.
- KENNEDY, Paul, *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri: 1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar*, (çev.: Birtane KARANAKÇI), 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür yay., 1994.
- KIRAN, Abdullah, *Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş*, Girne Amerikan Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü - Multicore Parallel Processing.
- KIRATLI, Metin, "Niçin Almanya bir Roosevelt ve Amerika Bir Hitler Çıkarımadı?", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi: Atatürk Yolu*, C.XVI.
- LUTGE, F., "Explanation Of The Economic Conditions Which Contributed To The Victory Of National Socializm", in M. Boumant, *The Third Rich*.
- OVERY, R. J. (1992), "Hitler's War and the German Economy: A Reinterpretation", *Economic History Review*, Vol 35, No.2.
- ÖYMEN, Onur, *Türkiye'nin Gücü*, Doğan Kitapçılık, 3.Baskı, İstanbul, 1999.
- SCHMÖLDERS, G., "Alman Vergi Sistemi", (çev.: İ. Hakkı Ülkmen), *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.VIII, S.1, 1953.

- SÖNMEZ, Ülker Zengin, *1929 Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir Ekonomisine Etkileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1998.
- SÖNMEZ, Sinan, *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm: Sömürgecilikten Küreselleşmeye*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.
- SWEEYZ, Paul M., "ABD'de Ekonomik Kriz", (çev.: Kemal Çakman), *Dünya Ekonomisinde Bunalım*, Basım Yayım ve Dağıtım AŞ., 1983.
- _____, *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları, Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı*, 2008, Ankara.
- KAYA, Yasemin Türker, "Türk Bankacılık Sektöründe CAMELS Analizi", *Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu MSPD Çalışma Raporları 2001/6*, Mali Sektör Politikaları Dairesi, Eylül, 2001.
- YAKUT, Kemal, *İkinci Dünya Savaşı*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi yay.
- YAY, Turhan, "1929 Dünya Bunalımının Türk Bankacılık Sistemine Etkileri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim yay., C.I, İstanbul, 1983.
- YÜKSEL, İhsan, "İşsizliğin Psiko-Sosyal Sonuçlarının İncelenmesi: Ankara Örneği", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.IV, S.2, 2003.

AFGAN KRALI EMANULLAH HAN'IN TÜRKİYE GEZİSİ

İsmail AKBAŞ*

Özet

Mustafa Kemal Atatürk çağdaş bir Türkiye kurmuştu. Bu cumhuriyet, laik bir demokrasiyi arzuluyordu. Atatürk'ün en büyük hedeflerinden birisi de, genç cumhuriyeti doğu toplumlarına tanıtmaktı. Afganistan'ın Türkiye'nin kurtuluş mücadelesinde çok önemli bir yeri vardı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ilk tanıyan ülkelerden birisiydi. Karşılıklı anlaşmalar yapılmış ve teknik ekipler gidip gelmişti. Afganistan'ın başında Mustafa Kemal'den ve onun yaptığı büyük işlerden çok etkilenen genç bir Kral olan Emanullah Han vardı. Bu sıcak ilişkiler Cumhuriyetin ilanından sonra da devam etti. Emanullah Han, Türkiye'ye ilk gelen yabancı devlet adamlarından biri oldu. Eşi ile birlikte 20 Mayıs 1928'de Türkiye'ye geldi. Atatürk konuğunu büyük bir misafirperverlikle karşıladı. O'na hem Türkiye Cumhuriyeti'nin kazanımlarını tanıtmaya imkânı buldu; hem de Türk-Afgan ilişkilerinde yeni bir sürece girildi.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyetin İlk Yabancı Konuğu, Afgan Kral'ı Emanullah Han, Türkiye Ve Afganistan, Başkent'in İlk Resmi Misafiri.

Abstract

Mustafa Kemal Atatürk established a modern Turkey. This republic longed for a secular democracy. One of Atatürk's greatest objectives was to introduce the young republic to eastern societies. Afghanistan had an important place in the Turkey's independence struggle. It was one of the first countries which recognized Turkish Great National Congress. Treaties had been signed and technical teams had been exchanged. The ruler of Afghanistan was the young king Emanullah who was impressed with Mustafa Kemal and his accomplishments. The warm relations continued after the declaration of the republic. Emanullah Khan became one of the first foreign officials that came to Turkey. He came to Turkey with her wife on May 20th 1928. Atatürk welcomed his guest with utmost hospitality. He had the opportunity to introduce the benefits of the Turkish Republic to the king and a new process started in Turkish-Afghan relationships.

Key Words: The First Foreign Guest Of The Republic, Amanullah Khan The King Of Afghanistan, Turkey And Afghanistan, The First Official Guest Of The Capital.

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (iakbas39@hotmail.com).

Giriş

Emanullah Han, Krallığı döneminde Afganistan'da bir eğitim seferberliği başlatmış ve bu konuda diğer ülkelerdeki gelişmeleri bizzat yerinde görmek istemiştir. Bu maksatla 1927-1928 yıllarında Orta Doğu ve Avrupa'yı kapsayan bir geziye çıkmıştır. Bu gezi kapsamında 1928 yılı Mayıs ayı sonlarında Türkiye'ye de gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'ne yapılan ilk devlet ziyareti olması sebebiyle bu tarihi gezi büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple geziye çok önem verilmiş, Emanullah Han'a dostluk gösterilmiş, Milli Müdafaa ve Dışişleri Bakanlığı tarafından ayrıntılı bir gezi programı hazırlanmıştır. Bu gezi iki ülke ilişkilerine hem o dönemde hem de sonraki dönemlerde günümüze kadar uzanan olumlu katkılar yapmıştır.

1. Afganistan'ın Tarihine Kısa Bir Bakış

Orta Asya'da yer alan Afganistan'ın çok eski ve zengin bir tarihi olduğu bilinmektedir¹. Günümüzde "Afganistan" adı, bir ülkeyi ifade edecek biçimde, 18. Yüzyılın ilk yarısında ortaya çıktı². Coğrafi konum olarak Afganistan dünyanın en büyük istila yollarının birinin üzerinde bulunuyordu. Afganistan'ın bu stratejik durumundan ilk yararlananlar eski İranlılar oldu. M.Ö. 500'de İran hükümdarı Dara'nın orduları bu ülkeyi işgal etti³. Afganistan'ın tarihinde ilk Afganistan Devleti 1747'de Ahmet Şah Baba tarafından ülke İran egemenliğinden kurtarılarak merkezi "Kandahar" olarak kuruldu. Kral Ahmet Şah 1761'de Delhi'deki Timur Oğulları'nı egemenliği altına alarak devletinin sınırlarını genişletti ve büyük bir Krallık oluşturdu. 1773'te Timur Şah öldüğünde, ülkede kargaşa ve taht kavgaları vardı⁴. Bu karışıklıklar 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sürdükten sonra, Dost Muhammed'in yönetime geçmesi ile ülkedeki birlik tekrar sağlandı⁵. İlk Afgan-İngiliz ilişkisi, Kuzey Hindistan'da Peşaver sorununun çözümünde İngiliz hakemliği ile oldu. Arkasından 1839-1842 yılları arasında süren ilk İngiliz-Afgan harbi patlak verdi.

Dost Muhammed, ülkesi İngilizlerce işgal edilmesine rağmen 1863'te Kabil'e dönerek tekrar Afgan birliğini sağladı. Dost Muhammed'in 9 Haziran 1863 tarihinde vefat etmesi ile Afganistan, tekrar iktidar kavgalarının içine sürüklendi. Şir Ali'nin 1868'de iktidarı ele geçirmesiyle bu mücadele durulur gibi oldu. 1879'da vefat eden Şir Ali'nin yerine Yakup Han geçtiyse de, kısa bir süre sonra Afganistan'ın hâkimiyetini Abdurrahman Han ele geçirdi⁶. 1901'de vefat eden Abdurrahman Han zamanında ikinci İngiliz-Afgan savaşı yaşandı (1878-1880). Bu savaş sonunda ülke, büyük çapta harap oldu ve milli birlik zayıfladı. Afganistan'ın içinde bulunduğu bu olum-

1 A. Jelil Uzbek, *Afganistan'da Sosyal ve Kültürel Hayat*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2002, s.1.

2 *İslam Ansiklopedisi*, C.4, Milli Eğitim Basımevi, 1964, s.133; *İnönü Ansk.*, C.1, Maarif Matbaası, 1943, s.167.

3 *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, s.121.

4 Halil Şimşek, "Türk-Afgan İlişkileri ve Türkiye'nin Afgan Politikası", www.hsimssek.com

5 Mehmet Saray, *Türk-Afgan Münasebetleri*, Veli Yayınları, 1984, s.9.

6 *Milliyet*, 20 Mayıs 1928, s.2.

suz koşulları fırsat bilen Ruslar, 1881'de Türkmenistan'ı işgal etti. Böylece Ruslar Afganistan ile komşu oldular. 1901'de başa geçen Habibullah Han'ın, 20 Şubat 1919'da bir av partisinde kulağına kurşun sıkılarak öldürülmesiyle⁷ yerini Emanullah Han aldı⁸.

Emanullah Han tahta geçince Hindistan'daki İngiliz valiye bir mektup göndererek Afganistan'ın bağımsız bir devlet olduğunu tanınmasını istedi ve İngiltere ile iyi ilişkiler içinde bulunmayı istediğini bildirdi. Buna karşın İngiltere Afganistan'ın bağımsızlığını tanımakta tereddüt etti ve iki ülke arasındaki ilişkiler gerginleşti. Bunun üzerine Emanullah Han Hindistan'a saldırarak Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı'nı başlattı, savaşı kazandı ve Afganistan'ın dış siyasetini yeniden kontrolü altına aldı. Savaşı sona erdiren Ravalpindi Anlaşması sonucunda İngiltere Afganistan'ı tam bağımsız bir Krallık olarak tanıdı⁹.

Afganistan'ın bağımsızlığını sağladıktan sonra Emanullah Han ülkesini ilerletmek ve geleneksel yalnızlığını sona erdirmek için bir çağdaşlaşma hamlesi başlattı. Büyük ülkelerle diplomatik ilişkiler kurdu, 1927-1928 yılları arasında yaptığı Avrupa ve Türkiye gezilerinin ardından Afganistan'ı çağdaşlaştırmak için çeşitli reformlar yaptı. Emanullah Han, aynı yıllarda batılılaşma hamlesini gerçekleştiren Türkiye'yi yakından izledi ve "Rıza Şah'ın İran'da yaptığı gibi Atatürk'ü kendisine örnek alarak" kendi ülkesini çağdaşlaştırma faaliyetlerine başladı¹⁰.

Türkiye ile Afganistan arasındaki resmi ilişkiler ilk kez Emanullah Han döneminde gerçekleşti. Lozan Anlaşması'nın ardından Atatürk'ü ilk kutlayan yabancı devlet başkanı Emanullah Han oldu. Yine Türkiye'nin yeni başkenti olarak Ankara'nın ilan edilmesinin ardından Ankara'ya taşınan büyükelçilikler yalnızca Sovyetler Birliği ve Afganistan büyükelçilikleri oldu¹¹.

2. Emanullah Han'ın Türkiye Gezisi

Emanullah Han ülkesinde başlattığı çağdaşlaşma hamlesini yönlendirmek için diğer ülkelerdeki gelişmeleri yerinde izlemek amacıyla 1927'nin Aralık ayında birçok ülkeyi kapsayan bir geziye çıktı. Sırasıyla Mısır, Fransa, Belçika, İsviçre, Almanya, İngiltere ve Rusya'yı ziyaret etti. Emanullah Han gezisinin önemli bir durağı olarak değerlendirdiği "Mustafa Kemal'in Yeni Türkiye'sini yerinde görmek" dileğini Ankara hükümetine ilettili¹².

-
- 7 Zeki Sarhan, *Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan Münasebetleri*, Kaynak Yay., 2002, s.9; *İnönü Ansk.*, C.1 Maarif Mat., 1943, s.177; Ahmet K.Han, "Kavşaktaki Ülke", *National Geographic Türkiye*, Aralık, 2001.
- 8 www.bilgisayarforumu.com/afganistan; [www.afghanland.com/Afghanistan Amir Amanullah Khan Ghazi](http://www.afghanland.com/Afghanistan_Amir_Amanullah_Khan_Ghazi); *İnönü Ansk.*, s.177; *İslam Ansk.*, s.166; Ayrıca bkz.: *Servet-i Fünun Dergisi*, "Afganistan ve Hükümdarları", C.64, Ahmet İhsan Mat., Ankara, 1928.
- 9 http://en.wikipedia.org/wiki/european_influence_in_Afghanistan.
- 10 Mehmet Saray, *Atatürk ve Türk Dünyası*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1995, s.163; *İnönü Ansk.*, s.177; *İslam Ansk.*, s.174; Fahir Armaoğlu, *20 Yüzyıl Siyasi Tarihi*, C.1, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, s.211.
- 11 Ziya Enver Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, Doğu Ltd. Şti. Mat., Ankara, s.40; Mehmet Saray, *Türk-Afgan Münasebetleri*, Veli Yayınları, İstanbul, 1984, s.30; Armaoğlu, *a.g.e.*, s.331; Saray, *a.g.e.*, s.96; Mustafa Barut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Alkim Yayınevi, Ankara, s.37; Zeki Sarhan, *Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri*, Kaynak Yay., s.118; Ayrıca Bkz, *İslam Ansk.*, C.4, Milli Eğitim Basımevi, 1964, s.172; *Milliyet*, 20 Mayıs 1928, s.2.
- 12 Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, s.118; *İnönü Ansk.*, C.1, Ankara, 1943, Maarif Mat., s.177;

Kralın Türkiye'yi ziyaret etme dileği coşkuyla kabul edildi ve karşılama hazırlıklarına başlandı. Yolculuk, Emanullah Han'ın, eşinin ve beraberindekilerin Sivastopol'dan gemiyle alınıp İstanbul'a ulaştırılmaları, oradan da trenle Ankara'ya getirilmeleri şeklinde planlanmıştı. Bilal N. Şimşir'in belirttiğine göre; bu yolculuk için Seyr-i Sefain İşletmesi'nin en iyi gemilerinden İzmir Vapuru tahsis edilmişti. Geminin kaptanlığını, Türkiye'nin ilk transatlantığı Gülcemal'i Amerika'ya götürüp getiren tecrübeli Lütfi Kaptan yapacaktı. Gemiye Peyk-i Şevket ve Berk-i Satvet muhripleri refakat edeceklerdi. İzmir Vapuru bu gezi için hızlı biçimde onarıldı ve düzenlendi. Kamaraların bazıları genişletilirken, güverteye kıymetli halılar konuldu. Salonunda Kış Bahçesi oluşturuldu. Kral ve Kraliçenin geceleyeceği kamara birbirinden değerli tablolarla süslendi. Salona ağır ipekli perdeler asıldı¹³.

20 Mayıs 1928 tarihli Vakit Gazetesi de Emanullah Han'ın İstanbul'a gelişini şöyle aktarmıştır:

*"Kardeş Afganistan hükümdarı dün şehrimize geldiler. Ve İstanbul halkı tarafından tezahüratla karşılandılar. Emanullah Han Hazretleri 'Türkler, siz bizim gözbebeğimsiniz. Burada kardeş bir milletin içinde bulunduğumdan dolayı çok memnunum. Sizleri hürmet ve muhabbetle selamlıyorum. Afganlılar sizin kardeşlerinizdir. Bütün milletim tarafından sizlere selamlar söylüyorum' buyurdular"*¹⁴.

30 Nisan 1928 tarihinde Rusya yolu ile Kabil'den İstanbul'a gelecek olan Kral ve eşi Kraliçe'ye yolculuğunda eşlik etmek üzere birinci mihmandar olarak ordu komutanlarından Fahrettin Altay görevlendirilmişti. Fahrettin Altay Atatürk'ün ve İsmet Paşa'nın yakınında görev almış komutanlardan biriydi ve İzmir'in kurtuluşunda, Süvari Tümenine komutan olmasıyla tanınıyordu. Mustafa Kemal ile İsmet İnönü, Fahrettin Altay Paşa'yı kardeş Afganistan'a Genel Kurmay Başkanı ve başkumandan olarak göndermeyi bile düşünmüşlerdi. Bundan ayrı olarak Fahrettin Paşa'ya özellikle Kral'ı karşılama görevi verildi. Bu emri alan Paşa, Kral'ı karşılamak için Sivastopol Limanı'na gitti. 17 Mayıs günü öğleden sonra Fahrettin Altay Paşa ve beraberindekiler, Sivastopol'a ulaştılar. Türk heyeti Sivastopol'a girdiği zaman Ruslar büyük bir karşılama merasimi düzenlemişlerdi¹⁵. Heyeti karşılayanlar arasında Türkiye'nin Moskova büyükelçisi Tefvik Bıyıklıoğlu ile Rus Sefiri Karahan da vardı.

Fahrettin Altay Paşa'nın anlattığına göre; gece orduevinde büyük bir ziyafet verildi ve ikramlarda bulunuldu. 18 Mayıs günü saat 11.00'da Kral ile eşi Kraliçe Süreyya Sivastopol'a geldiler büyük bir merasim yapıldı ve kendileriyle tanıştırıldılar¹⁶. Öğleden sonra saat 14:30'da büyük bir merasim ile uğurlandılar. Savaş gemileriyle otuz sekiz uçak bir müddet onlara refakat ederek Kral'ı geçirdiler¹⁷. Kral, sivil giyinmiş, esmer, kara bıyıklı ve kara gözlü yakışıklı bir gençti. Gürbüz ve çevikti. Kraliçe, nazik ve güzeldi, bir Avrupalı gibi açık giyiniyordu.

Ayrıca Bkz, A. M. Manzar, *Afganistan Üzerinde Kızıl Bulutlar*, Önce Yayınları, s.211; *Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara,2009, s.59.

13 Bilal N. Şimşir, *Ankara... Ankara, Bir Başkent'in Doğuşu*, Bilgi yay, Ankara, 1998, s.250; *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1928; *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belge No:030 18 01 01 028 23 7,s.1*.

14 *Vakit*, 20 Mayıs 1928; *Anadolu*, 20 Mayıs 1928; *Hizmet*, 20 Mayıs 1928, *Milliyet*, 20 Mayıs 1928.

15 *İkdam*, 18 Mayıs 1928.

16 *Hizmet*, 20 Mayıs 1928.

17 *İkdam*, 19 Mayıs 1928.

Kral Türkçe biliyor ve meramını anlatabiliyordu. Kraliçe ise Farsça konuşuyordu. Vapurda Kral ve Kraliçe samimi bir halde gazetecilerle görüşüyorlar, Kral Kraliçeye tercümanlık yapıyor, fotoğrafçılar bol bol resim çekiyorlardı. Resmiyetten kaçınan Kral popüler görünmeye çalışıyordu. Öğle yemeğini Fahrettin Altay Paşa ile beraber yemişler geceyi de vapurda eğlenerek geçirmişlerdi.

19 Mayıs günü öğleden sonra geminin süvari kulesinde Kral Fahrettin Altay Paşa'ya seyahatini ve Afganistan'ın güzelliklerini anlatmış, denizleri olmamasından esefle bahsetmiş, Atatürk'ün milli mücadeledeki başarısından övgüyle ve gıptayla söz etmiştir.

Boğaza yaklaştıklarında bizim donanmayla uçaklarımız gökyüzüne çıktı, İstanbul valisi Mithat Bey ile Donanma Kumandanı Amiral vapurlarına gelerek Kral ve Kraliçe'yi selamladılar. Bir kafile halinde boğaza girdiler. İki tarafta sahillerde yığılan halkın mendil sallayışları ve tezahüratları arasında ilerlerken, Kral ve Kraliçe boğazın muhteşem güzelliğine olan hayranlıklarını dile getirdiler¹⁸.

2.1 Ankara Gezisi

Ankara 13 Ekim 1923 tarihinde yeni devletin başkenti olmuştu¹⁹. Ankara yeni devletin başkenti olduğundan bu yana hiçbir yabancı hükümdar veya devlet adamı Ankara'ya ayak basmamıştı. Başkent Ankara'ya ilk ziyaret gerçekleştiren hükümdar olma şerefine Emanullah Han sahip olmuştur.

O günlerde bazı ülkeler özellikle İngiltere Ankara'nın başkent oluşunu kabullenmek istemiyor, elçileri Ankara'ya gelmemek için adeta direniyor, Ankara'yı boykot etmeye kalkışıyorlardı. Ayrıca bundan dolayı da bu gezi Türkiye'yi ve Atatürk'ü çok mutlu etmiştir²⁰.

2.1.1 Ankara Gezisi'nin Birinci Günü

Emanullah Han ve Kraliçe İstanbul'a varmalarının ardından Haydarpaşa Garı'ndan bir trenle Ankara'ya hareket ettiler. Tren 10 Mayıs 1928 günü saat 11:00 civarında Ankara'ya ulaştı. Ankara Garı'nda devlet erkânı bu önemli misafiri karşılamak için hazırды. Bilal Şimşir'in Emanullah Han'ın karşılanması ve ilk günü ile ilgili belirttiğine göre; 20 Mayıs 1928 Pazar günü Ankara şehri güzel bir gün yaşıyordu. Saat 11.00'a doğru Meclis Başkanı, Başkan vekili, Hükümet üyeleri, büyük üniformalı, resmi kıyafetli, ordu mensupları, Hükümet ve devlet dairelerinin mensupları birer birer gelmeye başladılar ve programda belirlenmiş yerlerini aldılar. Vekil Beyler geldikçe törendekiler yerlerine geçiyorlardı. Meclis başkanı İsmet Paşa istasyonun arka kapısından girerken, resmi tören müziği başladı. Bando selam havası çaldı. Şehrin üzerinde uçaklar uçuyordu. Gazi Hazretleri bir ara çadırından çıktı ve

18 Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İnsel yay., İstanbul, 1970, s.s.426-429; *İslam Ansk.*, s.174; Armaoğlu, *a.g.e.*, s.331; Anıl Çeçen, *Atatürk ve Avrasya*, Cumhuriyet Kitapları, 1999, s.193; Sarıhan, *a.g.e.*, s.247; Hasan Uysal, *Adı Afganistan*, Boyut Yayınları, İstanbul, 1988, s.72; Han, *a.g.m.*; *Hizmet*, 20 Mayıs 1928, s.2.

19 "İsmet İnönü'nün Hatıraları", *Cumhuriyet'in İlk Yılları-2 (1923-1938)*, Yeni gün Haber Ajansı, 1998, s.91; Şimşir, *a.g.e.*, s.242; Karal, *a.g.e.*, s.40.

20 Şimşir, *a.g.e.*, s.250.

havada uçan uçakları selamladı. Saat 11.30'a doğru bir düdük sesi ile aylardan beri beklenen misafir geldi. Defneler arasındaki Türk ve Afgan bayrakları ile süslenmiş lokomotif uzaktan bir müjdeci gibi göründü. Tren durdu ve vagonun balkonunda Kral üniformasıyla, Kraliçe Hazretleri bir manto ile sade olduğu kadar zarif giyinmiş halde göründüler. Kral ve Kraliçe'nin arkasında Afgan büyükleri bulunuyorlardı. Gazi Mustafa Kemal iki adım ilerleyerek kardeş milletin Kral'ını, Türkiye'nin büyük misafirini başıyla selamladı. Emanullah Hazretleri resmi selamlamadan sonra elini Gazi Hazretleri'ne uzattı ve kalpten gelen arzu ve sevinçle iki el birleşti. Gazi Mustafa Kemal Hazretleriyle Emanullah Han Hazretleri kucaklaştılar²¹. Kral Hazretleri sağında duran Kraliçeyi Gazi Hazretleri'ne takdim etti ve Gazi Hazretleri Kraliçe Hazretleri'nin elini sıktı. Daha sonra Mustafa Kemal kısa cümlelerle misafirlerine 'hoş geldiniz' dedi ve seyahatinin iyi geçip geçmediğini sordu. Devamında takdim töreni başladı. İlk Kral Hazretleri yanındakilerini Gazi Hazretleri'ne takdime başladı. Sonra Gazi Hazretleri tarafından meclis başkanı Kazım Paşa'dan başlayarak Başvekil (Başbakan), Vekiller, Askeri Erkan Kral Hazretleri'ne ve Kraliçeye birer birer takdim edildi. Kral Emanullah Han Hazretleri eski Kabil elçisi Fahri Paşaya güzel sözler söyleyerek kucakladı²².

Devlet ileri gelenleri Kral Hazretleri'ne takdim edildikten sonra Şehir Emniyet Müdürü Asaf Bey iki adım ilerleyerek kısa bir konuşma yaptı:

"Dost ve kardeş milletin yüce hükümdarı Ankara şehrine şeref buyurdunuz. Ankara halkı ve şehir adına hoş geldiniz deme gibi şerefli görevi arz etmekten dolayı mutluyum" dedi ve Kral Hazretleri de şu cevabı verdi: *"Sevdiğim bir millet arasında kendimi görmekten dolayı mutluyum. Ankara halkına teşekkür, saygı ve selam ederim."* buyurmuşlardır. Sonra Asaf Bey Kraliçe Hazretleri'ne zarif bir buket hediye etti²³.

Teşrifat memurları ileride duran otomobillere işaret verdiler. Arabalar programda tespit edildiği gibi Ankara Palas yönüne hareket etti. Ankara Palas önünde halk, dost ve kardeş milletin reisini görmek ve alkışlamak için dolmuştu. Arabalar geçtikçe alkışlar yükseliyor, Emanullah Han Hazretleri halkı selamlıyordu. Kral ve Gazi Hazretleri, Kraliçe Hazretleri ve diğer eşliğinde olanlar otele girdiler. Gazi Hazretleri misafirlerine dairelerine kadar eşlik etti ve beş dakika kadar birlikte oturduktan sonra istirahat etmeleri için misafirleri terk ederek Çankaya'ya geri döndü.

Caddede halkın alkışları dinmiyordu. Dakikalar geçtikçe yükseliyordu. Kral Hazretleri otelin büyük balkonuna çıkarak kendisini kalpten kopan bir sevgi ve samimiyetle alkışlayan halkı selamladı. Fakat halkın Emanullah Hanın her selamına dakikalar süren alkışları üzerine Kral Hazretleri içeriye girerek biraz sonra Kraliçe ile tekrar halka sevgilerini göstermek için balkona çıktı. Kral ve Kraliçe Hazretleri kendileri için özel olarak hazırlanan öğle yemeğini Ankara Palas otelinde yediler²⁴.

Saat 15.30'da Kral ve Kraliçe Hazretleri oteli terk ederek eşliğindekilerle beraber Çankaya'ya giderek Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'ni iade ziyaretinde bulundu. Çankaya yolundaki köşklerde herkes bahçelerden, pencerelerden aziz misafir-

21 *Vakit*, 18 Mayıs 1928.

22 Altay, a.g.e., s.428; Ertan Ünal, "Cumhuriyetin İlk Resmi Konuğu", *Popüler Tarih Dergisi*, Şubat 2007, s.78, s.47; *Anadolu*, 21 Mayıs 1928; *Hizmet*, 21 Mayıs 1928.

23 *Anadolu*, 21 Mayıs 1928; *Hizmet*, 21 Mayıs 1928; *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belge No:030 18 01 01 028 23 7*, s.4.

24 Ünal, a.g.m., s.48.

lerin geçmelerini bekliyordu. Afgan hükümdarı böylece samimi bir ilgiden doğan sevgi gösterişi içinde büyük kurtarıcının ikametgâhına vardı.

Saat 17.00'de Gazi Hazretleri misafirleri ile birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisine geldi. Bu sırada uluslararası rakamların kanun teklifi görüşülüyordu. Ve farklı görüşlerden dolayı tartışmalar yaşanıyor. Kral Hazretleri ilgi ile görüşmeleri takip etti. Gazi Hazretleri'nin açıklamalarını dinledi. Alkışlar arasında kabul edilen kanun teklifinden sonra istiklal madalyalarını sahiplerine verme töreni başladı.

İstiklal madalya teslim töreni başlayınca Kazım Paşa Hazretleri yerini terk ederek kürsüye geldi. Meclis Başkan koltuğuna vekillerden Rafet Bey oturdu. Kâtip Afyonkarahisar milletvekili Ruşen Eşref Bey isimleri okudu, madalya sahipleri de sırasıyla kürsüye gelerek Kazım Paşa Hazretleri'nden madalyalarını aldılar. Kürsüye çıkan ihtiyar bir kadın, Kraliçe Hazretleri'nin özellikle dikkatini çekti. Bu kadın şehit Mülazım Murtaza Efendinin annesi Dürriye Hanım'dı. Eski tarzda başörtüsünü örtmüştü. Evladının vatana borçlu olduğu görevini ifa etmesinden doğan bir sevinçle kürsüye geldi. Bu şehit anası, üyeler, Kral ve Kraliçe locaları terk ederken selam verdiler ve meclis üyeleri tarafından alkışlarla uğurlandılar.

Saat 19.00'da Gazi Hazretleri misafirlerine balkondan Ankara civarını gösterip birşeyler anlatırken başta ordu müfettişi Ali Sait ve Erkânı Harbiye Müdürü Hüseyin Hasan Paşalar olduğu halde göğüslerine harp madalyalardan kazandıkları şan ve şerefimizi takan İstiklal kahramanları muhafızlar, mektepliler ve izciler geçit töreni yaptı. Kral Hazretleri kahramanları selamladı ve geçidi büyük bir dikkatle takip etti. Mini mini mektepli kızlarımız geçerken Kraliçe ellerini kaldırarak yavruları selamladı. Geçit töreni bittikten sonra İstiklal Marşı ve güzel şarkılar arasında misafirlerimiz ve büyük Gazimiz meclisten çıktılar ve yaya olarak otelin önüne geldiler. Misafirlerine veda ettikten sonra halkın alkışları arasında Kral ve Kraliçe köşklerine çekildi²⁵.

2.1.2 Cumhurbaşkanı'nın Konuklarına Ziyafeti:

20 Mayıs 1928 akşamı Kral ve Kraliçe Hazretleri şerefine Cumhurbaşkanı tarafından bir ziyafet verildi²⁶. Kazım Paşa, Başvekil Paşalar, Vekil Heyeti, Divan Başkanı, Ordu Mensupları, Yazarlar, Hükümet Erkânı hazır bulundular. Bu vesile ile Cumhurbaşkanı tarafından ve Afgan Kral'ı tarafından karşılıklı konuşmalar oldu²⁷.

Gazi konuşmasında:

"Kral Hazretleri,

Türk milleti ve Cumhuriyet Hükümeti ve ben, zatı hükümdarlarını ve Kraliçe Hazretleri'ni Türkiye'de görmekle pek ziyade mesrur ve memnunuz.

Bugün kardeş Afgan milletini, asil ve kıymetli şahıslarında temsil eden biraderim hassım Kral Hazretleri'ni ve muhterem Kraliçe Hazretleri'ni hükümet merkezimiz Ankara'da Türk milleti ve deoleti namına şahsan selamlamakla bahtıyarım.

25 Bilal N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s.30.

26 *Vakit*, 21 Mayıs 1928; *Hizmet*, 22 Mayıs 1928; *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belge No:030 18 01 01 028 23 7*, s.6.

27 *İkdam*, 21 Mayıs 1928; *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belge No:030 18 01 01 028 23 7*, s.6.

Afgan milleti ile menşei Orta Asya olan ecdadımız arasındaki münasebetler ve uhuvvet rabatları pek kadimdir. Tarihin silinmez sahifeleri, o münasebetlerin ebedi hatıraları ile doludur²⁸.

İşte bugünkü Afgan ve Türk milletleri, sayısız asırların ve büyük kıtaların içine hatıralar ananeler salan büyük milletlerin evlatlarıdır.

Aziz dostumuz Kral Hazretleri!

Tarihin ne garip tecellileri, dünya hadiselerinin ne manidar tesadüf ve müşabehetleri vardır. Zatı hükümdarileri, 1919'da kahraman Afgan milletinin balında olarak, Asya'nın ortasında, istiklal için mücadeleye atılırken biz de aynı tarihte burada, Avrupa'nın şarkında, bütün medeni cihanın pişienzarında, istiklal ve hürriyetimize vurulan darbelere göğüslerimizi siper ederek dövüşüyorduk.²⁹

İstiklal ve hürriyetlerini her ne bahasına ve her ne mukabilinde olursa olsun, ihlal ve takyide asla müsamaha etmemek; istiklal ve hürriyetlerini bütün manasıyla masum bulundurmamak; ve bunun için icap ederse, son ferdinin son damla kanını akıtarak tarihini şanlı misal ile tezyin etmek; işte istiklal ve hürriyetin hakiki mahiyetini, şamil manasını, yüksek kıymetini, vicdanında idrak etmiş milletler için esasi ve hayati prensip... Ancak bu prensip uğrunda her türlü fedakârlığı, her an, ifaya müheyya ve kadir bulunan milletlerdir ki, mütemadiyen beşeriyetin hürmet ve riayetine layık bir heyeti içtimaiye olarak mütalaa olunabilir. Afgan milleti ve Türk milleti, bu iki kardeş millet, bu prensibin hakiki salikleri olduklarını fiilen ispat ettiler³⁰.

Kral Hazretleri!

Medeni ve teceddütکارane ıslahat yolundaki faaliyet ve mesainizin ne kadar huzur ve sükûn iltizam ettiğini takdir ve buna mazhariyetinizi samimiyetle temenni ederim. Gerçi Afganistan'ın coğrafi vaziyeti ve bu sebeple devletinizin siyasi şeraiti mühim, ciddi ve naziktir.

Tarih, bu ehemmiyet ve nezaketin içinde bulunulan şerait ve ahval ne olursa olsun; bir an nazarı dikkatten dur tutulmamasını amirdir. Hatta vehim ve vesveseyle! Fakat, derakap Beyan etmeliyim ki, Afganistan'ın Hindi kuş'u ile çetin ve sert tabiatı ve Afgan milletinin müspet zekâ, cesaret ve kahramanlığı ve bilhassa Afgan devletinin mümtaz hükümdarının yüksek şahsiyeti her türlü ihtimalin karşısında katıyet ve kudretle yükselen bir abidedir. Biz bunu biliyoruz ve kalbi hislerle takdir ediyoruz.

Sizi ve milletinizi ve memleketinizi cidden seven Türk Milleti'nin reisi olarak, samimen arz edeyim ki, Afganistan'ın maddi ve manevi terakki ve tealisi yolunda teşebbüslerinizin, az zamanda husulpesir olduğunu görmek, bizim ahassı amalimizdir. Muvaffakiyetinizin muhakkak olduğuna itminanımız katidir. Bu hususta, bir kardeş millete tabiaten teveccüh eden vazife ve mükellefiyetleri, türe Devleti, istitaati dairesinde ifaya şitaban olmaktadır.

Afganistan'ın kıymetli hükümdarı Emanullah Hazretleri,

İstikbalin yüksek ufuklarından tulua başlayan güneş asırlardan beri ıstırap çek-

28 Şimşir, a.g.e., s.31; Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.62

29 Sarıhan, a.g.e., s.247; ATASE Başkanlığı Yayınları, a.g.e., s.63.

30 Şimşir, a.g.e., s.32.

en milletlerin taliidir! Bu taliin artık bir daha siyah bulutlara bürünmemesi, milletlerin ve onların pişovalarının ihtimam ve fedakârlığına vabestedir. Afgan milletinin ve zikudret hükümdarının ve pek muhterem Kraliçe Hazretleri'nin talii tealisi parlak olsun" dedi³¹.

Atatürk söylevini bitirdikten sonra Emanullah Han da Afgan milleti ile Türk milleti arasındaki kardeşlik bağlarını şöyle dile getirdi:

"Aziz ve âlicenap kardeşim,

Aziz Türkiye toprağına muvasalat ve mümtaz zatınız ve biraderiniz Türk milletiyle vukua gelen mülakat münasebetile duymakta olduğum nihayetsiz kalbi sürurumu zaptedemiyorum.

Tabiat dâhil bu iki milletin yeni hayatının tarihini bir zamandan başlatıyor. Yani Afgan milleti şerefli bir hayat istihsal etmek için benim emrim altında müttehid-ül kerime olarak mesai ibrazına başladığı zaman necib Türk milleti dahi bergüzide ve dana zatınızın rehnümaliğiyle hukuk-u meşruasını istirdat için merdane mücahedeye kıyam etmiş idi.

Vuku bulan milli mesai hiçbir asırda neticesiz kalmadığı gibi bu iki gayyur milletin mücahedeleri de menfaatle dolu neticeler intac eyledi. Ve bu iki millet mevcudiyetlerini ve yaşamak haklarını medeni dünya muvacehesinde ispata muvaffak oldular

Biz iki birader ve refik-i mesaiyiz ve bu iki kardeş milletin mukadderatı atıye sefinesini idare ve memleketlerimizde asr-ı hazır terakkiyatını istihsal için makasid ve vezaif sahibiyiz. Afgan milleti kendine biraderlik noktai nazarından teveccüh eden vazifelerin ifasına istitadı derce müheyadır³².

Muhterem Reis Hazretleri!

Aziz Türkiye'nin faaliyet ve kudret numunesi olan Zatı Devletinizin gece gündüz çektiğiniz zahmetler neticesinde hâsil eylediği bugünkü terakkiyatı ben ve aziz milletim memnuniyet ve iftihar dolu gözler ile görmekteyiz.

Necip Türk milletinin terakki ve teali yolunda attığı her adımdan dolayı Afgan milleti müftehir olmaktadır. Biz Zatı Âlinizin genç Türkiye'yi dokuz sene zarfında ne büyük terakki payelerine çıkardığınızı, ne gibi ihtiyaçlardan kurtardığınızı ve bu kahraman milletin saadet ve kuvvetini nasıl istihsal buyurduğunuzunuzu itminan ve şükran ile dolu bir göz ile görüyoruz. Ben kati bir itminan ve kanaat ile genç Türkiye'nin parlak istikbalini görmekteyim. Sizi bunun yegâne amili bildiğim cihetle Zatı biraderinize karşı büyük bir hissi muhabbet ve halel-i napezir bir imtina duymaktayım.

Türk Milletinin Kıymetli Hükümdarı Reis Hazretleri,

Ben ve Kraliçe, benim ile aziz milletim hakkında derin biraderlik hissiyatını ve Türk milletinin lütfünü gösteren Zatı Âlinizin samimiyet ile dolu sözlerinizden ve hidematı milli yeme taalluk eden takdiratınızdan dolayı teşekküratı kalbiyemizi tecdide eder ve aziz Türk milletinin terakki ve tealisini ve Türkiye'nin yegâne necisi olan Zatı devletinizin ömür ve afiyetinin devamını temenni eyleriz³³.

31 Saray, a.g.e., s.s.49-50-51; Şimşir, a.g.e., s.33; Ayın Tarihi, No:52, Temmuz 1928, s.3374; Ayrıca Bkz.: Ünal, a.g.m., s.47; İkdâm, 21 Mayıs 1928, s.1.

32 Şimşir, a.g.e., s.34; Ayrıca Bkz.: Ünal, a.g.m., s.47.

33 Sarıhan, a.g.e., s. 35; Hizmet, 22 Mayıs 1928, s.1.

Bu tarihi konuşma üzerinde dikkatle durmak, Atatürk'ün söyledikleri üzerine tekrar düşünmek gerekir. Atatürk'ün konuşmasında belirttiği hususlar ve tavsiyeler ve onun Türkiye'de yaptığı inkılâplar Emanullah Han üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Bunun göstergesi olarak Emanullah Han "Ağabeyim" dediği ve örnek saydığı Atatürk ile çok çabuk dost olmuş ve kendisine yapılan nasihatleri tamamıyla benimseyip kabul etmiş ve onları tatbik edeceğini söylemiştir. Atatürk'ün ona yaptığı nasihatlerin başında kuvvetli bir ordu kurmak ve bütün diğer işlere ondan sonra başlamak geliyordu³⁴.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ve Kral Emanullah Han'ın 20 Mayıs 1928 günü akşamı Cumhurbaşkanı Hazretleri tarafından Kral onuruna verilen yemek ziyafetinde yapmış oldukları konuşmalar Fransızcaya çevrilip basına ve büyükelçiliklere verildi. İngiltere Büyükelçisi George Clerk, bu çevirileri 22 Mayıs günü Londra'ya göndermiş ve bazı yorumlarda bulunmuştur. Bu yorumları Bilal Şimşir şöyle özetlemektedir:

"Gazi'nin konuşması, kardeş millet yararına bazı ilkeleri içereceği, bu nedenle Gazi'nin buna özellikle önem verdiği bir süredir söyleniyordu. Konuşmada kanının son damlasına kadar bağımsızlığını savunması gerektiğini Afganistan'a hatırlatıyor. Kral'a da, terakki yolunda Gazinin cesareti ve kararlılığı ile yürümesi salık veriliyor. Ancak Mustafa Kemal, Türk ve Afgan kardeşliğini vurgularken Afganistan'ın Asya, Türkiye'nin ise Avrupa olduğu gerçeğini belirtme gereği duyuyor. Konuşmasında, Afganistan'a doğrudan yapılacak yardımlara da değinen Gazi, ancak bu yardımların Türkiye'nin imkânları ölçüsünde olacağını belirterek sınırlandırılmasına da özen gösteriyor.

Cumhurbaşkanı, Afganistan'ın coğrafi durumuna ve dolayısıyla ülkenin ciddi ve nazik siyasi şartlarına imada bulunuyor ve açıkça Hindi Kuş'tan söz ediyor. Buna bakarak konuşması İngiltere aleyhtarı bir tonda imiş gibi görülebilir. Ankara'daki Rus Büyükelçisi Bay Suritz belki bunu böyle okuyup keyiflenecektir. Ama ben böyle bir yoruma katılamam. Gazi, Afganistan'ın iki büyük ve güçlü devlet arasında zor bir yolda olduğunu söylemek istemiştir. Gerek Mısır'ın gerek Afganistan'ın önündeki engel İngiltere'dir. Bu durum Gazi'nin İngiltere ile ilişkilerini de etkilemez. Çünkü o, İngiltere ile olan kendi zorluklarını halletmiştir.

Gazi'nin İngiltere yanlısı olduğunu söylemek istemiyorum. Ama bugün onun İngiltere ve Batılı devletler ile mümkünse yakınlaşmaya çalıştığı kanısındayım. Tarih araştırmacıları için şu nokta da ilginç olabilir: Gazi'nin ve Emanullah Han'ın konuşmasında İslam kelimesi bir defa bile geçmiyor"³⁵.

Mustafa Kemal Hazretleri Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti Ankara'da ilk defa bir hükümdar ağırlamaktan mutlu olmuştur. Bunu açıkça şu sözleriyle de belirtmiştir: "Birader-i hassım Kral Hazretleri'ni ve muhterem Kraliçe Hazretleri'ni hükümet merkezimiz Ankara'da Türk Milleti ve Türk Devleti namına şahsen selamlamakla bahtiyarım".

Atatürk tarihi doğru olarak değerlendirdiği gibi geleceği de açık seçik görmektedir. Ufkun ötesini görmektedir.

34 Saray, *Afganistan ve Türkler*, s.122.

35 Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s.s.173-175.

Konuşmasında:

“Geleceğin yüksek ufuklarından doğmaya başlayan güneş, asırlardan beri acı çeken milletlerin talihidir! Bu talihin artık bir daha siyah bulutlara bürünmemesi, milletlerin ve onları yöneten önderlerin özenine ve özverilerine bağlıdır.” demiştir. Bugün kardeş ülke Afganistan'ın başına gelen felaketlerin sorumlularının kimler olduğunu bu ifadelerin içinde görmek mümkündür³⁶.

Mustafa Kemal Atatürk Cumhurbaşkanı seçildikten sonra yurt dışına çıkmamış, hatta Ankara'dan İstanbul'a dokuz yıl boyunca gitmemiştir. Buna karşın Afgan Kralı'nın uzun süren bu yurt dışı gezisini ilgi ve kaygıyla izlemiştir. Gazi Hazretleri konuşmasında Kral'ı ikaz etmeyi de ihmal etmiyor ve *“devletinizin siyasi şartları önemlidir, ciddidir ve naziktir. Tarih bu ehemmiyet ve nezaketin bir an bile gözden uzak tutulmamasına amirdir”* diyordu³⁷.

Gazi Mustafa Kemal Hazretleri, bu nedenlerden dolayı Kral'ın devrileceğini sanki anlamıştı. Tarihi hatırlatarak onu uyarmıştır. Afganistan'ın kuruluşundan bu yana kaç emirin öldürüldüğünü ve kaçının devrildiğini hatırlatmak istemiştir.

Emanullah Han'ın Afganistan'da yapmak istediği yenilikleri Gazi Hazretleri takdirle izlediğini söylüyor. Fakat Afganistan toplumunun tutucu yapısına da Kral'ın dikkatini çekiyor. Bu açıdan Türkiye ile Afganistan farklılıklar arz etmektedir. Türkiye'nin kat etmiş olduğu aşamalardan olan Nizam-ı Cedit, Tanzimat, Islahat, Birinci ve İkinci Meşrutiyet ve nihayet Anadolu İhtilalinin benzeri hiçbir gelişmeyi Afganistan yaşamamıştır. Dolayısıyla Afganistan'da Türkiye benzeri yenilikler yapmanın daha güç olacağına dikkat çekmektedir³⁸.

Emanullah Han'da girişken bir Kral idi, reform yanlısıydı. Ama dikkatli olmak durumundaydı, yoksa o kökleşmiş örf ve adetler, o hassasiyetler ciddi sorun yaratabilirdi. Fakat toplumun aydın evlatları da vardı. Onların yardımıyla doğru yolu göstermek, iyi önderlik etmek etkili ve verimli olabilirdi³⁹.

Atatürk, Emanullah Han'ın ziyareti için iyi hazırlanmıştı. Afganistan tarihini de incelemişti. Konuşmasında Türk-Afgan ilişkileri tarihine, Türk ve Afgan halklarının geçmişteki ilişkilerine genişçe yer veriyordu. Doğru tespitler, yerinde değerlendirmeler yapıyordu. Atatürk ün bu konuşması bütünüyle iyi hazırlanmış, güçlü ve değerli bir tarihi belgedir⁴⁰.

2.1.3 Ankara Gezisinin İkinci Günü

21 Mayıs Pazartesi günü Kral, saat 11.30'da Fahrettin ve Naci Paşalar ve Afgan devletinin büyükleri ile Türkiye Büyük Millet Meclisine gelerek Ankara'daki yabancı elçileri tören dairesinde kabul ettiler. Bu esnada Kral askeri üniformasını giymişti. Resmikabul bittikten sonra Kral beraberindekilerle otele geri döndü. Aynı gün saat 13.00'da Başvekil tarafından Çankaya'daki konaklarında Kral ve Kraliçe

36 www.ataturksitesi.com/makaleler

37 Şimşir, a.g.e., s.s.175-176.

38 A.g.e., s.s.175-176.

39 Saray, a.g.e., s.52.

40 Şimşir, a.g.e., s.s.176-178.

şerefine özel bir öğlen yemeği verildi. Kral ve Kraliçe ile beraberindekiler, otomobillerle mızraklı süvari takımları arasında Çankaya'ya gitti ve konağın kapısında karşılandılar. Öğlen yemeğinde Cumhurbaşkanı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Paşa ve eşleri Huriye Tarzi Hanımefendi bulundular. Yemekten sonra misafirler ve Cumhurbaşkanı saat 16.00'a doğru yarış yerine gittiler⁴¹.

Koşular bittikten sonra Gazi Hazretleri misafirlerini alarak her zamanki gibi halkın candan sevgi alkışları arasında koşu yerini terk etti. Ankara o gün yine büyükleri ile birlikte bir aile görünümünde idi. At yarışları sadece bir vesile idi. Ancak parola hep çalışma hep irade hep başarı idi⁴².

Kral ve Kraliçe koşu yerinden döndükten sonra saat 20.30'da Dışişleri Bakanımız tarafından onurlarına bir akşam ziyafeti verildi. Saat 22.00'da bütün diplomatik kurmayların hazır bulunduğu bir resmî kabul yapıldı. Dışişleri Vekili Doktor Tevfik Reşit Bey tarafından Afgan Kral'ı ve Kraliçesi şerefine verilen bu ziyafette misafirlerimiz, Cumhurbaşkanımız, Prenses Nurisirrac, Huriye Tarzi Hanımefendi, Serdar Mehmet Han, Serdar Gulam Sadık Han, Saray Veziri Mehmet Yakup Han, Sahip Abdullah Han, Roma Elçisi Ali Mehmet Han vardı. Ayrıca Afgan ve Türk diplomatlarla beraber yerli ve yabancı misyon şefleri de yemekte yer aldılar. Saat 20.30'da başlayan bu yemek 22.30'da bitti⁴³.

2.1.4 Ankara Gezisinin Üçüncü Günü

22 Mayıs Salı günü saat 11.00'da Vali Vehbi, Şehir Emni Asif, Velayet Meclisi'nden İbrahim Rauf ve Ankara Belediyesinden Mümtaz Beylerden oluşan bir heyet Kral ve Kraliçe Hazretleri tarafından otelin Kral Hazretleri'ne tahsis edilen salonunda kabul edildiler. Heyet şehir halkının memnuniyetini ve samimiyetini ifade etmek amacıyla bazı hediyeler takdim ederek kabulünü rica etti⁴⁴.

Hediyelerin takdimi sırasında Şehir Emnişu cümleleri söyledi: *"Ankara halkının zat-ı hükümdarlarına takdim edeceği hediyeler ne kadar pahalı dahi olsa Kral Hazretleri'nin huzuru karşısında değersiz kalır. Biz ise kardeş milletin hükümdarına gözlerimiz kadar sevdiğimiz Türk Milleti'nin göz bebeği olan Gazi'nin büstünü kararlaştırdık"*⁴⁵.

Asif Bey'in bu sözlerinden çok duygulanan Kral Hazretleri cevaben Büyük Gazi'ye karşı taşıdığı derin saygıdan dolayı her zaman bu büstü gözlerin önünde bulundurmaktan onur duyacağını söyledi. Kral bundan sonra Ankara şehrinin son senelerde gösterdiği ilerlemeyi büyük gurur ve memnuniyet ile izlediklerini beyan ederek şehrin planını istedi. Kral Emanullah Hazretleri 22 Mayıs 1928'de Çankaya'da ikametlerine tahsis edilen Maraş Milletvekili Medhet Bey'in köşküne taşındı. Kral ve Kraliçe Hazretleri 22 Mayıs günü öğle yemeğini Dışişleri Konağı'nda yediler.

Milletvekili heyetini saat 16.00'da Çankaya'da tahsis edilen köşkte kabul ettikten sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı tarafından Kral Hazretleri'ne özel bir çay ziyafeti düzenlendi⁴⁶.

41 *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1928; *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belge No:030 18 01 01 028 23 7*, s.6.

42 *Aynı Tarihi*, s.s.3376-3377.

43 *A.g.e.*, s.s.3373-3374.

44 *Ünal, a.g.m.*, s.48; *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belge No:030 18 01 01 028 23 7*, s.7.

45 *A.g.e.*, s.49.

46 *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1928; *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belge No:030 18 01 01 028 23 7*, s.7.

2.1.5 Kral ve Kraliçe Hazretleri'nin Ziyafeti ve Ankara Gezisinin Devamı

Kral ve Kraliçe tarafından 22 Mayıs akşamı Ankara Palas Otelinde Cumhurbaşkanı onuruna bir ziyafet verildi⁴⁷. Bu ziyafette Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Paşa ve eşleri, Başbakan İsmet Paşa ve eşleri, Erkânı Harbiye Umumiyesi Müdürü Füzi Paşa, Adalet Bakanı Mahmut Esad, Bakan Abdulhaluk Bey, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ve eşleri, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey, Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu Bey, Eğitim Bakanı Necati Bey, Ekonomi Bakanı Rahmi Bey ve eşleri, Nafa Bakanı Behiç Bey, Sağlık Bakanı Refik Bey katılmıştı⁴⁸.

Memleketimizin aziz misafirleri Afgan Kral'ı ve Kraliçesi 23 Mayıs 1928 Çarşamba günü akşama kadar Çankaya'daki ikametgâhlarında oturdular. Kral öğle yemeğini Cumhurbaşkanı Gazi Hazretleri ile birlikte yedi. Cumhurbaşkanı Gazi Hazretleri ile Kral Hazretleri iki saat görüştü.

Kral saat 18.00'da arabasıyla şehir civarında bir gezinti yaptı. 23 Mayıs akşamı Ankara Palas otelinde Kral tarafından Gazi onuruna bir ziyafet verildi ve bu ziyafette Bakanlar Kurulu heyeti ve elçiler hazır bulundu.

Misafirlerimiz Afgan Kral'ı ve Kraliçesi, 24 Mayıs Perşembe günü öğlene kadar Çankaya'da ikametlerine tahsis edilen köşkte istirahat etti. Kral öğleden sonra Dışişleri Konağı'nda onurlarına verilen özel çay ziyafetine katıldı ve konak bahçesindeki tenis sahasında Başbakan İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile tenis oynadılar. Kraliçe Süreyya Hanım da Paşaların eşleriyle birlikte şehirde bir gezinti yaptı⁴⁹.

Afgan Kral'ı, 25 Mayıs Cuma günü, saat 15.30'da Fahrettin ve Naci Paşalar ile Elçi Gulam Ceylani Han ve beraberindeki Afgan Zatları ile bir resim sergisini ziyaret etti. Kral sergideki eserleri birer birer dikkatle inceledi ve sanatçılarımızı takdir etti. Beğendikleri tablolardan da yirmi tanesini satın aldı⁵⁰.

Kral saat 16.00'da beraberindekilerle Gazi Paşanın çiftliğini ziyaret etti. Kraliçe de bu ziyarette birlikte bulundu. Gazi misafirlerini çiftliğin kapısında karşıladı. Ve saat 17.30'a kadar çiftliği gezdirdi. Saat 18.00'da Gazi havuzuna çıkıldı. Kral ve Gazi 10 dakika kadar sandal gezintisi yaptı. Sonra çiftlik binasına gelerek çiftliğin mamullerinden olan peynir, tereyağ, yoğurt ve benzeri mamullerle kahvaltı yaptılar. Gazimiz misafirlerimize çiftliğin çıkışına kadar eşlik etti ve kucaklaşarak misafirlerini uğurladı⁵¹.

Kraliçe Süreyya Hanım 26 Mayıs Cumartesi günü saat 15.00'da Prenses Nurisirrac, Huriye Tarzi Hanım efendi, Fahrettin ve Naci Paşaların eşleri ile birlikte resim sergisine gitti ve sergide değerli ressamlarımız tarafından karşılandılar. Tabloları birer birer dikkatle incelediler. Kraliçe Hazretleri özellikle bayan sanatçılarımızla ilgilenerek ilk olarak Güzin Hanımın eserlerini özellikle (Krizantemler) eserini takdir etmiştir.

47 *Vakit*, 24 Mayıs 1928.

48 *Aydın Tarihi*, s.s.3378-3379.

49 *Milliyet*, 25 Mayıs 1928.

50 *Anadolu*, 25 Mayıs 1928; *Milliyet*, 25 Mayıs 1928.

51 *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1928; *Anadolu*, 25 Mayıs 1928; *İkdam*, 26 Mayıs 1928.

Afgan Kral'ı Fahrettin Paşa ve Elçi Gulam Ceylani Han ile birlikte 26 Mayıs günü saat 15.00'da Numune Hastanesini ziyaret etti⁵² ve hastanede Sağlık Bakanı Refik Bey ile hastane Başhekimi Ömer Vasfi Bey ve hastane sağlık heyeti tarafından karşılandılar.

Kral Hazretleri, ameliyathaneyi, kliniği, laboratuvarları, çamaşırhane, mutfağı gezdi ve Sağlık Bakanı Refik Bey tarafından yapılan tanıtımı büyük bir ilgi ile dinledi. Kral Hazretleri bu esnada odalardaki hastalara geçmiş olsun dilekleriyle hatırlarını sordu⁵³. Hastanede 45 dakika kaldı ve çıkarken ziyaretten dolayı memnuniyetlerini ifade ederek ziyaret defterini imzaladı. Hastaneden sonra imalat harbiye fabrikasını ziyaret edip fabrikayı ilgi ile gezdi ve dikkat ile inceledi⁵⁴.

2.1.6 Kral ve Kraliçe Hazretleri'nin Ankara'dan İstanbul'a Dönüşü

27 Mayıs Pazar günü, Afgan Kral'ı ve Kraliçesinin Başkent Ankara'da sekizinci ve sonuncu günleriydi⁵⁵. Emanullah Han, öğleden önce maiyetinden birkaç kişiyi ve Elçi Gulam Ceylani Han'ı alarak mihmandarı Naci Paşa ile birlikte Etnografya Müzesini gezdi⁵⁶.

Buradan telsiz istasyonuna geldiler ve Posta-Telgraf genel müdürü Fahri Bey, İhsan Cemal, istasyon mühendisi Mahzar Bey tarafından karşılandılar. İstasyonda yarım saat kalan Kral Hazretleri bilgi edindi ve ayrıca Kabil ile telefon görüşmesi yaptı⁵⁷.

Sonra Rasathane İstasyonu'nu ziyaret etti. Rasathane İstasyonu'nda Müdür Yardımcısı Asım Bey ile asistanlar tarafından karşılandı. Burada 25 dakika kalarak araç ve gereç hakkında bilgi aldı. Müesseseye bağlı rasat istasyonları ile bunlardan gelen raporlar hakkında bilgiler aldıktan sonra telsiz telefon santraline geldi. Burada Kral Hazretleri gördüğü olağanüstü düzen ve mükemmellikten çok duygulanarak Niyazi Bey'e: "Sizi takdir ederim. Biz de sizin gibi memleketin yükselişi için gayret ediyoruz. Sizlerin bu kadar düzenli ve mükemmel çalışma ve becerinizden ben onur duyarım." dedi ve ziyaret defterini imzalayarak telsiz telgraf salonuna geçti. Salondan ayrılırken: "Bütün yeniliklerden ve gelişen eserlerden kendi ülkem kadar onur duydum. Bundan son derece mutluyum" dedi. Ve binadan ayrılırken memurların ayrı ayrı elini sıktı.

Afgan Kral'ı Hazretleri ülkemize geldikten sonra gözlemleri ve izlenimleri hakkında hiçbir gazeteciyle görüşmemişti. Ankara'dan hareketlerinden yarım saat evvel Çankaya köşkünde Hâkimiyeti Milliye Muhabiri'ni kabul ederek gözlemleri ve izlenimleri hakkında bir açıklama yaptı.

Hâkimiyeti Milliye muhabirini hareket hazırlıkları arasında köşk bahçesinde kabul eden Kral Hazretleri, ellerinde Hâkimiyeti Milliye'nin bir gün önceki sayısını tutarak dedi ki:

52 *Anadolu*, 27 Mayıs 1928, s.2; *İkdam*, 27 Mayıs 1928, s.1.

53 *İkdam*, 27 Mayıs 1928, s.1.

54 *Aydın Tarihi*, s.3381.

55 *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1928.

56 *Şimşir*, a.g.e., s.183.

57 *Aydın Tarihi*, s.3381; *Hizmet*, 29 Mayıs 1928, s.2.

"Hâkimiyeti Milliye'yi evvelce bilirdim; fakat bu sefer çok yakından tanıdım. Bilmeniz için söylüyorum, her gün samimi bir arzu ile getirtiyorum ve okuyorum. Görüyorsunuz ki şimdi bile elimde gazetenizin bugünkü sayısı var".

Muhabir, Kral Hazretleri'nin iltifatına teşekkür etti ve seyahatleri ile ilgili izlenimlerini sordu. Kral Hazretleri dedi ki: "Pek samimi ve içten bir surette karşılandım. Ve sevgi etkileri gördüm. Ankara'nın anılarını daima anacağım; çünkü bu anı içten ve samimidir. Biz de Kabil'i Ankara gibi yeniden yapıyoruz. Planımızdan size göndereceğim"⁵⁸.

Kral Hazretleri daha sonra fen müesseselerimizi ziyaretlerini şu cümlelerle açıklamıştır: "Bütün Avrupa'yı gezdim, çok mükemmel müesseseler gördüm. Esasen bu müesseseler hakkında evvelceden bilgilerim vardı; fakat burada gördüğümüz müesseselerin esasında mükemmeliyet ve düzenini de olağanüstü buldum. Hakikaten ciddi ellerle ve aşkla kurulmuş olan bu müesseseleriniz çok kıymetli ve güçlüdür" cümleleri ile ifade etmiştir.

Emanullah Han Hazretleri daha sonra büyük gazimiz ve büyüklerimizle tanışmaktan doğan duygularını şu şekilde açıklıyor: "Gazi dünyanın en büyük adamı ve en önemli askeridir. Temaslarımda lütuf ve sevgilerini gördüm. Kendileriyle haberlerden tanışıyor ve seviyordum; fakat görüştüğümüzden sonra değerinin büyüklüğünü daha iyi anladım. Kendileriyle yakından tanışmaktan dolayı çok onurluyum. Türkiye büyükleri ile temaslarımdan çok memnunum bugün hepsinin ayrı ayrı dostluk ve samimiyetlerini taşıyorum, hepsini sevdim, kendileri ile tanışmaktan doğan mutluluk içindeyim".

Kral Hazretleri muhabirin Türk-Afgan anlaşması hakkındaki sorusuna cevaben: "Bu anlaşmanın imzalanması benim için mutluluk ve sevinçtir" demiştir.

Muhabir teşekkür ile ayrılırken Kral Hazretleri: "Bilmem iyi ifade edebildim mi? Çünkü Türkçem görüyorsunuz ki o kadar kuvvetli değildir. Size Kabil'in fotoğraflarını vermek isterdim; fakat şimdi eşyalar arasındadırlar. Mutlaka göndereceğim. Arkadaşlarınıza selamımı söyleyin, halka da sevgi ve samimi selamlarımı iletiniz. Ben sizi çok sevdim, şimdi gördükten sonra daha ziyade sevdim" dedi⁵⁹.

27 Mayıs 1928, Pazar günü saat 17.00'a doğru Cumhurbaşkanı misafirlerimiz ile birlikte istasyona indi⁶⁰. Trenin hareket amiri geldi ve "Gidebilir miyiz? Emirlerinizi almaya geldim." diye sordu. Kendisine olumlu cevap verildikten sonra tren tam 18.00'da istasyon platformunu dolduran halk kitlesinin hararetli alkışları arasında hareket etti. Cumhurbaşkanı ile Dışişleri Bakanı misafirleri Gazi İstasyonu'na kadar uğurladılar.

Trenin kalkışı sırasında vagonun balkonunda duran Kraliçe eğilerek halka iltifat ediyordu. Kral ellerini sallayarak halkı selamlıyordu. Halk raylar üzerinden yürüyerek treni takip ediyordu. Bu sade fakat samimi tören, Türkün kardeş millet hükümdarlarına gösterdiği derin sevginin en canlı gösterisiydi. Cumhurbaşkanı ile Dış işleri Bakanı, Gazi İstasyonu'nda misafirlerimizle vedalaştı ve iyi yolculuklar temenni ederek ayrıldı⁶¹.

58 *Aydın Tarihi*, s.3382.

59 *A.g.e.*, s.3383.

60 Şimşir, *a.g.e.*, s.186; Ünal, *a.g.m.*, s.48.

61 *Aydın Tarihi*, s.3384; *Hizmet*, 28 Mayıs 1928, s.2.

2.2 Kral Ve Kraliçe Hazretleri'nin İstanbul Gezisi

27 Mayıs 1928 Pazar günü saat 18.00'da Ankara'dan özel trenle yola çıkan Afgan Kral'ı ve Kraliçesi Hazretleri ile refakatindeki zatlar, çeşitli istasyonlarda halkın hararetle tezahüratları ile karşılanarak⁶² 28 Mayıs Pazartesi günü saat 10.00'da Haydarpaşa istasyonuna vardılar. İstasyonda Vali Mithat, Şehir Emni Muhittin Beyler, Kolordu komutanı Şükrü Bey, parti müfettişi Hakkı Şinasi Paşalar, Darülfünun Emni Neşet Ömer Bey, askeri ve mülki memurlar ile liseli, ortaokullu ve ilkokullu erkek ve kız öğrenciler, askeriye, jandarma, polis, belediye zabıtası, askeri polis tarafından karşılandılar. Kral ve Kraliçe Hazretleri'ne şehir ve okullar adına buketler takdim edildi⁶³.

Kral istasyonda kendilerini alkışlayan halka karşı: "Türkiye seyahatimden çok memnunum. İstanbul'da üç-dört gün kalarak güzel şehri göreceğim. Sizlerle uzun uzadıya hasbihal edeceğim" dedi.

Kral istasyonda askeri erkânın ellerini sıkarak onlarla Türkçe konuştuktan sonra Türk Ordusu'nda staj görmekte olan Afgan subaylarıyla görüştü, onlara yurtlarına dönünce Türk zabıtları gibi yetişmiş olmalarını söyledi.

Kral buradan Söğüt Yatı'yla 10.50'de Dolmabahçe Sarayı'na geldi. Kral Hazretleri sarayda yemekten sonra kısa bir süre istirahat etti ardından Kraliçe Hazretleri'ni de bırakarak araba ile Fındıklı'daki Sanayi Nefise Akademisi'ni ziyaret etti⁶⁴.

Kral Hazretleri Fındıklı'dan sonra Karaköy, Beyoğlu yolu ile halkın alkışları arasında Harbiye Mektebi'ni, devamında Erkânı Harbiye Akademisi'ni ziyaret etti. Kral'a Erkânı Harbiye Akademisi'nde çay ziyafeti verildi⁶⁵ ve Kral saraya geri döndü.

Afgan Kral ve Kraliçesi'ne dönüşlerinde Batum'a kadar eşlik edecek olan Amiral Orlof komutasındaki Rus Karadeniz Filosu 28 Mayıs saat 09.30'da İstanbul'a geldi. Filo Kavak'ta savaş gemilerimiz tarafından ve Selimiye'den top atışıyla selamlanarak karşılandı. Rus filosu ve Amiral Orlof'un gemisi savaş gemilerimiz ile birlikte Dolmabahçe önüne demir attı⁶⁶.

Kral Hazretleri 28 Mayıs'ta saat 16.45'te beraberinde olan Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Paşa, Ali Sait ve Fahrettin Naci Paşalarla Darülfünun'a geldi ve Darülfünun Meydanı'nda yolun etrafında dizilen öğrencileri ve izcileri selamladı. Darülfünun Emni Neşet Ömer Bey Kral'a: "Hoş geldiniz ve Darülfünun'a onur verdiniz" diyerek karşıladı, daha sonra Kral Hazretleri bir konuşma yaptı; "Afgan çocuklarına vekâleten sizinle birlik anlaşmasını yapıyorum. Siz Afganlıları küçük kardeşleriniz biliniz. Onlar sizi ağabeyleri bilsinler. Benim en büyük gayem çocuklarımızı size göndermek ve burada okumak ve sizden öğrenmek istemektir" dedi.

Afgan Kral'ı Emanullah Han'ın 29 Mayıs 1928 tarihine rastlayan Çarşamba günü İstanbul'da Darülfünun'u ziyareti⁶⁷ sırasında Ferit Kam tarafından bir methiye okundu.

62 Altay, a.g.e., s.428; Anadolu, 29 Mayıs 1928, s.1; İkdâm, 28 Mayıs 1928, s.1.

63 Anadolu, 29 Mayıs 1928, s.1.

64 Ünal, a.g.m., s.48.

65 İkdâm, 28 Mayıs 1928, s.1.

66 Aynı Tarihi, s.3385; Anadolu, 30 Mayıs 1928; Hizmet, 29 Mayıs 1928, s.2; İkdâm, 28 Mayıs 1928, s.1.

67 Ünal, a.g.m., s.48.

Bu şiirin yazılış sebebi ve içeriğini Tahir Olgun şöyle anlatır: "...Afganistan hükümdarı Emanullah Han'ın İstanbul'a geleceği ve Darülfünun'u ziyaret edeceği iştirilmişti. O vakit orada Farisi edebiyatı tarihi kürsüsüne şeref veren Ferit Bey, hükümdarın ziyareti esnasında okumak üzere Şehname vezninde uzunca bir mesnevi nazmetmişti. Senin anlayışına itimadım vardır, şunu dinle diyerek o garra manzumeyi bendenize okudu. Eser, bizim çıkışamayacağımız bir yükseklikte idi. Eda itibariyle acemice değil, tam Acemce olduğu gibi, müedda itibariyle de Firdevsi'yi kışkandıracak ahenk ve rengi haizdi.

Ferit Kam, bu şiirinde hem Afgan hükümdarı Emanullah Han'ı, hem de onun yakın dostu Mustafa Kemal Atatürk'ü övmüştür.

Ona göre, Afgan hükümdarı, büyüklerin kendisine sığındığı, Allah'ın emini ve kullarının sığınağı; soylu, cömert, âlicenap, işinin ehli bir hükümdar ve işi makbul bir bilgedir. Onun sayesinde Afgan ülkesi cennet gibi olmuştur; onunla Afganlıların içi rahat, gönülleri huzurludur (1-5. Beyitler). Uğurlu ayağıyla Türkiye'ye teşrif etmiş, lütufta bulunmuş ve bu nedenle ülke mutlu olmuştur. O, milletini kurtarmak için Türkiye'ye misafir olmuştur (6-7. Beyitler).

Ferit Kam, 8. Beyitten itibaren Mustafa Kemal Atatürk'ü de anar ve Emanullah Han ile birlikte iki kardeş gibi el ele verdiklerini ve dost olduklarını ifade eder. Ona göre Atatürk eşsizdir; dünyanın Kemal'idir ve Emanullah Han da Mustafa Kemal'in dünyası ve dostudur. Atatürk, dünya içinde dünyadır. Dünya onun bir benzerini görmemiştir. Kılıç gücüyle ve deha ışığıyla, Anadolu'yu ve Türk milletini bela tuzağından, esaretten kurtarmış; bir elinde kılıç, bir elinde kalem, ülke bayrağını göklere çıkarmıştır. Bu arada Ferit Kam, her iki memduhu için de Allah'tan uzun ömür vermesini diler (8-13. Beyitler). Ferit Kam, son iki Beyitte hükümdara, ailesine ve soyuna dua eder; çocukları, torunları, ailesi ve soyuyla birlikte yıllarca mutlu olarak yaşamasını diler (48-49. Beyitler)⁶⁸.

Kral Hazretleri sonra alkışlar arasında Darülfünun'dan çıktı, bu arada Kraliçe Adıyaman Şenlikleri'ni seyretmek için Çapa'da Öğretmen Okulu'nda kaldı.

Afgan Kral'ı Hazretleri 29 Mayıs Salı günü Topkapı Sarayı'nı ziyaret etti ve öğle yemeğini Topkapı Sarayı'nda yedi. Camileri, müzeleri, Kız Öğretmen Okulu ve Darülfünun'u ziyaret ettikten sonra Sarayburnu Parkı'ndaki Cumhurbaşkanımızın heykelini dikkatle inceledi⁶⁹.

Bu heykel Türkiye'de dikilen ilk Atatürk heykeli idi. Avustralyalı heykeltıraş Henrich Krippel'in eseri olan bu heykel "Türkiye'de tam manasıyla heykelin ilki" sayılır. Belki de bütün İslam Dünyasında dikilen ilk heykel idi.

Kral Hazretleri onuruna Cuma günü kayık yarışları düzenlendi ve yarışlara Türk ve Rus filolarından da katılanlar oldu⁷⁰. Ertesi gün Şehir Emniyeti, Kral Hazretleri onuruna Trabza'da, Sümer Palas'ta elli kişilik bir öğle ziyafeti verdi. Ayrıca Kral Hazretleri'ne hediyeler takdim edildi⁷¹. 30 Mayıs 1928 günü Kurban Bayramı olduğu için tebrikler ve ziyafetler yapıldı ve kutlamalar kabul edildi. 31 Mayıs günü İstanbul Belediyesi Afgan Kral'ı şerefine Trabza Konak otelinde elli kişilik bir öğle yemeği düzenledi ve yemek sonunda Kral'a İstanbul adına bazı hediyeler sunuldu⁷².

68 Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı /veyis0065@hotmail.com

69 Altay, a.g.e., s.48; Anadolu, 30 Mayıs 1928; Hizmet, 30 Mayıs 1928, s.2.

70 Anadolu, 30 Mayıs 1928.

71 Hizmet, 30 Mayıs 1928, s.2.

72 Ayrıntı Tarihi, s.3386; Hizmet, 30 Mayıs 1928, s.2.

2.3 Kral Hazretleri'ni Uğurlama

1 Haziran günü Hürriyeti Ebediye tepesinde bir geçit resminden sonra Afgan Kral'ı ve Kraliçe'si İzmir Vapuru ile 1 Haziran 1928'de Batum istikametine gitmek üzere İstanbul'dan ayrılırken⁷³ Türk ve Rus filolarının limandaki gemileriyle selamlaştılar.

Kral hareket ederken gazetecilere: *"Türkler Afganlıların ağabeyleridir. Bize daima küçük kardeşiniz gözü ile bakınız. Benim iki gözüm var; biri sizsiniz biri de Afganlılardır. İşte sizin sevginizi Afgan milletine götürüyorum"* dedi.

Afgan Kraliçesi hareketten önce: *"Türk kadınlarını çok sevdim. Onları Avrupa kadınlarından üstün gördüğüm için onurlandım."* dedi. Afgan Kral'ı ayrılırken Gazimize, İsmet Paşa'ya ve Ankara Şehir Emini'ne teşekkür telgrafi gönderdi⁷⁴.

Bu ziyaret Türk-Afgan dostluğunu güçlendirirken o güne kadar Ankara'yı başkent olarak kabullenmemekte direnen ülkeler arasında da bir çözülme yaşanmasının ilk adımı oldu. Bir süre sonra da İtalyan Büyükelçiliği Ankara'ya taşınacağını açıkladı.

Afgan Kral'ı Emanullah Han, ilk resmi ziyaretinin ardından 1930 ve 1933'te de Türkiye'ye geldi ve bir devrik Kral olarak Mustafa Kemal'den talepleri oldu. Son gelişi ise Atatürk'ün cenazesi içindi⁷⁵.

Afgan hükümdarını taşıyan İzmir vapurunu karasularımızı çıkana kadar eşlik etmiş⁷⁶ olan filomuz 2 Haziran 1928 tarihinde geri döndü.

Türkiye Cumhuriyeti Moskova Büyük Elçisi Tevfik Bey Kral'la birlikte Tahran'a kadar gitti. Mihmandar Fahrettin Paşa Batum'a kadar Kral'ın yanında gitti ve bu gezinin sonunu şöyle anlatmaktadır:

"Kral'ın İstanbul seyahati merasimlerle geçti. Birçok yer gezildi...1 Haziran günü Hürriyeti Ebediye tepesinde yapılan geçit resminden sonra öğle vakti İzmir vapuru ile Batum'a hareket edildi."

Doğuya doğru ilerlerken iki Rus torpidobotu bizi karşıladı ve Kral'ı selamladılar. Bu savaş gemileri yol boyunca bazı gösterişli manevralar ve sis perdeleri yaptılar. 3 Haziran günü öğleden sonra Batum'a vardık. Rus Kruvazörü Ukrayna Çernova da Kral'ı selamladı. Gemiyi ziyaret etti. Sahilde güzel bir karşılama töreni yaptılar ve otomobillerle nebatat bahçesine götürdüler."

Ben biraz hastalandığımdan konsoloshanemizde bir iki saat yatmaya ve ilaç almaya mecbur oldum. İyileşince yanımda kalan Sefaret Kâtibi beni gezdirerek parka ve plaja götürdü. Plaja girince kumsalda mayosuz çıırılçplak, kadın erkek, çoluk çocuk bir sürü insanın dolaştığını gördüm, geri çekildim. Ruslar sonradan bu halden vazgeçtiler.

Akşam saat 6'da Kral ve maiyeti Afganistan'a hareket etti. Biz de İzmir vapuru ile İstanbul'a geldik... Vapurumuz İnebolu yakınında sisten karaya oturdu ve güçlükle kurtuldu."

73 İkdam, 3 Haziran 1928, s.1.

74 Aynı Tarih, s.3386.

75 Ünal, a.g.m., s.4; Han, a.g.m.

76 Hizmet, 30 Mayıs 1928, s.2.

Atatürk'ü ziyaret ederek kendisine bilgi verdim. Bana Kral'ı nasıl bulduğumu sordu, 'iyi fakat idari tecrübesi az, kendisine de fazla güveniyor gibi görüyorum' dedim. Gazi Hazretleri de : 'Öyledirler... Öyle...' buyurdular"⁷⁷.

2.4 Afgan Kralı'nın Türkiye Gezisi ve Basın

Emanullah Han'ın Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaret, basınımızda bir hayli yer aldı. Kral'ın ziyaretini yakından takip eden gazeteler, ziyaret hakkında yorumlar yaparken Afganistan hakkında da okuyucuları bilgilendirmiştir.

Dönemin Cumhuriyet, İktam, Milliyet, Hizmet, Anadolu ve Vakit gazeteleri Kral Emanullah Han ve eşi Süreyya Hanım'ın Türkiye ziyaretini gün gün manşetlerine taşımışlardır.

Dönemin dergilerinden olan Ayın Tarihi Dergisi de Afganistan Kralı'nın yapmış olduğu bu ziyareti detayıyla vermiş ve Afganistan'ı tanıtan bir yazıyı yayınlamıştır. Yazı Afganistan hakkında genel bilgiler, Yeni Afganistan bölümlerinden ve alt başlıklardan meydana geliyordu. Ayrıca yazıda Emanullah Han'ın bu ziyareti sırasında 25 Mayıs 1928 günü Ankara'da imzalanan Türkiye-Afganistan Dostluk ve İşbirliği Antlaşmasına da temas edilerek "*bu muahedenin akt edilmesi başlı başına büyük bir hadisedir*" deniliyordu.

Afgan Kralı'nın Türkiye ziyareti ve bu esnada imzalanan antlaşma yabancı basının da epey ilgisini çekmiştir. Avrupa gazetelerinde bu gezi ve antlaşma hakkında çeşitli yazılar ve yorumlar çıkmış, hatta bazı gazetelerde bu antlaşmayı Türk-Afgan ittifakı olarak değerlendirmişlerdir⁷⁸.

Amerika'nın büyük gazetesi The New York Times da Afgan Kralı'nın Türkiye gezisi ve Türk-Afgan Antlaşması üzerine uzun bir makale yayınlamıştır. Makalede dile getirilen görüşleri Bilal Şimşir şu şekilde özetlemektedir: "*Afgan Kralı'nın tarihi gezisinin en başarılı bölümü Türkiye bölümü oldu. Çünkü Kral, ziyaret etmiş olduğu bir dizi Başkent içinden Ankara'dan bir antlaşma imzalayarak ayrıldı. Cumhuriyetçi Türkiye, yeni başkentini boşuna Asya'ya kaydırmamıştır.*

Eski başkent İstanbul yüzyıllarca Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlamıştı ama artık yabancı zırlıların tehditleri altında bulunuyordu. Ülkenin stratejik derinliğinde yer alan yeni başkent Ankara ise doğu'dan batı'ya uzanan eski kervan yollarını yeniden canlandıracaktı. Emanullah'ın ziyaret ettiği bütün başkentler içinde Kabil'e en yakın olan başkent de Ankara idi.

Bugün Türkiye'de açıkça bir zafer duygusu yaşanmaktadır. Türk-Afgan antlaşmasının sonuçları, Emir'in ziyaretine Avrupa'nın verdiği siyasi anlama eş değerdir. Türklere kırık dökük Türkçesiyle seslenerek onların gönüllerini fetheden Afgan padişahının İngiliz deniz gücünden veya Sovyet hava gücünden pek etkilenmeden Türkiye'ye gelmiş olduğunu sokaktaki insan kavramıştır.

Türkiye, başkentini Asya içine çekmekle doğru bir iş yaptığını kanıtlamıştır. Ankara ilk siyasi etkisini Asya'da gösterecektir. Dahası, Türkiye baş döndürücü Afgan doruklarında

77 Şimşir, a.g.e., s.s.189-190.

78 A.g.e., s.191.

bir Ankara daha yaratacaktır. Sosyal bakımdan özgür, stratejik bakımdan erişilmez, siyasi bakımdan asıl Ankara kadar güçlü ikinci bir Ankara daha.

Emanullah Han, Türkiye'ye gelince görmüştür ki burada İslam artık devlet dini olmaktan çıkmıştır. Koyu Sünni Müslümanların nefret ettiği alkollü içki ve sigara burada devlet tekeliyle üretilmektedir. Emanullah Han, doğululara has mecazlı bir ifadeyle 'benim iki gözüm var, biri Türkiye diğeri Afganistan' demiştir.

Yeni antlaşma ile Türkiye öyle bir etki yaratacaktır ki zamanla bu doğuda birbirlerine rakip olan İngiltere ve Rusya için de derin anlam taşıyacaktır. Cumhuriyetin dini yaşamında yaptığı ihtilalci yenilikleriyle Hindistan üzerindeki nüfuzunu bir ölçüde zayıflatmış olan Türkiye, Afganistan'ı batılılaştırmakla Hindistan'da yeniden nüfuzunu artıracaktır.

Öte yandan Türkiye, Sovyet Türkistan'ı ve Kafkasları üzerinde de etkili olacaktır. Kral'ın Ankara'da bulunduğu günlerde nazik bir jest ile davet edilip izlediği Ankara Meclisi Genel Kurul toplantısında kabul edilmiş olan uluslararası rakamların, şimdi Türkiye örnek alınarak Kafkaslarda ve Türkistan'da benimseneceği haber veriliyor.

Emanullah Han, Ankara'nın yaman pragmatik önderliğinde kendi başnaz Krallığını da yepyeni bir yaşama ve yepyeni bir geleceğe götürme kararlılığı ve azmi ile Türkiye'den dönüyor..."

Bunların yanında The New York Times Atatürk'ün Emanullah Han onuruna verdiği ziyafette hiç alkollü içki ikram etmeyerek ve şerefe kadeh kaldırmayarak, sergilediği zekâ inceliğine dayanan tutumuna dikkat çekmiştir⁷⁹.

Sonuç

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, daha Kurtuluş Savaşı yıllarında kendisine ve ülkesine büyük yakınlık gösteren, destek olan Afgan Kral'ı Emanullah Han'ın bu gezisine büyük önem verdi. Bunun nedeni, kişisel dostluk kadar Afgan Kral'ının Türkiye Cumhuriyeti'ni resmî olarak ziyaret eden ilk devlet adamı olmasıdır.

O tarihte aslında Türkiye, Batı dünyasından bakıldığında, belirgin bir yalnızlık içindeydi. Çeşitli çevreler Türkiye'nin bu yalnızlığını, 'Türkiye, Batı dünyasında yerini alamıyor' şeklinde yorumlarken, Mustafa Kemal de bunun sıkıntısını yaşıyordu.

Ankara'nın başkent oluşunun üzerinden tam 5 yıl geçtiği halde, bazı yabancı büyükelçilikler bunu kabullenmemiş ve Ankara'ya taşınmamışlardı.

Afgan Kral'ı Emanullah Han Türkiye Cumhuriyeti'nin Başkenti Ankara'ya gelen ilk yabancı hükümdar oldu. Türkiye ve Atatürk bakımından bu ziyaret, çok anlamlı ve önemli bir olaydır. Çünkü Ankara başkent olalı beri, hiçbir yabancı hükümdar veya devlet başkanı Türkiye'nin yeni başkentine ayak basmamıştı.

O güne kadar hiçbir yabancı devlet başkanının Ankara'ya gelmemiş olması bir yana, Türkiye'de görevli bazı yabancı elçiler bile İstanbul'dan Ankara'ya gelmemek için ayak sürüyor, hatta başkentimizi boykot etmeye kalkışıyorlardı. İngiltere, Fransa, İtalya gibi eski düşman devletler, özellikle İngiltere Ankara'ya

79 Şimşir, a.g.e., s.193.

karşı direnişlerini pek aşırı dereceye vardırıldılar. Batılı devletler, başkent değiştirmek Türkiye'nin bir iç işidir dememişler, İstanbul'un tekrar başkent yapılması için Türkiye'ye adeta baskı yapmışlardı.

Genç Cumhuriyet Hükümeti, notalarla bir "*Ankara savaşı*" vermek durumunda bırakıldı. İngiliz diplomatları, "*Ankara ancak birkaç yıl başkent kalabilir, İstanbul yine başkent olur*" demişlerdi. İngiltere, Büyükelçiliği'nin hiçbir zaman İstanbul'dan Ankara'ya taşınmayacağını ilan etmişti. Osmanlı Saltanatı geri gelirse yani Cumhuriyet yıkılırsa başkent tekrar İstanbul'a taşınır diye umdular ve bunu beklediler. İngilizler, Türkiye'de muhalefetin palazlanıp başkent konusunu gündeme getirmesini, İstanbul'un tekrar başkent yapılmasını arzuladı ve muhalifleri bu konuda teşvik etti.

Gerçi Atatürk, Ankara karşıtlarının tümüne, boşuna umutlanmamaları mesajını verdi "*Ankara, merkez-i hükümettir ve ebediyen merkez-i hükümet kalacaktır*" dedi. Ama onun son derece kararlı olmasına rağmen, 1928 yılında İngiltere hala başkent Ankara'yı boykot ediyordu. İngiliz Büyükelçi'si Ankara'ya gelmemek ve İstanbul'da oturmak için inatla direndi. İşte böyle bir zamanda, Afgan Kral'ı Emanullah Han, Başkent Ankara'ya resmi bir ziyaret yaptı ve Atatürk bu ziyaretten son derece memnun oldu.

KAYNAKÇA

I.Arşivler

Başbakanlık,Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü,Cumhuriyet Arşivi

II. Süreli Yayınlar

Anadolu

Ayın Tarihi

Cumhuriyet

Hizmet

İkdam

Milliyet

Servet-i Fünun

Vakit

III. Kitaplar

ALTAY, Fahrettin, *10 Yıl Savaş Ve Sonrası(1912–1922)*, İnsel yay., İstanbul, 1970.

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi.

ARMAOĞLU Fahir, *20 Yüzyıl Siyasi Tarihi*, C:1,Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.

Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü,
Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı/veyis0065@hotmail.com

BARUT Mustafa, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Aklim Yayınevi, Ankara.

Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
Yayınları, Ankara, 2009.

İnönü Ansiklopedisi, C.I, Maarif mat., Ankara, 1943.

İslam Ansiklopedisi, C:IV, Milli Eğitim Basımevi, 1964.

KARAL, Ziya Enver, *Atatürk'ten Düşünceler*, Doğu LTD. ŞTİ. mat., Ankara.

MANZAR A.M., *Afganistan Üzerinde Kızıl Bulutlar* ,Çev: İsmail Bosnalı, ,Öncü yay.

SARAY, Mehmet, *Afganistan ve Türkler*, İ.Ü Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul, 1987.

_____, *Türk-Afgan Münasebetleri*, Veli yay., İstanbul 1984.

_____, *Atatürk ve Türk Dünyası*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1995.

SARIHAN Zeki, *Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgsn İlişkileri*, Kaynak Yay., s.118.

ŞİMŞİR, Bilal N, *Ankara... Bir Başkentin Doğuşu*, Bilgi yay., Ankara, 1998.

_____, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.

_____, *Atatürk ve Afganistan*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi yay., Ankara, 2002.

SARIHAN Zeki, *Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan Münasebetleri*, Kaynak Yay., 2002.

Türkiye Ansiklopedisi (1923-1973), C.I, Kaynak Kitaplar, İstanbul.

UYSAI Hasan, *Adı Afganistan*, Boyut Yayınları, İstanbul, 1988.

UZBEK, A. Jelil, *Afganistan'da Sosyal ve Kültürel Hayat*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2002.

IV. Makaleler

Cumhuriyet'in İlk Yılları-II(1923-1938), "İsmet İnönü'nün Hatıraları", Yeni gün Haber Ajansı, 1998.

HAN, Ahmet K., "Kavşaktaki Ülke", *National Geographic Türkiye*, Aralık, 2001.

-İsimsiz Makale-, "Afganistan ve Hükümdarları" *Servet-i Fünun Dergisi*, C:64, Ankara, 1928.

Servet-i Fünun Dergisi, "Afganistan ve Hükümdarları" , C: 64, Ahmet İhsan mat., Ankara, 1928.

ŞİMŞEK, Halil, "Türk-Afgan İlişkileri ve Türkiye'nin Afgan Politikası", www.hsimsek.com.

ÜNAL, Ertan, "Cumhuriyet'in ilk Resmi Konuşu", *Popüler Tarih Dergisi*, S.78, Şubat 2007.

V. Elektronik Kaynaklar

<http://www.ataturksitesi.com/makaleler>

<http://www.afghanland.com/Afghanistan/Amir Amanullah Khan Ghazizzzz>

<http://bilgisayarforumu.com/afghanistan>

http://www.en.wikipedia.org/wiki/european_influence_in_afghanistan

<http://www.hsimsek.com>

RUMLAR'IN KIBRIS'TAKİ ENOSİS İSTEKLERİNİN ŞİDDETE DÖNÜŞMESİ: 1931 İSYANI;

-Öncesi ve Sonrası-

Turgay Bülent GÖKTÜRK*

Özet

1791-1796 yıllarında ilk Megali İdea (Büyük Ülkü) haritasının yayınıyla birlikte, Kıbrıs'ı bir Yunan Adası durumuna getirerek, Yunanistan'la birleştirmek (Enosis) ulusal hedefi ile yaşayan Rumlar, bu amaçlarını gerçekleştirmeyi sağlayabilecek her ortamı değerlendirmeye çalıştılar. Adanın Osmanlılar tarafından 1878'de İngilizler'e geçici olarak devri, 1907'de Churchill'in adayı ziyareti, 1914'de Adanın İngilizler'ce tek yanlı ilhakı, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında yapılan Paris Barış Konferansı, Lozan'da İngiliz ilhakının Türkiye tarafından hukuken kabulü gibi olaylar, Rumlar için bu hedefi gerçekleştirme yolunda birer basamak olarak kabul edildi. Bu olaylarda "muhtıra" vererek Enosis'i gerçekleştirme yoluna giden Rumlar, 1931 yılında İngiliz Yönetimi'ne isyan ederek bu düşüncelerini şiddete dönüştürdüler. İsyan sonrasında amaçlarına ulaşamadıkları gibi, İngiliz Yönetiminin yoğun baskısına maruz kaldılar ve 308 yıllık Türk dönemindeki hoşgörülü yönetimin özlemini duydular. İngiliz Yönetimi tarafından alınan sert tedbirler, ne yazık ki, isyankar Rumlarla birlikte haksız bir şekilde aynen Türkler'e de uygulandı.

Anahtar Kelimeler: Megali İdea, Kıbrıs, Enosis, 1931 İsyanı.

CHANGE OF GREEK CYPRIOT'S ENOSIS REQUEST TO VIOLENCE, IN CYPRUS; 1931 REVOLT;

-before and after-

Abstract

Greek Cypriots, who had the national aim of making Cyprus a Greek Island by joining it with Greece (Enosis) by 1791-1796 with publishing the first Megali Idea (Great Idea) map, tried to use every chance to reach their aim.

Island's transfer in 1878 from Ottoman's to British, Churchill's visit to the Island in 1907, British's one sided annexation of the Island in 1914, First World War and afterwards; Paris Peace Conference, Acceptance of British annexation by Turkey in Lozan. All these situations are accepted as stepping stones for the Greek Cypriots in reaching their aim.

Greek Cypriots, who tried to reach Enosis memoir, and revolt to British Government in 1931, and change their idea to violence, After the rebel, they not only fail to reach their aims, but also exposed to a pressure from British Government and dreamed for 308 years of lenient Turkish Government. Unfortunately, the strict policies of British Government, also applied to the innocent Turkish community as well as the Greek Cypriots.

Keywords: Megali Idea, Cyprus, Enosis, 1931 Revolt.

* AAUM Öğretim Görevlisi; Doğu Akdeniz Üniversitesi (KKTC), (turgay.gokturk@emu.edu.tr).

Giriş

“Rum-Yunan ikilisinin yüzyılı aşkın vizyonu, politikası ve eylemi şaşmaz bir şekilde Kıbrıs’ı bir Yunan adası yapmak ve Girit misali Kıbrıs Türkleri’ni adadan, zaman içinde yok etmek olarak özetlenebilir. Dünyanın bugünkü konjonktüründe Kıbrıs’ı Rumlaştırıldıktan sonra, ikinci bir Yunan Cumhuriyeti olarak korumak da Rum-Yunan ikilisinin vizyonuna ters düşmeyecektir ve ilk hedef de budur”¹.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denktaş’ın bu sözleriyle özetlemiş olduğu Rum toplumunun, değişmez hedefi, vizyonu; Megali İdea (Büyük Ülkü) hedefi çerçevesinde Kıbrıs’ın Yunanistan’a bağlanmasını, ilhak edilmesini ifade eden Enosis’dir. Kelime anlamı ile *“İlhak”* demek olan Enosis, ilk Megali İdea haritasının çizildiği 1791-1796 yıllarından beri gündemde olan bir konudur. Bir anlamda Kıbrıs sorununun da bu tarihten itibaren varolduğu söylenebilir². Yunan liderlerinin ve kiliselerinin de desteklediği, kışkırttığı bu toplum, belirtilen hedefe ulaşmak için yemin etmiş, bu uğurda kendi vatandaşlarının bile canına kıymayı göze almıştır³. Kilisenin bu amaçlarını ve eylemlerini gerçekleştirmek için Osmanlı İmparatorluğunun kendisine tanıdığı geniş hoşgörüden yararlandığı da yadsınamaz bir gerçektir⁴.

Teselya, Epir, İyonya adaları ve Girit’in peşpeşe Osmanlı İmparatorluğundan koparılıp Yunanistan’a bırakılmasıyla, Eski Bizans topraklarını *“esaretten kurtarma”* ve *“Büyük Yunanistan’ı bu topraklarda kurma”* emeline dayalı Megali İdea’nın oldukça kısa bir sürede gerçekleşmekte olduğunu gören Kıbrıs Rum Kilisesi ve lider-

1 Rauf R. Denktaş, *Milli Vizyon*, İstanbul, 2008, s.13.

2 Sabahattin İsmail, *100 Soruda Kıbrıs Sorunu*, Lefkoşa, 1992, s.12.

3 1931 ayaklanmasından sonra İngiliz Yönetimince kaldırılan Yasama Meclisi yerine, ayaklanmanın öncüsü olarak kabul edilen kilise mensuplarının alınmadığı yeni bir Danışma Meclisi kurulacaktır. Enosis’den vazgeçmeyen Rum fanatikler, bu kurulda görev alacak Rumları *“Vatan Haini”* ilan ederler ve bu kurula seçilen eski Yasama Meclisi üyesi A. Triantaphyllides’i Ocak 1938’de öldürürler. Cemalettin Ünlü, *Kıbrıs’da Basın Olayı (1878-1981)*, Ankara, 1981, s.80.

1926-1932 yıllarında Kıbrıs Valiliği yapan Sır Ronald Storrs, anılarında; *“Birçok Rum Başpiskoposu’nun enosisçi aşırı uçların baskısıyla demeçler verdiğini, birden fazla başpiskopos’un bu aşırı uçların veya takipçilerinin emellerine uymadığı için zehirlendiğini”* belirtmektedir. Taçgey Debeş, *Sır Ronald Storrs’un Anıları (1926-1932)*, KKTC, 1993, s.40.

4 1754 yılında Padişahın yayınladığı bir fermanla, Başpiskopos, adanın ikinci politik ve nüfuzlu kişisi olma hakkını kazanmıştı. Bu tarihten itibaren Başpiskopos’a *“Ulusal Lider”* anlamına gelen *“ETNARH”* denmeye başlanmıştı. İsmail; *a.g.e.*, s.10.

Konuyla ilgili bir başka örneği, Kavanin Meclisi’ndeki bir Rum Üyenin sözlerini, bir makalesinde eski Lefkoşa Belediye Başkanı, Kavanin Meclisi Üyesi, Vatan Gazetesi (1911-1912 yılları) sahibi ve başyazarı, Larnaka Kaza Mahkemesi Yargıcılığından emekli Bodamyalızade Mehmet Şevket Bey anlatıyor: *“Eğer Osmanlılar Ada’ya fetih tarihlerinden elli yıl sonra gelmiş olsalardı burada Rum Ortodoks adından eser kalmayacak, İtalya mezalimi ile doğrudan silinecekti.”* 15 Nisan 1912 tarihli Vatan gazetesinden aktaran; Harid Fedai, *“Eski Basınımızdan”*, *Kıbrıs Gazetesi*, Lefkoşa, 12 Eylül 1994.

leri, Kıbrıs'ın da aynı yöntemle mutlaka birgün Yunanistan'a ilhak edileceği inancı ve hayaline kapıldılar. Zaten kiliselerde, okullarda Rum çocukları ve gençleri hep bu ideal, bu emel doğrultusunda yetiştirilmekte⁵, milli düşüncelerini ve Helenizm ülküsünü bu inanç içinde şekillendirmekteydiler⁶.

Rumlar, Ada'yla ilgili veya ilgisiz her siyasi olayı amaçlarına ulaşmak için bir basamak, bir gerekçe olarak kullandılar. Bu kapsamda, 5 Kasım 1914'de, 1878 Kıbrıs Konvansiyonu'na aykırı şekilde, İngilizler'in Adayı tek yanlı bir kararla ilhak etme⁷ kararının açıklanması, Rumlar tarafından "Enosis'e giden yoldaki son engelini kalktığı" şeklinde yorumlanarak sevinçle karşılandı⁸. Bunun sonucu, Kıbrıs'ın İngiltere'ye ilhakından itibaren Rumlar'ın Ada'nın Yunanistan'a bağlanması yolundaki çalışmaları ve entrikaları hız kazandı⁹.

Ardından, Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında İngiltere, bir hafta içinde kendi yanında savaşa katılması ve Bulgaristan'a hücum etmesi koşuluyla, Kıbrıs'ı Yunanistan'a vermeyi kabul ettiğini Yunan hükümetine bildirdi¹⁰. Ancak, Yunan hükümeti, savaşa girmeyi kabul etmeyerek, bu teklifi reddetti. İngilizler'in, koşullu olarak Kıbrıs'ı Yunanistan'a verme önerisi, bu koşulun belirlenen kısa süre içerisinde yerine getirilmemesi nedeniyle geri çekilmiş ve bir daha da yinelenmeyecek şekilde ortadan kalkmıştı. Ancak Kıbrıslı Rumlar, İngiltere tarafından böyle bir önerinin yapılmış olmasını, kendi emellerinin meşruluğunun resmen tanınması şeklinde değerlendirecek propagandalarına devam ettiler.

İngiliz Yönetimi döneminde bu ve buna benzer gelişen tüm olayları fırsat bilen Rum Toplumunu, 1930'lu yıllara kadar Enosis isteklerini Ada Valiliğine,

-
- 5 Enosis fikrinin Rum çocuklarına nasıl aşılandığını bir Rum yazar olan Tenekides şöyle açıklıyor: "Rum okulları Helen düşüncesini yaymak amacı ile kullanılıyordu. Rum öğretmenler çiçeklerle çerçevesiz Yunanistan'la birleşmelerini temsil eden armağanları Vali'nin kasabaları ziyareti sırasında verirken mızraklı bir alay gibi sıraya sokulan öğrenciler önceden öğretilmiş olan 'Yaşamın enosis' çiğlikleri atıyordu...". Menter Şahinler, *Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Siyaseti*, Rumeli Kültür ve Dayanışma Derneği yay., İstanbul, 1979, s.111.
- 6 Ahmet Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952) Enosis Çemberinde Türkler*, İstanbul, s.88.
- 7 Gazioğlu (II), a.g.e., s.s.127-128.
- 8 İngiliz yönetimi, o güne kadar Rumların ilhak taleplerini, 1878 muahedesi göstererek, Osmanlı egemenliğinin adada devam ettiği, kendilerinin aday geçici olarak yönettikleri mazeretine sığınarak reddediyorlardı. Artık böyle bir mazeretin geçerliliği kalmadığını düşünen Rumlar, Enosis'in yaklaştığını değerlendiriyorlardı.
- 9 Metin Çetin, *Kıbrıs Cumhuriyeti ve Bir Liderin Doğuşu*, Lefkoşa, 1955, s.4.
- 10 1926-1932 yıllarında, adada valilik yapan Sir Ronald Storrs, anılarında İngiliz teklifi ile ilgili şunları yazıyor: "1915 Kasımında (Balkanlarda) kritik bir duruma çıkar. Asquith hükümeti o zaman Avusturya işgali tehlikesiyle başbaşa olan Sırbistan'ın imdadına yetişmek için Kral Konstantin yönetimiindeki Yunanistan'ı ikna etmeye çalışmaktadır. ... Bu esnada Kings College müdürü olup, ateşli bir filhelen ve Venizelos'un da yakın bir dostu olan Ronald Burrows tarafından Yunan halkının ilgisini uyandırmak amacıyla, ilginç bir teklif yapılır. Yüksek Komiser talimat verilerek adadaki başpiskopos ve Kavanin Meclisi Rum üyelerine Yunanistan'ın bizim yanımızda derhal savaşa katılması koşuluyla Kıbrıs'ı onlara devretmeye hazır olduğumuzu bildirecekti. Daha sonra başpiskopos ve birkaç ünlü Kıbrıslı bir İngiliz destroyerine bindirilip Atina'ya getirilecek ve bu duyuruyu bizzat başpiskopos yapacaktı. Buradan bir heyecan kasırgasıyla meclise gidilecek, ya hükümet bu coşkuyla teklifi kabul edecek veya Venizelos'un başa geçmesi sağlanacaktı. İngiliz dışişleri öneriyi kabul etmiş, ancak bir opera gibi sunulmasını benimsememişti. Oysa belki de başarı ancak bu yolla sağlanabilirdi. Bunun yerine Atina'da bulunan İngiliz Bakan tarafından öneri Yunan hükümetine sunulmuş, Fakat Kayzerin tehdit veya vaadleriyle inatçı bir tutum içinde olan Yunan Başbakanı M Zaimis tarafından rededilmişti. Öneri daha sonra geri alındı. Bir daha da konu edilmedi.": Taçgey Debeş, a.g.e., s.s.21-22; Teklifte ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gazioğlu (II), a.g.e., s.136.

Londra'ya gönderdikleri heyetler aracılığı ile İngiliz Hükümetine veya Ada'ya gelen İngiliz Hükümeti yetkililerine "muhtıra" sunarak yinelediler. Ancak her defasında da olumsuz yanıt aldılar. Sonunda Ada'nın Yunanistan'a ilhakına yönelik olarak 1931 yılında, Rum Ortodoks Kilisesinin de desteği ile İngiliz Yönetimi'ne karşı fiili bir ayaklanma, isyan başlattılar¹¹.

1931 İsyanı'nın Nedenleri (Oluşum Süreci)

Bu isyan hareketi, 1878 yılından beri devam eden ve Enosis'in gerçekleşmesini hedef alan propagandaların, eylemlerin, girişimlerin ve kışkırtmaların bir sonucuydu. Bu dönem içerisinde gerek Yunanistan, gerekse Kıbrıs Rumları, Ada'nın Yunanistan'a bağlanması için şiddetin dışında her çeşit yolu denemişlerdi¹². Bu yollar sonuç vermeyince, Kıbrıs'ta ilk şiddet denemesi olan bu hareketi gerçekleştirdiler¹³. Herşeyden önemlisi bu hareket, Rumlar'ın Enosis emellerini gerçekleştirmek veya Ada'da egemen olmak için tedhişe, teröre ve kanlı eylemlere de başvurmaktan kaçınmayacakları ve bu yola başvurulması için içten ve dıştan sürdürülen kışkırtmalara açık bir toplum olduğu gerçeğini somut şekilde ve açıkça göstermektedir¹⁴. Tarih ve Rumlar, bu şekilde düşünenleri yanıltmamıştır.

Rumlar'ın Yunanistan'la birleşme istekleri ve bu maksatla gerçekleştirilen 1931 İsyanı'ndaki Yunanistan'ın ve İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesinin desteği yadsınamaz bir olguydu. Bunu doğrulayan bir belge, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Nisan 1931 tarihinde, Sömürgeler Bakanlığı'na gönderilen bir yazıydı. İngiltere'nin Atina Büyükelçisi Ramsey'den alınan bilgileri aktaran bu yazıda, Yunanistan'ın Kıbrıs'taki konsolosu M. Aleksander Kyrou'nun Yunanistan'da yayınlanan ve Enosis destekçisi olduğu bilinen Hastis gazetesi ile olan ilişkileri ve dolayısıyla, Yunanistan'ın Kıbrıs'taki olaylarla organik bağı olduğu, bildiriliyordu¹⁵. Kıbrıs'taki dönemin İngiliz Valisi Sir Ronald Storrs da aynı konudaki endişelerini, 1930 yılından itibaren Londra'ya gönderdiği gizli mesajlarla dile getirdi. Storrs, yazmış olduğu anı kitabında Kyrou ve yaptığı faaliyetler hakkındaki görüşlerini ayrıntılı şekilde anlatıyor¹⁶; "*M. Aleksander Kyrou'nun ailesi Atina'da 'Ocak' dergisinin de sahibiydi. Bir ara Yunan Dışişleri Bakanının özel sekreterliğini yapmış, bakan, hizmetlerinden pek memnun olmayınca kendisini bir tepkiye sebebiyet vermemek için bu göreve atamıştı. Adaya gelir gelmez ilk işi yıllarca yerleşmiş konsolosluğu, tüm gemi acentelerini ve diğer konsoloslukların da merkezi olan Larnaka'dan, politik merkez olan Lefkoşa'ya taşımak oldu. Bunun sebebi 'yapılacak görüşmeleri kolaylaştırmak' içindi. Orada derhal her türlü dini, millî ve meclis kışkırtmacılığıyla yakın temas kurmayı başardı. Lefkoşa'da bir Mason balosunda daha önceden ayarlanmış bir şekilde ve İngiliz davetlilerin nefret ve hayret bakışları arasında Yunan Milli Marşı okunur. Bu esnada Kyrou salona girip herkesi selam-*

11 Nuri Çevikel, *Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası (1570-1960)*, İstanbul, 2006, s.340.

12 24 Kasım 1931 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde yayımlanan "Kıbrıs'ta Kargaşalıklar Arasında" başlıklı yazıda, "Türkiye'nin bu adadan yararının, vergi karşılığı olarak her sene İngiltere'nin Türkiye hazinesine ödediği maktu bir paradan ibaret olduğu, Yunanistan'a ilhak hevesinin, Kıbrıs Rumları'nda ara sıra nükseden bir maraz şeklini aldığı belirtilmekte, İngiltere'nin para buhranı ve İngiliz Bahriyesinde heyecanlı hadiselerin meydana geldiği sırada ayaklandıkları" vurgulanmaktadır.

13 Ünlü, *a.g.e.*, s.75.

14 Gazioglu (II), *a.g.e.*, s.253.

15 Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi 1878-1960*, Kaynak Yay., Ankara, 1984, C.1, s.119.

16 Debeş, *a.g.e.*, s.s.101-102.

lar. Bu olayı öğrenince derhal Dışişleri Bakanlığına bir rapor gönderip, Yunan hükümetine Bay Kyrou'nun artık Kıbrıs'ta istenmeyen bir şahıs olduğunu bildirmelerini istedim. Lord Passfield bu görüşümü destekledi ve bakanlık da anlayışla karşıladı. Ancak harekete geçmek için daha fazla detay isteğinde bulundular. Tekrar yazıp böyle Kıbrıslılar'la kan ilişkileri ve şahıs çıkarılabilen bir kimsenin Yunan Konsolosu olarak adada bulunmasının hiç istenmeyen bir olay olduğunu bildirdim. Hükümete daha önce çok sadık bir azınlığa etki etmesine rağmen yaptığım dilekçe sonucu, Türk Konsolosunun¹⁷ adadan uzaklaştırılmasında gösterdikleri dakikliğı hatırlattım. Oysa şu anki tehlikeler çok daha kötü idi. Uyarım, Kyrou'nun adada kaldığı her gün İngiliz düşmanlığının artmasına sebep olduğu yolunda idi. Üçüncü kez yaptığım dilekçe sonucu Atina'ya durum bildirilmiş ve Kyrou'nun atanmasının başından beri yanlış olduğu kabullenilmişti. Bu arada Kyrou'nun transferi için dikkat çekmeyecek bir fırsatın beklendiği bildirildi". Vali Storrs'un bu uğraşlarına karşın, Konsolos Kyrou ancak 22 Ekim 1931'de, isyan sırasında adadan gönderildi¹⁸. Kyrou'nun Kıbrıs'ta bulunduğu dönemde bir kısım Yunanlı subayın Ada'da Enosis düşüncesiyle ilgili direkt faaliyetlere giriştiği, Ağustos 1931'de üç Yunanlı subayın Ada'ya gelerek Kyrou ve Başpiskopos ile görüştikleri, beraberlerinde getirdikleri bazı yayınları da dağıttıkları bilinmektedir¹⁹.

Yunanistan bağlantılı faaliyetlerle ilgili olarak Vali Storrs'un anlarında vurguladığı bazı bölümler, dikkatlerden kaçırılmamalıdır; "Okullarda açık bir İngiliz düşmanlığı değil, fakat etkin bir Helenleştirme faaliyeti mevcuttu. Tüm Rum okullarında 'Analitik Program' denen Yunanistan'da hazırlanan ve Kıbrıs Eğitim Komisyonunun onayladığı bir sistem kullanılıyordu. Atina'daki seçim encümeninin onayladığı kitaplar hariç hiçbir yabancı kitap kullanımına izin verilmezdi. Her kazadaki Cimnasiunlar ve Öğretmen Koleji, Yunan Eğitim Bakanlığı tarafından tanınır ve onların kural ve talimatları altında faaliyet gösterirler. Sınıfları İngiliz değil, Yunan Kralı Konstantin ve Kraliçe Sofhie'nin ve Venizelos'un resimleri süsler, her tarafta Yunanistan'ın büyük, detaylı ve modern haritaları göze çarpardı. Kıbrıs Haritası eğer mevcut ise, çok küçük, eski tarihli ve yıpranmış ve çoğu zaman siyah tahtanın arkasına saklanmış gibiydi."²⁰.

17 Vali Storrs'un sözünü ettiği Türk Konsolos, ilk kez 1925 yılında Türkiye'den adaya konsolos olarak gönderilen A. Asaf Bey'dir. 1927'de konsolosluk kapanınca Türkiye'ye dönmüş, 1928 yılında konsolosluğun tekrar açılması üzerine ikinci kez adada konsolos olarak görevlendirilmiştir. Bu kez de Ekim 1930'da yapılacak Yasama Meclisi seçimlerinde Evkafçılar'a karşı çıkan Atatürkçü ve Türk ulusçuluğu yanlısı Halkçılar'ı desteklediğinden ötürü Ba'f'ta önceleri Atatürkçü bir Türk ulusçuluğu akımına öncülük eden Halkçı Cephe'den olan ve sonradan Evkafçılar'a katılan Dr. Eyyub (Eyüp Necmettin) tarafından Vali Vekili Henniker Heaton'a 30 Ağustos 1930 tarihli bir mektup gönderilişinin ardından A. Asaf merkeze alınarak yerine Aralık ayı ortalarında Celal Bey gönderildi. Bener Hakeri, "1878'den 1960'a Dek Kıbrıs Tarihi", Kıbrıs Gazetesi, 16 Mayıs 2009.

Vali Storrs 7 Mayıs 1930'da Sömürgeler Bakanı Passfield'e Asaf Bey'le ilgili gönderdiği mektubunda; "Asaf Bey'in ilk konsolosluk yıllarında (1925-1927) daha yetenekli ve daha makul bir diplomat olarak, Türkiye'ye göç etmek isteyen Kıbrıslı Türkler'in göç işlerini düzenlediğini, halbuki ikinci kez bu göreve atanmasından sonra Türk milliyetçiliği propagandası yapmaya başladığını, buna karşı kendisinin Müslüman ahalinin ileri gelenlerini toplayıp bu konuda onları uyardığını, adada başlayan İngiliz aleyhtarı kıskırtmalardan Türk Konsolosunun sorumlu olduğunu" bildiriyordu. FO 371/14584/E 2903.

Vali Storrs anlarında Asaf Bey hakkında şunları yazıyor; "Her şeye rağmen şimdi dahi biraz sabır ve anlayışla 3 Türk üyenin hükümetle birlikte oy kullanacağına güvendiğim sürece Meclis'i çalıştırmam mümkün oluyordu. Fakat milliyetçi bir Kemalist olan Türk Konsolosu Asaf Bey sadık Türk çoğunluğu içinde az da olsa aktif bir muhalefet oluşturmuştu. Hemen Asaf Bey'in birkaç entrikasını öğrenmiş ve bunu İngiltere'deki hükümete bildirip geri alınmasını sağlamıştım." Debeş, a.g.e., s.98.

18 İzzet Öztoprak, "Kıbrıs'ta 1931 İsyanı ve Yankıları", Kıbrıs Araştırmaları Dergisi, C.3, S.3, 1997, s.342.

19 Gürel, a.g.e., s.119.

20 Debeş, a.g.e., s.s.29-30.

Ayrıca, aşağıda sunulan Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının 29 Kasım 1931 tarihli yazısındaki;

“Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhakı hakkındaki son isyanla Fener Baş Papazlığının da alakadar olduğu hakkında.

Yüksek başvekalet

Yunanistana ilhak maksadiyle Kıbrıs Rumlarının çıkardıkları son isyan hareketinde, aynı zamanda İstanbul’daki Rum Ortodoks Ruhani reisliğinin gizli faaliyetinin de müesir olduğu, aşağıya naklonulan malumattan istidlal olunmaktadır.

Atina’da senede bir defa intisar eden “Megas Engiglopedikos Kazamias” unvanlı 1931 senesine ait takvimin 24 üncü sahifesinde müneccim gibi daha evvel zuhurunu bildirdiği hadisat meyanında bu sene Teşrinisani zarfında Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhakına dair bir hareketin vukua geleceğini ve bu meyanda on iki adanın da bu suretle ilhakına bir numayiş yapılacağını yazmakla bu faaliyeti teyit etmekte ve aynı zamanda Atina’da muntahir “Patris” gazetesinin 5 Teşrinisani 931 tarihli nüshasının birinci sahifesinde dercedilen bir resimde Rum Ortodoks ruhani reisinden son en büyük “Protosingelos” rutbei ruhaniyesine irtika ettirilen Sinot azalarından Alaşehir metropolidi Maksimos’un son Kıbrıs ihtilalini ihdas ve hareketi idare eden en mühim uzuvlardan milli sair Libertis ve Mustafa mebus Lanitis ve Kıbrıs’ın Yunan konsolosu Aleksî Kiro ve belediye reisi haci Pavlo arasında fotoğrafının bulunması son Kıbrıs isyanı ile fener başpapazlığının da alakadar olduğu kanaatine takviye etmekte olduğunun arzeyerim efendim.

Dahiliye Vekili”²¹

ifadeleri, bu isyan hareketinin daha önceden planlandığını ve İstanbul’daki Rum Ortodoks Ruhani Liderliği’nin de parmağı olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu belgeler, Kıbrıs Rumları’nın Yunanistan’la birlikte ne kadar kararlılıkla ve bir o kadar da sabırla, Enosis ideali uğruna çaba gösterdiklerini açıklamaktadır²².

Bazı çevrelerin, 1931 İsyânı’nın temel nedenini ekonomik gerekçelere dayandırdığı görülse de²³, temelde yatan neden, Rum toplumunun ilköğretim düzeyinden başlayarak uzun yıllar boyunca Ada’nın Yunanistan’a bağlanması konusunda yetiştirilmiş olmasıdır. Aynı dönemde Ada’da İngiliz Valisi olarak görev yapan Sir Ronald Storrs’un, 11 Şubat 1932’de isyanla ilgili olarak, Sömürgeler Bakanı’na gönderdiği rapordaki ifadeleri, bu görüşümüzü, desteklemektedir; *“Kasabalarda Enosis hareketi, zaman süreci içinde ilerlemeye devam etti. Orta dereceli Rum okullarından yetişen her mesleğe mensup yeni nesillere ve gençliğe, yönetime karşı sadakatsizlik aşıl原因 ve onları bu yönde doktrine eden devamlı bir kampanya sebatla, özenle sürdürüldü. Kamu*

21 BCA 030.10.109.727.4.

22 Vali Storrs’un Rum-Yunan ikilisinin Ada’daki kararlılığı ile ilgili olarak anlarında aktardığı bir anekdot, dikkat çekicidir; *“Vali olarak Ada’ya atandığım zaman ilk yaptığım işler arasında Lefkoşa Müzesini incelemek olmuştu. Katalogda bazı Fenike eser ve yazıların mevcutluğundan bahsediliyordu. Bunlardan bazılarını Filistin’deki Yahudi Üniversitesi’ni ilgilendirir düşüncesiyle incelemek istedim. Fakat hiçbirini bulunamadı. Tüm Ada’da bu böyleydi. Rum çoğunluğun azmi Ada’da Yunan kökeninden başka hiçbir ize yer veremeyecekti. Gerçekten de Yunan ırkçılığı, sadece Yahudi ırkçılığından biraz daha azdır.”* Debeş, a.g.e., s.s.33-34.

23 Adı geçen isyan sonrasında, İngiliz basını ve bazı etkili çevreler, isyanın nedeninin tamamen ekonomik nedenler ve adanın İngiliz yönetiminin 50 yıl ihmal edilmiş olmasına bağlamışlardır. Gazioglu (II), a.g.e., s.253.

hizmetleri ve hükümetin etkisiyle, etkinlik alanı dışındaki her alanda Rum Ortodoks toplumu, şu veya bu şekilde Yunanistan'a ilhak emeliyle ilişkiydi. Özellikle sportif ve sosyal klüpler bu Enosis hareketinin içindeydiler. İzcilik kurumu bu hareketin hedefiydi. Yunan savaşılarında yer almış az sayıda bazı eski askerler, her fırsatta halkı ve özellikle öğrencileri coşturan eylemlerde bulunmaktaydı. Enosis gösterilerinde, Ada'daki Yunan konsolosu, hükümetinin tutumuna ters düşen kışkırtıcı bir davranış içindeydi²⁴. Storrs'un anılarında da bu görüşü destekleyen bir çok örnek görmek mümkündür²⁵.

1929 yılında başlayıp, 1931'e kadar devam eden büyük ekonomik bunalım, kaçınılmaz bir şekilde Kıbrıs'ı da etkilemişti. Bu olumsuz koşulların üzerine, 1931 yılı bütçe tartışmalarında, yıllık bütçe açığını kapatmak için hükümetin ek gümrük vergisi koymak için girişimde bulunması, bardağı taşıran damla oldu. Bütçe Komitesi'nin gümrük vergisini arttırmak yönündeki yasa tasarısı, 28 Nisan 1931 günü Meclis'te oylamaya sunulduğunda, Kıbrıslıların Konseydeki temsilcileri (Bunlar içinde bir Türk üye olarak, Lefkoşa-Girne kazaları Türk milletvekili Necati Mısırlızade (Özkan)' da bulunuyordu.) bu vergiyi reddettiler. Bir Türk üyenin de Rum üyelerle birlikte oy vermesi²⁶, valinin "ayırt edici oy" hakkını kullanmasını engellemiş oldu²⁷. Necati Bey, Rum üyelerle birlikte oy verince, bir oy farkla tasarı reddedildi.

Gümrük Vergisi Yasa Tasarısı'nın meclis'te reddedilmesi üzerine, Valinin teklifi ile İngiliz hükümeti, 11 Ağustos 1931'de bir "Order in Council" (Kraliyet Konsey Kararı) çıkararak valiye ek vergi toplama yetkisi verdi. 9 Eylül'de bu kararın Ada'da açıklanmasından sonra, Ada yönetimine karşı oluşan direniş süreci de keskinleşerek

24 CO 883/8, cmd 4045 (1932), paragraf 11.

25 Bu örneklerden birinde Storrs şunları anlatıyor; "Bana gerçekten izcilik faaliyeti gösteren tek bölge Bafnımış gibi geliyor. Diğerleri atletizm gibi özel günlerde yürüyüşler yapar, ya da Adayı dolaşarak Yunan Kızılhaçı ve Yunan Hava Kuvvetleri yararına para toplarlardı. 'Yunan İzci Teşkilatı' adlı resmi bir esere göre tüm Kıbrıslı Rum İzciler, Yunan Tüzüğüne bağlı olup, direktif ve yetkilerini ondan alırlar ve Yunan Eğitim Bakanlığına aidat öderlerdi. Bu tüzüğün II. Maddesi 'Anavatan ve Devletin Kanunlarına Bağlılık'ı içeriyordu. Bayrakları Aziz George'un bayrağı olup, mavi zemin üzerine beyaz bir haçtan oluşurdu. Ortasında ise izci arması olurdu. Her çeşit Patriotizm (Latince patriot kelimesinden gelen sözcük. vatanseverlik anlamına gelir. Ancak milliyetçilik değildir. Daha çok toprak ve sınır temeline dayanan radikal tutuculuktur. T.B.G.) konusunda kademeli eğitim görürdü. Önce Yunan bayrağına saygı öğretilir, 'En eski çağlardan beri Yunan bayrağı tarihi', 'Yunan Milletinin Anayasası', 'Devletin askeri ve politik yapısı ve vatandaşlık görevleri' konularında dersler alınır. Her izci Yunan milli marşını ezbere bilmek zorundaydı." Debeş, a.g.e., s.s.30-31.

26 Vali Storrs, anılarında bu konuya kendi bakış açısıyla şu şekilde değiniyor: "1931 bütçesini dengelemek için çok sıkı ekonomik tedbirlere rağmen eğer çok kısıtlı olan Reserve Fonuna dokunmak istenmiyorsa ilave gelir bulmak zorunda kalınmıştı. Resmi görevlilerden üç Rum ve bir Türk'ten oluşan karma bir komisyonu bu soruna çare bulmak için atadım. Devlet maaşçılarının gelirlerine vergi ve bazı gümrük değişikliklerinin yapılmasını önerdi bu komisyon. Oy birliği ile alınan bu kararları kabullenip gümrük tarifesindeki değişikliği kanun tasarısı halinde meclise sundum. Tasarı Rum çoğunluk tarafından reddedildi. Bunlar arasında tasarıyı bizzat hazırlayanlardan biri de vardı. Diğer Rum üye, bir yolsuzluk iddiası ile meclisteki yerini kaybetmişti. Oylama günü tüm Rum üyeler birlik halinde red oyu kullandılar. Onüçüncü Rum olarak sayılan ve 1880'lerin liberalizmini elinde tutan zaatlı Türk üye de maalesef ırkının ezeli düşmanlarıyla birlikte oy kullanmıştı." Debeş., a.g.e., s.s.30-31. Storrs, 'Orientation' adlı anı kitabının 590. sayfasında Necati Bey hakkında, Yasama Meclisindeki "Onüçüncü Rum" ifadesini kullanmaktadır. Ayrıca aynı kitapta, "Küçük Türk", "Saman çöpünden Adam" gibi aşağılayıcı nitelermelerde de bulunmaktadır. Gazioğlu (II), a.g.e., s.251.

27 Vali, ayırt edici oy hakkını, ancak lehte ve aleyhteki oylar eşit olunca kullanabilirdi. O da hükümetin atadığı resmi üyelerle 3 Türk üyenin hepsinin de birlikte Rum üyelere karşı oylarını birleştirmeleriyle gerçekleştirilebilirdi. Gazioğlu (II), a.g.e., s.255.

hız kazandı. Kıbrıs'taki Yasama Meclisi tarafından reddedilen bir yasa tasarısının, Londra'da hazırlanan Kraliyet Konseyi Kararı olarak Kıbrıs Halkı'na dışarıdan dayatılması, bir başka ifade ile meclis'teki halk iradesinin çiğnenmesi²⁸, yıllardan beri mevcut yönetime baş kaldırmak ve ulusal amaçlarını gerçekleştirmek için uygun ortamı kollayan Rumlar için de yeterli bir gerekçe oluşturmuştu.

11 Eylül'de Kitium Piskoposu ve Yasama Meclisi üyesi Nikodemos Milonas, Limasol'da yaptığı konuşmada, Kıbrıs halkını İngiliz Yönetimi'ne vergi ödemekten kaçınmaya ve kokuşmuş İngilizler'i Ada'dan çıkarmaya çağırarak isyanın ilk işaretlerini verdi. Milonas, ertesi gün de Meclisin Rum üyelerini Trodos dağlarındaki piskoposluğun dinlenme merkezi Saita'da toplantıya çağırarak, bir manifesto hazırlığına girişti. Vali Storrs, o günleri şöyle anlatıyor; "Eylül ortalarında Piskopos, Rum Meclis üyelerini İngiliz parlamentosunda yapılan bir konuşmayı ve son Order in Council'i değerlendirmek için gizli toplantıya çağırır. Genel olarak bilinip basında da yer alan bir habere göre Rum üyeler Milli Komitenin de onayladığı takdirde topluma fazla vergi ödememeyi ve İngiliz mallarını protesto etmeyi resmen çağrıda bulunma kararı almıştı. Milli Komite²⁹, milliyetçi bir kuruluş olup, Kıbrıs Ortodoks Kilisesinin desteğinde idi. İki hafta sonra meclis ve bu milli komite üyeleri Lefkoşa'da başpiskoposlukta toplanıp bu karar üzerinde kesin bir hükme varmayı amaçlıyordu. Hemen ayrılıklar çıktı. Rum üyeler bir yıl önce pek pahalıya satın aldıkları meclis koltuklarından kolay kolay istifa etmek istemiyorlardı. Neticede toplantı fiyaskoyla kapanır. Bu şekilde neticesiz üç toplantı daha yapılır... Milli liderlerin bir karara varamaması, İngiliz eşyaları boykotunun tutarsızlığı ve kendi yıllık vergilerini peşinen ödemiş olmaları onları gülünç bir durumda bırakmıştı. Maalesef aşağıya tırmanacak merdivenleri yoktu. Bu gülünç durumla ilgileri olmadığını ispatlama azminde olan ve yenilgiyi sezen milli komite üyeleri işgal ettikleri görevler için herhangi bir şey ödemediklerinden istifa ederler"³⁰.

Vali Storrs'un sözünü ettiği üç toplantı, 10, 11 ve 17 Ekim tarihlerinde gerçekleştirildi. 17 Ekim'de yapılan toplantıda Kitium piskoposu Milonas, hazırladığı manifestoyu okuyarak diğer üyelerin de bunu onaylamasını istedi. Üyeler manifestoda yazılanları kabul etmekle birlikte, bir hafta sonra yeniden toplanarak konuların tekrar müzakere edilmesi ve belirlenecek bir tarihte hep beraber istifa edilmesi konusunda görüş birliğine vardılar. Bir oldu bitti yaratma peşinde olan Milonas, 17 Ekim toplantısının ertesi günü, milli örgüte mensup Kıbrıslı Rum eylemciler ve rahiplerle birlikte "Ulusal Radikalistler Birliği"ni kurdu ve Phaneromeni kilisesi önderliğinde³¹, diğer meclis üyelerinin bilgisi dışında, kendi hazırladığı manifestoyu³² açıkladı. Bu manifestoyla birlikte, Vali Storrs'a gönderdiği, Yasama

28 Ünlü İngiliz Tarihçisi Arnold Toynbee, bu konuda şu yorumu yapıyor. "İngiliz tarihine vakıf olanlar için, Kıbrıs Yasama Meclisi'nin reddettiği bir tasarımı, Kraliyet konseyi Kararı şeklinde dayatmanın bir ay sonra Ada'da geniş çaplı, yaygın ayaklanmalara yol açması bir sürpriz oluşturmamaktadır." Arnold Toynbee, 'Cyprus, British Empire and Greece', *Survey of Internatinal Affairs*, 1931, s.381.

29 Milli Komite: 1922 yılında kurdukları Rum Milli Meclisine bağlı olarak oluşturulan bir örgüttür. Ulusal Örgüt olarak da adlandırılır. Yunanistan'a ilhakı gerçekleştirmek için ' her kuvvete ve vasıtaya başvurmak' kararını uygulamaya koyma kararını verdikleri, Vali Storrs'un 11 Şubat 1932'de Sömürgeler Bakanına yazdığı raporun 8. paragrafında belirtilmektedir. Örgüt Başkanlığını başpiskopos, ilçe başkanlıklarını da piskoposlar üstlenmiştir. Gazioğlu (II), a.g.e., s.254.

30 Debeş, a.g.e., s.s.105-106.

31 Mustafa Haşım Altan, *Kıbrıs'ta Rumlaştırma Hareketleri*, Milli Arşiv Yay. No:1, KKTC, 2000, s.71.

32 Manifesto'nun içeriği şu şekildeydi:

"53 yıllık İngiliz işgali en açık şekilde kanıtladı ki,

Meclisi'nden istifa ettiğini ve Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını ilan etiklerini bildiren mektubu³³ da basına dağıttı. Aynı gün de Larnaka'da halka hitaben yaptığı konuşmada; *"Bu ülkenin yararı için ülkede uygulanan yasalara saygılı olmamalıyız. İngiltere'nin bir donanması var diye korkmayınız. Hepimiz ilhak için çaba göstermeli ve gerekirse bu uğurda kanımızı akıtmalıyız."*³⁴ diyerek isyan meşalesini ateşledi ve bu isyanın ekonomik nedenlerle değil, ilhak amaçlı olduğunu da doğrulamış oldu.

İsyanın Gerçekleşmesi

Limasol meclis üyesi N. K. Lanitis'in 20 Ekim'de Limasol'da organize ettiği ve Milonas'ın halka hitabını amaçlayan toplantı, ertesi gün Lefkoşa'da başlayacak olan isyanın da ilk kıvılcımını oluşturdu. Vali Storrs bu olay hakkında anılarında şunları söylüyor: *"Kitium Piskoposu Milonas, ayın yirmisinde Limasol'u ziyaret edip, istifa sebeplerini izah eder. Halkı toplamak için kilise çanları çalınır ve Yunan bayrağıyla sarılı otomobil ve kortej ağır bir şekilde ilerleyerek piskoposu karşılar. Okul çocukları da dahil üçbin kişilik kalabalık topluca stadyuma giderler. Piskopos önce orada, sonra şehirde başka bir gruba ve ertesi gün bir köy kilisesindeki kalabalığa konuşmalar yapar"*³⁵.

Milonas, önce stadyumda, daha sonra da Enosis adlı spor klübünün balkonunda yaptığı konuşmalarda³⁶ *"Tanrı ve halk adına, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını ve ahlaksız, yüz kızartıcı, rezil bir rejimin yasa dışı kanunlarına uyulmaması, itaat edilmemesi gerektiğini ilan ediyorum.... Her Kıbrıslı Rumu özveri yoluna çağırıyorum. Ulusal duyguları tam ve tahsilli bir halk olduğumuzu ve Helen bayrağı altında özgürce yaşamak istediğimizi yabancı yöneticilere göstermek zamanı gelmiştir. Rezil ve yüz kızartıcı rejim kahrolsun! İlhak çok yaşasın!"*³⁷ ifadeleriyle halka hitabederek yönetimle arasındaki köprüleri tamamen atmış oldu. Vali Storrs'a göre, aslında bu konuşmalar halk üzerinde yeterli heyecanı yaratmamıştı ve halk, yaklaşan tehlikeli olaylardan henüz habersiz-

a) Köleleştirilmiş halklar tiranların duygularına hitaben dualarla, yalvarma, yakarma ve rica ile kölelikten kurtulup, hürriyete kavuşamaz.

b) Tiranlara yanıt, onlara saygı göstermeyerek karşı koymak ve azamete, gururla davranmaktır.

c) Her yönden kurtuluşumuz, ulusal özgürlüğümüzle mümkün olabilir.

Gideceğimiz tek yol vardır. Bu yol dardır, acılarla doludur, fakat kurtuluşa götüren yoldur. Günün ışığı içinde ilhak bayrağını çekecek ve bu bayrağın altında tek vücut halinde birleşip tüm ayrılıklarımızı bir yana bırakacak ve ulusal kurtuluşa kavuşup anaatan Yunanistan ile birleşmek için her türlü özveride bulunup her vasıtaya başvuracağız. Misolongi ve Arkadi katliamları karşısında büyük ve başarılı kahramanlıklar göstermiş bir ırkın çocukları olarak bizi zaferin başarı zirvelerine ulaştıracak olan yolumuzda duraklamayalım." George Hill, *A History of Cyprus*, C.4, Cambridge, Cambridge University Press, 1952, s.546.

33 Milonas'ın valiye gönderdiği mektup şunları içeriyordu; *"Bir meclis üyesi olarak, Kral George'a sadakat andı içtim. Bir din adamı ve ulusal bir lider olarak, bugün, Kral George'un zorunlu olarak tebası bulunan Kıbrıslılar'a, çiğnenen insan haklarımızın dikte ettiği itaatsizliği ve boyun eğmemeyi tavsiye etmeyi zorunlu saymaktayım. Bundan böyle, her yere giderek vatandaşlarıma, gayrimeşru otoritenin yasal olmayan kanunlarına karşı yasa dışı bir direniş göstermeleri için çağrı yapmak görevim olacaktır. Kıbrıs'ın anaatan Yunanistan'a ilhakını ilan ediyoruz ve bu kararın erken zamanda uygulanabilmesi için insanın yapabileceği her şeyi yapacağımızı, Tanrının ve adaletin de kaba kuvvete karşı bu haklı mücadelede bizi destekleyeceğine güvenerek ilan ediyoruz."* Gazioğlu (II), a.g.e., s.257.

34 [Cmd 4045 (1932), paragraf 10] Gazioğlu (II), a.g.e., s.s.256, 271.

35 Debeş, a.g.e., s.107.

36 Gazioğlu (II), a.g.e., s.257.

37 Storrs'un Sömürgeler Bakanına gönderdiği 20 Şubat 1931 tarihli raporun 4 nolu eki.; Gazioğlu (II), a.g.e., 257; Hill, a.g.e., s.547 ve aynı sayfada 1 Nolu dipnot.

di.³⁸ Ancak, toplantıyı organize eden Lanitis, milliyetçilik yarışında öne geçmek için bu olayları, 21 Ekim’de abartılı bir telgrafla, Lefkoşa’daki Rum Milli Meclisi Ulusal Örgütü’nün sekreteri Ahilleas Emilyanidis’e bildirdi. “Çok büyük ve coşkulu kalabalığa karşı yapılan konuşmalarda, kasaba halkının bugüne kadar rastlanılmayan bir coşku ve övgü ile karşılık verdiği” gibi abartıları içeren bu telgraf haberinin Lefkoşa’da Rum toplumu arasında hızla yayılması üzerine, istifa etmek için zamanın henüz erken olduğunu düşünen Yasama Meclisi’nin diğer sekiz Rum üyesi, kilise ve aşırı milliyetçi Rum örgütlerinin de desteklediği bu hareket karşısında zor duruma düşerek meclis üyeliğinden istifa etmek zorunda kaldılar.

Sekreter Emilyanidis, 21 Ekim 1931 günü, Lanitis’ten gelen telgrafi çoğaltarak kulüplere dağıttı. Halkın Ticaret Kulübü binasının önünde toplanması için yapılan çağrı sonucunda üçbin kişiden fazla Rum, binanın önünde toplandı. Bu arada Yasama Meclisi’nden istifa eden Rum üyelerden birkaçı burada yaptıkları konuşmalarda, valinin ertesi günü tatil maksadıyla adadan ayrılıp İngiltere’ye gideceğini söyleyince, kalabalıktan “Vali Konağına, ...Vali Konağına” sesleri yükselmeye başladı. Lefkoşa’da Phaneromeni kilisesinin başpapazı olan Dionisos Kikkotis de, elindeki Yunan bayrağını sallayarak ihtilal ilan etti. Kalabalık halk topluluğu, kendilerine önderlik eden papazlar ve gençlerin peşine takılarak yürüyüşe geçti ve Vali Konağının önüne geldi³⁹.

Vali Storrs, anılarında gözüdülmüş kalabalığın Vali Konağı önündeki durumlarını şu sözlerle ifade ediyor: “Akşam yemeği için giyinirken Maltalı stenografer bana karışık bir kalabalığın hükümet konağına doğru yaklaştığını bildirdi. Derhal Koloni Müsteşar Vekiline ve Lefkoşa Komiserine telefon edip, on dakika içinde yanımda olmalarını sağladım.... Bu arada giderek artan birkaç bin kişi Hükümet Konağı önünde birikmiş vaziyette idi. Bahçe kapısı falan yoktu. Limasol toplantısı ve telgraftan haberimiz olmadığı için karışıklığın sebebini bilmiyorduk. Bu arada güneş batmış ve akşam olmuştu... Polis komutanının bir anda toplayabildiği sekiz atlı ve oniki coplu yaya polis⁴⁰, atların ürkmesiyle halkı coşkuya getirmiş, taş ve deynek hücumuna uğramışlardı. Liderler, halkı yararak konağın balkonuna yanaşmış, polisle karşı karşıya idiler. Sürekli alkış, bağırışma ve Enosis sesleri yükseliyordu.”⁴¹

Lefkoşa kaymakamı (komiser), polis komutanı ve Sömürge Müsteşarı göstericilerin liderleriyle konuşarak, ortalığı yatıştırmaya çalıştılar ve sakin olurlarsa valinin kendileriyle görüşebileceğini bildirdiler. Ancak bu bildirimler, kalabalığın gürültüsü arasında kayboldu. Hatta Meclis üyeliğinden istifa eden üyelerden Feodotu, “Vali bizi görmeyi reddediyor” diye bağıarak kalabalığı galeyana getirdi. Bunun üzerine konağın camları taşlandı ve birkaç gösterici binanın üstüne tırmanarak Konağın damına Yunan bayrağını çekti. Gelişen olaylar karşısında polis merkezinden takviye olarak istenilen önce 40 kişilik, ardından 22 kişilik polis gücü de yetersiz kaldı. Konağın ön kapısı ve pencerelerini kıran göstericiler içeriye girdiler. Can ve mal güvenliği kalmadığını gören polis müfettişi ateş açmak için

38 Debeş, a.g.e., s.107.

39 Kypros Tofallis, *A History of Cyprus*, London, 2002, s.s.93-97; Gazioglu (II), a.g.e., s.258.

40 1931 yılında adadaki polis gücü 762 kişiydi. Bunların yarıya yakını Türk, diğerleri Rum’dur. Ayrıca: 4 İngiliz, 8 Türk ve 10 Rum’dan oluşan 18 polis subayı, 8’i Türk, 6’sı Rum 14 Başçavuş, 10 Rum ve 10 Türk çavuş ve 10 Türk, 23 Rum onbaşı görev yapıyordu: Gazioglu (II), a.g.e., s.271.

41 Debeş, a.g.e., s.109.

Lefkoşa Kaymakamı'ndan izin istedi. Ancak, kalabalığın önünde öğrenciler olduğu gerekçesiyle, bu izin verilmedi. Hareketlerine polisten yeterli tepki görmeyen göstericiler, bundan cesaret alarak Sömürge Müsteşar Vekili'nin aracı ile takviye polis gücünün dört aracından üçünü yaktılar. Ardından Vali Konağı'nın kırılan pencerelerinden içeriye ucu tutuşturulmuş odun çubukları atmaya başladılar. Taş atmaya da devam ederek polislerin bina dışına çıkmasını engellediler. Konağın ateşe verileceği yadsınamaz bir hal alınca, Lefkoşa Kaymakamı ateş emrini verdi. Önce boru çalınarak gösteri yasası (İsyân yasası) Rumca okundu ve ateş açılacağı uyarısı yapıldı. Boru uyarısını duyan göstericiler, biraz geri çekildiler. Ancak, ateş açılmayınca tekrar binaya yaklaşp, yanan odun parçalarını binanın içine atmaya başladılar. Bunun üzerine tekrar boru çalındı ve 12 polis, kalabalığın bacak kısımlarını hedef alarak ateş açtı. Kalabalık paniğe kapılarak kaçmaya, polis de takibe başladı. Açılan ateş sonucu yedi gösterici yaralandı, bunlardan biri hayatını kaybetti. Bu arada konakta perdelerin yanmasıyla başlayan yangın, bütün binayı sardı ve ahşap bina birkaç dakika içinde kül oldu. Vali Storrs ve memurlarının sağ olarak kurtulduğu yangın, saat 23.00'de binanın tamamen yanmasıyla sona erdi. Ancak, Lefkoşa'nın Rum kesiminde gösteriler sabaha kadar devam etti⁴².

Göstericilerin elinden canını zor kurtaran Vali Storrs, ilk önlem olarak Mısır'daki İngiliz askeri komutanından uçakla acil takviye kuvvet, Akdeniz'deki İngiliz donanması komutanı'ndan da uçak gemisi veya kruvazör gönderilmesi talebinde bulundu. Ayrıca, İngiliz Sömürgeler Bakanı'na da telgraf çekerek gelişen durum hakkında bilgi verdi. Ada'daki önlemler kapsamında da, Telgraf Dairesi'nin dışarıya gönderdiği tüm telgraflara sansür maksadıyla alıkonulması, gün batımından gün doğumuna kadar halkın sokağa çıkmaması, beş kişiden fazla kimsenin bir araya gelmemesi, ateşli silah bulundurulmaması ve taşınmaması talimatı verildi. Kıbrıs'taki yaşamın artık eskisi gibi olmayacağını önemli bir işareti olarak da Yasama Meclisi ve okullar kapatıldı ve normal iş hayatı geçici olarak durduruldu⁴³.

Alınan tüm önlemlere karşın Rumlar, Kıbrıs'ın birçok yerinde taşkınlıklara, kalkışma, kırma-dökme ve yakma eylemlerine devam ettiler. 22 Ekim günü Larnaka, Magosa ve Limasol'da taşkınlıklar yapıldı. Limasol'da Kitium Piskoposu'nun halkı kıskırtıcı konuşmasının ardından bir grup, İngiliz askerlerine gıda malzemesi yükleyen araçları engellemeye çalıştı. Bu gelişmeyi Vali'ye bildiren telgrafi çekerek bisikletiyle evine dönmekte olan İngiliz Kaza Komiseri'nin (Kaymakam) peşine takılan kalabalık bir grup, 'Enosis' sloganları atarak binaya saldırdılar. Eşi, 12 yaşındaki kızı ve iki hizmetçisi ile birlikte çaresiz kalan komiser, kalabalığa seslenerek onları yatıştırmak istedi. Ancak binayı taşıyan, pencereleri kıran, elektrik tellerini kesen gözü dönmüş kalabalık, benzin dökerek evin arka kapısını ateşe verdi. Binadaki yangın büyümeye başlayınca Komiser, ön kapıdan ailesiyle birlikte sahile koşarak, bir sandalla bölgeden uzaklaştı. Bina tamamen yandı. Yangın yerine gelmekte olan bir polis aracı da yolda göstericiler tarafından yakıldı. Aynı gün Lefkoşa'da da kilise çanları çalınarak toplanan altı bin kişi, resmi binaları taşladı.

Vali Storrs'un talep ettiği takviye kuvvetler⁴⁴, 23-26 Ekim tarihlerinde

42 Debeş, a.g.e., s.110; Gazioğlu (II), a.g.e., s.259-260; Öztoprak. a.g.m., s.318.

43 Gazioğlu (II), a.g.e., s.260.

44 Gazioğlu (II), a.g.e., s.261; Vali Storrs, olaylar ve alınan önlemlerle ilgili olarak anılarında şunları anlatıyor: "Gerek olayların cereyan ettiği, gerekse onu takip eden günlerde Koloniler Bakanlığının tam

Ada'ya geldi. London adlı savaş gemisi Larnaka'ya, Colombo savaş gemisi Magosa'ya, Shropshire savaş gemisi de Limasol'a demirledi. London'daki askerlerden 200'ü Limasol'a, 100'ü de Larnaka'ya takviye olarak gönderildi. Bunlarla beraber Ada'ya gönderilen üç destroyerle birlikte Ada'nın tüm limanları kontrol altına alınmış oldu.

Savaş gemileri ve takviye kuvvetlerin gelmesine karşın, olaylar 24 Ekim'de Baf, Lefkoşa ve Larnaka'da değişik şekillerde devam etti. Olayların elebaşlarını tutuklamadan eylemlerin sona ermeyeceğini anlayan Vali Storss, İngiltere'nin de onayını alarak tutuklama eylemini başlattı: "*Kitium piskoposu ve diğer elebaşlar serbest kaldığı sürece daha kötü olayların çıkması mümkündür. Suçluluklarında hiç şüphe yoktu, ancak bunu ispatlayacak yasal delil bulmak da oldukça güç olabilirdi. Tutuklandıkları takdirde taraftarları hapisaneyi basmakla tehdit ediyorlardı ki bu da muhakkak kanlı çatışma demektir. Neticede bunları savunma kanunuyla adadan sürmeyi kararlaştırdım. Hedefleri tespit edilinceye kadar tümü bir savaş gemisinde kalacaklardı.... Hiç şüphesiz gece, ertesi gün yapacakları haince planları düşünerek uyumuşlardı. Bu arada ordu ve polis çok dikkatli bir plan hazırlamıştı. Küçük gruplar halinde polis ve askerler piskopos ve diğer politikacıların evlerini çevreleyip sabaha karşı teker teker hepsini tutuklatıp, Limasol ve Larnaka limanlarında demirli London ve Shropshire gemilerine götürmüşlerdi.... Kitium piskoposu, Shropshire zırhlısında bazı subayların acıma duygularını kabartmıştı. Papazlık başlığının içinde piskoposluk mücevherlerini gizlemiş, bunlar ortaya çıkınca da biçare papaz bir viski soda istemişti.*"⁴⁵ Valinin anılarında bu şekilde anlattığı tutuklamaların duyulması üzerine, özellikle Kitium piskoposu'nun tutuklandığı ve Shropshire zırhlısında tutulduğu Limasol'da ve Lefkoşa'da, piskoposluk binalarında toplanan halk, gösteriler yaptı ve polisle çatıştı. Her iki olayda da birer gösterici öldü.

24 Ekim günü Girne Piskoposu'nun Lefkoşa'ya gitmek istemesi yeni olaylara ortam yarattı. Bunun kıskırtıcı bir olay olabileceği gerekçesiyle resmi makamların izin vermemesine rağmen Lefkoşa'ya giden ve şehre girişine güvenlik güçleri tarafından izin verilmeyen piskopos, Girne'ye döner dönmez kilise'deki ayinde halkı kıskırtıcı bir konuşma yaptı; "*Lefkoşa'ya gittim, ama şehre girişim süngülerle engellendi. Burası bir Rum ülkesidir ve Yunanistan'a verilmelidir. İngilizler despot ve kötü insanlardır. Ben şimdi Yunan bayrağını olması gereken yere çekeceğim.*"⁴⁶ diyerek, kendisini takip eden kalabalıkla birlikte hükümet binalarının olduğu yere geldi. Direğe çekili bulunan İngiliz bayrağını indirerek yerine Yunan bayrağını çekti. İngiliz bayrağı da göstericiler tarafından parçalandı. Olay yerine gelen Girne Komiseri, halkı sakinleştirici bir konuşma yaparak dağılmalarını istedi ve Yunan bayrağını indirerek tekrar İngiliz bayrağını direğe çekti. Girne'deki olaylar gün boyu ve gece, çevre köylerden gelen

---

desteğini görmüştüm. Bakanlık bana bu durumlarda alışılmış direktifler göndermeyi uygun görmemiş, yaptığım önerilerin büyük çoğunluğu ve genel politikamı onaylamıştı. Kyrou'nun Diplomatik görevi bitirilip, derhal Ada'dan atılmış, Kıbrıs veya herhangi bir kraliyet yer ve kolonisine resmi giriş hakkını süresiz ve tamamıyla kaybetmişti. Yasama Meclisi feshedilmiş ve elli mil ötede beşbin ayak yükseklikteki Trodos dağlarında kamplı yüz asker ve üç subay derhal merkeze çağrılmıştı. Askeri ve hava desteği için başvuruda bulunup, iç güvenlik kurallarını uygulamaya başladım. İlk üç gün durum oldukça kritikti. Genç liderler ve elebaşlar zalimce davranıyor, Lefkoşa'yla adeta rekabet ediyorlardı. Limasol'da isyancılar, Komiser, karısı, oniki yaşındaki kızları ve iki hizmetkarlarının içeride olduklarını bildikleri halde evlerini işgal etmiş ve petrolle ateşe vermişlerdi. Kraliyet donanmasının London ve Shropshire gemileri ve üç destroyer vardıkları zaman limanları emniyete almışlardı. Uçakla gelen bir başka taburla da askeri komutan artık başka yardım önerilerini geri çevirmek zorunda kalıyordu.": Debeş., a.g.e., s.111.

45 Sir Ronald Storss, *Orientalism*, London, 1937, s.598; Debeş. a.g.e., s.s.111-112.

46 Gazioglu (II), a.g.e., s.263.

Rumlar'ın da katılımıyla devam etti. Buradaki olaylarda da polisle çatışma sırasında bir gösterici öldü. Bu olaylara neden olan Girne piskoposu ve iki elebaşı, diğer altı kişi gibi sürülmek üzere tutuklandı ve savaş gemilerine gönderildi⁴⁷.

24 ve 25 Ekim günlerinde olayların yoğun olduğu yer Mağusa'ydı. 24 Ekim'de sekiz bin kişinin katıldığı bir mitingde, halkı kıskırtıcı bir konuşma yapan kişi, yine bir din adamı, bölge başpapazı Arhimandrit oldu. 25 Ekim'de *Colombo* Kruzazörü, Mağusa limanına demirledi ve karaya takviye asker çıkardı. Akşama doğru göstericiler tarafından Maraş polis karakolu basıldı ve tahrip edildi. Buradaki gösterilerde de bir gösterici Rum öldü.

29 Ekim tarihine kadar birçok köyde bu tarz gösteri ve sabotaj eylemleri devam etti. Ortadoğu'daki İngiliz Ordu Karargahı'ndan Ada'ya gönderilen birkaç savaş uçağı, isyan hareketlerine karışan köyler üzerinde uyarı uçuşu yaptı. Ekim sonuna kadar hükümet, durumu tamamiyle kontrol altına aldı.

Bununla birlikte, 29 Ekim'de Selanik'teki İngiliz Konsoloslugu önünde, birkaç yüz Yunanlı'nun Kıbrıslı Rumlar'ı destekleyen gösteriler yaptıklarını, Türkiye'nin Selanik Konsoloslugu'nun bilgisine dayanarak, Dışişleri Bakanlığının Başbakanlığa yazdığı, aşağıda sunulan 9 Kasım 1931 tarihli yazıdan öğreniyoruz;

"Ankara ... II/ ... 1931 Hulusa Kıbrıs hadisatı münasebetile Selanik İngiliz konsoloshanesi önünde yapılan nümayiş hakkında

Yüksek Başvekalete

29/10/1931 günü, öyle üstü, milli firkaya mensup birkaç yüz kişinin Selanik İngiliz Konsoloshanesi önüne iki defa gelerek Kıbrıs Rumları lehine numayışte bulunduğu, mahiyeti meseleyi bilmeyen İngiliz Konsolosu'nun balkona çıktığı lakin derhal içeriye kaçtığı, numayışçilerin ise her iki defasında da polis ve jandarma kuvvetleri marifetile dağıtılmış olduğu mahalli mezkur Konsolosluğumuzdan bildirilmiştir. Arz olunur efendim Hazretleri.

Hariciye Vekili N. "48

İsyan Sonrası Tedbirler ve Tepkiler

Vali Storrs'a göre o dönemde Kıbrıs'taki toplam köy sayısı 670 idi. Bunların 72'si tamamıyla Türk'tü. Tamamıyla Rum ve Türk-Rum karışımı olan toplam 598 köyden 389'u olaylara hiçbir şekilde karışmamışlardı. Yaklaşık yetmiş köyde resmi bina ve tesise zarar vermişlerdi⁴⁹. Dolayısıyla Lefkoşa, Limasol, Larnaka, Mağusa, Girne ve Baf gibi kasabalarla birlikte 209 köy, bu isyan hareketine fiilen katılmıştı. Yine Storrs'a göre, olaylar sırasında güvenlik kuvvetlerinin açtığı ateş sonucu, isyancılardan altı kişi öldü, otuz kişi yaralandı, polisin de yaralı sayısı otuzsekiz idi⁵⁰.

47 Storrs, tutuklamalarla ilgili olarak şunları anlatıyor; "Haklı olarak elliiki yıllık toleranslı yönetimim-izden sonra benim bu tutuklama işine cesaret edemeyeceğim ve taraftarların taşkınlıklarından çekineceğime inanılıyordu. Bu ani karar şoku dizginleri ele alıp, kritik bir zamanda kararlar verebilmemi sağladı. Düzenin bir an önce sağlanması gerekiyordu. Ancak bunun için uygulanan tutuklamalar, mahkemeler ve hapisler, sokağa çıkma yasakları ve sansürler tabiatıyla oldukça nahoş olaylardı.": Debeş. a.g.e., s.113.

48 BCA 030.10.254.712.44.

49 Debeş., a.g.e., s.115.

50 A.g.e., s.113; Gazioğlu'nun kitabında ölü sayısının on olduğu, Yaralı 38 polisten 15'nin Rum,

İngiliz Sömürgeler Bakanının 30 Ekim'de Valiye gönderdiği telgraftaki, "Şimdi ve ileride herhangi bir kargaşaya olanak tanınmayacağını göstermek için, ayaklanmaya önayak olanlara karşı alacağınız tüm önlemleri tam olarak desteklemekteyim. Yürürlükteki anayasanın sağladığı hürriyetler, sadakati olmayan politikacılar tarafından kötüye kullanılmıştır. Bu nedenle, Majeste Kraliçe Hükümeti, seninle işbirliği içinde, Ada'nın anayasal geleceğini tekrar gözden geçirmek zorundadır."⁵¹ ifadeleri, Kıbrıs'taki sosyal ve siyasi yaşamın artık eskisi gibi olmayacağını habercisiydi.

Öncelikle, isyanın elebaşları olarak tutuklanan ve İngiliz zırhlılarında tutulan 10 kişi, yaşam boyu sürgün cezası çekmek üzere, 3 Kasım tarihinde İngiltere ve Gibraltar'a gönderildiler. Verilen cezanın kararı, hükümet bildirisini yerel basında yayımlandı⁵². Ayrıca, ikibin kişi ayaklanma sırasında işledikleri suçlardan dolayı mahkemeye çıkarılarak cezalandırıldılar.

Bu arada, Ada'ya geldiği günden itibaren kışkırtıcı faaliyetlerde bulunan ve açık şekilde Enosis amacı için çalışan Yunan Konsolosu Aleksis Kyrou, bir daha İngiliz İmparatorluğu'nun hiçbir yerinde görev yapmasına olanak tanınmaması koşuluyla 'istenmeyen adam' (*persona non grata*) ilan edildi ve Yunan hükümetince geri çekildi⁵³.

Ardından, "13 Kasım'da yürürlüğe giren ve Yasama Meclisi'nin kaldırılarak⁵⁴, yasa koymayla ilgili tüm yetkilerin valiye verildiğini" belirten Kraliyet Konseyi Kararı (Order in Council)⁵⁵ yayımlandı. Bu kararın yayınlanması ve kararın Türkçeye tercüme edilmiş durumunun bilgisi, Kıbrıs Türk Konsolosluğu'nun yazısına dayanılarak Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığınca, Başbakanlığa şu şekilde bildirildi;

"Kıbrıs isyanı hakkında Yüksek Başvekalete

22.11.1931 tarih ve 23153/688 numaralı tezkereye zeyildir:

Kıbrıs Meclisi kavanininin 13/11/1931 tarihinde lağvolunduğu ve hükümet

---

23'ünün Türk olduğu belirtilmektedir. Gazioğlu (II), a.g.e., s.266.

51 Gazioğlu (II), a.g.e., s.265.

52 "Sürgüne gönderilen on kişinin kimlikleri; 1. Nikodemus Milanos (Kitium Piskoposu), 2. George Hacıpvavlu (İstifa eden Yasama Meclisi Üyesi), 3. Dionisos Kikkotis (Ulusal Radikalistler Birliği Üyesi), 4. Teofanis Çangarides, 5. Tefanis Feodotu (İstifa eden Yasama Meclisi Üyesi), 6. Teodoros Kolokassides (Gazeteci), 7. Makarios Miriantheus (Girne Piskoposu), 8. Valitiotis (Komünist Partisi Lideri), 9. Savvas Loizides, 10. Kostas Skeleas." Gazioğlu (II), a.g.e., s.266.

53 Babası Kıbrıslı bir Rum olan konsolos Kyrou, daha sonraki yıllarda bir Yunan diplomatı olarak görevine devam etmiş, 1950'lerde Yunanistan'ın BM Başdelegeliğini yapmıştır. Gazioğlu (II), a.g.e., s.s.266-271; Aleksis Kyrou, 21 Eylül 1953 yılı gününde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 439'uncu oturumunda; Grek başdelegesi olarak Kıbrıs'ı söz konusu etmiş ve "Kıbrıs halkının Rum çoğunluğunun, Kıbrıs'ın Gırekistan'a birleşmesini istediğini" belirtmiş, "bu meseleyi kendi deyişi ile 'dost ve müttefik' İngiliz hükümetiyle görüşerek halletme kararında olduğunu, bu yönde bir sonuç alınmazsa, mahkemeye (Birleşmiş Milletler'e) başvurabileceklerini" söylemiştir: Vehbi Zeki Serter, *Kıbrıs Türk Mücadele Tarihi*, C.1, Lefkoşa, 1973, s.50.

54 Kaldırılan Yasama Meclisi yerine, 1933 yılında, valinin tavsiyelerini dinleyip dinlememekte serbest olduğu Danışma Meclisi kuruldu. İcraat Meclisi üyeleri ile her yıl cemaat arasından, fakat hükümet tarafından seçilen üyeler tarafından oluşturuluyordu. Önce 5 kişi olan meclisin üyelerinin 4'ü Rum, biri Türk'tü. Daha sonra, memur olmayan halktan seçilen üye sayısı bir artırılarak altıya yükseltildi: Ahmet Gazioğlu, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs (1878-1960) I, Statü ve Anayasa Meselesi*, İstanbul, 1960, s.s.63-64.

55 Kıbrıs Türk Konsolosluğu'nca 13 Kasım olarak bildirilen Yasama Meclisinin kaldırılma tarihi, Şükrü Gürel'in kitabında 9 Kasım 1931 olarak belirtilmektedir: Gürel, a.g.e., s.142, dip not 214.

tarafından neşrolunan evamir mukarreratın yeni bir nizamname ile tevhit edildiği Kıbrıs Konsolosluğumuzdan isar olunmaktadır.

Bu hususta hükümetin resmi gazetesi olan The Cyprus Gazette'in fevkalade nüshasında intisar eden fermanın bir sureti mutercemesi ile ahiren neşrolunan Nizamnamenin türkçe bir nüshası merbuten Yüksek makamlarına arz ve takdim kılınmıştır efendim.

Hariciye Vekili

13 Teşrinisani 1931 tarihli ve 2176 numaralı Kıbrıs Ceridei Resmîyesi nüshai fevkaladesinin tercümesidir.

Zati Hz.Kralı tarafından istar edilen fermanların tasdike iktiran edip bunlar mucibince Meclisi Kavanininin ilga ve kanun yapmak selahiyetinin Valiye bahşedildiğinin berayi malumatı umumîye ilanını Zati Hz. Vilayetpenahı emreyler.

Bu Fermanlar tedbiri acile olarak telakki edilmelidir. Kıbrıs müstakbel kanunu esasî meselesinin hepsinin bundan sonra tahdi teemmüle alınması icap edecektir. Fermanlar, usulu vechile temhir edildikten sonra meokii meriyete vaz'edileceklerdir."⁵⁶

Vali Sir Ronald Storrs, Kraliyet Konseyi Kararı'nın kendisine verdiği geniş yetkilere dayanarak, 1 Aralık 1931 tarihinde üç yasa çıkardı. Bunların ilki, "bayrak" yasasıydı. Buna göre konsolosluklar dışında yabancı bayrakların izinsiz kullanımı ve sergilenmesi yasaklandı. İkincisi, "kilise ve çanları" yasasıydı ki, kilise çanlarının topluma heyecan getirmesi amacıyla kullanılmasına izin vermiyordu. Bir diğer yasa ise, "köy yöneticileri" yasasıydı. Bu yasa ile köy yöneticilerinin (muhtarlarının) atama yetkisi valiye verildi. Böylece Türk döneminin uyguladığı "millet" sistemine dayalı özerklik ortadan kaldırıldı ve muhtarların köy halkı tarafından seçilmesi yöntemi son buldu.⁵⁷ Storrs'un adı geçen üç yasayla ilgili yorumu; "...Olaylar kanıtlanmıştı ki, pek çok köy muhtarı köyde kanun ve asayişin işleyişine, kayıt ve vergi toplanmasının karışmasına izin vermiş, görevlerine ihanet etmişlerdi. Aynı şekilde Yunan bayrağı, asayişin bozulmasına sebep olmuş, kilise çanları ise düzensiz başıbozukları şiddete davet etme işareti olmuştu. Neticede gerekli kanunlar geçirilmiş, muhtarların bundan böyle seçimle değil, hükümet atamasıyla işbaşına gelmeleri sağlanmıştı. Aynı suretle, hükümet lisansı olmadan Yunan bayrağı sergilemek ve kaza komiserinin izni olmadan kilise çanlarını çalmak yasak edilmişti..... Kilise ve çanları kanunu, çanların kalabalık toplamak için çalınmasını men ediyordu. Yoksa bunların normal gayeleri olan okul çocuklarını toplamak, zamanı bildirmek için çalınmasına izin vardı. Fakat altı kasabadan beşinde ve köylerin yüzde yirmisinde çanlar bir süre hiç çalmadı. Bu sessizliğe Kıbrıs sempatizanları (ve hatta bu yasayı çıkartanların bazıları dahi) 'tarihi bir açıdan' bakıyor ve 'Hristiyan rayanın Müslüman fatihlere baş eğmesi' gibi yorumluyor olmuştu. Gerçek şuydu ki, başpiskopos tüm köylere haberciler gönderip kilise çanlarının çalınmasını yasakladığını bildirmişti. Bundan umulan gaye Kıbrıslılar'ı etkilemekten ziyade, Ortodoks ülkelerinde ve belki de Londra'da kilisenin baskı altında tutulduğu izlenimini uyandırma ümidi idi."⁵⁸ şeklindeydi.

21 Aralık'ta çıkarılan "Tazminat Vergisi Yasası", olaylar sırasında oluşan zararın bunu yapanlarca ödenmesini veya aynen yerine getirilmesini, bir başka

56 BCA 030.10.234.577.15.

57 Öztoprak, a.g.m., s.s.329-330; Gazioğlu (II), a.g.e., s.266.

58 Debeş, a.g.e., s.s.119-120.

ifadeyle zarar görmüş mal ve mülkün suçlu köy ve kasabalardan karşılanmasını amaçlıyordu. Bu yasaya uygun olarak sorumluların ödemesi için saptanan zarar miktarı, 34.315 sterlin olarak belirlendi. En büyük para cezası, Lefkoşa Belediyesine kesilmiş ve 20.000 sterlin ödemesi emredilmişti⁵⁹.

İngiliz yönetimince alınan diğer tedbirler şunlardı; Siyasi partiler dağıtıldı, her türlü yürüyüş, toplantı ve siyaset yasak edildi. Basına sansür koyuldu. Türk ve Yunan tarihinin okullarda okutulmasına son verildi⁶⁰. Milli kahramanların resimlerinin duvarlara asılması ve bulundurulması yasaklandı⁶¹.

Storrs'un anılarındaki açıklamalarla, çıkarılan yasaların ve alınan önlemlerin hedef kitesinin, İngiliz yönetimine başkaldıran, adada günlerce anarşi ve terör ortamı yaratan ve hükümet binalarını yakıp yıkan Rum toplumu olduğu düşüncesi yaratılsa da⁶² uygulamada, isyanla hiçbir ilgisi olmayan ve İngiliz yönetimine bağlılık içerisinde yaşayan Türk toplumu'na da haksız şekilde aynen uygulamaya koyulduğu, baskı altına alındığı ve bu tarihe kadar elde ettiği kazanımlarının birçoğunu kaybettiği, Anavatanından da yeterli ilgiyi görmediği için lidersiz kaldığı ve zaman zaman umutsuzluğa düştüğü⁶³ yadsınamaz bir gerçektir.

1931 Rum ayaklanmasının Basın'a yansması koyu bir sansür şeklinde oldu. Artık Ada'da basın özgür değildi. Yeni bir gazetenin yayınlanabilmesi için, yayına başlamadan önce bir 'Teminat Akçası'nın yatırılması zorunluluğu getirildi. Söz konusu teminat yatırılmadan yayına başlayan gazetenin yayını derhal durdurulacak ve adli işlem yapılacaktı. Gazetelere bir yıllık çalışmalarını idari makamlara bir rapor şeklinde bildirme, hükümetin yayınladığı her tebliği kesinlikle ve ücretsiz olarak yayınlama zorunluluğu getirildi. Bir suç olasılığı karşısında zincirleme sorumluluk sistemi oluşturuldu. Buna göre, gazete sahibinden, sorumlu müdürden, gazeteyi basan teknisyenden, gazete dağıtıcısına kadar çeşitli sorumluluk ve cezalar getirildi. Yayınları ile halkı korkuya düşüren, tahrik edici ve yanlış haberler yayınlayan gazetelerin kapatılması için hükümete yetki verildi. Basına getirilen bu kısıtlamalar nedeniyle, Kıbrıs'ta özellikle Türk basınında uzun bir sessizlik dönemine girildi. İsyen hareketinden sonra çıkarılan 26/1934 sayılı basın yasası adeta bir sömürge yasası şeklindeydi ve artık Kıbrıs'ta gazete çıkarmak veya kapatmak Sömürge Müsteşarı'nın yetkisine bırakılmıştı. Bu baskıcı yasalara direnemeyen birçok gazete kapanmak zorunda kaldı. Basındaki sessizlik süreci, 1942 yılında Dr. Fazıl Küçük'ün

59 Gazioglu (II), a.g.e., s.266. ; Öztoprak, a.g.m., s.330; Debeş, a.g.e., s.119.

60 Gazioglu (I), a.g.e., s.37.

61 Gürel, a.g.e., s.147; Hill, a.g.e., s.s.546-552.

62 Kıbrıs Türk Konsoloslğunun Türkiye'ye gönderdiği raporda, "...Hükümet tarafından neşrolunan 5/11/1931 tarihli beyannamede isyandan mütevellit zarar ve ziyanın tazmini için memurlar müstesna olmak üzere, Rumlardan cizye tarhedileceği ve tarzi tahsilin de bilahare yapılacak bir kanun ile tevizih ve tayin kılınacağı ilan edilmiştir." İfadelerinden de anlaşılacağı gibi, Türk toplumu, isyan sonrası kendilerine bir zarar gelmeyeceği düşüncesini taşımaktadırlar: BCA 030.10.234.577.11.

63 Türk toplumunun düştüğü umutsuzluğu, 19 Ağustos 1933 tarihli Masum Millet Gazetesinde Con Rıfat şöyle anlatıyor: "İçtimai derhterimizi senelerden beri devamlı neşredip çareler tahrir eylediğimizi Türkiye matbuatı bildiği halde alaka göstermemeleri bizleri çok mahzun ediyor ve şikayet etmek artık hakkımız oluyor..... Rum vatan kardaşlarımızın mesail-i milliyetlerinde bütün Yunanistan, Mısır ve hatta Amerika matbuatı alakadar oluyorlar... Vaziyetimiz acı ve vahimdir, tedrici eriyoruz... Korkarız ki pek yakında kendilerine maddeten bar olmağa ve rahatsız etmeye mecbur olacağız.": Harid Fedai, Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı, KKTC Turizm ve Kültür Bakanlığı Yay.,İstanbul, 1986, s.s.175-177.

"Halkın Sesi" Gazetesini çıkarmasına⁶⁴, sansür ise, II. Dünya Savaşı sonunda, 1947 yılında yeni basın yasası çıkarılana kadar devam etti⁶⁵.

1931 sonrası baskı döneminin en etkili olduğu alanlardan birisi de hiç şüphesiz eğitim alanıydı. Özellikle Türk Toplumunu bu konuda büyük sıkıntılarla karşı karşıya geldi. Kıbrıs Davasında, Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Başkanı sıfatıyla büyük hizmetler ve savaşımalar vermiş bulunan Faiz Kaymak, bu konuda özetle şunları ifade ediyor: "İngilizler Ada'yı 'illiberal' yasalarla yönetmeye başladı. Okullar için de sıkı denetim uygulayarak 'kitapsız eğitim' kuralı yarattı. Milli marş söylenmesini yasaklayarak, öğrencilere İngiliz Kral Marşını söyletmeyi buyurdu. Okullara milli bayrak çekilmesini önleyerek, İngiliz bayrağını çekti. Büyüklerin resimlerini duvarlardan indirtti. Daha nice sıkı denetimle 'milli duyguları öldürtmek' politikasına alabildiğine girişti. Ne var ki, bu sıkı denetim, Rumlar'dan çok, Türkler'e uygulandı. Hükümete her dönem 'sada- kat' göstermiş bulunan zayıf Türk toplumunu, kabile reisleri gibisine yönetilen bir zümre durumuna getirdi... Türk Lisesinin adını 'İslam Lisesi' olarak değiştirdi."⁶⁶

1931 isyanını bahane eden İngiliz yönetimi, Türk maarif sisteminde köklü değişiklikler yaptı. Rum Tali Okulları, Rum halkı arasından Vali'nin tayin edeceği dokuz kişilik bir komisyon tarafından yönetildiği halde, Türk Tali Okulları, Türk Evkaf Murahhası ile Vali'nin tayin edeceği diğer iki kişiden oluşan üç kişilik bir komisyonun yönetimine bırakıldı⁶⁷. Bu yeni oluşum Türk Toplumunun ileri gelenleri tarafından protesto edildi. Avukat Fadıl Korkut, Birlik Gazetesinde yayınlanan makalesinde tepkisini, "Bu kanun bizi, okul idaresinde iktidarı olmayan bir cemaat menzilesine düşürmüş oluyor. Acaba hükümet, üçyüz sene bir memleketi idare etmiş olan biz Türkler'i iki okul idare edemeyecek kadar aciz mi sanıyor?... Kıbrıs Türkleri, binlerce seneden beri Asya'nın ve hatta Avrupa ve Afrika'nın hiçbir yerinde medeniyet eserleri bırakmış olan tarihi bir milletin ve Ada'da üçyüz sene hüküm sürmüş ve bu müddet zarfında yabancı cemaatlerin okullarına hürriyet bahşeylemiş olan dükkü hakimlerin torunlarıdır."⁶⁸ sözleriyle dile getirdi.

Sömürge Yönetimi 1935 yılında yeni bir maarif kanunu çıkardı. Bu kanuna göre; Okul kitapları hükümet tarafından tespit edilecek, Maarif Encümen Üyeleri ile kaza komisyonlarının üyeleri hükümet tarafından tayin edilecek, maarif vergilerinin kontrolü tamamen hükümetin elinde olacak, Maarif Encümeni istişari bir organ haline sokulacak, bunlara ilaveten de maarif giderlerini karşılamak üzere Türkler'in arazi vergileri arttırılacaktı⁶⁹.

1933 yılına kadar Maarif Encümeni tarafından yapılmakta olan müfredatın tespiti yetkisi de, bu kanunla hükümete geçti. Bu yetkiye dayanarak Maarif İdaresi, ilkokullar için 1935-1936 öğretim yılında yeni bir müfredat hazırlayarak uygulamaya koydu. Bunun sonucunda Türkiye'den getirtilen okul kitaplarının okutulması

64 İsmail Bozkurt, "Kıbrıs'ın Tarihine Kısa Bir Bakış", İrfan Kaya Güler, Ertan Efegil, *Avrupa Birliği Kışkıncında Kıbrıs Meselesi (Bugünü ve Yarını)*, Ankara, 2001, s.13.

65 "Hakikat Gazetesi baskılara karşı koyamadı, kapandı. Masum Millet Gazetesi iki kez kapatıldı. Sorumlusu Mehmet Rifat (Jon Rifat) hapsedildi. Haber, Ses, Vakit Gazeteleri bu baskı döneminin derin izlerini taşıdı.": Ünlü, a.g.e., s.s.79-80.

66 Faiz Kaymak, *Kıbrıs Türkleri'ni Bu Duruma Nasıl Düştü?*, İstanbul, 1968, s.9.

67 M. Ali Galip Alçitepe, "İngiliz Sömürge Yönetimine Karşı Kıbrıs Türkleri'nin Milli Eğitim Alanında Verdikleri Mücadele Üzerine Bir Çalışma", *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*, Gazimağusa, KKTC, 13-17 Kasım 2000 (yayıma haz.: İsmail Bozkurt), s.380.

68 Fadıl Korkut (Avukat), "Okullarımız", *Birlik*, 21 Ocak 1987, KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi.

69 Ali Süha, "Kıbrıs'ta Türk Maarifi", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*, Ankara, 1971, s.226.

yasak edildi⁷⁰. Kıbrıs'ta sadece alfabe ile okuma kitabı hazırlatılabildiğinden geri kalan dersler için "kitapsız öğretim"e gidildi. Bu uygulamanın amacı da, Anavatan'dan getirilen ders kitaplarının dahi okutulmasını yasaklayarak, Türk çocuklarının Türkiye Cumhuriyeti ve tarihini öğrenmelerini engellemektir⁷¹.

İngiliz yönetiminin 1931 sonrası aldığı önlemlerin ve kısıtlamaların, isyanı gerçekleştiren Rumlar gibi, Rumlar'ın tüm teşviklerine⁷² rağmen hiçbir olumsuzluğa karışmayan Türk toplumuna da uygulanması, kendi vatandaşlarınca bile hakkaniyete uygun bulunmadı. Bu konuda İngiliz yazar Nancy Crawshaw; "Bu tarihten itibaren Türkler'le hükümet arasındaki ilişkiler, eski, geleneksel bir Türk ailesinden gelen atanmış bir memur⁷³ tarafından yönetilmeye başlandı. Bu tür kişiler, her ne kadar da çok saygın ve güvenilir idiyeler de bir bütün olarak toplumdaki kopuktular ve Türkiye'de devrim hareketinin çağdaşlaşma (modernleşme) sürecine yabancıydılar. Bu nedenle, Atatürk'ün dini, sosyal ve hukuki reformları Kıbrıs'a geç ulaşmış ve Kıbrıs Türk Toplumunun genel ilerleyişi geri kalmıştı."⁷⁴ şeklindeki yazısıyla, bu uygulamayı eleştirdi ve bu durumun, seçilmiş temsilcileri aracılığıyla Türklerin seslerini duyurmalarını engellediğini, bu haktan yoksun bıraktığını belirtti.

İsyana katılmayan, Enosis'e karşı olan ve genelde ilhak karşısında sömürge yönetimini tercih eden Türk toplumu, doğal olarak isyana katılanların cezalandırılmaları zorunluluğuna inanıyorlardı. Bununla ilgili olarak, 4 Kasım 1931 tarihinde, Hakikat Gazetesinde yayınlanan "Şayan-ı Esef Vakalar" başlıklı bir makalede şöyle denilmektedir: "Kıbrıs Rumları... nihayet taşkınlığı isyan derecesine vardırıdılar.... Hükümet tüm acil önlemleri almış ve asayiş bir dereceye kadar aide edilmiş ise de, yıllardan beri memleketi için için kemiren ve en nihayet buhranlı bir safhasına giren bu husursuzluğun artık kesin suretle tedavisi zamanının geldiğine inanıyoruz"⁷⁵.

Kıbrıs Türkleri, bununla birlikte, isyandaki tarafsızlıkları nedeniyle kendilerinin de ödüllendirileceklerini düşündüler. Kıbrıs Konsolosluğunun raporunda; "Müslümanların sükunet ve bitarafılığı İngilizler'in nazarı dikkatinden kaçmamıştır. Bunun neticesi olarak öteden beri reddedilen umuru diniye ve harsiyelerine ait bazı metaliplerinin isaf edileceği hükümet tarafından ihsas edilmektedir."⁷⁶ ifadeleri bu düşünceleri açıklamaktadır. Oysa, İngiliz yönetimi bu isyanı fırsat bilerek, Kıbrıs Türk Toplumunun arasında gelişmekte olan Kemalist Türk Milliyetçiliğini de kontrol altına almayı

70 Süha, a.g.m., s.226.

71 Alçitepe, a.g.m., s.382.

72 Kıbrıs'taki isyan hareketi ile ilgili olarak Kıbrıs Türk Konsolosluğunun 26 Ekim ve 5 Kasım 1931 tarihlerinde gönderdiği raporlara dayanılarak Dışleri Bakanlığınca Başbakanlığa yazılan yazıda, İsyanın oluşumu ile ilgili ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Burada özellikle dikkati çeken bölüm ise, Türklerin Rumlarla birlikte hareket etmediklerini belirten ifadelerdir: "İsyan esnasında müslüman ahali heryerde seyirci kalmış ve Rumların ellerinde Türk bayrakları olduğu halde (Gazi Mustafa Kemal Hazretleri de bizimle beraberdir.) diye bağırarak dolaşmalarına, itaatsizliğe teşvik ve beraber olduklarını göstermeye çalışmalarına rağmen Türkler, hükümeti mahalliyeye itaatten ayrılmamıştır. Bu hususta Kavanin Meclisi azasından Necati Bey tarafından müslümanlara hitaben bir beyanname neşredilmiştir.": BCA 030.10.234.577.11.

73 Sözü edilen memur, Yasama meclisinin kaldırılmasından sonra kurulan Danışma Meclisinin tek Türk üyesi olarak İngiliz Yönetimince atanan Mehmet Münir'dir.

74 Nancy Crawshaw, *The Cyprus Revolt- An Account of the Struggle for Union with Greece*, London: Boston: G. Allen, 1978, s.43.

75 "Şayan-ı Esef Vakalar", *Hakikat*, 4 Kasım 1931 tarihli sayısı

76 BCA 030.10.234.577.11.

hedefledi. İsyandan hemen önce, 1 Mayıs 1931'de Lefkoşa'da toplanan Milli Kongre⁷⁷, Kemalist ve sömürge karşıtı Türk milliyetçiliğinin gelişim ivmesi olmuştur. Kongreyi toplayan Türk aydınları, sömürge yönetimine karşı mücadele vererek, gaspedilen toplumsal haklarını elde etme kararındaydılar⁷⁸. İngilizler ise, Rumlar gibi Türkler arasında da milliyetçilik akımlarının başlamasını istemiyorlardı. Zira, Türkler'i Rumlara karşı bir denge unsuru olarak kullanmak varken, her iki halkın da milliyetçilik akımları içinde direnişe geçmesi sömürge yönetimini zor duruma sokabilirdi⁷⁹. Bu nedenle, isyan sonrası alınan tedbirler ve kısıtlamalar, Türk toplumunun adadaki örgütlü mücadele gücünü de bu şekilde uzun bir zaman için tırpanlamış oldu.

Bu dönemde, Kıbrıs Türkleri ile İngiliz yönetimi arasında, özellikle okulların yönetimi, Müftülük, Şer'iyeh Mahkemeleri ve Evkafıla ilgili konularda derin görüş ayrılıkları oluşmuştu. Toplumun ileri gelenlerinin sömürge yöneticileri ile bir çok engellemeleri aşarak yaptıkları görüşmelerde de sorunlara yeterli ilgi gösterilmiyordu. Bu bağlamda dönemin toplum ileri gelenlerinden Avukat Fadıl Niyazi Korkut'un anılarında belirttiği, 1933 yılında Ada Valisi ile yaptığı görüşmeye ait notlar, konuya açıklık getirmesi bakımından önem arz etmektedir: "...Bu isyandan sonra memlekette sıkıyönetim ilan edilmişti ve o zamana kadar yürürlükte olan hafif meşrutiyet kaldırıldı ve bu arada Kavanin Meclisi ve Belediye Meclisleri lağvedildi. Bu suretle Cemaat Davalarımız da, eskiden daha kötü bir hale düşmüş oldu. 1933'de Kıbrıs Valiliğine Sir Stubbs adında bir zat gelmişti. Nisan 1933 içerisinde İngiltere Sömürgeler Bakanı da adaya gelmiş bulunuyordu. Bu fırsattan faydalanmak ümidi ile biz, Kongremiz Heyeti sıfatıyla Vali'ye müracaat ettik ve Bakanla görüşmemize delalet etmesini rica ettik. Vali, kendi el yazısıyla ve imzasıyla yazmış olduğu 16 Nisan 1933 tarihli mektubunda, 'Bakan Kıbrıs'ta bulunduğu sırada hiçbir heyeti kabul etmeyeceğini bildirmiş olduğundan dolayı, istediğimiz mülakatın olamayacağını' bildiriyordu. Bakan gittikten sonra Vali'nin kendisinden mülakat istedik. Vali bizi Kongre Heyeti olarak değil, fert olarak kabul etti. Arkadaşlar, heyetin sözcüsü olarak beni seçmişlerdi. Mülakat, saat dokuzdan bire kadar devam etti⁸⁰. ... Bu konuşmamda davalarımızı etraflıca anlattım... Şer'iyeh Mahkemelerinin istiklali talebimizi anlatırken, Evkafa bağlı olan mahkemelerin çapraşıklığını anlatmak için bir misal verdim... Mahkemeleri islah edeceğini vadetti. Bundan sonra Miras Kanunumuzdan ve bunun 'asabe' hükümlerinden şikayet ettim. Ve bu meselede de misaller verdim. Bu arada bir tek kızı olan adamın mirasının yarısının amcaya ve amca evlatlarına gittiğini anlattım. Böyle bir miras kanunu bize bile acayip gelirken, bir batılının şaşp kalacağı tabii idi. Vali derhal alakadar oldu ve bu kanunun kalkması için icabe-

77 İkinci Ulusal Lefkoşa Kongresi olarak da isimlendirilen Kongre, 1930 Kavanin Meclisi'nde Sömürge Yönetimi'ne karşı başarı elde eden, Kemalist aydın Mehmet Necati Özkan'ın evinde, tüm adadaki köy ve mahallelerden gelen 200'ü aşkın delegenin katılımı ile toplanmış ve altı önemli karar almıştır. Bu kararlar; Kıbrıslı Türkler'e de serbest eğitim hakkı tanınması ve okul yönetiminin Türk halkına devredilmesi, 1928 yılında lağvedilen müftülük makamının yeniden tesisi edilmesi, Şer'iyeh mahkemelerin modern şekilde yeniden düzenlenmesi, Evkafın dini yetkilerinin müftüye devredilmesi ve Avukat Sait Hoca'nın Kıbrıs Müftüsü seçildiğinin duyurulması idi. İngiliz Yönetimi yaptığı bir açıklamayla Kongreyi, aldığı kararları ve Müftü seçildiği bildirilen Sait Hocayı tanımadığını belirterek, yeni bir baskı kampanyası başlatmıştır. Milli Kongre'nin, Sömürge Yönetiminin gaspettiği toplumsal hakların yeniden kazanılması açısından Kıbrıs Türk Milli Mücadelesinde ayrı ve özel bir yeri vardır: İsmail, (1992) a.g.e., s.31.

78 Sabahattin İsmail, *Kıbrıs Sorununun Kökleri-İngiliz Yönetiminde Türk-Rum İlişkileri ve İlk Türk-Rum Kavgaaları*, Lefkoşa, Şubat 2000, s.285.

79 Gazioğlu (II), a.g.e., s.289.

80 Söz konusu mülakatın ayrıntıları için bkz.; Harid Fedai, "1930 Seçimler ve Sonrası", *Yeni Kıbrıs*, Aralık 1985-Ağustos-Eylül 1986.

deni yapacağını söyledi. Müftülük meselesini açıklarken, bu Ada'da üçyüz yıldan beri Müftü bulunduğunu ve Müslümanlar'dan başka her cemaatin ruhani başkanı olduğu halde bizim Müftümüzün hükümet tarafından lağvedildiğini ve Cemaatin şimdiki Müftüyü tanımaması için hükümetin ısrar ettiğini acı bir dille anlattım. Bunun üzerine arkasında oturmakta olan Hükümet Müsteşarı Henniker dostuna döndü ve ' bu Cemaatin Müftülüğüne niçin müdahale ediyorsunuz?' dedi. Müsteşar derhal cevap verdi: 'Bu adamlar böyle söylerler amma eşraf (Notables) Müftü istemiyor.' Bu 'Notables' kimlerdi, bilmiyorduk. Ama herhalde daima olduğu gibi üç beş kişiden ibaretti. Ve böylece Müsteşar eskiden bildiğimiz bir gerçeği, yani hükümetin üç beş kuklayı öne sürerek Cemaat fikirlerimizi hiçe saydığını yüzümüze karşı itiraf etmiş oluyordu. İşte dünyaya demokrasi dersi veren İngilizler, bizim hakkımızda kabile idaresini destekliyorlardı. Vali, Müftü meselesinde bize vaade bulundu. Pek çetin olduğunu bildiğim için Evkaf meselesini mahsus sona bırakmıştım. 'Son olarak Evkaftan bahsedeceğim' deyince; o dakikaya kadar beni büyük bir sabırla beklemiş olan Vali'nin tutumu birden bire değişti. Saatine baktı ve 'Kısa kes, zira vaktimiz kalmadı' dedi. Sözü oldukça kısa tuttum ve memlekette kilise malları hükümetin hiçbir müdahalesine tabi olmadığı halde, hükümetin bizim cami mallarımıza müdahale ettiğini söyledim. Ve Evkaf malı kadar malı olan Phanaromeni Kilisesi mallarının idare masrafı ayda 20 liralıklık tahsildar aylığından ibaret olduğu halde, Hükümet dairesi şeklinde idare edildiği için o zamanın idaresine binlerce lira sarfedildiğini söyleyince, Vali ayağa kalktı ve 'Evkaf, Phanaromeni Kilisesi ile kıyas edilemez' dedi ve mülakatı kapattı..... Stubbs'un Valiliği kısa sürdü ve davalarını icra etmeye vakit bulamadı. Başka sömürgeye becayiş edildi. ... ve memlekette sıkıyönetim yürürlükte bulunduğu ve anti-demokratik kanunlar yaşandığı için artık Kongre'yi toplantıya çağırılmaya imkan kalmadı ve bu suretle Cemaat davalarımıza bir kere daha kül serpilmiş oldu."⁸¹

İngiliz Yönetimine yaptıkları bu ve buna benzer bir çok girişimden sonuç alamayan Kıbrıs Türkleri, baskı dönemindeki sorunlarını Anavatan'a anlatmanın yollarını aradılar. Bu maksatla, 26 Nisan 1937 tarihinde, Başbakan İsmet İnönü'ye, Kıbrıs Türk Milli Kongre Heyeti Merkeziyesi adına, A. Said ve M. Necati Özkan imzalı bir rapor gönderdiler. Toplam dokuz maddelik raporun ilk altı maddesinde, Ada'nın İngiliz Yönetimi'ne geçtiği 1878 yılından bugüne kadar Ada'daki Türk Toplumunun gerek İngiliz Yönetiminden, gerek Rum Toplumundan çekmiş olduğu sıkıntıları açıklıkla ve örnekleriyle açıkladılar. Rumlar'ın Enosis emellerini gerçekleştirmek için İngiliz Yönetimi'ne karşı verdikleri silahlı veya silahsız tüm mücadelelerde, Türkler'in İngiliz Yönetimi yanında yer almaları ve yönetimin tüm kurallarına uymalarına rağmen, yönetimin çifte standart uygulayarak Türkler'e Rumlar'dan daha olumsuz davranışlarda bulduklarını, özellikle okulların yönetimi, Müftülük, Şer'iyeye Mahkemeleri ve Evkafla ilgili konularda karşılaştıkları sorunlara İngiliz Yönetimi'nin yaklaşımlarını, Enosis hayalleri karşısında bir engel olarak gördükleri Türkler'i madden ve manen zayıf düşürmek ve yok etmek için Rumlar'ın Türkler'e karşı neler yaptıklarını, tüm bu sorunların çözümü için yönetime değişik zamanlarda yaptıkları başvuruların nasıl karşılıksız kaldığını anlattıkları bu raporun aşağıda sunulan yedinci ve dokuzuncu maddelerinde de Anavatan'dan bu sorunlar karşısındaki isteklerini sıraladılar;

"7- Bu cezirede yeniden nefes alıp yeniden hayata gelmemiz için istediğimiz şey, umumi bir tabir ile milli hissiyatımıza hükümet tarafından hürmet edilip rencide edilmemesi

81 Harid Fedai-Mustafa F. Altan, *Hatıralar/Fadıl Niyazi Korkut*, Gazimağusa, 2000, s.s.71-72.

ve bu cezirede hayat ve mevcudiyetimizi haleldar eden ve tehlikeye düşüren şeylerin tashihi ile cezirede Türk cemaatinin, Rum cemaatine nispeten daha ağır ve farklı muamelelere tabi tutulmamalarıdır. Bu noktayı berveçhi ati tafsil ediyoruz:

A) 1 Mayıs 1931 tarihinde içtima eden umumi milli kongrenin müftülük makamı hakkında ittifak-ı ara ile verdiği kararın hükümetçe tanınması ve binaenaleyh kongrenin intihap eylediği Hoca Said'in müftü olarak kabul edilmesi ve maaşının Kıbrıs Evkaf-ı İslamiye sandığından verilmesi.

B) Müftünün riyaseti altında azaları serbest kimselerden olmak üzere cezirede dokuz azadan müteşekkil bir cemaat-i İslamiye teşkiline müsaade edilmesi ve o gibi bir teşkilin hükümetçe tanınması.

C) İlk mekteplerden lağvedilenlerin yeniden açılmaları ve muallimlerinin tekrar tayini ile beraber bundan evvel olduğu gibi ilk mekteplerde Türkiye ilk mektep programının takip edilmesi ve kitapların Türkiye'den getirilmesi ve binaenaleyh şifahi tedrisat usulünün ortadan kaldırılması.

D) Türk Lisesinin başına evvelki gibi daima Türkiye'den bir Türk müdür getirilmesi ve bununla beraber lise heyet-i idaresinin evvelki gibi intihap ile taayyün eden kimseler tarafından teşkil edilmesi ve programının da Türkiye lise programlarını ihtiva eylemesi, yani lise mezunlarının Türkiye darülfünunlarına kabul edilecekleri tarzda bir program takip edilmesi.

E) 1 Mayıs 1931 kongresinin kararı mucibince teşekkül edecek ve balada (B) fıkrasında gösterilen cemaat-i İslamiye azasının seneden seneye tensip edeceği altı aza tarafından Kıbrıs evkaf-ı İslamiye bütçesinin senede bir defa tetkik ve tasdik edilmesi.

F) Bugün mevcut şeri mahkemelerde meriyülicra olacak ve muhit ile ihtiyaçlarımıza tetabik edecek ahkâmın yeniden tedvin edilmesi ve bu yolda bir kanun-u medeni tanzim olunması.

G) Ecnebi bir idarede kahir ve mutaassıp bir ekseriyet içinde ekalliyette kalan bir cemaatin canlı bir halde devam eylemeleri iktisaden kuvvetli bulunmaya vabeste olduğundan burada iktisadi sahada ve sai miyasta muavenette bulunulması ve binaenaleyh Türkiye İş Bankası'nın burada Lefkoşa'da bir şube açmasına himmet ve delalet edilmesi ve başta İş Bankası olmak üzere burada ticari faaliyetlere gergi verilmesi ve bu suretle Kıbrıs'ın Türkiye ile olan ticari muamelatının azami nispette inkişaf ettirilmesi.

9- Görülüyor ki büyük ve mühim işlerinize ilaveten daha bazı işler çıkararak sizi rahatsız ediyoruz. Mamañih buralarda kimsesiz kaldığımız ve bununla beraber bir taraftan hükümetin, diğer taraftan Rumların tazyikleri arasında kısılp kaldığımız nazarı itibara alınacak olursa mazur görüleceğimizi ümit eder ve bu suretle müteselli oluyoruz. Herhalde cihan durdukça durmasını, azamet ve ikbalin en yüksek derecelerine kadar çıkmasını samim kalbimizden arzu ve dua eylediğimiz Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin sırası geldikçe mazhar-ı lütuf ve inayetleri olmamızı ve her nasılsa anavatandan ayrılmış ve ecnebi ellere düşmüş olan şu bir avuç Türk evladının da unutulmamasını ister ve bekleriz"⁸².

Rapordan da açık şekilde anlaşıldığı gibi, İngiliz Sömürge İdaresinin ağır baskısı altında bulunan Kıbrıs Türk Toplumunu, o güne kadar Anavatanları'nın uluslararası platformda zor duruma düşmesini istemediklerinden, konjonktürün uygun hale gelmesini sabırla beklemişler ve savaşımalarını hem İngiliz Yönetimine,

hem de Rumlara karşı tek başına sürdürmüşlerdi. Bu konuda yeterli sonuca ulaşamadıklarından ve uluslararası konjonktürün de uygun bir duruma geldiğine inandıklarından artık sorunlarını Türkiye'ye anlatma yolunu seçtiler. Bu maksatla yazılan yazılardan birini de, Başbakanlık Müsteşarı Kemal Gedelec tarafından Hariciye Vekaletine yollanan Kıbrıs Birinci İntihab Dairesi Mebuslarından Necati Özkan'ın Kıbrıs Türkleri hakkında verdiği açıklamaları içeren rapor oluşturmaktadır. Aşağıda bir bölümü sunulan raporda, eğitim, evkaf ve politik konulardaki temel sorunlar ve bunların çözüm önerileri dikkat çekmektedir:

"Ada Türklerinin şikâyet ettikleri haller:

a)Maarif sahası:

1)Rumların her sene mektepleri çoğaltıldığı halde Türk mektepleri azaltılıyor. 1935'te 42 ve 1936'da 39 Türk mektebi kapatılmış.

2) Rumların mekteplerine müdahale edilmediği halde Türk lisesine müdahale ediliyor. Gelecek sene lise kolej şekline sokulup başına bir İngiliz müdür konulacaktır.

3) 1931 isyanına iştirak eden Rum muallimleri bile ancak mahkeme kararıyla işlerinden çıkarıldıkları halde milliyetçi Türk muallimleri sudan bahanelerle ve idari kararlarla işlerinden çıkarılıyorlar. Şimdi Sümerbank'ta çalışmakta olan Tağı bunun bariz bir misalidir.

4) Rum mektepleri için Yunanistan'dan kitap getirtilerek bunlar okutulduğu halde oraya Maarif Vekâleti tarafından tavsiye ile gönderilen Türk Lisesi müdürü mahalli hükümetin teşviki ve himayesiyle Türk mekteplerinde ancak kendisi tarafından telif edilen ve milli duyguyu uyandıracak bir tek yazıyı ihtiva etmeyen kitapları okutturuyormuş.

b)Evkaf işleri:

Türk cemaatine mali sahada kuvvetli bir destek olabilecek Evkaf, Lozan ahidnamesi ahkâmı hilafına ve Kıbrıs Evkaf murahhası Münür'ün delaletiyle İngiltere Kralı namına tescil ettirilmiştir. Hâlbuki Rum evkafı serbesttir ve cemaate aittir. Rum evkafını halk tarafından müntahap heyetler idare ettiği halde Türk evkafını hükümet tarafından tayin olunan bir İngiliz ve bir Türk memur idare eder.

c) Siyasi saha:

1)1931 İhtilalinden beri meclis içtimaya davet edilmemektedir. 1928 tarihinden beri de müftülük mülgadır. Bu suretle Türk cemaatini temsil edecek ve hükümet yanında onun iddialarını müdafaa edecek bir kimse yoktur. Halk mutaassıp değildir. Ancak sırf kendilerinin müddeiyatını hükümete eriştirebilmek için avukat Bay Said'i müftü seçmişlerdir. Ancak hükümet bunu tanımamıştır. Rumların ise despotları vardır ve hükümet yanında Rum cemaatinin mümessilliği vazifesini görür.

2)Hükümet bütçesinden maaş alan Türk cemaati memurlarının maaşları kesilmiştir. (Mahakimi şeriyememurları) Bu şekilde ezilmelerini ve haklarının korunmasını temin için Bay Necati Özkan ve arkadaşları mahalli hükümet nezdinde semere vermeyen teşebbüslerde bulunmuşlar. Adanın Türk halkı bu badireden kurtulmak için yegâne çare olarak hicreti görüyor. Ancak bu halkın mümessili olan ve 65.000 Türkten 63.000'in kendi partisine mensup olduğunu söyleyen Necati Özkan ve diğer arkadaşları hükümetin bu konudaki nokta-i

nazarını öğrenmeden adayı boşaltma mesuliyetini üzerlerine almak istemiyorlar. Bunlar, Türklerin Kıbrıs'ta kalmaları lazım ise evvela iktisaden kuvvetlendirilmeleri lazım geldiğini söylüyorlar. Bu hususu temin için Nuri Özkan¹¹³ aşağıda bildirilen vasıtalara müracaat edilmesini tavsiye diyor:

a) Kıbrıs'ta Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti'nin Mısır'da olduğu gibi bir sigara fabrikası tesis etmesi. Rumların adada 5 sigara fabrikası vardır. Mumaileyh yaptığı tetkikata istinaden açılacak bir Türk fabrikasının senevî 100.000 kilo Türk tütününü işleyebileceğini söylüyor.

b) Kıbrıs'ta İş Bankası'nın bir şube açması.

c) Sümerbank'ın bir yerli mallar pazarı açması.

Bunlar yapılmak suretiyle birçok Türk aileleri iş bulacak ve sıkıntudan kurtulacaktır diyen mumaileyh kendisinin bu vadiye ilk adımı attığını ve bir fabrika ve iki ticarethane açtığını söylüyor.

Saniyen; Türk harsının inkişafı için burada hükümetinizin yardımıyla tam kadrolu bir lisenin açılmasının temini. Bu lise için adadan duhuliye parası olarak 1.500 İngiliz lirası toplanabileceğini söylüyor. Salisen siyasi sahada hükümetimizin İngiltere ile inkişaf etmekte olan dostluğundan bilistifade yapacağı dostane bir teşebbüsle Türk cemaatine mahalli hükümetin hüsnü teveccühünü celbetmesi. Eğer matlup Türk halkının adadan hicreti ise bir an evvel anayurda naklin kabil olup olmadığını soruyor ve şimdi anayurda dönülürse pek çoklarının hükümete barolmadan yaşayacak kadar seroetleri olduğunu söylüyor. Lefkoşa komiserinin kendisine Türkiye'ye giderse bir daha geri dönemeyeceği şeklinde vaki tehdidine rağmen anavatana vaziyeti arz için gelen mumaileyh bütün bu hususat hakkında direktif almak istiyor.

4-5 Teşrinisani 1936"⁸³

Kıbrıs'taki Türk Toplumunun çektiği sıkıntıları ortaya koyan en önemli resmi belgelerden birisi de, Kıbrıs Türk Konsolosluğunun 1937 yılında Anavatan'a gönderdiği yazıdır⁸⁴. Burada da Ada Türkleri ve sorunları hakkında çok net bilgiler verilmekte ve 1931 isyanı sonrası için şöyle bir değerlendirme yapılmaktadır: "1931 senesinde Rumların Ada'nın Yunanistan'a ilhakını talep ederek isyankar hareketlerde bulunmaları ve bu arada Lefkoşa'daki Vali Konağı'nı yakmaları üzerine hükümet, Ada'nın idare şeklini tebdil ederek müntehap olan Kavanin Meclisini ilga etmiş ve Belediye azasının halk tarafından intihap edilmeyerek hükümetce tayini usulünü vaz eylemişti. Bu vaziyette Türklerin intihap eyledikleri mümessillerin mahrum olmalarını intac eylemiştir". Raporunda Kıbrıs Türkleri'nin Türk Devrimleri hakkındaki yaklaşımları şöyle anlatılmaktadır: "Kıbrıs'ta sakin Türkler umumiyet itibariyle Türk Inkilabi prensiplerini kabul eylemişler ve Ada'nın idari vaziyetinin bahşettiği imkanlar nisbetinde bunları tatbik eylemekte bulunmuşlardır." Raporun bazı önemli kısımları ise şunları içermektedir;

"Bugün Türkler'in elinde bulunan emlakın, şehir ve köylerde umum emlakın dörtte birini teşkil eylediği, ehli vukufca ifade edilmektedir. Fakat bu emlak sahipleri de ekseriyetle borçludurlar.... Yalnız para ikraz eden sermayedarlar hemen tamamıyla Rum olduklarından Rumlara ait olan arazi yine Rumlara geçerek cemaatin umumi seroetinin eksilmemesine mukabil, Türk emlaki de yine Rumların eline geçmekte ve Türk emlakı miktarı azalmaktadır.

83 BCA 030.20.124.886.14.

84 BCA 030.10.124.886.18.

Hükümet, adada muhim bir içtimai mesele halini almış olan bu köy borçları meselesini tetkik ve halle uğraşmakta ise de şimdiye kadar bir çare bulunamamıştır...

Türk Cemaatinin nisbeten müreffeh kısmını teşkil edenler, hükümet memurlarıdır. İngiliz işgalinden sonra uzun müddet Türk memurlar bilhassa Gümrük, Tapu, Polis gibi dairelerde ekseriyeti teşkil etmekte idiler. Bugün bile Türk memurların adedi, nüfuslarına nisbeten fazladır. Fakat bu sahada da Türkler tefovuklarını kaybetmek üzredirler. Rumların mutemadi itirazları üzerine hükümet münhal vukuunda yapılan tayinlerde nüfus nisbetini göz önünde tutmakta olduğu gibi İngilizce, Türkçe ve Rumcaya aşına olmaları dolayısıyla Ermeni memur tayinini de tercih etmektedir...

Cemaatin iktisaden düşük vaziyette olması doktor, avukat gibi serbest meslek erbabının miktarının azalmasına saik olmaktadır. Bugün Türk Üniversitelerinde ve yüksek mekteplerinde okuyan bir çok Kıbrıslı gençler, tahsillerini ikmal ettikten sonra adaya dönmeyerek Türkiye’de bir vazife kabul etmeği veya serbest çalışmayı tercih ediyorlar. Bunların bu hareketlerinde milli bir idare altında serbest ve müstakil yaşamak arzusunun da müessir olması tabii görülmekle beraber, Kıbrıs’ta fakirleşen cemaatlerinin kendilerini besleyememesi hakikatinin amil olduğunu da kabul etmek icap eder...

Hülasatan denilebilir ki, Kıbrıs’taki Türk Cemaati bir çok cihetlerden zayıflamakla beraber bugüne kadar milliyetini ve hüviyetini muhafaza etmiş, Ada’da ihmal edilmez bir kuvvet olarak kalmıştır. Fakat son senelerde iktisaden çok düşmeğe başlamış ve ayrıca harici kuvvetler benliğini unutturmak için faaliyet sarf etmekte bulunmuşlardır. Kıbrıs’ta Türkler’in şuurlu bir kitle olarak idamesi arzu edildiği takdirde iktisaden tealisini temin edecek tedbir almak ve ayrıca Türklük hislerini idame ettirecek çareler aramak lazımdır.”

Türkiye yönetimi ise, 1931 İsyanı sonrası oluşan baskı döneminde, Kıbrıs Türkleri ile ilişkilerini sürdürürken, Yunanistan’ın açık Helenizm propagandası, Enosis tahrikleri ve İngiliz Yönetimi’ne karşı isyan teşvik girişimlerine karşın, ihtiyatlı bir politika yürüterek, İngilizler’i kuşkulandıracak davranışlardan ve Ada’da Türk milliyetçiliğini açıkça cesaretlendirmekten kaçınıyordu.

Sonuç

Konsoloslüğün göndermiş olduğu rapor dikkatli olarak incelendiğinde, aslında dönemin konsolosluk görevlilerinin Ada’daki Türklerin sorunlarını çok iyi tahlil ettikleri, sorunlar hakkında ileriye dönük çok doğru tespit ve teşhisler ortaya koydukları ve bugün bile Kıbrıs Türk Toplumu’nda sorun olarak karşımıza çıkan bazı konuların o günlerden beri bilindiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Benzer tespit ve değerlendirmelerin dönemin Kıbrıs Türk Toplumu ileri gelenleri tarafından da yapıldığı, o yılların gazetelerinde yayınlanan makalelerden ve M. Necati Özkan’ın Türkiye’ye yazdığı yazılardan tespit edilmektedir.

Burada doğru değerlendirilmesi gereken nokta, bu bilinen gerçekler kapsamında neler yapılmalıydı? Nasıl yapılmalıydı? Neden yapılmadı/yapılamadı?

Megali İdea yemininin sekizinci maddesinde yer alan, Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhakı (Enosis) hedefini kendilerine bir vizyon olarak belirleyen ve yüzyıllardır

bu vizyonlarından geriye bir adım atmayan ve Girit örneği⁸⁵ Kıbrıs Türkleri'ni adadan zaman içinde yoketmeyi amaçlayan Rum-Yunan ikilisinin gerek dini, gerek siyasi yöneticileri aracılığı ile bu hedefi her fırsatta yinelediklerini görmekteyiz. Adanın Osmanlı Yönetimi'nde olduğu süre içerisinde bu maksatla örgütlenmesini gerçekleştirerek, İngiliz Yönetimi döneminde, önce siyasi hamlelerle muhtıralar vererek, bu olmayınca 1931'de yaptıkları gibi şiddete başvurarak, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde yine siyasi olarak açıkça Ada'nın Yunanistan'a verilmesini talep ederek, 1958'de Birleşmiş Milletler'e müracaat ederek atılan tüm adımlar, Enosis maksatlı vizyonu gerçekleştirmeye yönelikti. 1960 yılında kurulan Ortak Cumhuriyet'in bile amacının Enosis olduğunu, Makarios, Rum Halkına; "*Diplomaside mümkün olan yapılır, fakat ulusal hedeflerden uzaklaşmaz.*" ifadesiyle açıkça belirtmişti⁸⁶. Nitekim en kısa zamanda gerçek yüzünü gösteren Makarios, yeminine sadık kalmış⁸⁷ ve Türk toplumu 1963-1974'ü yaşatmıştı.

Bugün Avrupa Birliği(AB)'ne tam üye bir ülke olarak, AB'yi de arkasına alan Rumlar, milli vizyonlarını gerçekleştirme yolunda daha da avantajlı konuma geçmiş bulunmaktalar. Bu noktada, Rum-Yunan ikilisinin ikiyüz yıllık ortak vizyonunda herhangi bir sapma bulunmadığını görmekteyiz.

1950'lerde kamuoyunun yoğun baskısı sonucu Türkiye'deki siyasi iktidarların gündemine gelen Kıbrıs'taki Türk Vizyonu nedir? Gerçekten bu konuda değişmez bir vizyon var mıdır? Bu vizyon kendi istemi ve gereksinimleri kapsamında mı belirlenmektedir? Yoksa değişen dünya konjonktürü içinde Türkiye'nin yapabilecekleri ile değişmekte ve sınırlandırılmakta mıdır? Ve son olarak Kıbrıs Türk Liderliği ile Türkiye arasında "ortak vizyon" var mıdır? Aynı bir inceleme konusu olan bu sorulara, duygusallıktan uzak, objektif ve mantıklı yanıtlar bulduğumuz ve bu yanıtları yüksek sesle dillendirdiğimiz zaman Kıbrıs'ta geleceğe dönük daha olumlu ve gerçekçi sonuçlar alınacağı yadsınamaz bir gerçektir.

85 Eski Yunan Başbakanı Konstantin Mitsotakis, 21 Ağustos 1998'deki bir konuşmasında şöyle diyor: "... Kıbrıs ve o zamanki Girit sorunu arasında büyük benzerlikler vardır..."; To Periodiko dergisinin Temmuz, 1993 Sayısından bir bölüm: "Giritliler neden kurtuldular biliyor musunuz? Bir gece hep birlikte ayaklandılar ve Türkler'i boğazlayarak ortadan kaldırdılar. Bizim elimize Kıbrıs Türkleri'ni kesip doğrama fırsatı geçti, ama liderlerimiz herşeyi berbat ederek yüzlerine, gözlerine bulaştırdılar..." Rauf R. Denктаş, *Kıbrıs Girit Olmasın*, İstanbul, 2004, s.7.

86 Denктаş, *a.g.e.*, s.13.

87 Makarios 1950 yılında, Kıbrıs'taki Ortodoks Kilisesi'ne Başpiskopos seçildikten sonra şu Enosis yeminini etmiştir: "*Ulusal Bağımsızlığımızın doğuşu için çalışacağıma ve Kıbrıs'ı anavatan Yunanistan'a ilhak etme siyasetimizden hiçbir zaman vazgeçmeyeceğim üzerine and içerim.*" : *Kıbrıs'ta Barışa Gerçek Engel ENOSIS*, KTFD Enformasyon Dairesi Belge Yayınları No 10, Lefkoşa, 1982, s.10.

KAYNAKÇA

I- Arşiv Kaynakları

A. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA 030. 10. 109. 727. 4.

BCA 030. 10. 234. 577. 11.

BCA 030. 10. 234. 577. 15.

BCA 030.10. 254. 712. 44.

BCA 030. 10. 124. 886. 19.

BCA 030. 20. 124. 886. 14.

BCA 030. 10. 124. 886. 18.

B. İngiliz Devlet Arşivi

Public Record Office (İngiliz Devlet Arşivi), Parliamentary Papers 'Turkey' No: 18 (1878) No:1, s.532.

FO 371/ 14584 /E 2903.

II- Süreli Yayınlar

Birlik Gazetesi

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, İzmir.

Hakikat Gazetesi

Kıbrıs Gazetesi

Kıbrıs Araştırmaları Dergisi, Gazimağusa

Söz Gazetesi

Sünihat Gazetesi

Yeni Kıbrıs Gazetesi

Vatan Gazetesi

III- Kitaplar

- ALASYA, Fikret, *Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1992.
- ALTAN, Mustafa Haşım, *Kıbrıs'ta Rumlaştırma Hareketleri*, Milli Arşiv Yay., No:1, KKTC, 2000.
- AN, Ahmet, *Kıbrıs'ta İsyancılar ve Anayasal Temsiliyet Mücadelesi (1571-1948)*, Lefkoşa, 1996.
- BEDEVİ, Vergi H., *Kıbrıs Tarihin Hiçbir Devrinde Yunan Adası Olmamıştır*, KKTC, 1963.
- BEHÇET, Hasan, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*, Lefkoşa, 1969.
- BİLSEL, M.Cemil, *Lozan, C.II, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1933.*
- CRAWSHAW, Nancy, *The Cyprus Revolt- An Account of the Struggle for Union with Greece*, London: Boston: G. Allen, 1978.
- ÇETİN, Metin, *Kıbrıs Cumhuriyeti ve Bir Liderin Doğuşu*, Lefkoşa, 1955.
- ÇEVİKEL, Nuri, *Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası (1570-1960)*, İstanbul, 2006.
- DEBEŞ, Taçgey, *Sir Ronald Storrs'un Anıları*, KKTC, 1993.
- DENKTAŞ, Rauf R., *Kıbrıs Girit Olmasın*, İstanbul, 2004.
- DENKTAŞ, Rauf R., *Milli Vizyon*, İstanbul, 2008.
- FEDAİ, Harid -Mustafa F. Altan, *Hatıralar/Fadıllı Niyazi Korkut*, Gazimağusa, 2000.
- FEDAİ, Harid, *Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı*, KKTC Turizm ve Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1986.
- GAZİOĞLU, Ahmet, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs (1878-1960) I - Statü ve Anayasa Meselesi*, İstanbul, 1960.
- GAZİOĞLU, Ahmet, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952)- Enosis Çemberinde Türkler*, İstanbul, 1996.
- GEORGHALLİDES, G.S., *Cyprus and The Governorship of Sir Ronald Storrs*, Cyprus Research Centre, Nicosia, 1985.
- GÜLER, İrfan Kaya, Ertan Efegil, *Avrupa Birliği Kıskaçında Kıbrıs Meselesi (Bugünü ve Yarını)*, Ankara, 2001.
- GÜREL, Şükrü S., *Kıbrıs Tarihi 1878-1960, C.1*, Kaynak Yay., Ankara, 1984.
- HILL, George, *A History of Cyprus*, Cilt 4, Cambridge, Cambridge University Press, 1952.
- İSMAİL, Sabahattin, *20 Temmuz Barış Harekatının Nedenleri Gelişimi Sonuçları*, İstanbul, 1988.
- İSMAİL, Sabahattin, *100 Soruda Kıbrıs Sorunu*, Lefkoşa, 1992.
- İSMAİL, Sabahattin, *Kıbrıs Sorununun Kökleri-İngiliz Yönetiminde Türk-Rum İlişkileri ve İlk Türk-Rum Kavğaları*, Lefkoşa, Şubat 2000,

- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, TTK yay., Ankara, 1995.
- KAYMAK, Faiz, *Kıbrıs Türkler'i Bu Duruma Nasıl Düştü?*, İstanbul, 1968.
- KESER, Ulvi, *I. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu Sempozyum Bildiri Kitabı*, Ankara, 2009.
- KTFD Enformasyon Dairesi Belge Yayınları No 10, *Kıbrıs'ta Barışa Gerçek Engel ENOSİS*, Lefkoşa, 1982.
- KÜRŞAT, F., M.H.Altan, S.Egeli, *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi*, İstanbul, 1978.
- NESİM, Ali, *Kıbrıslı Türkler'in Kimliği*, Lefkoşa, 1990.
- RONALD, Sir Storss, *Orientations*, London, 1937.
- SERTER, Vehbi Zeki, *Kıbrıs Türk Mücadele Tarihi*, C.1, Lefkoşa, 1973.
- SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasi Andlaşmaları*, C.1, TTK., Ankara, 2000.
- ŞAHİNLER, Menter, *Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Siyaseti*, Rumeli Kültür ve Dayanışma Derneği yay., İstanbul, 1979.
- THE Middle East, *A Political and Ekonomik Survey*, Royal İnstitute of International Affairs , London, 1950.
- TOFALLİS, Kypros, *A History of Cyprus*, London, 2002.
- TORUN, Şükrü, *Türkiye, İngiltere, Yunanistan Arasında Kıbrıs'ın Politik Durumu*, İstanbul, 1956.
- TOYNBEE, Arnold, 'Cyprus, British Empire and Greece', *Survey of Internatinol Affairs*, Londra, 1931.
- ÜNLÜ, Cemalettin, *Kıbrıs'da Basın Olayı (1878-1981)*, Ankara, 1981.
- VOVOLİNİ, Konstantin A., *1453-1933 Kurtuluş Savaşında Kilise*, Atina, 1952, C.1.
- XYDİS, Stephan G., *Modern Greek Nationalism*, Seattle, 1971.

IV- Makaleler ve Tebliğler

- ALÇİTEPE, M. Ali Galip, "İngiliz Sömürge Yönetimine Karşı Kıbrıs Türkleri'nin Milli Eğitim Alanında Verdikleri Mücadele Üzerine Bir Çalışma", *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*, Gazimağusa, KKTC, 13-17 Kasım 2000 (yay. haz. İsmail Bozkurt).
- AN, Ahmet, "Kıbrıs Türkleri-1", *Yeni Kıbrıs*, Ekim 1998.
- ARI, Kemal, "1974 Kıbrıs Barış Harekatı'nda Türk Kamuoyu ve Psikolojik Desteği", Ulvi Keser, *I. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu Sempozyum Bildiri Kitabı*, Ankara, 2009.
- ATUN, Ali Fikret, "Kıbrıs Meselesinin Görünmeyen Yüzü ", İrfan Kaya Güler, *Ertan Efeğil, Avrupa Birliği Kıskaçında Kıbrıs Meselesi (Bugünü ve Yarını)*, Ankara, 2001.
- BOZKURT, İsmail, "Kıbrıs'ın Tarihine Kısa Bir Bakış", İrfan Kaya Güler, *Ertan Efeğil, Avrupa Birliği Kıskaçında Kıbrıs Meselesi (Bugünü ve Yarını)*, Ankara, 2001.

- FEDAİ, Harid, "Eski Basınıımızdan", 15 Nisan 1912 tarihli Vatan gazetesinden aktarma; *Kıbrıs Gazetesi*, Lefkoşa, 12 Eylül 1994.
- FEDAİ, Harid, "Kıbrıs Türkleri'nin Kültürel İlişkilerinin Tarihi", *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi (DAÜ)*, 1998, C.4, S.2, s.198; FEDAİ, Harid, "1930 Seçimler ve Sonrası", *Yeni Kıbrıs*, Aralık 1985-Ağustos-Eylül 1986.
- HAKERİ, Bener, "1878'de 1960'a Dek Kıbrıs Tarihi", *Kıbrıs Gazetesi*, 15-16 Mayıs 2009.
- İKİZER, Hasan, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Gerçeği", Ulvi Keser, *I. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu Sempozyum Bildiri Kitabı*, Ankara, 2009.
- KESER, Ulvi, "Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhuriyet Kazanımları ve Bunların Kıbrıs Türk Toplumuna Yansımaları", *DEÜ Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, İzmir, 2009, Cilt VI, Sayı 14, s.s.41-83.
- KORKUT, Fadıl (Avukat), "Okullarımız", *Birlik Gazetesi*, 21 Ocak 1987, KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, "Balkan Harbi Sırasında Kıbrıs Türkleri'ne Yapılan Baskılar ve Kıbrıs Mevlevihanesi'nin Faaliyetleri", *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.4, 1996.
- LAPTALI, Hüseyin, "Kıbrıs'ta Bitmeyen Soykırım", Ulvi Keser, *I. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu Sempozyum Bildiri Kitabı*, Ankara, 2009.
- ÖZTOPRAK, İzzet, "Kıbrıs'ta 1931 İsyanı ve Yankıları", *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, C.3, S. 3, 1997.
- SÜHA, Ali, "Kıbrıs'ta Türk Maarifi", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*, Ankara, 1971.

“KIBRIS’TA HASIRALTI BELGELER” ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Ulvi KESER*

Özet

Özellikle 1955–1963 dönemi Kıbrıs yakın tarihi bağlamında araştırmaya değer bir dönemdir. Grivas idaresindeki EOKA’nın adayı kan gölüne çevirdiği bu yıllarda Kıbrıslı Türkler de kendilerini korumaya yönelik olarak Türk Mukavemet Teşkilatı’nı tesis ederler. Grivas ve EOKA ile ilgili farklı yayınlar yapılmış olmasına rağmen TMT ve bu süreçle ilgili Türk bilim insanları tarafından kaleme alınmış pek fazla araştırma söz konusu değildir. Salih Öztoprak tarafından yazılan Kıbrıs’ta Hasıraltı Belgeler kitabı 1925–1975 dönemini açıklamak amacıyla kaleme alınmış, isminden de anlaşılacağı gibi gizlenip hasıraltı edilen belgeleri ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Oysa hakikat hiç de öyle değildir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, TMT, EOKA, Nacak, Cumhuriyet, AKEL...

Abstract

Especially the period starting from 1955 up to 1963 is worth making researches on Cyprus history. While EOKA established by Grivas was turning the island to be a bloody scene Turkish Cypriots established their own organizations named Turkish Resistance Organization to keep their lives, property and their honor as well. Despite the fact that a good many books and articles have got published so far about EOKA and Grivas, only a few were written by Turkish academicians and the historians about Turkish Resistance Organization and the period mentions. The book named “Kıbrıs’ta Hasıraltı Belgeler/The Hidden Documents in Cyprus” by Salih Öztoprak has aimed to enlighten the period from 1925 to 1975, and as realized from its original name, aimed to bring all the hidden documents and the archives of the period. On the other hand, the reality is not so.

Key Words: Cyprus, TMT, EOKA, Nacak, Cumhuriyet, AKEL...

* Öğretim Üyesi; Atılım Üniversitesi İşletme Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, (ulvi.keser@gmail.com).

Giriş

Kıbrıs Türk mücadele tarihi olarak nitelendirilebilecek özellikle 1955-1963 dönemi ve hemen ardından 1974 Barış Harekâtı'na kadar geçen süreç bugün özellikle Kıbrıs'ta tarih ve edebiyat alanında çalışmalar yapan pek çok bilim insanının ve araştırmacının ilgi alanına giren bir dönemdir. Bu itibarla bu dönemle ilgili pek çok makale, bilimsel yayın ve kitap yayımlanmış, farklı disiplinlerle ilgili olarak okuyucularla ve tarih severlerle buluşmuştur. Bu noktada dikkat edilmesi gereken ve hassasiyet isteyen nokta ise bilimsel yayın yapma iddiasıyla belgeye dayanmayan, objektiflikten ve gerçeklerden uzak ve kamuoyunu yanıltıcı ve maksatlı bir takım gayretlerin bilimsel çalışmalarla aynı kefeye konulmaması gerçeğidir.

"*Kıbrıs'ta Hasıraltı Belgeler*" isimli çalışmayla ilgili bu eleştiri yazısı biraz geç kalmış olmakla beraber yazılmasının şart olduğu düşüncesi, geç de olsa bu yazının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Söz konusu bu kitap Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Galerî Kültür tarafından 2006 tarihinde yayınlanmış, Yazır Matbaacılık tarafından baskı işlemi yapılmış, Salih Öztoprak isimli 1953 Lefke doğumlu bir Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti vatandaşı tarafından kaleme alınmış bir kitaptır. Yazar, ODTÜ Fizik Bölümü'nden mezun olduktan sonra kendi ifadesiyle 'kendi dalında iş bulamadığı için anahtarcılık, ticaret ve dans öğretmenliği yapmaktadır.' Ayrıca Yenidüzen gazetesinde zaman zaman makaleleri yayımlanmıştır. Söz konusu kitap İçindekiler, Önsöz ve Giriş bölümleri hariç olmak üzere toplam 249 sayfadan oluşmuş ve Önsöz, Giriş, Belgeler-Bilgiler, Cumhuriyet Neden Susturuldu? ve Kaynakça olarak ayrılmış, asıl olarak da I. Bölüm'de Belgeler-Bilgiler ve II. Bölüm'de de 1960'lı yıllarda Kıbrıs Türk basınının bir parçası olan Cumhuriyet gazetesiyle ilgili Cumhuriyet Neden Susturuldu? başlıklarını taşımaktadır. Kitabın ikinci bölümünde yer alan Cumhuriyet gazetesiyle ilgili "*Cumhuriyet Neden Susturuldu?*" başlıklı bölüm kitabın başlığıyla alakasız bir bölüm olmasının yanında söz konusu gazete konusunda yazarın kişisel düşüncelerini yansıtmaktadır ve dolayısıyla ayrı bir çalışmayla ele alınması uygun olacaktır. Bununla beraber yazarın Cumhuriyet gazetesine ve bu gazetenin görüşlerine aykırı bularak çok sert eleştirdiği dönemin Nacak gazetesi ve misyonu konusunda bir fikir vermesi bağlamında bu gazeteyle ilgili bazı açıklamalarda bulunmak faydalı olacaktır.

Bu son derece iddialı isimle 2006 yılında yayımlanan kitabın daha ismini duyunca insanların aklına hemen 'Kıbrıs konusunda acaba kimler hangi belgeleri hasıraltı etmişler?' ve 'Araştırmacı bu çalışmasıyla hasıraltı edilen bu belgeleri nasıl bulup ortaya çıkarmış?' gibi sorular geliyor. Yazar da kendisine zaten bu bağlamda "...O yüzden açıklananları okuyunca 'Acaba daha neler var?' diye düşünüyor insan" diye bir soru yöneltiyor. Durum böyle olunca da daha kitabı okumaya başlamadan kitabın Kaynakça bölümüne bir göz atmak ihtiyacı duyuyorsunuz. Bilimsel bir araştırma ve çalışma söz konusu olduğuna göre şüphesiz kitabın Kaynakça bölümünde ortaya konulan bu hasıraltı belgeler ve hangi arşivlerden bulunup çıkarıldıkları yazılıdır diye düşünülüyor. Kaynakça bölümünü açtığımızda karşılaştığımız ise tam bir hayal kırıklığından başka bir şey olmuyor. Kaynakça bölümünde toplam 21 adet (yirmi bir) kitabın ismi bulunuyor. Bu kitaplardan 15 (on beş) adedi Türkçe olarak

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türkiye’de yayımlanmış ve bunlar herkesin, her istediği zaman bulabileceği türden farklı kaynaklar. Ayrıca 1 (bir) kitap da İngilizce olarak bir Türk araştırmacı tarafından kaleme alınmış bir çalışma. Geriye kalan 5 (beş) çalışma ise Kıbrıs Rum Kesimi’nde yayımlanmış ve rahatlıkla bulunabilecek araştırma kitapları veya anılar. Toplam 21 kitap var Kaynakça bölümünde ve ilginçtir ki kitabın ismi “Kıbrıs’ta Hasıraltı Belgeler”. O zaman insan sormadan edemiyor ‘Nerede bu hasıraltı belgeler?’ diye. Siz toplam 21 farklı araştırmacının veya yazarın 21 farklı kitabını alacaksınız, onların kitaplarından bulup çıkardığınız bazı tespitleri kitabınıza koyacaksınız ve bunun adı araştırma olacak, yaptığınız da “hasıraltı edilmiş belgeleri bulup çıkarmak” olarak adlandırılacak. Bu 21 (yirmi bir) kitaba bir göz atalım ve hakikaten bulunması imkânsız kitaplar veya belgeler olup olmadıklarına karar verelim;

Sevin Toluner, “Milletlerarası Hukuk ve Kıbrıs Uyuşmazlığı”

Niyazi Kızılyürek, “Kıbrıs Sorununda İç ve Dış Etkenler”

Niyazi Kızılyürek, “Paşalar Papazlar”

Şükrü Sina Gürel, “Kıbrıs Tarihi”

Kâmil Tuncel, “Düşmana İnat Bir Gün Daha yaşamak”

Dominigue Eudes, “Kapetanos, Yunan İç Savaşı”

Fatih Güllapoğlu, “Tanksız Topsuz Bir Harekât”

Nihat Erim, “Bildiğim Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs”

Mikos Sampson, “Anılar”

Mehmet Ali Birand, “Diyet”

Ahmet An, “Kıbrıs’ta Fırtınalı Yıllar”

Makarios Druşotis, “Karanlık Yön EOKA”

İ. H. Aziz ve N. M. Seferoğlu, “Kıbrıs’ta Tedhiş ve Faşizmin Kurbanları”

Yusuf Alp ve Karlos Zahariadis, “Kıbrıs”

Spiros Papageorghu, “Köfünye Dosyası”

Talat Turhan, “Özel Savaş, Terör ve Kontrgerilla”

Bunlar kitabın Kaynakça bölümünde Türkçe olarak gösterilen Türk, Rum veya Yunan araştırmacılara ait 16 kaynak. Kitapta ayrıca kaynak olarak gösterilen Michale Attalides’in “Cyprus”, AKEL (Kıbrıs Rum Komünist Partisi)’in “Chronicle of the Contemporary Tragedy of Cyprus”, Glafkos Klerides’in 4 ciltlik anıları olan “Cyprus; My Deposition” ve Kıbrıslı Türk akademisyen Prof. Dr. Salahi Ramadan Sonyel’in “Cyprus, the Destruction of a Republic” isimli eserleri de bulunmaktadır.

Yazar kitabının Önsöz ve Giriş kısmında “Birçok kitaptan derlediğim...” diyerek bu toplam 21 kitabı kastetmektedir. Ayrıca yazar “... Yakın tarihimizle ilgili hasıraltı edilmiş bilgi ve belgeleri yan yana koymakla...” Kıbrıs sorununun çözümüne de

katkıda bulunduğunu belirtmektedir. Yazarın bir başka ifadesi ise "...Yararlandığım kitaplardaki belgelerin birçoğu İngiltere'de '30 yıl geçtikten sonra devlet belgeleri halkın bilgisine açılır.' yasasıyla ulaşılan belgelerdir." demektedir ve "O yüzden açıklananları okuyunca 'Acaba daha neler var?' diyerek olayı kendince esrarengiz bir hale sokmaya gayret ediyor. Başka yazarlar veya araştırmacılar tarafından kaleme alınmış olan bilgileri "belge" olarak hem de "hasıraltı belgeler" olarak ortaya atmak bilimsellik ve etik anlayışla ne kadar bağdaşır bilinmez. Bu kitapları yazarlar veya araştırmaları yapanlar aciz midirler ki siz onların adına avukatlığa soyunuyor ve başkalarına ait çalışmalarını böylece sahipleniyorsunuz. Bilim dünyasında başkaları tarafından yayımlanmış ve herkesçe bilinen bazı şeyleri "mal bulmuş mağribi gibi" tekrar kaleme almak, "bugüne değin Türkçe'ye çevirilmemiş, belki de hiçbir zaman çevrilmeyecek, bazı kitapçılarda bile bulunmayan Kıbrıs'ın yakın tarihiyle ilgili..." diyerek son derece iddialı sözler sarf etmek ve toplam 5 adet basılı kitaptan alıntılar yapmak ne anlama geliyor acaba? Böyle bir durumun bilim dünyasında karşılığı nedir, o da bilinmez; ancak yayım dünyasında böyle bir şey daha önce hiç olmuş mudur? Yani "Sir George Hill'in Cyprus kitabı zaten İngilizce yazılmıştı, ben onları buraya hasıraltı belgeler olarak aldım." demek ne kadar mantık dışıysa, İstiklal Mahkemeleri konusunda Türkiye'de tek uzman kişi olan Prof. Dr. Ergün Aybars'ın İstiklal Mahkemeleri isimli kitabını veya mübadele konusunda Türkiye'nin en yetkin akademisyeni Doç. Dr. Kemal Arı'nın Büyük Mübadele isimli bilimsel çalışmasını "Çok okuyanı yoktu, o yüzden ben oradan da hasıraltı belgeleri alıp okuyucuya sundum." demek o kadar mantık dışıdır. Glafkos Klerides'in kitabının neresi hasıraltı belgedir? Bu kitap kütüphaneden veya herhangi bir arşivden alınıp okunamaz mı? Nikos Sampson'un "Anıları" zamanında bizzat Kıbrıs Türk Federe Devleti tarafından Türkçeye çevrilmiştir ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde de neredeyse bütün ortaöğretim kurumlarına kadar parasız dağıtılmıştır. "Bu kitap İngilizce yazılmış, zaten 'bazı' kitapçılarda da yok, bundan sonra Türkçeye de çevrilmez, o halde benim bu yaptığım hasıraltı belgeler bulmaktır." Öyle mi? İngilizce veya farklı dillerde yazılmış kitaplardan alıntı yapmak Amerika'yı yeniden keşfetmek demek değildir ve bu öyle övünülecek bir durum da olamaz. Yazar kitabının Giriş bölümünde ayrıca "Amerikalı, İngiliz, Yunanlı, Alman, Türk değişik dünya görüşlerine sahip yazarların konuyla ilgili yazdıkları çalışmıyor. Tam tersine her biri ve yeni yazılanlar bu yazılanları onaylıyor..." demektedir ve bu kadar iddialı bir cümleden sonra Amerikalı, Alman, Yunanlı, İngiliz ve Türk farklı dünya görüşlerine sahip yazarların kimler olduğunu ve hangi çalışmalarının birbirleriyle çalışmadığını ise belirtmiyor. "Değişik diller ve değişik ülkeler" denilerek kastedilen ise İngiltere ve İngilizce, Rumca ve Yunanca ile Yunanistan mıdır? Bu dillerden iki kitaptan yapılacak alıntılar vatana, millete veya tarihe büyük hizmet midir?

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yaşayan herkes üşenmez de Girne'ye kadar gelirse bütün bu bulunmaz Hint kumaşı 21 kitabı orada Kıbrıs Türk Milli Arşivi'nden rahatlıkla alabilir. Ayrıca bu kitapların tamamı Lefkoşa'daki Merkez Halk Kütüphanesi'nde de mevcuttur. Kaldı ki Kıbrıs'la ilgili bir çalışma yapan, Kıbrıs konusunda bir şeyler okuyan veya merak eden hemen herkes bu kitaplara zaten kendi kütüphanesinde de sahiptir. Druşotis'in Galerî Kültür tarafından yayımlanan "Karanlık Yön EOKA" kitabı piyasada yok mudur? Galerî Kültür bu kitabın dağıtılması ve okuyucuya sunulması konusunda zafiyet mi gösteriyor ki sözde hasıraltı belgeleri ortaya çıkaran kişi böyle bir görevi kendisine görev edinmiş? Bu

durumu ayrıca söz konusu kitapevine de bir hakaret olarak değerlendirmek gerekir. Aynı şekilde Niyazi Kızılyürek, Ahmet An, Şükrü Sina Gürel, Sevin Toluner, Fatih Güllapoğlu ve Yusuf Alp'in kitaplarını bulmak o kadar zor mudur? Kaynakça ile bu kısmı toplayalım ve "*Fazla söze ne hacet.*" diyerek noktalayalım; Bu 21 kitap ortalama her kütüphanede bulunan, Kıbrıs konusuyla biraz ilgilenen herkesin kitaplığında yerini almış olan eserlerdir. Muhteviyatları da herkes tarafından okunmuştur, gizlisi saklısı da yoktur. Burada araştırmacıya sormak gerekir "*Sizin araştırıp ortaya çıkardığınız, bulduğunuz belgeler nerededir?*" Yeni bir belge veya bilgiye ulaşmadınızsa bu kitabın isminin Kıbrıs'ta Hasıraltı Belgeler olarak atılması kitabın satışıyla ilgili ince bir ayarlama mıdır?

Kitabın içeriği ise esasında en çok tartışma yaratacak kısım olarak karşımıza çıkmaktadır. Kabul etmek gerekir ki yazar bir akademisyen olmadığından bir bilimsel çalışma yaptığı beklenemez. Dolayısıyla böyle bir çalışmada olması gereken objektiflik de pek çok noktalarda göz ardı edilmiş ve zaman zaman art niyete varan "*aşığılayıcı ve küçümseyici*" üslup yanında suçlayıcı bir tek tarafılık ve yanlılık da ortaya çıkmıştır. Bununla ilgili bazı örnekler aşağıda ayrıntılarıyla verilecektir.

Yazar kitabında açıklamalarına 1925 yılından başlıyor ve ilk olarak maden ocaklarında çalışan işçilerin mücadelelerini aktarıyor. Kitabın 7. sayfasında Kıbrıslı Türklerle ilgili ilk aşağılama "*Rumlar değersiz bir Türk'ü...*" ifadesiyle kendisini gösteriyor. Ardından Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'la ilgili olarak "*Dr. Aras, Kıbrıs Türk seçkinlerine uzun yıllar kılavuzluk (!) edecek görüşünü özetler.*" ifadesi gelir. Yazar 10. sayfada ise Niyazi Kızılyürek'i referans alarak Kıbrıs Adası Türk Azınlıklar Kurumu (KATAK)'nu "*Her ne kadar bir ulusal uyanışın göstergesi olarak adlandırılmışsa da gerçek olan şudur ki İngiliz yönetimi işbirlikçi Türkleri bu örgütü kurmak için teşvik etti.*" diyerek aşığılayıcı ve suçlayıcı sözlerine devam eder. Yazar 23. sayfada ise eski bir Yunan subayı olan, gerilla savaşı konusunda son derece profesyonel Grivas tarafından kurulan EOKA teşkilatının sayısı 300'ü geçmeyen ve çoğu lise öğrencilerinden oluşan bir örgüt olduğunu belirtir. Yazar masum insanları katletmekten çekinmeyen bu tedhiş örgütündekileri ayrıca "*savaşçılar*" olarak nitelendirir. Kitabın 25. sayfasında yazarın Türk Mukavemet Teşkilatı konusundaki ifadeleri ise Kıbrıslı Türklerin can, mal ve namuslarını korumak ve tamamen savunma amaçlı olarak teşkil edilen Kıbrıslı Türklerin Kuvayı Milliyesini "*adam öldürme, bombalama, silahlı soygunculuk, işkence, kötürüm haline getirme, adam kaçırmak suretiyle tedhiş ve olayları tahrik, misilleme ve rehinelere alıkoyma, kundakçılık, sabotaj*" gibi ifadelerle suçlar ve Türk Mukavemet Teşkilatı'nın kuruluş süreciyle ilgili gelişmeleri ise 1952 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin aldığı kararla Türkiye Cumhuriyeti devletinin meşru hükümeti tarafından Kıbrıs'la ilgili bir organizasyona gidilmesini kasıtlı olarak göz ardı ederek yasadışı ilan eder. Yazar kitabının 33. sayfasında da 6/7 Eylül olaylarında Özel Harp Dairesi elemanlarınca kışkırtılan halkın sokaklara döküldüğünden bahseder. Oysa daha 21-23 Kasım 2008 tarihinde Ankara'da Kıbrıs Türk Kültür Derneği tarafından düzenlenen Birinci Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu'nda dönemin Seferberlik Tetkik Kurulu mensubu olan Emekli Albay İsmail Tansu sözleri söyleyenleri vatan haini olarak nitelendirir ve söylenenleri de iftira olarak nitelendirir. Kitabın 37. sayfasında ise yazar Kıbrıs'ta yaşananları 6/7 Eylül'e benzetir ve provokatörlerin kışkırttığı Türk gençlerinin Ayluka mahallesinde tüm Rum evlerini ateşe verdiklerini ileri sürer. Sayfa 43' de ise yazar "*Türk tarafındaki*

teşkilat ilk cinayet girişimini yaptı” diyerek TMT’yi EOKA gibi kanlı bir cinayet örgütü haline sokar. Kitabın 46. sayfasında da aynı şekilde yazar 12 Haziran 1958 günü adada yaşananlarla ilgili olarak *“Olayı anımsayan yaşlı köylülerle yaptığım konuşmalarda”* diyerek insanları zan altında bırakmakta ve tek yanlı bir suçlamanın içine girmektedir. Yazar 58. sayfada ayrıca Rum ambargosu altında inleyen, tecrit edilmiş vaziyette EOKA teröründen ve ölüm korkusundan evlerini terk ederek nispeten daha güvenli bölgelere kaçan Kıbrıslı Türklerin Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu vasıtasıyla kendi ticari hayatlarını canlandırmaya yönelik girişimleri olan Türk malı kullanılması ve Türk çarşısından alışveriş yapılmasıyla ilgili uygulamaları da sert bir şekilde eleştirmektedir. Oysa bugün bile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ne sınır kapılarından geçiş yapan bırakın Kıbrıslı Rumları, turist gezdiren otobüslerin Rum rehberleri bile içecekleri su ve sandviçlerine kadar her şeylerini yanlarında getirmekte ve Kıbrıslı Türklerden alışveriş yapmamaktadırlar. Kaldı ki 1955–1963 döneminde EOKA ise Kıbrıslı Türklerden alışveriş yapan Kıbrıslı Rumları ölümle tehdit etmiştir¹. Nacak gazetesi bu arada Türk malı alınmasıyla ilgili kampanya sırasında halkı aldatmaya çalışanlara karşı da savaş açmış durumdadır. Örneğin Kalemтіraş imzasıyla kaleme alınan yazının başlığı ise *“Yabancı Malı Yutturanlara”* şeklindedir²;

“El altından dükkânlarını yabancı mallarla doldurarak Türk malıdır diye halkımıza yutturan bazı tüccarlarımızın mevcudiyetinden haber aldık. Türk cemaatine ve dolayısıyla Türk işçisine boykottan başka bir şey değildir bu. Hele çarşımızda bol bol ayakkabı olduğunu düşünürsek diğer çarşıdan gelen ayakkabı olduğunu düşünün. Efendiler! Kendi kendimizin haklarını çiğnetmeyelim. Milli menfaati istismarla ancak kendi kendimizi aldatmış oluruz. Kalkınmak için her şeyimizi sarf ederken birkaç türedinin herkesin menfaatini haleldar edecek hareketi öğrençtir. Bu böyle bilinmelidir...”

Yazar çalışmasının farklı sayfalarında Nacak gazetesinin yayınlarına da yer vermek ve gazeteyi kışkırtıcı olmakla suçlamaktadır. Oysa Nacak gazetesi yayın hayatı boyunca Kıbrıslı Rumlarla ilgili olarak son derece dikkatli yayınlar yapmış ve Kıbrıslı Türkleri de yanlış hareketlerden korumağa gayret göstermiştir. Örneğin 18 Eylül 1959 tarihli Nacak gazetesinde *“Baf’ta son günlerde bir gizli teşkilat adına faaliyette bulunulduğu, üye kaydedildiği, bu maksat için fotoğraf istenip vesikalar imza ettirildiği ve bu arada da üyelerden para sızdırıldığı haber alınmıştır. Üzerlerinde hiçbir mesuliyet hissi olmayan bu menfaatperestlerin Kıbrıs Türklerinin lehine olan şimdiki durumu baltalamak için giriştikleri bu gayreti takbih ederiz. Kıbrıs’taki cemaatlerin müşterek bir hayat kurmak için uğraştıkları bu zamanda böyle menfi hareketlerle istikbalimizi kirlenmeğe çalışanlara karşı uyanık davranılacağına eminiz”*³ şeklinde bir yazı söz konusudur. 21 Ağustos 1959 tarihli gazetede de *“...Grivas’ın sözlerine biz kulak asmıyoruz, ne de tehditleri bizi anlaşmadan döndürebilir. Eğer Rumlar da bizim gibi düşünüyorlarsa Zürih anlaşmaları tatbik olunacak. Gözünü iktidar hırsı bürümüş Grivas’ın da nahoş sesi, sulh ve barışa susamış Kıbrıs halkını tedirgin etmeyecektir.”* ifadesi görülebilir. Yazar 68. sayfada ise *“1963–1967 yılları arasında Türklere silahlı saldırılar yapıldığını biliyoruz. (Türklerin de yaptığı gibi)”* der; ancak Kıbrıs’ın yakın tarihinde bir dönüm noktası olan 21 Aralık 1963 gününü ve 23 Aralık 1963 tarihinde hafızalara Kanlı Noel olarak girecek olan masum insanların

1 EOKA’nın 6 Mart 1958 tarihinde Lefkoşa’da dağıttığı Yunanca bildiri: KTMA, EOKA Bildirileri Dosyası No. 1318 ve 1319.

2 Nacak, 23 Ekim 1959.

3 Nacak, 18 Eylül 1959.

EOKA tarafından evlerinde katledilmelerini ve bütün Kıbrıslı Türklerin topyekûn katledilmelerini içeren Akritas Planı'ndan bahsetmez. Sayfa 72'de yazar Türk savaş uçaklarının Kıbrıs semalarında görüldüğünü belirtir fakat neden orada olduklarını açıklama gereği duymaz. Yazar 79. sayfada Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alay Komutanı Turgut Sunalp'le ilgili olarak "Anayasayı korumakla görevli Türk birliğinin komutanı idi" derken Kıbrıslı Türklerin EOKA tarafından katledilmelerini göz ardı etmekte, Kıbrıs Cumhuriyeti devletinin Cumhurbaşkanı başpiskopos Makarios başta olmak üzere İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgacıs'ın de asli görevlerinin kendi vatandaşları olan Kıbrıs Cumhuriyeti vatandaşı Kıbrıslı Türkleri korumakla mükellef olduklarını es geçmektedir. Yazar 81. sayfada ise 11 Mayıs 1964 tarihinde Mağusa Türk bölgesine geçen Rum polis komutanı Pantalis'in oğlu ve iki arkadaşının bu davranışını "yanlışlıkla" olarak ifade eder. Hemen ardından aynı bölgede Rumlar tarafından kaçırılan ve bir daha kendilerinden haber alınamayan 32 Türk ise onun için çok da önemli değildir. Yazar sayfa 83'de ise "Türk uçaklarının Erenköy yöresini bombaladığı günlerde" diyerek bu hava harekâtının sadece uyarı amaçlı olduğunu, sivil hedeflere de askeri hedeflere de ateş edilmediğini, harekâtın Erenköy bölgesinde Grivas komutasında toplanmış binlerce Rum ve Yunanlının kuşatmasından o bölgedeki 500 kadar Kıbrıslı Türk öğrenciyi kurtarmaya yönelik olduğunu da belirtmemektedir. Yazar sayfa 89-90'da ise Michale Attalides'in Cyprus kitabına atıfta bulunarak Aralık 1964 tarihinde köylerine geri dönmeye çalışan Kıbrıslı göçmenlerin Kıbrıs Türk liderliği tarafından tehdit edildiklerini ve hatta bazılarının öldürüldüklerini belirtir ve Kıbrıslı Türklerin kontrolündeki bölgelere Rumların girmesine müsaa-de edilmediğini yazar. 21 Aralık 1963 sonrasında yaşanan katliamları gördükten sonra hangi Kıbrıslı Türk canını kurtarabilmek amacıyla terk ettiği köyüne dönmek istedi acaba?

Yazar kitabının yaklaşık 150 sayfalık kısmını 1925-1975 sürecine ayırırken özellikle Kıbrıs Rum Komünist Partisi AKEL tarafından adada verilen mücadeleyi ön plana çıkartmaya gayret gösterir ve bu partinin Kıbrıs'ta Kıbrıslılık bilinci yaratmaya çalıştığını vurgular. Bugün de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yaşanan kimliksizleştirme ve kimsizleştirme politikasının bir parçası olan bu strateji adada Kıbrıslı Türkleri önce "KıbrıslıTürk" haline getirmeye ve ardından Kıbrıslı yaratmaya gayret etmektedir. AKEL'in Rum veya Türk demeden herkesin ortak hakları ve menfaatleri ve özellikle maden ocaklarında çalışan işçiler için mücadele ettiğini ileri süren yazara göre bu mücadeleyi baltalayan ise TMT gibi örgütler olmuştur. Yazar böylece Türk Mukavemet teşkilatı'nı EOKA ile aynı düzeyde ve aynı kategoride gördüğünü de gösterir. Kitabın 155-248. sayfaları arası ise Cumhuriyet gazetesine ayrılmıştır ve Cumhuriyet neden Susturuldu başlığını taşımaktadır.

Nacak Gazetesi'nin Yayınları

Bu dönemde Kıbrıs'ta en önemli dönüm noktası ise, Nacak gazetesinin yayın hayatına başlamasıdır. Nacak gazetesinden önce Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu ve Kıbrıslı Türklerin faaliyetleri konusunda toplumu aydınlatmak ve haberdar etmek için kullanılan yol ise genellikle KTKF tarafından yayımlanan faaliyet raporları veya bilgi bültenleridir. Örneğin Nacak gazetesinin ilk sayısının çıkmasından hemen önce Nisan 1959 tarihinde yayımlanan aylık bültende Rauf R. Denктаş'ın 'Tu-

tunmak ve Yükselmek Azmindeyiz.' başlıklı bir yazısı yer almaktadır⁴. Söz konusu yazıda Rauf R. Denктаş tarafından Kıbrıs Türk toplumunun iktisadi alanda da söz sahibi olabilmesi, devamlı alıcı ve tüketici olmak yerine ürettiğini satan ve üreten bir toplum haline gelebilmesi, Zürih anlaşması sonrasında kazanılan haklarla perakendecilikten öteye gidemeyen ticaret hayatının kalkınması ve Türk'ün Türk'ü koruması gerektiği belirtilir⁵. İlginç bir nokta ise Kıbrıs'ta Nacak gazetesi yayın hayatına başlamadan hemen önce İngiltere'de yaşayan Kıbrıslı Türklerin de seslerini duyurabilmek amacıyla bir gazete çıkarma girişimine başlamalarıdır⁶. 'Her şey vatan için' ifadesini kendilerine parola olarak alan gazete yetkilileri gazeteyi önce aylık, ilerleyen dönemde de haftalık olarak çıkartmayı planlamakta ve 'Türklüğe ve Kıbrıs'taki cemaatimize her sahada hizmet için' bu girişimi başlatmaktadır⁷. Nacak gazetesinin sahibi kâğıt üzerinde Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu, imtiyaz sahibi ise Rauf R. Denктаş olarak görülmektedir⁸;

"Türk Mukavemet Teşkilatı bir gazete çıkarmaya karar verdi. Rıza Vuruşkan gazetesinin adını eski bir Türk silahı olduğu için Nacak koydu. Aslında tırpanla nacak arasında bir süre tereddüt ettik. Dış görünüş olarak Denктаş sahibi, ben de Yazı İşleri Müdürü olarak görülecektik. Gazetenin ilk sayısını 29 Mayıs 1959 tarihinde çıkarttık..."

Nacak gazetesi, Halkın Sesi Matbaası'nda basılır ve son sayısının yayımlandığı 22 Aralık 1963 gününe kadar haftalık olarak yayımlanır. Gazetenin fiyatı 15 Mils olarak belirlenmiştir. Gazetenin sahibi olarak ise Nacak gazete ve Matbaacılık İşletmesi Limited görülmektedir. Gazetenin idare merkezi ise Müftü Ziyai Efendi Sokak, No.2, Lefkoşa görülmektedir. Gazetenin telefon numarası 2697 olarak belirlenmiştir ve gazetenin altı aylık abone bedeli 500 mil, bir yıllık abone bedeli ise 1 lira olarak belirtilir.

Gazetenin ilk sayfasında Nacak ifadesinin hemen yanında 'Haftalık Siyasî Gazetedir.' ibaresi yer almakta, bunun hemen yanında gazetenin abonelik şartları, gazetenin imtiyaz sahibi ve adresi gibi bilgiler bulunmaktadır. Gazetenin sol köşesinde ise Nacak üzerine bir başak amblemi bulunmaktadır. Aynı sütunun sağ köşesinde ise üzerinde 'Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır. Toprak eğer uğrunda ölen varsa vatandır.' yazılı bayrak, asker, meşale ve sırmadan oluşan bir amblem bulunmaktadır. Gazete ilk sayısında ayrıca yayın ilkelerini 'Kıbrıs Türk köylüsünü topyekûn kalkındırma mücadelesine girişmek, Türk işçisinin haklarını savunmak, millî davamıza set çekenlere karşı durmak, millî bilinci ayakta tutmak, ada Türklerini bu bilinçaltında toplamak ve Enosis'e karşı mücadele etmek' olarak açıklar. Gazetenin asıl amacı ulusal bilinç etrafında Kıbrıslı Türklerin toplanmalarını sağlamak ve Enosis'e karşı çıkmaktır⁹. Bu bağlamda gazete ilk sayısından son sayısına kadar Kıbrıs Rum basınıyla mücadele eder, EOKA'ya karşı Kıbrıslı Türkleri bilinçlendirir, sağlık, spor, kültür, coğrafya, tarih, ulusal bilinç, Türkiye ile ilişkiler, tarım, ziraat ve köylerle ilgili son derece faydalı çalışmalar yapar ve Türk toplumu ayakta tutan dinamikler üzerinde yoğunlaşır.

4 KTMA, Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Aylık Bülteni, Nisan 1959.

5 Adı geçen bülten, Nisan 1959.

6 Türk Sesi gazetesinden A. Necati Sağer tarafından Rauf R. Denктаş'a gönderilen 1 Mayıs 1959 tarihli yazı.

7 Adı geçen yazı.

8 Fuat Veziroğlu ile 16 Kasım 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

9 Nacak, 18 Mart 1960.

Gazetede ayrıca Rauf R. Denktaş, Esat Faik Müftüoğlu, "Haftanın Tuzu Biberi" köşesinde M. Şinasi Tekman, "Çiftçiye Öğütler" köşesinde tarımcı rumuzuyla yazan bir Kıbrıslı Türk, Fuat Veziroğlu, "Pencere" köşesinde İlter Veziroğlu, "Orda Bir Köy Var Uzakta" köşesinde H. Ç, Ertem Kutay, Cemal Üçyiğit, H. A. Mazlum, Aşkın, "Karşıdan" köşesinde Sedat Törel, "Bu Hafta" köşesinde H. Tacak, "Söz Aramızda" köşesinde Fırtına, "akla Gelen" köşesinde Ahmet Gazioğlu, T. Bayraktaroğlu, Salih Çelebioğlu, H. Tacal, Orbay Mehmet, Ahmet Göksan, Necati Taşkın, H. M. Irkad, Erol N. Erduran, Orbay Deliceirmak, Cavit Ramadan, Mutallip Vudalı, M. Şükrü de yazılar yazmaktadır. Gazetenin yayın hayatına başlamasıyla beraber Cuma günleri bütün ada sathında dağıtımı da üçü çocuk toplam dört kişi tarafından yapılmaya başlanır¹⁰.

Gazetenin özellikle Cuma günü yayınlanmasının nedeni ise adanın dört bir köşesinden Lefkoşa'ya otobüslerle gelen Kıbrıslı Türk köylülerdir. Gazetenin dağıtımı bağlamında böyle bir kolaylığın yaşanabilmesi ve adanın her tarafına gazetenin rahatça dağıtılabilmesi için Cuma günü özellikle seçilir. Bunun dışında Lefkoşa'ya gelemeyen diğer köyler ve Kıbrıslı Türkler için de özellikle haberleşme alanında istifade edilen Lozan otobüs Şirketi'ne ait otobüsler devreye girer. Gazetelerin otobüs şoförleri veya köylüler aracılığıyla gizlice götürülmesi de son derece tehlikeli ve riskli bir iş olarak ortaya çıkar. İngiliz idaresi yanında EOKA tarafından da özellikle köy yollarında yapılan denetleme ve kontrol gazetenin alıcılara ulaştırılması için her zaman tehlike yaratır. Gazetelerin köylerde ilk ulaştırıldığı kimseler ise hep köy öğretmenleri olacaktır.

Gazete yayın hayatına başladığı 29 Mayıs 1959 tarihinden itibaren 1963 yılına kadar geçen süreçte, Kıbrıs Türk toplumunu 'Türk'ten Türk'e Kampanyası, Vatandaş Türkçe Konuş Kampanyası, Yerli Malı Kullan Kampanyası' gibi kampanyalarla bilinçlendirmeye çalışırken, ayrıca tarımdan ziraata, sanayiden kültüre, tarihten ekonomiye kadar pek çok alanda da bilinçlendirip eğitmeye ve yetiştirmeye çalışır. KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denktaş gazetenin çıktığı ilk dönemi "Nacak gazetesinin görevi morali yüksek tutmaktı. Yani bugün (onun yerine) Volkan gazetesi var. İçimizdeki kötü niyetlileri teşhir etmek, onların kötü propagandasına gerçekleri üretmek vs. Nacak gazetesi benim adıma çıktı ama yazarları, siyaseti tamamen TMT tarafından otururlar yazarlardı ve TMT liderliği karar verirdi 'Yarın şöyle olsun, öbür gün buna cevap verin.' diye ama o da hep benden bilinirdi...Aramızda böyle bir şey olmuştu. Gazetenin fonksiyonu oydu ama reklâm günlerinde 'Çıktı çıkacak. Her Türk evine nacak almalıdır.' diye radyoda açıklamalar yapardı. Herkes 'Yahu herhalde bir şeyler olacak.' diye evine nacak almaya başladı. O da işin espri tarafı..."¹¹ diyerek açıklar. Kıbrıslı Türkler olan bitenin henüz pek farkında olamadıklarından zaman zaman böyle komik durumlar da ortaya çıkmıştır¹²;

"Erdoğan ağabeyimin kayınbabası vardı, bizim Ayşe'nin babası rahmetlik Hasan dayı. Rahmetlik anneciğime 'Be dünür, Atalasa Radyosu'nda bilin ne derler? Herkes evine

10 O günlerde gazetede çalışan ve bu gazetelerin dağıtım işinden sorumlu olan çocuklardan birisi olan Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Başkanı Ahmet Göksan ile değişik tarihlerde Ankara'da yapılan görüşmeler.

11 KKTC'nin Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denktaş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

12 Eski Volkan üyesi Gülten Tilki (Keser) ile değişik tarihlerde Anamur'da yapılan görüşmeler.

bir nacak alsın derler be dünür. Gene biceğiz savaş çıkacaktır be.' derdi. Tabii biz Nacak ifadesinin ne olduğunu biliyorduk; ancak onlar daha ne olduğunu fark etmemişlerdi."

Gazetenin yayın politikası ve kapanıncaya kadar devam ettirdiği siyasî çizgi böylece çok net olarak ortaya çıkar. İlk etapta toplumun bütün katmanlarını kucaklayarak Kıbrıs Türk halkını sadece ekonomik olarak değil, siyasî ve kültürel açıdan da geliştirecek ve Rumlara bağlı kısıtlayıcı unsurları ortadan kaldıracak tedbirleri anavatan Türkiye'nin de desteğiyle bunları gerçekleştirmek söz konusudur. Gazete yayın hayatına devam ettiği süre içerisinde özellikle Lefkoşa'daki ticaret hayatı başta olmak üzere Türkçenin güzel ve doğru kullanımından kumar ve içki gibi zararlı alışkanlıklara, ayrıca işçi-işveren ilişkilerine ve sendikal haklara, tarım, zirat ve çiftçilere tavsiye köşelerinden ormancılık, bağcılık, narenciye üretimine varıncaya kadar çok geniş bir yelpazede öğretici ve eğitici yayınlar yaptığı da görülür. Gazetenin Kıbrıs'ta aynı dönemde yayımlanan Cumhuriyet ile çatışması da bu noktada başlamaktadır. Cumhuriyet her ne olursa olsun adada kurulan cumhuriyetin devamından yanadır ve ekonomik kalkınmanın da, kültürel ve siyasî kalkınmanın da ancak demokrasi içinde mümkün olabileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda Cumhuriyet; Taksim ve Enosis fikirlerine de sert tepki göstermektedir. Ancak Nacak gazetesine göre iki toplumu huzur ve sükûna kavuşturmak için yapılacak iş eşit haklara sahip iki ayrı toplum olarak yaşamalarını sağlamaktır. Aksi bir durum ise "*Büyük Sahra Çölüne kar yağmasını beklemek kadar boş bir hayal olur*"¹³. Nacak gazetesinin savunduğu fikirlerde ne kadar haklı çıktığı ise 21 Aralık 1963 gününden itibaren kendisini çok somut olarak gösterecektir. Kıbrıslı Türkleri "*fert olarak değil de cemaat olarak bir vahdet yaratması için*" Enosis'e karşı tek yumruk olmaya çağırın Nacak gazetesi, halka ayrılık ve bencillik değil, birlik ve beraberlik aşılmasını hedefler¹⁴. Daha sonra bütün ada sathına yayılacak olan Türk'ten Türk'e Kampanyası da bu dönemde hayata geçirilir¹⁵.

Genel olarak bakıldığında gazetenin politikası Kıbrıslı Türkleri ulusal bilinç etrafında derleyip toparlamak ve bu ulusal bilinç çerçevesinde Rumların, Megali İdea çerçevesinde Kıbrıs adasını Yunanistan'a ilhak amacını güden Enosis arzularına karşı koymaktır. Nacak gazetesi böylece Kıbrıslı Türkleri uyandırmak ve millî hislerine de tercüman olmak düşüncesindedir¹⁶. Atatürk ilke ve inkılâplarını gönülden benimsemiş olan Nacak, Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk milletini toplumsal bilinç çerçevesinde eğitmek, bilinçlendirmek ve millî duyguları coşturarak kamuoyu yaratmak amacıyla bizzat kendi inisiyatifıyla ortaya koyduğu ve yayımlanmasını sağladığı Ankara'da Hâkimiyeti Milliye ve Sivas'ta İrade-i Milliye gazetelerinde olduğu üzere Kıbrıslı Türkleri uyandırmak ve millî hislerine de tercüman olmak düşüncesindedir.

31 Temmuz 1961 tarihli Cumhuriyet ise 1957'den beri adada yaşanan tedhiş olaylarının sorumlusu olarak Kıbrıslı Türkleri gösterir ve huzur ve emniyete kastedenlerin Rumlar olmadığını ileri sürer. Gazete aynı sayıda sadece Nacak gazetesini değil, "*Bu yolun Taksim e gittiğini bildiğimiz içindir ki Kıbrıs halklarına ayrı ayrı*

13 *Nacak*, 5 Ocak 1962.

14 *Nacak*, 5 Haziran 1959.

15 Adı geçen görüşme.

16 *Nacak*, 24 Temmuz 1959.

self-determinasyon tatbik edilmesine hiçbir itirazımız yoktur"¹⁷ diyen Halkın Sesi ve "Adayı devamlı bir barışa kavuşturacak yegâne çıkar yol, Kıbrıs'ta yaşayan halklara self-determinasyon hakkı tanınmasıdır"¹⁸ diyen Bozkurt gazetelerini de eleştirir ve yanlış yolda olduklarını ileri sürer¹⁹. Gazeteye göre Taksim tezini ortaya atanlar devrini doldurmuş olan bu tezi ikide bir lüzumsuz yere ileri sürerek Milli Birlik hükümetinin başına 'gaile açmaktadırlar' çünkü bu durum ancak 'Yassıada'dakilerin' işine yarayabilir²⁰. 7 Ağustos 1961 tarihli Cumhuriyet gazetesinin manşetinde ise "Kıbrıs Türklüğünün istikbali ile oynayanlar var. Halkın Sesi, Bozkurt ve Nacak gazeteleri yanlış yoldadır. Gürsel'in son demeci anlaşmaları savunmaktadır" ifadeleri yer almaktadır. Bu arada muhalif Rum Demokrat Birlik Partisi Asbaşkanı Dr. Ioannis Polidorides'e yönelik silahlı saldırı "Vahşet' manşetiyle verilir ve Cumhuriyet gazetesi de söz ve düşüncelerinden dolayı bir Cumhuriyet vatandaşının böylesine vahşice bir saldırıya uğramasının yapana da yaptırana da hiçbir şey vermeyeceğini belirtir"; "Zaten dış görünüşteki kabadayılık belirtisine karşın, bu tür davranışlar düşünceye karşılık vermeyen saldırganın zaafliğini göstermektedir" denilir. Bu arada Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi Asbaşkanı Dr. Necdet Ünel'in azalıktan istifası Cumhuriyet gazetesi tarafından, "Bu olay müfritlerin akıbetini gösterir mahiyettedir" başlığıyla verilirken Dr. İhsan Ali'nin Türkiye'ye girebilmesi konusundaki sınırlandırmaların kalkması da "adamızdaki bazı müfritlerin jurnalleri neticesi düşük Menderes hükümeti" tarafından alınan kararın demokrasi, insan hak ve hürriyetlerinin koruyucusu Devrim Hükümeti tarafından iptali olarak ve "büyük bir sevinçle" duyurulur²¹. Bu dönemde Nacak ve Cumhuriyet gazetelerinde karşılıklı sert eleştiriler iyiden iyiye dozunu arttırmaya başlar ve sözler "kendilerine dalkavukluk etmeye tenezzül etmeyen aydınlar, inhisarcılar, hainlik, alçaklık" gibi hakarete varan noktalara gelir. H. Muzaffer Gürkan'ın 23 Ekim 1961 tarihli yazısı ise Cumhuriyet gazetesinin genel yayın politikasıyla ilgilidir ve bu durum 'Cumhuriyet gazetesinin çıkması daha ilk günlerden bazı politikacılarla bazı çevreleri hiç memnun etmemiştir. Cemaat ve memleket meselelerini gerçekçi, mutedil ve barışçı gözle görüp öylece aksettirmemiz, halkımızı bu şekilde aydınlatmaya çalışmamız, birçok yanlış, hatalı icraatı teşhir ile yazılması gereken hemen her şeyi açıkça yazmamız, şu veya bu şekilde toplum üzerinde bir nevi hâkimiyet kuran ve bunun neticesi olarak da siyasi, hatta ekonomik avantajlar sağlayanların hoşuna gitmemiş... Çeşitli ağızlarla onlara tabii kalemlerin bize reva gördükleri ithamları Rum emellerine hizmet, komünistlik, milli davaya ihanet şeklinde özetleyebiliriz...' sözleriyle gazetede yer alır²². Gazetenin 1962 yılındaki ilk sayısında da Nacak gazetesiyle ilgili sert eleştiriler bulunmakta ve "Nacak gazetesini okumak milli vazife imiş. Perşembe gecesini radyoda okunan bir ilanda böyle deniyordu... Milli mefhumunu ne kadar da işlerine geldiği gibi kullanıyor bazıları. Milli vazife gibi yüce anlamlı bir mefhumu sıkılmadan bir gazete okumak derecesine düşürenlere ve üstelik bunu vatandaşlara böylece telkin cüretinde bulunanlara sadece acınmak gerek. Vatandaşın idrakini hafife almak bu kadar olur" denmektedir²³. Gazete ayrıca 'Nacak'çıların kendilerine 'siz hainler' dediğini, Cumhuriyet gazetesini 'minyatür gazete' olarak nitelendirdiğini belir-

17 Halkın Sesi, 5 Ağustos 1961.

18 Bozkurt, 5 Ağustos 1961.

19 Cumhuriyet, 7 Ağustos 1961.

20 Cumhuriyet, 21 Ağustos 1961.

21 Cumhuriyet, 28 Ağustos 1961.

22 Cumhuriyet, 23 Ekim 1961.

23 Cumhuriyet, 1 Ocak 1962.

terek "Ne yapalım gazetemizin hacmi hakikaten küçüktür. Çünkü bu gazeteyi çıkaranlar köy köy dolaşarak halktan baskı ve tehditle arpa, buğday veya yumurta toplamış değıllerdir" şeklinde sert bir mukabelede bulunur²⁴. Cumhuriyet gazetesinin sert eleştirileri ağırlıklı olarak Nacak gazetesi üzerinde yoğunlaşsa da bu eleştirilerden Halkın Sesi ve Bozkurt gazeteleri de nasiplerini alırlar. Halkın Sesi gazetesinde İngiliz idaresi kastedilerek söylenen "Onlara yataklarımızı açtık, yorganlarımızı verdik"²⁵ ifadesi de Cumhuriyet tarafından sert bir şekilde eleştirilir ve Kıbrıs Türk halkının İngiliz sömürgecilerine ne yatak açtığı ve ne de yorganlarını verdiği belirtilerek "Halkın Sesi daha açık konuşsun ve İngiliz sömürgecilerine yatak açanların, kucak açanların kim olduğunu ismi ile cismi ile söylesin de halkımız da öğrensın"²⁶. denir. Nacak gazetesinin 13 Nisan 1962 tarihli sayısında Bulgar Halk Cumhuriyeti'nde yayınlanan bir gazetenin haberine tepki gösterilir ve bu durum 'Nacak şovenistlerin organı, Cumhuriyet de Türk halkının kurtarıcısı! Bu ne tesadüf' başlığıyla manşet yapılır²⁷. Cumhuriyet gazetesinin 16 Nisan 1962 tarihli sayısı ise "Nacak Utanmalıdır" başlığıyla çıkar ve Bayraktar Camii'ne yapılan bombalı saldırıyla ilgili olarak "Nacak bu konuyu çokluk kurcalamasın, altından çapanoğlu çıkabilir. Hele bir tahkikat komisyonu soruşturmalarını bitirsin de bu konuda yine konuşuruz" denilir. Bu haber ve gazetenin bu sayısı son- dan bir önceki sayı olarak basın tarihindeki yerini alacaktır, çünkü Nisan 1962 dönemine geldiğinde Kıbrıs adası Cumhuriyet gazetesinin iki yazarı Ayhan Hikmet ve Ahmet Muzaffer Gürkan'ın 23 Nisan 1962 gecesi kimliği belirsiz kimseler tarafından öldürülmeleriyle sarsılır. Dr. Fazıl Küçük bu olayın hemen ardından "Bu gibi gayri kanunî hareketlerin tarafımdan katıyen tasvip edilmediğini ve aynı zamanda bunu yapanların ancak cemaatimiz arasında ve Kıbrıs dahilinde düzen emniyeti ihlal etme- kten başka hiçbir maksada hizmet edemeyeceği kanaatindeyim" açıklamasını yapar.²⁸ Bu olayla ilgili olarak Nacak gazetesi de bir başsağılığı yayınlar ve 'Ölenler Öldüren- ler' başlıklı bir yazı kaleme alır²⁹. Söz konusu iki gazetecinin ölmeleri sonrasında Cumhuriyet gazetesinin yayın hayatı da son bulur. Gazetenin 23 Nisan 1962 tarihli 89 sayılı son sayısında manşet haber ise "Türk toplumu iktisaden kararsızlık içinde kalamaz. Kıbrıs Türkü her geçen gün iktisaden yıpranmaktadır" şeklindedir ve bu sayıda da gazetede 'Nacak'ın şayet gazetecilik adabından zerrece nasibi olsaydı...' diye başlayan Nacak gazetesiyle ilgili bir eleştiri yazısı bulunmaktadır³⁰.

Rum tahrirlerinin adada artarak devam ettiği bir dönemde Hikmet Arif Mapolar tarafından yayınlanan Devrim gazetesi bir sayısında Türkiye ile ilgili bir yazı dizisi hazırlar ve "...23 Nisan 1920 ve 23 Nisan 1963. Aradan 43 yıl geçmiş bulunuyor. Geçen bu yıllar zarfında büyük Türk milletinin her alanda yaptığı hamleler, gösterdiği başarılar saymakla bitmeyecek kadar çoktur. Ulusal egemenliğimizin getirdiği demokratik rejim, ruh ve düşünce hürriyetini kazandırmış, görülmemiş bir hızla ilerleme- mizi sağlamıştır..." der³¹. Bu arada Devrim gazetesi ise yayınladığı "Türk Ullusu Tehdit Etmiyor. Anayasa Tatbik Edilmezse Türk Müdahalesini Bekleyin" başlıklı makalede son

24 Cumhuriyet, 8 Ocak 1962.

25 Halkın Sesi, 27 Ocak 1962.

26 Cumhuriyet, 29 Ocak 1962.

27 Nacak, 13 Nisan 1962.

28 Akın, 26 Nisan 1962.

29 Nacak, 27 Nisan 1962.

30 Cumhuriyet, 23 Nisan 1962.

31 Devrim, 23 Nisan 1963.

dönemde adada yaşananlara değinir³². Aynı dönemde Nacak'ta yayınlanan Talat Yurdakul imzalı bir yazı ise 'Hürriyet diye haykıranların gayesi bizim hürriyetimizi çalmak, hürriyeti katletmektir.' Başlığını taşımaktadır³³. 1959 Zürih ve Londra Anlaşmaları'ndan sonra Atina'da yayımlanmaya başlayan ve Atina'dan Kıbrıs'ta bulunan EOKA mensuplarına gönderilen 'Agonitis' isimli gizli Rum gazetesiyle ilk defa ortaya çıkan ve 21 Nisan 1966'da Patris gazetesinin yayımladığı Yunanca "Sınır Bekçisi"³⁴ anlamına gelen Akritas kelimesinden esinlenerek isimlendirilen Akritas Planı uygulamaya konulur. Aynı dönemde İngiltere İçişleri Bakanlığı da harekete geçerek adada bulunan yöneticilerini uyarır³⁵. Ancak bu konuda Kıbrıslı Rumlar planlarını çok daha önceden hazırlamışlardır³⁶.

Öte yandan Kıbrıs Türk basını genel olarak, içinde bulunulan sıkıntılı sürece rağmen öncelikle Kıbrıs Türk toplumunun heyecanını diri tutabilmek, daha sonra da dünya kamuoyuna seslerini duyurabilmek amacıyla çok fedakârca bir mücadeleden içine girer. Bu noktada Kıbrıs Türk basın tarihini izlemek esasında Kıbrıslı Türklerin 1950'li yıllardan itibaren verdikleri mücadeleyi izlemekle eş anlamlıdır. 16 Ağustos 1960 tarihinde garantör devlet sıfatıyla Yunanistan, İngiltere ve Türkiye'nin de imza koyduğu Londra ve Zürih anlaşmalarıyla ortaya çıkan Kıbrıs Cumhuriyeti de uzun ömürlü olamaz. Söz konusu cumhuriyetin kısa süreli hayatı 21 Aralık 1963 günü Akritas Planı çerçevesinde adada yaşayan bütün Kıbrıslı Türkleri topyekûn öldürmeye yönelik olarak harekete geçilmesiyle sona erer. 1955-1963 dönemiyle ilgili olarak özellikle Nacak ve Cumhuriyet gazetelerinin Kıbrıs Türk basınının birer parçası olarak yayın hayatına başladıkları dönem son derece ilginç, kanlı ve sarsıcı olaylara da sahne olur. Nacak gazetesi 29 Mayıs 1959 tarihinde yayın hayatına başlar ve 22 Aralık 1963 tarihine kadar haftalık olarak çıkmaya devam eder. Gazetenin yayın hayatına son verdiği tarih ise Kıbrıslı Rumların Enosis hedeflerine yönelik olarak Lefkoşa'nın Kumsal bölgesinde başlattıkları ve tarihe de Kumsal Faciası olarak geçen dönemdir³⁷.

Böylece Nacak gazetesi 3 yıl, 6 ay, 24 gün yayın hayatına devam ederek misyonunu tamamlar. Nacak gazetesinin çıkmaya başlamasından 1 yıl, 2 ay ve 17 gün sonra da Cumhuriyet gazetesi faaliyete geçer. Cumhuriyet gazetesi de Kıbrıs Cumhuriyeti ile aynı gün 16 Ağustos 1960 günü doğmuştur ve 23 Nisan 1962 gününe kadar yayın hayatına devam eder. Cumhuriyet gazetesi toplam 1 sene, 6 ay, 7 gün haftalık olarak çıkmaya devam eder. Cumhuriyet gazetesi kapandıktan sonra Nacak gazetesi ise 1 yıl, 8 ay ve 29 gün daha çıkmaya devam edecektir. Dünya demokrasi tarihi, insan hak ve özgürlükleri bağlamında bakıldığında 1688 İngiliz Halklar Bildirisi, hemen ardından 1776 Amerikan İnsan Hakları Bildirisi ve son olarak da demokrasinin temeli olarak kabul edilen 1789 Fransız Devrimi ve Halklar ve Yurttaşlar Bildirisi sonrasında insanlığın demokrasiyi insan hak ve özgürlüklerine saygılı ve köklü temeller üzerine oturtmasının bu medeni ülkelerde bile yü-

32 *Devrim*, 7 Eylül 1963.

33 *Nacak*, 8 Kasım 1963.

34 Özden Alpdağ, *Barış İçin Savaş*, İzmir, 1974, s.18.

35 FO.371/168967-XC14311.

36 *Zafer*, 24 Şubat 1967.

37 Bu arada Makarios, 21 Aralık 1963 Cumartesi günü garanti anlaşmalarını geçersiz saydığını, bu yüzden Türkiye'nin adaya yapacağı herhangi bir silahlı müdahalenin saldırganlık sayılacağını açıklar. KTKF Arşivi MİT Dosyası, Aralık 1963 tarihli ve A.2/22-49 sayılı yazı.

zlerce yıl aldığı görülecektir. Belki de Kıbrıs adasında Türk toplumunu temsil eden Cumhuriyet ve Nacak gazetelerinin çatışmasında ulusal bağımsızlık mı, yoksa demokrasi mi sorularına verilen öncelikli cevaplar problemi derinleştirmiştir. Her iki gazetenin farklı nedenlerle de olsa yayın hayatına devam etmemesi/edememesi bu iki gazetenin çok özel ve kısıtlı bir sürecin özel misyon yüklenmiş gazeteleri olarak fonksiyonlarını yitirdiğini ve misyonlarını tamamladıklarını da göstermektedir.

Sonuç

Son derece iddialı bir başlıkla ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin saygın bir kültür merkezi olan Galerî Kültür vasıtasıyla çıkartılan Kıbrıs'ta Hasıraltı Belgeler isimli kitap adıyla ters orantılı bir şekilde hasıraltı belgeleri ortaya çıkarmaktan ziyade tamamen yazarının kişisel ve okuyucuyu rahatsız edecek boyutta kişisel ve önyargılı düşüncelerini yansıtmaktadır. Şüphesiz ki Kıbrıs adasının özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemi araştırmaya değer pek çok tarihsel olaylarla doludur ve bilim insanların ilgisini beklemektedir; ancak bunu yapacak olanların önyargılardan uzak, tamamen bilimsel tabana yayılan, objektif ve doğaldır ki belgelere dayanan çalışmalar yapacak kimseler olması gerekmektedir. Durum böyle olunca 1925-1975 sürecini ele alan bu çalışmanın öncelikle isminin değiştirilmesi, ardından aldatılan okuyuculardan başta yayınevi tarafından özür dilenmesi uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

I- Arşiv Belgeleri

FO.371/168967-XC14311.

KTMA, *EOKA Bildirileri Dosyası No. 1318 ve 1319.*

KTMA, *Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Aylık Bülteni, Nisan 1959.*

KTKF Arşivi MİT Dosyası, *Aralık 1963 tarihli ve A.2/22-49 sayılı yazı.*

II- Kitap

ALPDAĞ, Özden, *Barış İçin Savaş, İzmir, 1974.*

III- Gazeteler

Akın

Bozkurt

Cumhuriyet

Devrim

Halkın Sesi

Nacak

Zafer

II. DÜNYA SAVAŞI TÜRKİYESİ'NDE BİR MUHALEFET ÖRNEĞİ OLARAK "TAN" GAZETESİ

Mithat Kadri VURAL*

Özet

II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye'nin yaşadığı iç ve dış sorunlara karşı ülkenin tepkisini basın yansıtır. Bu dönemin bir bakıma nabzını yoklamak için basın en önemli kaynak niteliğindedir. Tan gazetesi II. Dünya Savaşı yıllarında ülkenin en çok satan gazeteleri arasında yer alır ve kamuoyunun oluşturulmasında etkili olur. Gazetenin güttüğü politika iki noktada toplanır: Sovyet dostluğu ve faşizm düşmanlığı. Gazetenin savaş yıllarındaki politikası ise savaşın başından beri Sovyetler Birliği'ne sempati beslemek olmuş ve bu durum haberler ve başyazılarla desteklenmişti. Savaş boyunca Tan gazetesi, Sovyetler Birliği'ne karşı yapılmış olan propagandayı silmeye, Sovyetlere karşı sevgi yaratmaya çalışıyordu. Savaşın gidişatına bağlı olarak Türkiye'de aşırı sağ akımlar gelişmeye başlayınca Tan gazetesinde ırkçılığı yeren makalelerin daha çok çıktığını görülür. Bu nedenle gazete savaş yıllarında Turancı akımların hedefi haline gelmiştir. II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru ise Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerin bozulmaya başlaması ve bu sırada Tan gazetesinin çok partili hayata geçişi ve demokrasiyi savunması, gazeteye karşı olan tepkileri daha da artırmış ve komünistlik suçlamalarının yoğunlaşmasına neden olur.

Anahtar Kelimeler: Tan Gazetesi, Tan Olayı, Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel.

THE NEWSPAPER "TAN" AS AN EXAMPLE OF OPPOSITION DURING II. WORLD WAR

Abstract

During the Second World War, press reflects the country's response against both internal and external problems of Turkey. Press is the most important resource in order to comprehend this period. Tan was among the best-selling newspaper of that time and is effective in creating public opinion. The policy that the newspaper followed consisted of two points: Soviet friendship and fascism hostility. The newspaper's policy during the war was following sympathy to Soviet Union and this situation was supported by news and editorials. The newspaper Tan, tried to abolish the propaganda against Soviet Union but create sympathy during the war. Depending on the course of war, it could be observed to be more of articles that criticize fascism when right currents began to improve in Turkey. Therefore, the newspaper became a target of Turanian movement. When relationships began to deteriorate to the Soviets towards the end of the Second World War and Tan's defending of both transition to the multi-party system and democracy, reaction and accusation of communism against the newspaper increased.

Key Word: The Newspaper Tan, Tan Incident, Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel.

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (mithat.vural@deu.edu.tr).

Giriş

II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye'nin yaşadığı iç ve dış sorunlara karşı ülkenin tepkisini basın yansıtmıştır. Türkiye'nin yüreğinin nasıl attığını, beyninin nasıl çalıştığını derinliğine anlatacak en önemli kaynak, Türk basınında çıkan yazılar ve yorumlardır¹. Bu dönemin bir bakıma nabzını yoklamak için basın en önemli kaynak niteliğindedir². Savaş yıllarında basın sıkı bir denetime tabi tutuluyordu³. Birtakım basın yasaları ve tüzükleri bu konuda hükümete geniş yetkiler vermekteydi⁴. Basın, iç ve dış politika konularında, ancak belirli sınırlar içinde yazabiliyor, haber yayımlayabiliyordu. Bu dönemde basında çıkan yazılar genellikle uluslararası siyasetin önceliğinden dolayı dış politika ile ilgili oluyordu. Başka bir açıdan basın, dış politikadaki hassas dengelerden dolayı hükümetin özellikle izlediği bir alanı oluşturmaktaydı. Sonuçta hükümetin dış politikada benimsediği dengeli tutum basına da yansıyor⁵, bazen ise basında farklı siyasal tutumlar, farklı eğilimler yer alabiliyordu. Hükümet ise bazı durumlarda buna göz yumuyordu, çünkü basında ortaya çıkan bu durum hükümetin dış politika da oluşturmaya çalıştığı denge siyasetine de yardımcı oluyordu⁶. Savaş yıllarında Türk Basını hem uluslararası koşulların ağırlığından, hem de hükümetin denetiminden dolayı iç politikaya fazla yer ayıramazdı⁷, bu alanda biraz ileri gitmek hemen hükümetin tepkisine yol açabiliyordu⁸. Bu durumunun nedeni olarak ise, Türkiye'nin bölgede önemli bir ülke olması ve savaşan devletlerin Türkiye'yi kendi yanlarına çekmek için basını kendi etki alanlarına almaya çalışmaları gösterilebilir. Buna bağlı olarak da hükümetin basın üzerindeki denetimlerini artırdığı söylenebilir⁹.

1 Edward Weisband, 2. *Dünya Savaşı Ve Türkiye*, Örgün yay., İstanbul, 2002, s.58.

2 Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt yay., 3. baskı, İstanbul, 2003, s.8.; Ayrıca Bakanlar Kurulu Kararı ile yasaklanan yayınların dönemlere göre dağılımı için bkz.: Mustafa Yılmaz-Yasemin Doğaner, *Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)*, s.s.12-21.

3 Bkz.: Alpaz Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti yay., İstanbul, 1990, s.s.133-134.

4 Bunlar arasında en önemlisi, halkın devlete karşı olan güvenini sarsacak yazılar yazan yazarlara, para ve hapis cezaları öngören 1881 sayılı kanundu. Ayrıca 1931 tarihli Matbuat Kanunu, 28 Haziran 1938 tarihinde geçirdiği değişiklikler ile, hükümete önemli yetkiler tanıyordu. Basın üzerindeki denetim şu sözlerle ifade edilmiştir: "Tek şef - Tek parti devrinde basına karşı sert tedbirler alındı. Devlet bütün yayın vasıtalarına el koydu. Gerçi bir sansür heyeti yoktu ama CHP ve Matbuat Müdürlüğü basın üzerinde yaptığı baskı ile sansür kadar rol oynuyordu. Bu devirde bazı konuların ve kelimelerin kullanılması yasak edildi": Fürtüzan Hüsrev Tökin, *Basın Ansiklopedisi*, s.104.

5 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C.II, İletişim yay., İstanbul, 1996, s.135.

6 Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, Çağdaş yay., 4. basım, İstanbul 1991, s.24.

7 Bu konuda bkz.: Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi yay., 3. baskı, İstanbul, 1990, s.21.

8 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitapevi, 4. basım, İstanbul, 2000, s.189; Ayrıca basın üzerindeki hükümetin baskısı için bkz.: Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.III, İstanbul, 1970, s.305; Cihat Baban, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Basını", *Son Havadis*, 23 Eylül 1984.

9 Nadir Nadi bu durumu şu sözlerle ifade ediyor: "Milli Şef'e, hükümete ve CHP'ye dil uzatmak yasaktı. Hükümetin genel tutumu hiçbir şekilde tenkit edilemezdi. Bu itibarla gazeteler daha ziyade dünya politikası üzerinde durmaya önem veriyorlardı": Nadi, a.g.e., s.50; Zekeriya Sertel ise savaş yıllarındaki basın üzerindeki baskıyla ilgili şöyle diyor: "Basına doğrudan doğruya sansür uygulanmıyordu; ama manevi baskı o kadar ağırdı ki, çoğumuz sansürü bu baskıdan daha iyi buluyorduk. Çünkü basın sıkı bir kontrol altında tutuluyordu"; Zekeriya Sertel, a.g.e., s.189.

Savaş yıllarında en yakından izlenen gazete ve yazarların başında Ulus gazetesi ve Falih Rıfkı Atay geliyordu¹⁰. Falih Rıfkı yönetimindeki Ulus gazetesinin hükümetin siyasetini yansıttığı düşünülüyordu. Ulus'un dış haberlerden sorumlu müdürü Ahmet Şükrü Esmer'di¹¹. Falih Rıfkı, kadar olmamakla birlikte Esmer de, kabinedeki dış politika çizgisini saptayan danışmanlara ve CHP'nin Meclis grubuna yakındı¹². Yunus Nadi tarafından kurulan Cumhuriyet gazetesi ise savaş yıllarında genellikle Almanya'ya yakın olarak görülüyordu¹³. Nadir Nadi, gazetenin bu politikasını, Türkiye'nin ulusal çıkarları bakımından politik gerçekçilik olarak yorumlamıştı. Ziyat Ebüzziya'nın sahipliğiyle, yöneticiliğini yaptığı, Tasviri Efkâr gazetesi de Almanya yanlısı yayın yapıyordu. Genel yayın yönetmenliğini Ali İhsan Sabis'in yaptığı bu gazetede Peyami Safa da makaleler yazmaktaydı. Yayın politikası nedeniyle kapatılan gazete 1945 yılında Tasvir adıyla yeniden yayın hayatına atılmıştır. Necmettin Sadak yönetimindeki Akşam gazetesi ise, aşırı uçlar arasında 'orta yeri' almıştı¹⁴. Savaş yılları boyunca müttefik yanlısı ölçülü bir politika izlemiş, ara sıra müttefik politikalarını eleştirmekten de geri kalmamış, fakat bunu

- 10 Atatürk üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınmıştır. Gazeteci-yazardır. 1894'te İstanbul'da doğan yazar, eğitimini İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde tamamladı. 1908 devriminden sonra "Tanin" gazetesinde gazetecilik hayatı başladı. Bir yandan gazetelere, dergilere yazılar yazarken, diğer yandan da Babîli Mektebi Kalemî'ne devam ederek hayatını sürdürmüştür (1913). Birinci Dünya Savaşı'na yedek subay olarak katılmıştır. Cemal Paşa'nın emir subayı olmuş, Kudüs'te ve Suriye'de bulunmuştur. Bu süreç içerisinde de resmi görevle birtakım Avrupa yolculuklarına da katılmıştır. Savaş bitince, Bahriye Hususi Kalem Müdür muavinliğine atanmıştır. Bu dönemde iki arkadaşıyla birlikte "Akşam" gazetesini kuran Atay (1918), devrim aleyhinde bulunanlarla çetin bir savaşa girişmiş, 1922 yılında Bolu'dan milletvekili seçilmiştir. 1950'ye kadar milletvekili kalmıştır. Ayrıca "Hâkimiyet-i Milliyet", "Milliyet", "Ulus" gazetelerinde de başyazarlık yapmıştır. 1950'de siyasi hayattan çekilerek kendini büsbütün gazeteciliğe veren Atay, kısa bir süre "Cumhuriyet" gazetesine haftalık sohbetler yazmış, daha sonra bir arkadaşıyla birlikte "Dünya" gazetesini kurmuştur
- 11 Kurtuluş Savaşı kazanılınca, gazeteci olarak Mudanya ve ardından Lozan Konferansı'na katılmıştır. Yurda dönüşünde bazı arkadaşları ile Vatan gazetesini çıkarmış; sonra Milliyet gazetesinin Yazı İşleri Müdürü, daha sonra da Genel Müdürü olmuştur. Milliyet'te çalışırken, Mülkiye'de Siyasi Tarih Hocası olmuş ve bu dersi Harp Akademisi'nde ve Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi'nde de vermiştir. Ulus gazetesinde de Dış Politika Yazarı olmuştur. Daha sonra 1939'da İstanbul Milletvekili seçilmiştir. 1945'te Birleşmiş Milletleri kuran San Francisco Konferansı'na Türk Heyeti danışmanı olarak katılmıştır. 1946'da Milletvekilliğinden ayrılmıştır. 1948'de Haberler Bürosu'nu kurmak üzere New York'a gitmiştir. 1949'da ise Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'ne atanarak tekrar Ankara'ya gelmiştir. 1954'te Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki Siyasi Tarih Profesörlüğü görevine geri dönmüş; 1969'da da emekliye ayrılmıştır. Daha sonra Ulus gazetesinde Dış Politika Yazarlığı'na ise devam etmiştir. Esmer'in 1944'te yayımlanan Siyasi Tarih ile 1953'te yayımlanan Siyasi Tarih (1919-1939) başlıklı kitapları ile başlıcaları "Cyprus, Past and Present" (Milletlerarası Münasebetler Türk Yılı, 1962) ve Prof. Dr. Oral Sander'le ortaklaşa yazdığı "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası" (Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919-1965, 1969) olan bilimsel makaleleri bulunmaktadır.
- 12 A.g.e., s.63.
- 13 Gazeteci Yunus Nadi Abaloğlu 1880 yılında Fethiye'de doğdu. Abalızade Hacı Halil Efendi'nin oğlu olan Yunus Nadi, ilköğrenimini Fethiye'de yaptı. Rodos adasında Süleymaniye Medresesinde, İstanbul'da Galatasaray Sultaniyesinde okudu. Sonra Hukuk Mektebine devam etti. 1900'da Malûmat gazetesinde çalışmaya başladı. 1910'da İttihat ve Terakki Cemiyetinin çıkardığı *Rumeli Gazetesi*'nin başyazarı oldu. 1911'de Meclisi Mebusan'a *Aydın milletvekili* olarak katıldı. 1918'de İstanbul'da Yenigün gazetesini kurdu. 1920'de *Muğla Milletvekili* olarak TBMM'ne girdi. 1924'te İstanbul'da *Cumhuriyet Gazetesi*'ni kurdu ve ölümüne kadar başyazarlığını yaptı. TBMM'nin 6. dönemine kadar Muğla Milletvekilliğini yapan Abaloğlu, 28 Mart 1945'te tedavi için gittiği Cenevre'de öldü.
- 14 Edward Weisband, a.g.e., s.68.

hep dost tavrıyla yapmıştır. Tan gazetesi ise savaş yıllarındaki Türk basınında, diğer gazetelere göre farklı bir siyasal tavır içinde olmuş ve bu çizgisinden dolayı devamlı olarak tepki görmüştür. Tan gazetesinin çizgisini farklılaştırmasında gazetenin sahibi ve yöneticileri olan Zekeriya Sertel ve Sabiha Sertel'in politik görüşlerinin etkili olduğu açıktır.

Zekeriya Sertel, Son Posta gazetesinden ayrıldıktan sonra Halil Lütfü Dördüncü ile yeni bir gazete çıkarmaya karar verir. Ahmet Emin Yalman'ın da kendilerine katılmasıyla birlikte İş Bankası'nın satılığa çıkardığı Tan gazetesini satın alırlar¹⁵. İlk dönemlerde gazete daha ziyade başyazar Ahmet Emin Yalman'ın yönetimindedir. Gazetenin üçüncü sayfasında "Günün Meseleleri" başlığı altında Zekeriya Sertel yazmaktadır¹⁶. Ayrıca "Görüşler" başlığı altında Sabiha Sertel, "Felek" adı altında Burhan Felek, "Bugün" başlığı altında Ömer Rıza Doğrul günlük yazılar kaleme alıyordu. Dış politika ile ilgili daha çok Burhan Felek, hikâyeleri Halikarnas Balıkcısı Cevat Şakir, röportajları Suat Derviş, Selahattin Güngör, Naci Sadullah, spor yazılarını Eşref Edip, romanlarını Ziya Şakir, Sabahattin Ali yazmakta, yazı işleri müdürlüğünü ise Mümtaz Faik Fenik sürdürmekteydi. Gazete ilk başta Yıldız Sertel'e göre, İş Bankası döneminden kalan, liberalizmi savunan, stil bakımından Osmanlı Dönemi'ni hatırlatan yazarlardan oluşmaktaydı¹⁷. Fikret Adil, Eşref Şefik gibi yazarlara daha sonra Ulunay¹⁸, ve Refik Halid Karay'da katılmıştı.

Daha sonra ise Ahmet Emin Yalman'ın gazeteden ayrılmasıyla başlayan yeni süreçte Zekeriya Sertel'in gazetenin yayın politikasına damga vurduğu görülecektir. Tan gazetesindeki bu yeni dönemde yazı kadrosundaki yazarlardan önce Burhan Felek, daha sonra ise Fikret Adil, Eşref Şefik gazeteden çekilir. Daha sonraki süreçte ise Refii Cevat Ulunay ve Refik Halid Karay'da gazeteden ayrılır. Bunların yerine ise yazı kadrosuna, Naci Sadullah ve Esat Adil katılmıştır. Sabiha Sertel ise daha sık yazı vermeye başlar. Daha ileriki yıllarda ise gazetenin yazı kadrosu daha da genişler ve Aziz Nesin, Sabahattin Ali, Cevat Şakir gibi yazarlar Tan Gazetesi'ne katılır.

1. Savaşın İlk Yıllarında Tan Gazetesi

Zekeriya Sertel 1938'de başyazar olduktan sonra yazılarında, savaş öncesi olaylar, iç politika, basın ve demokrasi gibi değişik konuları ele almıştır. Sertel tarafından, Nazizm, Türkiye için de büyük bir tehlike olarak görülüyordu¹⁹. Bu doğrultuda Tan gazetesi kendi konumunu, Türkiye'nin dış politika da Almanya ile birlikte hareket etmesini savunanların karşısında konumlandırdı. Dolayısıyla Zekeriya Sertel'e göre, gazete dış politika da Türkiye'nin Almanya'nın arkasından tehlikeli maceralara sürüklenmesine karşı kamuoyunu aydınlatmayı üstlendi. Hatta savaşın başında Tan gazetesi, Türkische Post ile Beyoğlu gazetelerinde görülen Nazi propagandasına karşı Türk hükümetinin dikkatini çekmeye çalışmış,²⁰ Zekeriya Sertel imzalı Alman aleyhtarı yazıların yayınlanması sonucunda, Alman firmaları tarafından Tan gazetesine verilen ilan ve reklamlar kesilmiştir.

15 Tekin Erer'in verdiği bilgiye göre ortaklar arasında Rifat Yalman da vardır... *Basında Kavgalar*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1965, s.21.

16 Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s.186.

17 Yıldız Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel Susmayan Adam*, Cumhuriyet yay., Ekim 2002, s.199.

18 Kendisi Hürriyet ve İtilaf yanlısı Alemdar Gazetesi başyazarı Refii Cevat'tır.

19 Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s.190.

20 *Tan*, 2 Ağustos 1939.

Tan gazetesi, uzun bir süre Alman yanlısı tavır içinde olduğunu düşündüğü gazetelere karşı²¹, Türkiye'nin savaş dışı kalması, müttefiklerle ve özellikle İngilizlerle anlaşması yolunda yayın politikası oluşturmuş ve bu ittifakın öneminin Türk dış politikası açısından yararları üzerinde durmuştur²². Savaşın başladığı yıl Tan gazetesinde, özellikle Türkiye'deki Alman propagandası hakkında dikkat çekici yazılar yayınlandı. Bu tarz yazı yazarların başında gazetenin bir diğer önemli yazarı Sabiha Sertel gelmekteydi. Türkiye'nin bir harbe sürüklenmesini önlemek gerektiğine inanan Sabiha Sertel'e göre, herhangi bir saldırıya karşı da milli birlik sağlanmalıydı. "Görüşler" sütununda Sabiha Sertel, savaş öncesinde Türk basınındaki Nazizm yanlısı yazıları eleştirerek, Türk basını üzerindeki Alman etkisine dikkat çekmeye çalıştı.

Türk basınında, savaşın başında sürpriz bir şekilde ortaya çıkan, Sovyet-Alman anlaşmasının imzalanması önemli tepkilere neden oldu. Tan gazetesinin Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı politika oluşturmasına karşı çıkması, Almanya'nın savaş siyasetini eleştirmesi, Tan gazetesine ve Serteller'e karşı tepkilerin artmasına yol açtı. Örneğin Sabiha Sertel'in 1941 yılında dış politika ile ilgili yazılarında, sert eleştirilere başvurması, Ankara'da hoş karşılanmamıştı. Çünkü bu dönemde dış politika da hükümet açısından hassas dengeler söz konusuydu. Türkiye, İngilizlerle müttefikti, Almanya ile ise anlaşma yollarını arıyordu. Dolayısıyla Türkiye'nin dış siyasetinin, kritik bir noktada olduğu sırada, Sabiha Sertel'in bu çıkışları Dışişleri Bakanlığı'nu rahatsız etmiş, bunun üzerine ise Tan gazetesi bir süre için kapatılmıştır. Ankara'ya yapılan başvurulardan sonra gazetenin tekrar çıkmasına izin verilir; ancak izin Sabiha Sertel'in yazı yazmaması koşuluyla verilir²³. Bir süre sonra ise, dış politika konularına girmemesi koşulu ile yazmasına izin verilir. Sabiha Sertel'in tekrar yazmaya başlaması Hitler'in Sovyet Birliği topraklarını işgal edip, Alman ordularının Moskova önlerine geldiği yıllara rastlar. Bu durum karşısında, Şükrü Saraçoğlu hükümeti, Türkiye'nin tarafsızlığını ilan eder. Alman saldırısı, İngiliz ve Amerikan hükümetlerini de, Sovyetler Birliği'ni desteklemeye yöneltir. Böylece Almanya ve İtalya'ya karşı; Batı demokrasilerini ve Sovyetler Birliği'ni içeren bir cephe kurulmuştur. Bu durum Türk basınında Tan gazetesinin pozisyonunu güçlendirmiş ve daha etkili bir şekilde Alman politikalarına karşı tavır geliştirmesine yol açmıştır. Bir etkide savaşın başında ortaya çıkan Alman-Sovyet ittifakının bozulması ve bundan dolayı Tan gazetesinin kendini daha özgür hisset-

21 Alman Propaganda Bakanı Goebbels'in nutku, Cumhuriyet ile Tan arasında neredeyse meydan savaşına neden olmuştur. Alman Bakanın nutkunda "Davamız Lehistan'da, Avusturya'da, Bulgaristan'da, Sırbistan'da, Türkiye'de muvaffakiyetle yürümektedir" demesi üzerine Sabiha Sertel'in "Herr Goebbels Doğru Söylüyor" başlıklı makalesini yazması üzerine 18 Ekim 1937'de Cumhuriyet'in başyazarı sütununda (**) imzasıyla "Bir nutuk üzerine koparılan lüzumsuz gürtlütüler" yazısı çıktı. İki gazete arasındaki polemik uzun süre devam etti. Sabiha Sertel yazılarında Cumhuriyet gazetesini Goebbels'in avukatı olarak suçluyor, Cumhuriyet ise Sabiha Sertel'i Komünist propagandası yapmakla suçluyordu. Ayrıca aynı günlerde Yunus Nadi ile Ahmet Emin Yalman arasında da sert bir tartışma yaşanmıştı. Bkz.: Emin Karaca, *Türk Basınında Kalem Kavgaaları*, Gendaş yay., 1. baskı, İstanbul, 1998, s.s.111-139.

22 Zekeriyâ Sertel, "Faşizm ve Demokrasi Kavgası", *Tan*, 24 Mayıs 1939.

23 Gazetenin yeniden çıkarılması için Şükrü Kaya ile görüşen Ahmet Emin Yalman, Şükrü Kaya'nın dış politika yazarının ağır bir üslupla yazıldığını söylediğini ve "biz Almanya ile bir anlaşma yaptık. Biz İngiltere ile müttefikiz, Sabiha Hanım İngilizlerin emperyalist politikalarını sert bir lisanla tenkit ediyor, Sovyet emperyalizmini savunuyor. Bu sebeple bir müddet yazmaması daha iyi olur" dediğini söyler: Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, s.221; Ayrıca bkz.: Yıldız Sertel, *Annem*, s.192.; *Susmayan Adam*, s.229.

mesi olmuştur. Ancak Alman ordularının Türkiye'nin Batı sınırına dayanması ve buna bağlı olarak Saraçoğlu hükümetinin Almanya ile ilişkileri belli bir denge de tutmaya çalışması, basındaki Alman karşıtlığının hükümet tarafından kontrol altına alınma ihtiyacını doğurmuştur.

2. Tan Gazetesinin Muhalif Kimliğinin Ön Plana Çıkması

1941 yılı içinde savaşın gidişatında Alman üstünlüğünün görülmesi Türk dış politikasını da etkilemiş, özellikle daha önce de vurguladığımız gibi Alman ordularının Türkiye'nin batı sınırına dayanması Türk-Alman ilişkilerinin yeni bir döneme girmesine ortam hazırlamıştır. 1941'den itibaren uluslararası siyasette Türkiye'nin Almanya ile yakınlaşması ve anlaşması Türk basınını ve kamuoyunu da etkilemiştir. Almanya'nın uyguladığı siyasete karşı tavır geliştiren Tan gazetesi, Türk dış politikasındaki bu yeni durum karşısında Sovyet dostluğunu savunan pozisyonunu kamuoyu önünde devam ettirmekte büyük güçlük çekmiştir. Hatta bu dönemde Tan gazetesinin ısrarla Alman saldırılarını ve içeride bunları savunanları eleştirmesi gazeteye yönelik tepkilerin artmasına yol açmıştır. 1941 Haziran ayında Sabiha Sertel'in Almanya'nın işgal ettiği memleketlerde uyguladığı politikayı özellikle de Yahudilere yapılanları gündeme getirmesi; başta Peyami Safa olmak üzere Cumhuriyet gazetesinde, Sabiha Sertel'in yazılarına karşı sert eleştirilere yol açtı. Hatta Cumhuriyet gazetesinde, aleyhinde çıkan yazılarda çeşitli karikatürleri neşrediliyor, bu karikatürlerin altında "Bolşevik Dudusu", "Eli Maşalı Çingene" gibi ağır tanımlamalar yer alıyordu²⁴. Bu durum üzerine Sabiha Sertel, Cumhuriyet gazetesi aleyhine dava açar ve Cumhuriyet gazetesini 150 lira para cezasına mahkûm ettirir.

Stalingrad önünde Almanya ile Sovyetler Birliği arasında çetin savaşların olduğu günlerde, Türk basınında Almanya yanlısı yazılar önemli oranda artmış, Almanya'nın savaşı kazanacağına olan inanç Türk kamuoyunu etkisi altına almıştı. Bu sırada yayınlanan "İğneli Fıçı" adlı bir broşürde Almanya'nın Yahudilere yönelik politikası üstü kapalı da olsa destekleniyor, Türk halkına Yahudilerle alışveriş etmemeleri öğütleniyor ve Yahudilerin ekonomik hayattan uzaklaştırılmaları isteniyordu. Tan gazetesinde Sabiha Sertel bu yazılara karşı harekete geçip, şahsi hiçbir polemige girişmeden faşizmin teorik esaslarını, emperyalist amaçlarını belirtir. Ayrıca bu yazılarında, Cumhuriyet anayasasının Türk uyruğunda olan, devlete vergi ödeyen, vatandaşlık ödevlerini yerine getiren her ferдин, hangi ırktan hangi milletten olursa olsun, hangi dili konuşursa konuşsun, vatandaş sayıldığını ve azınlıklara artık reaya muamelesi yapılamayacağını vurgular. Ayrıca yazılarında Türk milliyetçiliğinin yalnızca memleketi sömüren yabancı sermayeye karşı, milli varlığı korumak için, anti-emperyalist bir milliyetçilik olduğunu ifade ederek dikkatleri Tan gazetesinin üzerine çeker²⁵. Bu yazıların yarattığı tartışmalar sonucunda Basın-Yayın Müdürlüğü Sabiha Sertel'in Tan gazetesine iki ay süreyle yazı yazmasını yasaklar²⁶.

24 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s.209.

25 *A.g.e.*, s.240.

26 Sabiha Sertel'in aşırı sağcı akımlar aleyhinde yazdığı makaleler basında tepkilere neden olmuş, bunun üzerine konu Meclis kürsüsüne taşınmıştı. Başbakan Saraçoğlu konuyla ilgili kürsüden şöyle diyordu: "Türk Milliyetçiliği pasif bir milliyetçilik değildir. Dış ülkelerde yaşayan Türk ırkları ile

Türkiye'de 1941 ile 1943 yılları arasındaki dönem, savaştaki Alman üstünlüğüne bağlı ortaya çıkan Almanya yanlısı ırkçı ve Turancı olarak nitelenen yayınların ve yazıların arttığı bir zaman dilimi olmuştur²⁷. Hükümetin de dış politikadaki hassas dengeleri gözeterek Almanya yanlısı bu akımlara ve yayınlara karşı uzun süre harekete geçmemiştir. Bu dönemde Tan gazetesi ise kendini bu akımlarla mücadeleye içinde bulmuş, yaptığı yayınlarla bu akımların Almanya'nın çıkarlarına hizmet ettiği iddiasında bulunarak, bu durumu kamuoyu nezdinde teşir etmeye çalışmıştır. "Türkçülük Cereyanının Menşe ve Mahiyeti" başlıklı yazı dizisi ile Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçülük akımının kimler tarafından ve niçin çıkartıldığı hakkında bilgi verilmiş, sonra da bu hareketin ırkçı özelliği, yapılan alıntılarla ispatlanmaya çalışılmıştır. Özellikle bu akım içinde yer alanların birçoğunun Rusya'dan gelenler olduğu belirtilerek, söz konusu kişilerin siyaseti sonucu imparatorluğun yıkımının hızlandığı vurgulanmıştır. Devamında Turancılık siyasetine dayanılarak Enver Paşa'nın gayretiyle girilen I. Dünya Savaşı'nda daha çok Alman politikalarına hizmet edildiği ifade edilerek, makalenin sonunda "Şimdi bizi tekrar bu kumara teşvik eden Türkçülüğün hedefi nedir? Türk milliyetçiliğinin esasları nedir?"²⁸ diyerek kamuoyuna sorulur. Ayrıca Almanya'nın emellerinin bu akımın tekrar ortaya çıkmasında etkisi olduğundan bahsedilmiştir. Sonuçta II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de Alman yanlısı akımlara karşı kamuoyunda tepki oluşturulmasında Tan gazetesi öncü rol oynamış ve bunun sonucunda Alman yanlısı aşırı sağcı akımlara karşı soruşturma başlatılmış birçok kişi tutuklanmıştır.

3. Savaşın Sona Ermesi ve Demokrasi Taleplerinin Artması

Almanya'nın savaşı kaybedeceğinin 1944 yılı içinde belli olmaya başlaması ve savaş sonrası uluslararası siyasetin nasıl oluşturulacağı yönündeki tartışmalar, Tan gazetesinde Zekeriya Sertel'in "Türkiye Tarihi Bir Dönüm Noktasındadır" başlıklı makaleyi yazmasına neden oldu. Bu yazısında " ...biz de demokrasilerle, totaliter devletler arasında bir seçim yapmak zorundayız, yarınki dünya kurulurken Türkiye kendi kabuğu içine çekilemez, bir kaçma ve kendini ayırma politikası güdemez. O halde dış siyasetimizin ana ilkesi ne olacak?" diye soruyordu²⁹. Sertel, bu soruyu yanıtlamak için, Atatürk Dönemi'nin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın bir gün önce Tan gazetesinde çıkan yazısından faydalanarak, Aras'ın Balkanlar'da ve Batı Asya'da Sovyetler'le ittifaka kadar varan daha sıkı bir işbirliği yapmamız gerektiği yönünde ortaya attığı görüşü destekliyordu³⁰. Tevfik Rüştü Aras ise 1944 yılı yaz aylarında Tan gazetesinde yazdığı makalelerde, hükümetin dış politikasının yeterince hızlı gelişmediğini, sürekli değişen askeri ve siyasi koşullara ayak uyduramadığını belirtiyor, Türkiye'nin tecrit siyasetine devam edeceği yerde, müttefiklerle daha sıkı ve yakın işbirliği içine girmesini istiyor ve nihayet, Sovyetler Birliği ile bir ittifak kurulması gereğini vurguluyordu.

samimi bağlarımız olduğu gibi, bunların saadetini istemek de her Türkün ödevidir. Biz Türkçüyüz ve Türkçü kalacağız." Sertel'e göre bu politika, Atatürk milliyetçiliğine ve anti-emperyalist politikasına taban tabana zıttı. Ayrıca faşist basın bayram yapıyordu çünkü Tan ve Sabiha Sertel davayı kaybetmişti, işte Saraçoğlu da Turancıların tarafında idi: Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, s.241.

27 Bkz.: Günay Göksu Özdoğan, *Turan'dan Bozkurt'a Tek Parti Döneminde Türkçülük*, İletişim yay., İstanbul, 2001.; Ayrıca bkz.: Koçak, a.g.e., C.I, s.s.660-670.

28 "Türkçülük Cereyanının Menşei ve Mahiyeti", *Tan*, 30 Haziran 1943.

29 Zekeriya Sertel, "Türkiye Tarihi Bir Dönüm Noktasında", *Tan*, 12 Haziran 1944.

30 A.g.m...

1945 yılının Nisan ayında Sovyet kuvvetlerinin üç koldan Berlin'e girmesi üzerine, 8 Mayıs 1945 tarihinde teslim anlaşması müttefikler komutanı Eisenhower'ın karargâhında imzalandı. 3 Mayıs 1945'te toplanan San Francisco Konferansında savaş sonrası oluşturulacak dünya ile ilgili kararlar alınması, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün halka ve batılı müttefiklere, Türkiye'nin geniş bir demokrasiye geçeceğini vaat etmesine neden olmuştur. Sabiha Sertel'e göre, Almanya'nın harbi kaybettiğinin anlaşılması Türkiye'nin, Amerika ve İngiltere ile anlaşma yolları aramasına yol açmıştı. Bu durum Türk devlet adamları tarafından iç politikada değişiklik yapma ihtiyacını da beraberinde getirmişti. Artık tek parti sistemini yürütmek güçleşmişti. Sonuçta bütün bu gelişmeler yeni dönemde, Tan gazetesinde daha fazla demokrasi talep eden yazıların artmasına neden olmuş ve bu süreçte iktidara karşı gelişen muhalefet içinde Tan gazetesi de yer almıştı.

Bu arada Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihli konuşması, demokrasiye geçiş konusunda önemli işaretlerden biri olmuştur. Dolayısıyla savaş sonrasında Türkiye'de demokrasi rüzgârlarının esmeye başlaması, mecliste Celal Bayar ve arkadaşlarının harekete geçmesine yol açtı. Bayar ve arkadaşları 4 Haziran 1945'te "Dörtlü Takrir" adı verilen tekliflerini parti grubuna sunarak, baskıların kaldırılmasını ve meclis içinde hükümeti kontrol edecek ikinci bir partinin kurulmasını isteyerek, bu doğrultuda Celal Bayar'ın dışında Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü bu öneriye imza verdi. Zekeriya Sertel, bu süreci anılarında "Demokrat Parti'yi Nasıl Kurduk?" başlığı altında Celal Bayar'ın istifa mektubunu beraber yazdıklarını anlatmış, devamında ise Tefik Rüştü Aras'ın, kendisine ikinci bir partinin gereğinden söz edip, tek parti ve tek şefe karşı, özgürlük ve demokrasi savaşında beraber çalışmayı önerdiğini belirtmiştir. Ayrıca Aras, Celal Bayar ve Adnan Menderes'inde kendileri ile beraber olduğunu ifade etmiştir. Hatta bu görüşmeler sonucunda partinin temel ilkeleri bile ortaya çıkmıştı.³¹ Böylece Tan gazetesi ve yazarları, CHP'yi yani iktidar partisini de karşılarına almış oluyordu. Bu süreçte Tan gazetesinin demokrasi isteklerini seslendirmesi, Başbakan Saraçoğlu tarafından açıkça eleştirilmişti³². Başbakan'ın basındaki hareketlenmeyi yıkıcı muhalefet olarak adlandırması üzerine, Ulus gazetesinde Falih Rıfki Atay, Başbakan'ın görüşlerini destekleyici nitelikte bir yazı yazarak, Tan ve Vatan gazetelerinin doğrudan doğruya rejime karşı savaştıklarını ileri sürmüştür³³. Tan gazetesinin 1945 yılının Nisan, Mayıs, Haziran ve Ağustos aylarında demokrasi, hürriyet ve çok partili rejim konularında devamlı yayınlar yaptığı ve iktidara karşı yaylım ateşi açtığı görülür.

31 Sertel'in anlattığına göre Parti ile ilgili ilk çalışma Ankara'da Tefik Rüştü Aras'ın evinde yapılmıştı. Bu toplantıya Celal Bayar ve Adnan Menderes'te katılmıştı. Partinin amacı ve programı üzerinde konuşulduktan sonra herkes demokrasi üzerinde birleşmişti. Hatta Partinin isminin Cumhuriyet Demokrat Partisi olması kararlaştırılmıştı; Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s.s.223-224-225.

32 Demokrasi taleplerinin iki İstanbul gazetesi tarafından alkışlarla karşılandığını belirten Başbakan Saraçoğlu, Tan ve Vatan gazetelerini kastetmekte idi.: *Aydın Tarihi*, Eylül 1945, S.142, s.25-27.

33 Falih Rıfki Atay, "Başbakan Milletle Konuşuyor", *Ulus*, 7 Eylül 1945.

4. Basın Kavgaları ve Tan Gazetesine Karşı Tepkinin Artması

Tan gazetesinin tahrip edilmesiyle sonuçlanacak olan basındaki köşe yazarları arasındaki tartışma Sabiha Sertel'in 6 Mayıs 1945'te "Nihayet Dilimi Kesemedi" başlığıyla yazdığı makale ile başladı. Sertel bu yazısında geçmişte yaşadığı bir olayı anlattıktan sonra; "Göbbels o zamanlar dilimi kesemedi, fakat Ankara Caddesi'ndeki köpeklerini üzerime saldirtti"³⁴ demesi basında büyük tartışmaların açılmasına neden oldu. İlk tepki Vakit gazetesinin sahiplerinden Hakkı Tarık Us'tan gelir. Us, Babıâli köpeklerinin kimler olduğunu sorarak, dikkatleri Sabiha Sertel üzerinde yoğunlaştırdı. Sabiha Sertel ise verdiği cevapta, II. Dünya Savaşı yıllarında yaptığı mücadeleyi anlatarak kendisi aleyhinde basında yer alan suçlamaların sahiplerinin Alman propagandasının Türkiye'deki temsilcileri olduğunu iddia ederek, defalarca hakaretlere uğradığını ve bütün bunlar olurken o zaman basın birliği başkanı olan, birliğe bağlı üyelerinin hassasiyetlerini korumak için bugün bu hassasiyeti gösteren Hakkı Tarık Us'a, "Siz günlerdir neredeydiniz?" diye soruyordu³⁵.

Aynı günlerde Sabiha Sertel'in köşesinde, Cumhuriyet gazetesi başyazarı Nadir Nadi ile de sert bir polemige girdiğini görüyoruz. 1 Haziran 1945 tarihindeki 'Vay Faşist Vay' adlı makalesinde Sertel, Nadir Nadi'nin 29 Mayıs'taki makalesini eleştirerek şunları yazmıştır: "Ama daha yakınlara kadar bu rejimi müdafaa eden, Degüztasyon da Brel'den, Viyana'da dostu Fritz'den Yahudilere yapılan mezalimi büyük sevinçle dinleyen ...Çekoslovakya'nın istilasında el çırpın Nadir Nadi bu faşizmin her yerde tasfiyesinden neden korkuyor? Hala bugün faşizm iyi bir rejimdi onu liderleri mahvetti dediği için birinin çıkıp kendisine "Vay faşist vay" diyeceğinden mi ürküyor?³⁶ diyerek Nadi'nin savaşın ilk yıllarında Almanya yanlısı yazılarını ve tavrını hatırlatıyordu. Ayrıca 20 Haziran 1945 tarihli Tan gazetesinde "Koleksiyonların Dili" başlığı altında "Nadir Nadi'yi Kendi Ağzından Tanıyalım" notuyla eski yazılarından örnekler sunuluyordu. Bunlar özellikle Nadir Nadi'nin II. Dünya Savaşı'ndan önce Nazizm lehine yazdığı yazılardan seçiliyordu. Bu noktadan sonra ise basındaki tartışma giderek büyümeye başlar. Bu dönemde özellikle dış siyasette Sovyetler Birliği ile ilişkilerin netlik kazanmaması bu tartışmalara da yansımış, Tan gazetesinin yaptığı yayınlara basının bir kısmı tarafından komünizm süsü verilmeye çalışılmış, ayrıca bunun Moskova'nın bir propagandası olduğu ve Tan gazetesi ile Moskova radyosunun ağız birliği ettiği ispatlanmaya girişilmiştir. Tan gazetesinin özellikle dış politikada Sovyetler Birliği ile dostluğu vurgulaması bu tür iddiaların yoğunlaşmasına neden olmuştur. Tan gazetesi ve yazarlarının komünist oldukları propagandası o kadar yaygınlaşmıştı ki³⁷, sonunda Zekeriya Sertel, okuyucularıyla açık bir konuşma yapmak zorunda kalır. "Okuyucularımıza Açık Bir Konuşma" adını taşıyan yazı dizisi, 10-11-

34 Sabiha Sertel, "Nihayet Dilimi Kesemedi", Tan, 6 Mayıs 1945.

35 Sabiha Sertel, Tan, 26 Mayıs 1945.

36 A.g.m...

37 Tan gazetesi üzerine basının yıldırımlarını çeken bir başka olay, Moskova'da çıkan Pravda gazetesinin bazı yayınları olmuştur. Pravda'nın Türkiye ve Türk basını aleyhine yaptığı yayınlarda Tan gazetesini diğer gazetelerden farklı değerlendirmiştir. Pravda'nın Tan gazetesini "hakikati gören ve Ruslara karşı yapılan haksız hücumlara göğüs geren tek gazete" olarak değerlendirilmesine Türk basınında tepki gösterilmiştir. Ziyad Ebüzziya, "Hükümet... bu müsamahayı göstereceği yerde Pravda'nın iddiaları gibi hareket etseydi bugün Serteller, Farisler, Suat Dervişler muzır neşriyatlarına devam imkanı bularak etrafa menhus zehirlerini saçamazlardı" demektedir. Ziyad Ebüzziya, "Pravda'nın Hezeyanları", Tasvir, 28 Eylül 1945, (akt.: Nilgün Gürkan), Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950), İletişim yay., İstanbul, 1990, s.415.

12 Ekim tarihlerinde *Tan* gazetesinde yayımlanır. Zekeriya Sertel bu yazılarında özetle: “*Tan* etrafında düşman bir hava yaratmak için, Hitler’in ünlü metodunu bir an için ellerinden bırakmış değiller. Millete aşulamak istedikleri kanaat şudur: ‘*Tan* komünisttir. *Tan* Moskova radyosu ve basınıyla işbirliği yapmaktadır’. *Tan* şudur, *Tan* budur. Nerdeyse bizi sıkıyönetime verip astracaklar, veya linç edip kanımızı içecekler. *Tan*’ın veya onun başyazarının bütün meslek yaşamında herhangi bir milli veya yabancı kaynaktan en ufak bir menfaat karşılığında inancını sattığını ispat eden belge veya delilleri bulunanlar ortaya çıksınlar...”³⁸ der ve özlediği şeyin sadece ve sadece demokrasi, batılı anlamında demokrasi olduğunu vurgular³⁹. 1945 yılı Kasım ayına girildiğinde Türk basınındaki kalem kavgaları hala bütün şiddetiyle devam ediyordu. Basındaki sert tartışmalar devam ederken kurulması tasarlanan muhalefet partisinin içinde Sertellerin ve *Tan* gazetesinin yer alması, hem dikkatlerin bu yöne çekilmesine hem de hükümet ile *Tan* gazetesi arasındaki ilişkilerin de iyice gerginleşmesine neden oldu.

Kurulma hazırlıkları yapılan yeni parti için bir yayın organına ihtiyaç duyulması, Tevfik Rüştü Aras’ın bu ihtiyacın karşılanması için haftalık bir dergi çıkarılmasını önermesine neden olur. *Tan* gazetesinin partinin yayın organı olamayacağı kanısı ağır basmaya başlamıştı. Yeni dergi işini Zekeriya Sertel’in üstlenmesi üzerine, Sabiha Sertel öncülüğünde yeni dergi hazırlıklarına başlanır. Sabiha Sertel, özgürlük ve demokrasi davasında bir ortak cephe kurmak ve demokratik rejim ülküsü etrafında birleşebilecek herkesi bu cepheye almak amacındadır⁴⁰. Dergide, bir yandan Behice Boran, Pertev Boratav, Niyazi Berkes, diğer yandan da yeni parti oluşumunda yer alanlar makale yazacaktır.

“Görüşler” dergisi 1 Aralık 1945 günü yayımlandı. Derginin kapağında, Celal Bayar, Tevfik Rüştü Aras, Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve Zekeriya Sertel’in fotoğrafları yayınlanıyor; “Mecmuamıza Yazı Yardımlarını Vadedenler” başlığı altında şu isimler yazıyordu: Celal Bayar, Tevfik Rüştü Aras, Fuat Köprülü, Adnan Menderes, Sabiha Sertel, Zekeriya Sertel, Pertev Boratav, Behice Boran, Mediha Berkes, Hulusi Şerif, Adnan Cemgil, Esat Adil, Muavvaf Şeref, Sabiha Dosdoğru, Hulusi Dosdoğru, Sabahattin Ali, Kemal Bilbaşar, Nail V., Aziz Nesin, Niyazi Berkes.

Derginin ilk sayısı, tepkileri de beraberinde getirir ve bu tepkiler Celal Bayar ve grubunu, dergi ile ilişki içinde olmadıklarını açıklamak zorunda bırakır. Zekeriya Sertel oluşan tepkiyi anılarında şöyle anlatır: “*Görüşler* halkın yıllardan beri baskı altında boğulan özgürlük ihtiyacına cevap verdiği için çok geniş bir ilgi uyandırdı. Halk bu dergide söylemek isteyip de söyleyemediklerini bulmuştu. Fakat derginin çıkışı hükümeti, özellikle İnönü ve Saraçoğlu’nu kızdırmıştı”⁴¹. Bu konu da farklı bir bakış olarak da Ahmet Emin Yalman ise anılarında, “*Görüşler* dergisinde komünist propagandası yapılıyordu... Bu manzara karşısında temeli yeni atılan partinin kötü bir suikasta kurban olabileceğini

38 Zekeriya Sertel, “Okuyucularımıza Açık Bir Konuşma”, *Tan*, 10 Ekim 1945.

39 Zekeriya Sertel, “Okuyucularımıza Açık Bir Konuşma”, *Tan*, 11 Ekim 1945.

40 Zekeriya Sertel derginin kuruluş aşamasını için şunları yazmıştı: “Rauf Orbay böyle bir girişimi beğenmekle birlikte yazar olmadığını söyleyerek özür dilemişti. Fakat sonra Celal Bayar, Adnan Menderes ve Tevfik Rüştü Aras, Sabiha’nın tek cephe önerisini kabul ettiler. Dergiyide Sabiha’nın çıkarması kararlaştırıldı. İlk sayıya Tevfik Rüştü ile Adnan Menderes yazı vereceklerdi. Celal Bayar de bir demeçle işe karışacaktı. Hatta Celal Bayar, dergi için sermaye olmak üzere beş bin lirayı vermeyi teklif etmişti.”: Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s.228.

41 Sertel, *a.g.e.*, s.229.

düşündüm ve dergiyle hiçbir ilgileri olmadığını ilan etmeleri hakkında Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'yü uyardım"⁴² diyerek devamında Vatan ve Tan gazetesinin aynı cephede olmadığını vurgular. Görüşler dergisinin yayınlanması mecliste-ki muhalif grup ile Tan gazetesi arasındaki ittifak olduğu şeklinde algılandığından basınının bir bölümü ile hükümetin tepkisine neden olur.

Sonuç

1945 yılı sonbaharında hem Yunanistan'da hem de İran'da, Sovyetler Birliği ile bağlantılı iç kargaşalar devam ediyordu. Aynı günlerde Türkiye'de, özellikle Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin savaş yıllarında izlediği siyasetten dolayı ilişkilerin gerginleşmesi sonucunda kamuoyunda bir Sovyet tehdidi algılamasının olduğu görülür. Bu durum dolayısıyla Türkiye'de Amerika ile yakınlaşma ihtiyacını doğurmuştur. Yaşanılan süreçte aynı zamanda Sovyetler Birliği'nden dolayı komünizm tehlikesinin ortaya çıkması, Boğazlar ve Türkiye'nin toprak bütünlüğü üzerinde Sovyet yayılcılığının kendini hissettirmesi, Türkiye'de "Tan Olayı"na giden gelişmelerin hangi psikolojik ortamdan beslendiğini göstermektedir. Çünkü savaş yıllarında Tan gazetesi Sovyetler Birliği yanlısı bir yayın politikası izlemiş ve bundan dolayı Sovyetlerin dolayısıyla da komünist rejimin Türkiye'deki temsilcisi olarak algılanmıştır. Bütün bunlar sonucunda Türkiye'nin uluslararası alanda Sovyet yönetimi ile karşı karşıya gelmesi içeride, Sovyet aleyhtarlığını artırmış, Sovyetlere yönelik oluşan Türkiye'deki bu tepki yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı kendine hedef olarak Tan gazetesini seçmiştir. Ayrıca Tan gazetesinin hükümete karşı yeni kurulan muhalefet partisini açıkça desteklemesi, hatta kökenleri savaş öncesi yıllara dayanan, ancak savaş yıllarında şiddetlenen basın kavgaları "Tan Olayı"na ortam hazırlamıştır.

Bütün bunların yarattığı psikolojik ortam içinde, 1 Aralık 1945 tarihli Cumhuriyet gazetesinin ilk sayfasında Yunanistan ve İran'daki olaylar geniş yer aldıktan sonra bu olaylardaki Sovyet etkisi üzerinde durulmuş ve Sovyet yayılcılığının tehlikeleri vurgulanmıştır. Hemen arkasından ise konu Tan gazetesinin yayınlarına getirilerek, "*Zekeriya Sertel'in fikirleri Moskova'da takdirle karşılanıyor*" denilmiştir⁴³. 3 Aralık 1945 günü Hüseyin Cahit Yalçın, Tanin gazetesinde olayların ateşleyicisi olan "*Kalkın Ey... Ehli Vatan!*" başlıklı yazısını yazacaktır. Bu yazıda Yalçın, bir vatan cephesine gerek olduğunu belirtiyordu:

*"Bu memleket, asırlardan beri şimalden gelen hücumlara karşı koydu. Millet varlığı, bu ızdıraplar ve felâketlerle yoğrulmuştu. Bu defa yine anavatan topraklarından parçalar ve Türk istikbalinin hatimesini teşkil edecek surette Boğazlar'da üsler isteniyor(...) Büyük Vatanperver Namık Kemal'in sesi bugünün parolasıdır: Kalkın Ey... Ehli Vatan!... Mücadele başlıyor. Ve başlamak lazımdır. Çünkü en azgın ve insafsız bir propagandanın Türk Vatandaşlarının ruhuna her gün en yıkıcı, yeis verici, ümit kırıcı bir propaganda zehrini dökmesine müsaade edemeyiz. Bir vatan sahibi olmak, bu vatanın içinde hür ve müstakil yaşamak isteyen her Türk bu propagandaya karşı koymaya mecburdur"*⁴⁴.

42 Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim*, C.II, s.s.1327-1330.

43 *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1945.

44 Hüseyin Cahit Yalçın, "*Kalkın Ey... Ehli Vatan!...*", *Tanin*, 3 Aralık 1945.; Makalenin tamamı için bkz.: Tekin Erer, *a.g.e.*, s.s.167-168.

Yalçın, yazısında yıkıcı propaganda örneği olarak, Sabiha Sertel'in "Zincirli Hürriyet" makalesini gösterir. Yalçın'a göre Sertel'in yaptığı komünist edebiyattır, istediği Moskova demokrasisidir. Hüseyin Cahit Yalçın makalesinin sonunda; "Bunları susturmak için, cevap hükümete düşmez. Söz, eli kalem tutan gazetecilerin ve hür vatandaşlarındır"⁴⁵ diyerek bir gün sonra yaşanacakların temelini atıyordu⁴⁶.

4 Aralık tarihli yazısında ise Hüseyin Cahit Yalçın, II. Dünya Savaşı sırasında Almanların beşinci kol propagandasına dikkat çekerek, bugün aynı silahı Rusların kullandığı ve Türk hükümetini Atatürk'ün yolunda şaşmakla ve Hitler'cilere meyletmekle itham ettiklerini belirtir. Yazının devamında ise bu politikanın "Yeni Dünya" ve "Görüşler" cephesi tarafından da kullanıldığını ifade ettikten sonra "Görülüyor ki faşist olsun, kızıl olsun, bütün düşmanlar, Atatürk silahı ile Türk'ü vurmak istiyorlar. Memleketimizin içindeki gönüllü komünist beşinci kol da bundan medet umuyor"⁴⁷ demiştir. Aynı gün Tasvir gazetesinde Peyami Safa ise şunları yazar: "Türk topraklarını kızıl iştilalara en az mukavetle teslim etmek için ruh zeminlerini hazırlasınlar, Türkiye'yi İspanya'ya benzetemedilerse, İran'ın haline sokmak için bütün teşkilat ve vasıtalarıyla çalışsınlar. Türk şuuru da uyuklasın, kızıl cennet rüyalarına dalsın, zincir şakırtıları arasında ve bir kölelik cehenneminin ortasında, iş işten geçtikten sonra gözlerini açsın öyle mi? Hayır... Bu millet ve onun gençliği uyanıktır, kendini uyutmaya çalışanların oyunu önünde bir saniye kendinden geçmemiştir"⁴⁸.

4 Aralık 1945 tarihli Cumhuriyet gazetesi ise, birinci sayfasını yine İran'daki olaylara ayırmış, bunun yanında Celal Bayar'ın parti girişimleri hakkında da haberlere de yer verilmişti. Ama asıl önemli haber birinci sayfanın hemen altında; "Bizim Yoldaşlar Maskelerini Attilar" başlığını taşıyordu. Haberin alt başlığında ise: "Fakat Türk milletinin sağduyusu bunların yalancı demokratiğine ve sahte hürriyet âşıklığına aldanmayacak kadar kuvvetlidir"⁴⁹ sözleri yer alıyordu. Haber iki resimle takviye edilmişti. Bu resimlerde "Görüşler" dergisinin kapağı ile bu kapağın altüst edilmesi yan yana konuyordu. İkinci fotoğrafta "Görüşler" yazısı ters çevrilmiş ve ters çevrilmiş G harfinin ucu bir parmak ile kapatılıyordu. Böylece süslü harf (G), ters ucu çevrilip kapatılınca bir orak aletine benzetiliyor, hemen altında ise "Ya, bunun çekici nerede?" diye soruluyor ve şu açıklamaya yer veriliyordu: "Dün bir okuyucumuz "Görüşler" mecmuasıyla birlikte idarehanemize geldi. Mecmuayı masanın üzerine yaydı. Başlığı ters çevirerek parmağını üzerine bastı. O şekilde başlıktan bir harf değil, bariz bir orak resmi kaldığını hayretle gördük. 'Böyle (G) harfi olmaz, bu kasten böyle çizilmiştir' dedikten sonra sordu: 'Ya bunun çekici nerede?' sustuk. Cevabını gene kendisi verdi: 'Okuyunca anladım, içinde imiş!' "⁵⁰. Kamuoyunda yaşanan bu olaylar sonucunda, Tan gazetesi ve Serteller'e karşı yoğun bir tepki başlar.

Tasvir gazetesi istihbaratşefliğini yapan Tekin Erer'e göre: 4 Aralık 1945 sabahı öğrenciler erkenden üniversite bahçesinde toplanmaya başlamıştı. Birçoklarının el-

45 A.g.m...

46 Hüseyin Cahit Yalçın'ın bu yazısı gençliğe büyük bir heyecan vermiş, yazı üniversitelerin muhtelif yerlerine kesilerek asılmıştır: İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, Toker yay., İstanbul, 1977, s.159.

47 Hüseyin Cahit Yalçın, "Beşinci Kol Propagandası", *Tanin*, 4 Aralık 1945.

48 *Tasvir*, 4 Aralık 1945.

49 *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1945.

50 *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1945.

lerinde Atatürk ve İnönü'nün fotoğrafları vardı. Kısa zamanda sayıları 10-15 bin kişiyi buldu. Saat 9:30'da kalabalık, bir sel gibi Beyazıt Meydanı'ndan Çarşıkapı istikametine yürüyüşe geçtiler. Tan gazetesine giderken Cağaloğlu yokuşunun başında bulunan ve komünizm ile ilgili kitaplar satan ABC Kitabevi birkaç dakika içinde yok ettiler. Bir taraftan da göstericiler "kahrolsun komünizm, kahrolsun Serteller, yaşasın Türkiye Cumhuriyeti diye bağırıyordu⁵¹. Daha sonra ise, Tan matbaasına gelen göstericiler, hemen taş ve demirlerle pencereleri, kapıları aşağıya indirip matbaayı tahrip edip çalışamaz hale getirdi⁵². Artık ertesi gün çıkacak gazeteler arasında Tan gazetesi yoktu. Saat 10:30'da Tan gazetesinin ve matbaasının artık tamamen tahrip edilmişti. Burada gazete çıkarılamayacağı kanaati oluştuktan sonra gençler köprüyü geçerek Beyoğlu'ndaki Rus sefarethanenin tünele bakan köşesindeki sokak içinde faaliyette bulunan "Yeni Dünya" gazetesine doğru yürüyüşe geçerler. Burada "La Turquie" isimli Fransızca bir gazete daha yayınlanıyordu. Her iki gazete binası ve sol görüşe yakın kitaplar satan Berrak Kitapevi de tahrip edilir. Gençler sabah Vatan gazetesine de yürümek istemişler, fakat emniyetin aldığı çok şiddetli muhafaza tertipleri dolayısıyla Vatan'ın sokaklarına dahi girememişlerdir⁵³.

Ertesi günkü gazetelerin manşetleri ise olayları olumsuz niteliktedir. Bu doğrultuda 5 Aralık tarihindeki Cumhuriyet'in manşeti "Üniversite Gençlerinin Dünkü Nümayişi" şeklindeydi. Manşetin altında ise "Tan ve Yeni Dünya gazeteleriyle, Görüşler dergisinin matbaaları ve iki kitabevi nümayiş esnasında tahrip edildi" cümlelerine yer veriliyordu. Bu olayları basında olağan karşılayan kişilerden biri de, Akşam gazetesi başyazarı Necmettin Sadak olmuştur. "Türk Gençliğinin Heyecanlı Gösterisine Dünya Hayran Kalmıştır" başlığı altında Sadak, "Billhassa tehlike anlarında milletlerin varlık iradesi, yabancı ve zararlı tesirlere karşı kendini çok sert şekilde gösterir" diyerek üniversite gençliğinin davranışını doğru değerlendirmek gerektiğini belirterek, Türkiye'deki gençliğin görevini yaparak tehlikenin büyüklüğünü dünyaya duyurduğunu söylemiştir⁵⁴.

51 Erer, a.g.e., s.172.

52 A.g.e., s.173.

53 A.g.e., s.175.

54 Necmettin Sadak, "Türk Gençliğinin Heyecanlı Gösterisine Hayran Kalmıştır", Akşam, 7 Aralık 1945; Hüseyin Cahit Yalçın'da olayı, "memleket lehinde, sulh içinde kazanılmış bir muharebe" olarak görmüş, "Türk gazetelerindeki bazı neşriyattan cesaretlenen Bolşeviklerin milli Türk mukavemetinin parçalanamayacağını görerek, ders aldıkları" sonucunu çıkarmıştır. Ayrıca Yalçın, üniversite gençliğini kendisine leke sürdürmediği için alkışlamaktadır: "Nümayiş Hadisesi", Tanin, 8 Aralık 1945.; Cihad Baban'da "son zamanlarda kızıl faşistlerin yaptığı tahribatın bir fikir ve ideoloji davası olmaktan çoktan çıktığını, halkın birbirine karşı kıskırtıldığını, irili ufaklı dergilerin sistemli bir biçimde yayın yaparak yurttan anarşi doğurmaya çalıştığını belirtmiştir: "Talebe Nümayişi ve Tass Ajansı", Tasvir, 6 Aralık 1945.

KAYNAKÇA

I- Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Son Havadis

Tan

Tanin

Tasvir

Ulus

Vatan

Yeni Gazete

II- Dergiler

Ayın Tarihi

III- Kitaplar ve Makaleler

DARENDELİOĞLU, İlhan, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, Toker yay., İstanbul, 1977.

DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı yay., 3. baskı, İstanbul, 2003.

EKİNCİ, Necdet, *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm yay., İstanbul, 1997.

ERER, Tekin, *Basında Kavgalar*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1965.

EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, A.Ü.SBF. yay., Ankara, 1970.

GÜRKAN, Nilgün, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İletişim yay., İstanbul, 1998.

KABACALI, Alpay, *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, Altın Kitaplar yay., İstanbul, 1992.

KABACALI, Alpay, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti yay., İstanbul, 1990.

KARACA, Emin, *Türk Basınında Kalem Kavgaları*, Gendaş yay., İstanbul, 1998.

- KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi I-II*, İletişim yay., İstanbul, 1996.
- KÜÇÜK, Yalçın, *Aydın Üzerine Tezler IV*, Tekin yay., 2. baskı, İstanbul, 1990.
- _____, *Sırlar*, YGS yay., 2. baskı, İstanbul, 2002.
- _____, *Türkiye Üzerine Tezler II*, 2. baskı, Tekin yay., İstanbul, 1984.
- NADİ, Nadir, *Perde Aralığından*, Çağdaş yay., 4. baskı, İstanbul, 1991.
- ÖZDOĞAN, Günay Gökse, *Turan'dan Bozkurt'a Tek Parti Döneminde Türkçülük*, İletişim yay., İstanbul, 2001.
- SERTEL, Sabiha, *İlericilik Gericilik Kavgasında Tevfik Fikret*, Çağdaş yay., 3. baskı, İstanbul, 1996.
- _____, *Roman Gibi*, Belge yay., İstanbul, 1982.
- SERTEL, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 4. baskı, İstanbul, 2000.
- SERTEL, Yıldız, *Annem Sabiha Sertel Kimdi Neler Yazdı*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 1994.
- TANER, Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge yay., 3. baskı, İstanbul, 2003.
- SERTEL, Yıldız, *Susmayan Adam*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2002.
- TOKER, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi yay., 3. baskı, İstanbul, 1990.
- WEİSBAND, Edward, *2. Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün yay., İstanbul, 2002, İstanbul, 2000.
- YALMAN, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.II-III, İstanbul, 1970.
- YILMAZ, Mustafa - Yasemin Doğaner, *Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)*, Siyasal kitapevi, Ankara, 2007.

1946 BELEDİYE SEÇİMLERİ VE BASIN

Yasin KAYIŞ*

Özet

Türkiye hem dış hem de iç siyasi gelişmelerin etkisiyle 1945 yılında çok partili sisteme geçmiştir. 22 yıldır tek parti olarak iktidarını sürdüren CHP başlangıçta, meşru iradeye dayandığını ispatlamak amacıyla, kurulan muhalefet partilerine sempatiyle yaklaşmıştır. Ancak, karşısında ciddi bir muhalefetin oluştuğunu kısa sürede fark etmiş, buna bağlı olarak da paniğe kapılmıştır. İktidarını kaybetme korkusuna kapılan CHP bir yandan muhalefete baskılar yapmaya başlamış, diğer yandan da baskın seçimler yoluyla yeni bir iktidar döneminin yollarını aramaya başlamıştır. Bu amaçla 1946 Eylülü'nde yapılması gereken belediye seçimleri 1946 Mayıs'ına; 1947 Martın'da yapılması gereken milletvekili genel seçimi de 1946 Temmuz'na alınmıştır. Baskın seçimler hem muhalefet partilerinin hem de kamuoyunun protestolarına yol açmış, böylece 1946 seçimleri Türk siyasi tarihinin en tartışmalı seçimlerinden biri olmuştur. Bu süreçte basın da önemli bir rol oynamış, bazı gazeteler doğrudan iktidarın propagandasını yaparken bazıları da muhalefetin sözcülüğünü üstlenmişlerdir.

Anahtar Sözcükler: Seçim, Basın, İktidar, Muhalefet, Demokrasi, Çok Partili Sistem.

MUNICIPALITY ELECTIONS OF 1946 AND THE PRESS

Abstract

Turkey has passed the multiparty system in 1945 efficient of foreign and local politics improvements. CHP that kept on as a government party for 22 years before passing multiparty system, came close with sympathy to opposition parties, via to prove depending it's legal will. By the way CHP realised and panicked that the powerful and stronger opposition party had occurred in a short time. CHP has seized with of losing government power and started to keep opposite parties down. On the other hand CHP looked for a power term via dominant election. For this reason the municipal elections was advanced the date in May 1946 from September of 1946 and parliamentary elections was advanced the date in July 1946 from March 1947. Dominant elections was caused to protest of public opinions and opposite parties. By the way elections of 1946 have become one of the most polemic election in modern Turkish history. In this process, press had a very important role. Some journals made propaganda of CHP the government party, some of them supported opposition.

Key Words: Election, Press, Government, Opposition, Democracy, Multiparty System.

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (yasinkayis@hotmail.com).

1. Türkiye'nin Çok Partili Yaşama Geçişi ve Basın

Türkiye'de 1945 yılına kadar bir "ideal" olmanın ötesine geçemeyen çok partili yaşama geçiş, ancak II. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşebildi. Bunda hem dış hem de iç siyasi gelişmelerin etkisi söz konusuydu.

1.1. Dış Siyasi Durum

Savaş sonrası oluşan durumda, Türkiye'nin çok partili yaşama geçişini tetikleyen iki temel dış etken vardı. Bunlardan birincisi II. Dünya Savaşı sırasında temelleri atılan "Birleşmiş Milletler Teşkilatı"nın, savaşın son günlerinde resmen hayata geçmesiydi. Totaliter rejimlere karşı "Demokrasi Cephesi"nin zaferini ilan eden bu teşkilatta, Türkiye de "kurucu üye" sıfatıyla yer almış, diğer katılımcılar gibi demokratik ilkelere bağlı kalacağına söz vermişti. Savaş sırasında totaliter güçlere savaş açmakta çekingen kalmış olan Türkiye'de; düşünce, vicdan, örgütlenme özgürlüklerinin kısıtlanmasına ve tek partili düzenin sürmesine artık hiç kimse hoşgörüyü bakamazdı¹. Artık, dünyada iki savaş arası dönemdeki gibi tek partili yönetimler değil, demokrasi rüzgârları hâkimdi.

Türkiye'deki demokratik adımı tetikleyen ikinci dış etken ise, II. Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye ve dünya üzerinde ortaya çıkan "Sovyet Tehdidi" idi. Savaş sonrasında Avrupa merkezli uluslararası politika anlayışı kaybolmuş, iki büyük güç, Sovyetler Birliği ve A.B.D, uluslararası arenada öne çıkmışlardı². A.B.D. Monroe Doktrini'ne dönmeye hazırlanırken, Sovyetler; Avrupa, Ortadoğu ve Uzakdoğu yönlerinde yayılma çabasına girmişti. Bu süreçte Türkiye'yle arasındaki saldırmazlık anlaşmasını fesheden Sovyetler Birliği, Boğazlarda ve Karadeniz Bölgesi'nde Türkiye'nin egemenlik haklarıyla bağdaşmayacak taleplerde bulunmuştu. 1945-46 yıllarında Sovyet tehdidini yoğun olarak hisseden Türkiye, yeni oluşmaya başlayan "Batı Bloğu"yla arasını iyi tutmak, böylece Sovyetler'e karşı bir denge oluşturabilmek çabasıydı. Buna bağlı olarak, Türkiye demokratik adımlarla batının sempatisini kazanma çabasına girdi.

1.2. İç Siyasi Durum

Her ne kadar bu gelişmelerin çok partili yaşama geçişi hızlandırdığı kabul edilebilirse de dış siyasi gelişmelerin tek başına yeterli sebep oluşturduğunu söylemek mümkün görünmemektedir³. Bu noktada, ülkenin savaş sonrasındaki iç dinamikleri ile özellikle İsmet İnönü'nün bireysel tavrının önemli etkenler olduğunu teslim etmek gerekir. 1945 yılında, 22 yıldan beri süren bir tek parti iktidarı söz konusuydu. Bu süre içinde Cumhuriyet Halk Partisi, devlet mekanizmasıyla özdeş hale gelmişti. Merkez ve taşradaki idare amirlerinden memurlara, muhtarlar kadar pek

1 Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, I, 1.baskı, İmge yay., İstanbul, 1995, s.393.

2 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Yurt yay., Ankara, 1986, s.380.

3 Bu konuda bkz. Cemil Koçak, *a.g.e.*, s.387; Çetin Yetkin dış gelişmelerin ağırlığına daha fazla yer vermektedir: Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, 1.baskı, Altın Kitaplar yay., [ş.y.], 1983.

çok kamu görevlisi CHP'nin üyesiydi. Parti başkanı aynı zamanda cumhurbaşkanı idi. Adeta CHP demek devlet, devlet demek de CHP demekti.

II. Dünya Savaşı'nı tek parti otoriterliği altında fiilen katılmadan atlatan Türkiye, savaş sırasında pek çok sıkıntılara katlanmak zorunda kalmış, bu sıkıntılar savaş sonrası döneme de uzanmıştı. Genel bir hoşnutsuzluk havası ülkeye hâkimdi. Enflasyon % 500-600 civarındaydı⁴. Bir türlü hafifletilemeyen geçim sıkıntısı özellikle maaşlı kesimleri eziyordu⁵. Savaş sırasında bazı illerde ilan edilmiş olan sıkıyönetim hala sürüyordu. Kırsal kesimdeki hoşnutsuzluğa bir de okul yapma yükümlülüğü eklenmişti. İlköğretim seferberliğiyle okul yapmaya zorlanan köylüler, kaymakamlar ve valiler tarafından sıkıştırılıyor, köylerden Ankara'ya doğru bir muhalefet rüzgârı esiyordu⁶.

İşte böyle sıkıntılı bir ortamda, İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te gençlere hitap ederken söylediği sözler, ülkede yeni bir açılımın habercisi oldu. İnönü bayram nutkunda rejimin demokratikleşeceğini ve savaş dönemi tedbirlerinin gevşetileceğini söylüyordu⁷. Nutuk doğal olarak gazetelerin hemen dikkatini çekmiş ve bu tarihten sonra gazetelerde yoğun bir şekilde rejim ve yeni partiler hakkında yazılar çıkmaya başlamıştı⁸.

İnönü'nün çok partili sisteme geçişe yönelik mesajının basında tartışıldığı günlerde, meclis gündemine gelen Toprak Kanunu, ileride Demokrat Parti'yi kuracak olan kadrodan gelen bir muhalefetle karşılaştı⁹. Aynı günlerde Saraçoğlu kabinesine güvenoyu da vermeyen bu kadronun CHP'yle yollarının ayrılması "*Dörtlülük Takrir*" adı verilen önergeyle gerçekleşti. Dörtlülük Takrir'in ardından saflar hızlı bir biçimde belirmeye başladı. Türkiye koşar adımlarla çok partili hayata geçiyordu¹⁰. Bu toz du-man arasında, kurulan ilk muhalefet partisi Milli Kalkınma Partisi(MKP) oldu¹¹.

1945 sonbaharında kulislerde; Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü'nün de yeni bir parti kuracakları konuşuluyordu. İnönü, 1 Kasım 1945'teki meclis yasama yılı açış konuşmasıyla bir adım daha atarak "*ciddi*" bir muhalefet partisi kurulması sürecini hızlandırdı. İnönü konuşmasında, demokratik hayata geçiş için yapılması gerekenleri sıralıyor ve Demokrat Parti'yi kuracak kadroya adeta "*Ne duruyorsunuz?*" diyordu. İnönü meclis konuşmasında yol haritasını şöyle belirliyordu: Tartışılan Basın Kanunu gözden geçirilecek; Cemiyetler Kanunu ve Ceza Kanunu yumuşatılarak partiler kurulmasına, toplanma ve güvenlik haklarına engel

4 *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1945.

5 Falih Rifki Atay, "Seçim Yenileme Kararı", *Ulus*, 11 Haziran 1946.

6 Can Dündar, *Köy Enstitüleri*, İmge yay., 3.baskı, Ankara, 2002, s.s.66-67.

7 Konuşma metni için bkz. *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1945.

8 Örnek olarak bkz. Nadir Nadi, "Halk İdaresinde İleri Bir Adım", *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1945; Nadir Nadi, "Türk Halkçılığında Gelişme Yolu", *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1945; Orhan Seyfi Orhon, "İkinci Parti", *Tasvir*, 12 Haziran 1945.

9 *Tasvir*, 17 Mayıs 1945; Bu kanunun siyasal sonuçlarının ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Erdal İnce, "Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, V/13 (2006/Güz), 2008, s.s.59-78.

10 Söz konusu dönemdeki siyasal gelişmeler ve muhalefetin doğuşu hakkında bkz: Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş*, T.C. Kültür Bakanlığı yay., 2. baskı, Ankara, 2001, s.s.31-65.

11 Milli Kalkınma Partisi için bkz. Ercan Haytoğlu, *Milli Kalkınma Partisi ve Siyasal Hayatı*, D.E.Ü. A.İ.İ.T.E. yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 1990; Bu süreçte kurulan diğer muhalefet partileri, programları ve etkinlikleri için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952)*, Arba yay., 2. baskı, İstanbul, 1995, s.s.693-709.

oluşturabilecek hükümler ayıklanacak; bunlar tamamlandıktan sonra da “bir buçuk sene” sonra tek dereceli seçimler yapılacaktır¹².

Bu konuşmadan kısa bir süre sonra 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti kurulacak ve 1946 yılında çok partili yaşamın ilk fırtınası kopacaktı. Bu fırtınanın sebepleri; seçimlerin ani olarak öne alınması, muhalefetin protestoları, devlet ve parti bütünleşmesi ile İnönü’nün 1 Kasım 1945’teki meclis açış konuşmasındaki vaatlerin yerine getirilmemesi olacaktı.

1.3. Basının Durumu

Savaş sırasında birçok alanda olduğu gibi basında da hükümet otoritesi egemendi. Basın Kanunu’nun 50. maddesiyle gazete kapatma yetkisi hükümetin elinde bulunduruluyor, hangi haberin kaç puntoyla yazılacağına dahi karışılıyordu¹³.

Ne var ki bu tavır San Francisco konferansı öncesinde yumuşadı. Konferans öncesinde; 1944 sonbaharında kapatılmış olan Tan, Vatan ve Tasvir Efkâr gazetelerine yeniden yayınlanma izni verildi¹⁴. Dünyada ve Türkiye’de esen rüzgârlara bağlı olarak gazetelerin haber içerikleri de yavaş yavaş değişmeye başladı. Basında artık en önemli gündem maddelerini demokratikleşme, çok partili hayata geçiş, dış politik gelişmeler ve seçimler oluşturuyordu.

Henüz savaşın bitmediği ancak sonucunun belli olduğu bir tarihte Tasvir gazetesi Basın Kanunu’nda yapılacak değişiklikte milletvekillerinin göz önünde bulundurması gereken hususlar hakkında görüşlerini belirtiyordu¹⁵. Haziran ayının sonlarında ise hemen hemen bütün İstanbul basını Basın Kanunu’nun değiştirilmesi gerektiğini belirten yazılar yazıyorlardı¹⁶. Tartışmaların yoğunluğu ise hükümete gazete kapatma yetkisi veren 50. maddeydi.

Demokratik ortam çok sesliliği beraberinde getirmişti. 1945 yazından itibaren siyasi gelişmeler konusundaki Ulus ve Vatan gazeteleri arasında başlayan tartışmalar daha sonra diğer yayın organlarında da sızdı¹⁷. Gazeteler birbirlerine karşı sert çıkışlarda bulunuyorlar, köşe yazarları sütunlarında uzun tartışmalara giriyorlardı.

Bu süreçte özellikle Tan ve Vatan gazeteleri muhalif tavırlarıyla dikkat çekmeye başlamıştı. Öyle ki Başbakan Şükrü Saraçoğlu 5 Eylül 1945’te yaptığı bir basın toplantısında bu iki gazetenin “Hürriyet isteriz, demokrasi isteriz, bunları süratle vermezseniz, yabancı devletler zorla bunu size verdireceklerdir” tarzındaki tehditlerinden şikâyet ediyordu¹⁸.

12 Konuşma metni için bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, 1 Kasım 1945, VII. Dönem, Toplantı:3, Birinci Oturum, s.s.3-9; *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1945.

13 Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları (1944-1973)- Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, Bilgi yay., 4.baskı, Ankara, 1998, s.s.21-22.

14 Cemil Koçak, *a.g.e.*, s.382.

15 *Tasvir*, 28 Nisan 1945.

16 Ömer Zeki Danış, “Dünya Çapında Basın Hürriyeti”, *Tasvir*, 27 Haziran 1945.

17 Orhan Koloğlu, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın*, 1.baskı, İletişim yay., İstanbul, 1992, s.68; Bu tartışmalara örnek olarak bkz. Peyami Safa, “Demokrasi ve Bizim Arkadaşlar”, *Tasvir*, 12 Haziran 1945; Yavuz Abadan, “Rejim ve Hürriyetimizin Korunması”, *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1945; Reşad Şemseddin Sirer, “Cumhuriyet Halk Partisi Nedir, Ne Değildir?”, *Cumhuriyet*, 14, 16 Eylül 1945; Yavuz Abadan, “Bizde Demokrasi ve Hürriyet”, *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1945.

18 *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1945.

Akşam, Cumhuriyet, Son Posta, Son Telgraf, Tan, Tanin, Tasvir, Ulus, Vakit, Vatan, Yeni Sabah, ülke gündemini belirleyen başlıca gazetelerdi. Cumhuriyet'in başyazarlığını Yunus Nadi, Tanin'in başyazarlığını Hüseyin Cahit Yalçın, Tasvir'in başyazarlığını Ziyad Ebüzziya, Ulus'un başyazarlığını Falih Rıfki Atay, Vatan'ın başyazarlığını da Ahmet Emin Yalman yapıyordu. Tan gazetesinde Zekeriya ve Sabiha Sertel yazıyorlardı. 1946 yılının ilk aylarına kadar Tasvir'de yazan Peyami Safa ise daha sonra Vakit'te yazmaya başlamıştır.

Çok partili hayata geçip seçim ortamına girilince Ulus, Vakit, Akşam, Tanin CHP'nin; Vatan, Tasvir, Yeni Sabah da muhalefetin sözcülüğünü üstlendiler. Cumhuriyet gazetesi ise nispeten tarafsızlığını koruyabilmiş, iki güçlü rakip parti hakkında da haber ve yorumlara geniş yer vermiştir. Parti sözcülüğünü üstlenen gazeteler ise savundukları partilerle ilgili haber ve yorumlara geniş yer ayırmış, karşıt gördükleri partiler ve yöneticileri için karalama ve olumsuz yönleri ön plana çıkarma için özel çaba sarf etmişlerdir.

1941'de Türkiye'de günlük toplam tirajları 60 bini bulan 113 gazete vardı. En yüksek tiraj 20 binin üstündeydi. Ayrıca 227 dergi çıkıyordu. 1946'da birdenbire günlük tirajları 100 bine yaklaşan 202 gazete ile 302 dergi belirdi. 1946'da bin kişiye düşen gazete oranı ise 5.2 idi¹⁹.

II. Dünya Savaşı'nın sonlarında bile İsmet İnönü için hala coşkuyla kullanıldığı gözlemlenen "*Milli Şef*" sıfatı muhalif gazetelerin sayfalarında giderek azalmış, 1946'nın başlarından itibaren ise genellikle Anadolu Ajansı kaynaklı haberlerde ve CHP yanlısı gazetelerde kullanılır olmuştur.

1945'in son günlerinde yaşanan bir olay, dönemin siyasi atmosferini yansıtmaları açısından önemlidir. Demokrasi tartışmalarının arttığı ve Sovyetler Birliği'yle olan gerginliklerin fazla olduğu günlerde, sol görüşleriyle tanınan ve Sovyetler Birliği ile daha yakın ilişkiler kurulması gerektiğini savunan Zekeriya ve Sabiha Sertel'in yazdıkları Tan ve Yeni Dünya, ayrıca Sabahattin Ali ve Cami Baykurt'un çıkardığı La Turquie gazetesi ve Görüşler dergisinin matbaaları ile iki kitabevi 4 Aralık günü üniversite öğrencilerinin yaptığı gösteriler sırasında tahrip edildi²⁰. Serteller sık sık Peyami Safa, Nadir Nadi, Falih Rıfki Atay ve Ahmet Emin Yalman'la tartışmalara giriyorlardı. Olay öncesinde Tanin gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın'ın "*Kalkın Ey Ehli Vatan*" adlı yazısı yayınlanmış, Tan gazetesi komünistlikle suçlanmış ve halk matbaayı yıkmaya çağırılmıştı. Olay sonrasında ise Serteller ve Cami Baykurt tutuklandılar ancak yargılamaların sonunda Yargıtay kararıyla beraat ettiler²¹.

"*Tan Olayı*" o günlerin Türkiye'sinde basın özgürlüğünün sınırlarını göstermesi açısından önemlidir. Sovyetlerin Türkiye'den toprak talebinde bulunduğu günlerde "*komünizmi çagrıştırarak yayınlar*" yapılamayacaktır.

19 Orhan Koloğlu, *a.g.e.*, s.s.70-71.

20 Cumhuriyet, 5 Aralık 1945; Zekeriya Sertel bu olayın hükümet destekli olduğunu savunmaktadır. M. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım (1905-1950)*, İstanbul, 1968, s.s.268-271; Tefrik Çavdar, *a.g.e.*, s.393.

21 Zekeriya Sertel Olayın CHP tarafından düzenlenmiş bir komplo olduğunu savunmaktadır: M.Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s.s.271-272; Çetin Yetkin de bu yargıya katılmaktadır: Çetin Yetkin, *a.g.e.*, 1.baskı, Altın Kitaplar yay., 1983; Ayrıca bkz. Metin Toker, *a.g.e.*, s.51, 79-80; Orhan Cemal Fersoy, *Bir Devre Adım Veren Başbakan Adnan Menderes*, Mayataş yay., İstanbul, 1971, s.112; Tanin, 6 Ocak 1946; Tasvir, 15 Mayıs 1946.

2. Belediye Seçimleri Öncesinde Siyasi Gelişmeler

2.1. Belediye Seçimlerinin Öne Alınması ve Tepkiler

Savaş sonrası ülkenin içinde bulunduğu durum, iç ve dış koşullar “ülke-deki iktidarın meşru iradeye dayandığının gösterilmesi” ihtiyacını doğurmuştu. Buna bağlı olarak, muhalif partilerin kurulması başlangıçta CHP tarafından memnuniyetle karşılandı. Özellikle DP kurucularının, CHP üyesi iken yaptıkları muhalefete gösterilen tepki, ayrı bir parti kuracakları anlaşıldıktan sonra yumuşadı. Bayar, İnönü’yü konutunda ziyaret ediyor, İnönü Bayar’ı yemeğe alkoyuyordu. DP’nin kurulmasından sonraki aylarda CHP yönetimindeki radyonun ve resmi ajansın, DP kurucu heyetlerin kuruluşları hakkında haberler vermesi de bu doğrultuda açık bir destekti²².

Ancak bir de madalyonun öbür yüzü vardı. Öbür yüzde ise CHP’nin içindeki tek parti zihniyeti vardı. Bu zihniyet bürokraside bütün kuvvetiyle devam ediyordu. İnönü’nün yakın çevresinde dahi bu denemeyi ilk fırsatta boğmak arzusunu taşıyanlar vardı²³. Bazı yerlerde valiler, kaymakamlar birtakım usulsüz müdahaleler, baskı ve tehditlerle muhalefetin özellikle de DP’nin örgütlenmesini engellemeye çalışıyorlardı²⁴.

CHP’nin, ciddiye aldığı tek muhalefet partisi olan DP’ye karşı yumuşak tutumu fazla uzun sürmedi. CHP, karşısında “... Şakaya gelmeyen bir muhalefet partisinin bulunduğunu yavaş fark etti. Zaten bunu fark etmesinden sonra da Anadolu Ajansı bültenlerinden ve radyodan DP’nin teşkilatlanmasıyla ilgili haberler kayboldu. Ajans ve radyo Falih Rıfki Atay’ın gittikçe artan hırçın, sert hücumlarını veriyordu”²⁵.

Bu sert ve hırçın tavır yalnızca Falih Rıfki Atay’la sınırlı kalmadı. Siyasi ortam gerginleşince, Nihat Erim “demokrasinin üzerine bir şal örtmek”ten bahsedecek²⁶; DP’nin “zararlı” propagandalarının ülkeyi anarşiye sürükleyeceğinden çekinen İnönü kurmaylarına “Yaptığımız bir tecrübedir. Muvaffak olursak ne ala. Olmazsa vazgeçer, birkaç sene eski usulle gideriz. Sonra yeniden tecrübe ederiz”²⁷ diyecekti.

CHP işin ciddiyetini fark ettikten sonra “kötü gidişe dur diyebilmek için” bir takım tedbirlere yöneldi. Bu “tedbirler” in ilki normalde 1946 Eylülünde yapılması gereken belediye seçimlerini aynı yılın Mayısına; 1947 Martında yapılması gereken milletvekili genel seçimlerini de 1946 Temmuzuna almak olmuştur. Bu baskın seçimlerle, kurulmasının üzerinden yedi ay geçen ve en büyük muhalefet partisi olarak algılanan Demokrat Parti, henüz örgütlenme aşamasındayken seçime girmek zorunda bırakılacak, böylece dört yıl daha sürebilecek “meşru” bir iktidar dönemi elde edilmeye çalışılacaktı.

22 Metin Toker, *a.g.e.*, s.100.

23 *A.g.e.*, s.84.

24 Celal Bayar, Nisan 1946’da bazı vali ve kaymakamların birtakım usulsüzlük, baskı ve tehditlerle DP’nin örgütlenmesinin önlenmeye çalışıldığından şikâyet ediyor, hükümetin gereken tedbirleri almakta hassas davrandığını sözlerine ekliyordu: *Tasvir*, 23 Nisan 1946.

25 Metin Toker, *a.g.e.*, s.89.

26 Nihat Erim, “Demokrasi gaye midir vasıtamıdır”, *Ulus*, 30 Mayıs 1946.

27 Aktaran: Metin Toker, *a.g.e.*, s.91.

Seçimleri öne almak için fırsat kollayan CHP, bu fırsatı basın aracılığıyla yakaladı. 23 Nisan 1946'da Tasvir gazetesinde "Celal Bayar'la Mühim bir Mülakat" başlığıyla yayınlanan söyleşinin bir bölümünde Bayar; "Seçimler önümüzdeki seneden evvel de yapılacak olsa, yukarıda işaret ettiğim şartlar yerine gelmiş ise, derhal iştirak edebilecek vaziyetteyiz" diyordu.

Bayar'ın yukarıda işaret ettiğim dediği şartlar; seçimlerin tek dereceli olması ve resmi makamların bir müdahalesi olmadan tam dürüstlikle yapılabilmesi için düzenlemelerin yapılmasıydı. Bayar ayrıca partide kesin bir karar alınmamış olmasına rağmen, mahalli seçimler olması ve teşkilatların da istekli olması sebebiyle, örgütlerin kurulmuş olduğu yerlerde belediye seçimlerine girmek istediklerini ve girebilecek durumda olduklarını söylüyordu²⁸.

Bu sözleri fırsat bilen CHP yönetimi alelacele bir kurultay çağrısı yaptı²⁹. Aynı gün, Başbakan Şükrü Saraçoğlu meclis grubunda, kurultay gündeminin önemli maddelerinden birinin belediye seçimlerinin öne alınması olduğunu açıkladı³⁰.

Bir sonraki gün Falih Rıfki Atay'ın Ulus'taki yazısının başlığı "Yeni Seçimlere Doğru" idi. Atay kurultay gündemi hakkında bilgi verdikten sonra, belediye seçimlerinin öne alınması konusunda "Burada akla gelebilecek sual, muhalefet partilerinin hazır olup olmadıklarıdır. Demokrat Parti lideri Sayın Celal Bayar'ın Tasvir gazetesinin 23 Nisan tarihli sayısında çıkan demeci, hiç kimsenin bu sual üzerinde oynamasına müsaade etmeyecek kadar açıktır" diyordu³¹.

Bayar'ın söz konusu söyleşide ileri sürdüğü şartların kurultay kararlarıyla gerçekleşeceğini savunan Atay, ülkedeki istikrar ve meşruiyetin sağlanması açısından seçimlerin öne alınması gerektiğine de vurgu yapıyordu³².

Ülkenin CHP tarafından bir anda seçim atmosferine sokulmaya çalışılması, DP'de şok etkisi yarattı. Bayar hemen, Tasvir'deki mülakatı yapan Ziyad Ebüzziya'yı telefonla arayarak bir açıklama yapması konusunda uyardı. Ebüzziya "derhal" bir yazı ile gelişmelere açıklık getirmeye çalıştı. Buna göre; mülakat sırasında Bayar'ın "Değil umumi seçim, hatta belediye intihaplarının bile ne kadar erken olsa yine üç aydan evvel yapılması gayri tabiidir" sözlerinin yayımlanmamış olması, yanlış anlaşılmalara yol açmıştı³³.

Ebüzziya, her ne kadar yanlış anlaşılmayı "derhal" düzelttiğini söylese de Falih Rıfki Atay çoktan seçim havasına girmişti bile. Tasvir'de "derhal" yapılan açıklamanın yayımlandığı gün Falih Rıfki; "Seçimlere Girerken" başlıklı yazısında CHP'lileri seçim sürecinde ortaya çıkabilecek "tahrik ve iftiralar" karşısında soğukkanlı davranmaları konusunda uyarıyordu³⁴.

28 Tasvir, 23 Nisan 1946.

29 İsmet İnönü imzasıyla yayımlanan çağrı metni için bkz. Ulus, 26 Nisan 1946.

30 Ulus, 27 Nisan 1946.

31 Falih Rıfki Atay, "Yeni Seçimlere Doğru", Ulus, 27 Nisan 1946.

32 Ulus, 27 Nisan 1946.

33 Ziyad Ebüzziya, "Yeni seçimlerin arifesinde-Bir hususu derhal açıklamak mecburiyetini hissediyorum", Tasvir, 28 Nisan 1946.

34 Falih Rıfki Atay, "Seçimlere Girerken", Ulus, 28 Nisan 1946.

Muhalefetin ilk tepkisi MKP lideri Nuri Demirağ'dan geldi. Demirağ, muhalefetin henüz örgütlenmeden, iktidar tarafından bir emrivakiyle karşı karşıya bırakıldığını söylüyordu³⁵. Cevap bir gün sonra Falih Fıfık Atay'dan geldi. Atay Ulus'ta; bir yıl boyunca CHP'ye karşı bütün savaşların tek parolasının seçimin en kısa sürede yenilenmesi olduğunu hatta bu iddiaların henüz muhalefet partileri yokken ortaya atıldığını söylüyordu³⁶.

DP'nin ilk somut tepkisi ise 29 Nisan'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Belediye Seçim Kanunu'nun müzakereleri sırasında görüldü. Tasarının görüşülmesi sırasında DP adına söz alan Adnan Menderes muhalefetin örgütlenmesi aşamasında seçimlerin öne değil geriye alınması gerektiğini ileri sürdü. Fikirlerini İnönü'nün 1 Kasım 1945'teki Meclis açılış nutkuna bağlayan Menderes, CHP dışındaki diğer partilerin ve basının baskı altında olduğunu, gereken tedbirler alınıp, kanunlar değiştirilmedikçe seçimlerin yapılmasının demokrasiyi sağlayamayacağını söylüyordu. İnönü'nün nutkunun da bu fikirleri açıkça ifade etmiş olduğunu ve tasarının İnönü'nün sözleriyle taban tabana zıt olduğunu söylüyordu. Menderes kürsüden inmeden önce son hükmünü de şöyle veriyordu: "Bu duruma göre tasarının tek parti idaresinin idamesi maksadıyla hazırlanmış olduğuna hükmetmek zarureti vardır... Seçimlerin acele ve ani olarak kanuni müddetten bir hayli öne alınması için ileri sürülen sebepler varit değildir"³⁷.

Ne var ki Menderes'in sözleri sonucu değiştirmede. Tasarı 3'e karşı 450 oyla kabul edildi³⁸. Belediye Kanunu'nda yapılan değişikliklerle belediye seçimleri öne alınıyor, oyların gizli atılmasıyla ilgili herhangi bir düzenleme ise yapılmıyordu³⁹.

Belediye seçimlerinin erkene alınmasından sonra CHP yanlısı gazeteler yoğun bir propaganda dönemine girdi. Muhalefetin yeni durum karşısında ne yapacağı ise merak konusuydu. Ancak muhalefet partilerinin cevabı hemen gelmedi. Önce her parti kendi içinde değerlendirmeler yaptı. Sonunda 8 Mayıs'ta DP, 9 Mayıs'ta da MKP beklenen açıklamayı basına yaptılar.

DP, belediye seçimlerine katılmayacağını ilan ediyor, milletvekilli genel seçimlerine katılmak için de İnönü'nün 1 Kasım 1945'teki meclis açılış nutkundaki vaatlerin yerine getirilmesini şart koşuyordu⁴⁰.

Bu karar karşısında Ahmet Emin Yalman Vatan'daki köşesinde, DP'nin kararını desteklerken⁴¹, Falih Rıfık Atay Ulus'ta; "Taktik basittir ve şundan ibarettir: Demokrat Parti teşkilat kurabildiği yerlerde dahi ne belediye, ne de meclis seçimlerini kazanamayacağını görmüştür; kendini ortaya atsaydı, bütün memlekette bugünkü iktidara karşı umumi bir hoşnutsuzluk olduğu hakkındaki iddiasını bizzat yalanlamış olacaktı..." diyordu⁴². Tasvir'de Cihad Baban ise DP'nin haklı olup olmadığına halkın karar vereceğini belirterek, bunun da seçimlere katılım oranlarıyla belli olacağını söylü-

35 Tasvir, 28 Nisan 1946; Ulus, 29 Nisan 1946.

36 Falih Rıfık Atay, "Hep İstedikleri Bu değil miydi?", Ulus, 29 Nisan 1946.

37 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 30 Nisan 1946, Dönem VII, Birleşim: 45; Tasvir, 30 Nisan 1946.

38 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 30 Nisan 1946, Dönem VII, Birleşim: 45; Tasvir, 30 Nisan 1946.

39 Belediye Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında Kanun: Düstur, Üçüncü Tertip, XXVII, s.1056.

40 Ulus, 9 Mayıs 1946; Cumhuriyet, 9 Mayıs 1946.

41 Ahmet Emin Yalman, "Demokrat Parti Karar Verdi", Vatan, 9 Mayıs 1946.

42 Falih Rıfık Atay, "Demokrat Parti'nin Tamimi Üzerine", Ulus, 10 Mayıs 1946.

yordu⁴³. Gerçekten de o günden sonra belediye seçimlerindeki en büyük çekişme “seçimlere katılım ve oy kullanma oranları”nda düğümlenecekti.

DP'nin seçimlere girmeme kararı CHP'de şok etkisi yaratırken, olumlu haber Milli Kalkınma Partisi'nden geldi. MKP yayınladığı tebliğde, emrivakiden şikâyetçi olsa da, seçimlere gireceğini ilan ediyordu⁴⁴.

2.2. İnönü'nün Yurt Gezisi ve CHP'nin Olağanüstü Kurultayı

Muhalefet cephesinde bu gelişmeler olurken CHP başka ataklar peşindeydi. Bir yandan CHP'nin olağanüstü kurultay hazırlıkları sürdürülüyor, diğer yandan da baskın bir genel seçime zemin hazırlanıyordu. Mayıs başında Eskişehir, Kütahya, Afyon, Akşehir, Konya, Niğde'yi kapsayan bir yurt gezisine çıkan İnönü; halkı yakında yapılacak olan “büyük seçim”e katılmaya davet etti. İnönü gezisinin bir durağında şöyle diyordu:

“... Memleket idaresini ve politikasını içerde ve dışarda kararlı bir hale getirmek için yeni büyük seçimlere karar verdik dünya vaziyeti kararsız ve karanlık olarak uzun bir sürünceme devrine girmiş görünüyor. Bu devrede Türkiye'nin politikası hangi istikamette ve anlayışta olduğunun içerde ve dışarda açık bir surette belli olması lazımdır. Buna, memleketin menfaatleri bakımından ihtiyaç gördük”⁴⁵

“Büyük Seçim” in ne anlama geldiği basın ve muhalefet tarafından çok çabuk anlaşılıyordu. İnönü milletvekili genel seçimlerinden söz ediyordu⁴⁶. Gerçi bu çok büyük bir sürpriz sayılmazdı. Çünkü gazeteler genel seçimlerin Temmuz veya Ağustos'ta yapılmasının muhtemel olduğunu yazıyordu⁴⁷. Ancak bu ilk defa devletin ve CHP'nin en yetkili ağzından telaffuz ediliyor ve muhalefette ikinci bir şok yaratıyordu.

İnönü olağanüstü kurultaya katılmak üzere Ankara'ya dönerken, DP belediye seçimlerine katılmayacağını açıklamıştı. Bu yüzden gözler 10-11 Mayıs tarihlerinde yapılacak olan CHP'nin olağanüstü kurultayına çevrildi. Dikkatler İnönü'nün üzerindeydi. Kurultay adeta devlet-parti bütünleşmesini simgeler biçimde TBMM genel kurul salonunda yapıldı ve oturumlar radyodan yayımlandı⁴⁸. Kurultayın ilk gününe İnönü'nün uzun konuşması damgasını vurdu. İnönü konuşmasında belediye ve milletvekilleri seçimlerinin öne alınmasının sebeplerini, DP'nin seçimlere girmeme kararı ve dış ilişkiler hakkındaki fikirlerini açıklıyor, DP'ye aba altından sopa gösteriyordu:

“Şüphe etmek istemem ki, şimdiye kadar kurulmuş olan partiler, seçime parti olarak gireceklerdir... Millet iradesinin açık bir surette belli olması için, bu

43 Cihad Baban, “Demokrat Parti'nin Durumu”, *Tasvir*, 10 Mayıs 1946.

44 *Ulus*, 10 Mayıs 1946; *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1946.

45 *Tasvir*, 6 Mayıs 1946.

46 Gezinin seyri ve İnönü'nün sözlerinin yankıları hakkında bkz.: *Ulus*, s.s.4-5,7,9 Mayıs 1946; *Tasvir*, 4,6-7 Mayıs 1946; Metin Tokar, *a.g.e.*, s.101; Nadir Nadi, “Seçimlere dair birkaç söz”, *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1946; Ahmet Emin Yalman, “Türk Vatandaşı vazife başına”, *Vatan*, 5 Mayıs 1946; Ziyad Ebüzziya, “Cumhurbaşkanının Seçim Gezisi”, *Tasvir*, 7 Mayıs 1946.

47 Örnek olarak bkz. *Tasvir*, 1 Mayıs 1946.

48 *Ulus*, 10 Mayıs 1946.

kadar dikkat gösterdiğimiz halde, partilerin veya bağımsız olanların, bir bahane bularak seçime girmekten kaçınmalarını farzetmek istemem. Son zamanlarda, bazı memleketlerde, seçime iştirak etmemek taktiği görülmüştür⁴⁹. Bunun manası, yabancı devletlere karşı memleketin iç idaresini itham etmektir. Kendi iç idare-mizi yabancı devletlere karşı kötülemek teşebbüsünü, Türkiye denilen memlekette vatandaşların hoş görmeyeceklerine eminim”⁵⁰

İnönü'nün konuşmasından sonra kurultay birtakım liberal değişiklikler yaparak, DP'nin liberal parti programını etkisiz bırakma çabasına girdi. Parti programında yapılan değişikliklerle tek dereceli seçim ve sınıf esasına dayalı cemiyet kurmaya izin verilmesi benimseniyor; parti tüzüğündeki değişikliklerle de “Değişmez Genel Başkan” ifadesinin yerine “Genel Başkan” ifadesi getiriliyordu. Kurultay; İsmet İnönü'nün oy birliğiyle genel başkanlığa yeniden seçilmesi ile de çalışmalarını tamamlıyordu⁵¹.

3. Belediye Seçimleri Döneminde Basın

3.1. Basının Durumu ve Tavrı

Belediye seçimleri döneminde Basın Kanunu'nun 50.maddesi⁵² ile basının kalbi İstanbul da dâhil olmak üzere 6 ili kapsayan sıkıyönetim uygulaması hala yürürlükteydi⁵³. Her ikisi de basının üzerinde “Demokles'in Kılıcı” gibi sallanan bu kanunlar pratikte ise uygulanmıyordu. Ülkede basın özgürlüğü açısından ikircikli bir durum söz konusuydu. Kanunları göz önünde bulunduranlar “Ülkede basın özgürlüğü yoktur” derken, uygulamaya bakanlar “Sınırsız bir basın özgürlüğü vardır” fikrini savunabiliyorlardı⁵⁴.

Bir yandan gazeteler mevzuatla uygulama arasında bu ikircikli durumu yaşarken, diğer yandan gazetecilerle DP arasında sıcak ilişkiler geliyor, CHP yöneticileri bürokrat tavırlarıyla itici bir hal alıyorlardı⁵⁵.

Belediye seçimleri döneminde günlük konuların dışında, işlenen konuların ağırlığını II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan dış siyasi gelişmeler ve doğal olarak da seçimler oluşturmuştur. Tüm gazeteler seçime yoğun ilgi göstermiş, yılın ilk günlerindeki, Rusya'nın talepleri ve bunlara gösterilen tepkileri içeren haber ve yorumların yerini, seçim atmosferine girildikçe iç siyasi haberler ve seçimler almıştır.

49 Örneğin Yunanistan'da yapılan seçimlerde, komünistler seçimleri boykot etmiş, çıkan olaylarda ölüm ve yaralanmalar meydana gelmişti: *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1946.

50 *Ulus*, 11 Mayıs 1946.

51 *Ulus*, 12 Mayıs 1946; Cemil Koçak bu kurultayda Türkiye'de Milli Şef döneminin biçimsel olarak sona erdiğini, buna rağmen “Milli Şef”liğin ancak bir süreç içinde, belirli bir dönemde yavaş yavaş ortadan kalktığını belirtmektedir: Cemil Koçak, *a.g.e.*, s.380.

52 Hükümete gazete kapatma yetkisi veren 50. maddeyi de içeren 8 Ağustos 1931 tarihli Matbuat Kanunu için bkz. *Düstur*, Üçüncü Tertip, XII, İkinci Basılış, Matbuat Kanunu, s.376.

53 Söz konusu altı il İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli'di. Bkz. *Düstur*, Üçüncü Tertip, XXVII, Altı İlde ilan edilmiş olan Sıkıyönetimin altı ay daha uzatılması hakkında Kamutay Kararı, s.1086.

54 Ziyad Ebüzziya, “Yine O Dert”, *Tasvir*, 23 Mayıs 1946.

55 Metin Toker, *a.g.e.*, s.s.86-88.

Bu dönemde özellikle CHP sözcüsü gazetelerde yoğun bir propaganda bombardımanına girilmiştir. Söz konusu gazetelerin köşe yazarları, DP'ye karşı ağır yazılar yazıyorlardı. Sayfalarda DP'nin iddia ve davranışlarına verilen cevaplar ile karşı propagandalara bol bol yer ayrılıyordu. Bu cephenin en ateşli yazarı Falih Rifki Atay'dı. Atay, Ulus'ta özellikle DP ve muhalif basına yükleniyordu. Bir yazısında açıkça DP'yi Moskova'yla aynı doğrultuda çalışmakla suçlayan Atay⁵⁶, Sovyetlerin ve komünizmin en büyük düşman kabul edildiği bir ortamda muhalifleri düşmanlarla işbirliği yapmakla suçluyordu. Aslında bu tutum sadece Atay'a has değildi.

Sovyetlerin Türkiye'den toprak talep ettiği ve antikomünizmin tavan yaptığı günlerde bu tavır CHP'nin militan kanadı tarafından benimsenmiş, propaganda malzemesi olarak sık sık gündeme getirilir olmuştur⁵⁷.

Metin Toker'in, bu konuda verdiği bilgiye göre:

"Bu, 'Moskovacılık' suçlaması demokrasi tarihimizde ilk defa, CHP militanları tarafından DP'ye karşı icat edildi. Bunların nazarında DP Moskova'nın emrindeydi. Hatta yeni partinin Ruslardan para aldığı iddia edecek kadar ileri gittiler... Aslına bakılırsa Moskova radyosunun yayınları böyle bir şüpheye yer verecek şekilde düzenleniyordu"⁵⁸.

Belediye seçimleri döneminde DP yanlısı gazeteler ise daha temkinli hareket ediyorlardı. Ne de olsa uzun süren bir tek parti alışkanlığı vardı ve onun karşısında muhalif olarak ortaya atılmak da adımları daha dikkatli atmaya gerektiriyordu. Yine de bu partiler Demokrat Parti ile ilgili olumlu haberleri daha ön plana çıkararak tavrılarını belli ediyorlardı.

Seçimler yaklaştıkça Demokrat Parti, İnönü'nün aynı anda hem Cumhurbaşkanı hem de CHP Genel Başkanı olmasını eleştirmeye başlamıştı. Buna paralel olarak aynı konu gazetelerin sütunlarını da işgal etmeye başladı. Nihat Erim mayıs ortasında yazdığı iki yazıda bu durumun devlet ahengi açısından zorunlu olduğunu ve cumhurbaşkanının partiler karşısındaki tarafsızlığına gölge düşürmeyeceğini savunuyordu⁵⁹.

CHP sözcüleri genellikle demokratların söz ve davranışları hakkında yazarken, muhalif basında seçimlerin dürüst ve demokratik bir şekilde yapılabilmesi için farklı konuların işlendiği yazılar dikkat çekiyordu. Örneğin Tasvir gazetesinde Sadri Maksudi [Arsal] "gizli oy" ilkesine vurgu yaparken⁶⁰, Ziyad Ebüzziya muhtar seçimlerinin de yenilenmesini ve böylece yapılacak seçimlerde hiç olmazsa muhtarların tarafsızlığının sağlanması gerektiğini ileri sürüyordu⁶¹.

CHP sözcüsü gazeteler partiyi desteklediklerini açıkça ifade eden yazılar yazarken muhalif basın bunu açıkça söylemiyor, tarafsız olduklarını sürekli vurguluyorlardı⁶². Yine bu dönemle ilgili olarak gazeteler arası transferlerin de

56 Falih Rifki Atay, "Basiret Sahipleri dört gözle ibret alsınlar", *Ulus*, 15 Mayıs 1946.

57 Bu tarz propaganda sebebiyle DP, Yozgat Valisi'ne dava açmıştı: *Tasvir*, 21 Mayıs 1946.

58 Metin Toker, *a.g.e.*, s.108; Moskova radyosunun yayınları hakkında bkz. Ziyad Ebüzziya, "Moskova'nın Hezeyanları", *Tasvir*, 16 Mayıs 1946.

59 Nihat Erim, "Devlet Başkanı ve Parti Başkanı", *Ulus*, 14 Mayıs 1946; Nihat Erim, "Gene o mesele", *Ulus*, 16 Mayıs 1946.

60 Sadri Maksudi, "Demokratik seçim usulünün beş mühim esası", *Tasvir*, 5 Mayıs 1946.

61 Ziyad Ebüzziya, "Muhtar Seçimlerini yenilemek zaruridir", *Tasvir*, 20 Mayıs 1946.

62 Örnek olarak bkz.: *Tasvir*, 30 Nisan 1946.

yaşandığı dikkat çekmektedir. Örneğin, CHP yanlısı Peyami Safa muhalif bir gazete olan *Tasvir*'den Vakıf'e, DP yanlısı Mümtaz Faik Fenik de *Ulus*'tan *Vatan*'a transfer olmuştur.

Bu dönemde gazetelerin, seçim faaliyetlerini takip etmek için Anadolu'nun çeşitli yerlerine muhabirler göndermeleri basın bu seçime ne kadar ilgi gösterdiğinin bir başka göstergesidir.

3.2. Falih Rıfki Atay'a Tepkiler

Bu dönemin en sert yazılarını hiç kuşkusuz Falih Rıfki Atay yazıyordu. Falih Rıfki yazılarında muhalefete özellikle de Demokrat Parti'ye karşı ağır ithamlarda bulunuyordu. Hatta bu tavrı milletvekili seçimleri öncesinde son haddine varacak ve "*Demokrat Parti, parti olmaktan çıkmıştır. Bu bir bozguncular hareketidir*" diyecekti⁶³.

Falih Rıfki, yazılarında sadece DP'ye değil muhalif basına da çatıyordu. Hatta bir yazısında muhalif basını hedef göstermekten de çekinmedi, Atay söz konusu yazısında şöyle diyordu:

*"Hala sıkıyönetim altında bulunan İstanbul şehrindeki gazetelerden hangisi, geçen yıldan beri en aşırı yayınlarından dolayı kovuşturulmaya uğramıştır? Saldırmadık ne Meclis, ne Hükümet, ne Parti, hiçbir şey bırakmayan, geçen seneden beri otorite adına ne varsa yıkmak isteyen bu gazetelerin, sıkıyönetim rejimine bağlı ve her türlü kışkırtmalar için tektikte olmamız lazım gelen bir şehirde çıkmakta olduğuna inanmak imkânı var mıdır?"*⁶⁴.

*Atay'ın bu yazısı gazetecilerin sabrını taşıran son damla oldu. İstanbul ve Ankara'da pek çok gazeteci bu yazıya tepki göstererek Falih Rıfki'nin Basın Birliği'nden çıkarılması ve hakkında mahkemeye müracaat edilmesi için merkez haysiyet divanına sunulmak üzere imza topladılar*⁶⁵.

Metin Toker o günlerin Falih Rıfki Atay'ını "*Ankara'dan hiç ayrılmamış, hep şef dizinde kalmış, milleti ve memleketi asla tanımayan CHP sözcüsü*" olarak betimlemekte ve Atay'ın CHP'ye karşı sempati yerine bir soğukluk oluşturduğunu belirtmektedir⁶⁶.

4. Propaganda Faaliyetleri

Demokrat Parti'nin seçimlere girmeyeceğini açıklamasından sonra seçimin sonucu da belli olmuştu. MKP'nin CHP'ye karşı şansı yoktu. Bu karardan sonra propagandaların ana konusu "*seçime katılım*" olacaktı. Çünkü Demokrat Parti seçimi protesto ediyor ve sandığa gitmiyordu. Vatandaşların da sandık başına gitmemesi DP'ye destek vermek olarak görülecekti. Basının da faal olarak katıldığı propaganda çalışmalarının belkemiğini de bu konu oluşturuyordu. Propagandalar, seçim günü propaganda konusunda herhangi bir kısıtlama olmadığı için son ana kadar devam etmiştir.

63 Falih Rıfki Atay, "Seçime nasıl gidiyoruz", *Ulus*, 4 Temmuz 1946.

64 Falih Rıfki Atay, "Basiret Sahipleri Dört Gözle İbret Alsınlar", *Ulus*, 15 Mayıs 1946.

65 *Tasvir*, 22 Mayıs 1946; *Vatan*, 24 Mayıs 1946; *Vatan* gazetesi Yüksek Haysiyet Divanı'na yapılan başvuruda imzası bulunan gazetecileri tek tek yazmıştı: *Vatan*, 23 Mayıs 1946.

66 Metin Toker, *a.g.e.*, s.117,122; Orhan Cemal Fersoy ise en sert yazıları Falih Rıfki tarafından yazılan *Ulus* gazetesinin seçim döneminde ellerden atılmaya başlandığını belirtmektedir: Orhan Cemal Fersoy, *a.g.e.*, s.153.

4.1. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Etkinlikleri

CHP, belediye seçimlerini, dış dünyaya demokratik olgunluğun ispatlanacağı bir sınavmış gibi göstererek halkı oy vermeye çağırıyordu. İsmet İnönü 19 Mayıs Bayramı sebebiyle radyoda yaptığı konuşmada "Bütün dünya milletlerinin birbirini gözlediği bu zamanda, Türklerin oy sandıkları başında, milli vazifelerini ne kadar hevesle yaptıklarının meydana çıkması, varlığımız için büyük meseledir" diyordu⁶⁷. Yine İstanbul'da belediye, halkın seçimlere katılımını sağlamak için mahalle muhtarları aracılığıyla her seçmene davetiye göndermeyi kararlaştırmış memurlara da seçimlere katılmaları konusunda genelge yayınlanmıştı⁶⁸.

CHP'nin Çağaloğlu'ndaki merkez binasında İstanbul Bölge Müfettişi Alaettin Tiritioğlu'nun başkanlığında toplanan partili gazeteciler yapılacak olan propaganda yayınları hakkında görüşmelerde bulunmuşlar, İstanbul'da sinemalarda filmler gösterilmesine, halkevlerinde ve meydanlarda kurulacak hoparlörler aracılığıyla propaganda yapılmasına karar vermişlerdi⁶⁹.

Ulus 14 Mayıs'tan itibaren yayınladığı ikişer tane küçük ilanla halkı kit- le halinde seçimlere katılmaya davet ediyor, CHP'nin duvarlara da yapıştırmış olduğu seçim afişlerinden bazılarını yayınlıyordu⁷⁰. CHP'nin belediye seçimle- rinde kullandığı afişler tek tip değildi ve şehirlerin çeşitli yerlerinde duvarlara yapıştırılıyordu⁷¹.

CHP, Demokrat Parti'nin seçimlere girmemesine rağmen, yapılacak olan milletvekili seçimlerine hazırlık olmak üzere kendisine rakip olarak gördüğü DP'ye yüklenmiş ve belediye seçimleri döneminde de propagandalarını ona göre düzenlemiştir.

Ulus, milletvekili seçimleri döneminde de çok kullanacağı, DP'nin ka- muoyundaki ilgisinin azaldığı ve parti teşkilatlarından istifalar yaşandığına dair haberleri yayınlamaya başlamıştı⁷². Bu arada, DP'nin komünist olduğu söylemi CHP'lilerle DP'lileri sık sık karşı karşıya getiriyordu⁷³. CHP'li gazeteler doğal olarak CHP'nin seçim faaliyetlerine sütunlarında ağırlıklı olarak yer vermiş, diğer partile- rin faaliyetlerini ise ya hiç vermemiş ya da çok yüzeysel bir şekilde aktarmışlardır.

İsmet İnönü seçimler öncesinde Sivas, Erzincan, Kars, Erzurum, Trabzon ve Rize'yi kapsayan yeni bir yurt gezisine çıkmıştı. Seçim gününü de Kars'ta geçirir- yordu. Ancak İnönü bu gezide belediye seçimlerinden çok milletvekili genel seçim- lerine yönelik mesajlar vermiştir⁷⁴.

67 *Ulus*, 20 Mayıs 1946.

68 *Tasvir*, 15, 24 Mayıs 1946.

69 *Tasvir*, 15 Mayıs 1946.

70 *Ulus*, 14-18, 20-26 Mayıs 1946.

71 *Ulus*, 19 Mayıs 1946.

72 Benzer bir haber için bkz.: *Ulus*, 20 Mayıs 1946.

73 *Tasvir*, 21 Mayıs 1946.

74 *Ulus*, 25-26, 30 Mayıs 1946; 1,3 Haziran 1946; Akşam, 2-3 Haziran 1946.

4.2. Muhalefetin Etkinlikleri

DP'nin belediye seçimlerine katılmama kararından sonra seçimlerin en önemli görünen muhalif partisi Milli Kalkınma Partisi'ydi. Aslında kimse bu partiyi CHP'ye rakip olarak görmüyordu⁷⁵. Buna rağmen MKP belediye seçimleri döneminde renkli bir propaganda faaliyeti yürütmüştür.

Belediye seçimlerine karar verilmesinden sonra MKP propaganda faaliyetlerine hız vermiş, seçim gezisine uçakla çıkmak isteyen parti başkanı Nuri Demirağ'ın isteğinin hükümetçe reddedilmesi üzerine Demirağ başka araçlarla İzmir ve Bergama'ya seçim gezisi yapmıştır. Demirağ gezisinde; Devletçilik ilkesine yükleniyor, Basın Kanunu'nu eleştiriyor ve MKP'nin halkın, gençlerin, köylünün partisi olduğunu söylüyordu⁷⁶.

Anadolu'da 60 civarında şubesi bulunan⁷⁷ MKP'nin propagandalarının ağırlığını İstanbul oluştuyordu. Parti seçim faaliyeti için yarım milyona yakın çeşitli cins afiş hazırlanmış, ayrıca çeşitli beyannameler bastırılmış ve bunları çeşitli yerlere yapıştırılmıştı⁷⁸. Partinin İstanbul'daki en önemli ve ilginç seçim vaadi ise seçimleri kazandığı takdirde Sarayburnu ile Üsküdar arasına bir köprü yaptırmak olmuş ve hazırladığı afişlerde de bu köprü'nün resimlerine yer vermiştir⁷⁹. Ayrıca yurdun çeşitli yerlerinde uçakla beyannameler dağıtmak için ulaştırma bakanlığından izin isteyen partinin bu izni aldığı anlaşılıyor⁸⁰. 18 Mayıs'ta Nuri Demirağ'ın uçakları tarafından İstanbul'un sekiz önemli meydanına (Eminönü, Sultanahmet, Beyazıt, Taksim, Beşiktaş, Üsküdar, Kadıköy) atılan propaganda kağıtlarıyla halk MKP adaylarına oy vermeye çağırılmış bu faaliyet seçim günü de dâhil olmak üzere devam etmiştir⁸¹.

Seçim sürecinde, muhalif basın da CHP'ye karşı doğrudan bir tavır almadan halkı seçimlere katılmaya çağırıyor fakat CHP'li gazetelerden farklı bir mesaj veriyordu. Tasvir ilanlarında, İstanbul'un çeşitli yerlerinde CHP üyelerinin oluşturduğu belediyenin yetersizliğini, pis yerleri, açıktan akan lağım sularını gösteren fotoğraflar yayınlıyor ve fotoğrafların üstündeki yazıda da şöyle diyordu:

"Vatandaş! İstanbulun iyi bir belediyeye kavuşmasını istiyorsan seçimlere iştirak et! Bu resimlere ibret ve dehşetle bak"⁸².

Vatan ve Cumhuriyet, sadece seçim öncesi gelişmeler hakkında haberler veriyorlar, ancak ilan vs. ile halkı seçimlere katılmaya teşvik eden ilanlar yayınlamıyorlardı. Muhalif basında genellikle muhalefeti övmek yerine CHP ile ilgili olumsuz haberler ise öne çıkarılıyordu. Örneğin; Eskişehir ve Adana'da CHP'nin aday listelerinin zayıf görüldüğü ve bu sebeple partiden istifa edenler olduğu haber veriliyordu⁸³.

75 Ziyad Ebüzziya, "En iyiyi seçelim", *Tasvir*, 25 Mayıs 1946.

76 Ercan Haytoğlu, *a.g.e.*, s.s.153-156.

77 *A.g.e.*, s.155.

78 *Tasvir*, 18 Mayıs 1946.

79 *Tasvir*, 18 Mayıs 1946; *Ulus*, 20 Mayıs 1946.

80 *Tasvir*, 15 Mayıs 1946.

81 *Tasvir*, 19 Mayıs 1946.

82 *Tasvir*, 25 Mayıs 1946; Başka bir örnekler için bkz.: *Tasvir*, 26 Mayıs 1946; *Tasvir*, 24 Mayıs 1946; *Tasvir*, 19 Mayıs 1946.

83 *Tasvir*, 25 Mayıs 1946.

CHP'nin ülkede demokrasinin yerleşmesi amacıyla seçmenleri serbestçe oy vermeye davet etmesi sebebiyle önem oluşturan bu seçimlere, seçmenler tarafından yeterince ilgi gösterilmediği belirtiliyordu. Bunun sebepleri olarak da CHP'nin en büyük rakibi DP'nin seçimlere girmemesi ve halkın senelerden beri zevk vermeyen, sonucu belli, adeta tayin denilebilecek bir seçime alışmış olması gösteriliyordu⁸⁴. Ayrıca bazı yerlerde kaymakam ve nahiye müdürlerinin çeşitli partilere mensup muhtarları azlederek ellerinden mühürlerini aldıkları gibi baskılar da gündeme getiriliyordu⁸⁵.

Demokrat Parti de seçimlere girmemesine rağmen gelişmeleri dikkatle izliyordu. Parti, seçim öncesinde yayınladığı bir beyanname; belediye seçimlerine oy kazandırmak ve katılım oranlarını yükseltmek amacıyla yapılan "baskı ve müdahalelerin" herkesin gözü önünde cereyan ettiğini söylemiş ve kurucu heyetlerine de bir genelge yayınlarak partinin sandık başlarında ve tasnif esnasında temsilci bulunduracağını bildirmiştir⁸⁶. DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner imzalı, İstanbul halkına hitaben yazılmış bir ilanla da DP'nin seçimlere katılmama kararında bir değişiklik olmadığını; ülkede "demokrat" adını taşıyan iki parti daha bulunduğu -Liberal Demokrat ve Sosyal Demokrat Partiler- için bir karışıklığa meydan vermemek üzere ilgililer uyarılmıştır⁸⁷.

5. Belediye Seçimlerinin Yapılması Ve Sonrası

5.1. Belediye Seçimlerinin Yapılması (26 Mayıs 1946)

Mayıs ayı Türkiye'de olduğu gibi birçok Avrupa ülkesinde de seçim ayıydı. Bu ay içerisinde Fransa, İtalya, Hollanda ve Çekoslovakya'da da seçimler yapılmaktaydı. Ayrıca Avrupa'daki seçimlerin bir kısmında komünistlerin seçimleri protesto ettikleri görülmüştü⁸⁸.

26 Mayıs Belediye Seçimleri, erkene alınması düşünülen milletvekili seçimlerinin provasıydı ve favorisi de CHP'ydı. DP seçimlere girmiyor MKP ise ciddiye alınmıyordu. Sonucu baştan bilinmesine rağmen yine de bu seçim çok partili hayata geçişin ilk seçimiydi ve asıl merak edilen ise kimin kazanacağı değil, seçimlere katılım oranlarının ne olacağıydı.

Seçim günü oy verme işlemi Türkiye'nin her yerinde sabah 8.00'den akşam 19.00'a kadar sürecek ve aynı gün bitirilecekti⁸⁹. Ankara'da seçim sandıklarının bulunduğu yerler özel olarak süslenmişti⁹⁰. Oyların atılmasına geçilmeden önce sandıkların boş olduğu seçim komisyonları tarafından halka gösterilmiş ve yine halkın önünde mühürlenerek oy atılmaya hazır olduğu bildirilmişti⁹¹.

Oy vermeye gelen vatandaşlar, önce seçmen defterlerinde ismini bulduyor ve kimliklerini ispatladıktan sonra isminin kenarını imzalayarak mühürlü oy zarfını alıyorlardı. Her sandık başında, bütün parti isimlerini gösteren listeler olduğu gibi, bağımsız adayların da isimleri vardı. İsteyenler partilerin hazırladığı

84 Ziyad Ebüzziya, "En iyiyi seçelim", *Tasvir*, 25 Mayıs 1945.

85 *Tasvir*, 22 Mayıs 1946.

86 *Akşam*, 19 Haziran 1946; *Tasvir*, 24 Mayıs 1946

87 *Tasvir*, 24 Mayıs 1946.

88 *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1946.

89 *Tasvir*, 26 Mayıs 1946.

90 *Ulus*, 26 Mayıs 1946.

91 *Akşam*, 26 Mayıs 1946.

listeleri gözden geçirerek, bunların arasından, belediye meclisi üyeliğine uygun görmediklerinin adını kalemle çizerek istediği kişilerin adını yazıyor veya boş bırakıyordu. Ya da partilerin hazırlamış olduğu bu listelerin dışında kendileri de yeni bir liste düzenleyebiliyorlardı. Daha sonra da oy pusulasını bu zarfın içine koyarak sandığa atıyorlardı⁹². Ancak oyların gizli kullanılmasıyla ilgili herhangi bir düzenleme yoktu.

Propaganda faaliyeti seçim gününde de devam ediyordu. Akşam gazetesi manşetinde “*Reyini CHP adaylarına ver*” diyor yayımlanan bir ilanla da CHP’nin geçmiş hizmetleri açıklanıyordu⁹³.

Aynı saatlerde, MKP’nin seçim bildirimleri uçaklarla atılmaya devam ediyordu. Ancak Nuri Demirağ’a ait bu uçaklardan Nu. D. 9 uçağı saat 11 sularında Arnavutköy üzerinde motorunun bozulması sonucu, Zincirlikuyu sırtlarına zorunlu iniş yapmış, makinist yaralanmış, uçak hasara uğramış pilot da yara almadan kurtulmuştu⁹⁴.

Seçim günü Tasvir “*Vatandaş! Seçimlere iştirak et*” diyor ve belediye hizmetlerinin aksaklığını gösteren fotoğraflar yayınlamaya devam ediyordu⁹⁵. Vatan ise manşetinde sadece “*Belediye seçimi bugün yapılıyor*” demekle yetiniyordu⁹⁶. Cumhuriyet “*Belediye Seçimleri Bugün Yapılıyor*” manşetiyle çıkıyor, “*Bugünkü seçim daha ileri bir demokrasiye doğru ilk fiili adımımız olacaktır -Halkın bu günkü seçime iştiraki şarttır. Halk seçime iştirak etmezse seçim olmaz, seçim olmayınca da demokrasi olmaz*” diyordu⁹⁷.

Bazı kentlerde ise DP mensupları kapı kapı dolaşarak halkın seçime katılmaması için gayret sarfediyorlardı⁹⁸. Oy verme işleminin başlamasının üzerinden kısa bir süre geçmişti ki saat 11’de Milli Kalkınma Partisi bir toplantı yaparak İstanbul’un her yerinde müdahalelere ve güçlülere maruz bırakıldığı gerekçesiyle seçimi terk etmeye karar verildiğini ilan ederek parti adaylarını otomobillerle sandık başlarından toplattı⁹⁹. Partinin genel başkanı Nuri Demirağ bir bildiriyle İstanbul’daki baskıları kamuoyuna duyurdu ve partinin seçim sonuçlarını tanımayacağını ilan etti¹⁰⁰.

Akhisar’da seçimlere girmekten son anda vazgeçen MKP, seçim sırasında Giresun, Lüleburgaz ve Karabük gibi Anadolu kentlerinde de çekilmişti¹⁰¹. Seçim sonrasında MKP’nin 500 zabıt tuttuğu ve vilayete başvuracağı bildiriliyordu¹⁰².

92 Akşam, 26 Mayıs 1946.

93 Akşam, 26 Mayıs 1946.

94 Tasvir, 27 Mayıs 1946.

95 Tasvir, 26 Mayıs 1946.

96 Vatan, 26 Mayıs 1946.

97 Cumhuriyet, 26 Mayıs 1946.

98 Ullus, 27 Mayıs 1946.

99 Ullus, 27 Mayıs 1946; Tasvir, 27 Mayıs 1946.

100 Tasvir, 27 Mayıs 1946.

101 Ullus, 27 Mayıs 1946; Ercan Haytoğlu, a.g.e., s.s.173-174.

102 Tasvir, 27 Mayıs 1946; MKP’nin iddialarına rağmen İstanbul Vali ve Belediye Başkanı iddialar konusunda bir herhangi bir başvuru yapılmadığını bildiriyor ve MKP’yi bu konudaki iddiaları kendisine iletmeye davet ediyordu: Tasvir, 27 Mayıs 1946.

5.2. Belediye Seçimleri Sonrasında Basının Yorumları ve Tepkiler

Seçimler sonrasında en çok üzerinde durulan konular seçimlerin uygulanması ve katılım oranlarıydı. Bir gün sonra Vatan manşetten, vatandaşların çoğunun tek parti gidişine taraftar olmadığını söylüyor alt başlıkta da seçimlere katılım oranlarının düşük olması sebebiyle, adeta DP'nin zaferini ilan ediyordu¹⁰³.

Vatan'ın manşetini insafsızlıkla suçlayan Akşam, yaz mevsimi ve pazar tatili olmasına rağmen halkın hiç de azımsanmayacak oranda seçime katıldığını, Vatan'ın söz ettiği baskıların ise hiçbir somut olaya dayandırılmadığını söylüyordu¹⁰⁴.

Tasvir ise daha nesnel bir yaklaşım içindeydi. Tasvir, İstanbul'daki seçimlerde katılımın düşük olduğunu belirtiyor; baskı iddialarının genelleştirilemeyeceğini, münferit olarak kaldığını ve seçim sonuçlarını etkileyemeyeceğini söylüyordu. İstanbul'daki seçimlerde en takdire değer nokta olarak da sandık başındaki memurların bazı yerlerde tarafgirane tutumlarına karşılık, polislerin konuşmaktan bile kaçınarak sandık başlarında ve propaganda mahallerindeki tarafsızlıklarını muhafaza etmeleri gösteriliyordu. Ayrıca CHP'nin seçimlere iyi hazırlandığı, muhalif partilerin seçime iştirak edecek teşkilata sahip bulunmadıkları, çocukça bir heveskârlık yaparak seçime girdiklerinin görüldüğü belirtiliyordu¹⁰⁵.

Ulus, seçim haberlerini verirken katılım oranlarını özellikle vurguluyor, alınan ilk haberlere göre seçime katılımın memnunluk verici olduğu, halkın seçimlere büyük ilgi gösterdiği söyleniyor; katılımın az olduğu yerlerde, örneğin Adana'da, bunun sebebi olarak, mevsimin yaz olması bundan dolayı halkın büyük kısmının bağ ve bahçelerde, köylerinde olması vb. sebepler gösteriliyordu¹⁰⁶.

Tasvir'de Ziyad Ebüzziya seçimlere katılım oranının fena olmadığını belirttikten sonra seçimin aksaklıklarını şöyle dile getiriyordu:

"...hükümet lüzumsuz yere seçimleri öne almasaydı, halka serbest seçimin ne olduğunu anlatmak için kâfi zaman bulunsaydı, Halk Partisi tek başına denecek şekilde kalmasaydı elde edilecek iştirak nispeti çok daha parlak olurdu... Usulsüzlükler İstanbul'da pek az olmakla beraber Anadolu'nun bazı bölgelerinde hiç de azımsanacak derecede kalmamıştır... Bazı yerlerde vali, kaymakam, jandarma, belediye reisleri, halkı tazyik etmişler istedikleri listeleri sandıklara attırmışlar, şunun bunun yerine rey kullandırtmışlardır. Bu hareketin tek sebebi 25 sene devam eden tayin tarzındaki seçimin verdiği alışkanlıktır. 25 senenin kökleştirdiği adet haline getirdiği bir usulün tesirinden bir anda kurtulabilmenin imkânsızlığını takdir ediyoruz".

Buna rağmen yukarıdaki davranışları gösterenlerin cezalandırılması gerektiğini belirten Ebüzziya, aynı yazısında, milletvekili seçimlerinde de en çok eleştirilecek noktalardan biri olan açık oy verme konusuna şöyle temas ediyordu:

103 Vatan, 27 Mayıs 1946.

104 Akşam, 28 Mayıs 1946.

105 Tasvir, 27 Mayıs 1946.

106 Ulus, 27-28 Mayıs 1946; Ulus'un ilk bildirdiği katılım oranları şöyleydi: "İstanbul %54, İzmir (tasnif devam ediyor) %30, Manisa Merkez %80, Sivas %83, Adana (kesin değil) %53, Mersin (kesin değil) %43, Tarsus %70, Zonguldak (kesin değil) %80, Ankara %62; Ulus, 29 Mayıs 1946; Tasvir'in bildirdiği ilk katılım oranları ise İstanbul'da % 49.6, İzmir'de %22, Adana'da % 45, Balıkesir'de % 25, Aydın'da %50 idi: Tasvir, 27 Mayıs 1946.

"Pazar günkü büyük 'deneme'de seçicinin reyini vermeden evvel vicdanı ile başbaşa kalması lüzumunu belirtmiştir... Seçicinin de, parti mümessillerinin de en fazla şikâyet ettikleri husus, sandık başına gelen vatandaşa şu veya bu parti lehine yapılan propagandalardır... Milletvekili seçiminde bu halin tekerrür etmemesi için, sandık başında hiçbir parti listesinin bulunmaması, vatandaşın seçeceği namzedi rahat rahat yazabileceği hiç değilse bir kulübecik hazırlanmalıdır"¹⁰⁷.

Seçim sonrasında muhalif gazeteler seçimlerdeki olumsuzluklara ve MKP ile ilgili haberlere geniş yer ayırırken, CHP'li gazeteler seçimi bir zafer havasında yansıtıyor ve MKP ile ilgili haberler çok yüzeysel veriliyordu. Örneğin Ulus, MKP'nin seçimlerden çekilerek, seçimleri protesto etmesini ayrı bir başlık altında değil İstanbul seçim haberleri arasında birkaç satırla geçiştirirken, Tasvir bu haberi manşetten aktarıyordu¹⁰⁸.

Vatan "Vatandaşlar, seçimin dürüstlüğüyle cereyan etmemesinden müzdarip" diyor¹⁰⁹. Tasvir; Urfa, Osmaniye, Erzin, Merzifon, Çanakkale'de MKP adaylarının, Afyon'da ise aday olamamalarına rağmen DP mensuplarının seçimi kazandığını haber veriyordu¹¹⁰. Akşam ise Demokrat Parti'nin verdiği bu bilginin Afyon Valisi tarafından doğrulanmadığını ve tasnifin henüz bitmediğini söylüyordu¹¹¹. Ulus ise Salihli'de MKP'nin 5 liraya oy topladığını iddia ederek buna rağmen CHP'nin kazandığını açıklıyordu¹¹².

Görüldüğü üzere dönemin siyasi havası gazetelerin yayın politikaları üzerine yoğun bir şekilde yansımış, aynı olaylar üzerinde çok farklı haberler verilmiş, yorumlar yapılmıştır.

Seçimler sonrasında muhalefetin iddia ve şikâyetlerini dört başlık altında toplamak mümkündür:

- Seçimlere katılım oranı gayet düşüktür.
- Halk çeşitli baskılarla CHP'ye oy vermeye zorlanmıştır.
- Seçim komisyonları iktidar partisi lehine görevlerini suiistimal etmişlerdir.
- Oylar gizli verilmemiştir¹¹³.

Seçim sonrasında, MKP seçimleri protesto etmek ve feshini sağlamak için bir miting düzenlemek için vilayete başvuru yapmış, levha ve bayraklar hazırlanmış, vilayete yapılan başvuru sıkıyönetim komutanlığına bildirilmiş, ancak İçişleri Bakanlığı'na yapılan başvuruların karşılıksız kalmasıyla bu girişim sonuçsuz kalmıştır¹¹⁴. Tüm bu tartışmalar aslında seçime girmemiş olan DP'nin işine yarıyordu. Zira DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner seçimler hakkındaki şu değerlendirmeyi yapıyordu:

107 Ziyad Ebüzziya, "Seçimin aksaklıkları", *Tasvir*, 28 Mayıs 1946.

108 Karşılaştırınız: *Ulus*, 27 Mayıs 1946; *Tasvir*, 27 Mayıs 1946.

109 *Vatan*, 28 Mayıs 1946.

110 *Tasvir*, 28 Mayıs 1946; M.K.P. seçimlerin sonucunda Osmaniye, Ezine, Hatay'a bağlı Ürdün nahiyesinde ve Çanakkale'de Belediye seçimlerini ve Urfa Belediye Başkanlığı'nı kazanmıştı: Ercan Haytoğlu, a.g.e., s.169.

111 *Akşam*, 29 Mayıs 1946.

112 *Ulus*, 27 Mayıs 1946.

113 Nihat Erim, "Muhalefet mugatala mıdır?", *Ulus*, 1 Haziran 1946.

114 Ercan Haytoğlu, a.g.e., s.176; *Tasvir*, 29-31 Mayıs 1946; *Ulus*, 30 Mayıs 1946.

"Partimizin belediye intihabına iştirak etmemesi için ileri sürdüğü sebepler arasında vukuunu muhakkak gördüğümüz müdahaleler bugünkü intihap ile birer hakikat halinde istihale eylemiş bulunmaktadır. Müşahit olarak sandık başına gönderdiğimiz temsilcilerden henüz raporlar gelmemiş olmakla beraber telefon muhabereleleri ve telgraflardan alabildiğimiz haberlere göre yapılan intihabın millet iradesi ile bir münasebeti olmadığını göstermektedir"¹¹⁵.

Yapılan eleştiri ve itirazlara karşılık 30 Mayıs tarihli Ulus gazetesinde, Nihat Erim'in, kendisine "Şalcı Erim" lakabının takılmasına neden olacak, meşhur yazısı yayımlandı. Erim yazısında, tavrını sertleştirmiş ve aba altından sopayı da göstermişti:

"...sosyal bünyede derin rahatsızlıklar müşahade edildiğinde bunu gidermenin yolu, bir müddet için 'hürriyet ilahının üzerine bir şal örtmek' ve yukarıdan aşağı bir otorite tesis eylemektir... Demokrasi -veya başka herhangi bir idare tarzı- Türk milletinin iyiliğini ve refahını sağlayabildiği nisbette, ve yalnız o nisbette, değer verdiğimiz bir vasıttadır. Demokrasi, demagogların bazıca olduğu zaman ondan daha kötü bir sistem tasavvur edilemez"¹¹⁶.

Serbest Fırka olayıyla sürekli kıyaslamaların yapıldığı bir dönemde 'demokrasinin üzerine şal örtmek' hiç de yabana atılacak sözler değildi.

Belediye seçimleri hakkındaki iddialar sonunda TBMM gündeminde taşındı. TBMM'nin 31 Mayıs 1946 günü yapılan oturumunda Hikmet Bayur'un soru önergesi gündeme alınmıştı. Bayur soru önergesinde Ankara'da seçimlerin; halkın oy vermeye zorlanması sebebiyle serbest, oyların zarfa konulurken yalnız kalınacak bir bölme olmaması sebebiyle de gizli yapılmadığını belirtmiş ve İçişleri Bakanı'ndan sözlü cevap istemişti¹¹⁷. İçişleri Bakanı Hilmi Uran, cevabi konuşmasına seçimler hakkında bilgi vererek başladı. Uran o ana kadar kendilerine ulaşan katılım oranlarını¹¹⁸ vererek 61 ilden 44'ünde halkın seçime katılım oranının %50'nin üzerinde olduğunu, il merkezlerinin katılım oranı ortalamasının ise %64 olduğunu belirtiyor ve bunun, uygulanan sisteme alışık seçmenlerin bulunduğu İngiltere, Fransa, Almanya gibi ülkelerde bile seçimlere katılımın %60-75'i geçmediği göz önünde bulundurulduğunda iyi bir katılım olduğunu söylüyordu. Seçim sırasında vatandaşların oy vermek için sandık sandık dolaştığını, büyük bir vatandaş kütlesinin defterlerde adını bulamadığı için oy kullanmadığını, bu sorunlar olmasa katılımın daha yüksek olacağını söyleyip bu hatalardan dolayı vatandaşlardan özür diliyordu. Uran'a göre, hükümet seçimlerin her safhasında kanunları hâkim kılarak

115 *Tasvir*, 27 Mayıs 1946; Celal Bayar da kendisiyle yapılan bir röportajda, belediye seçimleri sonrasında DP'ye olan ilginin arttığını söylüyordu: *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1946.

116 Nihat Erim, "Demokrasi gaye midir vasıtamıdır", *Ulus*, 30 Mayıs 1946.

117 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, 31 Mayıs 1946, Dönem VII, Birleşim: 57, s.239.

118 Uran'ın verdiği katılım oranları şöyleydi: "Afyon % 77, Ağrı % 84.4, Amasya %46, Ankara %41.5, Antalya %66.6, Aydın %52.2, Balıkesir % 32.5, Bilecik %78, Bingöl %68, Bitlis %98, Elazığ %57, Bolu %65, Burdur %55, Bursa %24, Çanakkale %48.5, Çankırı %48.7, Çoruh %97, Çorum %89.9, Denizli %61, Diyarbakır %81, Edirne %50, Manisa %34, Erzincan %78, Erzurum %95, Eskişehir %43, Gaziantep %70.8, Giresun %70, Gümüşhane %94, Hakkari %89, Hatay %26, İçel %43, Isparta %81.8, İstanbul %49.6, İzmir %24.5, Kars %94, Kastamonu %47, Kayseri %78, Kırklareli %58, Kırşehir %76, Kocaeli %58.6, Konya %52, Kütahya %70, Malatya %68, Maraş %46.2, Mardin %96, Muğla %31, Muş %71, Niğde %79, Ordu %83, Rize %63.5, Samsun %47, Seyhan %51, Siirt %48, Sinop %77, Sivas %83, Tekirdağ %71, Tokat %73, Trabzon %78, Van %75.8, Yozgat %64, Zonguldak %80": *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, 31 Mayıs 1946, Dönem VII, Birleşim: 57, s.240; DP 1954'de yayınladığı bir kitapçıkta, seçimlere seçmenlerin %10 veya %20 sinin girdiğini ve halkın bu hileli seçimleri boykot ettiğini ileri sürmüştür: *Seçim Hürriyeti-Dün ve Bugün*, Demokrat Parti yay. , Ankara, 1954, s.13.

bu imtihandan başarı ile çıkmıştı. Görevlilerin hatası olduysa bile “...bu hatalar, vatandaş hukukunu taziyik yolunda işlenmiş hatalar olmaktan ziyade vatandaş hukukuna müdahale olur, endişesiyle işlenmiş müsamaha hatalar[dı]”¹¹⁹.

Kendilerine yapılan kişisel 54, partiler adına da 19 şikâyet olduğunu¹²⁰ ve tahkikata başlandığını belirten İçişleri Bakanı, Hikmet Bayur’un iddialarına da şöyle cevap veriyordu:

“...seçimler umumi manzarasıyla her tarafta tam bir serbestlik ve tam bir sükunet içinde milletimize yakışan şuur ve vekar dairesinde cereyan etmiştir”¹²¹.

Tekrar söz alan Hikmet Bayur iddialarını örnekler vererek açıklamışsa da bir sonuca ulaşamamış, CHP açısından herhangi bir sorun kalmamıştı¹²². CHP’ye göre seçime katılım oranı kötü değildi. Yani DP amacına ulaşamamıştı.

Oysa İstanbul, Ankara, İzmir¹²³, Bursa gibi büyük şehirlerin de dâhil olduğu 17 kentte katılım oranı %50’nin altındaydı. Bursa’da %24, İzmir’de %24,5¹²⁴, Hatay’da %26, Muğla’da %31, Balıkesir’de % 32 olan katılım oranları DP’nin mesajının kitlelerce de paylaşıldığı izlenimini vermektedir. Ayrıca milletvekili seçimleri döneminde, baskı iddialarının en fazla gündeme geldiği kentler ile belediye seçimlerine katılımın az olduğu kentler çakışmaktadır.

Belediye seçimlerinden sonra iddialar muhalefet tarafından gündemde tutulmaya çalışılmış, DP yapılan müdahale, baskı ve yolsuzluklar hakkında bir broşür hazırlamış ancak CHP oralı olmamıştır¹²⁵.

Sonuç

Türkiye, 1945 yılında çok partili siyasi sisteme geçerek, Tanzimat döneminden beri peşinde koşulan “Hürriyet İdeali”ne bir adım daha yaklaşmıştı. Bu adım, yalnız dış etkenlerin ya da muhalefetin mücadelesiyle değil aynı zamanda iktidardaki CHP’nin de katkısıyla gerçekleşti. CHP’nin –özellikle de İnönü’nün bu yaklaşımında Türk Devrimi’ni sürdürmek ve geliştirmek amacının yanında, “iktidarının meşru iradeye dayandığını ispatlamak” kaygısı da vardı. Nitekim kurulan muhalefet partileri özellikle de Demokrat Parti sempatiyle karşılandı.

Bu süreçte basın, yasal olmasa da siyasi atmosfer olarak kendini demokratik bir ortamda hissediyordu. II. Dünya Savaşı sonrasında basının üzerindeki ölü toprağı kalkmış, demokratik gelişmeler ve siyasi tartışmalar sık sık gündeme gelmeye başlamıştı. Artık “Tek Şef, Tek Parti” yönetimi sorgulanıyor, iktidara yönelik eleştiriler dillendirilebiliyordu.

CHP’nin başlangıçtaki yumuşak tavrı ise pek uzun sürmedi. Kurulan muhalefet partilerinin özellikle de DP’nin ciddi olarak iktidara talip olduğu ve böyle bir ihtimalin gerçekleşebileceği fark edildikten sonra işin rengi değişti. CHP, bir dönem

119 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 31 Mayıs 1946, Dönem VII, Birleşim: 57, s.241.

120 Şikâyetlerden 2’si CHP’ye, 3’ü DP’ye, 14’ü de MKP’ye aitti.

121 TBMM Tutanak Dergisi, 31 Mayıs 1946, Dönem VII, Birleşim: 57, s.243.

122 A.g.e., s.s.243-245.

123 1946 yılı belediye seçimlerinin İzmir ayağı için bkz.: Hanife Kuru, “1946 Yılı İzmir Belediye Seçimleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/2, 1992, s.s.235-255.

124 Hanife Kuru İzmir’de seçime katılım oranını %30 olarak belirtmektedir: A.g.m., s.247.

125 Cumhuriyet, 25 Haziran 1946.

daha iktidarını sürdürebilmenin yollarını aramaya başladı. Bu amaçla, henüz muhalefet partileri örgütlenmelerini tamamlayamadan “*baskın seçimler*”e gidildi.

Baskın seçimler senaryosunun ilk halkasını belediye seçimlerinin öne alınması oluşturuyordu. Adeta oldubittiye getirilerek belediye seçimleri dört ay öne alındı. İkinci adımda ise 1947 Martı’nda yapılması gereken milletvekili genel seçimleri 1946 Temmuzuna alınacaktı.

Basında da artık saflar netleşmeye başlamıştı. Ulus, Vakit, Akşam, Tanin CHP’nin; Vatan, Tasvir, Yeni Sabah da muhalefetin sözcülüğünü yürütüyor, Cumhuriyet ise tarafsız ama ilgili bir yayın politikası uygulamaya çalışıyordu. Seçim atmosferine girildikçe basındaki tansiyon arttı. CHP sözcüsü gazeteler ve yazarlar, iktidara yaslanmanın verdiği güvenle muhalif parti ve gazetelere sert biçimde saldırıyordu. Bu cephede özellikle Ulus ve Falih Rıfki Atay ön saflarda yer alırken Anadolu Ajansı ve radyo da iktidarın sözcüsü haline getirilmişti. Muhalefet basın ise temkinliydi. Yine de bu gazeteler muhalif partilerin olumlu yönlerini ve etkinliklerini ön plana çıkararak tavırlarını belli ediyor, haber ve yorumlarında dolaylı olarak muhalefetin propagandalarını yapıyorlardı.

Demokrat Parti’nin belediye seçimlerine katılmama kararının ardından seçim sonuçları aslında belli olmuştu. Bu aşamadan sonra tartışmalar doğal olarak kimin kazanacağından çok, seçimlere katılım oranlarının ne olacağı konusuna endekslendi. Zira o günün koşullarında seçime katılmak CHP’yi, katılmamak ise DP’yi desteklemeyi ifade eder hale gelmişti.

Seçim günü Milli Kalkınma Partisi’nin, baskı ve yolsuzluk iddialarıyla pek çok yerde seçimlerden çekilmesi yeni tartışmalara neden oldu. Ayrıca “*Gizli oy, açık sayım*” ilkesi henüz geçerli olmadığından seçimin saygınlığına gölge düştü.

Seçimler sonrasında merakla beklenen katılım oranları, yaklaşmakta olan genel seçimlere dair ipuçları veriyordu. İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa gibi büyük şehirlerin de dâhil olduğu 17 kentte katılım oranı %50’nin altında kalmıştı. Ancak CHP katılım oranlarından memnun görüldü. Meclis gündemine getirilen baskı ve yolsuzluk iddialarını da ciddiye almadı. DP ise bu iddiaları gündemde tutarak seçime katılmama kararında ne kadar haklı olduğunu vurguluyordu.

Bu seçimler, sonucu önceden bilinse de, yaklaşmakta olan genel seçimlerin bir provasıydı. Partiler propaganda stratejilerini “*büyük seçime*” endekslemiş, bunun ön hazırlığını da belediye seçimleri dönemine yapmışlardı. Nitekim daha belediye seçimlerinin tozu dumanı dağılmadan ülke yeni bir seçim atmosferine girdi. Asıl merak konusu da belediye seçimlerini protesto ederek seçime katılmayan Demokrat Parti’nin temmuz ayında yapılacak genel seçimlere katılıp katılmayacağıydı.

Bu seçimler aynı zamanda, 1945 sonrası yaşanan “*basın patlaması*”nın sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Nitekim söz konusu dönemde tirajlar artıyor, resmi ajans ve radyonun iktidar tekelinde kullanılması karşısında muhalif gazeteler daha çekici hale geliyordu. CHP sözcüsü yayınlar ise günden güne tiraj kaybedecek, bazıları kapanma noktasına geleceklerdi. Bu bakımdan 26 Mayıs Belediye Seçimleri, CHP’li yayınların sonunu hazırlayan zincirin ilk halkalarından biri olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

I- Resmi Kaynaklar

Düstur

TBMM Tutanak Dergisi

II- Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet.

Tanin

Tasvir

Ulus

Vatan

III- Kitap ve Makaleler

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, I, 1.baskı, İmge yay., İstanbul, 1995.

DÜNDAR, Can, *Köy Enstitüleri*, İmge yay., 3. baskı, Ankara, 2002.

FERSOY, Orhan Cemal, *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, Mayataş yay., İstanbul, 1971.

HAYTOĞLU, Ercan, *Milli Kalkınma Partisi ve Siyasi Hayatı*, D.E.Ü. A.İ.İ.T.E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990.

İNCE, Erdal, "Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, V/13 (2006/Güz), 2008, s.s.59-78.

KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi(1938-1945)*, Yurt yay., Ankara, 1986.

KOLOĞLU, Orhan, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, 1.baskı, İletişim yay., İstanbul, 1992.

KURU, Hanife, "1946 Yılı İzmir Belediye Seçimleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/2, 1992, s.s.235-255.

Seçim Hürriyeti-Dün ve Bugün, Demokrat Parti yay., Ankara, 1954.

SERTEL, M. Zekeriya, *Hatırladıklarım (1905-1950)*, İstanbul, 1968.

- TOKER, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları(1944-1973) Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, Bilgi yay., 4.baskı, Ankara, 1998.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, Arba yay., 2. baskı, İstanbul, 1995.
- YEŞİL, Ahmet, *Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, T.C. Kültür Bakanlığı yay., 2. baskı, Ankara, 2001.
- YETKİN, Çetin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, 1. baskı, Altın Kitaplar yay., [ş.y.], 1983.

TÜRKİYE'NİN GÜVENLİK ALGILAMASINDAKİ DEĞİŞİM: 12 EYLÜL 1980 ASKERİ MÜDAHALESİ SONRASI DÖNEM

Soner DURSUN

Özet

Bu makalenin amacı 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonraki dönemde Türkiye'nin güvenlik yaklaşımındaki değişimleri analiz etmektir. 1980'den önce yaşanan terör olayları Türkiye'nin bekasını ciddi şekilde tehdit etmiştir. Bu bağlamda askeri müdahaleden sonra yaşananlar, Türkiye'nin güvenlik yaklaşımını büyük ölçüde değiştirmiştir. Bu açıdan hangi güvenlik teorilerinin bu değişiklikler ile çakıştığı analiz edilmiş ve olaylar kronolojik olarak incelenip dönemin devlet adamlarının anıları, konuşmaları ve bazı köşe yazarlarının yazıları analiz edilmiştir. 1980-1983 arası dönem, askeri yönetimin hakim olduğu bir dönemdir. Bu yüzden realist paradigmanın hakim olduğu görülmektedir. Ancak 1983 yılında parlamenter sistemin gelmesi ile iktidara gelen Turgut Özal hükümetinin politikaları liberal teoriyle izah edilebilir.

Anahtar Kelimeler : Güvenlik, 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi, 1982 Anayasası, Güvenlik Politikalarının Değişimi.

TURKEY'S CHANGING SECURITY POLICY AFTER THE 12 SEPTEMBER 1980 COUP

Abstract

This article aims to analyze Turkey's changing security policy after the period of the 12 September 1980 coup. By the time 1980, the terror events challenged the security of Turkey tragically. At this point it can clearly be said that 12 September coup transformed the Turkey's security policy on a large scale. In this point of view it is analyzed what security policies match with these transformations in addition the events of the time, statesmen's speeches and some journalists' writings. Military power has supremacy during the 1980-1983 time that's why realist paradigm dominates in this period. However Turgut Ozal's policies can be explained as liberal theory after the parliamentary system settled in 1983.

Keywords: Security, The 12 September 1980 Coup, Turkish Constitution of 1982, Transformation of Security Policy.

Giriş

Cumhuriyet Türkiye'si Osmanlı'nın mirasçısı olarak güvenliğini tehdit eden bazı sorunları da devralmıştır. Sezgin Kaya'ya göre günümüzde birçok istikrarsız ve sorunlu devletler bulunmaktadır. Bunun nedeni Osmanlı'nın sağlıklı bir biçimde çökmüş olmasıdır. Türkiye'nin yabancı devletlere olan ekonomik bağımlılığı bir anlamda güvenlik sorununu ortaya çıkarmıştır¹.

Türkiye'nin güvenlik sorunu deyince ilk düşünmemiz gereken konu terörizm ve buna paralel olarak gelişen siyasi, ekonomik ve kültürel hareketlerdir². Türkiye'nin güvenlik algısını incelerken toplumsal yapının yanında, stratejik konumunu da dikkate almak gerekmektedir.

Türkiye'nin jeostratejik konumuna bağlı olarak, Asya-Avrupa arasında bir köprü vazifesi görmesi ve bölgedeki tek laik-demokratik ülke olması nedeniyle güvenlik kavramı her zaman önem kazanmıştır.

Özellikle komşu ülkelerin siyasi istekleri Türkiye'nin sınırlarına kadar uzandığından bölgedeki terörist gruplara destek vermektedirler. Bu açıdan değerlendirildiğinde özellikle uluslararası ilişkilerin Türkiye'de terörün hız kazandığı dönemde bölgesel ve ülke düzeyindeki siyasi ve sosyal problemlerle yakından ilişkili olduğu gözlemlenecektir³.

1980 öncesi dönemde Türkiye'nin iç sorunlarının arttığı görülmektedir. Anarşi ve terör eylemlerinin artması ve yönetim boşluğunun oluşması sonucunda 12 Eylül 1980 askeri harekâtı olmuş, ardından ülkenin güvenlik yapılanması en üst seviyeye çıkarılmıştır. 1961 Anayasasının, ülkenin güvenliğini sağlamada yetersiz olduğu kabul edilmiş ve 1982 Anayasası ilan edilmiştir.

1980-1990 yılları arasındaki olaylar açıklanırken 1980-1983 ve 1983-1990 yılları olarak iki ayrı döneme ayrılmıştır. Teorik olarak 1983 yılına kadar olan dönemde devletin güvenliği ön planda olduğundan realist akımın etkisi görülmektedir. 1983 sonrası dönemde ise demokratik sistemin yerleşmesiyle liberal politikalar ağır basmaktadır. Türkiye'nin güvenlik algılayışındaki bu değişimler sonuç bölümünde analiz edilmiştir.

12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesinin Türkiye'nin Güvenlik Yaklaşımında Getirdiği Değişiklikler

İkinci Dünya Savaşından sonra, iki kutuplu dünya sistemi ve bu sisteme dayalı güçler dengesi kurulmuş, bu süreçle Soğuk Savaş dönemi başlamıştır. Ancak zaman içerisinde bloklar arasında meydana gelen gelişmeler sonucunda 1962 yılından itibaren bir yumuşama dönemi başlamıştır.

1 Sezgin Kaya, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'nin Değişen Ulusal Güvenlik Algılaması ve Politikaları", *Avrasya Dosyası*, 2005, C.11, S.2, s.214.

2 Kemal Yalçın, "Türkiye'nin Güvenliği Sorunu, Terörizm ve İran", *Avrasya Dosyası*, Yaz 1995, C.2, s.138.

3 A.g.m., s.138.

1970'li yıllar Türkiye'si, siyasi çalkantıların yarattığı sorunlarla tanımlanacak bir ülke değildir. Özellikle sosyal ve ekonomik alanda gözlemlenen hızlı değişimlerin yarattığı çözümsüz sorunların oluşturduğu karmaşık bir tablo ile de karşı karşıyadır. 1970-1980 arasındaki dönemde şehirli nüfusun oranı % 38.45'ten % 43.91'e yükselirken köylü nüfusun oranı % 61.55'ten % 56.09'a gerilemiştir⁴. Giderek artan köyden kente göç olgusu, birçok travmatik olayın başlangıcı olmuştur. Şehirlere gelen köylü nüfus, buralarda kendine has gecekondu sistemini getirmiş ve bu kesimlerin siyasi ve idari sisteme yönelik isteklerin karşılanamaması sonucunda milli güvenliği sarsacak ideolojik faaliyetler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde gecekondu sakinleri, belli ideolojik grupların etkisi altında kaldığından terör ve anarşi ortamının artmasına neden olmuştur.

1973 petrol krizinin Türk ekonomisi üzerinde olumsuz etkisi büyük olmuştur. Dünyada artan petrol fiyatları Türkiye'nin enerji harcamalarını iki-üç kat artırmıştır. Türkiye'nin ihracat gelirlerinin büyük bölümü petrol ithalatına dayandığından dolayı yatırımlara ayrılacak kaynakları azalmıştır. Türk karar vericileri ekonomide yaşanan bu sıkıntıları aşmak için IMF'nin kredi desteğine mecbur kalmış ve 24 Ocak 1980 tarihinde ekonomide radikal tedbirleri öngören kararlar alınmıştır⁵.

24 Ocak Kararları, devletin ekonomideki rolünü sınırlandırarak sanayileşme modelini değiştirmiş ithal ikamecilikten⁶ vazgeçip serbest piyasa güçlerine ağırlık verilmesini ve devletin ekonomi üzerindeki etkinliğinin azaltılmasını öngörmektedir.

1980'lerden sonra dünyada başlayan yeni yapılanma döneminde ise, dünyanın birçok ülkesinde yerel savaşlar, uluslararası sorunlar meydana gelmiş ve yeni güç merkezleri oluşturulmuştur. Bu olay ve gelişmeler halen günümüzde varlığını devam ettirmektedir.

12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri, ülkenin yönetimine el koymuş, Genelkurmay Başkanının başkanlığında, Kara, Deniz ve Hava kuvvetleri ile Jandarma Genel Komutanından oluşan Milli Güvenlik Konseyi, hükümeti feshetmiş, siyasal faaliyetlerini yasaklamış, yeni bir hükümet ve yasama organı kuruluncaya kadar, yasama ve yürütme yetkilerini üstlenmiştir. Milli Güvenlik Konseyinin bir numaralı bildirisinde "ülkenin bütünlüğünü korumak milli birliği ve beraberliği sağlamak muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, Devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak" olarak açıklanmıştır⁷. Bu ifadelerden anlaşıldığı gibi, güvenlik göndergesi olarak "devlet" temel alınmış, teorik olarak da realist paradigmanın argümanları savunulmuştur.

12 Eylül harekâtından sonra Cumhurbaşkanı olan Kenan Evren, bu müdahalenin gerekçelerini şu şekilde sıralamıştır:

4 *Türkiye İstatistik Yıllığı* (1971), Ankara, 1973, Devlet İstatistik Enstitüsü yay, s.s.30-31.; *Türkiye İstatistik Yıllığı* (1979), Ankara, 1979, Devlet İstatistik Enstitüsü yay, s.s.29-30.

5 Emin Çölaşan, *24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1983, s.8.

6 İthal İkamecilik: İçe dönük sanayileşmedir. Yurt dışında üretilen ürünlerin, yurt içinde üretimini sağlayarak dışarıya bağımlılıktan kurtulmak suretiyle sanayileşmeyi teşvik eden politikadır.

7 A. Şeref Gözübüyük, *Açıklamalı Türk Anayasaları 1876, 1921, 1924, 1961, 1982 Anayasalarının yapıları, özellikleri ve yapılan değişiklikler*, Ankara, 2005, Turhan Kitabevi, s.201.

- “1. Milli birliği korumak
2. Anarşi ve terörü önleyerek, can ve mal güvenliğini tesis etmek
3. Devlet otoritesini hâkim kılmak ve korumak
4. Sosyal barışı, milli anlayış ve beraberliği sağlamak
5. Sosyal adalete, ferdi hak ve hürriyete ve insan haklarına dayalı laik ve cumhuriyet rejimini işlerli kılmak
6. Sivil idareyi yeniden tesis etmek”⁸.

Bu maddelerde hâkim olan görüş devletin bekasını ve halkın güvenliğini temin etmektedir.

12 Eylül Müdahalesi sonrasında bazı köşe yazarlarının yazılarını incelemek faydalı olacaktır. Yurtdışına kaçıp 12 Eylül aleyhine yazılar yazanlara cevap veren Cüneyt Arcayürek şu tespitlerde bulunmuştur :

“Başkalarını bilmem ama kendime soruyorum bazen: Acaba Türkiye ne zaman 12 Eylül harekâtının “Komuta zinciri içinde” yapılmış olmasının mutluluğunu taa benliğinde duyacaktır? Eğer ordu, 12 Eylül öncesi kendi bünyesinde parçalanmasını, bölünmesini isteyenlerin oyuna gelseydi, komuta zinciri içinde harekât edip ihtilali başarmasaydı, başımıza gelecekleri hiç düşünabiliyormusunuz?

Birbirimizi vuracaktık! Bunu hiç unutmayalım, hep düşünelim, bin şükredelim”⁹.

Cumhuriyet gazetesinde Uğur Mumcu’nun yorumları benzer niteliktedir:

“Bir parlamento, anarşi ve teröre karşı çaresiz kalmışsa, kendi kendini “tasfiye” etmiş demektir. Ülkemizde 12 Eylül öncesi durum buydu. Bu yüzden 12 Eylül öncesi Türkiye’inde anayasal düzenden, temel hak ve özgürlüklerden de insan haklarından söz etmenin olanağı yoktu. Demokrasi, teröre yenik düşmüştür. Çürümüş bir parlamento ve kırık bir kol gibi çaresiz bir hükümet ile anayasa düzeni savunulamaz ve devlet otoritesi sağlanamazdı. Bu çürümüşlük ve çaresizlik bir “iktidar boşluğu” doğurmuştu. Doğan bu iktidar boşluğu 12 Eylül Harekâtı ile doldurulmuş oldu”¹⁰.

Türkiye’deki köşe yazarlarının o dönemdeki yazıları incelendiğinde güvenlik açısından bazı ortak noktalar bulunmaktadır. Birincisi 12 Eylül öncesi Türkiye’nin güvenliği azalmıştır. İkincisi askeri müdahale sonrası ülke güvenleştirilmiştir.

1961 ve 1982 Anayasaları Arasındaki Farklar ve Güvenlik Yaklaşımındaki Değişimler

1980 yılına kadar Türkiye’de artan siyasi cinayetler, iç savaşa neden olacak düzeye gelmiştir. 12 Eylül müdahalesi böyle bir çatışma ortamından ülkeyi kurtarmıştır. Emre Kongar’a göre 12 Eylül’ü yapanlar uzun süreli amaçları kendi görüş ve anlayışlarında bir toplum yapısı kurmaktı. Bu durum, bir daha demokrasinin kazaya uğramaması anlamına da gelirdi. Ayrıca 12 Eylül harekâtını yapan-

8 Bkz.: Kenan Evren’in 16 Eylül 1980 tarihli basın toplantısı, *Seçme Konuşmalar*, Doğan Kitap.

9 Kenan Evren, *Kenan Evren’in Anıları*, İstanbul, 1991, Milliyet Yayınları, s.149

10 A.g.e., s.150.

lar, ülkeyi 12 Eylül öncesine götüren koşulların 1961 Anayasası'nın ruhundan kaynaklandığı görüşündeydiler. Bu nedenle de yeni Anayasa ve öteki yasalar, 1961 Anayasası'nın kurduğu mekanizmaları yeniden düzenlemeye yönelikti¹¹.

Yeni Anayasanın yapılmasının gerekçelerini Cumhurbaşkanı Kenan Evren şu ifadelerle açıklamaktadır:

“12 Eylül Harekâtı da dâhil olmak üzere, Silahlı Kuvvetlerimizin görevi sadece kardeş kavgalarını önlemek veya ülkenin ve milletin bütünlüğüne yahut düpedüz devletin varlığına yönelen hayati tehlikeyi ortadan kaldırmakla sona ermemiştir. Devlete yeni bir Anayasa vermek veya mevcut Anayasa'da esaslı birtakım değişikliklerin yapılmasını istemek mecburiyeti geçmişte de doğmuştur. Nitekim şimdide, 1961'de meydana getirilen Anayasa'nın 1971 sonlarında Silahlı Kuvvetler'in de temennileriyle gerçekleştirilen fakat birtakım oyunlarla tam olarak yapılamayan değişikliklere rağmen bir türlü başarılı olamadığı görülmüş ve 1961 Anayasası'nın ortadan kaldırılmasına ve yeni bir anayasanın meydana getirilmesine kesin ihtiyaç hissedilmiştir”¹².

1982 Anayasası, 1961 Anayasası ile getirilen hükümleri tümüyle sınırlamış ve devletin güvenliği artırılmak istenmiştir. 1982 Anayasası, 1961 Anayasasına göre daha sert bir anayasadır. İki Anayasanın karşılaştırılması şu maddelerle özetlenebilir:

a. 82 Anayasası, değiştirilemeyecek Anayasa maddelerinin sayısını artırmış ve Anayasa değişikliklerinde Cumhurbaşkanıya Anayasa değişikliğini halkoyuna sunabilmesi olanağını tanımıştır.

b. 82 Anayasası ile tek Meclis sistemi¹³ benimsenmiştir.

c. Yeni Anayasa ile Başbakan'ın yetkileri artırılmıştır. Her bakan yalnız Meclis'e karşı sorumlu değil, Başbakan'a karşı da sorumludur. Bakanlar, Başbakan'ın önerisi ile Cumhurbaşkanı tarafından görevinden alınabilir.

d. 82 Anayasası yürütmeyi güçlendirmiştir.

e. Özgürlüklerin düzenlenmesi açısından 1961 ve 1982 Anayasalarında düzenlemeler yapılmıştır. Ancak özü itibariyle temel farklar bulunmaktadır. 61 Anayasası temel hak ve özgürlükler açısından önceliği kişiye vermiş, kişinin özgürleştirilmesi için devleti görevli saymıştır. Diğer taraftan 82 Anayasası ise, önceliği kişiye değil devlete vermiştir.

f. 82 Anayasası 61 Anayasasına göre, daha az katılımcı bir demokrasi modelini benimsemiştir. Buna göre sendikalar, meslek grupları, vakıflar üniversiteler siyasetten uzak tutulmuş ve siyasal partilere de kısıtlamalar getirilmiştir¹⁴.

g. Yeni düzenlemelerle dernekler, odalar, sendikalar, üniversiteler merkezi otoriteye daha fazla bağlandı¹⁵.

11 Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul, 1999, Remzi Kitabevi, s.199.

12 Kenan Evren'in yeni Anayasa'yı devlet adına resmen tanıma programının başlaması dolayısıyla yaptıkları radyo-televizyon konuşması 24 Ekim 1982, Seçme Konuşmalar 12 Eylül 1980/ 6 Kasım 1989, *a.g.e.*, s.248.

13 61 Anayasasınının 63. maddesine göre yasama Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosundan oluşmaktadır. Bkz.: <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>

14 Kemal Gözler, “1982 Anayasasınının Hazırlanması”, <http://www.anayasa.gen.tr/1982anayasasi.htm>

15 Ayrıntılı bilgi için bkz.: A. Ş. Gözübüyük, *a.g.e.*, s.s.207-208.; Emre Kongar, *a.g.e.*, s.s.198-199.

1961 Anayasasının getirdiği düzenlemeler 1982 Anayasası ile sınırlandırılmış bir bakıma Türkiye Cumhuriyeti devleti güvenikleştirilmiştir. 82 Anayasasının getirdiği yenilikler, teorik açıdan realist bakış açısını yansıtmaktadır. Bunun en belirgin örneği 82 Anayasasında bireyin devlet için varlığı esas alındığında görülmüştür. 61 Anayasasındaki liberal söylemler, 82 Anayasasında sınırlandırılmıştır.

1983-1990 Yılları Arasındaki Güvenlik Yaklaşımındaki Değişimler

1982 Anayasası çerçevesinde Türkiye’de sivil toplum, insan hakları ve demokrasi konularında olumsuz gelişmeler yaşanırken, Turgut Özal’ın başbakanlığı döneminde liberal ekonomik politikalar sonucunda Türkiye Cumhuriyeti büyük bir ekonomik sıçrayış gerçekleştirmiştir¹⁶.

Söz konusu dönemde Turgut Özal’ın ekonomideki liberal uygulamaları dış politika alanlarında da çoğu kez uygulanmıştır. Gülistan Gürbey’e göre Özal’ın dış politikadaki uygulamaları fırsatları değerlendirme ve fırsatlardan yararlanma özelliklerini İran-İrak savaşında izlenen siyasi çizgide görmek mümkündür. Tarafsızlık politikası ile iki ülke arasında yoğun bir ekonomik işbirliğine gidilmiştir¹⁷. Özal’ın ekonomi ve siyaset arasında kurmaya çalıştığı kuvvetli bağ, ayrıca dış gezilerinde beraberinde götürdüğü insanlardan belli olmuştur. Türk işadamlarını dış gezilerde yanında götürmesi dış politikanın sadece siyasetçilerle değil farklı gruplarla da yapılabileceğini göstermiştir.

Özal’ın liberal politikasının temelini oluşturan bir diğer nokta uluslararası serbest ticaret sistemine olan bağlılığıdır. Özal, ticaretin ağırlığının Avrupa’nın dışına dağıtılması gerektiğine inanıyordu. Bu bölgeler Karadeniz, Orta Doğu, Orta Asya ve Uzak Doğu idi.

Bu bağlamda dış politika analizi yapıldığında Türkiye’nin Orta Doğu politikasındaki¹⁸ değişimleri görmek mümkündür. Türkiye, 15 Kasım 1988 tarihinde ilan edilen “sürgünde Filistin devletini” ilk tanıyan ülke olmuştur. Bununla birlikte Türkiye, İsrail’e karşı düşmanca bir tavır da takınmamıştır. 1986 yılında İsrail’e yeniden elçi atayarak ekonomik ilişkileri geliştirmiştir. Filistin Sorununda dengeleme politikasının gerçekleştiği söylenebilir. Türkiye’nin Filistin Sorununa karşı teorik açıdan liberal bir yaklaşım tarzı sergilediği görülmektedir.

Benzer bir yaklaşım tarzı Türkiye-İran ilişkilerinde görülmektedir. 1979 yılında İran’da yapılan devrim sonucunda şah yönetimi yıkılmış bunun sonucunda mollaların yönetiminde İslam rejimi kurulmuştu. İran devrimi gerçekleştiğinde Türk-İran ilişkilerinin geçmişine bakan herkes ilişkilerin kötüye gideceğini tahmin ediyordu. Ancak ilişkiler kötüye gitmedi aksine daha da iyi bir seyir takip etti. İran’ı terk ederek Sovyet Rusya’nın nüfuzuna girmek istemeyen Türkiye, açıkça İran karşıtı bir tutum içine girmede. Bu yüzden, Tahran’da bulunan ABD büyükelçilerinin rehin alınmasının ardından, Kasım 1980’de İran’a ambargo koyan ABD’nin

16 Ramazan Gözen, “Türk-Amerikan İlişkileri ve Türk Demokrasisi : Realist Bağlantı”, *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, Ankara, 2001, Liberte Yayınları, s.95.

17 Gülistan Gürbey, “Özal’ın Dış Politika Anlayışı”, (ed.: İhsan Sezal, İhsan Dağı), İstanbul, 2003, s.296.

18 Türkiye’nin hükümet bazında İsrail aleyhine verdiği ilk karardır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Şule Kut, “Filistin Sorunu ve Türkiye”, (der.: Haluk Ulman), *Orta Doğu Sorunları ve Türkiye*, İstanbul 1991, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Yay.

uygulamasını takip etmeyi kabul etmemiştir¹⁹. Türkiye en başından beri yeni rejimi kabul etti, resmen tanıdı ve müdahaleye yanaşmadı. İran devriminin gerçekleştiği sırada Türkiye'de Ecevit hükümeti işbaşında olup gerek Ecevit gerekse Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün, hem İran'daki Şah rejimine iyi gözle bakmamış hem de CENTO'ya karşı çıkmışlardı²⁰. Diğer taraftan Türkiye, İran'ın 1920 yıllarında olduğu gibi kaos ortamına düşüp bölünmesinden korkmaktaydı. Böyle bir durumda Sovyet Rusya, İran'a müdahale edebilir sonrasında İran'da doğacak iktidar boşluğu Kürt milli hareketini güçlendirebilirdi. Türkiye'nin İran'daki yeni oluşumu desteklemesinin bir nedeni de ekonomik ilişkilerdi. Türkiye'nin kötüye giden ekonomisi için İran, iyi bir ortaktı. İki ülke arasındaki ticaret, 1980'den 1985'e kadar 1 milyar dolardan 2.5 milyar dolara çıktı²¹. Demirel Hükümeti de İran ile olan ilişkilerde olumlu yaklaşımı sürdürmüş örneğin ABD elçiliği baskınını kınamış ve ABD öncülüğündeki ekonomik ambargoya katılmamıştır. 1984 yılından itibaren PKK eylemlerinin artmasından sonra İran sınır güvenliği meselesinde Türkiye'yi memnun etmek için bir güvenlik anlaşması imzalamıştır. Buna karşılık Irak-İran savaşı sırasında İran'ın Irak Kürtlerine desteği ve Kuzey Irak'ta cephe açarak ilerlemesi Türkiye'de endişe yaratmış ve savaşın sonuna kadar da ilişkileri gerginleştiren bir etken olarak kalmıştır.

1985'te Türkiye, İran ve Pakistan arasında Ekonomik İşbirliği Örgütü kurulmuş ve 1992 yılında Azerbaycan ve beş Orta Asya Cumhuriyetlerinin katılımıyla (*yaklaşık 300 milyonluk bir nüfusla*) önemli bir potansiyel haline gelmiştir.

1979 yılında İran'da gerçekleşen devrimden sonra iç karışıklık artmış bunu fırsat bilen Saddam Hüseyin, Basra Körfezinde etkili olmak için saldırıya geçerek Irak-İran savaşı başlamıştır.

Zengin petrol yatakları üzerinde meydana gelen savaş nedeniyle petrol dış satımı yavaşlamıştır. Bu yüzden kendi çıkarlarını düşünen Batılı devletler savaşa dolaylı olarak karışmaya başlamıştır.

İran-İrak savaşında, Suriye ve Libya İran'ı desteklemiş Suudi Arabistan ve Kuveyt ile diğer Arap devletleri Irak'ı desteklemişlerdir.

Amerika Birleşik Devletleri, savaşın başlarından itibaren tarafsız kalmayı ve İran ile Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiği hususunda tavır takındı. Ayrıca, Sovyetler Birliğinin Hürmüz boğazındaki etkinliğini kırmaya çalışmıştır. Savaşın sonlarına doğru da Irak'tan yana tavır sergilemiştir.

Sovyetler Birliği ise İran-İrak savaşında belli bir rol oynayarak, ABD'ye karşı İran'ın tarafını tuttu. Diğer taraftan, Afganistan sorunu nedeniyle İran'a yaklaştı.

Avrupa ülkeleri ise, savaş karşısında tarafsız kaldılar. Fakat İran'daki rejimin tutum ve davranışlarından dolayı Irak'a yakın göründüler.

Türkiye ise savaşın başlaması ile hem ilgiyi başka yönlere kaydırmış hem de her iki ülke için ticari alanda yeni imkânlar yaratmıştır. Böylece Türkiye'nin Irak-

19 William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, (çev.: Petek Demir) İstanbul, 2003, Arkeoloji ve Sanat Yay., s.180.

20 Kamuran Gürün, *Fırtınalı Yıllar: Dışişleri Müsteşarlığı Anıları*, İstanbul, 1995, Milliyet Yay., s.s.35-36.

21 Robert Olson, *Türkiye-İran İlişkileri*, (çev.: Kezban Acar), I California, 2004, s.12.

İran savaşında tarafsız bir politika izlemesi prestijini arttırmıştır. İran-İrak savaşında ise Türkiye'nin izlediği strateji liberal yaklaşımın başarıyla uygulanmasıdır.

Güvenlik açısından Irak-İran savaşı değerlendirildiğinde Türkiye'nin tarafsızlık politikası liberal teorisyenlerin savaş karşıtı söylemleri ile örtüşmektedir.

1-1980'lerde Türkiye'nin güvenlik algılayışındaki göstergelerden biri Kıbrıs sorunudur. Türkiye'de 12 Eylül 1980 müdahalesi olunca, dış politikada duraklamalar meydana gelmiştir. 18 Ekim 1981'de Yunanistan'daki genel seçimler sonucunda Papandreu'nun iktidara gelmesiyle, bir yandan Türk-Yunan ilişkileri gerginlik dönemine girerken diğer yandan Kıbrıs meselesi konusundaki görüşmelerde bir isteksizlik meydana gelmiştir²². Kıbrıs Türkleri bağımsızlıklarını güvence altına almak için 15 Kasım 1983'te bağımsız Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır.

Yeni kurulan Kuzey Kıbrıs Türk Devletini ilk tanıyan ülke Türkiye oldu ikinci tanıyan devlet Bangladeş olmuştur. Buna karşılık Yunanistan ve Kıbrıs Rum Yönetimi bağımsız Kıbrıs Türk devletini tanımadılar ve dünya kamuoyunda büyük bir kampanya başlattılar. Başta ABD olmak üzere İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği bağımsızlık kararına şiddetle tepki gösterdiler. Ayrıca İngiltere, B.M. Güvenlik Konseyine başvurarak, bağımsızlık bildirgesinin geri alınmasını ve adada Kıbrıs Cumhuriyetinden başka hiçbir devleti tanımayacaklarını belirten bir karar almasını istedi. Güvenlik Konseyi bu isteği bir çekimser oy ve bir kararsız oya karşılık 13 oy ile kabul etti.

Türkiye'nin jeopolitik coğrafyası içinde Kıbrıs'ın özel bir yeri vardır. Bu yüzden, Türkiye, Kıbrıslı Türklerin Rum hâkimiyetine girmesine karşı olmuştur. Mustafa Çufalı'ya göre Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin ilanından sonra Türkiye'yi uluslararası politikada en çok zorlayan konu Kıbrıs problemidir²³.

1980'lerde Yunanistan ile karasuları, kıta sahanlığı, adacıkların konumu ve hava sahasının genişliği ile ilgili sorunları bulunan Türkiye'nin 1974 yılından itibaren sorunlarını çözememiştir. Yunanistan Ege kara sularını 1936'da 6 mile çıkarmış olmasına rağmen Türkiye 1964'te bu uygulamaya geçmiştir. 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku sözleşmesine göre karasularını 12 mile çıkarma hakkı olduğunu iddia etmektedir²⁴. Ege denizindeki kara sularını 12 mile çıkarması durumunda Ege'nin % 63.9'luk kısmı Yunanistan'ın olacaktır. Bu durumda Yunanistan ticaret gemilerini kontrol etme hakkına sahip olacak ve savaş gemilerinin geçişini durdurabilecektir. Yunanistan'la güvenliğimizi etkileyen başka bir konu kıta sahanlığı meselesidir. Bir ülkenin kıta sahanlığı karasularından 200 mile kadar olan karanın deniz altındaki kullanım hakkıdır ve o ülke ekonomik amaçlı araştırma yapabilir. Yunanistan'ın iddiası adaların da kıta sahanlığı olduğudur. Bu durumda Yunanistan adalarının 200 mile kadar olan kısmında ekonomik kullanım hakkı olduğunu belirtmesidir. Türkiye ise adaların, kıta sahanlığı dâhilinde olduğuna itiraz etmektedir²⁵.

22 Mehmet Gönülöbol, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Ankara 1996, Siyasal Kitabevi, s.604.

23 Mustafa Çufalı, "21. Yüzyılda Türkiye'nin Bölgesel Sorunları ve Öneriler", *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (ed.: İdris Bal), Ankara, 2004, Nobel yayımları, s.845.

24 A.g.m., s.845.

25 Selçuk Demirsoy, "Ege Denizi Kıta Sahası Sorunu", http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/91d1b4d82419de8_ek.pdf

1980'li yıllarda Türkiye'nin iç ve dış güvenliğini doğrudan etkileyen gelişmelerde yaşanmıştır. Bunlardan biri PKK sorunudur ikincisi ise PKK'ya lojistik destek veren Suriye'dir. 1970'li yıllardan sonra Hafız Esad'ın liderliğinde Türkiye ile ilişkilerini düzeltme çabası içine girmiştir. Ancak Güneydoğu Anadolu Projesinin telaffuz edilmesi ile birlikte Suriye'nin teröre verdiği destek Türkiye'nin güvenliğini ciddi şekilde etkilemiştir. Özellikle ASALA ve PKK terör örgütlerine verdiği lojistik ve askeri desteğin sonucunda istenmeyen olayların yaşanmasına neden olmuştur. Türkiye, 1983'te Suriye'ye nota vererek ASALA militanlarını ülkesinden çıkarmasını talep etmiştir. Ancak 1983 yılından sonra ASALA'nın yerini PKK terörü almıştır. Ercan Karakoç'a göre Suriye'nin PKK'ya desteklemesinin üç nedeni vardır:

“1. Suriye, Türkiye'nin su kaynakları üzerine baskı yaparak, Türkiye'nin bu kaynakları GAP çerçevesinde kullanmasına ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde büyük bir refah alanı yaratmasına tahammül edememektedir. Böyle bir refah alanı, Suriye'nin Türkiye içindeki sorunlara müdahalesi için gereken zemini ortadan kaldıracaktır. Suriye, ayrıca Türkiye'nin su kaynaklarını GAP alanının sulanması için aşırı derecede kullanarak yetersiz ve kirli suyu Suriye'ye yollayacağı korkusu içindedir.

2. Suriye, Türkiye'ye karşı konvansiyonel bir savaş sürdüremeyeceği için, daha ucuz ve çok düşük maliyetli dolaylı örtülü savaş sürdürerek Türkiye'yi ekonomik kaynaklarını, PKK'yı kontrol altına almak için zorlamıştır.

3. Bu iki stratejik hedefin eşgüdümü ortaya, Büyük Suriye hedefine ulaşmada uygun bir ortam çıkarmaktadır. Uzun süren ve yıpratıcı olan bir iç savaş sonucunda yorgun düşen Türkiye'den uygun anda Hatay'ı kopartmak, Suriye'nin diğer stratejik hedefi olarak bilinmektedir”²⁶.

Türkiye'nin 1983 yılında Suriye'ye notalar vererek ASALA terör örgütünün militanlarını Suriye topraklarında barınmasını son vermesini istemiş buna karşılık Suriyeli yetkililer, teröristleri İran topraklarına kaydırmışlardır. 1983'te ASALA terörünün azalmasına karşın yerine Türkiye'nin güvenliğini uzun süre bozacak yeni bir terör dalgası PKK adıyla ortaya çıkmaya başlamıştı. 1984 yılında ilk eylemlerini gerçekleştiren örgüt merkez olarak Suriye'yi kullanmıştır. Ayrıca, Hafız Esad'ın kardeşi Rıfat Esad, PKK'nın Suriye ve Lübnan makamları ile olan ilişkilerini düzenliyor ve uyuşturucu trafiğini organize ediyordu²⁷. Dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren, 1984 yılında Hafız Esad'a teröre karşı ortak hareket etmeyi teklif etmiş, bu teklife Esad, olumlu yanıt vermiştir. 1985 yılında Şam'da “Sınır Güvenliği Protokolü imzalanmıştır. 17 Eylül 1986 tarihinde PKK merkez komitesi Şam'da bir toplantı yaparak, Türkiye'nin büyük şehirlerinde eylem planı yapma kararı almıştır. Bu kararı almalarının nedeni Türkiye'nin sınır ötesi operasyonlarının başarılı olmasıdır²⁸. 1986 yılının sonlarına doğru, Suriye adına casusluk yaptıkları iddiasıyla 24 kişi gözaltına alınmıştır. Ağustos 1986'da Kırıkkale Mühimmat Fabrikasındaki patlamayı kendilerinin yaptığını itiraf etmiştir. Ayrıca yakalanan bu kişiler, GAP tünellerini sabote etmek niyetinde olduklarını itiraf etmişlerdir²⁹. Türkiye, Suriye'nin PKK'ya olan desteğini kesebilmek için daha fazla su vereceğini açıklamış ve bu amaçla

26 Ercan Karakoç, “Türkiye-Suriye İlişkileri”, IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu, Elazığ, 2004, s.448.

27 A.g.m., s.449.

28 A.g.m.

29 A.g.m.

Barış Suyu projesiyle Suriye'ye daha fazla su verilmesini sağlamıştır. Türkiye'nin tüm iyi niyetine rağmen Suriye'nin teröre olan desteği devam etmiştir. 1989'dan itibaren Suriye'den Türkiye'ye sızmalar tekrar artmıştır. Ayrıca Suriyeli yetkililer PKK'ya olan desteğini kamuoyuna açıklayabilmişlerdir. Ekim 1989'da Almanya'nın Duesseldorf kentinde yargılanan 19 PKK'lının duruşmaları esnasında Suriye devlet başkanının kardeşi Cemil Esad Alman Mahkemesini suçluyor ve şunları söylüyordu:

*"Suriye özgürlük için mücadele eden Ortadoğu'daki milletlerin destekleyicisi olan bir ülkedir. Devlet Başkanı Hafız Esad gibi ben de özgürlüğü için mücadele eden PKK'nın destekçisiyim. Kürt halkı, kendi geleceğini belirtmesi gerekir."*³⁰ diyerek açıkça terör örgütüne destek vermiştir.

1980-1990 yılları arasında Türkiye-Suriye ilişkileri terör ve su kaynakları konusu etrafında şekillenmiştir. Ancak bu sorunlar bu dönemde çözülememiş ve Türkiye için ciddi güvenlik zafiyeti ortaya çıkarmıştır.

Özallı yıllar aynı zamanda laiklik tartışmalarının yoğunlaştığı, imam hatip liselerinin sayısının arttığı, okul kitaplarında ve devlet radyo ve televizyonlarında dinsel motiflerin çoğaldığı bir dönemdir. Bu değişimlerin sonucunda üniversitelerde türban takma yasağı Türkiye'nin iç güvenliğini tehdit eder boyuta gelmiştir. 1988 yılında ANAP, meclisten türban takılmasına izin verecek bir yasa geçirmiş ancak Cumhurbaşkanı Kenan Evren bu yasağı Anayasa Mahkemesi'ne havale etmiştir. Anayasa Mahkemesi yasağı reddetmiş ve hükümetin tüm çabaları ile türban takılmasına izin verecek bir yasa geçirmiştir³¹. Bu tartışmaların getirdiği sonuçlar ise çok acı olmuş ve 1990 yılında Türkiye'nin yetiştirdiği iki seçkin insan Muhammer Aksoy ve Bahriye Üçok öldürülmüşlerdir.

Güvenlik açısından değerlendirildiğinde görülmektedir ki parlamenter sistemin yerleşmesiyle gerçekleştirilen liberal politikalar ekonomik anlamda Türkiye'yi zenginleştirmiştir. Özellikle ithalat ve ihracat rakamları bu zenginleşmenin göstergesidir. Dış politika çerçevesinde uygulanan yumuşak politikalar bazı dönemlerde Türkiye'yi çıkmaza sokmuştur. Örneğin Suriye'nin PKK terör örgütüne desteği liberal politikalar ile çözümlenememiştir. Bu sorun 1990'lı yılların sonunda Türkiye'nin sert bir tavır alması sonucunda çözüme kavuşmuştur.

Sonuç

1980-1990 yılları arasında Türkiye'nin güvenlik yaklaşımındaki değişimler iki ayrı döneme ayrılmaktadır. Birinci dönem 12 Eylül 1980 askeri harekâtından sonra askerlerin yönetimde etkin olduğu dönemdir. İkinci dönem ise 1983 yılından sonra parlamenter sistemin yeniden yapıldığı, sivillerin etkin olduğu bir dönemdir.

Askeri yönetimin hâkim olduğu birinci dönemde devletin güvenliği ve bekası birinci öncelik olmuştur. Bu yüzden sıkıyönetim uygulamaları ve gerekli yasal düzenlemeler yapılmıştır.

30 A.g.m., s.450.

31 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 1993, (çev.: Yasemin Saner Gönen), İletişim yay., s.421.

Bu dönemde yapılan en büyük yasal düzenleme yeni anayasadır. 1982 Anayasası, dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e göre 1961 Anayasasının yetersizliklerini ortadan kaldırmak için yapılmıştır³².

12 Eylül müdahalesi ve 1982 Anayasası analiz edildiğinde realist okulun amaçlarına uygun hareket edildiği görülmektedir. Birinci dönemdeki koşullar incelendiğinde şu tespitleri yapabiliriz:

1. Birey, devlet için vardır.
2. Devlet tehditleri ortadan kaldırmak için silahlı gücünü sonuna kadar kullanabilir.
3. Anarşi ve terör ortamı güçlü bir merkezi devlet ile ortadan kaldırılabilir.
4. Yeni Anayasa ile devlet daha fazla güvenleştirilebilir.

İkinci dönemdeki güvenlik yaklaşımlarında birçok farklılıklar bulunmaktadır. 1983 yılından sonra yapılan genel seçimlerde Turgut Özal'ın liderliğindeki Anavatan Partisi birinci olmuş ve Türkiye demokratik süreci yeniden yaşamaya başlamıştır.

Turgut Özal'ın dışı açılmaya yönelik liberal politikaları her alanda kendini hissettirmiştir. Birincisi bu dönemde Türkiye'nin komşuları ile olan ilişkileri incelendiğinde uzlaşmacı bir dış politika çizgisi izlendiği görülmektedir. Örneğin Türkiye'nin İran-Irak savaşında tarafsız bir politika izlemesi ve her iki devlet ile ekonomik olarak işbirliği içerisinde olması liberal politikaların uygulandığını göstermektedir. Ayrıca PKK terör örgütüne açıkça destek vermekten çekinmeyen Suriyeli yetkililerle olan sorunlarımızı, Türk yetkililer, diplomatik kurallar çerçevesinde çözümlenmek için çaba sarfetmiştir. İkincisi ise özellikle iç politikada din alanında getirilen serbestlikler sonrasında laiklik tartışmaları artmış ülke ciddi güvenlik sorunu ile karşı karşıya kalmıştır.

Her iki dönem arasındaki ayrışmalar özellikle güvenlik yaklaşımında açıkça görülmektedir. Bunun nedeni sadece Türkiye'nin iç dinamikleri değildir. Uluslararası konjoktürde, yaşanan siyasi ve ekonomik değişimler Türkiye'nin güvenlik algılayışındaki değişimlerle örtüşmektedir.

---

32 24 Ekim 1982, Seçme Konuşmalar 12 Eylül 1980/ 6 Kasım 1989, *a.g.e.*, s.248.

KAYNAKÇA

- BALDWIN, David, "Güvenlik Kavramı", (çev. Çiğdem Şahin), *Avrasya Dosyası (Güvenlik Bilimleri Özel)*, C.9, S.2. Yaz, 2003.
- BURCHİLL, Scott, "Liberalism", *Theories of International Relations*, Macmillan, China, 2001.
- ÇÖLAŞAN, Emin, *24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1983.
- ÇUFALI, Mustafa "21. Yüzyılda Türkiye'nin Bölgesel Sorunları ve Öneriler", *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (ed.: İdris Bal), Nobel yayınları, Ankara 2004.
- DEDEOĞLU, Beril, *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, Derin Yayınları, İstanbul, 2003.
- DONNELLY, Jack, "Realism", *Theories of International Relations*, Macmillan, China, 2001.
- DURSUN, Davut, *12 Eylül Darbesi (Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler)*, Şehir Yay., İstanbul 2005.
- EVREN, Kenan, Kenan Evren'in Anıları, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996.
- GÖZEN, Ramazan, "Türk-Amerikan İlişkileri ve Türk Demokrasisi : Realist Bağlantı", *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi Kimlik, Demokrasi, Güvenlik, Liberte Yayınları*, Ankara, 2001.
- GÖZLER, Kemal, "1982 Anayasasının Hazırlanması", <http://www.anayasa.gen.tr/1982anayasasi.htm>
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, *Açıklamalı Türk Anayasaları 1876, 1921, 1924, 1961, 1982 Anayasalarının Yapılışları, Özellikleri ve Yapılan Değişiklikler*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005.
- GÜRBEY, Gülistan, *Özal'ın Dış Politika Anlayışı*, (ed.: İhsan Sezal, İhsan Dağı), İstanbul, 2003.
- GÜRÜN, Kamuran, *Fırtınalı Yıllar: Dışişleri Müsteşarlığı Anıları*, Milliyet Yay, İstanbul, 1995.
- HALE, William, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, (çev.: Petek Demir), İstanbul, 2003, Arkeoloji ve Sanat Yay.
- KARAKOÇ, Ercan "Türkiye-Suriye İlişkileri" , *IV Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu*, Elazığ, 2004.
- KAYA, Sezgin, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'nin Değişen Ulusal Güvenlik Algılaması ve Politikaları", *Avrasya Dosyası*, 2005, C.11, S.2.

- Kenan Evren'in 16 Eylül 1980 tarihli basın toplantısı, *Seçme Konuşmalar*, Doğan Kitap.
- Kenan Evren'in radyo-televizyon konuşması 24 Ekim 1982, *Seçme Konuşmalar*, 12 Eylül 1980/6 Kasım 1989.
- KONGAR, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.
- KUT, Şule "Filistin Sorunu ve Türkiye", (der. Haluk Ulman), *Orta Doğu Sorunları ve Türkiye*, İstanbul 1991, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Yay.
- NİCHOLSON, Michael, *International Relations*, New York, 2002.
- MACMİLLAN Olson, Robert, *Türkiye-İran İlişkileri*, (çev. Kezban Acar), California, 2004.
- THORSEN, Dag Einar and Lie, Amund, "What is NeoLiberalism", <http://www.statsvitenskap.uio.no/ISVprosjektet/neoliberalism.pdf>
- Türkiye İstatistik Yıllığı* (1971), Ankara, 1973, Devlet İstatistik Enstitüsü yay.
- Türkiye İstatistik Yıllığı* (1979), Ankara 1979, Devlet İstatistik Enstitüsü yay.
- WALTZ, Kenneth N., *Theory of International Politics*, McGraw-Hill, California, 1979.
- WILLIAMS, Phil Donald M. Goldstein, Jay Shafritz (ed.), *Classic Readings and Contemporary Debates in International Relations*, Wodworth publication, U.S.A. 2006.
- YALÇIN, Kemal "Türkiye'nin Güvenliği Sorunu, Terörizm ve İran", *Avrasya Dosyası*, Yaz, 1995, C.2.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (çev.: Yasemin Saner Gönen), İletişim yay, İstanbul, 1993.

Kitabiyat

Orhan Karaveli, *Ali Kemal: Belki Bir Günah Keçisi*, 8. baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, 223 s.

Özet

Ali Kemal, Türk Ulusal Kurtuluş Savaşına başından sonuna kadar olumsuz bakmış bir kişi olarak, gerek gelmiş olduğu idari görevlerde, gerekse başyazarlığını yapmış olduğu "Peyam-ı Sabah" gazetesinde, düşünce ve eylemlere dökmekte sakınca görmemiştir. Ali Kemal'in bu muhalif tavrı, İzmit'te halk tarafından linç edilmesiyle sonuçlanan hazin bir sona ve "Hain"lik sıfatının adıyla birlikte anılmasına neden olmuştur.

Burada tanıtımını yapacağımız eserde, Ali Kemal'le aynı dönemde yaşamış, aynı davranış ve düşünceleri gerçekleştirmiş, ama Ali Kemal isminin arkasına saklanarak kendini unutturmuş olan ve bugün sadece Ali Kemal isminin belleklerde "Hain" olarak kalmasına neden olan süreç sorgulanmaktadır. Bu yapılırken de Ali Kemal'in farklı yönlerine ışık tutulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ali Kemal, Peyam-ı Sabah, Basın, Mütareke.

Abstract

Ali Kemal, one of the most important journalists writing in "Peyam-ı Sabah", was against the Turkish war of independence from the beginning to the end severely and he did not mind explaining his views and putting them into action. This oppositional stance of him caused him to be seen as a traitor and paves the way for lynching of him by the people in İzmit.

The book to be introduced here is examining both the process that gave rise him to be mentioned as a traitor is being questioned and his colloquies who achieved in camouflaging themselves very well. Hence, this work aims at revealing different characteristics of Ali Kemal.

Key Words: Ali Kemal, Peyam-ı Sabah, Press, Truce.

Burada tanıtımını yapacağımız eser, Milli Mücadele döneminin farklı bir kişiliği olarak nitelendirilen ve bugün kendisi hakkında farklı yorumlarda bulunulan, Orhan Karaveli tarafından kaleme alınan bir Ali Kemal¹ biyografisi. Doğan Kitap tarafından yayınlanan bu eser, Ali Kemal'in farklı yönlerine ışık tutmaya çalışarak, Ali Kemal ismi üzerinde Türk insanının kalıplaşmış ön yargılarını yeniden gözden geçirmesi gerektiği üzerinde duruyor. Orhan Karaveli, özellikle Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin, şehit gazeteciler listesinde, Ali Kemal ismine yer verilmesinden duyduğu rahatsızlıktan yola çıkarak, uzunca bir süre "hain" olarak nitelenen birinin, birden "şehit" olarak nitelenmesindeki çelişkileri irdelemek üzere bu eseri kaleme alıyor². Geçmişte yaşananların, bu yaşananlar içinde yer alan şahısların, bugün zorlama yorumlarla, gerçeğe aykırı bir şekilde, yeniden gündeme getirilmesi sürecinin rahatsızlığı, bu eserde kendini hissettirmiş durumda.

Günümüzde, toplumun bazı kesimlerinde, belki bilerek belki de bilmeyerek, ya da araya giren zamanın uzunluğu nedeniyle, geçmişin acı hatıralarında yer alan olaylar ve gerçekler farklı yorumlara neden olabilmektedir. Bir bilim dalı olan tarihin, gerçekler dışında, var olmayan olayları yazması diye bir şey düşünülemez. Bunun aksi düşünülmediğinde, o zaman şöyle bir soru akıllara gelebilir; yaşanmış bir olay üzerinde ortaya çıkan bu farklı yorumlar nedir? Bu sorunun cevabını, tarihi kendi düşüncesine göre şekillendirmek isteyen insanların varlığında aramak gerekir. Tarihsel olayları veya kişilikleri, kendine göre yorumlamak, aslında o öyle değildi böyleydi demek ve alakası olmayan sonuçlara gitmek, tarih bilimine yapılabilecek en zararlı davranışların başında gelir ve bilimin dürüstlük anlayışına sığmaz.

Bu düşünceler etrafında, geçmişe net ve tarafsız olarak baktığımızda, Ali Kemal, gerek gelmiş olduğu idari görevlerde sergilediği davranışlarıyla ve gerekse kaleme almış olduğu düşünceleriyle, Türk Ulusal Kurtuluş Savaşına başından sonuna kadar olumsuz olarak bakmış bir muhalifti. Ali Kemal'in başyazarı olduğu Peyam-ı Sabah gazetesi, Milli Mücadele aleyhinde, halkı bu hareketten uzak tutmak yolunda en önde gelen gazetelerden biri olmuştu. Ali Kemal'e göre, Ulusal mücadele Türkleri ölüme götüren bir eşkıya ayaklanmasından başka bir şey değildi ve Mustafa Kemal, Anadolu'da berduş gibi dolaşan, "sahte bir taraftar, bir riya kisvesine bürünerek, haça karşı hilal cihadını açmış, ehli imanun safdillerini aldatan" biri idi³. Mustafa

1 Ali Kemal kendi yaşamının bir bölümünü kaleme aldığı eser için bkz: Ali Kemal, *Ömrüm*, Hece Yayınları, Ankara, 2004.

2 Orhan Karaveli, *Ali Kemal*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s.39.

3 *Peyam-ı Sabah*, 6 Mayıs 1920.

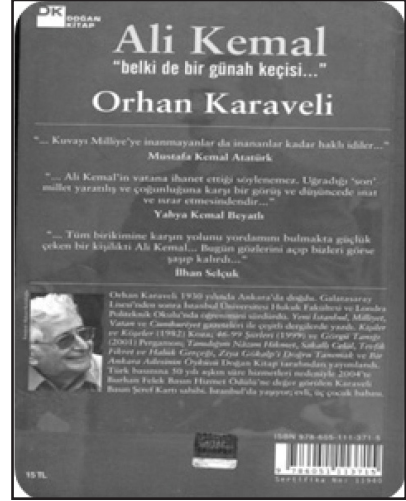
Kemal, kendisine ve Ulusal harekete yönelik bu zararlı davranış ve düşüncelerinden dolayı, Ali Kemal hakkında Yüce Divan'a çıkartılmak ve yargılanmak üzere girişimlerde bulunmuş⁴ ve düşman hesabına çalışan Peyam-ı Sabah gazetesinin Anadolu'ya sokulmamasını emretmişti⁵. Ali Kemal'in bu muhalif tavrı, İzmit'te halk tarafından linç edilmesiyle sonuçlanan hazin bir sona ve "Hain"lik sıfatının adıyla birlikte anılmasına neden olmuştu.

Geçmişte bu yaşananlardan yola çıkan Orhan Karaveli, ortaya koyduğu Ali Kemal biyog-rafisinde, Milli Mücadele döneminde davranış ve sözleriyle, Milli Mücadeleye muhalif olan pek çok kişinin bulunduğu, fakat bugün akıllarda "hain" olarak bir tek Ali Kemal isminin kaldığının altını özellikle çiziyor ve şöyle bir tespitte bulunuyor; "ulusal ve değişmez hainimize ve kimilerinin on yıllarcadır gölgesine sığınıp kendilerini unutturduğu bir 'siperisaika'ya (paratoner) dönüştürülmüş Ali Kemal! Siz buna 'günah keçisi' de diyebilirsiniz"⁶.

Yazar, uzunca zamandan beri Ali Kemal isminin kuşaktan kuşağa ülkenin adeta tek haini gibi aktarılmasından duyduğu rahatsızlık sonucu bu kitabı kaleme aldığını ve "Ali Kemal'i hain diye bilmeyi sürdürecekseniz yakın tarihimizdeki başkalarını da gündeme getirip öyle bilelim. Yok, eğer başkalarına bu sıfatı yakıştırmıyorsak Ali Kemal'e de artık hain demeyelim" ifadelerinde bulunuyordu⁷. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, tarihsel bir tutarlılık adına, Ali Kemal'in yaptıklarını görmezden gelmek ya da hiçbir şey yapmamış gibi davranmaktan ziyade, başkalarının da neler yaptığının hatırlanması ve yazılması gerekliliği, eserde ortaya konulmaya çalışılan düşüncenin başında geliyor.

Eserin içindekiler bölümüne baktığımızda, iki ayrı ana başlıkta iki ayrı kısım yer almaktadır. Birinci kısımda Ali Kemal ismi üzerinde bir bölüm çeşitliliği bulunurken; ikinci kısımda Ali Kemal'in ölümü sonrası ailesinin yaşadıklarının yer aldığı bölümler yer almaktadır

"YanlıŞ Taraftaki Adam" başlığı adı altında yer alan birinci bölümde, eski bir büyükelçi olan ve Ali Kemal'in ikinci eşi Sabiha Hanım'dan olan oğlu Zeki Kunalalp'in kendi ifadelerinden babası hakkındaki görüşlerine yer verilmektedir. Ali Kemal'in oğlu olması Türk devletinde görev alması konusunda çok büyük zorluklar yaşamasına neden olsa da, zamanında devreye giren Cumhurbaşkanı İsmet İnönü sayesinde önemli bir diplomat olan Zeki Kunalalp, çok erken yaşta babasını kaybettiği için, babasının kendi hayatında sınırlı bir etkiye sahip olduğuna

4 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2000, s.136.

5 Yücel Özkaya, *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2007, s.32.

6 A.g.e., s.15.

7 A.g.e., s.16.

değınmektedir. Babası hakkında biyografik bir çalışma da yapan Zeki Kunalalp'ın kaleminden⁸, babası Ali Kemal'in hayatına ilişkin kısa bir portre ortaya konulmaktadır. Ali Kemal'in almış olduğu eğitim, İngiliz eşiyle olan ilk evliliği, sürgünde geçen yılları, Mısır'da geçirdiği dönem, ikinci evliliği, İstanbul'daki yaşantısı ve muhalif tavrı gibi, Ali Kemal'in hayatının önemli köşe başlarına bu bölümde değiniliyor. Kitabın bu bölümüne yönelik olarak bir noktanın altını çizmek gerekirse, Zeki Kunalalp'ın babasını anlattığı bu bölümde, duyguların bazen ön plana çıktığı ve bunun sonucu nesnellikten uzaklaşıldığı görülmektedir.

Bir sonraki bölümde, Milli Mücadele döneminde faaliyetlerde bulunan basın iki başlık içerisinde inceleniyor. Anadolu Basını başlığı altında, Ömer Feyzi Efendi'nin Trabzon'da çıkardığı "Selamet" ve Balıkesir'de çıkardığı "İrşad" gazeteleri; Ali İلمي Bey tarafından Adana'da çıkarılan ve Fransızlar lehine yayında bulunan "Ferda" gazetesi gibi Mustafa Kemal'in başında bulunduğu Anadolu Hareketinin aleyhine olan basından örnekler veriliyor. Bu olumsuz örneklerin yanında, Ulusal direnişe gönülden ve fikren destekte bulunan, İzmir'de çıkan "Hukuk-u Beşer" ve Hasan Tahsin'den, "Anadolu" ve "Duygu" gazetelerinden; Adana'da çıkan "Yeni Adana" gazetesi; Balıkesir'de Mustafa Necati'nin başyazarlığını yaptığı "İzmir'e Doğru" gazetesi; elbette burada adlarını zikretmemiz gereken Mustafa Kemal tarafından çıkarılan "İrade-i Milliye" ve "Hâkimiyet-i Milliye" gazeteleri gibi daha pek çok gazete ve bu gazetelerde yer alan bazı görüşlere eserde yer verilmektedir.

Eserde, Mütareke Basını başlığı altında, Ali Kemal isminin ön planda olması nedeniyle, bugün pek çok kimsenin isimlerini ve yaptıklarını unuttuğu kişilerden ve bunların çıkarmış olduğu gazetelerden bahsedilmektedir. Bunlar içerisinde ilk akla gelenler olarak Refii Cevat (Ulunay), Refik Halit (Karay), Rıza Tefvik (Bölükbaşı), Cenap şahabettin gibi simalar; gazete olarak ta "Alemdar" ve "Peyam-ı Sabah" gazeteleri ilk akla gelenler olarak sayılabilir. Eserde, Ali Kemal'inde içinde bulunduğu bu eğitilmiş, deneyimli ve ünlü isimlerin yer aldığı bu grubun yazdıklarından birkaç örnek okuduğumuzda ve yazılanların Ali Kemal'in kaleme aldıklarından hiç de aşağı kalmadığını gördükten sonra, neden bugün sadece Ali Kemal isminin "hain" olarak akıllarda kaldığı gerçeğini bir kez daha sorgulama gereğini yazar ön plana koyuyor.

Eserin bir sonraki bölümünde, Yahya Kemal Beyatlı'nın kaleminden, eski arkadaşı Ali Kemal'in edebi, siyasi, sosyal yönlerini ve ölümü hakkındaki bazı tespitlerini okuyucuyla paylaşıldığı bir monografi çalışması okuyucuya sunuluyor. Ali Kemal'in gerçekte yaptıkları kadar, onun İzmir'te uğramış olduğu acı sona ilişkin ayrıntılı bir analiz ortaya konuluyor. Eserde Ali Kemal'in öldürölmesi olayına birkaç yönden yaklaşılarak, hala akıllarda soru işareti olarak kalan olayın, karanlık noktalarına ışık tutulmaya çalışılıyor. Bunların içinde, tanıkların gözünden Ali Kemal'in İstanbul'dan kaçırlışı ve öldürölmesi; Ali Kemal'in öldürölmesinin İstanbul'da yaratmış olduğu panik; Ali Kemal'le aynı sona uğrayan Hrisostomos'un İzmir'de linç edilerek öldürölmesi; her iki linç olayında başrollerde bulunan Nurettin Paşa hakkında Mustafa Kemal Atatürk'ün ifadelerinin yer aldığı bölümlerde, linç olayının arka planına yer veriliyor.

"37 yıl içinde yaklaşık yedi bin yazısı yayımlanmıştır" ifadelerinin yer aldığı ve

8 Zeki Kunalalp, *Meydan*, Aylık Fikir ve Sanat Dergisi, İstanbul, Kasım 1979; Zeki Kunalalp, *Ali Kemal (1869-1922) A Portrait for the Benefit of his English Speaking Progeny*, İstanbul, 1993.

Ali Kemal'in gazetecilik ve yazarlık yönüne değinildiği bölümde, ise Ali Kemal'in kaleme aldığı yazılarından bir kısmının başlıkları okuyucuyla paylaşılmakta ve çeşitli zorunluluklar dışında devamlı surette yazılar ve şiirler kaleme alan bir kişi portresi ortaya konulmaktadır. Yazar, Ali Kemal'in kaleme aldığı binlerce yazının başlıkları arasında yapılacak bir gezintiyle bile böyle bir özgün kişinin, "yanlış içtihadında ısrar ve inat etmesi" yüzünden yaşamını yitirmesinin insanın içini burkmuyor mu sorusunu okuyucuyla paylaşmaktadır. Ayrıca, Ali Kemal'in "Fetret" isimli eserinde, çeşitli sosyal konularda ortaya koyduğu fikirlerinden bahsedilmektedir.

Orhan Karaveli, eserinin "Bir Kadın, Bir Çocuk" başlığı altında oluşturduğu ikinci kısmında, Ali Kemal'in ölümü sonrası geride kalan eş ve çocuklarının neler yaşadıklarına değiniliyor. Ali Kemal, iki evlilik gerçekleştirmiş; ilk eşi İngiliz Winifred'ten üç çocuğu, ikinci eşi Sabiha'dan bir çocuğu olmuştur. Eserin geri kalan bölümlerinde torunlarının gözünden dedeleri Ali Kemal'i nasıl tanımladıkları, onun hakkında neler düşündükleri ve İngiltere'den Türkiye'ye uzanan akrabalık bağlarının gelişimi ortaya konuluyor. Bugün İngiliz siyasetinde önemli bir etkisi olan ve halen Londra Belediye Başkanlığı görevini sürdüren Ali Kemal'in torunu Boris P. Johnson'da anlatılanların içersinde. Yazar, İngiliz torunu Stanley Johnson'un, oğlu Boris'in iznini de alarak yayınladığı kitabından özetleyerek verdiği alıntılarda, torunlarının, dedelerinin yanlış tarafta yer aldığını ve hatalı davrandığını kabul ettiklerini bizimle paylaşıyor. Ayrıca, dedeleri, Ankara'nın da amaçladığı gibi yargılanabilmiş olsaydı elbette daha mutlu olacaktı ama kimilerinin onlardan söz ederken ileri sürdüklerinin aksine torunları, Mustafa Kemal'den ve Onun başarı ve devrimlerinden hayranlıkla söz ediyorlar.

Eserin son bölümünde, pek bilinmedik ayrıntılara yer veriliyor. Mesela, İsmet Paşa (Inönü) ile Rauf Bey'in (Orbay), Ali Kemal'in çevresiyle hayatlarının bazı olaylarda kesişmesi gibi. Ayrıca, yazımızın başında da ismine değindiğimiz Ali Kemal'in oğlu Zeki Kunalp'ın, Ali Kemal'in oğlu olması nedeniyle üniversiteye, daha sonrasında da devlet görevine alınma konusunda yaşadığı sıkıntılar; İspanya'da büyükelçilik yaparken ermeni ASALA terör örgütünün saldırısına uğramasının da içinde bulunduğu anılara yer veriliyor. Bu anılar içersinde Adnan Adıvar'ın, Mustafa Kemal Atatürk'ün "Nutuk" isimli eserine karşı göstermiş olduğu hoşnutsuzlukta okuyucuyla paylaşılıyor.

Orhan Karaveli, bu eserinde, siyasette ve yeri geldiğinde iktidarda yer alan bir devlet adamı, muhalefette ve sürgünde bir gazeteci, evlilikleriyle bir aile babası, tutsak bir muhalif gibi çeşitli konular içersinde, farklı yönleriyle bir Ali Kemal portresini okuyucuya sunuyor. Bu çalışmada, Ali Kemal'in yaptıklarının, yazdıklarının ya da düşüncelerinin bir savunmasını yapmaktan ziyade; geçmişte Ali Kemal gibi düşünen ve davranan kişilerin, Ali Kemal isminin arkasında unutulmasına ya da unutturulmasına karşı, bir eleştiri getiriliyor. Okuyucu, Milli Mücadele döneminde, düşmanla işbirliği halindeki mütareke basınını tekrar hafızasına getiriyor ve Ali Kemal'in bu süreçte tek başına olmadığını, onun gibi düşünen pek çok kişinin bugünlerde unutulduğunun farkına varıyor.

Türk Ulusal Kurtuluş savaşı, gerçekleştiği dönemin olağanüstü koşullarında, inananı ve inanmayanı, taraflısı tarafsızını içine alan, çok geniş bir çerçevede incelenmesi gereken, üzerine çok şeyler yazılabilecek hassas bir dönemdir. Ayrıca Türk Kurtuluş Savaşı, Türk Devriminin de başlangıç aşamasıdır. Böyle bir dönemde gerçekleşen olaylar ve bu olaylarda yer alan şahıslar konusunda çok itinalı ve tutarlı, tarih bilimi ile

çelişmeyecek ifade ve yargılarda bulunmak, tarihin sağlam inşası için çok önemlidir. Bunun aksi durumlar, ulusal kimliğin temel bir ögesi olan tarihsel bağlarda zayıflıklara neden olur. Bu eseri de bu gerçekler içinde okumalı ve değerlendirmeliyiz. Burada sözlerimi modern Türk ulusunun kurucusu Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün tarihe ilişkin çok doğru bir tespitiyle bitirmek isterim; *"Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat insanı şaşkırtacak bir mahiyet alır"*.

Fezvi ÇAKMAK*

---

* Okt., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
(fezvi.cakmak@deu.edu.tr)

Kitabiyat:

İzmir 1876 ve 1908 (Yunanca Rehberlere Göre Meşrutiyette İzmir),
(çev.: Engin Berber), İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kültür yay.,
İzmir, 2008, 135 sayfa.

Özet

Yıllık, rehber, takvim v.b. yayınlar, yıllar sonra ulaşılmaması çok zor olacak bilgilere yer vermeleri nedeniyle araştırmalar için önemli birer kaynaktırlar. İçeriğindeki derlenmiş bilgi ve açıklamalar dönemin toplumsal, ekonomik, siyasal, idari, demografik v.b. yapısına ilişkin çok önemli veriler sunmaktadır.

Üç ayrı rehber çalışmasının birleştirilmesinden oluşturulmuş ve çevirisini Prof. Dr. Engin Berber'in yaptığı İzmir 1876 ve 1908 (*Yunanca Rehberlere Göre Meşrutiyette İzmir*) adlı kitap, II. Meşrutiyet'in 100. yılı nedeniyle hazırlanarak yayınlanmıştır. Kitabın yayınlanmasının en önemli faydası, meşrutiyet yıllarında İzmir ve çevresine ve dolayısıyla da Osmanlı Devleti'nin son yıllarına ilişkin yapılacak çalışmalara ışık tutacak olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: *İzmir, Meşrutiyet, Rehber, 1876, 1908.*

Abstract

Publications such as annuals, guidebooks, calendars are important source because of which they contain data that accessing is very difficult. Information and explanations they contain provide very considerable donnee concerning economical, political, governmental, demographical structures of their period.

The book named *Izmir 1876 ve 1908 (Yunanca Rehberlere Göre Meşrutiyette İzmir)* which composed of combining three separate guidebooks and translated by Prof. Dr. Engin Berber is prepared and published because of the hundredth anniversary of 2nd Constitutional Monarchy. The most important profit of book's publication is its shedding light on studies relating to last years of Izmir and its bordering area and consequently Ottoman State at the years of constitutional monarchy.

Key Words: *Izmir, Constitutional Monarchy, Guidebook, 1876, 1908.*

Günümüz yaşamına yön veren önemli tarihsel olayların yıldönümlerinde bilimsel analizlerin yapıldığı çalışmalar ne yazık ki bir elin parmaklarını geçemeyecek kadar azdır. Bu alanda yapılmış çok önemli iki çalışma yayına dönüşebilmiştir. Tanzimat'ın 100. ve 150. yıldönümlerinde basılan iki derleme bu çalışmalardan başlıcalarıdır¹. Ancak Meşrutiyet dönemiyle ilgili benzer geniş kapsamlı yayınlar son yıllara kadar maalesef üretilmemiştir.

II. Meşrutiyet² üzerine yapılan çalışmalar, son dönemde gözle görülür bir şekilde artmıştır. Bu çalışmaların zirve yaptığı nokta, hiç şüphesiz 100. yıldönümü yayınlarıdır. Çalışmalar ağırlıklı ulusal ve uluslararası sempozyum, kongre, konferanslar, araştırma kitapları, derleme kitaplar, belge kitaplar, süreli yayınlardaki

makaleler, sergi, film ve belgesellerden oluşmaktadır³. 2008 yılındaki 100. yıl çalışmalarındaki yoğunluğa rağmen döneme ilişkin kitap yayınının, hele özgün (telif) eserin neredeyse hiç olmaması büyük bir eksikliklerdir. Konunun en önemli uzmanlarının başında sayılabilecek Tarık Zafer Tunaya Hoca'nın çalışması, hâlâ II. Meşrutiyet döneminin siyasal yapısı konusundaki en temel başvuru kaynağı olmayı sürdürmektedir⁴.

Tunaya, 1908'den 1918'e kadar süren Osmanlı Devleti'nin son yıllarına denk gelen İttihat ve Terakki iktidarını iki ana döneme ayırır. İlki, 1908-1913 arası İttihat ve Terakki'nin çoğulcu iktidar dönemidir. İkincisi "Babıâli Baskını" (23 Ocak 1913) sonrasında başlayan ve Mondros Mütarekesi'ne kadar süren tek parti dönemidir⁵.

Tarık Zafer Tunaya'nın bu konudaki bilinen en temel yaklaşımı -bizim de tamamen katıldığımız şekliyle- II. Meşrutiyet döneminin, Cumhuriyet'i, devrim-

- 1 Tanzimat'ın 100. yıldönümünde yapılan etkinlikte sunulan 33 makalenin derlendiği iki ciltten oluşan eser için bkz.: *Tanzimat 1 ve Tanzimat 2*, (der.: Komisyon), Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, İstanbul, 1999, 1026 s. ; Toplam 40 makalenin yer aldığı diğer yıldönümü çalışması için bkz.: *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu* (Ankara, 31 Ekim - 3 Kasım 1989), TTK yay., Ankara, 1994, 580 s.
- 2 Yerleşik ifadesiyle "II. Meşrutiyet" deyiimi kimi araştırmacılar tarafından eleştirilmektedir. Çünkü aslında gerçekleşen olay, meşrutiyetin ikinci kez ilânıdır. Haklı sayılabilecek bir eleştiri olmasına rağmen, ifade literatürde bu şekliyle yer etmiştir. Bu nedenle çalışmada genel geçer olan deyim aynen kullanılacaktır.
- 3 Bütün hepsine yer verilememiş olmasına rağmen II. Meşrutiyet'in 100. yılı nedeniyle düzenlenen faaliyetler ve yapılan yayın çalışmalarının derlendiği bir bibliyografya çalışması için bkz.: Serhat Aslaner, "100 Yıl Sonra II. Meşrutiyet", *Dîvân*, (Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi), 13/25 (2008/2), s.s.175-214.
- 4 Bkz.: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.I: İkinci Meşrutiyet Dönemi, 2. Baskı, Hürriyet Vakfı yay., İstanbul 1988, 668 s.
- 5 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İkinci Kitap: Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2003, s.165, 176.

leri ve günümüze kadarki Türk siyasal yaşamını daha iyi anlayabilmek için adeta bir “siyaset laboratuvarı”⁶ olduğudur. Bu nedenle dönem çok iyi analiz edilmelidir. Tunaya’nın işaret ettiği yıllar, İttihat ve Terakki’nin çoğulcu iktidar dönemine denk gelmektedir.

Tunaya, “İkinci Meşrutiyet bugünün kapılarını açan anahtarları verecek bir devredir. Osmanlı İmparatorluğu, tarihin bu sayfasında en kritik anlarını yaşamış, bu devrede tarihe karışmıştır. Fakat yeni bir Türkiye’nin doğum sancıları da İkinci Meşrutiyet yılları içindedir. Meşrutiyet, yaşamak için çarpınan ve düşünen bir süredir. Bir imparatorluğun geçmişine, haline ve geleceğine ait bütün sorular 1908’den itibaren büyük bir açıklıkla sorulmuş ve cevaplar aranmıştır. Siyasî fikir cereyanları kaynaklarını bu arayıştan alırlar”⁷ diyerek günümüzde dahi siyasal yaşamda görülmekte olan ayrışmaların kaynağını bu yıllara göndermekte⁸ ve “Meşrutiyet, Türkleri imparatorluk formülünden demokratik bir Cumhuriyet formülüne iletmış olan bir köprüdür. Ne yazık ki, uzun yıllar araştırılmamış, incelenmemiş, küçümsenmiş ve ihmal edilmiş bir zaman parçasıdır. Bugünün insanı, üzerinde hâlâ tesir icra eden bir devreyi bilmekle ödevlidir”⁹, diyerek dönemin araştırılmasının ne kadar önemli olduğunu sitemkâr bir dille ögütlemektedir.

Prof. Dr. Engin Berber, bu yayını hazırlamakla adeta Tarık Zafer Tunaya’nın bıraktığı ödevde sahip çıkmakta ve yayın hayatına kazandırdığı bu eserle alanındaki çok önemli bir eksikliği gidermektedir¹⁰.

Cumhuriyet’in siyasi tarihi dikkate alındığında 1989 yılı önemli olaylar zincirinin yıldönümüdür; Fransız İhtilali, Tanzimat’ın 150. yılı, İttihat ve Terakki’nin kuruluşunun yüzüncü yılı ve Kurtuluş Savaşı’nın başlangıcının 70. yılı. Ancak, Prof. Dr. Berber’in, 2008 yılının da bu tarihsel sürecin bir devamı olduğuna ilişkin şu cümlelerle yaptığı tespit oldukça yerinde bir değerlendirmedir: “23 Temmuz 1908 günü ikinci kez ilan edilen Meşrutiyet, söz konusu zincirin eksik halkalarından biri ve Türk siyasal yaşamıyla çağdaşlaşma tarihimizde son derece önemli bir dönemektir. Abdülhamit’in baskıcı rejimine son veren bu anlamlı olayın yüzüncü yıl dönümü, içinde bulunduğumuz 2008 yılına rastlamakta olup anılması son derece doğaldır. Bir akademisyen olarak bizi memnun eden, bu doğal durumun kadrosu, örgütleri, toplumsal tabanı, ideolojisi, eylem ve

6 Tunaya, a.g.e., s.s.161-162.

7 Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlânı: İkinci Meşrutiyet’in Siyasî Hayatına Bakışlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2004, s.XI.

8 Tunaya, aynı çalışmasını sonlandırırken yaptığı analizde İttihat ve Terakki’nin niteliğini şu ifadelerle belirtmiş ve bu niteliğin Millî Mücadele’ye ve Cumhuriyet’e nasıl yansıdığını söylemiştir: “Millî (Türkçü) ve laik bir devlet ve hukuk nizamı ideali, oligarşik baskılarına rağmen, İttihat ve Terakki’nin müspet görüşü sayılabilir. Bu ideal ve kısmen varılmış olan gerçekleştirmeler, TBMM Hükümeti kanalı ile Türkiye Cumhuriyeti’nin etik (manevi) temelini teşkil etmiştir. Müdafaa-i Hukuk Hareketi de, geniş bir nispette, memleket içindeki İttihat ve Terakki teşkilâtına dayanarak taazzuv etmiştir (şekillenmiştir)”. Tunaya, a.g.e., s.s.65-66.

9 Tunaya, a.g.e., s.XII.

10 Bu çalışma, Prof. Berber’in bu konudaki tek çalışması değildir. Yunanca basılmış rehber, takvim ve yıllık türündeki yayınlar üzerine kaleme aldığı çalışmaları için bkz.: Engin Berber, *İzmir 1920: Yunanistan Rehberinden İşgal Altındaki Bir Kentin Öyküsü*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998; Engin Berber, “Yunanca Bir Kaynaktan Balkan Savaşları Öncesinde Makedonya ve Trakya”, *Karadeniz Araştırmaları*, 2/7 (2005/Güz), s.s. 97-130 ve Engin Berber, “Osmanlı Kentini Tanımada Kaynak Olarak Yunanca Takvim ve Rehberler”, *Kebikeç*, Sayı: 17 (2004), s.s. 41-72. Ayrıca, Berber’in yer verdiğimiz bu ikinci makalesinin İngilizcesi de yayınlanmıştır: Engin Berber, “Calendars and Guidebooks in Greek Language as Sources for Getting to Know an Ottoman City”, *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province and the West*, Volume II, Tauris, London, 2005.

sonuçlarıyla II. Meşrutiyet'i yeniden ele alacak bilimsel toplantıların yapılmasına ve elinizde tuttuğunuz gibi yayınların basılmasına aracılık etmesidir."¹¹.

Prof. Berber'in bahsettiği yayınlardan bazıları rehberler, takvimler ve yıllıklardır (*salnameler*). Bu yayınların içeriğinde yer alan derlenmiş bilgi ve açıklamalar, dönemin toplumsal, ekonomik, siyasal, idari, demografik v.b. yapısına ilişkin çok önemli veriler sunmaktadır. Prof. Berber'in çalışmasında yer verdiği rehberler de dâhil olmak üzere 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında yayınlanan bu rehberler, takvimler ve yıllık türevindeki yayınlar, İzmir ve çevresinin ve dolayısıyla da Osmanlı Devleti'nin son yıllarına ışık tutabilmektedirler¹².

Bilindiği üzere İzmir, tarihi boyunca hep önemli bir liman kenti olmuştur. Anadolu topraklarının Avrupa'ya denizden açılan kapısı konumundadır. Osmanlı Devleti'nin İstanbul'dan sonra ikinci büyük kozmopolit kentidir ve Prof. Berber'in ifadesiyle; "Doğu Akdeniz'in en büyük ihracat metropolü olan" İzmir, "o tarihlerde Rum, Ermeni, Yahudi, Levanten ve Avrupalı çok sayıda gayri Müslimin de yaşadığı bir şehirdi. Büyük bir kısmı, Osmanlı millet sistemine dâhil olan İzmir'deki gayri Müslimlerin, kendi dillerinde basılmış kaynaklar üzerinden İzmir'e bakmak, şehrin geçmişine ilişkin bilinmeyenlerin ortaya çıkmasına katkıda bulunduğu gibi, Türkçe kaynakların sunduğu bilgileri sorgulama şansı da vermektedir. Kuşkusuz bunun tersi de doğrudur."¹³.

İzmir'in uluslararası ticaret yollarının içinde bulunan önemli bir liman kenti olduğu göz önüne alındığında, rehberlerin yalnız bir kentin ve ya bir liman merkezinin iktisadi görünümünü değil, dönemin dünya ticaret yapısının nasıl olduğuna ilişkin önemli ipuçlarını da barındırdığını söylemek gerekir.

Elinizdeki kitap, yalnızca tercüme edilmiş bir çeviri kitabından öteye geçmektedir. İki tane Yunanca basılmış rehberin çevirisiyle birlikte, bir tane de eski yazıyla basılmış Osmanlıca rehberin transkripsiyonunun bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş yeni bir derleme çalışmasıdır. Prof. Berber, yayına hazırladığı kitaba makale tadında bir sunuş yazısı ekleyerek okuyucuya ayrıca bir ön bilgi de vermektedir. Ayrıca kitapta, çevirisi yapılan rehberlerde yer verilen konular ve İzmir'le ilgili resim, fotoğraf ve belgelere bolca yer verilmesi, çalışmayı oldukça zenginleştirmiştir.

Kapağında "Meşrutiyet'in 100. Yıldönümü Anısına" armasıyla basılan kitap, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı'nın yayımladığı klasik kitap formundadır. Kapakta kullanılan resim, II. Meşrutiyet'i temsilen dönemin gazetelerinden biri olan "Ahenk"te yayınlanmıştır. Prof. Berber, kitabın kapağında kullanılan resmin seçilme nedenini, "İzmir'in Türkçe gazetelerinden Ahenk'in, Meşrutiyet'in birinci yıldönümüne rastlayan 23 Temmuz 1909 tarihli nüshasının birinci sayfasına yansıyan coşku görülmeğe değer. 'Yaşasın Millet' ve 'Yaşasın Padişahımız Sultan Mehmet Han-ı Hâmis Hazretleri' gibi tümceler, rengârenk çiçekler, Osmanlı Devleti'nin arması ve kırmızı-yeşil Osmanlı

11 İzmir 1876 ve 1908 (Yunanca Rehberlere Göre Meşrutiyette İzmir), (çev.: Engin Berber), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2008, s.XI.

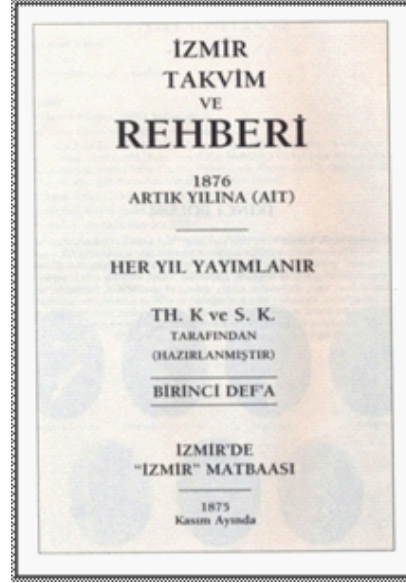
12 Prof. Berber, bu dönemde İzmir ve art bölgesi üzerine yayınlanmış söz konusu türdeki Yunanca yayınların sayısının azımsanmayacak kadar çok olduğunu belirtmektedir. Bu yayınlardan bir kısmı o kadar ayrıntılı bilgiler içermektedir ki, yayınlanmış resmi yıllıklarda (örneğin *Sâlnâme-i Vilâyet-i Aydın*) dahi o kadar bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Bkz.: Berber, "Osmanlı Kentini Tanımada...", s.s.46, 49.

13 İzmir 1876 ve 1908..., s.XII.

bayraklarının süslediği söz konusu sayfayı, kitabımızın kapağına aktarmamız bundan” sözleriyle açıklamaktadır¹⁴.

Kitapta çevirisi yapılan rehberlerden ilki, Th. K. ve S. K. tarafından hazırlanarak 1875 yılında İzmir’de basılan “1876 Artık Yılına (Ait) İzmir Takvimi ve Rehberi” isimli çalışmadır. Prof. Berber’in kitaba yazdığı “Sunuş” bölümünde belirttiğine göre, İzmir’de basılan ve “İzmir” başlıklı ilk takvim ve rehber budur. Rehberin orijinali, iki ana başlık ve dört bölümden oluşmaktadır. “Takvim” başlıklı, yaklaşık yirmi sayfalık ilk bölüm ve ikinci bölümün sonunda yer alan üç sayfalık vakıf mülklerinin kullanımını düzenleyen bir nizamname, doğrudan İzmir’le ilgili olmayan genel bilgilere yer verdiği için Türkçeye çevrilmemiştir. İzmir’i her yönüyle büyüteç altına alan “Rehber” başlıklı ikinci bölüm ise “Reklamlar” kısmıyla birlikte çevrilerek kitaba konulmuştur¹⁵.

İzmir üzerine çalışacak araştırmacılara yol göstermesi amacıyla rehberde yer verilen faaliyet alanlarının başlıklarının bu tanıtım yazısında bir kez daha sıralanması yararlı olacaktır. 1875 tarihli rehberde yer alan meslek dalları, meslek grupları ve diğer bilgiler şunlardır: Yerel yöneticiler, dini yöneticiler, ibadethaneler, mezarlıklar yabancı yetkililer, eğitim kurumları, öğretmenler, kütüphane ve müzeler, okuma salonları, dernekler, kulüpler, hayır kurumları, tiyatrolar, gazete ve dergiler, matbaalar, taşbasma atölyeleri, kitap dükkânları, kırtasiye dükkânları, mücellithaneler, münevverler (*avukatlar, doktorlar, göz doktorları, aşı yapanlar, diş hekimleri ve eczacılar*), sanatçı ve sanatkârlar, bankalar, döviz simsarları, tüccarlar, tüccar simsarlar, nakliye simsarları, postaneler, acenteler, sigorta şirketleri, oteller, tütün işletmeleri, pastaneler sınaî işletmeler, bayındırlık işleri, istasyonlar, buharlı vapurların varış ve ayrılış saatleri, vapur taşıma tarifesi, telgraf ücret tarifesi ve reklamlar.

14 A.g.e., s.s.XI-XII.

15 A.g.e., s.XIV.

Rehberin ayrıntılarına göz gezdirildiğinde bazı dikkat çekici hususlar göze çarpmaktadır. “*Yabancı Yetkililer*” başlıklı bölümde İzmir’de bulunan yabancı ülke konsolosluklarının adresleri ve çalışanları listelenmiştir. Sonradan ulaşılması vakit gerektirecek bu bilgiler hazırlanan bu listeye oldukça pratik hale getirilmiştir. Listeden, 1876 yılında İzmir’de 16 ülke konsoloslüğünün bulunduğunu öğreniyoruz¹⁶.

Rehberde tasniflenmiş eğitim kurumlarıyla, özel dersler veren öğretmenlerin sayısındaki çokluk ve çeşitlilik, İzmir’deki eğitim-öğretim hayatının ne kadar üst düzeyde olduğunu bir göstergesidir¹⁷. Rehberde derlenmiş listeye göre İzmir’de basılan gazete ve dergilerin sayısı toplam 17’dir. Ayrıca 18 matbaa, iki taşbasma atölyesi, Bitpazarı sokağında bulunan Türkçe kitapçılar hariç 10 kitap dükkânı, beş kırtasiye ve beş tane mücellithanenin varlığı İzmir’in kültür hayatının yüksekliğini ispatlar niteliktedir. Ayrıca, 52 gibi inanılmaz bir sayıda doktor, 32 eczacı, üç göz doktoru, üç aşıcı ve beş diş hekiminin bulunması İzmir’in sağlık yaşamının nispeten kontrol altında olduğunu göstermektedir¹⁸. Bu yönleriyle İzmir, adeta Avrupalı bir modern kent görünümü sunmaktadır.

Rehberin ticaretle ilgili bölümlerinde aktarılan listelerin yoğun içeriği, İzmir’in renkli uluslararası ticaret hayatına ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Listelerde görülen 14 buharlı gemi işletmesi, 23 sigorta şirketi, 8 otel, Osmanlı dışında 6 ülkeye ait postane, 9 döviz simsarı ve 10 banka bu durumu izah etmeye yetecektir¹⁹.

Kitabın ikinci bölümünü oluşturan rehber ise, Mihal İ. Mihalidis’in kaleme alıp İzmir’deki Amalthia Matbaası’nda bastırıldığı “*1908 Yılına (Ait) Dünya Ticaret Rehberi*” isimli yayındır. Fransızca da basılmış olan 556 sayfalık rehberin 28 sayfası İzmir’i konu edinmiştir. Prof. Berber’in çevirerek kitaba dâhil ettiği kısım bu bölümdür²⁰.

Mihal İ. Mihalidis, rehber için yazdığı önsözde; “*Uygar dünyanın her köşesinde, her yıl, baskı sayısı yüksek ve içindeki ilânlara büyük paralar harcanan ticaret rehberleri yayımlanır. Çünkü bu rehberlerin, her tür ürünün tüketilmesine ve tanınmasına önemli ölçüde katkı koyduğu anlaşılıyor ki, biz de bunların yararı henüz iyi anlayamadık. Yıllardan beri, dünyanın her yerindeki soydaşlarımızın eksikliğini hissettiği ‘Dünya Ticaret Rehberi’ne olan gereksinim, bizi suretle bu eksikliği gidermeğe itti*”²¹ diyerek, rehberi neden ve kimler için hazırladığını açıkça ifade etmiştir. Prof. Berber’in de vurguladığı üzere Mihalidis, rehberi hazırlarken hedef kitlesi olarak “*soydaşlarımız*” diye seslendiği Yunanlıları seçmiştir.

Rehber, “*Bizim Çalışmamız Hakkında Yunan Basınının Değerlendirmesi*” başlığı altında İzmir ve Atina’da basılan Yunanca gazetelerin değerlendirme yazılarından alıntılarla başlıyor. Rehberin yayınlandığı dönemdeki şehrin idarecileri, dini yöneticiler, eğitim ve kültür kurumları ve İzmir’in ticaret hayatını anlatan bölümlerle devam ediyor. İzmir’de ticaret, sanayi, bilim ve teknik gibi alanlarda faaliyet gösteren

16 A.g.e., s.30.

17 Eğitim kurumları ve öğretmen listesi için bkz.: A.g.e., s.s.31-36.

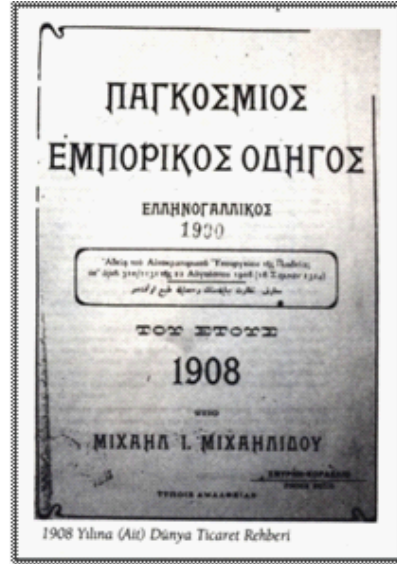
18 A.g.e., s.s.39-45.

19 A.g.e., s.s.47, 55-59.

20 A.g.e., s.XIV.

21 A.g.e., s.78.

kişiler, yapılan işler ve işyerleri hakkında alfabetik sırayla bilgiler verilmektedir. Şehrin Türk idarecileri dışında, rehberde listelenen şahısların neredeyse tamamı gayrimüslimlerdir. Rehberin sayfalarında bazı işyerlerinin adreslerini gösteren kartvizitlerin reklam olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu da rehberin ticari bir gelir kaygısıyla hazırlandığı izlenimini güçlendirmektedir.

Bu rehberde yer verilen konu başlıkları ise şunlardır; çalışma hakkında Yunan basınının değerlendirmesi, İzmir, kordiplomatik, ticaret sanayi, kilden (*yapılma*) çanak çömlek, gazoz, satış salonları, tuz şemsiye, un, değirmenler, araba yapımçıları, çiçek satıcıları, mümessiller, koloni malları, sarraflar, saban yapımçıları, arkeolog, eski halı, mimarlar, sigortalar, buharlı gemi şirketleri meşe palamudu (*ihracat*), meşe palamudu (*ithalat*), meşe palamudu (*simsarlar*), pamuk varilciler, boyacı dükkânı, mücellithane, kitapçılar, sanayi mamulleri, tereyağı, tabakhaneler, taşkömürü, kaytan (*pamuk veya ipekten yapılan ip, sicim*), tahıl (*tüccar*), tahıl (*simsarlar*), deriler (*mamul*), deriler (*ham*), avukatlar, optik dükkânları, parşömen dükkânları, bakkallar, denizcilik malzemeleri, lüks mallar, seyahat malzemeleri, balık malzemeleri, yağlar, bakkaliye tüccarları, tüccar terzileri, konfeksiyon, emanetçiler, taşeronlar, mobilyalar, yünlüler, mermer cilalama, lokantalar, gazeteler, pastaneler (*buharlı*), pastaneler, birahaneler, ressamlar, elektrik malzemeleri satanlar, doktorlar, sandalyeciler, sepetçiler, yaprak tütünler, çiviciler, mumcular, piyanocular, tahta kutular (*fabrika*), karton kutular, tahta kutu satanlar, konyak imal edenler, kornişçiler, kuyumcular, berberler, soğan, tenekeçiler, taşbasma atölyeleri, lokumcular, makarnacılar, sakız satıcıları, döviz komisyoncuları, maden ocakları, maden suyu, ipek satıcıları, ipek böceği kozası satıcıları, ipekli, mühendisler, tornacılar, kuruyemiş (*satanlar*), kuruyemiş (*simsarlar*), parfüm imalatı yapanlar, baharat dükkanları, nakliye simsarları, moda, iplik satıcıları, oteller odun tüccarları, bıçkı sahipleri, diş hekimleri, alkollü içki ve şarap imalathaneleri, alkollü içki bayileri, afyon, silah satıcıları, buz imalathanesi, pamuklu kumaş, bisikletçiler, pirina fabrikaları, dikiş maki-

neleri, boş çuval, sabun imalathaneleri, sigara kâğıtları, demir malzemeler, demir tüccarları, haddehaneler (*ham demirin eritildiği büyük ocak, fırın*), harf dökümhaneleri, urgan satıcıları, doğu halıları, halı fabrikası, postalar, bankalar, bankacılar, matbaalar, kaplıcalar, züccaciye (*imal edenler*), züccaciye (*satınlar*), mobilya malzemeleri, ayakkabıcılar, eczaneler, ecza ticareti, fotoğrafçılar, helvacılar, Halep malları, bakır, kırtasiye dükkânları, kimyagerler, para kasaları, boya ve yumurta.

İş kolları, meslekler ve sayılara göz atıldığında 1876 yılı rehberine göre bu rehberin, ticaret yaşamına dair derlemesinin daha ayrıntılı olduğu dikkat çekmektedir. 1876 ve 1908 rehberleri karşılaştırıldığında iş kollarının ve esnaf sayısının çeşitlenerek arttığını söylemek mümkündür. Bu çeşitliliğin sebebi, 1880'lerin sonlarında demiryolu hattının uzatılması, 1885'te ticaret borsası ve hemen ardından 1886'da zahire borsasının kurulması sayılabilir²².

Ayrıca 1908 ticaret rehberinde, günümüzde geçerliliğini kaybetmiş veya niteliğini değiştirmiş bazı meslek grupları ve ticarethane isimleri dikkatimizi çekmektedir; koloni malları, sarraflar, saban yapımcıları, kaytan, lüks mallar, varilciler, tabakhaneler, emanetçiler, sepetçiler, çiviciler, mumcular, piyanocular ve ipek böceği kozası satıcıları bunlardan bazılarıdır.

Prof. Berber'in Eski Türkçe'den yeni harflere aktararak kitaba koyduğu üçüncü bölüm ise, "*Yunanca Rehberlere Türkçe Bir Ek: (1914 Yılına Ait) İzmir Tüccaran ve Esnafın-ı İslâmiyesine Mahsus Rehber*" başlığını taşımaktadır. Kapağında "*Hâsılât-ı Umumiyesi Donanma-yı Osmanî Cemiyetine Aittir*" ibaresi²³ bulunan rehber, 1914 yılında İzmir'de basılmıştır. Prof. Berber'in belirttiğine göre 36 sayfalık bu rehberin orijinal bir nüshası İzmir Milli Kütüphane koleksiyonunda mevcuttur²⁴.

Rehberin kim tarafından kaleme alındığı belli değildir. Başlangıcında "*ticaret*" ve "*tüccar*" kavramlarının açıklandığı rehberin, "*milli iktisat*" ve "*milli burjuvazi*" fikrinin Türk düşünce dünyasında fiilen yer almaya başladığı yıllarda "*iktisadiyatın Türkleştirilmesi*"²⁵ amacıyla yayımlandığı şu cümlelerle açıkça ortaya konulmuştur: "*Evet! Türkler bugün memleketlerinin iktisadiyatını, ticaretini ellerine almak ve memleketlerine lâfzen değil maddeten ve hakikaten sahip olmak, bundan sonra onun hami'-i ihtisasından biraz da kendilerini müteannim ve müstefit kılmak istiyorlar. Çünkü şimdiye kadar iktisadiyata meyl ve rağbet etmeyişimizin bizi nasıl bir esir münzelesine indirdiğini artık idrak etmiştir, bu fakr ve esareti yüzünden ihtiyacat-ı medeniye ve ictimaiyyesini tedarik ve tesviyeden aciz kaldığını anlamıştır*"²⁶.

Rehberin son üç sayfasında Aydın, geri kalan kısmında ise İzmir'de bulunan Türk ve Müslüman tüccar, esnaf ve sanayicilerle bunlara ait işyerlerinin isim ve adresleri iş kollarına göre alfabetik olarak listelenmiştir.

Türkçe rehberde yer verilen başlıklar ise şöyledir: eczaneler, ecza ve baharat depoları, İzmir'de icra-yı sanat eden etibba-yı İslâmiye, emanetçiler, Otel ve

22 Onur Kınılı, "İzmir 1876 ve 1908 (Yunanca Rehberlere Göre Meşrutiyette İzmir)", (Tanıtım Yazısı), http://www.siyasitarikh.com/new/index.php?option=com_content&task=view&id=69&Itemid=1_ (20.08.2008).

23 *İzmir 1876 ve 1908...*, s.115.

24 *A.g.e.*, s.XV.

25 *A.g.e.*, s.XV.

26 *A.g.e.*, s.117.

misafirhaneler, un ticarethaneleri, iplik tüccarları, bakkaliye mağazaları, tüccarlar, tuhafiye mağazaları, terzihaneler, telefon, haffaf (*ayakkabı, terlik, kavaf*) esnafı, deri ticarethaneleri, saat ticarethaneleri, şekerciler, saraçlar, şişe ticarethanesi, taşçı esnafı, takımçı esnafı, fes mağazaları, fırıncılar, kunduracılar, kütüphaneler, kereste tüccarları, lokantalar, malzeme-i inşaiye (*inşaat malzemeleri*) ticarethaneleri, manifatura ve mağazalar, mısırcı mağazaları, “Şifa” eczanesi ve eczane-i umumi.

Ayrıca yukarıda sıraladığımız başlıklara ek olarak Bosnalı Hacı Hasan Ağa Mahdumları Ticarethanesi, Aydın’ın Ömer ve Muharrem sabunları ve tüccar Ömerzade Mustafa’nın da içinde yer aldığı Aydın ili ticari hayatına ilişkin ek bilgilere de yer verilmiştir.

1908 yılı rehberinden sadece altı yıl sonra hazırlanmış bu Türkçe rehber incelendiğinde²⁷, I. Dünya Savaşı’nın etkisine rağmen hiç de azımsanmayacak miktarda Türk ve Müslüman nüfusun İzmir’in ticaret hayatında yer aldığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle bu durum, ticaret hayatının yalnızca gayrimüslimlerin elinde olduğu savını çürütür niteliktedir. 1914 yılına ait 1908 yılı rehberi gibi çalışma elimizde olmadığı için Türk ve gayrimüslim nüfus arasında bir karşılaştırma yapmak mümkün değildir. Ancak, milliyetçi bir bakış açısıyla bu son iki rehberin hazırlanması hatalıdır. Çünkü bu nedenden dolayı dönem üzerine yapılacak değerlendirmelerde bir eksiklik olacağı açıktır.

Prof. Berber’in de belirttiği gibi, yayınlanmış bu rehberlerin çevirilerinin yapıpıp derlenmesiyle, “*Meşrutiyet’in ilân edildiği 1876 ve 1908 yılında İzmir’i idari, sosyal ve ekonomik anlamda tanımlayan bir fotoğrafl çekilmiş oluyor*”²⁸.

Elinizdeki kitabın İzmir tarihi çalışmalarına büyük katkıları olacağı kesindir. Prof. Dr. Engin Berber’in bu derlemeyi hazırlamak için çok yoğun bir mesaiyi ortaya koyduğu görülmektedir. Başta kitabı hazırlayan Prof. Berber olmak üzere, kitabın basılarak yayın hayatına kazandırılmasında emeği olan herkes, kutlanmayı fazlasıyla hak etmektedir. Umarız Prof. Berber’in bu değerli çalışması, İzmir dışındaki kentlerle ilgili veya İzmir için yapılacak benzer çalışmalara öncülük etmiş olur.

Taner BULUT*

²⁷ Bkz.: A.g.e., s.s.115-135.

²⁸ A.g.e., s.XV.

* Araştırma Görevlisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (taner.bulut@deu.edu.tr; bulutaner@hotmail.com).

Makale G6nderme ve Yazım Kuralları

1- Dergi, altı ayda bir olmak 6zere yılda iki kez yayınlanır. Dergiye g6nderilen makalelerin bilimsel, 6zg6n ve daha 6nce hi7bir yerde yayınlanmamış olmasđ gerekir. G6nderilen makaleler, ilgili hakemler tarafından incelenir; olumlu onay verilmesi durumunda dergide yayınlanır. Hakemlerin d6zeltme yapılması 6nerisi olduğunda, raporla birlikte makale yazarına g6nderilip, d6zeltme istenebilir. Gerekli d6zeltmeler metin 6zerinde yapıldıktan sonra, makalenin hakemden gelen hali ile değişiklikler yapıldıktan sonraki halinin, tekrar g6nderilmesi gereklidir. Yayınlanmayan makaleler, sahibine geri verilmez. Makaleler, herhangi bir yerde s6zl6 olarak sunulmuş ise bu durum dipnotta g6sterilmelidir.

2- Makaleler, MS Word programında, 11 punto, Times New Roman karakteri ile tek satır aralıklı ve iki yana yaslanmış olarak yazılır. Sayfa yapısı A4 olmalı; k6ėıdın sağ, sol, alt ve 6st kenarları 4 cm boşluk bırakılmalıdır. Paragraf başlarındaki girinti 1,25 cm ve paragraf aralarındaki boşluk ise 6 nk olmalıdır.

3- Makalenin genel kurgusu sırasıyla ř6yledir: Makale Adı, Unvansız Yazar Adı, T6rk7e 6zet, T6rk7e Anahtar Kelimeler; Makalenin İngilizce Adı, İngilizce 6zet, İngilizce Anahtar Kelimeler ve tam metin...

Makalelerin plan akışı ise; Giriş, Başlıklar (*Alt başlıklı ise numara sıralı; 6rnek: 1., 1.1., 1.2., 2., 2.1., 3. ... gibi*) ve Sonu7 şeklinde d6zenlenmelidir.

6zetler ortalama 150 s6zc6k; anahtar s6zc6kler ise en az iki, en 7ok altı s6zc6k olmalıdır. Yazarın (*akademik*) 6nvanı ve 7alıştığı kurum, e-mail adresiyle birlikte (*istenirse*) yıldız simgeli (*) dipnot ile sayfa altında g6sterilir. Derginin edit6r6 tarafından, g6nderilen yazılara standart g6r6nt6 oluşturmak i7in m6dahale edilebilir.

4- Dipnotlar, sayfa altında bilimsel kaynak g6sterme 6l76tlerine uygun numara sıralı dipnotlama sistemiyle yapılmalıdır. Dipnotlar, bilgisayarda "ekle" komutuyla verilmeli ve 10 punto b6y6kl6ėinde olmalıdır. Dipnotta verilen makaleler tırnak i7inde, kitaplar ise italik yazılmalıdır. Kaynaklar, ilk kullanımda tam k6nyeye halinde (yayınevi, basım yeri, basım tarihi dahil) verilmelidir. Kaynak tekrarında yazar soyadı ve kısaltılmış adı ge7en kaynak verilmesi yeterlidir. (*6rnek: Aybars, a.g.e., s. 123.*)

5- Metin sonunda makale yazımında faydalanılan eserler "Kaynak7a" başlığı altında yazar soyadına g6re alfabetik sırayla verilmelidir. Eğer kullanılan kaynak7a 7eşidi fazla ise; kendi t6r6 i7inde sıra numarası verilerek gruplandırılmalıdır.

6- Tablo, resim, belge v.b. konulması durumunda bu kaynaklarla ilgili tanımlama 6stte; bilgiler ise kullanılan doküman ya da kaynağın altında, parantez i7inde verilir. Tablolar MS Word formatında hazırlanmalı ve sayfa d6zenini aşmamalıdır. Yatay olarak uzun hazırlanması gereken tablolar ise yalnızca tablonun yer alacağı sayfanın yatay yapılması ile hazırlanmalıdır.

7- Makalelerde ek olarak yer verilecek belge, tablo, grafik, resim, fotoğraf v.s. gibi dokümanlar metin sonunda Kaynak7a verilmeden 6nce EKLER başlığı altında numara sırasına g6re verilmelidir.

8- 6rnek bir sayfa ve yazım d6zeni i7in Atat6rk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstit6s6 internet sitesinde yayınlanan derginin 12. ve sonraki sayılarına g6z atılabilir.

(<http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/tr/index.php>)

9- Dergideki yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına ait olup, dergide yer almasından sonra yazının b6t6n telif hakları Enstit6m6ze aittir. Enstit6'n6n onayı olmadan başka bir yerde yayınlanamaz ve bilimsel alıntılar dışında 7oğaltılamaz.